

THESAURUS MEMORIAE

MATJAŽ BIZJAK

RATIO FACTA EST

DISSERTATIONES

ZGODOVINSKI INŠTITUT MILKA KOSA ZRC SAZU

2

*V spomin na veliko prežgodaj preminulega kolego
Andreja Komaca*

**THESAURUS MEMORIAE
DISSERTATIONES 2**

**MATJAŽ BIZJAK
RATIO FACTA EST**

GOSPODARSKA STRUKTURA IN POSLOVANJE POZNOSREDNJEVEŠKIH GOSPOSTEV NA SLOVENSKEM

ZALOŽBA
Z R C

THESAURUS MEMORIAE
DISSERTATIONES 2

MATJAŽ BIZJAK

RATIO FACTA EST

GOSPODARSKA STRUKTURA IN
POSLOVANJE POZNOSREDNJEVEŠKIH
GOSPOSTEV NA SLOVENSKEM

ZGODOVINSKI INŠTITUT MILKA KOSA ZRC SAZU
LJUBLJANA 2003

KAZALO

PREDGOVOR	7
FINANČNA DOKUMENTACIJA GOSPOSTEV	9
Uvod	9
Rokopisi	15
Splošne zunanje značilnosti rokopisov	37
A) Papir, format in vezava	37
B) Pisava	39
C) Okrajšave	42
Strukturne značilnosti obračunov	44
TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA.....	57
Merstvo: prostorninske žitne mere	57
A) Žitne mere deželno knežjih uradov na Kranjskem in Koroškem	59
B) Žitne mere deželno knežjih uradov na Goriškem	68
C) Žitne mere freisinških gospostev na Kranjskem	70
D) Žitne mere ljubljanskega škofijskega gospostva Gornji Grad	74
E) Žitne mere krških gospostev v Marki	75
Denarstvo na ozemlju Slovenije v 14. in 15. stoletju	82
A) Denarni sistemi	82
B) Denarni obtok	84
C) Različne valute in njihova medsebojna razmerja	88
D) Dinamika valutnih razmerij	93
Cene in plače: dinamika gibanja ter medsebojna razmerja	99
A) Žitne cene	99
B) Cene živine, drobnice in perutnine	104
C) Cene obrtnih izdelkov	105
D) Plače uradnikov in grajskega osebja	105
E) Prejemki obrtnikov in delavcev v gradbeništvo	107
Knjigovodska praksa	113

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV ...	125
Habsburška deželnoknežja posest na Kranjskem in v Istri	125
Habsburško deželnoknežje gospostvo Pliberk (Bleiburg) na Koroškem	151
Osrednji posestni kompleks goriških grofov – Grofija Gorica	158
Loško gospostvo freisinške škofije	178
Klevevško gospostvo freisinške škofije	190
Posest krške škofije v Marki	197
Gornjegrajsko gospostvo ljubljanske škofije	211
Posest ljubljanskega stolnega kapitlja	224
SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV	231
Opredelitev in ocena gospodarske dejavnosti zemljiških gospostev	231
A) Viri prihodkov	231
B) Vrste izdatkov	237
Dinamika in razvojni trendi poslovanja zemljiških gospostev	242
A) Dolgoročni razvoj	242
B) Kratkoročni razvoj	246
Primerjava strukturnih značilnosti zemljiških gospostev oziroma zemljiškogospodarskih kompleksov	255
A) Gospodarska rentabilnost posestnih kompleksov	256
B) Umestitev v (srednje)evropski prostor	260
DODATKI	267
Numerična podlaga grafičnih prikazov	267
Vodni znaki	277
Viri in literatura	282
Seznam tabel	299
Seznam grafikonov	301
Seznam slikovnega gradiva	303
Zemljevid. Letni donos gospostev in uradov	304
Summary	306
Register krajevnih in osebnih imen	314

PREDGOVOR

Ko sem pred leti ob neki priliki izbiral med različnimi temami s področja srednjeveške zgodovine, sem se instinktivno, brez vsakršnih pomislov odločil za obravnavo računskih knjig škofjeloškega freisinškega gospostva. Takrat si niti približno nisem predstavljal intenzivnosti in obsega srednjeveške birokracije, deleža, ki ga je imelo v tem okviru dokumentiranje finančnega poslovanja, še najmanj pa – kar je za zgodovinarja nadvse pomembno – v kolikšni meri se je tovrstna dokumentacija ohranila do današnjih dni. Ob spoznavanju dejanskega obsega ohranjenega gradiva v bližnjih in nekoliko bolj oddaljenih arhivih ter stopnje raziskanosti različnih problemov, ki se nanj navezujejo, sem vedno znova pogrešal neko temeljno, v slovenski prostor vpeto sistematično delo, ki bi moglo nuditi trdno oporo pri razumevanju virov samih, predvsem pa dejavnosti, zaradi katere so v prvi vrsti nastali. Tako je iz začetniške radovednosti postopno rasla zamisel o obravnavi poslovanja srednjeveških (zemljiških) gospostev, ki jih lahko brez pomislov označimo kot najbolj tipično srednjeveško med vsemi gospodarsko-organizacijskimi oblikami, ki jih v srednjem veku srečujemo v širšem prostoru, katerega del je ozemlje današnje Slovenije. Gospostvo, ki se je sprva razvijalo predvsem v okvirih in za potrebe podeželske agrarne proizvodnje, je sčasoma prehajalo tudi na druga področja, kar je ponekod že prej, predvsem pa v poznem srednjem veku – ko s pomočjo razmeroma bogate finančne dokumentacije prvič dobimo zanesljiv vpogled v njihovo strukturo in poslovanje – privedlo do značilnih strukturno mešanih oblik s prepletajočimi se agrarno-, obrtno- in upravno-pridobitnimi dejavnostmi.

Raziskava, ki se prvenstveno osredotoča na kvantifikacijo poslovanja gospostev, je nujno pogojevala izvedbo obsežnih predstudies, o čemer priča na prvi pogled kar prezajeten uvodni del. Medtem ko je prvi sklop uvodnih poglavij nekoliko širša obravnava za raziskavo temeljnih virov – finančne dokumentacije, je drugi sklop namenjen polaganju temeljev za njihovo količinsko oziroma vrednostno primerljivo analizo. Viri so namreč nastali v času kaotičnih razmer v merstvu, obstoja različnih vzporednih denarnih sistemov in prvih, majavih korakov knjigovodske tehnike. Časovno je študija omejena skoraj izključno na 15. stoletje. Razlogi za to so predvsem praktični; to je namreč prvo obdobje z zadovoljivo ohranjenimi viri, potrebnimi za raziskavo. Zadovoljiv obseg baze podatkov dodatno zagotavljajo manjši odkloni v zadnje desetletje 14. in prvo desetletje 16. stoletja; v prvem primeru zaradi želje po vključitvi dragocene, v slovenskem prostoru sploh najstarejše finančne dokumentacije, v drugem pa zgolj zaradi dopolnjevanja sicer nekoliko revnejših serij virov. Kronološke meje stoletij tu ne pomenijo strukturnih zarez. Okvirno vodilo prostorski omejitvi je ozemlje današnje Slovenije, vendar snov ne dopušča tako toge omejitve. Upoštevanje upravno-posestnega stanja obravnavane dobe je neobhodno, vendar

PREDGOVOR

bi ob doslednem upoštevanju le-tega zaobseženo ozemlje precej presevalo ciljno območje. Kot kompromisna rešitev so bili k obravnavi pritegnjeni vsi kolikor toliko zaključeni teritorialno posestni sklopi, katerih pretežni del je bil v mejah današnje Slovenije, kar vključuje npr. centralno Istro, nekatere goriške urade v Furlaniji in nekatere habsburške na avstrijskem Koroškem.

Nujno je poudariti, da obstoječi viri ne omogočajo analize, ki bi zadostila kriterijem sodobne statistične metode. Redke, pogosto prekinjene serije obračunov so primerne kvečjemu za neke vrste kvantitativno-kvalitativno raziskavo, kjer manjkajoče podatke nadomeščajo sklepanja na podlagi časovno najbližjega ohranjenega gradiva, izračunavanje različnih povprečij ipd. Vsak tak korak zmanjšuje točnost dobljenih rezultatov, kar je treba upoštevati pri končnih ugotovitvah, za katere je že vnaprej jasno, da lahko nudijo le neko okvirno sliko.

Pričujoča knjiga je nekoliko spremenjena in dopolnjena doktorska disertacija, obranjena 17. oktobra 2002 na Oddelku za zgodovino ljubljanske Filozofske fakultete pred komisijo v sestavi: prof. dr. Vasko Simoniti kot predsednik ter izr. prof. dr. Dušan Kos in izr. prof. dr. Peter Štih kot člana. Obenem vključuje bistveni del magistrske naloge, zagovarjane 17. marca 2000 na isti ustanovi; komisijo so sestavljali predsednik izr. prof. dr. Peter Štih, izr. prof. dr. Dušan Kos in doc. dr. Janez Peršič.*

Ob koncu teh uvodnih besed se želim iskreno zahvaliti vsem, ki so kakorkoli prispevali k nastanku tega dela: nekateri z nasveti, drugi z idejami, tretji s potrpežljivostjo, ... Posebej se zahvaljujem svojemu dolgoletnemu mentorju izr. prof. dr. Dušanu Kosu za vsestransko pomoč, prof. dr. Gerhardu Jaritzu za požrtvovalno sodelovanje pri oblikovanju vzorčne raziskave na CEU v Budimpešti, prof. dr. Božu Otorepcu, ki mi je nesebično omogočil uporabo svoje obsežne zbirke arhivskega gradiva, kolegom Zgodovinskega inštituta Milka Kosa in osebju Založbe ZRC.

Ljubljana, marec 2003

Matjaž Bizjak

* Poglavlja »Uvod«, »Strukturne značilnosti obračunov« in »Knjigovodska praksa« so bila v nekoliko spremenjeni obliki predhodno objavljena v prispevku z naslovom Poznosrednjeveška finančna dokumentacija in knjigovodstvo zemljiških gospostev in uradov v osrednjeslovenskih deželah (ZČ 55 (2001): 177-222).

FINANČNA DOKUMENTACIJA ZEMLJIŠKIH GOSPOSTEV

UVOD

1. UTEMELJITEV POJMA.

Finančna dokumentacija ali z drugimi besedami računsko gradivo po mnenju novejših diplomatične in arhivske stroke ne predstavlja posebne veje ali tipa arhivalij, ampak spada glede na svoj značaj med listine oziroma akte.¹ V ti dve veji se namreč deli tisto arhivsko gradivo, ki ga glede na »notranje razmerje do dogodkov oziroma do zgodovinskega stanja«² imenujemo preostanki, če seveda pustimo ob strani geografske karte, fotografije, avdiovizualni material in ostale nepisane arhivalije. Nekoč so na listine in akte gledali kot na dve ločeni vrsti gradiva, značilni za dve različni zgodovinski obdobji: listine naj bi bile produkt srednjega, akti pa novega veka. Vendar ta delitev ne ustreza povsem dejanskemu stanju, saj so tako viri enega kot drugega tipa nastajali v obeh obdobjih. Tako se je (postmabilionska) diplomatika, prvenstveno "veda o listinah", nujno morala ukvarjati tudi z ostalim srednjeveškim gradivom, torej z akti, vsaj kolikor so se le-ti navezovali na listine,³ novoveško gradivo pa je tako bolj ali manj ostalo zunaj njenega zanimanja. Novejša stroka pojmuje listino ne glede na čas nastanka kot pravno relevanten (*rechtserheblich*) dokument, akte pa v nasprotju s tem kot celotno pisno gradivo, ki je služilo oblastnim strukturam za interno poslovanje.⁴ V skladu s tem uvršča med listine tiste računske dokumente, ki so bili podlaga za denarne terjatve in torej služili kot dokaz.⁵ V to skupino spadajo predvsem različna računška pisma (*raittbrief*, *ratio finalis*), ki so bila izstavljena po polaganju obračuna na podlagi vpisa v računski knjigi, pa tudi npr. sumarni obračuni v kodeksih, če so vsebovali overovitvene elemente.⁶ Običajne računske knjige, ki niso zapuščale registraturne skrinje in so bile torej namenjene interni uporabi finančnega urada, štejejo med akte, natančneje med serijske akte, kamor sodijo vse poznosrednjeveške poslovne oz. uradne knjige (če seveda ne vsebujejo gradiva z listinskim značajem – npr. kopalne knjige).⁷

2. TERMINOLOGIJA. Dejstvo, da v domači zgodovinski literaturi srednjeveški finančni viri še niso bili deležni sistematične obravnave, mi daje povod, da se dotaknem nekaterih terminoloških vprašanj. Pri tem ne gre za obsežnejše poseganje v jezik, tvorbo novih izrazov ipd., ampak zgolj za prilagajanje strokovnega izrazja različnih strok in fiksiranje pomenov

¹ MEISNER, *Archivalienkunde*, 52.

² GRAFENAUER, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, 258.

³ BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre*, 3.

⁴ BRANDT, »Vorbemerkungen zu einer Mittelalterlichen Aktenlehre«, 431; cf. MEISNER, *Archivalienkunde*, 52.

⁵ DÜLFER, »Urkunden, Akten und Schreiben in Mittelalter und Neuzeit«, 34–5.

⁶ E. g. obračuni ljubljanskega stolnega kapitlja, glej spodaj, str. 48.

⁷ Za pojma »poslovna knjiga« in »serijski akti« glej BRANDT, »Vorbemerkungen zu einer Mittelalterlichen Aktenlehre«, 435 ss.

nekaterih dvoumnih pojmov, kolikor je to nujno za jasno izražanje in boljše razumevanje napisanega. Kar se tiče usklajevanja, gre tu predvsem za dve stroki: na eni strani je *diplomatika*, ki ima za predmet svojega raziskovanja (pretežno) srednjeveške pisane vire, in na drugi moderno *knjigovodstvo*, ki dokumentira tekoče poslovanje pravnih oseb. Usklajevanje je potrebno zaradi specifičnosti obravnavanih virov. Današnja knjigovodska terminologija ne ustreza več dokumentom na tako nizki razvojni stopnji, kot so srednjeveške računске knjige, diplomatično izrazoslovje pa se je razvilo predvsem na podlagi listin in je za obravnavane vire v podrobnostih precej pomanjkljivo. Poleg tega je treba ovrednotiti in po potrebi zamenjati nekatere že uveljavljene izraze, ki so se v domačem zgodovinoписju pojavili priložnostno, običajno s prevajanjem iz drugih jezikov (predvsem nemščine).

Kot splošna oznaka za vse srednjeveške (in novoveške) finančne dokumente se je v slovenski historiografiji uveljavil pojem »računska knjiga«. Izraz je dobesedni prevod nemškega *Rechnungsbuch*, kar v prvi vrsti pomeni knjigo (tekočih) računov, pretežno pa se uporablja v množini za bolj ali manj kontinuirano večletno serijo tovrstnih knjig. V svojem ožjem pomenu se izraz nanaša na različne vrste knjig, ki jih pozna sistem dvojnega knjigovodstva (dnevnik, glavna knjiga itd.), v širšem pomenu pa je krovni pojem za vse knjige s finančno-računsko vsebino. V tem primeru zajema tudi t. i. obračunske knjige (*Abrechnungsbücher*), ki vsebujejo zgolj periodične obračune. Ti so bili v večini primerov edini ohranjeni produkt srednjeveškega – če izvzamemo trgovsko – večinoma enostavnega knjigovodstva. Obračuni pa so lahko nastajali tudi posamično, v obliki tankih sešitkov ali zvezkov; v tem primeru je nesmiselno govoriti o knjigah, še manj pa, kadar imamo v mislih konkreten obračun v računski knjigi. V tem primeru je uporaba tega termina celo zavajajoča.⁸

Gledano s stališča diplomatike je obračun sestavljen iz *protokola* in *konteksta* (redkeje tudi *eshatokola*). Delitev je bila prevzeta iz listinskega besednjaka. Ta podobnost, ki se v grobem kaže med dvema tipoma virov s povsem različno pravno vlogo, pa je zgolj odsev navad v tedanji pisarniški praksi; pri nadaljnjem razčlenjevanju nas listinska terminologija namreč pusti na cedilu. Protokol je povsem drugače kot pri listinah izveček s *karakterističnimi podatki*, ki so nekakšni elementi identifikacije. Tudi kontekst ni sestavljen iz različnih formul kot pri listini, ampak se deli na tri osnovne dele: na *popis prejemkov*, *popis izdatkov* in *bilanco oz. zaključek*. Pojma prejemkov (*percepta, innemen, einnemen*) in izdatkov (*exposita, expedita, defalcationes, awsgaben*) se z majhnimi odstopanji skladata z današnjim pojmovanjem blagajniškega poslovanja; načeloma namreč predstavljata dejanske spremembe v blagajni, kadar gre za denarni, oziroma v kašči, če gre za naravni promet. Odstopanje je v tem, da prejemki, navedeni v obračunih, dostikrat (npr. pri vseh urbarialnih uradih) niso dejanski, ampak predvideni, torej fiksirana vsota podložniških obveznosti, ne glede na realizacijo. Kot protitež temu vključujejo izdatki poleg dejanskih izplačil tudi odstopanja od te fiksirane vsote, t. i. *primanjkljaj* ali *izgubo* (*abgang*). Pri takem načinu knjiženja sta lahko vsoti prejemkov in izdatkov večji od dejanskih, a se presežka pri bilanciranju izničita. *Bilanca* ali *zaključek obračuna* pomeni prikaz razlike med prihodki in izdatki, torej ugotavljanje salda, ki je izražen kot dolg ene ali druge stranke.

Popisa prihodkov in izdatkov tvorijo posamezne *vknjižbe*, vodene po različnih *rubrikah*, katerih vsebina ustreza nekako knjigovodskima pojmom *konta* oz. *postavke*. Konto je namreč skupek vseh *vknjižb*, ki se tičejo določenega področja ali predmeta poslovanja, sumarno izraženo stanje nekega konta v določenem trenutku, vnešeno v knjigovodsko bilanco, pa je postavka. Bistvena razlika je v tem, da so rubrike srednjeveških obračunov

⁸ Cf. BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 20.

oblikovane skoraj izključno ločeno za prihodke oz. izdatke, medtem ko sodobni konti oz. postavke združujejo pozitivno in negativno poslovanje posameznega področja.

3. TIPOLOGIJA. Glede na vsebino delimo računске knjige v več tipov, ki predstavljajo različne faze knjigovodskega procesa. Najpogostejši tip srednjeveške finančne dokumentacije, ki ga danes srečujemo v arhivih, je obračun. To pa še zdaleč ne pomeni, da so se srednjeveške pisarne omejevale pretežno na tovrstno dokumentiranje svojega poslovanja. Stanje ohranjenosti je le posledica dejstva, da je po izgotovitvi obračuna – ta je predstavljal periodično poročilo o poslovanju – večina druge dokumentacije, nastale v obračunski periodi, ostala brez praktične vrednosti. To je tudi vzrok, da razmeroma slabo poznamo razne vrste predlog, ki so jih v vsaki pisarni vodili nekoliko po svoje.

a) Prvo stopnjo v knjigovodskem procesu pomenijo *registri prejemkov in izdatkov*. Njihova vsebina in načini vodenja so se od pisarne do pisarne močno razlikovali. Najpreprostejši tip je bil kronološko urejeni register. Vanj so brez razlike vpisovali vse izdatke oziroma prejemke v kronološkem zaporedju. Vknjižbe so običajno datirane (*RLJ 2, 7*), ni pa nujno (*RLJ 5*). Lahko so jih vodili vsakodnevno, lahko pa tudi v krajših intervalih, morda po spominu ali na podlagi zapisov na lističih. V tem primeru so datirani le nekateri vpisi, nekoliko pa je lahko porušen tudi kronološki red (*RFR 12, 13*). Navadno je vpise omejevala obračunska doba, ponekod pa so lahko registri pokrivali krajša, nekajmesečna obdobja (*RFR 12, 13*). Razen časovne so možne še drugačne ureditve. Register prejemkov gornjegrajskega oskrbnika iz let 1498–1499 (*RLJ 6*) je npr. urejen tematsko in znotraj tega po uradih, freisinški kaščarjevi registri iz približno istega obdobja (*RFR 12, 13*) pa so sestavljeni iz kronološkega popisa predvsem izrednih izdatkov, seznama oddanega žita v kaščo (prejemki!), urejenega po uradih, popisa izgub itd.

b) Ti registri so se kot ena od predlog⁹ uporabljali pri izdelavi *periodičnega obračuna*, ki je bil izkaz poslovanja nekega urada v določenem obračunskem obdobju. Zanj sta značilni trodelna zgradba: prejemki – izdatki – bilanca (s saldonom, ki se je prenesel v naslednje obračunsko obdobje) in shematska ureditev po tematskih postavkah. V teh bistvenih elementih med izdelki posameznih pisarn praktično ni razlik. Vsekakor se je moralo poslovanje obračunavati redno, običajno enkrat na leto. Ponekod je obračunsko obdobje trajalo tudi dlje, dve ali tri leta, medtem ko so nekateri dvorni uradniki v državni upravi polagali svoje obračune v nekajmesečnih intervalih.¹⁰

c) Na *sumarne večletne obračune* naletimo redkeje. Z obravnavanega območja poznam le tri primerke: dva za freisinško loško gospostvo in enega za kranjski deželnoknežji urad Vivodino. Za razliko od običajnih obračunov so vse postavke navedene sumarno in navadno zelo pregledno. Najverjetneje niso sodili med redno dokumentacijo, ampak so jih sestavljali na izrecno zahtevo nadrejenih organov ob različnih izjemnih priložnostih.¹¹ Kot taki so bili lahko dopolnili redni dokumentaciji (*RFR 11, 21*) ali pa so morda nadomeščali več izostalih zaporednih letnih obračunov (*RDK 3*).

d) *Knjige dolžnikov* so bile osnova za izterjavo neporavnanih dajatev. Zaenkrat ne poznam primera, da bi tako knjigo vodili skozi daljše obdobje (nekaj desetletij) in sproti beležili nove dolgove, stare pa nemara črtali, kot je bilo običajno pri trgovcih.¹² Edini primerek iz loškega gospostva (*RFR 15*) je nastal v izjemnih razmerah, ko je nelikvidnost

⁹ Običajno so pokrivali le določen segment poslovanja; nekateri podatki so se črpali iz drugih predlog, kot so pobotnice, priročni urbarji itd., cf. spodaj, str. 122.

¹⁰ KÖHN, »Die Auszahlungen des Kammermeisters Georg von Welsberg für 1399–1400«, 83.

¹¹ Šestletni obračun za deželnoknežji urad Vivodina je npr. izvedel kranjski vicedom Jurij Raynner »auf geschefft des r. k. etc. meins alleredigisten herrn vnd nach beuelhen heren Krystoffen von Mörspurg«, *RDK 8*, fol. 18; cf. spodaj, str. 46.

¹² E. g. VILFAN, OTOREPEC in VALENCIĆ, *Ljubljanski trgovski knjigi*, 166.

podložnikov dosegla alarmantne razsežnosti. Seznam so sestavili naenkrat za več let nazaj na podlagi starih registrov.

e) Ponekod so, namesto da bi vodili več različnih knjig, vse poslovanje zapisovali v eno. Te t. i. *večnamenske poslovne knjige* so bile v srednjem veku dokaj pogost pojav.¹³ Pri nas so se tega sistema posluževali pri stolnem kapitlju ljubljanske škofije (*RLJ 1*) pa tudi v različnih bratovščinah (*RLJ 10, 11*); glede na omejeni obseg njihovega poslovanja je to povsem razumljivo. V teh knjigah najdemo vse prej omenjene tipe, poleg tega pa še kak urbar, statut ustanove in podobno.

f) Na tem mestu bi rad omenil še nekaj virov, ki jih sicer ne moremo označiti kot računске knjige, so pa z njimi v najtesnejši povezavi. Gre predvsem za dva tipa listin: *pobotnice* in *računska pisma*. Oskrbniki uradov so po nalogu svojega gospoda pri vsakem izplačilu od sla, ki je denar prevzel, zahtevali pobotnico, to je pisno potrdilo o prejeti vsoti. Te pobotnice (*literae, brief, quitung*) so bile tako predloga pri sestavljanju kot tudi dokazilo pri polaganju obračuna. Oskrbnik jih je moral skupaj z obračunom oddati svojemu predpostavljenemu.¹⁴ Računsko pismo (*ratio finalis, raitbrief*) se je imenovala listina, izstavljena po izvršenem obračunu. Gre za posebno obliko zadolžnice (*schuldbrief*), ki je izkazovala morebitni saldo in je bila v primeru deficita podlaga za oskrbnikove terjatve do gospoda, v nasprotnem primeru pa kontrolni element v rokah slednjega.¹⁵

Druga delitev jemlje za kriterij obseg teritorija, ki ga pokrivajo računске knjige, ali bolje rečeno nivo obračunanega urada. Število različnih tipov je odvisno od tega, kako razvejan je bil upravni sistem in s kako obsežno posestjo imamo opravka. Spodnja meja je povsod nivo gospostva ali izjemoma urada (pri tem je mišljen urad kot del zemljiškega gospostva). To je bila najnižja upravna enota, katere predstojniki so svoje poslovanje izkazovali z obračuni; globlje finančna kontrola ni segla. Ti lokalni uradniki so bili v nekaterih primerih direktno podrejeni centralni upravi, lahko pa so bili tej strukturi dodani vmesni, regionalni organi. Tipi računskih knjig, ki jih je producirala tako organizirana uprava, so naslednji:

1. centralne računске knjige,
2. regionalne računске knjige,
3. obračuni in druga finančna dokumentacija posameznih gospostev oz. uradov.

Ta delitev v grobem ustreza dejanskemu stanju, vendar jo je treba jemati bolj fleksibilno. Zaradi različnih načinov uprave in velikosti enako imenovanih upravnih enot je razpon v okviru ene kategorije lahko precejšen; značilno pa je tudi, da ni dejansko noben upravni sistem poznal finančne dokumentacije na vseh treh omenjenih stopnjah. Problematika je v vsej razsežnosti razvidna na primeru računskih knjig različnih deželno knežjih posesti.

Christian Lackner v uvodu k svoji ediciji računске knjige avstrijskega vojvode Albrehta III. iz let 1392–1394 zastopa dvostopenjsko delitev. Na eni strani vidi računске knjige centralnega knjigovodstva, na drugi pa posamezne računске zapise lokalnih uradnikov oziroma dvornih funkcionarjev. Iz konteksta je razbrati, da mu centralni nivo pomeni dinastični okvir vseh habsburških dednih dežel, računsko knjigo na tem nivoju pa naj bi sestavljali obračuni lokalnih uradnikov.¹⁶ Že iz strukture objavljene računске knjige, ki jo

¹³ BRANDT, »Vorbemerkungen zu einer Mittelalterlichen Aktenlehre«, 434; PATZE, »Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert«, 55.

¹⁴ LACKNER, »Das Finanzwesen der Herzoge von Österreich«, 286–7; IDEM, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 19.

¹⁵ IDEM, »Das Finanzwesen der Herzoge von Österreich«, 287; IDEM, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 21–2.

¹⁶ Ibid., 9.

razgrne na naslednjih straneh, pa je videti, da to drži le deloma, saj se kot polagatelji obračunov razen v (Zgornji in Spodnji) Avstriji namesto lokalnih oskrbnikov (ali ob njih) povsod pojavljajo regionalni uradniki (označuje jih z *überregionale Amtsträger*) deželnega ranga, npr. kranjski in koroški vicedom ali štajerski deželni pisar.¹⁷ Neenotna upravna struktura, ki se zrcali v tej računski knjigi, je bila posledica spontane preobrazbe avstrijskih deželnih upravnih organov v centralne, ko so jim postopoma postajali podrejeni upravni organi priključenih dežel (v šestdeset let starejši centralni računski knjigi denimo še ni kranjskih in tirolskih obračunov¹⁸).¹⁹ V prvotni obliki, ki jo je mogoče izluščiti iz te sheme (če odmislimo tirolske, štajerske, koroške in kranjske dodatke), je bila vrhna instanca deželna uprava pod vodstvom hubnega mojstra (*Hubmeister*), ki je obračunavala z lokalnimi uradniki. Natanko tako upravno strukturo kažejo nekatere mlajše računске knjige, npr. za deželnoknežje urade na Kranjskem sredi 15. stoletja. V računskih knjigah, kjer se kot kontrolni organ omenja vicedom, so zbrani obračuni lokalnih uradnikov.²⁰

Nekoliko drugačno strukturo navaja Walter Ziegler za Spodnjo Bavarsko v drugi polovici 15. stoletja. Tam je med centralno upravo na ravni dežele (točneje dela dežele – *Teilfürstentum*) in lokalnim nivojem obstajala tudi vmesna stopnja, t. i. urad rentnega mojstra (*Rentmeisteramt*), ki je pokrival območje posameznega okraja.²¹ Lokalni uradniki so polagali svoje obračune rentnemu mojstru, ta pa je na podlagi njihovega in svojega poslovanja sestavil obračun za celoten okraj, ki je vseboval tudi sumarne lokalne obračune. Zagovarjal ga je pred dvorno računsko komisijo (*Hofrechnungskommision*), priložnostno sestavljeno iz dvornih uradnikov, ki je bila najvišja instanca na tem področju in je tako rekoč nadomeščala neobstoječo centralno finančno upravo.²² Tako organizirana uprava je torej producirala dva tipa obračunov: lokalne in okrajne; obračunavanja na deželni ravni (v tem primeru tudi centralni) na Bavarskem niso poznali.

Tristopenjska hierarhija finančne uprave in obenem dokumentacije, ki je bila na Bavarskem zaključena v okviru ene dežele oz. vsake od njenih polovic, je bila na habsburških tleh v 14. in 15. stoletju raztegnjena na celotno unijo dežel pod njihovo oblastjo. Z izjemo Tirolske, kjer se je po zaslugi izjemno napredne uprave v času goriško-tirolske oblasti razvila notranja organizacija, celo naprednejša od bavarske,²³ in Avstrije, kjer centralni organi nikoli niso izgubili svojih deželnih funkcij,²⁴ so regionalni nivo predstavljali vrhovni finančni uradniki dežel (oba vicedoma in deželni pisar) oziroma njihove knjige obračunov z oskrbniki deželnoknežjih gospostev, centralnega pa avstrijski hubni mojster in že omenjene centralne računске knjige.

Finančnoupravna organizacija cerkvenih knezov je v tem času običajno shajala z enostopenjsko dokumentacijo poslovanja. Obračunavanje je navadno potekalo na nivoju gospodstva. Pri tem so lahko nastajale računске knjige centralnega oz. regionalnega tipa ali pa zgolj ločeni obračuni posameznih gospostev. Freisinška centralna uprava je denimo obračunavala neposredno z oskrbniki gospostev, raztresenih po različnih deželah (Bavarski, Tirolski, Spodnji Avstriji, Štajerski in Kranjski). V začetku so bili vsi ti obračuni vpisani v enotno centralno računsko knjigo (*RFR I, 2*). Ko pa je kasneje pravni akt obračunavanja prešel na pooblašene škofove odposlance in se je njegovo izvajanje preneslo na sedeže dislociranih gospostev, je taista uprava producirala le še separatno dokumentacijo za

¹⁷ Ibid., 16.

¹⁸ CHMEL, »Zur österreichischen Finanzgeschichte«, *Der österreichische Geschichtsforscher* 1, 28–49.

¹⁹ LACKNER, »Das Finanzwesen der Herzoge von Österreich«, 298; BRUNNER, »Das Archiv der niederösterreichischen Kammer«, 146.

²⁰ *RDk 6 in RDk 7*.

²¹ ZIEGLER, *Studien zum Staatshaushalt Bayerns*, 51.

²² Ibid., 14, 54–5.

²³ THEOD. MAYER, »Beiträge zur Geschichte der tirolischen Finanzverwaltung«, 121, 125, 168.

²⁴ BRUNNER, »Das Archiv der niederösterreichischen Kammer«, 146.

FINANČNA DOKUMENTACIJA GOSPOSTEV

posamezna gospostva (*RFR 3-21*). Krška škofija s podobno strukturo posesti in načinom obračunavanja je vodila finančno dokumentacijo ločeno po deželah. Računske knjige z obračuni gospostev na Koroškem oz. v Marki (Spodnja Štajerska in del Kranjske) so tako predstavljale regionalni nivo (*RKR 1, 2*). Edino finančna uprava ljubljanske škofije je poznala dvostopenjsko obračunavanje. Princip je bil podoben, kot so ga izvajale bavarske deželne oblasti, le da je bil tu velikostni rang za stopnjo nižji. Na najnižjem nivoju so obračunavali oskrbniki uradov, o njihovem in obenem svojem poslovanju pa je na nivoju gospostva sestavil obračun oskrbnik in ga zagovarjal pred organi centralne uprave. Te oskrbnikove obračune s popisi sumarnih obračunov lokalnih oskrbnikov uradov bi v tem primeru lahko označili kot nekakšne »mikroregionalne računске knjige«, vendar s pridržkom, da ta mikroregija ne presega lokalnega okvira (*RLJ 3, 4, 8*).

ROKOPISI

Pričujoče delo temelji na načrtno zbranem gradivu, ki zajema precejšen del v slovenski historiografiji znane kot tudi doslej še neopažene srednjeveške finančne dokumentacije za ozemlje osrednje Slovenije.¹ Zaradi povsem ločenega razvoja je bila iz obravnave v celoti izvzeta slovenska obala z neposrednim zaledjem, prav tako pa tudi nekateri specifični računski viri, ki se ne nanašajo na redno poslovanje teritorialnih oziroma urbanih oblasti, npr. vsi eventualno ohranjeni produkti trgovskega knjigovodstva ali pa računski knjiga, ki dokumentira popravila na t. i. bovški cesti v letih 1399–1400.² Medtem ko snov kronološko navzdol omejuje že sama ohranjenost virov, je kot zgornja meja iz pragmatičnih razlogov upoštevana že običajna letnica 1500 (mestoma ne povsem togo).

Opisi rokopisov so praviloma narejeni na podlagi originalnih arhivskih virov. Pri že objavljenih virih sem se posluževal obstoječih izdaj, pri čemer sem zaradi popolnosti seznama opise rokopisov le na kratko povzel. Pri fizičnem opisovanju se načeloma držim terminološkega slovarja Jedert Vodopivec³ – ki se sicer prvenstveno osredotoča na vezave rokopisov – z izjemo izraza »pola«, ki je v navedenem delu, oziraje se pretežno na pergament, pri katerem je pola zgibana in razrezana v lego, enačena z »lego« oz. »snopičem«. Ker gre pri obravnavanem korpusu izključno za papirne rokopise, pri katerih je iz praktičnih razlogov (omejitve velikosti pri ročni izdelavi papirja) povezava med polo in lego odpadla, uporabljam oba izraza izključno v prvotnem pomenu. Snov je razdeljena glede na provenienco virov v nekaj skupin, znotraj njih pa kronološko po številkah. Kombinacijo kratice in številke⁴ uporabljam občasno zaradi enostavnejšega iskanja vzporedno z arhivskimi signaturami.

V proučevanje rokopisov sem vključil tudi primerjavo vodnih znakov (skupaj z reprodukcijami), ki naj bi nekoliko podrobneje osvetlila oskrbo obravnavanega prostora s papirjem. Čeprav prizadevanja niso povsem izpolnila mojih pričakovanj – do sedaj objavljeno gradivo še ne omogoča eksaktnega lociranja filigranov v posamezne papirne mline – sem se vseeno odločil za objavo reprodukcij (v dodatku, v merilu 1:2). Kopije so bile izdelane s svinčnikom na prosojni papir, nato skenirane in računalniško izrisane. Pri tem so bile skice filigranov večinoma simetrizirane glede na pokončno os, tako da niso

¹ Od ustreznih znanih virov mi v času raziskave niso bili dostopni le obračuni spodnještajerske in dolenske posesti samostana v Reinu (mariborskega, ljutomerskega in šentvidskega urada [Šentvid pri Stični]) in računski knjiga oglejskega patriarha Ludvika iz let 1360–1361. Cf. JARITZ, »Die Reiner Rechnungsbücher (1399–1477)«, 148–9; M. Kos, »Gradivo za starejšo zgodovino Slovencev«, *JlČ* 2/1 (1963): 39.

² Prvi znani trgovski knjigi s slovenskega ozemlja izvirata iz 16. stoletja (obj.: VILFAN, OTOREPEČ, VALENCIČ, *Ljubljanski trgovski knjigi*). Glede bovške ceste glej ŠUMRADA, »O popravilu bovške ceste«, 313 ss.

³ VODOPIVEC, *Vezave srednjeveških rokopisov*, 527–39.

⁴ Kratice so sestavljene na podlagi tematskih sklopov (RDK – računski knjige deželnih knezov; RBR – briksenske škofije; RFR – freišinske š.; RKR – krške š.; RLJ – ljubljanske š.; RMI – računski knjige mestnih institucij), v okviru teh pa se držijo kronološkega reda.

stoodstotno zvest posnetek originala (odstopanja so minimalna)! V primerjavo sem vključil Zonghijevo in Piccardovo zbirko objavljenih filigranov, v omejenem obsegu (seže namreč le do konca 14. stoletja) pa tudi Mošin-Traljičevo (Briquetova mi žal ni bila dostopna). Navajam jih na naslednji način: »Z« (Zonghi); »P-(I-XIII)« (Piccard I-XIII) in »M-T« (Mošin-Traljič) + številka objavljenega primerka.⁵ Pri primerjavi sem se večinoma držal Mošinove terminologije.⁶

DEŽELNI KNEZI

RDK 1 – Goriškotirolska knjiga obračunov 1289–1293. Izvirni rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Auswärtige Staaten – Tirol, Litalie Nr. 8 (BayHStA, AS Tirol, Lit. 8). V njem so zajeti komornikovi obračuni ter obračuni lokalnih, predvsem tirolskih pa tudi kranjskih in goriških uradnikov, med njimi ljubljanskega ključarja Nikolaja. Papirni kodeks z originalnim pergamentnim ovojem formata 22 × 16 cm obsega 89 folijev. Besedilo je razen nekaterih kasnejših pripisov delo enega pisarja, in sicer deželnoknežjega notarja Heinricha von Klausna.⁷

RDK 2 – Habsburška knjiga obračunov 1326–1338. Izvirni rokopis hrani dunajski Haus-, Hof- und Staatsarchiv pod signaturo Blau 19 (HHStA, HS B 19). Vsebuje obračune dvornih, regionalnih in lokalnih uradnikov, med njimi štajerskega deželnega pisarja. Papirni kodeks malega formata obsega 135 folijev.⁸

RDK 3 – Habsburška knjiga obračunov 1392–1394. Izvirni rokopis hrani münchenski Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Auswärtige Staaten – Tirol, Litalie Nr. 18 (BayHStA, AS Tirol, Lit. 8). Zajema obračune dvornih, regionalnih in lokalnih uradnikov v habsburških dednih deželah, med njimi kranjskega in koroškega vicedoma, štajerskega deželnega pisarja ter oskrbnikov obeh tržaških uradov in gospostva Pliberk. Papirni kodeks formata 30 × 22 cm obsega 90 folijev. Besedilo je skoraj v celoti delo enega pisarja.⁹

RDK 4 – Obračuni goriških uradnikov 1398, 1402. Izvirni rokopis hrani dunajski Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Gre za 17 papirnih folijev, zvezanih v kodeks mešane vsebine z naslovom *Registraturbuch der Grafen von Görz*. Kodeks formata 44 × 14 cm nosi signaturo Weiß 594 (HHStA, W 594) in poleg obračunov (celoten obseg je 126 folijev) vsebuje tudi prepise listin. Na omenjenem delu so prepisi obračunov nekaterih goriških uradov na Goriškem (Švarcenek, Gorica, Rihemberk in Spodnji Kras), Kranjskem (Planina/Hošperk) ter v Furlaniji (Latisana in Belgrado).¹⁰

RDK 5 – Habsburška knjiga obračunov 1422–1424.¹¹ Izvirni rokopis z enako strukturo

⁵ ZONGHI, *Zonghi's Watermarks*; PICCARD, *Sonderreihe Wasserzeichenkartei Piccard*; BRIQUET, *Les filigranes*; MOŠIN - TRALJIČ, *Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka*.

⁶ MOŠIN, »Filigranologija kao pomoćna historijska nauka«, 74–6.

⁷ Celoten rokopis je objavil HAJDACHER, *Die ältern Tiroler Rechnungsbücher*, 183–432 (natančen opis rokopisa, ki ga v kratkem povzemam, je na straneh 43–9), posamezne izvlečke, ki se nanašajo na Kranjsko, pa OTOREPEC, GZL VII, št. 6. Vsebinsko za svoje razprave so, skupaj z ostalimi tirolskimi računskimi knjigami, črpali iz njega predvsem KOGLER, »Das landesfürstliche Steuerewesen in Tirol«, 419–712; STOLZ, »Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher«; HEUBERGER, »Das Urkunden- und Kanzleiwesen der Grafen von Tirol«, 51–177, 265–394; WEBERNIG, *Landhauptmanschaft und Vizedomamt in Kärnten*.

⁸ Računsko knjigo je objavil CHMEL, »Zur österreichischen Finanzgeschichte«, *Der österreichische Geschichtsforscher* 1 (1838): 28–49; 2/2 (1841): 203–59; 2/3 (1842): 418–48 (prvih nekaj obračunov v izvlečkih, sicer dobesedno a v spremenjenem, kronološkem vrstnem redu; nekaj osnovnih informacij o rokopisu – te povzemam – daje na str. 28). Novejšo, izpopolnjeno izdajo, ki pa ni objavljena, je priskrbel RUMPLER, *Das Rechnungsbuch der österreichischen Herzöge*. Njeno vsebinsko sta za svoje razprave črpala predvsem LUSCHIN, *Materialien zur Geschichte des Behördenwesens*, 194–242 in WEBERNIG, *Landhauptmanschaft und Vizedomamt in Kärnten*.

⁹ Rokopis je objavil LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.* (natančen opis rokopisa, ki ga na kratko povzemam, je na str. 12–22) in ga uporabil v svoji razpravi o finančni ureditvi habsburških dežel. IDEM, »Das Finanzwesen der Herzöge von Österreich«.

¹⁰ Celotno vsebinsko racionarija je objavil CHMEL, »Aus einem Rationarium und Diplomarium der Grafen von Görz«, 290–6, 311–20, del, ki se nanaša na ozemlje Slovenije, pa M. KOS, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 118–32 (strnjen opis rokopisa, ki ga povzemam, je na str. 11). Podatke iz njega je uporabila ŽVANUT, »Pisni viri za materialno kulturo«.

¹¹ Okrnjen opis rokopisa je narejen na podlagi fotokopij, za katere se zahvaljujem kolegu dr. Mihu Kosiju.

vsebovanih obračunov, kot jo ima prej opisana 30 let starejša *RDK 3*, hrani dunajski Hofkammerarchiv v vrsti rokopisov pod zaporedno številko 107 (HKA, HS 107). Papirni kodeks ima 77 folijev. Originalno besedilo (obračuni) je delo enega samega pisarja in je pisano v nemškem jeziku in kurzivni gotski pisavi. Marginalne opombe, predvsem topografski in prozopografski zaznamki, so – sodeč po pisavi iz 17. stoletja – mlajšega datuma. V isti čas sodi verjetno starejša foliacija (zunanji zgornji kot recta) v tinti in z arabskimi številkami, ki je popolnoma v soglasju z mlajšo, napisano s svinčnikom. Del kodeksa je bil kopiran na mikrofilm; kopije obračunov ljubljanskega vicedomskega urada in trošarine v Dunajskem Novem mestu (fol. 32'–37') se nahajajo v zbirki mikrofilmov ljubljanskega mestnega arhiva.¹²

RDK 6 – Knjiga obračunov deželno knežjih uradov na Kranjskem 1436–1439. Izvirni rokopis hrani Arhiv Slovenije v fondu Vicedomski urad za Kranjsko, kamor je bil vrnjen iz Deželnega arhiva v Innsbrucku, kjer je bil shranjen pod signaturo *Urbur 275/1* (AS I, Vic. a., šk. 101 ex TLA, U 275/1). Obsega obračune deželno knežjih uradov na Kranjskem za leta 1436 do 1439 in je nastal kot čistopis posameznih obračunov, ki so jih uradniki polagali pred komisijo med 15. julijem in 4. avgustom 1439. Papirni sešitek velikosti 30 × 22,3 cm obsega 21 neobrezanih pol, ki na sredini prepognjene in vezane strogo ob robovih, pri čemer je vezava na notranji strani ojačana s papirnim, na zunanji pa s pergamentnim talonom, tvorijo 42 folijev. Papir je italijanskega porekla, vodni znak ima obliko obkrožene "triglave" gore (6)¹³ in je odtisnjen na sredini ene od polnih polovic. Tinta je svetlorjava, občasno vleče nekoliko na rdeče. Pisna podlaga je na levi in desni dvojno linirana s črtalom. Prvotno rokopis ni bil oštevilčen, foliacija s svinčnikom v desnem zgornjem robu je moderna. Zvezek nima posebnega ovoja, tekst se začne na prvi strani z obračunom urada Kamnik – Stari (zgornji) grad, ki nosi naslov *Ober Stain das vrbar*, zaradi česar so v preteklosti označevali rokopis kot kamniški urbar. V levem zgornjem kotu je nalepka s staro innsbruško signaturo *Urbur 275/1*, desno, pod datacijsko formulo pa je s svinčnikom kasneje pripisana letnica 1439. Foliji 20'–21', 23', 25, 28, 30', 34'–35' in 39–42' so prazni, s 35^a pa je oštevilčen vstavljeni listek z zabeženim plačilom deželno knežjim vojakom. Besedilo, v celoti delo enega pisarja, je z izjemo nekaterih latinskih knjigovodskih strokovnih izrazov pisano v nemškem jeziku in kurzivni gotski pisavi brez pretirane uporabe okrajšav. Številke so večinoma rimske, arabske so uporabljene le za označevanje letnic.¹⁴

RDK 7 – Knjiga obračunov deželno knežjih uradov 1442–1448. Izvirnik je shranjen na istem mestu kot *RDK 6* (AS I, Vic. a., šk. 101 ex TLA, U 276/1) in obsega nekaj manj obračunov, nastalih med 18. novembrom 1446 in 23. aprilom 1448, pri čemer so deloma zajeti drugi deželno knežji uradi (nova sta Trst in Planina). Zvezek brez platnic ima ohranjenih 23 folijev v velikosti 30 × 22,3 cm. Ovojna pola obsega tri proste liste in dva neobrezana kvinternija, ki sta zvezana na robovih z vrstico skozi talona na notranji strani (oboje iz pergamenta). Vrvica je pri obeh sešitkih speljana skozi eno luknjo okoli spodnjega robu papirja in na zadnji strani spletna med seboj. Zgoraj je vezava razpadla. Papir je italijanskega porekla z vodnim znakom v obliki tehtnice (35). Poleg mehanskih poškodb (predvsem na hrbtni strani) so na spodnjem in zgornjem robu vidni madeži od vlage. Tinta je temnorjava, skoraj črna in na nasprotni strani pušča zelenkaste odtise. Pripisi so nekoliko svetlejši. Starejše oštevilčenje je foliacija s svetlejšo tinto sicer na desni polovici

¹² Rokopis v celoti še ni bil izdan. OTOREPEC, GZL IX, št. 61, je objavil le obračun ljubljanskega vicedomskega urada za leto 1421, ki ga je v svoji razpravi o kranjskem vicedomu uporabljal ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom«, 277–315.

¹³ Vodni znak (št. 6) je identična varianta Z 1303, ki je datiran v leto 1436, in obenem št. 7 (RKR 2).

¹⁴ Računska knjiga še ni objavljena, evidentiral jo je KOVAČ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 166–7, uporabljali pa so jo: ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom«; OTOREPEC, »Ob 500-letnici mesta Višnja Gora«; IDEM, *Srednješki pečati in grbi* ter GOLEC, »Pozabljena trga Raka pri Krškem in Dolenjske Toplice«.

zgornjega roba, vendar pomaknjena nekoliko proti sredini. Prva stran pole – slednja je ovoj trem prostim listom in dvema legama – nosi številko 112, ki je zaradi naslova pomaknjena od sredine nekoliko na levo. Rokopis je bil nedvomno nekoč del obsežnejšega kodeksa, ki po številki sodeč ni zajemal le kranjskih posesti. Pod številko folija na čelni strani se nahaja kasnejši pripis s svinčnikom *fol. 113, 134/5 fehlten*. Prosti listi (fol. 113–117) so nekoč sestavljali sešitek (na notranji strani folija 117 so še opazni zmečkani ostanki folija 113!), kateremu pa je bil verjetno že pred prvim oštevilčenjem iztrgan en prazen list; le tako je namreč mogoče pojasniti neparno število folijev. Podobno bi lahko sklepali, da sta folija 134 in 135 sestavljala le eno polo oziroma da sta bila v času prve foliacije še ohranjeni ostanek zadnjega sešitka. Mlajša, s svinčnikom na zgornji desni rob napisana foliacija je bila izvršena po ločitvi kodeksa: začenja namreč z 1, označuje tudi reverze in se ne ozira na manjkajoče liste. Foliji 121–123' in 128' so prazni, med fol. 129' in 130 pa je vstavljen manjši listek z obračunom Mihaela Reyhenburgerja za zakup urada Planina za leto 1447; upoštevan je le pri mlajši foliaciji (17/ad). Kot zadnji je v računsko knjigo vpisan obračun gospostva Gamberk za leto 1447, ki ni ohranjen v celoti (očitno manjkajo izdatki v žitu in poračun); na zadnji ohranjeni strani spodaj je s svinčnikom in moderno pisavo napisano *Ende*. Celoten tekst je napisal en pisar v nemškem jeziku in kurzivni gotski pisavi brez pretirane uporabe kratic. Številke so večinoma rimske, arabske so uporabljene le za označevanje letnic.¹⁵

RDK 8 – Obračun deželnokežjega urada Vivodina 1463–1469. Obračun je del urbarja za Višnjo Goro, ki se prav tako nahaja v Arhivu Slovenije v fondu Vicedomskega urada za Kranjsko, kamor je bil vrnjen iz Deželnega arhiva v Innsbrucku (AS I, Vic a., šk. 123, ex TLA, U 277/1). Papirnati zvezek formata 30 × 22,3 cm sestavlja 11 neobrezanih pol (22 folijev) in je z zadnje strani močno mehansko poškodovan; luknje segajo do polovice njegove debeline, zadnjih nekaj strani je povsem zmečkanih in zatrganih, poleg tega pa so vidni vodni madeži. Originalna foliacija – arabske številke v tinti so na desnem spodnjem robu – ne upošteva ovoja in označuje le prvih devet folijev. Kasneje je bil urbar še dvakrat oštevilčen s svinčnikom. Starejša foliacija (debelejši svinčnik, desno zgoraj) prav tako označuje le folije znotraj ovoja, medtem ko mlajša (tanjši svinčnik, spodaj na sredini) zajema celoten zvezek vključno z reverzi na praznih straneh. Papir je italijanskega izvora. Vodni znak ima obliko stolpa z obzidjem. Odtisnjen je na vsaki poli in se v urbarju pojavlja v dveh različicah. Prvo, ki je stilistično bolj dovršena (18), najdemo na fol. 10, 12–16 in 19–20, drugo (19)¹⁶ pa na fol. 17–18 in 21–22. Na ovoju je v kaligrafski gotski minuskuli napisan naslov *Vrbar pñech des amptz Weychselberg* s kurzivnim podnaslovom *vnd raytung des Oberen Hertzogtumb*. Višnjegorski urbar obsega fol. 2–16, vivodinski obračun pa 17–20'. Oba teksta je napisal isti pisar v nemškem jeziku in gotski kurzivni minuskuli z običajnimi okrajšavami. Obračun, ki je v naslovu jasno formuliran, ni v celoti ohranjen ali pa sploh ni bil nikoli dokončan. Na šestih straneh so namreč popisani le prihodki urada.¹⁷

BRIKSENSKA ŠKOFIJA

RBR 1 – Obračun proštije Blejski otok 1458. Izvirni rokopis hrani Diözesanarchiv Brixen (DAB, Lade 38, No. 7 A). Očitno gre za lego štirih folijev pokončnega formata. Poleg obračuna (fol. 2'–4') vsebuje sešitek na fol. 1–2 še prepis dela urbarja za isto posest iz leta 1431, fol. 4' je prazen. Pisna podlaga (nedvomno papir) je na robovih mehansko

¹⁵ Računska knjiga še ni objavljena. Evidentiral jo je KOVAČ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 166–7, uporabljala pa sta jo ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom« in OTOREPEC, »Ob 500-letnici mesta Višnja Gora«; IDEM, *Srednjeveški pečati in grbi*.

¹⁶ Prvi (št. 18) je identična varianta P-III 620, dokumentiranega za leto 1460, drugi (št. 19) pa identična varianta P-III 612, ki je datiran med letoma 1457–1460.

¹⁷ Besedilo še ni bilo objavljeno.

poškodovana, obenem pa je na njej opaziti madeže od vlage. Rokopis nima foliacije. Obračun uvaja letnica 1458 v levem zgornjem kotu fol. 2', nato pa sledi popis dohodkov po rubrikah in na koncu prepisa pobotnice prošta Gebharda Bulacha o prejemu presežkov tega urada ter računskega pisma. To je kot najmlajši del celote datirano s 13. januarjem 1460. Spričo ostalih prepisov domnevam, da gre za nekoliko poznejši, sočasen prepis vseh vključenih virov. Medtem ko je urbar pisan le nemško, je popis prihodkov deloma latinski (fol. 2') in deloma nemški (fol. 3-3'), pobotnica in računsko pismo pa striktno latinska. Pisar je bil vključno s popravki in dostavki (nekoliko temnejša tinta) en sam, pisal je v precej okrajšani (predvsem v latinskem delu) gotski kurzivi.¹⁸

FREISINŠKA ŠKOFIJA

RFR 1 - Knjiga obračunov freisinških gospostev 1395-1401. Izvirni rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale Freising (BayHStA, HL Fr., št. 69). V njem so zapisani obračuni za različna gospostva, ki jih je imela škofija na Bavarskem, Tirolskem, v Spodnji Avstriji, na Štajerskem in Kranjskem. Papirni kodeks debeline 4 cm sestavlja 13 leg formata 29,5 × 22 cm in samostojni bifolij (I), dodan na začetku. Prvotno je kodeks obsegal prvih 9 leg (II-X: večinoma seksterniji, le IX je kvinternij, X pa kvaternij), ki so s pleteno vrvico skozi platnice iz pergamenta pritrjene na 22 mm širok hrbtni trak iz močnega rjavega usnja. Značilna mehka vezava je odprtega tipa in dodatno utrjena ter obenem okrašena s prečnim prepletom izpostavljenih delov;¹⁹ pri tem je prvotni obseg kodeksa jasno razviden (hrbtni trak je po višini v treh vrstah preluknjan, skozi vsako luknjo pa so speljane vrvice treh leg, skupaj torej 9). Vezava je na notranji strani leg ojačana s pergamentnimi taloni, ki segajo preko cele višine papirja. Kasneje so bili v dveh posegih z zadnje strani, vendar pred zadnji folijo, dodani še štirje seksterniji; prva dva (XI in XII) sta obrezana (neodvisno od prvotnega knjižnega bloka) in prišita na platnice z belim usnjenim trakom, druga dva (XIII in XIV) sta ostala neobrezana, prišita pa sta z modro vrvico. Zadnja stran platnic je podaljšana v polkrožen ovoj, ki je vodoravno po sredini in po robu izvezen z rdečim usnjenim trakom širine ok. 8 mm. Nekoč je služil za ovijanje kodeksa, sedaj pa je spodvit pod knjižni blok. Nesočasna izdelava je razvidna tudi iz samega papirja, ki je (sicer v celoti) italijanske provenience. Vodni znak osnovnega dela je zvon (1).²⁰ Isti tip, vendar v elegantnejši izvedbi (2),²¹ je odtisnjen na polah leg XI in XII ter na bifoliju I, kar kaže na sočasnost obeh dodatkov. Na papirju zadnjih dveh leg je odtisnjen lok s puščico v dveh podvariantah (4 in 5).²² Prevladuje zelo svetla tinta, ki občasno postaja nekoliko temnejša. Temnejši so predvsem dodatki (izrazito v obračunih za Klevevž 1395) in pa računi ob koncu knjige. Na prednji zunanji strani platnice levo spodaj je prilepljena signatura: *Allgemeines Staatsarchiv München, HL Freising 69*. Na sredini je s svetlo tinto napisano do nerazpoznavnosti zbledelo besedilo, pod njim pa s svinčnikom: *Abrechnung mit den Ämbtern 1397-1401*. Na zadnji strani so z zelo svetlo tinto napisana različna, že precej zabrisana krajša gesla, od katerih je mogoče razbrati le posamezne besede (*Johannes episcopus ... ave Maria semper...*). Foliacija je moderna, s štampljkami. Začne se na bifoliju I in upošteva tudi listek, ki je zataknjen vanjo. Skupno šteje 152 folijev. Na fol. 1-3' so dodatki, ki se nanašajo na oskrbnike posameznih gospostev, na foliju 4 pa tekst o kaščarjevih dohodkih uvaja obračune posameznih gospostev. Loški obračuni se nahajajo na folijih

¹⁸ Tekst je za objavo pripravil M. Kos, Transkripcija briksenskih urbarjev, št. 16. Okrnjen opis rokopisa je narejen na podlagi fotokopij v rokopisni zbirki dr. Milka Kosa, IMK ZRC SAZU, fasc. 5.

¹⁹ Cf. Golob, »Nekaj detajlov o vezavah srednjeveških rokopisov«, str. 55, risba 1.

²⁰ Primerek (št. 1) je podobna varianta *M-T 2927*, datiranega v leti 1396-1397.

²¹ Primerek (št. 2) je podobna varianta *M-T 2912*, datiranega v zadnjo dekada 14. stol.

²² Št. 4 in 5 ustrežata tipu filigranov *P-IX X/1181-1190*, ki so datirani med letoma 1399 in 1409 (1445).

10'-14' (1396), 34-37' (1397), 81'-86' (1398), 94-98' (1399) in 146-150 (1400), klevevški pa na folijih 16-20 (1395), 21-23' (1396), 43-45' (1397), 87-89 (1398), 99-101' (1399). Foliji 4', 20', 42', 121', 126-127', 149'-152 so prazni, med fol. 121' in 122 pa je en list iztrgan. Besedilo je pisano v mešanici nemškega in latinskega jezika z gotsko kurzivno pisavo, številke so rimske. Okrajšave so standardne in pogostejše na latinskih delih teksta. Kot kaže, je vse obračune (vsaj tiste, ki se tičejo loškega in klevevškega gospostva) vpisal en sam pisar, od druge roke se zdijo zapisani le dodatki v obračunu za Klevevž iz leta 1395, ki so zaradi stiske s prostorom pisani manjše, bolj kurzivno in z večjim naborom okrajšav.²³

RFR 2 - Knjiga obračunov freisinških gospostev 1437-1450. Izvirni rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale Freising (BayHStA, HL Fr., št. 70) in je istega tipa kot prejšnji (*RFR 1*). Papirni kodeks debeline 4 cm sestavlja 11 leg formata 29 × 21 cm, ki so, podobno kot pri prejšnjem kodeksu, s (konopljino) vrvico skozi pergamentne platnice vezane na močnejši usnjeni hrbtni trak. Sama vezava je nekoliko enostavnejša in poteka po hrbtu v petih vodoravnih vrstah verižnih vbodov. Na notranji strani je ojačana s pergamentnimi taloni po celi višini papirja. Knjiga se je nekoč zavezovala s štirimi zelenimi trakovi, pritrjenimi na zunanji rob platnic, ki so sedaj porezani. Prednja stran platnic je v več slojih popisana; v gornji polovici je s temnejšo tinto, ki pa je proti desni dokaj zbledela, in z zelo kurzivno gotsko pisavo s konca 15. stoletja zabeležena pripomba, ki se tiče prepisov listin na koncu knjige.²⁴ Pod tem je zapisano z mlajšo kurzivno pisavo (16. ali 17. stol.) in svetlejšo tinto: *Abrechnungen mit den beamtten vnderschiedlihen herschaften de anno 1437 et sequitibus*, čemur je s svinčnikom dodano: *1437-1440*. V levem spodnjem kotu je nalepka z današnjo signaturo. Na notranji strani zgoraj je s knjižno gotsko minuskulo (15. stol.) v črtovju droben okrašen napis *willig Käterl*. Zadnja stran platnic je prazna. Prvotno oblikovan obseg knjige, ki se kasneje ni spreminjal, sestavlja 178 folijev oziroma 89 pol (večina leg je okternijev, le IX je decenij, XI pa septernij) papirja severnoitalijanskega izvora. Sestava kodeksa ni enotna; papir v legah I-VIII in XI je debelejši, mehkejši in bolj gladek, z vodnim znakom v obliki volovske glave z lilijo (9), papir snopičev IX in X pa je tanjši, nekoliko trši in hrapav, na njem pa je odtisnjena volovska glava s cvetlico (10).²⁵ Originalna foliacija s tinto in arabskimi številkami v desnem zgornjem kotu na averzu izpušča prvi list in teče do 160, kasneje pa je bila dopolnjena s svinčnikom do konca knjige. Na prvem foliju je zabeleženih nekaj zaznamkov, ki se tičejo dvorne uprave, dalje sledijo obračuni z oskrbniki gospostev do vključno folija 152. Na folijih 168'-175' je šest prepisov listin, na fol. 176' pa kratek inventarni popis orožja in orodja, ki ga je oskrbnik Fregnan zapustil na loškem gradu. Obračuni z loškimi oskrbniki so zapisani na folijih 7-11' (1437), 47-53 (1438), 45-48 (1439), 68-73 (1440), 122-128 (1441), 140'-141 (1448); klevevškega gospostva pa se tiče le kratek zaznamek na fol. 12. Foliji 0', 53', 58', 59, 140, 141'-148', 152'-168, 172'-173, 175 in 177 so prazni. Tinta je svetlo in temno rjava, zelo redko vleče na črno; na splošno je svetlejša na začetku in temnejša na koncu kodeksa. V knjigo je pisalo več pisarjev (tudi izmenično). V loških obračunih je opaziti pet različnih rok: A (fol. 7-11'), B (fol. 47-58), C (fol. 68-73'), D (122-128) in E (140'-141). Pri vseh petih gre za individualne različice za tisti čas običajne pisarniške gotske kurzive. Pisarja D in E sta nekoliko poudarjala naslove, sicer pa je ves

²³ Dva obračuna (najstarejša za Škofjo Loko in Klevevž) je vzorčno objavil BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 259-78 in jih skupaj z ostalimi za omenjeni gospostvi uporabljal v več razpravah: BLAZNIK, »Zemljiška gospostva na besniškem ozemlju«, 241-76; IDEM, »Loško mestno obzidje«, 15-24; IDEM, »Zgornji stolp na Kranclju«, 79-87; IDEM, »O obrti v Škofji Loki«, 80-7; IDEM, »K problemu nastanka Škofje Loke«, 153-160; IDEM, *Škofja Loka in loško gospostvo*, poleg njega pa uporablja objavljeno gradivo tudi ŽVANUT, »Pisni viri za materialno kulturo«.

²⁴ »In disem puch zehindenst vast ann[...] das hertzog [...] Bairn die lehenschaft nach absterben der grawen von Mosperg vom stift Freising zu lehen empfangt. Was im auch an stift in solher leyhung vorbehalten, vnd was am rechter von Freysing zu [ertrag] zustraf[in] hat[e].«

²⁵ Št. 10 ustreza tipu, ki je zastopan z vodnimi znaki P-II XII/456 in XIV/66, datiranimi med leti 1434 in 1436.

tekst pisan enotno. Jezik vseh pisarjev je z izjemo nekaterih latinskih knjigovodskih terminov pretežno nemški, občasno pa je opaziti tudi daljše latinske dele; pri tem okrajšave, značilne za oba jezika, niso uporabljane v pretiranem obsegu. Številke so z redkimi izjemami nekaterih letnic rimske.²⁶

RFR 3 – Obračun freisinškega gospostva Škofja Loka 1476. Ta obračun je ohranjen v dveh rokopisih. Prvega, original (α), hrani Münchenski nadškofijski arhiv v fondu Heckenstalleriana (AEM, Heck. 142). Ternij velikosti 29,3 × 11 cm je moderno vezan v kodeks folioformata, debeline 9 cm z rjavimi platnicami, ki je na prvi strani opremljen z napisom (ok. 18. stol.): *N. 3736. Ad bibl. cap. metrop. monacens.* Temu je dodana nova signatura z modrim svinčnikom in žig münchenskega stolnega kapitlja. Kodeks je enotno paginiran s črno tinto v desnem zgornjem kotu (le na lihih straneh), pri čemer je obračun dobil paginacijo 225–236. Tekst se začne na prvi strani z naslovom: *Vermerkt dy raitung der nucz vnd ränt der herschaft Lakch des LXXVI jars.* Pod tem je s svinčnikom dodana letnica 1476. Na zadnji strani stoji na glavo obrnjen napis iz 16. stoletja: *Rechnung vber die herrschafft Laackh d. j. 1476 N. 7 8.* Obračunu je na zadnji strani dodan seznam požganih hub. Papir, ki je po robovih in na prvi strani precej zamaščen, je italijanskega izvora z vodnim znakom tehtnice v krogu s premerom 3,3 cm na treh pokončnih linijah z razmakom 6,5 cm.²⁷ Pisar, ki je uporabljal zelo temno rjavo tinto, je napisal besedilo v nemškem jeziku (knjigovodska terminologija je latinska), z gotško kurzivno pisavo in rimskimi številkami.

Drugi izvod (β) je sočasen ali nekoliko mlajši prepis, ki je verjetno nastal iz potreb tekočega poslovanja. Hranja ga Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 4 (BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 194), skupaj z obračunoma iz let 1477 in 1485. Ternij formata 32 × 11,2 cm je prav tako sestavljen iz treh polovic pole, ki so sešite s tanko vrvico na zgornjem in spodnjem robu skozi eno luknjo okoli robu, in ni paginiran. Papir severnoitalijanskega izvora je gladek, kompakten in bel, z vodnim znakom v obliki volovske glave s krono in cvetlico (*II*).²⁸ Besedilo se začne na prvi strani z naslovom: *Vermerkt die raitung der nutz vnd rannt der herschaft Laackh des LXXVI jars,* čemur je na levi dodana debelo pisana letnica 1476. Na spodnjem robu je mlajši dodatek iz poznega 16. ali 17. stoletja: *Aus disen raitungen zu suhend allain die gelten zu den schwaigen ierlih getragen haben 206 markh welhes damals 300 vngrisch guldein gemacht; v zvezi z njim je očitno tudi marginalni zaznamek pri donosu sirnic nekoliko više na isti strani. Oboje – sicer se nanaša na vse tri obračune pod to signaturo – priča, da je bil izvod v uporabi še dobro stoletje po nastanku. Zadnja stran je prazna. Sicer je celoten tekst pisan z eno roko v gotski kurzivi s svetlo rjavo tinto.²⁹*

RFR 4 – Obračun freisinškega gospostva Škofja Loka 1477. Obračun je ohranjen v prepisu, ki je po vseh zunanjih lastnostih enak prejšnjemu (format, obseg in vezava sešitka, papir, vodni znak, tinta in pisava); torej je nastal istočasno z njim. Hranjen je na istem mestu (BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 194). Besedilo se začne na prvi strani z naslovom: *Vermerkt die raitung der nucz vnd ranntt der herschaft Lack des LXXVII jars.* Pod tem je pripisana letnica 1477. Takoj nato sledi obračun, ki se konča na osmi strani, zadnje štiri

²⁶ Najstarejši loški obračun je vzorčno objavil BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 279–87 in ga skupaj z ostalimi za omenjeno gospostvo uporabljal v različnih razpravah: BLAZNIK, »Freisinška županija Dovje«, 7–25; IDEM, »Trgovske zveze Škofje Loke z Reko«, 75–82; IDEM, »Zgornji stolp na Kranclju«; IDEM, »O obrti v Škofji Loki«; IDEM, »K problemu nastanka Škofje Loke«; IDEM, *Škofja Loka in loško gospostvo*; poleg njega pa objavljeno gradivo uporablja tudi ŽVANUT, »Pisni viri za materialno kulturo«.

²⁷ Kopije filigrana zaradi načina vezave ni bilo mogoče izdelati.

²⁸ Št. *II* je identična varianta filigrana *P-II XV/389*, ki je datiran med leti 1485 in 1487.

²⁹ Obračun še ni bil objavljen, uporabljal ga je BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*; IDEM, »K problemu nastanka Škofje Loke«; IDEM, »Upori loških podložnikov«, 65–70.

strani pa so prazne. Tudi tu najdemo na prvi strani ob donosu sirnic omenjeni marginalni zaznamek.³⁰

RFR 5 – Obračun freisinškega gospostva Škofja Loka 1485. Obračun je ohranjen v dveh izvodih, ki se nahajata na že omenjenem mestu (BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 194). Original (α) je pisan s svetlo sivorjavo tinto na nekoliko bolj hrupavem papirju, ki na treh polovičnih polah, vezanih v nefoliiran ternij formata $30,3 \times 11$ cm, nima odtisnjene vodnega znaka. Tekst se začne na prvi strani s poudarjenim naslovom: *Vermerkht die raittung der nucz vnd rant der herschaft Lakch anno etc. 85*, pod njim je odebeljeno pisana letnica 1485. Sledi obračun, na zadnji strani pa so z drugo roko zabeleženi dolgovi loških uradnikov, ki so jih izterjali škofovi odposlanci.³¹ Z izjemo tega je celo besedilo delo enega pisarja, vključno z dostavki z zelenorjavo in rdečerjavo tinto. Ti se nahajajo po celem rokopisu in se tičejo predvsem denarnih vsot, redkeje pa so to cele vrstice – vpisi. Tekst je pisan v gotski kurzivi in pretežno v nemškem jeziku.

Drugi izvod (β) spada v omenjeno serijo prepisov in je z izjemo formata ($32,3 \times 10,3$ cm) v vseh zunanjih lastnostih enak prejšnjima. Začne se na prvi strani z naslovom: *Vermerkht die raittung der nucz vnd rannt der herschaft Laackh anno etc. LXXXV°*. Na levem robu je dodana odebeljeno zapisana letnica 1485. Sledi enotno napisan obračun, ki je vključno z dostavki in dodatkom na zadnji strani delo enega samega pisarja.³²

RFR 6 – Obračun freisinškega gospostva Škofja Loka 1486. Tudi ta obračun je ohranjen v dveh izvodih. Oba hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 1). Pod isto signaturo sta v ovoju iz rdečega kartona še obračuna klevevskega gospostva in loškega sodišča za isto leto. Originalni rokopis (α) je nefoliiran kvaternij formata $30 \times 11,5$ cm iz štirih polovic pole, ki so zvezane s (konopljino) vrvico zgoraj in spodaj skozi eno luknjo okoli roba. Papir italijanskega izvora je nekoliko tanjši, z vodnim znakom v obliki tehtnice v krogu (42).³³ Besedilo se začne na prvi strani s poudarjenim naslovom: *Vermerkht die raittung der nütz vnd rant der herschaft Lakch anno etc. LXXXVI*. Pod tem je odebeljeno zapisana letnica 1486, desno od nje pa v kombinaciji rdeče-modrega svinčnika stara signatura 413/1. Sledi obračun, ki je z izjemo nekaterih sumiranj pisan od ene roke, in to s svetlo rjavo tinto v gotski kurzivi in pretežno nemškem jeziku; latinska je le knjigovodska terminologija in krajši pasusi. Naslovi so pisani krepkeje. Zadnje tri strani so prazne, med 4. in 5. pa je vstavljen manjši listek z nekimi računi iz 17. stoletja.

Prepis (β) ni dobeseden, ampak od originala kar precej odstopa. Izpuščeni so nekateri seštevki in posamezna pojasnila o namembnosti izdanih sredstev proti koncu obračuna. Napisan je na petih polovičnih polah grobega, nekoliko porjavelega papirja brez vodnega znaka, ki so zgoraj in spodaj okoli roba s sukancem sešite v kvinternij pokončnega formata. Na prvi strani zgoraj je v štirih odstavkih z drugo roko napisano: *Lack Klengenfels; Reytung van [...] 84; Item raytung Klengenfels; Item etlich handlung Jacob Lamberger betreffen seyne schuld halb*, pod tem je dodana odebeljeno zapisana letnica 1486, v desnem zgornjem kotu pa z rdečim svinčnikom stara signatura 413/1. Na tretji strani se začne obračun z naslovom: *Vermerckht di raytung der nütz vnd rant der herschaft Lakc anno etc. LXXXVI°*. Pisava je zelo kurzivna, tinta svetlo rjava in nekoliko vleče na zeleno. Foliji 1', 7–10 so prazni; na zadnjem (10') je v zgornjem robu zapisal tretji pisar: *remansit I^M III^C minus I marka*.³⁴

³⁰ Obračun še ni bil objavljen, uporabil ga je BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*.

³¹ Glej spodaj, str. 117, op. 22.

³² Obračun še ni bil objavljen, glede uporabe glej RFR 4.

³³ Vodni znak (št. 42) ustreza tipu, ki je zastopan z vodnima znakoma P-V VI/386 in VI/419; dokumentirana: prvi v letu 1477, drugi pa v letu 1484.

³⁴ Obračun še ni bil objavljen, uporabil ga je BLAZNIK, *Kolonizacija Selške doline*; IDEM, *Urbarji freisinške škofije*.

RFR 7 – Obračun mitnine in sodišča v Škofji Loki 1486. Rokopis se nahaja na istem mestu kot prejšnja dva (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 1). Pisan je na prostem listu nekoliko finejšega papirja brez vodnega znaka, ki je po višini prepognjen čez pol, tako da oblikuje bifolij formata 30 × 11,5 cm. Besedilo se začne na prvi strani s poudarjenim naslovom: *Vermerkht meins gnadigen hern von Freyssing mewtt vnd gerichtt zu Lakch anno domini etc. LXXXVI.* Nad njim je z drugo roko pripisan kasnejši zaznamek: *Konhart Leitgeb richter zw Lakch.* V desnem zgornjem kotu je v kombinaciji modro-rdečega svinčnika stara signatura 413/1. Sledi obračun na treh straneh, pisan s svetlo rjavo tinto v gotski kurzivi in nemškem jeziku; v celoti od ene roke.³⁵

RFR 8 – Obračun freisinškega gospostva Klevez 1486. Zadnji rokopis pod omenjeno signaturo (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 1) je napisan na dokaj finem papirju italijanskega izvora z vodnim znakom v obliki tehtnice v krogu (38).³⁶ Štiri polovične pole so bile sešite skupaj okoli robov v kvaternij formata 30 × 11,5 cm, vendar je spodaj vezava popustila. Besedilo se začne na prvi strani z naslovom: *Vermerkht die raittung von dem amt zw Klingnfels im LXXXVI,* pod njim je odebeljeno zapisana letnica 1486, levo od nje pa z rdečim svinčnikom stara signatura. Sledi obračun, pisan v gotski kurzivi in nemškem jeziku z rjavo tinto, ki je občasno svetlejša. Pretežni del besedila je delo enega pisarja, izjema je zadnjih devet vpisov med izdatki, ki so pisani precej večje in razprto. Foliji 4'–5, 7–8' so prazni.³⁷

RFR 9 – Obračun freisinškega gospostva Škofja Loka 1487. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 2). Papirni zvezek formata 33 × 11,2 cm se nahaja v modrem kartonskem ovoju s signaturo in napisom: *Lack Amtrechnungen 1487.* Gre za en sam nefoliiran kvaternij, ki je sešit s sukancem na zgornji in spodnji strani okoli robov; vezava je razrahljana. Papir je po vsej verjetnosti italijanskega izvora, z vodnim znakom tehtnice v krogu (43). Besedilo se začne na prvi strani z naslovom: *Vermerkht die raittung der nutz vnd rantt der herschafft Laakch anno domini etc. 87°,* pod njim je odebeljeno zapisana letnica 1487. Sledi obračun, ki je pisan s svetlo rjavo tinto v gotski kurzivi in pretežno nemškem jeziku z latinskimi deli. Vsote, običajno na koncu strani, in nekateri popravki so delo drugega pisarja. Okrajšave so standardne in pogostejše v latinskih delih teksta, številke so rimske, izjemoma arabske. Zvezek je popisan do polovice, zadnih sedem strani je praznih. V istem ovoju se nahaja tudi listek papirja, velik 23 × 10,4 cm in prepognjen po daljši strani, na katerem je v latinščini in humanistični kurzivni pisavi nekako s konca 15. stoletja z rjavo tinto in ostro prirezanim peresom napisano nekakšno poročilo o prodaji žita. Pod tem sta s svinčnikom pripisani signatura *Rep. 53, fasc. 295* in letnica 1487.³⁸

RFR 10 – Obračuna freisinškega gospostva Škofja Loka 1489 in 1490. Originalni rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 4) v modrem kartonskem ovoju, kjer se poleg njega nahajata še register izdatkov za leto 1489 in torzo Lambergerjeve knjige dolžnikov. Papirni zvezek formata 23,5 × 11 cm sestavljata dve legi: kvaternij in kvinternij. Platnice, na katere sta zgoraj in spodaj prišita okoli roba s pleteno vrstico, nadomešča cela ovojna pola, ki je na prednji strani prepognjena, tako da prva dva folija nista ločena. Na ta način ima cel zvezek 21 folijev, od katerih so 1'–2', 6'–9' in 19'–21 prazni. Papir je italijanskega izvora z vodnim znakom tehtnice v krogu (28).³⁹ Spreddaj na ovoju je z zelo kurzivno pisavo napisano:

³⁵ Obračun še ni bil objavljen, glede uporabe glej *RFR 6*.

³⁶ Primerek (št. 38) je identična varianta *P-V VI/436*, ki je dokumentiran v letu 1485.

³⁷ Obračun še ni bil objavljen, glede uporabe glej *RFR 6*.

³⁸ Obračun še ni bil objavljen, uporabil ga je BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*; IDEM, »Zgornji stolp na Kranjcu«.

³⁹ Primerek (št. 28) ustreza tipu, ki je zastopan s filigrani *P-V V/21–34*; najbolj ustreza *V/27*, le da je ta večji.

Register Jacob Lambergers anno in[carnacionis] 89, 90, pod tem sta ob desnem robu z modrim in rdečim svinčnikom pripisani stara (413/3) in nova (ad 53/295/4) signatura, med njima pa z grafitnim svinčnikom letnica 1489. Sledita oba obračuna: prvi na folijih 3-6, drugi na fol. 10-18, na naslednjih dveh straneh pa je seštevek obeh let. Na zadnji strani ovoja je zabeležen nek izračun v rimskih številkah. Z izjemo zadnjih dveh odstavkov in notic na ovoju je besedilo pisano od ene roke v gotski kurzivi in pretežno nemškem jeziku brez pretirane uporabe okrajšav. Tinta je rdečerjava, le vsote drugega obračuna so nekoliko svetlejšje.⁴⁰

RFR 11 – Triletni obračun freisinskega gospostva Škofja Loka 1488-1490. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 3). Nefoliiran zvezek velikosti 30 × 22 cm se nahaja v rjavi mapi z napisom *Lack Amtsrechnungen ca. 1488-97*. Sestavljen je iz štirih neobrezanih pol (8 folijev) debelejšega, tršega in nekoliko bolj grobega papirja italijanske izdelave z vodnim znakom tehtnice v krogu (36),⁴¹ ki so sešite skupaj z dvojno vrstico okoli zgornjega in spodnjega roba. Celotno besedilo je delo enega pisarja, ki je pisal s temno rjavo tinto v gotski kurzivi in nemškem jeziku z redkimi okrajšavami. Začne se na prvi strani z naslovom: *Aller emphanng so auff dem Sigesdorffer gefunden wierdett*. Na dnu je mlajši pripis: *cir. 1488, 89, 90 et 97*, v desnem zgornjem kotu pa z rdečim svinčnikom napisana signatura: 53/295/3. Zadnji dve strani sta prazni.⁴²

RFR 12 – Register izdatkov in oddaje žita freisinskega gospostva Škofja Loka 1489. Originalni rokopis je izgubljen, prepis pa se nahaja na istem mestu kot *RFR 10* (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 4). Gre za nefoliiran okternij formata 30 × 11 cm nekoliko tršega in bolj grobega italijanskega papirja, z vodnim znakom tehtnice v krogu (32). Pole so med seboj sešite s sukancem na običajen način (skozi dve luknji, dvojno, 2 cm od zgornjega in spodnjega roba). Vsi foliji so pokončno linirani s svinčnikom, centimeter do dva od levega roba. Na prednji strani ovoja se nahaja zapis javnopravnega značaja.⁴³ Sledi odebeljeno zapisana letnica 1489, na spodnjem robu pa pripis: *Ist angesechen vnd gestellt*. V prvem delu (fol. 2-7') so popisani izdatki, v drugem pa oddaja žita in skodel. Folija 1' in 16' sta prazna. Celotno besedilo je delo enega pisarja, napisano je v gotski kurzivi s konca 15. stoletja v nemščini in brez pretirane rabe okrajšav.⁴⁴

RFR 13 – Registri izdatkov in oddaje naturalij freisinskega gospostva Škofja Loka 1490 in 1491. Rokopis je istega tipa kot gornji, prav tako ohranjen zgolj v prepisu, hrani pa ga Münchenski nadškofijski arhiv v fondu Heckenstalleriana (AEM, Heck. 164). Moderno je vezan v kodeks z vijoličastočrnimi platnicami debeline 5,5 cm. Na notranji strani platnic je prilepljen del starega papirnega ovoja, na katerem je zgoraj z rjavo tinto (18. stoletje) napisana stara signatura: *N. 3758; ad bibl. cap. metrop. monac.* Pod njo je z modrim svinčnikom pripisana nova in dodan žig Münchenskega stolnega kapitlja. Besedilo je napisano na tršem italijanskem papirju formata 30 × 11 cm, z dvema variantama vodnega znaka v obliki tehtnice v krogu s premerom 3,8 oz. 4,1 cm med tremi črtami.⁴⁵ Na obrabljenih mestih je ponekod prelepljen s vilenim papirjem. Tri lege imajo skupno 40 folijev (20 polovičnih pol), in sicer prva 24, druga 4 in tretja 12. Foliacija s svinčnikom v desnem zgornjem kotu je moderna in zajema cel kodeks; registri se nahajajo na folijih 2-

⁴⁰ Obračuna še nista bila objavljena, glede uporabe glej *RFR 4*.

⁴¹ Filigran št. 36 je podobna varianta *P-V V/53*.

⁴² Obračun še ni bil objavljen.

⁴³ »Die hernahuolgend geschriffi laudt gleych Lambergers handtgeschriffi: Ich Jacob Lamberger bekenn mit diser meiner handtgeschriffi, das ich mit willen den armen lewiten das als nachgelassen hab dann hab ich auch als das in dem register begriffen ist das mir der Sigesdorffer das geben hat als emphanngen hab das bekenn ich als. Vnnd so wir raytten werdden sol im bey mein irewen auffgehebt werden, des gleich hab ich auch ain register wehalten. Beschechen an sand Achatzen tag im LXXXVIII. jar.«

⁴⁴ Register še ni bil objavljen.

⁴⁵ Kopije filigrana zaradi načina vezave ni bilo mogoče izdelati.

41 (od tega so fol. 1' in 23–25 prazni). Vsak od njih je pokončno na levi liniran s svinčnikom. Na prvi strani je odebeljeno zapisana letnica: 1491, pod njo pa s črno tinto in pisavo 18. stoletja: *1 hafth*. Na dnu stoji s prepisu sodobno roko: *ist angesechen vnd gestelt*. Vsak od treh sešitkov je register zase; prvotno verjetno niso bili zvezani skupaj, v vsakem primeru pa je pri originalih šlo za tri različne dokumente, ki so bili na zadnji strani datirani in overjeni z lastnoročnim rokopisom in pečatom oskrbnika. Prvi in zadnji se nanašata na leto 1490, srednji pa na leto 1491.⁴⁶

RFR 14 – Obračun mitnine in sodišča v Škofji Loki 1492. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 6). Nefoliiran papirni binij velikosti 30,5 × 22 cm iz dveh neobrezanih pol se nahaja v rdečem kartonastem ovoju z napisom: *Lack Amtsrechnung 1492* in s signaturo: 53/295/6. Pole iz mehkega italijanskega papirja z vodnim znakom tehtnice v krogu (26) so sešite med seboj z zeleno vrvico okoli vodoravnih robov. Besedilo se začne na prvi strani z naslovom: *Vermergkht meins genedigen herren von Freysingen etc. mewdt vnd gericht zw Laack des LXXXII jars*. Levo od njega sta z rdečim svinčnikom pripisani nova in stara signatura, spodaj pa sledi obračun. Na zadnji strani je pisarniški zaznamek *Laack vnd Clingenfels 1492* in stara signatura (413) z modrim svinčnikom. Folij 4 je prazen. Besedilo je pisano od ene roke v gotski kurzivi in nemškem jeziku.⁴⁷

RFR 15 – Knjiga dolžnikov freisinškega gospostva Škofja Loka 1485–1492. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 4) in je zadnji od petih pod to signaturo. Gre za nefoliiran zvezek velikosti 30 × 22 cm. Od 54 folijev (27 pol) je ostalo le zadnjih 41, drugi so požrti od desnega roba proti hrbtu, tako da je celotno pisno polje izgubljeno (opazni so le še fragmentirani ostanki pisave), načet je tudi že prvi ohranjeni list, vendar je tu besedilo nedotaknjeno. Pole so bile sešite v eno samo lego z dvojnimi sukancem na običajen način ob zgornjem in spodnjem robu (vezava je znotraj in zunaj ojačana s pergamentnimi taloni) ter delno obrezane na stranskem robu, le toliko, da je bila dosežena ravna ploskev, saj so zaradi debeline lege notranje pole koničasto izstopale. Tanek in dokaj fin papir je italijanskega izvora z vodnim znakom v obliki tehtnice v dvojnem krogu in s ptičem na držalu (45).⁴⁸ Besedilo je razen hrbtnih zaznamkov pisano od ene roke v gotski kurzivi in nemškem jeziku z redkimi kraticami. Tinta je svetlo rjava, na začetku vleče na sivo, od srede folija 18' naprej pa na rdeče. Večina dolgov se nanaša na zaostale urbarialne obveznosti, tako da so dolžniki razvrščeni po krajih, ob vsakem dolgu pa je zabeleženo, od kdaj izvira. Ohranjeni del besedila se začne pri dolini Hrastnice (*Chrasnicy*) v koroškem uradu. Na tej strani sta v desnem zgornjem kotu z modro-rdečim svinčnikom zapisani stara (413/12) in nova (53/295/4) signatura. Na zadnji strani je več pisarniških zaznamkov: *Lackh aus stand vnd rechnung des Jacob Lamberger von allen jaren seiner verbesserung*, pod tem: *Laack schuld, [...]*, desno spodaj pa: *Lackh*. Foliji 51'–54 so prazni.⁴⁹

RFR 16 – Obračun freisinškega gospostva Škofja Loka 1493. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 7). Nefoliiran snopič formata 32,5 × 22 cm iz devetih neobrezanih pol (18 folijev), ki so sešite skupaj z navadno vrvico okoli zgornjega in spodnjega roba, je iz dokaj finega papirja iz severne Italije z vodnim znakom v obliki lilije s krono in tulipani (57).⁵⁰ Na prvi strani

⁴⁶ Registri še niso bili objavljeni.

⁴⁷ Obračun še ni bil objavljen, uporabljal ga je BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*; IDEM, *Škofja Loka in loško gospostvo*; IDEM, *Kolonizacija Selške doline*.

⁴⁸ Primerek (št. 45) je tipa P-V VII/351–367; najbolj ustreza VII/359, ki je datiran z letom 1491.

⁴⁹ Knjiga še ni bila objavljena, uporabil jo je BLAZNIK, »Upori loških podložnikov«.

⁵⁰ Primerek (št. 57) je tipa P-I 1/690 – 692, ki so datirani med letoma 1495 in 1496.

desno zgoraj sta z rdečim svinčnikom napisani stara in nova signatura, tekst pa se začne na fol. 2 z naslovom: *Vermerckt die nutz vnd ranndt der herrschafft Laackh im LXXXIII jare*. Sledi obračun, ki pripada novemu tipu z natančneje razčlenjenimi postavkami in prihodki, popisanimi po uradih. Uveljavil se je verjetno že takoj po letu 1490, ko je bila z reformo služba kaščarja ločena od oskrbniške,⁵¹ vendar se obračuna iz let 1491 in 1492 nista ohranila. Rokopisom tega tipa lahko sledimo kontinuirano še globoko v 16. stoletje, iz petnajstega pa so ohranjeni še za leta 1494–1496 (glej spodaj). Besedilo je pisano v gotski kurzivi in nemškem jeziku z redkimi okrajšavami; je delo enega pisarja z izjemo dodatka ob koncu. Tega je napisal isti pisar (registrator?) kot registraturni zaznamek v svetlo rjavi tinti na zadnji strani: *Registrum ex Lak de anno 93*. Pod tem je s tanjšim peresom in malo temnejšo tinto napisan nerazpoznaven (verjetno mlajši) tekst. Foliji 1' in 17–18 so prazni.⁵²

RFR 17 – Obračun freisinskega gospostva Škofja Loka 1494. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale Freising (BayHStA, HL Fr., št. 516). Papirni zvezek velikosti 32,5 × 22 cm z eno samo lego iz desetih, na zgornjem in pokončnem robu obrezanih pol (20 folijev) se nahaja v modri mapi. Pole iz tankega, dokaj gladkega papirja z vodnim znakom tehtnice v krogu z inicialkami M. I. (ali I. M.) v dveh različicah (46 in 47) so sešite med seboj na običajen način (skozi dve luknji, nekoliko odmaknjeno od obeh robov). Foliacija je moderna, s svinčnikom, in ne vključuje ovoja. Rokopis je razen zadnjega folija liniran s svinčnikom, in sicer dvojno (na zamik – zamaknjene so vse neprve vrstice odstavkov prvotnega teksta). Foliji 1' in 16'–19' so prazni. Z izjemo nekaterih sumarnih seštevков je v celoti pisan od ene roke, v gotski kurzivi in nemškem jeziku. Tinta je zelo temno rjava, skoraj črna, pero pa je puščalo široko sled. Naslovi so še posebej poudarjeni, pisani večje in debeleje. Na prvi strani je zapisana originalna datacija: *Anno domini etc. 94*. Pod njo sledi pripis registratorja iz 18. (morda s konca 17.) stoletja: *Anno 1494* (popravljen iz 1694!), *Laackh, zwey vrbaria de anni 1494 et 1496. Alia lito. f, ent. fol. 60, Casten N. 6, schuber N. 4*. Poleg tega je po celi strani razporejenih več dodatkov s svinčnikom; levo zgoraj: *ad arhiv*, desno: *Saal III*, spodaj pa: *18 fol*. V levem spodnjem kotu je nalepka s signaturo. Na zadnji strani je desno zgoraj registraturni zaznamek, ki ni v celoti razpoznaven: *Lack raitung register uber rent vnd gult Laak im v vi vnd [...] neünzig*. Vse to priča, da sta bila obračuna iz let 1494 in 1496 nekoč hranjena skupaj, verjetno tako, da je bil drugi zataknen pred zadnji list prvega. Temu v prid govori tudi obraba tega folija; opaziti je namreč dodaten pregib.⁵³

RFR 18 – Obračun freisinskega gospostva Škofja Loka 1495. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 8). Papirni zvezek velikosti 32,5 × 22 cm, ki ga sestavlja lega devetih obrezanih pol (18 folijev), se nahaja v rjavi mapi. Po vseh notranjih in zunanjih lastnostih (papir, liniranje, vezava, tinta, pisava) – izjema je le foliacija, ki je ta obračun nima – je enak prejšnjemu (RFR 17). Foliji 1' in 15'–18' so prazni. Na prvi strani je zapisana originalna datacija: *Anno domini etc. · 9 · v¹⁰*. Pod njo je z grafitnim svinčnikom pripisana letnica 1495 in z rdečim: *Lack Amtrechnung 1495*. V desnem zgornjem kotu sta z istim pisalom napisani stara in nova signatura. Levo spodaj je starejši arhivski zaznamek: *xiii Frising. 413*.⁵⁴

RFR 19 – Obračun freisinskega gospostva Škofja Loka 1496. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale Freising (BayHStA, HL Fr., št. 518). Papirni zvezek velikosti 32,5 × 22 cm (ena sama obrezana lega, sestavljena iz devetih pol) se

⁵¹ BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 36, 63.

⁵² Obračun še ni bil objavljen, uporabil ga je BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*; IDEM, *Kolonizacija Selške doline*; IDEM, »Kolonizacija Poljanske doline«, 1–62; IDEM, »Zgornji stolp na Krancju«.

⁵³ Obračun še ni bil objavljen, uporabil ga je BLAZNIK, *Kolonizacija Selške doline*.

⁵⁴ Obračun še ni bil objavljen, glede uporabe glej RFR 17.

nahaja v modri mapi. Po vseh notranjih in zunanjih lastnostih je enak prejšnjima dvema. Na prvi strani zgoraj je z odebeljeno kaligrafsko gotsko minuskulo napisana datacija: *Anno domini etc. · 9 · v^{ro}*. Pod tem s pisavo 18. stoletja in temno tinto: *Anno 1496*. Nekoliko nižje s pisavo 17. ali 16. stoletja s svetlejšo tinto: *In dieser raittungen erfindte sich als die fuer pferdt gen Triest, Wandt Oberweltz gebraucht [...]*. Poleg tega je po celi strani razporejenih več dodatkov s svinčnikom; levo zgoraj: *ad arhiv, Saal III*, spodaj pa: *16 fol*. V levem spodnjem kotu je nalepka s signaturo. Na zadnji strani je več registraturnih zaznamkov; zgoraj v gotski kurzivi: *Register Anno 96 durch Siegersdorffer uerrechnet*, spodaj nekakšno znamenje v obliki črke *M*, desno zgoraj s tresočo roko v kaligrafski gotski minuskuli: *Lack*, z zelo kurzivno in kurentno pisavo pa: *zwei register*, medtem ko je besedilo levo spodaj nerazpoznavno.⁵⁵

RFR 20 – Obračun mitnine in sodišča v Škofji Loki 1497. Rokopis se nahaja v Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 9) v rjavem kartonskem ovoju z rdečim napisom: *53/295/9 Lack Amtsrechnungen 1497*. Obračun je napisan na prostem foliju brez vodnega znaka velikosti 33 × 22 cm, ki je po višini prepognjen v bifolij pokončnega formata. Razen dveh pripomb je pisan od ene roke, v zelo kurzivni pisavi in nemškem jeziku s standardnimi okrajšavami. Tinta je temno rjava. Besedilo se začne na prvi strani z naslovom: *Vermergkht meins gnedigen hern von Freyssing etc. meutt vnd gericht zw Lagkh, so ich Matheus Lusnigk als seiner gnads stattrichter verechent hab anno domini etc. LXXXVII°*. Pod tem je debelejšje zapisana letnica *1497*, na desni pa stara signatura *413/7* z modrim svinčnikom. Sledi obračun na treh straneh, zadnja je prazna.⁵⁶

RFR 21 – Štiriletni obračun freisinškega gospostva Škofja Loka 1497–1500. Rokopis hrani Bayerisches Hauptstaatsarchiv v fondu Hochstift Literale 3 (BayHStA, HL 3, Rep. 53, fasc. 295, št. 5). Pod to signaturo najdemo modro mapo z napisom: *53/295/5, Lack Amtrechnung 1491*. V njej je nefoliiran in neobrezan papirni decenij formata 31 × 23 cm iz debelejšega in nekoliko bolj grobega papirja severnoitalijanske izdelave (beneški prostor), z dvema podtipoma vodnega znaka v obliki sidra v krogu (*55* in *56*),⁵⁷ sešit s sukancem okoli zgornjega in spodnjega roba. V spodnjem desnem kotu je rokopis poškodovan od vlage. Vodni madež ponekod sega na pisno polje, vendar ne otežuje berljivosti. Na istem mestu so v nekoliko manjšem obsegu prvih 15 folijev pogrizli glodalci. Na prvi strani zgoraj je starejši registraturni zaznamek: *Laack anzaige vnd rechnung zu Lack, hern Jorgen vom Thüren betrefend*. Pod tem sta s svinčnikom pripisani dve letnici – levo: *1491* in desno: *1497*. Na sredi piše z debelejšim svinčnikom: *Rechnung von 1495 der 8. Juni 1861 an das b. Allgemeines Reichsarchiv [...]*; z istim pisalom je v levem spodnjem kotu dodano: *413*. Signaturi – stara *413/11* in nova *53/95/5* – sta zapisani z rdečim svinčnikom v desnem zgornjem kotu. Pisarniški zaznamek je tudi na zadnji strani desno zgoraj: *Laack 1497*, foliji 4' in 15–20 so prazni. Besedilo je v celoti napisal en sam pisar z rjavo tinto v gotski kurzivi in nemškem jeziku z redkimi okrajšavami. Večinoma se je posluževal rimskih števil, arabske je uporabljal le pri letnicah. Vsebina rokopisa je urejena pregledno; najprej je zabeležen obračun za leto 1497, za njim pa obračuni ostalih treh let po posameznih rubrikah (denarni prihodki, izdatki in prihodki žita). Dokument je vesten izvleček običajnih obračunskih registrov tako za gospostvo kot tudi za mestno sodišče, ki na (ne tako zelo strogo) sumarni ravni zadovoljivo nadomešča izvornike.⁵⁸

⁵⁵ Obračun še ni bil objavljen, glede uporabe glej *RFR 17*.

⁵⁶ Obračun še ni bil objavljen, uporabil ga je BLAZNIK, *Kolonizacija Selške doline*; IDEM, *Urbarji freisinške škofije*.

⁵⁷ Primerka (št. *55* in *56*) najbolj ustrežata *P-VI IV/132* in *IV/133*, od katerih je prvi datiran v leto 1507, drugi pa v leto 1501.

⁵⁸ Obračun še ni bil objavljen, glede uporabe glej *RFR 4*.

KRŠKA ŠKOFIJA

RKR 1 – Knjiga obračunov krških gospostev v Marki 1425–1437. Originalni rokopis hrani Škofijski arhiv v Celovcu v seriji rokopisov (DAK, HS 106). Gre za papirni kodeks formata 30 × 20,8 cm in debeline 3 cm. Obrezan papirni knjižni blok sestavlja dvanajst seksternijev, od katerih imajo četrti, deveti in enajsti izrezan po en list; skupno 141 folijev. Papir je italijanske izdelave, z vodnim znakom v obliki zvona (3). Kodeks ima originalno mehko vezavo; platnice iz pergamenta, ki ga je na spodnjem robu malo zmanjkalo, tako da so ga zakrpali s kosom belega usnja, imajo zadnjo stran podaljšano v ovoj, ki se je nekoč z dvema vrvicama privezoval na hrbtu (na zgornji strani so še ostanki vrvice, na hrbtu pa v isti višini – enako spodaj – usnjen gumb, okoli katerega so jo navijali). Lege so skozi papirni talon na notranji strani in skozi platnice na zunanji s sukancem prišite na hrbtni trak iz močnejšega usnja, in sicer na povsem enak način kot pri kodeksu HL Freising 69 (*RFR 1*).⁵⁹ Na prednji zunanji strani platnic v levem zgornjem kotu je naslov v knjižni gotski minuskuli: *Rationes officiorum episcopatus Gurcensis in Marchia*. Poleg tega se tam nahaja tudi nek tekst v kurzivi, ki pa je zbledel do nerazpoznavnosti (razbrati je mogoče le posamezne črke). Podobno velja za zadnjo stran, kjer je razvidno, da so bili zabeleženi neki denarni zneski. Na prvi strani zgoraj se nekoliko spremenjen naslov ponovi: *Rationes officialium in Marchia de anno xxv*⁶⁰, potem pa sledijo obračuni posameznih uradov. Na zadnji strani je zabeležen nek inventar orožja. Prvotno rokopis ni bil oštevilčen, foliacija s svinčnikom (zunanji zgornji kot recta) je moderna; z isto roko in pisalom je pripisana tudi letnica 1425 pod naslovom na prvi strani. Foliji 3–3', 5', 7', 9', 11–11', 13', 15'–16', 19–19', 21', 23–23', 24', 26, 28, 30–30', 33–33', 35'–36, 37, 39', 41', 42', 45–45', 49', 51', 53', 59', 65', 72'–73', 119', 128–128', 134' in 137–139' so prazni. Rokopis je od folija 74 dalje liniran pokončno na levi strani – deloma s svinčnikom, deloma s črtalom. V njem je več listkov, od katerih sta dva prilepljena z rdečim voskom. Papir je v dobrem stanju, le z zadnje strani so ga nekoliko načele žuželke. Obračune je v knjigo vpisovalo več pisarjev: prvi (A) na fol. 1–47, 48'–49, 52–54; drugi (B) na fol. 47'–48, 50–51', 54'–119, 139'–141', tretji (C) na fol. 120–127' in četrti (D) na fol. 129–139. Tudi odtenki sicer povsod rjave tinte, so različni. Vsi pisarji so pisali v gotski kurzivi ter z izjemo datacij in nekaterih formul (lat.) v nemškem jeziku.⁶⁰

RKR 2 – Knjiga obračunov krških gospostev v Marki 1438–1452. Rokopis je hranjen na istem mestu kot prejšnji (DAK, HS 122). Papirni kodeks meri 29,5 × 22 cm, debel pa je 4 cm. Obrezan papirni knjižni blok, ki ga sestavlja šestnajst leg, je skozi platnice iz dveh med seboj zlepljenih plasti belega usnja zvezan na močnejši usnjeni hrbtni trak (kot HL Freising 70 (*RFR 2*)⁶¹). Vezava je na notranji strani ojačana s pergamentnimi taloni. Tektonika kodeksa je naslednja: okterniju s tremi izrezanimi listi (eden med fol. 3 in 4, dva med 12 in 13) sledi najprej cel, za njim pa polovičen (izrezana je leva stran lege) seksternij, potem okternij – 4 (izrezan je en list med fol. 32 in 33 ter trije med 43 in 44), cel okternij, dva septernija in še en okternij, dalje štirje seksterniji, kvinternij in spet trije seksterniji – skupaj 186 ohranjenih folijev. Kodeks je bil foliiran v dveh poskusih, a je foliacija še vedno pomanjkljiva. Ne le da ne pokriva vseh folijev, vsebuje tudi precej napak (foliju 21 sledi 23, iz pravilnega 41 je bilo popravljenega 40, med foliji 73 in 89 je bil pri štetju eden izpuščen, prav tako med foliji 185 in 190). Foliji 1', 3'–13', 19–21', 24, 28'–30', 36', 39–40', 42–43, 49', 56'–57', 61', 67', 71–72, 84–84', 91', 94', 95', 98–98', 101–101', 106', 123', 135', 141–141', 143', 145', 151, 154', 156', 191' in 193' so prazni. V kodeksu je zvezanega več vrst papirja. Vodni znaki so naslednji: štirje tipi tehtnice (21–24),⁶² dva tipa vzpetine s

⁵⁹ Glej zgoraj, str. 19.

⁶⁰ Računska knjiga še ni bila objavljena.

⁶¹ Glej zgoraj, str. 20.

⁶² Ti filigrani večinoma ustrezajo tipom iz ZONGHIJEVE zbirke (*Zonghi's Watermarks*): št. 21 je podobna varianta Z 1089, datiranega v leto 1443; št. 22 je podobna varianta Z 1085, 1086 in 1088 iz let 1437–1446; št. 23 je podobna varianta Z 1087, datiranega v leto 1437.

tremi vrhovi (7, 8),⁶³ enorog (12, 13) prav tako v dveh različicah ter nakovalo (14). Liniran je pokončno na levi in desni, deloma s črtalom, deloma na pregib. Na platnicah, ki so predvsem s prednje strani poškodovane, je zgoraj prilepljen pergamentni trak z napisom v knjižni gotski minuskuli: *Rationes officiorum episcopatus Gurcensis in Marchia anno etc. xxxix*. Na zadnji notranji strani platnic je zabeležen desno zgoraj prečrtan račun, levo pa nek znesek.⁶⁴ Na stranski obrezi knjižnega bloka piše s knjižno gotsko minuskulo (obrisno): *das new raitpuch*. Obračune uvaja pojasnilo o vsebini na fol. 1: *In hoc libro annotantur rationes officialium de Marchia episcopatu[...] Gurcensis presidente r[...] in Christo presente (?) et domino domino Johanne episcopo Gurcensis. Et primo de anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo octauo*. Pod tem s svinčnikom letnica 1438. Sledijo obračuni uradov, ki so jih v knjigo vpisovali trije pisarji. Prvi (A) na fol. 1–3, drugi (B) na fol. 14–143 in tretji (C) na fol. 144–193. Vsi so pisali v gotski kurzivi in – z izjemo latinskih formul – v nemškem jeziku. Tinta je rjava v več odtenkih. Števila so zapisana z rimskimi številkami oziroma z besedo (letnice v dataciji pri rokah B in C).⁶⁵

RKR 3 – Knjiga obračunov krških gospostev 1467–1472. Originalni rokopis hrani Deželni arhiv v Celovcu v fondu Koroškega zgodovinskega društva (KLA, GVK, HS 2/9). Obračuni uradov na ozemlju današnje Slovenije so del računske knjige za celotno posest krške škofije (poleg štajerske in kranjske tudi koroška), ki je bila slabo stoletje po nastanku zvezana v kodeks skupaj s fevdno knjigo iz let 1455–1469. Kodeks je debel 8 cm in meri 8,7 × 22,5 cm. Platnice, zlepljene iz več slojev papirja, so oblečene v rjavo usnje, ki je na zunanjih straneh okrašeno z odtisi pečatnikov. Pod zgornjim robom prednje strani je prilepljen papirni trak z napisom v knjižni kapitali *LEHENVECH. B. VLRICHS*, spodaj pa so odtisnjene inicialke (?) *V § E § G* in letnica 1561. Platnice in hrbet so mehansko nekoliko poškodovani, poleg tega so jih na več mestih navrtale žuželke. Zadnje velja tudi za knjižni blok. Ta je obrezan na enotno mero 27,6 × 22 cm in sestavljen iz 31 leg, ki nosijo v zgornjih zunanjih kotih rectov štiri zaporedne foliacije. Od teh sta bili druga⁶⁶ (1–65) in četrta⁶⁷ (1–234) izgotovljeni (s tinto in arabskimi številkami, značilnimi za 15. stoletje) še pred vezavo, prva (I–X) in tretja⁶⁸ (I–XII), ki označujeta dve do tedaj še neoštevilčeni legi, pa naknadno, s svinčnikom in rimskimi številkami. Računska knjiga je napisana na 18 seksternjih (od katerih imata osmi – folij 75 je izrezan – in šestnajsti – med 188 in 189 je pred foliiranjem izrezan list – le še enajst folijev) in enem kvinterniju (predzadnja lega). Pisna podlaga je linirana pokončno s pregibom na notranji in zunanji strani kakih 5 cm od roba. Na prvem foliju je obračunan desetinski urad *Am Hard* (na Koroškem), sledi pa mu na fol. II–IV' nekakšno kazalo, popis vseh obračunov, ki se nahajajo v knjigi. Kranjski in štajerski uradi so v glavnem zbrani na fol. 1–96 pod naslovom *Rationes officialium in Marchia de anno domini etc. LXVII^{mo}*, poleg tega pa še Mokronog na fol. V–VI', Šentjur (*Anderburg*) na fol. 176–177 ter Rogatec, Podčetrtek, Pilštanj in Bizeljsko na fol. 202–223'. Papir sicer ni enoten, vendar v celoti izvira iz Italije. Na polah je opaziti več tipov vodnega znaka tehtnice (37, 40, 41). Tinta je rjava v več odtenkih, ki sovpadajo z rokopisi različnih pisarjev. Vsi so pisali v gotski kurzivi (le kazalo je pisano nekoliko bolj kaligrafsko) in nemškem, občasno tudi latinskem jeziku. Nekatera sumiranja so bila izvedena naknadno, vendar še pred vezavo, in sicer na robovih s svetlo tinto in zelo kurzivno pisavo.⁶⁹

⁶³ Št. 14 je identična varianta Z 1303 iz leta 1436 in obenem št. 1 (RDK 1); št. 7 pa je podobna varianta Z 1307, datiranega v leto 1448.

⁶⁴ »I; Item vmb III swein per VIII ß facit III lb VI ß. Pro caß et triticum I lb XI d. El[...] v marck restant II lb III ß XIX d; c LXVIII lb XIII d.«

⁶⁵ Računska knjiga še ni bila objavljena.

⁶⁶ Približno dvema in pol praznima in nefoliiranima legama sledita dva, naknadno oštevilčena folija 94–95 (temnejša tinta in mlajša oblika arabskih števil).

⁶⁷ Foliacija ima dve napaki; foliju 109 sledi 120, foliju 209 pa 220. Poleg tega so fol. 35', 53', 88', 96', 107', 121', 126', 130' in 234' prazni.

⁶⁸ Opazni so ostanki tekstu sodobne foliacije, ki je bila uničena z obrezovanjem.

⁶⁹ Računska knjiga še ni bila objavljena.

LJUBLJANSKA ŠKOFIJA

RLJ 1 – Večnamenska poslovna knjiga ljubljanskega stolnega kapitlja 1494–1533.

Originalni rokopis hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana v seriji kapiteljskih urbarjev (NŠAL, KAL, U 1). Štiri in pol centimetra debel papirni kodeks formata 28,5 × 21,5 cm in s platnicami iz rjavega usnja, dekoriranimi s pečatnimi odtisi, je v dokaj slabem stanju. Vezava je razpadla, zaradi česar je papir po robovih, predvsem na prvi legi, ki se več ne drži celote, scefiran. Poleg tega kodeks ni ohranjen v celoti, sodeč po ostankih sukanca na glavnih vezicah manjka s prednje strani najmanj pet leg, glede na foliacijo pa 6 ali 7. Sestavljen je iz 15 ohranjenih leg (večinoma si izmenično sledijo seksterniji in kvinterniji, vmes je tudi kakšen kvaternij) treh vrst italijanskega papirja (trije tipi vodnega znaka tehtnice (25, 31, 34)), ki so med seboj pomešane. Prvotno je bila knjiga foliirana z rdečo tinto, vendar le do folija 100 (ohranjeni del se začne pri fol. 71). Paginacija s svetlo rjavo tinto je mlajšega izvora, nadaljuje foliacijo (fol. 100' = pag. 101) in upošteva v večini le popisane strani. V celoti šteje rokopis 30 folijev in 183 strani. Na začetku, do pag. 114, je besedilo pisano le na recto straneh, samo na nekaterih versih so naknadni pripisi (fol. 75', 79'–81', 95' in pag. 107). Dalje je tekst dvostranski, prazne pa so strani: 126–128, 143, 149, 151, 154, 169, 171–173, 183–187, 189, 191–193, 195, 197–211, 217, 223–225, 231, 245, 258–259, 269–283, 303, 305–346, 349–358. Lege so šivane in vezane na tri usnjene vezice, ki pa se ne držijo več platnic. Na prvi strani zgoraj (fol. 71) je nekaj zabeležk uporabnika iz 17. ali 18. stoletja, ki opozarjajo na vsebino. Pod tem je odtisnjen žig ljubljanskega kapiteljskega arhiva. Na koncu so pridani štirje močno poškodovani prosti listi, vzeti iz platnic (na njih so opazni sledovi lepila). Očitno so bili nekoč del kodeksa. Na prvem so zabeleženi neki prihodki iz let 1522 in 1523,⁷⁰ na drugem pa dve izplačili kanonikoma.⁷¹ Vsebinsko se ohranjeni del rokopisa v grobem deli na pet delov: 1) V prvem (fol. 71–pag. 131) so popisi četrletnih izplačil kanonikom iz let 1494–1498 ter priročni urbar oz. register služnosti iz zadnjih dveh let tega obdobja. Besedilo je pisano nemško v gotski minuskuli. Prve, vnaprej pripravljene vrstice vpisov so še posebej poudarjene, pisane večje, s temno rjavo tinto in v knjižni pisavi. Vmes je puščen prostor za vpise tekočega poslovanja, ki so pisani v gotski kurzivi s svetlejšo tinto. Vsaka stran je na dnu sumirana. 2) Na pag. 132–175 so popisani prihodki in izdatki iz let 1499 in 1500. Osnovni tekst je bil prav tako pripravljen vnaprej, le da v gotski kurzivi z nekoliko večjim duktusom. Tekoči vpisi imajo manjšo pisavo in svetlejšo tinto, prihodki leta 1500 pa sploh niso bili vpisani. 3) V obeh omenjenih delih (1 in 2) so na praznih straneh razni izdatki, dolgovi in letni obračuni. Zadnji so za leta 1505–1536 vpisani ločeno (pag. 176–196), vsi pa so opremljeni z vtisnjenimi pečati članov obračunske komisije. 4) Dalje se nahajajo na pag. 212–268 temeljni urbarji in desetinski registri kapitlju inkorporiranih župnij iz leta 1499. Tekst je pisan z enako pisavo kot 2), le tinta je nekoliko svetlejša. 5) Ob koncu (pag. 284–302) sta še dva statuta ljubljanskega stolnega kapitlja iz let 1519 in 1533: prvi v gotski, drugi pa v humanistični kurzivi. Na straneh 247–248 je od roke 17. ali 18. stoletja izdelano kazalo. Že takrat je prvi del kodeksa manjkal, saj se začne šele s stranjo 72.⁷²

RLJ 2 – Priročni urbar gospodstva Gornji Grad 1476 s popisom izdatkov. Originalni

⁷⁰ »1523. Summa totalis der gult des capitl mit sambt dem wexl vom Rauber zu Aich facit iiii lxxxx viii gulden Reinisch xii kreützer. Der drit d im 22 jar ist gebesen f lxxv gulden Refinisch] xxviii kreützer an dem wexl vom Rauber die selbig gült ist i gulden Refinisch] lii kreutzer ii d. Die pharr Aych mit ir gult facit f xxxiii gulden Refinisch] vnd viii kreutzer iii d. Hat den dritten d geben xl.iii gulden Refinisch] xxii kreutzer] iii d. Summa totalis aller gult mit Aich gerait facit vf xxxi gulden Reinisch xx kreutzer.« Osmi krajcer je napisan z isto tinto kot so prečrtani vsi pfenigi.

⁷¹ »Doctori dedi xviii ducatos, Sparovetz xxiiii ducatos, sexta feria prius apostolorum.«

⁷² Rokopis v celoti še ni bil objavljen oba statuta je objavila ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, 327–35, neznatni del (temeljni urbar za svibensko župnijo) pa sem objavil sam (BIZJAK, »Posest župnije Svibno«, 10–2); kodeks je informativno opisal KOBLAR, »Star urbar v ljubljanskem kapiteljskem arhivu«, 141–4, snov iz njega pa je črpala ŽNIDARŠIČ, »Materialni položaj duhovnikov«, IDEM (ŽNIDARŠIČ GOLEC), *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*.

rokopis hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana v fondu Škofijski arhiv – Gornji Grad (NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 11/9) in spada v skupino arhivalij, ki so bile vrnjene iz Deželnega arhiva v Gradcu. Papirni zvezek pokončnega formata (30,5 × 11,2 cm) sestavljata dve legi: prva iz devetih, druga pa iz osmih polovičnih pol. Iz zadnje je bilo nekaj listov kasneje izrezanih, tako da ima danes celoten zvezek 30 folijev, kar upošteva tudi paginacija (s svinčnikom samo na rectih). Poleg tega je rokopis tudi (nedosledno in deloma napačno) foliiran – označeni so foliji: 10, 20, 27, 29 s številko 30 in 30' s številko 31. Vsaka lega zase je šivana z dvojnimi debelejšim sukancem na treh mestih. Na to vezavo, ki je na notranji in zunanji strani ojačana s pergamentnimi taloni, je zgoraj in spodaj dodana druga, ki na enak način pritrjuje oba sešitka na dodatno pergamentno osnovo. Debelejši papir je verjetno italijanskega izvora z vodnim znakom tehtnice v krogu (27). Na prvi strani zgoraj je v kaligrafski gotski minuskuli napisan naslov: *Lüdweyg kastner, anno domini etc. LXXIII*. Nad tem je z opečno rdečim svinčnikom pripisana letnica 74 in deloma čez to prilepljena nalepka s starejšo signaturo (208). Pod naslovom je še ena letnica, napisana s svinčnikom (1474), in žig štajerskega deželnega arhiva. Prvotno je bil preostali del te strani prazen, kasneje pa je pisar nanj zabeležil nekaj notic o prodaji, izdatkih itd., od katerih nekatere datirajo v leto 1475. Iz istega leta je tudi manjši listek (9 × 7,5 cm) z zapisom žitne desetine v Varpolju, prilepljen na sicer prazni strani 50. Poleg nje so prazne še strani: 46, 48, 53 in 56–57. Urbar je pisan v gotski kurzivi in nemškem jeziku v več odtenkih rjave tinte, kar je še posebej lepo vidno pri izdatkih in priča o sprotnem vpisovanju. Kaže, da jih je vpisoval en sam pisar, sicer pa je v urbarju zaslediti dve do tri različne roke. Urbarialni del rokopisa vsebuje več modernih, večinoma računskih dodatkov, ki jih je s svinčnikom v nemščini zabeležil eden od predhodnih raziskovalcev.⁷³

RLJ 3 – Obračuna gospostva Gornji Grad 1493–1494 in 1494–1495. Rokopis je hranjen na istem mestu kot prejšnji (NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 13/1). Seksterniju formata 30 × 22,5 cm je pred zadnja dva lista všit ternji enake velikosti, tako da zvezek obsega skupaj 36 pagin, ki so na rectu oštevilčene s svinčnikom v zunanjem zgornjem kotu; ovojna pola pri tem ni upoštevana. Papir je zelo verjetno italijanske izdelave s tremi tipi vodnega znaka obkrožene tehtnice (29, 30, 33). Besedilo je pisano od ene roke, s svetlo rjavo tinto v gotski kurzivi in nemškem jeziku. Na prvi strani, ki nosi žig štajerskega deželnega arhiva, je z nekoliko večjimi črkami napisan naslov: *Anndre Rawbers raitung de anno 1493 von Obernburg*, pod tem sta dodani dve drobneje pisani letnici: 1499, 1500. Spodaj je pripis druge roke: *Tempore R[everenissim]i domini Christopheri episcopi Laybacensis*. Pod zgornjim robom se nahaja s svinčnikom in moderno pisavo (okrogli tip latinice) napisana arhivska ali registraturna zabeležka: *I. Raytbuch der Schaffer zu Obernburg nemblichen herrn Michell Va[ler], Achacen [Weich]selbergers vnd Iorgen von Cryebnegkh angefangen anno 1493 vnd geendet 1514. Auch herrn Simon Schors raitung*. To je očitno prepis z neohranjenega ovoja, v katerem so nekdanj hranili obračune za več let skupaj. Na zadnji strani so obrnjeni na glavo, v zgornjem desnem kotu navedeni različni polagatelji obračunov: *Hie ynnen lägen etlich raittung so beschechen sein mit Anndren Rawber, Andren Harer, herrn Michellen Valer vnnnd Achatzen Weyxelberger. Auch herrn Niclasen Sparowitz eine*, pod tem pa so ostanki pritisnjenega pečata v rdečem vosku. Ta ovoj, ki se ne drži ostalega dela, je bil verjetno dodan kasneje in je vseboval več obračunov. Obračun za leti 1493/94 se je začel na pag. 1 z uradom Braslovče. Lepo kaligrafiran naslov: *Nota des Anndre Rawbers rayttung vonn den Nützenn vnd rennten zw dem gotzhawss Obernburg gehornnd seiner verwesung von zwayen gantzenn jarnn, die sich anfenngt habenn am suntag vor sannd Margrethen tag des dreÿ vnd newntzigstenn jars vnnnd sich widerumb geennndet an sannd Margrethnn tag des LXXXV*¹⁰, je

⁷³ Urbar še ni bil objavljen.

bil napisan na zadnjo stran, postavljeno na glavo, ko drugje več ni bilo prostora. Strani 0', 7, 14, 16, 19, 31 in 33 so prazne.⁷⁴

RLJ 4 – Obračuna gospostva Gornji Grad 1495–1497. Izvirni rokopis je hranjen na istem mestu kot prejšnji (NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 13/1). Sestavljata ga dve ločeni legi z dotrajano vezavo. Prva je ternij formata 29 × 22,5 cm z dodatnim, prilepljenim folijem. Istega formata sta tudi zunanji dve poli druge lege, notranji dve pa sta nekoliko večji – 31,7 × 22 cm. Vsega skupaj torej 30 strani, katerih oštevilčenje se nadaljuje iz prejšnjega rokopisa (35–58; zadnji trije prazni listi so izpuščeni). Papir je sicer ves italijanske izdelave, vendar dveh vrst. Prvi (manjšega formata) je nekoliko debelejši, z vodnim znakom v obliki sidra v krogu (54), večji pa je tanjši, z vodnim znakom tehtnice (44). Besedilo je pisano v gotski kurzivi in nemškem jeziku. V rokopisu je opaziti najmanj tri različne roke. Obračunu so brez sistematike dodani zapisi raznih dolgov iz let 1493–1498, ki so bili ob vračilu prečrtani. Rjava tinta ima več različnih odtenkov. Na prvi strani je v kaligrafski pisavi napisan naslov: *Andre Harars schaffer vnd anwalds zu Obernburg raitung de anno 1498* (popravljen v 96). Pod tem je v kurzivi prečrtano: *Item der Hanns Rauber*. Na zadnji strani spodaj stoji na glavi: *Anno domini 1497 vnd stehendt 1489*. Pagine 36, 42, 46, 50 in 59–63 so prazne.⁷⁵

RLJ 5 – Register prejemkov gospostva Gornji Grad 1497. Izvirni rokopis je hranjen na istem mestu kot prejšnji (NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14), v mapi z napisom *Einnahmsregister 1497, 1499, 1504, 1506, 1534, 1596*. Nefoliiran zvezek, kvaternij polovičnih pol italijanskega papirja z vodnim znakom tehtnice (39) meri 30 × 11 cm. Sešit je na sredini s tankim sukancem, pri čemer je vezava na notranji strani ojačana s pergamentnim talonom. Na zunanji strani ovojne pole stoji naslov: *Vermerkht das eyn nemen*; pod tem je registrator zabeležil: *Weychsselberger 1497*. Na tretji strani je naslov ponovljen, tokrat v nekoliko izčrpnější verziji: *Item vermerkht das eynnemen das ich seydt sand Peters tag nach meyner rayttungen than hab*; pod njim so brez razločka v pisavi zabeleženi prejemki. Sešitek je popisan do sredine, fol. 1' je prazen, prav tako zadnjih devet. Z izjemo sumiranja na koncu strani je besedilo napisal en sam pisar, z rjavo tinto v gotski kurzivi in nemškem jeziku.⁷⁶

RLJ 6 – Register prejemkov gospostva Gornji Grad 1498 in 1499. Izvirni rokopis hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana pod isto signaturo kot prejšnjega (NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14). Zvezek formata 30 × 22,3 cm sestavlja ena sama lega – 9 polovičnih pol (18 folijev), zvezanih okoli robov z dvojnimi sukancem. Papir je italijanskega porekla z vodnim znakom tehtnice (50).⁷⁷ Sešitek je foliiran (s stampilkami) in paginiran (s svinčnikom) obenem. Besedilo je napisal en sam pisar v gotski kurzivi in nemškem jeziku. Snov je urejena po uradih, katerih prihodki so še nadalje razčlenjeni. Vsi naslovi so pisani kaligrafsko in so bili vnešeni vnaprej, saj je prostor pod nekaterimi ostal prazen. Na zunanji strani ovojne pole se nahaja naslov: *Register des einnems der gültt so eingenomen ist warden anno 98 in die Simonis et Jude vnd 99 das sich geendt hatt in die sancte Barbare anno 99*. Pod tem je s pisavo 16. stoletja napisana opomba: *Vnderlebidliche alte register [...] was die oberburgerisch ambter dienend*. Pod tem je še mlajši zapis: *Vide f. 26 kaufrecht zu Sulzbach*. Med njima je z rdečim svinčnikom dodano *ad 599* (popravljen s tinto v 499). V levem zgornjem kotu sta žig štajerskega deželnega arhiva in nalepka s staro signaturo (175). Folija 14' in 18' sta prazna.⁷⁸

RLJ 7 – Register izdatkov gospostva Gornji Grad 1506 (?). Rokopis je hranjen pod isto signaturo (NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 14) v ovoju, na katerem piše: *Urbare 1499/1500 u.*

⁷⁴ Obračun še ni bil objavljen, uporabila ga je ŽVANUT, »Pisni viri za materialno kulturo«.

⁷⁵ Obračuna še nista bila objavljena, glede uporabe glej RLJ 2.

⁷⁶ Register še ni bil objavljen.

⁷⁷ Vodni znak (št. 50; isto velja tudi za št. 48 in 49) ustreza tipu, ki je zastopan s primerki Z 1151–1154, datiranimi v leta 1472–1497.

⁷⁸ Register še ni bil objavljen, podatke iz njega pa je uporabljal I. OROŽEN, *Das Dekanat Oberburg*.

1501 + 2 Rechnungen, 1515. Pred tem je bil v Deželnem arhivu v Gradcu. Eno samo nefoliirano lego formata 30,5 × 11,5 cm sestavlja devet bifolijev tršega italijanskega papirja z vodnim znakom tehtnice (48).⁷⁹ Besedilo je pisano v gotski kurzivi in nemškem jeziku, značilnih za konec 15. in začetek 16. stoletja. Razen nekaterih (generalnih) sumiranj je ves tekst napisal isti pisar, kot se zdi - z izjemo dodatkov ob koncu - naenkrat ali pa morda v dveh zamahih, kar bi lahko sklepali na podlagi tinte. Prva polovica rokopisa (fol. 1-13) je namreč napisana s temno rjavo tinto, druga pa z nekoliko svetlejšo; isti odtonek imajo tudi vsote ob koncu vsake strani, ki jih je pisar očitno izračunal šele po tem, ko je bil tekst gotov. Izdatki so urejeni po dnevih in datirani, tako da je mogoče določiti dan in mesec, nikjer pa ni zabeležena letnica. Register tudi nima nobenega naslova ali uvoda; začne se preprosto na prvi strani z izdatki *in praefesto natiuitatis Marie*. Neki arhivar je v zgornji desni kot z opečno rdečim svinčnikom pripisal letnici 1499 et 1500, na kakšni osnovi, pa danes ni mogoče razbrati. Prav tako je z istim pisalom ob dataciji *in die circumcisionis feria sexta* (fol. 5) pripisal letnico 1507?, kar bi uvrščalo rokopis v obračunsko leto 1506; na enak način bi bilo možno sklepati tudi na leti 1496 oz. 1501,⁸⁰ vendar zadnji primer zaradi neujemanja z ohranjenim obračunom za to leto (RLJ 8) najverjetneje ne pride v poštev. Na več listih je ob robu opaziti ostanke rdečega voska, s katerim so bili pritrjeni manjši listki z dopolnili oz. opozorili.⁸¹

RLJ 8 - Skupni obračuni gospostva Gornji Grad 1498, 1499, 1500 in 1501. Rokopis, ki ga hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana v fondu škofijskega arhiva (NŠAL, ŠAL, GG A, fasc. 20), sestavlja več ločenih leg, ki so bile nekoč zložene skupaj, morda celo vezane v kodeks. V Deželnem arhivu v Gradcu so jih hranili pod skupno oznako *Schaffer - Gesamtrechnungen*, vendar ločeno po letih. Za vse enotna, sicer moderna paginacija (ohranjeni del se začne pri 65) je nastala pred tem. Omenjeni obračuni so razporejeni v tri mape z letnicami: 1498, 1501 in 1499-1500. Gre za štiri lege formata 30 × 22,5 cm - papir je italijanski z istim vodnim znakom (tehtnica - 49⁸²) -, ki so sešite s sukanci različnih debelin. Vezava je večinoma popustila. Prvi legi (pag. 65-88), seksterniju, ob koncu manjkata dva lista, ki sta bila (očitno prazna) izrezana že po izvedeni paginaciji. Sledijo dva kvinternija in binij med njima, njihova paginacija pa teče neprekinjeno od 89 do 128. Osnovni tekst je, tudi še za nekaj let kasneje, pisal isti pisar v gotski kurzivi z zelo hitrimi in površnimi potezami, katerih rezultat so dokaj velike črke s hastami, ki segajo daleč v sosednji vrstici. Jezik je z izjemo nekaterih latinskih tujk nemški, okrajšave pa so dokaj pogoste, vendar standardne. Na nekaj mestih so opazni daljši dodatki in lepi, "listinski" kurzivi in kazalke ob robu na pomembnejših mestih v obliki dlani z iztegnjenim kazalcem. Tinta je rjava z več odtenci, ki se zelo pogosto menjavajo in bi se dali razložiti s pojemanjem črnila v peresu. Pagine (83-86), 87, 88 in 112 so prazne. Obračuni so bili izdelani za vsak urad posebej, ločeno je obračunana še desetina, cerkveni činž in *weingelt*.⁸³

RLJ 9 - Urbar župnije sv. Pankracija v Slovenjgradcu 1452 z obračunom 1455. Izvirni rokopis hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana v fondu Škofijski arhiv (NŠAL, ŠAL, Spisi, fasc. 28/1/2). Ob njem je v istem ovojju tudi priločni urbar Bernarda Loškega iz leta 1453 za sedem kmetij v njegovi posesti. Čeprav sta urbarja fizično ločena, je njuna foliacija enotna. Napisana je bila naknadno, s svinčnikom v zgornji desni kot *recta*. Župnijski urbar z dodatki je napisan v zvezek brez platnic velikosti 30 × 11 cm, sestavljen iz petih leg papirja (dva kvinternija in trije biniji) - skupaj 32 folijev, s foliacijo 5-34; prazni list na

⁷⁹ Kot zgoraj, str. 32, op. 77.

⁸⁰ Glede datacije glej spodaj, str. 119, op. 36.

⁸¹ Register še ni bil objavljen.

⁸² Kot zgoraj, str. 32, op. 77.

⁸³ Obračuni še niso bili objavljeni, glede uporabe glej RLJ 2.

koncu ni oštevilčen, številka 6 pa je po pomoti zapisana dvakrat. Prazni so še fol. 27' in 31–31'. Lege so bile šivane in zvezane med seboj, a vezava je že pred časom popustila in bila obnovljena, vendar tudi novejša ne drži več. Papir ni enoten: na polah prvega in dela drugega (fol. 15) sešitka je vtisnjen vodni znak tehtnice (20), na fol. 17 in tretji legi črka R (17),⁸⁴ na četrti prekrizana meča (15), na peti pa puščici v enakem položaju (16).⁸⁵ Obračun (fol. 28) je zapisan v sumarni obliki,⁸⁶ brez navajanja prihodkov in izdatkov, v gotski kurzivi in nemškem jeziku z rjavo tinto. Sledi mu popis urbarialnih dolgov iz istega leta, pisan z drugo roko, z nekoliko svetlejšo tinto in nekoliko bolj površno pisavo. Na mnogih mestih je zaslediti popravke, ki so nastajali s poravnavanjem dolgov.⁸⁷

RLJ 10 – Registri Marijine bratovščine v cerkvi sv. Radegunde v Slovenjgradcu 1488, 1490, 1494. Nadškofijski arhiv Ljubljana hrani v omenjenem fondu pod signaturo NŠAL, ŠAL, Spisi, fasc. 28/1/7 več registrov omenjene bratovščine, nastalih med letoma 1488 in 1547. Gre za 12 samostojnih leg papirja (vse tri iz 15. stoletja so kvinterniji) pokončnega formata, katerih vsebina je enotna: priročni urbar, popis članov in obračun. Prva meri 29,7 × 11 cm in ima le še 9 folijev; predpredzadnji je izrezan. Papir italijanske izdelave z vodnim znakom sidra v krogu (51) je v slabem stanju. Napadla ga je plesen, zaradi česar je izgubil prožnost in na nekaterih mestih začel razpadati. Lega je bila šivana s sukancem in ojačana s talonom iz rdečega platna, ostanki te vezave pa so opazni le še pod zgornjim robom. Besedilo je pisano s temno rjavo tinto v nemškem jeziku in gotski kurzivi, kot kaže, od ene roke, le obračun in nekateri dodatki so pisani bolj površno. Besedilo se začne na prvi strani z naslovom: *Vermerkht das register vnnserr lieben frawn bruderschafti in sand Radegunden gotshaws zü Windischgretz, anno domini etc. LXXXVIIIe*, ki uvaja priročni urbar. Ta je bil v uporabi dve leti, kot kažeta letnici, zapisani na vsakem listu desno (1488) in levo (1489) zgoraj. Obračun za leto 1489 je zabeležen na zadnjih štirih straneh. Drugi snopič je nekoliko večji (30 × 11 cm). Papir je podoben, z vodnim znakom (52), ki se nekoliko razlikuje od prejšnjega in kaže enake posledice poškodb. Poleg tega so opazne luknjice žuželk. Šivan je z dvojnimi sukancem okoli robov s pergamentnimi taloni na notranji strani, oboje pa je ohranjeno le še spodaj. Besedilo je napisano v gotski kurzivi in nemškem jeziku s temno rjavo tinto. Pisar je isti kot pri prejšnjem registru. Na prvi strani zgoraj je zapisan invokacijski kristogram (IHS), sledi naslov, pod njim pa kasneje pripisana letnica 1490. Med peto in šesto stranjo sta zataknjena dva listka s popisom dajatev, izdatkov ipd., str. 16 pa je prazna. Urbar je bil v uporabi v letih 1490 in 1491, obračunano pa je le prvo. Tretji snopič je enake velikosti kot prvi, papir s podobnim vodnim znakom (53) pa je v primerjavi s prejšnjima dvema v dobrem stanju. Polovične pole so med seboj sešite z dvojnimi sukancem okoli robov, predpredzadnji list pa je izrezan. Tudi ta register je pisan v nemščini in gotski kurzivi s temno rjavo tinto, vendar pisar ni več isti. Mlajši dodatki so večinoma svetlejši. Urbar je bil v uporabi v letih 1494 in 1495, nekateri drugi vpisi v registru pa segajo do leta 1497. Za razliko od prejšnjih dveh ne vsebuje popisa članov bratovščine in tudi ne končnega obračuna, vpisani so le prejemki in izdatki za leto 1495.⁸⁸

RLJ 11 – Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489–1518. Izvirni rokopis hrani

⁸⁴ Primerek št. 17 je tipa Z 928 in 930, ki sta datirana v leti 1425 in 1448.

⁸⁵ ZONGHI, (*Zonghi's Watermarks*) ugotavlja pojavljanja tipa prekrizanih mečev v fabrijskih papirnih mlinih v letih 1383–1468 (Z 822–825), prekrizanih puščic pa med leti 1470–1509 (Z 1191–1214).

⁸⁶ »Vermerkht die raytung von der pharr zu sand Pangrätzzen zu Windischgretz das her Gillg gerayt hat von herren Jorgen Schwehenpalkch wegen vnd von den LV jar das er selbs ingehabt hat. Dar vber ist er vns schuldig pliben ain vnd achczig phunt vnd hundert phening vnd auch LXIII scheffel waitz vnd hundert vnd IIII scheffel roken. Auch vÿr hundert schëffl mÿnder IIII scheffel habern. Das ist geschehen an sand Matheus Euwangelisten tag anno etc. LVe.«

⁸⁷ Celoten urbar še ni bil objavljen, informativno ga je opisal LUSCHIN, »Das Fürstbischöfliche Archiv zu Laibach«, 91–92, kjer je mimograde objavil tudi besedilo obračuna.

⁸⁸ Registri še niso bili objavljeni, opisal pa jih je LUSCHIN, *ibid.* (glej RLJ 9).

Ljubljanski Nadškofijski arhiv v fondu Kapiteljskega arhiva (NŠAL, KAL, fasc. 92, št. 11). V njem se nahajajo sezname članov v obliki priročnega urbarja, popisi različnih prihodkov in izdatkov ter letni obračuni. Papirni kodeks z originalnim pergamentnim ovojem formata 30 × 12 cm obsega 110 strani. Vpisi v knjigi pripadajo približno šestdesetim različnim piscem, od katerih je identificiran le Simon Smaltzik, kaplan pri sv. Krištofu.⁸⁹

MESTNE INSTITUCIJE

RMI 1 – Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513. Izvirni rokopis hrani Deželni arhiv v Gradcu (StLA, Stadtarch. Cilli, Sch. 1, Heft 4). V njem so zapisani letni obračuni celjskih mestnih sodnikov. Papirni kodeks formata, ki je blizu današnjemu A3, nima več originalne vezave. Moderne platnice iz kartona so oblečene v svetlo moder papir. Kodeks obsega 65 folijev, od katerih so 2', 5', 50, 50', 53, 54, 54', 55', 56', 57', 58', 59', 60', 61', 62', 63', 64', 65' prazni. Poleg tega je vanj zataknenih še nekaj manjših listov; dva sta foliirana (30/–30// in 64/2), tretji pa stoji med fol. 42 in 42'. Foliacija je potekala v dveh poskusih, obakrat v desnem zgornjem kotu recta. Starejša je pisana s tinto in arabskimi številkami, ki bi jih lahko zapisala roka 18. stoletja. Upošteva vse tiste folije, ki niso popolnoma prazni. Mlajša izvedba s štipilkami šteje vse. Na prvi strani je levo zgoraj nalepljen listič s staro signaturo 400, na sredini pa je odtisnjen žig z napisom: *Archiv des Joanneums Graz*. Verbalni invokaciji (*Christus*) tik pod vrhom sledi obsežen uvod, ki pojasnjuje, da so celjski mestni sodniki začeli vpisovati obračune v to knjigo, potem ko je bil v Beogradu ubit grof Ulrik in si je mesto s silo pridobil cesar Friderik.⁹⁰ Uvod je pisan v okrepljeni gotski kurzivi, krasi pa ga bogato okrašena kolorirana iniciala, ki sega do dna strani, kar je za računsko knjigo prava redkost. Uvodu še na isti strani sledi prvi obračun, potem pa vsi ostali, od katerih manjkajo za leta 1454–1459, 1462 in 1501. V knjigi je opaziti pisave večjega števila rok, ki pa so vse pisale v gotski kurzivi in nemškem jeziku. Številke so z redkimi izjemami rimske.⁹¹

RMI 2 – Mariborski davčni registri in obračuni 1452–1531.⁹² Izvirni rokopis hrani Deželni arhiv v Gradcu (StLA, Stadtarch. Marburg, Sch. 7, Heft 44–42). Posamezni papirni zvezki formata pribl. A5 z enotno foliacijo (od 1 do 346) vsebujejo predvsem davčne sezname, med njimi se nahajajo tudi kompletni obračuni mestnega sodnika (za leta 1465 (fol. 71–84), 1473 (fol. 125–142') in 1499 (fol. 265–306)), kdaj pa je popisu davka dodan seznam izdatkov od davčnega denarja (za leta 1475 (fol. 156–160) in 1492 (fol. 242–246)).⁹³

RMI 3 – Register izdatkov ljubljanskega mestnega špitala 1492–1493. Originalni rokopis hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Mestni arhiv (ZAL, MAL, Zbirka listin, št. 51). Fragmentarno ohranjen vir je bil že pred časom izločen iz fonda Meščanski špital, fasc. 1. Očitno gre za del registra izdatkov, ki ga je vodil špitalski mojster. Večinoma gre za sumarni popis tedenskih izdatkov, med njimi pa je zabeležen tudi kakšen konkreten nakup. Ohranjeni

⁸⁹ Kodeks je v celoti objavil OTOREPEC, GZL VIII. Natančen opis rokopisa, ki ga v kratkem povzemam, je na str. 1–VII.

⁹⁰ »Nach Kristi gepürd tawsent vierhundert vnd in dem neuen vnd fünffczigisten jar ist angefangen worden in dicz puch zeschreiben der richter zu Cili raittung ired handdels desselben gerichtshalben seind dieselb statt nach weilend des hochgeboren fursten graf Vreichts grafen zu Cili, zu Ortemburg vnd in dem Söger, der zu Khriechisch Wëissenburg, als er mit seinem herren vnd vetteren herren Laszlaen kunig zu Hungeren etc. wider die Türkken zu rettung des hëiligen kristenlichen gelaubens geczogen ist, durch Laszlaen weilend des Hwnÿad Janusch gwbernator zu Hungeren sun vnd des yetzundigen herren Mathias kunig zu Hungeren des benanten graf Vreichts aidens bruder vnd anderen Hungrischen herren an sannd Theodori tag in dem mcccclvi jar ermördt worden ist. In des allerdürrelichtigisten vnd vnvberwindlërchisten fürsten herren Fridrëichs Romischen kaiser des dritten vnd herczogen zu Österreich etc. gewaltsam komen ist.«

⁹¹ Računska knjiga še ni bila objavljena, okrnjeni opis rokopisa je narejen na osnovi fotokopij, ki mi jih je prijazno posodil dr. Božo Otorpec. Dokaj izčrpne izvlečke iz nje pa je objavil GUBO, *Geschichte der Stadt Cilli*, 175 ss. Podatke iz nje je črpal tudi OTOREPEC, *Srednjeveški pečati in grbi*, 132–43.

⁹² Mlinaričeva izdaja ne vsebuje opisa rokopisa.

⁹³ Besedilo je v celoti objavil MLINARIČ, GZM XVII, 1–255, uporabljala pa ga je ŽVANUT, »Pisni viri za materialno kulturo«.

del rokopisa predstavljata dva samostojna folija formata $30 \times 22,2$ cm. Papir brez vodnega znaka je predvsem ob pregibu močno mehansko poškodovan, tako da je del besedila izgubljen. Lista sta prepognjena po višini, tako da tvorita binij, pri čemer so fol. 1-2' popisani, 3-4' pa prazni. Rokopis je bil dvakrat oštevilčen. Pravilna foliacija se nahaja v desnem spodnjem kotu recto strani. Zraven obstaja še paginacija, ki ne upošteva originalne zasnove rokopisa: šteje raztegnjene (odprte) strani od 1 do 4 (nahaja se na sredini zgornje polovice praznih strani), vendar v napačnem zaporedju; avtor namreč ni upošteval sicer deloma poškodovane letnice 1492. Celotno besedilo je napisano od ene roke s svetlo rjavo tinto v gotski kurzivi in nemškem jeziku. Pisarjeva posebnost je opuščanje začetnega *h* (*ab* = *hab*; *an* = *han*) ter neobičajno podvajanje konzonantov *ss*, *ff* in *tt*.⁹⁴

⁹⁴ Rokopis je v celoti objavil OTOREPEC, GZL X, št. 91, podatek iz njega pa je uporabil VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer« 52, op.¹²⁸.

SPLOŠNE ZUNANJE ZNAČILNOSTI ROKOPISOV

A) PAPIR, FORMAT IN VEZAVA

Italijanski papirničarji so s svojimi izdelki še v 15. stoletju zalagali večino pisarn v južnonemških deželah. Čeprav so v tem času že obratovali nekateri nemški papirni mlinci (v Nürnbergu npr. že od leta 1390 dalje),¹ njihova omejena proizvodnja še zdaleč ni bila sposobna pokrivati domačega trga. Vsi obravnavani obračuni so namreč napisani na papirju italijanskega izvora. Le-tega je žal za obdobje pred 16. stoletjem izjemno težko natančneje opredeliti, saj so bile vse oblike vodnih znakov v nešteti različicah razširjene po vsej severni Italiji. Gerhard Piccard, pred časom eden od vodilnih nemških proučevalcev filigranov, še najbolj odločno locira vodne znake z upodobitvami sidra – v širše območje Benetk. Različne oblike volovskih glav naj bi bile po njegovem značilne za celo severno Italijo, lok s puščico se pojavlja tako v severni kot tudi v srednji Italiji, pri številnih različicah tehtnic pa se je moral pri navajanju porekla zadovoljiti s celim Apeninskim polotokom.² Pestrost proizvajalcev papirja na nemškem trgu dokazujejo tudi variacije v formatu, kar je glede na tedanje kaotične razmere v merstvu povsem razumljivo. V nasprotju z moderno tehnologijo ročni postopek izdelave srednjeveškimi papirničarjem ni dovoljeval izdelave velikih pol, ki bi jih razrezovali na poljubno velike formate. Pisarniški papir so izdelovali v dvakratni velikosti običajnega formata, tako da je bilo treba polo pred uporabo le še prepogniti. Velikosti originalnih, produkcijskih pol je mogoče ugotoviti iz dokumentov, saj so tudi sešiti zvezki ostali večinoma neobrezani.³ Velikosti pol poznega 14. in 15. stoletja se gibljejo okoli 30 × 44 cm, kar pomeni, da je običajen format pisne podlage nekako ustrezal današnjemu A4 (297 × 210 mm). Višina strani v računskih knjigah variira od 23,5 do 33 cm, širina pa od 20,6 do 23 cm. Tirolske računske knjige s konca 13. in začetka 14. stoletja poleg tega poznajo še nekoliko manjši format – med 20 × 15 in 25 × 17 cm.⁴ Poleg običajnega formata naletimo pri obračunskih zvezkih tudi na t. i. pokončni ali agenda format, ki nastane s prepogibom polovične pole vzporedno z njeno daljšo stranico. Na ta način nastala pisna podlaga je bila zelo ozka in visoka, saj je pri nespremenjeni višini merila v širino le še dobrih 10 centimetrov. To se je v nekaterih primerih izkazalo za manj praktično, saj so pisarji nemalokrat izkoristili priložnost in so v sredini lege pisali zvezno čez obe strani. Ta manjši format je bil zlasti priljubljen pri priročnih urbarjih, saj je bil zelo prikladen za prenašanje. Pri računski

¹ BISCHOFF, *Paläographie*, 25.

² PICCARD, *Sonderreihe Wasserzeichenkartei Piccard*, II, V, VI in IX.

³ To velja predvsem za čas od druge polovice 15. stoletja dalje, ko postanejo aktualni manj obsežni posamični obračuni gospostev, ki jih niso vezali v kodekse (*RFR 3-21*).

⁴ HEUBERGER, »Das Urkunden- und Kanzleiwesen der Grafen von Tirol«, 331–41.

dokumentaciji je npr. v Freisingu prišel v poštev po uvedbi (običajno le nekaj strani obsegajočih) posamičnih obračunov gospostev, v Gornjem Gradu pa so v tem formatu vodili registre prihodkov oziroma izdatkov.

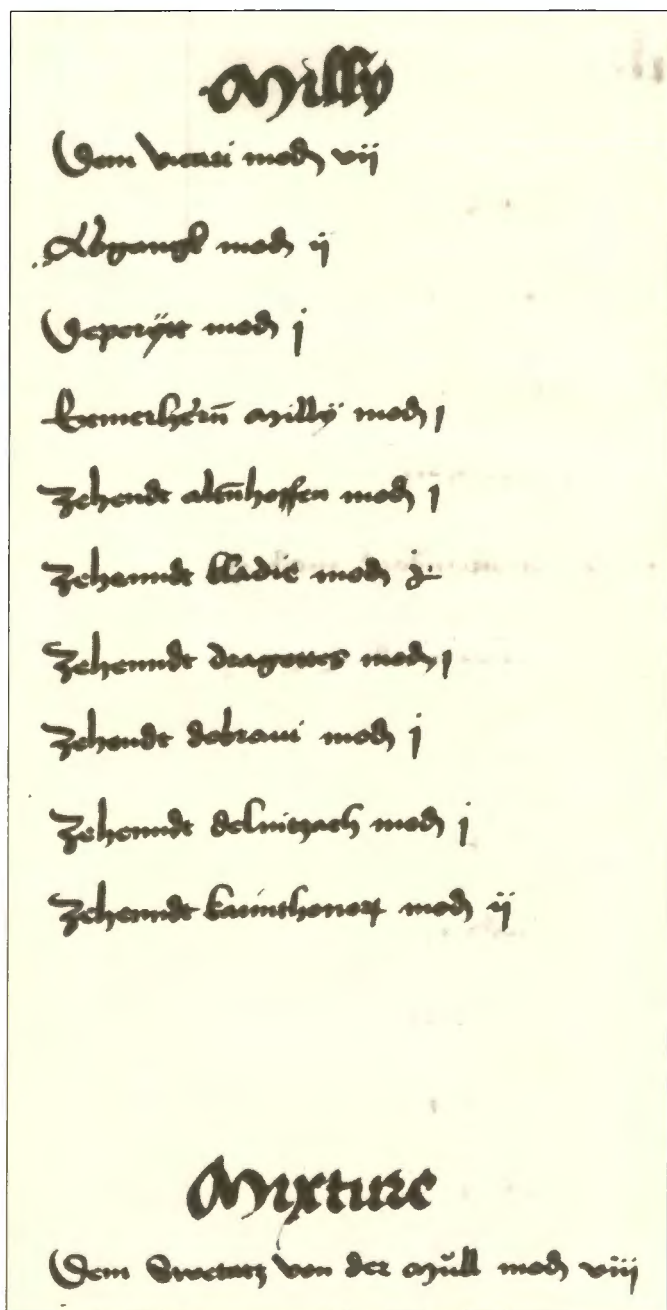
Vežava se je pri teh enostavnih sešitkih omejevala na dva kosa konopljinne, lanene ali usnjene vrvice (v prvih dveh primerih gre večinoma za sukanec), ki sta na zgornjem in spodnjem robu, dostikrat potegnjena skozi eno samo luknjo, držala pole skupaj. Če je bilo leg več (do tri ali štiri), so jih povezali v zvezek, ki pa še vedno ni imel platnic. Včasih so to pomanjkljivost skušali odpraviti z ovojno polo, sicer pa sta njeno funkcijo opravljali kar prva in zadnja stran. Da se vrvica ne bi zajedala v papir, so pole na notranji strani pod šivi ojačali s pergamentnimi, redkeje platnenimi ali papirnatimi taloni, ki so lahko tekli po celi višini strani ali pa so samo prekrili dolžino šiva. Ponekod najdemo take talone tudi na zunanji strani. Število pol v posamezni legi je bilo pri tem povsem naključno. Čisto drugačen je bil princip pri obsežnejših, centralnih ali regionalnih računskih knjigah. Kodeks, v katerega so nameravali vpisovati obračune več desetletij, so npr. v freisinški ali krški pisarni običajno izdelali vnaprej, lahko pa so tudi na proste pole vpisane obračune naknadno zvezali, kot kažejo v hrbet zajedajoče se marginalne opombe v najmlajši krški računski knjigi (*RKR 3*).⁵ Pole so enakomerno porazdelili v lege, jih sešili in zvezali skupaj. Pisarniške dokumente v knjižni obliki, med katere sodijo tudi računске knjige, so v 14. in 15. stoletju običajno vezali v ovoje iz močnejšega pergamenta (t. i. mehka vezava). Pri tem so tako na Bavarskem kot tudi v slovenskih deželah uporabljali poseben enoten sistem vezave.⁶ Pole so skozi pergamentni ovoj prišli na močnejši usnjeni trak, ki so ga predhodno naluknjali. Vezna vrvica je tako vidno izstopala na hrbtni strani kodeksa, zato so jo lično, v obliki verižnih ali vzdolžnih vbodov speljali prečno čez hrbet. Po teh oblikah se je tovrstnih kodeksov tudi prijelo ime »zvezki z verižnimi oz. vzdolžnimi vbodi« (*Ketten- oz. Langstichbände*).⁷ Pergamentni ovoj je bil lahko obrezan skupaj s papirnim blokom. V tem primeru se je zavezoval ob strani z usnjenimi ali tkanimi trakovi, ki so bili pritrjeni na obeh robovih platnic, v nasprotnem pa je zadnja platnica segala preko roba, tako da je ščitila tudi prednjo stran obreze. Pri tem so se vrvice, pritrjene na podaljšani rob zadnje platnice, preprosto navile okoli gumbov, ki so bili prišiti na hrbtu.

K pripravi kodeksa je sodilo tudi liniranje. Zamudno izdelovanje vodoravnega črtovja in s tem določanje števila vrstic, kot ga poznamo iz uglednejših kodeksov, pri vsakdanjih poslovnih knjigah ni prihajalo v poštev. Poravnavanje robov oziroma določanje širine zapisa s pokončnimi linijami je povsem zadoščalo estetskim zahtevam na tem nivoju. Zaradi specifične oblike računskih knjig z velikim številom kratkih vpisov poravnava desnega roba dostikrat ni bila izvedljiva in se je liniranje omejilo na levi rob. Vsekakor pa je bila uporaba tega oblikovnega elementa prej izjema kot pravilo; zasledimo jo le v deželnoknežji pisarni ter v pisarnah krških in freisinških škofov. Načini liniranja so bili različni. Običajno so v ta namen uporabljali svinčnik ali priostreno črtalo (risalno iglo), ki je deloma zarezalo, deloma pa odtisnilo brazdo v papir. Podoben rezultat pa je pisar dosegel tudi preprosteje, s pregibom papirja. Pri tem je domnevno lahko liniral več strani hkrati, vendar je s tem posegom nekoliko močneje deformiral pisno podlago. Kot kažejo računске knjige iz krške pisarne, je liniranje lahko potekalo sproti oz. občasno, tj. za nekaj strani naprej. Najstarejša (*RKR 1*) je linirana šele od sredine dalje, in sicer izmenično s svinčnikom in črtalom. Tudi drugi krški kodeks (*RKR 2*) je liniran neenotno – deloma s črtalom, deloma na pregib. Šele tretja računska knjiga iz krške pisarne (*RKR 3*) je linirana enotno, s pregibom (nehote) na levem in desnem robu. Podobno sistematičnost najdemo tudi v freisinški pisarni.

⁵ Ta je bila šele stoletje po nastanku skupaj s sodobno fevdno knjigo zvezana v kodeks (KLA, GVK, HS 2/9).

⁶ Freisinški centralni računski knjigi (*RFR 1 in 2*) ter krški regionalni (*RKR 1 in 2*) so vezane na enak način.

⁷ BISCHOFF, *Paläographie*, 48.

SLIKA 1. Dvojno liniranje (na zamik) (BayHStA, HL Freising, št. 518, fol. 12').

navanem času in prostoru je bila napisana v kurzivni gotski minuskuli. Izjeme so zelo redke in se omejujejo na krajše zapise na lističih, vloženi v računске knjige izključno

⁸ Gre za kranjske deželnoknežje obračune iz let 1442–1448 (RDK 7), freisinško računsko knjigo iz istega obdobja (RFR 2), krško iz let 1467–1472 (RKR 3) in poslovno knjigo ljubljanskega stolnega kapitlja s konca 15. stoletja (RLJ 1).

⁹ RFR 13, fol. 15' in fol. 10'.

Obračuni so bili v devetdesetih letih 15. stoletja enotno linirani s svinčnikom na levem robu. Posebnost freisinških obračunov pa je dvojno liniranje na zamik. Vsak nov vpis se je začel na zunanji liniji, sicer pa je besedilo omejevala notranja, dobra dva centimetra v desno zamaknjena črta, s čimer je bil obračun bolj pregleden (RFR 17–19). Starejši freisinški kodeksi (centralne računске knjige) liniranja ne poznajo.

Tudi foliiranje je bilo neobvezen element obračunskih besedil. Medtem ko so krajši obračuni do danes v glavnem ostali nefoliirani, je večina obsežnejših tekstov dobila oštevilčenje šele v arhivih s strani redoljubnih arhivarjev ali raziskovalcev zaradi lažje orientacije in sklicevanja na posamezne dele dokumenta.

Taka foliacija je običajno napisana s svinčnikom ali odtisnjena s stampilkami v črnilu. Nekateri obračunski kodeksi pa so bili foliirani še v času, ko so služili tekočemu poslovanju; če že ne takoj ob nastanku, pa ob kasnejši uporabi v pisarniški registraturi. Med obravnavanimi viri imamo štiri take primerke.⁸ Številke so za razliko od denarnih in drugih količin v obračunih izključno arabske, oštevilčeni pa so le recti. Običajno so številke pozicionirane desno zgoraj, lahko pa stojijo tudi na sredini zgornjega roba ali desno spodaj. Predmet štetja v rokopisih so bili po srednjeveškem pojmovanju popisani listi. To lepo ponazarja drobec iz sicer nefoliiranega loškega registra izdatkov iz leta 1491 (RFR 13), kjer se pisar zaradi neke napake sklicuje na *achten platt*; citirani podatek se nahaja na hrbtni strani osmega popisane lista.⁹

B) PISAVA

Vsa računska dokumentacija (kot sploh praviloma vsi pisarniški izdelki) v obravnavanem času in prostoru je bila napisana v kurzivni gotski minuskuli. Izjeme so zelo redke in se omejujejo na krajše zapise na lističih, vloženi v računске knjige izključno

cerkvenih gospostev.¹⁰ Ob koncu 13. stoletja so bile tirolske računke knjige napisane v kurzivni pisavi širokega sploščenega duktusa. Zgornje haste so bile deloma enostavne (brez precepov ali odebelitev), deloma pa podaljšane v razprtem ali (pogosteje) sklenjenem loku, kjer je, posebno pri črki *d*, še opazna tendenca po nagnjenosti v levo. Spodnje haste običajno ne segajo predaleč v medvrstični prostor in so v zaključku pogosto v loku zavite desno navzgor (*m, x, h*). Mali *a* v začetku besede je še večinoma dvonadstropen, *d* pa ima lahko deltasto obliko ali pa stoji cela črka na levi strani pokončne osi.

V 14. stoletju postane pisava bolj pokončna, duktus je višji in vodoraven, brez izrazitih nagibov v levo ali desno. Ostrine zgornjih in spodnjih stikov med ravnimi črtami postanejo izrazitejše, izgled pisave pa bolj oglat. Spodnje haste so, razen pri črki *g*, zelo tanke in kot nitke visijo v medvrstični prostor, zgornje pa se, bolj ali manj strmo lomljene, v obliki trikotnika vračajo k središčni osi (na enak način je zaključena spodnja hasta črke *g*). Začetni *a* je ponekod še vedno dvonadstropen, vendar ne prevladuje več, deltasti *d* popolnoma izgine, *x* pa je pisan v eni potezi, tako da sta desna kraka v loku povezana med seboj. Novost je tudi dvooglati *v* na začetku besede. Od običajnega koničastega *g* ločuje dodatni vogal levo spodaj. Začetni krak lahko sega tudi v gornjo polovico vrstice in se v desnem loku spušča nazaj proti pokončni osi (SLIKA 2).

SLIKA 2. Različne oblike črke »v«: levo zgoraj dvooglati in spodaj koničasti (BayHStA, HL Freising, št. 69, fol. 36); desno varianti s podaljšanim začetnim krakom (AS, Vic. a., šk. 101, ex TLA, U 275/1, fol. 19', 24,).

Opisana pisava je značilna za freisinške in goriške obračune s konca 14. stoletja, v kurzivi deželnoknežje pisarne (v njej je napisana centralna deželnoknežja računska knjiga iz leta 1396)¹¹ iz istega obdobja pa že prevladujejo oblike, značilne za prvo polovico 15. stoletja.

V tem času pisava spet začne dobivati mehkejše oblike, duktus postaja nižji, loki in krivine pa izgubljajo ostrino. Vedno bolj prevladuje nagnjenost v levo. Oblike črk se bistveno ne spremenijo, izjema je le veliki *G*. Prej spiralasto obliko zamenja nova, ki spominja na črko *B*, le da jo od nje ločuje značilni trikotni zaključek na levi strani. Dvonadstropni *a* počasi izginja, okrogli *s* pa je rabljen vedno pogosteje. Prva polovica 15. stoletja je tudi čas, ko dobiva pisava vedno več individualnega naboja. Za nekega freisinškega pisarja je značilna toga, skoraj pokončna pisava z ravnimi, enakomerno debelimi hastami.¹² Drugega, krškega odlikuje izredno enakomerna, drobna pisava, njegova posebnost pa je veliki *I*, katerega spodnji konec je v loku zavil v levo, podobno kot danes pišemo črko *J*.¹³ Še lepši izgled nudi pisava njegovega kolega. Črke so drobne in stisnjene, vrstice tečejo v brezhibni vodoravni črti, ravne pokončne haste pa segajo globoko v medvrstični prostor, ki je odmerjen izredno razkošno.¹⁴ Morda največji osebni pečat nosi pisava deželnoknežjega pisarja,

¹⁰ Znan mi je le en tak primer zapisa v humanistični kurzivi, in sicer v obračunu freisinškega loškega gospostva za leto 1487. RFR 9, št. 2.

¹¹ LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, glej fotografske reprodukcije na straneh 25–6.

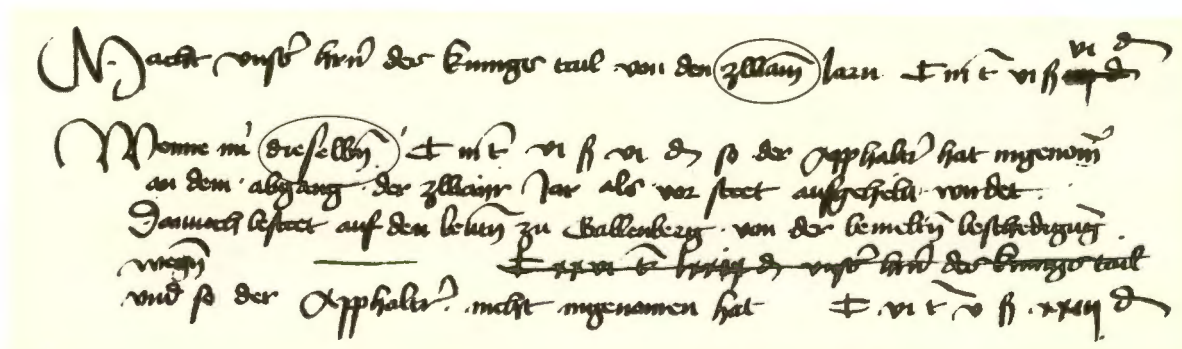
¹² RFR 2, fol. 122–128.

¹³ RKR I, fol. 120–127' (roka C).

¹⁴ Ibid., fol. 129–137 (roka D).

ki je zabeležil obračune gospostev na Kranjskem v štiridesetih letih 15. stoletja (*RDK 7*)¹⁵ (izpod njegovega peresa je ohranjeno tudi prvotno jedro Friderikove fevdne knjige za Kranjsko 1443–1469¹⁶). Na pogled je pisava dokaj prijetna. Posrečena kombinacija med ostrimi in zaobljenimi prehodi ter polno prostoležečih vijug ji daje razgibanost, enostavne in čiste oblike črk pa lahko berljivost. Velike iniciale (ponekod dosežejo višino štirih običajnih vrstic) so zelo preproste in tankih potez, nenavadne pa so rešitve pisanja nekaterih črk: mali *w* je zapisan kot kombinacija črk *l* in *b* (*SLIKA 3*), kratica za *item* pa je na las podobna črki *n*. Na drugi strani je mogoče najti dokaj konservativne tipe pisav, ki spominjajo na oblike s konca predhodnega stoletja. Izrazit primer za to so kranjski deželnoknežji obračuni iz let 1438–1439 (*RDK 6*).¹⁷

Proti koncu 15. stoletja postaja duktus vse nižji in se ustavi na meji, ki jo s svojo široko sledjo diktira mehko gosje pero. Prevladuje leva nagnjenost, ki se najizraziteje kaže v dolgih, skoraj vodoravnih začetnih potezih prvih črk v vrstici.¹⁸ Tankih nitkastih zaključkov črk je vedno manj, haste pa deloma postajajo ravne in dolge. Pisava dobiva nove oblike, ki v 16. stoletju preidejo v novo, kurentno pisavo.

SLIKA 3. Primer zelo individualne pisave; v detajlih posebnost pisanja črke »w« v besedi zwain (zgoraj) in primerjava z »lb« v besedi dieselben (spodaj) (AS, Vic. a. šk. 101, ex TLA, U 276/1, fol. 21').

Poleg kurzivne pisave pa srečujemo v računskih knjigah tudi knjižno gotsko minuskulo, res pa je, da je ta svečana pisava pridržana izključno za naslove. Zgodnejši primerki s konca 14. stoletja imajo še izrazito robat značaj.¹⁹ Zaključki pokončnih potez so dvojno lomljeni, stebila črk pa večinoma dokaj kratka. Pogoste so tudi ligature trebušastih črk (*b* in *d*) z *e*. V 15. stoletju postajajo poteze pod vplivom kurzive bolj zaobljene, prelomi mehkejši, stebila črk višja, *f* in *f* pa se ponekod že koničasto spuščata pod osnovno črto. Namesto klasične teksture vedno pogosteje srečujemo nekakšen tip odebeljene in povečane polkurzivne pisave, ki pa s svojo velikostjo črk in debelino potez še vedno ohranja mogočen videz.²⁰ Ponekod so namesto zamudne teksture pri naslovih raje uporabljali bastardo, mešanico med knjižno in kurzivno minuskulo. Črke so večje od kurzivnih in manjše od teksturnih, pisava pa je zaradi tankih potez in raztegnjenega (ne povsem sklenjenega) pisanja videti precej bolj zračna.

¹⁵ *RDK 7*.

¹⁶ HHStA, HS W 724, npr. fol. 241'–249; mikrofilmske kopije hrani ZAL, MAL, zbirka mikrofilmov.

¹⁷ *RDK 6*.

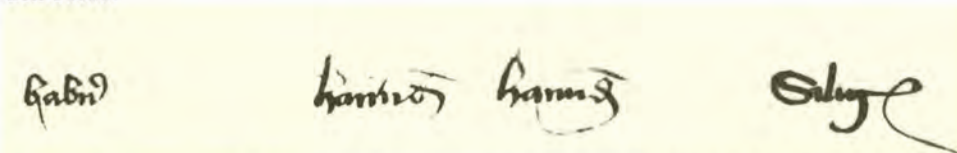
¹⁸ Ekstremen primer so krški obračuni 1467–1472, *RKR 3*.

¹⁹ Goriški obračuni, *RDK 4*, fol. 3–17.

²⁰ E. g. v deželnoknežjih obračunih za Kranjsko 1437–1439 (*RDK 6*), v kazalu računске knjige krške škofije 1467–1472 (*RKR 3*), v freišinskih obračunih za leta 1494–1496 (*RFR 17–19*) in v večnamenski finančni knjigi ljubljanskega stolnega kapitlja iz let 1494–1533 (*RLJ 1*).

C) OKRAJŠAVE

V računskih knjigah najdemo praktično vse običajne okrajšave, ki so bile v rabi v pisarniški praksi obravnavanega obdobja (pozno 14. in 15. stoletje). Resda so bile za latinski jezik razvite oblike uporabne v prevladujoči nemščini v precej manjšem obsegu, zato pa so pisarji z njimi toliko pogosteje krajšali strokovno latinsko izrazje. Vsekakor je treba ugotoviti, da se je obseg okrajšav v primerjavi s teksti razvitega srednjega veka precej skrčil. Pisarniška praksa 15. stoletja je ohranila le nekakšen izbor najuporabnejših, predvsem tistih, ki so temeljile na principu suspenzije in kontrakcije. Tudi način označevanja okrajšav se je razvijal skladno z razvojem pisave. Kurzivna gotska pisava je omogočala zelo enostavno vlečenje različnih lokov in pentelj (navzgor ali navzdol) v podaljšku zračne linije končnih črk.²¹ Pri tem so se z uporabo razvile tri osnovne možnosti: a) Lok navzgor – polkrožna poteza v zgornji polovici vrstice, ki se v smeri pisanja v loku dvigne in nato spusti nazaj proti levi; kadar način pisanja zadnje črke ne dovoljuje zveznega nadaljevanja v omenjeni smeri, lok obvisi v zraku. b) Pentlja navzgor – prvi del poteze je enak prejšnji, le da se ta nadaljuje v spodnji del vrstice (pri tem nastane pentlja v zgornjem delu) in običajno sega globoko v naslednjo. c) Lok navzdol – nadaljuje običajno navzdol obrnjeno zadnjo potezo besede v levo in jo v loku navzgor nad črkami obrne proti desni. Priljubljeno je bilo tudi vlečenje ravne ali izbočene (enojne ali dvojne) črtice oziroma vijuge nad posameznimi črkami ali deli besed.

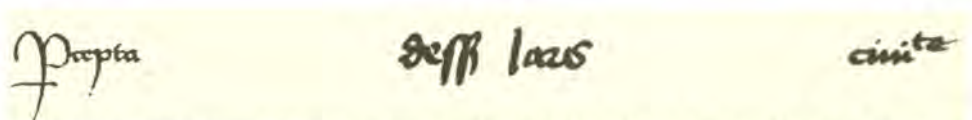
SLIKA 4. Osnovni načini krajšanja: lok navzgor (hab[er]n) (DAK, HS 122, fol. 122), lok navzdol (hannd[en]) (AS, Vic. a. šk. 101, ex TLA, U 275/1, fol. 18) in pentlja navzgor (silig[inis]) (BayHStA, HL Freising, št. 70, fol. 69).

Ti abreviaturni znaki so bili v primerjavi s prejšnjimi bolj univerzalni; isti znak je lahko zaznamoval več različnih okrajšav, prav tako pa so bile te lahko nadomeščene z različnimi znaki. Enojna ravna ali izbočena črtica (lahko tudi z vidno zračno linijo povezana s končno črko) nad delom besede ali posamezno črko običajno nadomešča *-m-* ali *-n-* in različne zloge, ki jih tvorita s predhodnim oziroma sledečim samoglasnikom (*en, em, um, in, an, ma, nu*). Pogosto stoji tudi namesto samoglasnika *e*, redkeje pa je z njo okrajšan *a* ali različne skupine črk (npr. *-iscp-* v *episcopatus* ali *-ati-* v *rationes*). Če je črtica dvojna (lahko tudi na eni strani sklenjena), običajno nadomešča dve črki (*-mm-* v *summa*, *-en-* v *auene*). Pri teksturi, v kateri so bili ponekod pisani naslovi, sta bili namesto črtice v rabi tudi dve vzporedni piki ("). Z vijugo levo navzgor je običajno okrajšano nemško obrazilo *-er*, lahko pa tudi zveza teh dveh črk, kadar se nahaja sredi besede (npr. v *herr*). Včasih, predvsem v latinskih besedah, nadomešča različne druge sklope črk z *r* (npr. *-ir-* v *virginis*, *-ri-* v *primo*, *-etera* v *cetera*) ali brez njega (npr. *-ta-* v *totalis*). Ozka simetrična kljuka (strešica), ki se sicer uporablja redkeje, ima isti pomen. Zaključna pentlja desno navzgor, katere podaljšek sega navadno daleč pod linijo, je bila zaradi enostavnega pisanja zelo priljubljena pri suspenzivnem krajšanju. Nadomeščala je lahko najrazličnejše odseke besed (npr. *-enum* v *florenum*, *-ici* v *tritici*, *-um* v *datum*, *-enadigen* v *genadigen*, *-ember* v *quottember* itd.).

Poleg teh najbolj tipičnih so se v pisarniški gotski kurzivi skupaj z latinsko terminologijo

²¹ BISCHOFF, *Paläographie*, 198.

uradniškega jezika ohranile nekatere starejše okrajšave. Pri suspendiranju, vendar veliko redkeje kot prej omenjeno pentljo, so pisarji uporabljali apostrof ali piko. Med obravnavanim gradivom zasledimo ta način izključno le v freisinških obračunih iz druge polovice 15. stoletja. Znamenji stojita navadno za črko *l* (*al'* = *alles*, *parvul'* ali *parvul'* = *parvulorum*), lahko pa tudi za kakšno drugo črko (npr. *ave'* = *avene*). Pri takem načinu krajšanja so prišli v poštev še nekateri drugi znaki (npr. krajšalno znamenje v obliki številke 9 za *-us* oziroma *con-* ali pa tisto v obliki številke 4 za *-rum*, ki je pravzaprav s križem ali pentljo podaljšan okrogli *r*, pa tudi kratice za *-que*, *pro(-)*, *prae-* in *per(-)*). Nemščina je razvila nekatere nove, kot npr. *β*, ki je dostikrat nadomeščal različne dele zloženok, ki se začenjajo na *s* (*-sambt*, *-selbst*, *-selben*), ali pa kake druge končnice (npr. *-ser* v *wasser*). Občasno naletimo v teh tekstih tudi na nadpisane končnice (*fa'* = *facit*, *h^o* = *hoc*, *sin^{is}* = *singulis*; ^o, ^{io}, ^{mo} pri vrstilnih števnikih itd.).

SLIKA 5. Različne kratice (p[er]cepta, dess[elben] iars) (DAK, HS 106, fol. 121; AS, Vic. a. šk. 101, ex TLA, U 276/1, fol. 4) in primer kontrakcije s superskriptom (ciui[ta]te) (BayHStA, HL Freising, št. 70, fol. 47').

Posebna zvrst so kratice merskih in denarnih enot. Te oznake so se v primerjavi z ostalimi besedami ponavljale v izredno velikem obsegu, zato so se zanje uveljavile zelo kratke, praviloma stalne in povsod enotne kratice. Med načini krajšanja sta prevladovali kontrakcija in suspenzija z univerzalnimi krivuljami (*gld* = *gulden*, *mr*, *mrk* = *marck*, *tl* = *talent*, *lb* = *libra*, *qr* = *quartus*; *d* = *denarius*, *mod* = *modius*, *sch* = *scheffel*, *agl* = *aglayer*, *flor* = *florenus*), redkeje s krajšalnimi znaki (*β* = *schilling*, *emp* = *emper*, *pvul* = *parvulus*).

Zlivanje dveh ali več črk v ligature je pri gotski kurzivi tega časa dokaj redek pojav. Izjema pri tem je dolgi *f*, ki se je lahko povezal skoraj z vsakim sledečim vokalom ali konzonantom (*fa*, *fe*, *fi*, *fo*, *fch*, *fl*, *fs*, *ft*, *fz*). Poleg teh so bile običajne ligature še *et* in *cz*, ostale (npr. *bt*, *fl*) pa najdemo le izjemoma.

STRUKTURNE ZNAČILNOSTI OBRAČUNOV

Ohranjeni srednjeveški obračuni uradov kažejo dokaj enostavno strukturo. V svoji razviti obliki v 15. stoletju so bili v grobem sestavljeni iz uvodnega protokola in konteksta, ki se je delil na prihodke, izdatke ter bilanco. Prihodki in izdatki so se dalje delili na posamezne, ob koncu sumirane postavke, njihova razporeditev pa je bila bolj ali manj neobvezna. Z rahlimi zunanjimi (lepotnimi) izboljšavami je ta tip obračuna urada, t. i. *Amtsrechnung* ali *Stuckrechnung*, kljub glasnemu grajanju sodobnih ekonomskih in knjigovodskih teoretikov preživel v avstrijski državni upravi vse do konca 18. stoletja.¹

Ko so se ob koncu 13. stoletja na dvorih posameznih velikašev pojavili prvi (danes znani) obračuni,² se je to zgodilo iz žive potrebe po čim boljšem pregledu nad delovanjem finančne uprave, ki je dobivala vedno večje razsežnosti. V različnih delih Evrope so vzniknili bolj ali manj sočasno, zgledujoč se morda na prakso trgovcev v svojem okolju. Za obračune, ki so se uveljavili na srednjeveškem nemškem govornem območju ob koncu 13. stoletja (predvsem tirolske računske knjige), je značilno, da imajo oblikovno precej stičnih točk s sodnimi zapisniki.³ Za to obstajata najmanj dva praktična razloga: prvič so sodno in upravno oblast izvrševali isti organi in drugič je obračunski postopek vsaj v začetku tehnično precej spominjal na sodnega; obračunavajoči uradnik je namreč zagovarjal svoje preteklo poslovanje pred nadrejenim uradnikom ali komisijo (nekakšnim razsodniškim telesom), kar lahko v nekem smislu primerjamo s sodno obravnavo. V veliki meri se ta vez med obema vrstama virov odraža v obračunskem protokolu.

I. PROTOKOL je navadno od sledečega besedila z nekoliko večjim razmakom ločeni odstavek, ki vsebuje vse najpomembnejše identifikacijske elemente uvajanega obračuna. V jedrnatem slogu, navadno v eni povedi, navaja:

- datum (čas, včasih tudi kraj) izvršitve pravnega dejanja,
- ime in položaj polagatelja obračuna,
- predmet obračunavanja (kraj (lokacijo) in vrsto (tip) obračunavanega urada oziroma podrobneje navedenih predmetov),
- obračunsko obdobje,
- priče oz. člane obračunske komisije.

¹ LICHTNAGEL, *Geschichte der Entwicklung des österreichischen Rechnungs- und Controlwesens*, 13.

² Najzgodnejša ohranjena finančna dokumentacija teritorialnih oblasti izvira iz savojsko-piemontske grafije (ok. 1260), Tirolske (od 1288 dalje) in Bavarske (1291-1294), STOLZ, »Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten«, 10.

³ HAIDACHER, *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher*, 19. Primerjaj kamniške sodne zapisnike z začetka 16. stol. v LEVEC - LUSCHIN, »Ein Protokoll der Stadt Stein«, 64-6.

Vsaka pisarna je razvila svoj vzorec, ki se je običajno prenašal s starejše generacije pisarjev na mlajšo in ponekod ostajal nespremenjen skozi daljša obdobja. Pisarna krške škofije je med letoma 1425–1472 uporabljala praktično isti protokol, le manjše spremembe pa je opaziti pri protokolih freisinških obračunov v letih 1395–1448 in obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1501. Na drugi strani pa opažamo dokajšnje razlike med protokoli različnih pisarn. Razlikujejo se tako po vsebini, tj. izboru vsebovanih elementov, kot tudi po njihovi razvrstitvi in obliki – načinu izražanja.

Za računске knjige Majnhardove tirolsko-goriške komore s konca 13. stoletja je značilno zapisovanje obračunov v zgoščeni obliki. Posamezni vpis se je običajno nanašal na obračun nekega uradnika, ki pa je vseboval le izvlečke obračunov njemu podrejenih uradnikov v sumarni obliki (v komornikovem obračunu so med drugim zajeti prejemki ljubljanskega kletarskega urada). Pri tako zgoščenem načinu protokol navadno ni bil fizično ločen od konteksta, ampak se je z njim zlival. Njegova vsebina še ni bila strogo določena kot pri kasnejših detajlnih obračunih. Nepogrešljiva sta bila le datum in navedba uradnika, ki je obračunaval, ostali elementi pa so bili dodani po potrebi.⁴ Protokol v obračunu ljubljanskega ključarja denimo sodi med izčrpnjše; poleg nujnega vsebuje tudi predmet obračunavanja (*de eo, quod dedit domino comiti Alberto de Goricia*) in celo obračunski termin (*de anno presenti, qui expirat in epyphania domini*), kar je precej redko, treba pa je poudariti, da samostojni obračuni tako nizkih uradnikov nasploh niso bili običajni.

Dokajšno neustaljenost je opaziti tudi v protokolih habsburške računске knjige iz druge četrtine 13. stoletja (1326–1338). Ti so bili sicer že deloma ločeni od konteksta – ne še povsem, kajti v okviru protokola je običajno navedena zakupna vsota, ki nadomešča popis prihodkov⁵ – vsebina pa je še vedno do neke mere variirala. Poljubno je navajan ali izpuščen predvsem datum izvršitve obračuna, razlike pa nastopajo tudi v dokumentiranju obračunskega leta; v najboljšem primeru je navedena letnica, običajno pa je leto izraženo zgolj opisno: *anno preterito, a. precedenti, eodem a.* ipd. (v vseh treh primerih v odnosu do datuma izvršitve, pri čemer zadnja opcija ni povsem točna, saj se letnica na začetku vpisa nanaša na obračunski akt, obračunsko leto pa prevzema letnico koledarskega leta, v katerem se je začelo; torej prihaja navidezno do enoletnega zamika). Zanimivo je občasno navajanje natančne lokacije obračunskega akta, npr. *in domo plebani Wiennensis*. Novost, ki prav tako ni dosledno upoštevana, je navajanje prisotnih, ki pa so tu še povsem običajne priče, kar jasno izpričuje fraza *et aliis viris fidedignis*. V dobrega pol stoletja mlajši računski knjigi vojvode Albrehta III. so protokoli obsežnih obračunov, ki se raztezajo čez več folijev, že jasno ločeni od konteksta, vendar sta njihova oblika in vsebina še vedno dokaj neenotni. Značilno je, da so se pri različnih vrstah uradov uporabljale različne oblike protokolov; obračun vicedomskega urada se je začel z *Raittung* (ali *Racio*) *von dem vicztumampt ...*, obračuni večinoma zakupljenih sodišč z *Judicium in* (npr.) *Wienna. Conductum per ...* in podobno. Na povsem razvito obliko protokola naletimo v habsburških računskih knjigah šele v 15. stoletju. Protokol uvaja točen datum izvršitve, sledi mu polagatelj obračuna, obračunsko obdobje z mejnima datumoma in obračunani urad. Obračun vicedomskega urada za Kranjsko za obračunsko leto 1421–1422,⁶ ki ob koncu navaja tričlansko komisijo,

⁴ »Anno eodem [1291 op. M.B.], die Veneris 14 exeunte maio, in castro Tyrol fecit Chun[r]adus [camerarius op. M.B.] de Frideberch rationem de receptis.« RDK I, fol. 27'; obj. v HAIDACHER, *Die ältern Tiroler Rechnungsbücher*, tekst B, št. 76, str. 245–6.

⁵ Glej spodaj, str. 53.

⁶ »Nota an sontag letare anno etc. vigesimo tercio hat Cristan von Arnuels vicztum in Krayn verryaytt dasselb vicztumbampt von sand Michels tag des vergangen vierczehenhundert vnd ainvundczwainczigisten jars vncz vff sand Michels tag des vierczehenhundertisten vnd zwaiundzwainczigisten jars presentibus domino Arnesto episcopo Gurcensis cancellario, Conrado de Kreyg magistro curie, Johanne Greyfenegger magistro camere et Conrado Zeidlerer plebano in Marchpurg notario camere.« RDK 5, fol. 32', Objava v: OTOREPEC, GZL IX, št. 61, str. 1.

pred katero je vicedom zagovarjal svoje poslovanje v preteklem obračunskem obdobju, kaže na postopen prenos funkcij na vedno bolj razvejan birokratski aparat, dejstvo samo, da so tovrstne navedbe postale del protokola, pa opozarja na vedno večje zahteve po izkazovanju odgovornosti. Tak postopek je razviden tudi iz protokolov deželno knežjih obračunov za različne urade na Kranjskem v letih 1437–1447, kjer so se vsi obračuni enega leta odvijali pred isto deželno komisijo. Prav poseben primer protokola ima nekoliko mlajši šestletni obračun vivodinskega urada. V njem sta izrecno navedena naročnik obračunskega akta (deželni knez) in pa neposredni izdajatelj ukaza (Krištof Mörberški),⁷ kar verjetno kaže na izredno zahtevo po izterjavi zaostalega obračuna.

Protokoli obračunov goriških grofov so že ob koncu 14. oz. v začetku 15. stoletja vsebovali vse poglobitve identifikacijske elemente, le v nekoliko drugačnem vrstnem redu, kot je bilo to običajno za habsburško finančno dokumentacijo. Nasploh sta bili v uporabi dve različici. Razlikujeta se glede na osebo, ki jo zapis postavlja kot nosilca obračunskega akta. V prvem primeru⁸ so to člani obračunske komisije, ki so z oskrbnikom *ein gancze raytung getan habent*. Vsi tovrstni protokoli se začenjajo z uvodnim: *es ist ze merkchen daz ...*, namesto dejanskega navajanja izvršitelja obračuna pa je ponekod uporabljena nedoločna oblika *hat man gerait*.⁹ V drugem primeru¹⁰ je kot nosilec dejanja pojmovan sam polagatelj obračuna. Kazalni zaimek *derselb* se tu nanaša na izvleček iz protokola, ki v obliki naslova (v večje pisani knjižni minuskuli) z navedbo urada in njegovega nosilca začenja vsak obračun. Razlika med obema različicama je le slovnična oziroma stilna. Verjetno je dejansko šlo v obeh primerih za isti postopek. To, da je nekdo obračunal določen urad, pomeni obenem, da je to storil pred nekom drugim, predpostavljenim, oziroma da je ta drugi obračunal z njim. Morda pa je bila z izbiro enega ali drugega protokola vendarle nakazana neka razlika v postopku, ki pa je iz samih obračunov ni mogoče razbrati.

Protokol obračuna je imel v pisarni freisinških škofov dokaj ustaljeno obliko vsaj že konec 14. stoletja, medtem ko ostaja vprašanje predhodnega razvoja odprto. Nekaj vzporednic lahko potegnemo z računskimi pismi z začetka 14. stoletja, katerih kopije so se ohranile v poslovni beležnici škofa Konrada. Pri tem gre za zgoščeno obliko obračuna, ki pa ima presenetljivo dolg protokolarni del. Posebej preseneča zelo podrobna razčlemba obračunavanega predmeta, ki se prepleta z navedbami različnih obračunskih obdobj (pro anno transacto ccc xvi... anni presentis ... usque in tempus presens). Vendar takšne oblike ne smemo kar avtomatično prenašati na sočasne računske knjige, ki jih protokol sicer izrecno omenja (*in libro racionum*), ohranile pa se niso. Vsekakor slabih sto let mlajši primerki kažejo nekoliko drugačno podobo, ki se v naslednjih petdesetih letih ni več bistveno spreminjala. Uvodni formulaciji *racio facta est cum* sledijo ime in funkcija uradnika, ki je obračunaval, obračunsko obdobje in popolna datacija z navedbo kraja in časa izvršitve. Ker so se vsi obračuni v računskih knjigah nanašali na zemljiška gospostva, raztresena od Bavarske do Kranjske, je navedba kraja v sklopu funkcije uradnika (*in Lack*) za identifikacijo povsem zadoščala. Navedba tipa obračunanega urada je bila tako nepotrebna in je verjetno

⁷ Christoph Mörsberg je veljal za enega vodilnih finančnih strokovnjakov cesarjevega dvornega sveta. HEINIG, *Kaiser Friedrich III.*, 204–6.

⁸ »*Es ist ze merkchen daz Erasem purkchgraff hawbtman ze Luncz, Hanns von Rabbat hawbtman ze Görcz, Jorg im Turn ze Luncz und Friedreich Helawz von meiner herren wegen ein gancze raytung getan habent mit Ibann amptmann ze Reyfenberg, an mitichen nach sand Jorgen tag anno domini mcccc secundo; von einem ganczen jare, das sich an demselbn nachst vergangenem sand Jörgen tag geendet hat,*« RDK 4, fol. 14, obj. v: M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja 2*, 128.

⁹ Cf. LO Spodnji Kras 1397 (RDK 4), fol. 16, objava v M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja 2*, 130–1.

¹⁰ »*Derselb Johannes Staczner hat geraitet das ampt zu der Alben [Planina] an mentag vor Margarethe des Lxxxviii jares vnd ist auf in geleg gancz nucz von einem jare, das sich an sand Jörgen tag in dem Lxxxviii jare geendet hat,*« RDK 4, fol. 16', objava v: M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja 2*, 131.

izpadla iz protokola že v predhodni razvojni fazi. Tudi nadaljnji razvoj je potekal v smislu redukcije: sredi 15. stoletja je izpadel pomožni glagol *est*, izločen je bil tudi zadnji ostanek predmeta obračunavanja (*de perceptis et distributis*), obračunsko obdobje pa je bilo navedeno enostavneje, le s končno letnico (*de anno etc. ... qui expiravit ...*). Daticija je ostala nespremenjena. V drugi polovici 15. stoletja naletimo v nasprotju s starejšimi centralnimi računskimi knjigami le še na obračune posameznih gospostev. Zaradi zahtev po večji izčrpnosti in preglednosti so obračuni postajali vedno obsežnejši (med letoma 1493–1496 so loški obračuni obsegali že približno 15 folijev, 1438–1441 okoli 6, 1396–1401 pa le okoli 4), ob vedno hitrejšem naraščanju količine raznovrstnih aktov pa je postala ločena hramba dokumentov za posamezna gospostva nujna. Spremenil se je tudi sam postopek obračunavanja; medtem ko je računska knjiga prej potovala skupaj s pisarno v škofovem spremstvu in so se računi polagali v vsakokratni škofovi rezidenci, so mu sedaj po komisarijih pošiljali v odobritev že gotov obračun.¹¹ Lepim, v pergament vezanim računskim kodeksom se je čas vsaj v Freisingu iztekel, s tem pa je bila dana možnost za nadaljnjo redukcijo protokola. Letnim obračunom, razvrščenim v serije, je zadostovala navedba kraja urada in obračunskega leta, datum in ime uradnika sta bila opuščena skupaj z obračunskim »obredom«. Pač pa je (ponovno) postal aktualen tip urada, saj so sodišča z mitnino sedaj obračunavali ločeno sodniki sami, medtem ko so bila prej obračunana v sklopu matičnega urada.¹² Uvodna formulacija se pomensko ni bistveno spremenila, latinski *racio facta* je zamenjal nemški *vermerkht die raitung*. Izjemoma naletimo v obračunu za leto 1493 na eshatokol.¹³ Sestavljata ga precizna daticija in popis vseh, ki so pravnemu aktu prisostvovali (vključno s polagateljem obračuna). Očitno gre za poskus zapolnjevanja vrzeli, nastalih z okleščanjem protokola, ki pa ni prešel v ustaljeno rabo.

Največjo ustaljenost pri pisanju obračunskih protokolov lahko ugotovimo za pisarno krških škofov. V polstoletnem obdobju v katerem lahko sledimo ohranjenim obračunom za urade na Spodnjem Štajerskem in Dolenjskem, se ni obrazec protokola niti malo spremenil. Čeprav so že konteksti prvih znanih obračunov iz dvajsetih let 15. stoletja pisani v nemščini, je protokol vseskozi ohranil latinsko obliko.¹⁴ Obrazec se od sodobnega freisinškega vsebinsko prav nič ne razlikuje, stilno pa ga zaznamuje varčno in elegantno izražanje v genitivu. Zanimiva je tudi formulacija *audite sunt rationes*, tokrat postavljena za daticijo, ki jasno kaže na način izvajanja obračunskega »obreda«; uradnik je moral svoje poslovanje ustno zagovarjati.

Od finančne dokumentacije tretjega med velikimi cerkvenimi posestniki na slovenskih tleh, briksenske škofije, se je ohranilo bore malo – samo en obračun blejske otoške proštije. Pri tem ne gre za kako sistematično vodeno računsko knjigo, ampak zgolj za priložnostni zapis, ohranjen v prepisu skupaj z urbarjem za isto posest iz leta 1431.¹⁵ Sam obračun nima uvodnega protokola, opremo se lahko le na prepis računskega pisma, ki je dodan ob koncu. Protokol vsebuje vse bistvene dele, v podrobnostih pa je identičnost s protokoli eventualnih računskih knjig malo verjetna.

Medtem ko lahko za večino pisarn cerkvenih knezov ugotavljamo precejšnjo ustaljenost, je v ljubljanski škofiji, ki je bila ustanovljena šele leta 1464, pomanjkanje tradicije pri

¹¹ BLAZNIK, Sikstova pisma, str. 17; F. Kos, *Doneski k zgodovini Škofje Loke*, str. 100–2.

¹² Glej spodaj, str. 118.

¹³ »Vnd solich rayttung ist beschehen am montag nach sand Margrethen tag in peybesen Jorigen von der Dwrr, meins genedigen herren pfleger, Joachym Purckstaler, Cholman Kramer diezeyt stattrichter, Wolffgann Swartz, Jorg Weniger, Michel hoffschmid, Haynreich vischer, anno LXXXIII°,« RFR 16, fol. 16'.

¹⁴ »Anno etc. xxxii^o in die Valentini martiris audite sunt rationes Achacj Drubnekger burggrafj et officialis in Lusperg, de omnibus suis perceptis et expositis eiusdem officij vnus anni, qui se Geory proxime futurum finiet,« RKR I, fol. 69'.

¹⁵ Glej M. Kos, Transkripcija briksenskih urbarjev, uvod, str. 3.

računskih virih več kot očitna. Obračuni gornjegrajskega gospostva s konca 15. stoletja na prvi pogled kažejo dokaj neurejeno podobo, čeprav gre v resnici za samosvoj, a razvejan sistem finančne dokumentacije, od katere so žal ohranjeni le drobci.¹⁶ Računska knjiga (*gesamtrechnungen*) je bila sestavljena iz oskrbnikovega obračuna, ki je vključeval sumarne obračune podrejenih uradnikov (oskrbnikov uradov, na katere je bilo razdeljeno gospostvo). Ti sumarni obračuni so bili običajno postavljeni pred ostale oskrbnikove rubrike, tako da obračun večinoma sploh ni imel pravega protokola. Izjema je obračun oskrbnika Andreja Harerja iz leta 1496, kjer je vrstni red (sodeč po statistiki ohranjenih virov!) obrnjen na glavo. Protokoli sumarnih obračunov so bili zelo zgoščeni, navedbe se omejujejo na uradnika, urad in obračunska leta.¹⁷ Ostale podatke, ki so bili skupni vsem obračunom (podrobna omejitev obračunskega obdobja, datum izvršitve, obračunska komisija), je bilo mogoče najti na drugem mestu, npr. v nekakšnem skupnem zaključnem protokolu, združenem z bilanco (kontekstualni element!) na koncu knjige¹⁸ ali pa v kasneje pripisanem pisarniškem zaznamku z izrazito protokolarno obliko in vsebino. V ločenih knjigah prejemkov in izdatkov, ki so jih vodili posamezni uradniki različnih rangov, najdemo posamezne protokolarne elemente (predmetne, krajevne in časovne oznake) v obliki naslovov – *Decime seruientes pecuniam anno domini etc.* in pod tem mdr. *Decima in Porebri ...*¹⁹ ali *Am suntag ante Mathei*, ki uvaja popis dnevniških izdatkov.²⁰ Pri računovodstvu ljubljanskega stolnega kapitlja imamo spet opraviti z zgoščenimi oblikami obračunov, ki so bili skupaj z izdatki, prejemki, dolgovi, popisi posesti itd. zapisovani v univerzalno finančno knjigo. Ti obračuni imajo obliko sicer okrnjene, vendar običajno s pečati overovljene listine.²¹ Njihov kontekst je obdan s protokolom, ki natančno navaja nazive in obračunske termine ter podrobno razčlenjuje predmet obračunavanja,²² in z eshatokolom z datacijo in pričami.²³ Zanimivo je, da podobno obliko protokola najdemo tudi pri obračunu slovenjegraške župnije, ki izvira še iz obdobja pred ustanovitvijo ljubljanske škofije. Presenetljivo je, da je tudi ta, sicer edini ohranjeni protokol za omenjeno župnijo vpisan v nekakšen večnamenski urbar. Sumarni podatki o bilanci so prav tako opremljeni z uvodnim in zaključnim protokolom, ki pa sta nekoliko enostavnejša kot v kasnejših kapiteljskih obračunih. V uvodu so navedeni le osnovni podatki (predmet obračunavanja, polagatelj obračuna, izvršitelj in leto obračuna), ob koncu pa je podana datacija. Prav tako ni zaslediti nobenih elementov overovitve. Podobnosti med obema primeroma gotovo niso naključne in morda kažejo na neko splošno razširjeno knjigovodsko prakso župnij (morda v okviru oglejskega patriarhata?), ki jo je prevzela in izpopolnila finančna administracija ljubljanskega kapitlja. Ne smemo namreč pozabiti,

¹⁶ Glej spodaj, str. 119.

¹⁷ »Asbalt zw Laufen hat von sein ambt in Pirg ab Lauffen [Ljubensko hribovje] verrat namlich von den czban jaren anno 98 vnd 99,« *RLJ* 8, pag. 69.

¹⁸ »Also ist alles heren Michellen ein nemen vnd aus geben die czba jar die sich an gefangen haben anno 99 am tag Lucie vnd sich wider gendet haben anno 1500 primo am tag Laurenczy glegkt vnd gegen ein ander auff gehebt warden ist man im nach suldig peliben an sien suld 23 lb minus 10 β vnd sein jar ent sich natiuitatis Marie anno 1500 primo,« *RLJ* 8, pag. 117. Bilanci je bila lahko dodana tudi le datacija, *RLJ* 3, pag. 30.

¹⁹ *RLJ* 6, fol. 7.

²⁰ *RLJ* 7, pag. 2.

²¹ Listinski elementi se običajno omejujejo na dispozicij, datacij, seznam prič in koroboracij (cf. *RLJ* 1, fol. 80, pag. 115, 120, 155, 177), v zadnjem primeru izjemoma na samem začetku tudi publikacij (»*Notandum quod, ...*«).

²² »*Notandum quod facta est ratio per renuntandum partem dominum prepositum decanum et dominos de capitulo cum domino Cristoforo Nositza, canonico pro tempore procuratore capituli de anno 94° vsque ad angariam pentecostes inclusiue anni 95 de omnibus et singulis prouentibus, redditibus et obuentionibus capituli, pariter et de expositis per eum pro dominis capitularibus et eorum portionibus canonicalibus et quibusuis aliis minutois expositis,*« *RLJ* 1, fol. 75.

²³ »*Actum Laibaci anno quinto m^o ccccc^o. Presentibus ibidem dominis canonicis Nicolao Sparobitz, Simone Schorß, Georgio Prawnsperger et Mihaele Valler,*« *RLJ* 1, pag. 177.

da je glavnino kapiteljske posesti predstavljalo šest inkorporiranih župnij, od katerih je pet predhodno pripadalo Ogleju.²⁴

Prvi ohranjeni obračuni celjskih mestnih sodnikov izvirajo iz časa, ko je mesto prišlo pod habsburško oblast. Leta 1459 so jih začeli vpisovati v novo računsko knjigo, ki je ostala v uporabi dobrih petdeset let. Protokol²⁵ je vse do konca 15. stoletja ohranil skoraj nespremenjeno podobo. Dataciji sledi fraza *ist ain raittung beschehen mit*, nato pa po vrsti podatki o vsakokratnem sodniku, predmetu obračunavanja in obračunskem obdobju. Predmetne oznake obračunanih področij sodnikovega delovanja so občasno nekoliko variirale; poleg mestnega davka so ostale postavke nekajkrat izrecno navedene, sicer pa so zajete s skupno oznako *ander zustennd* (ostale pritikline); od leta 1481 dalje so se označevale kot *niderlegung*. Medtem ko sam protokol kaže precejšnjo stabilnost, pa je kontinuiran razvoj opaziti neke drugje: pri protokolarnem izvlečku, ki v obliki naslova stoji na začetku vsakega obračuna. Le-ta je bil, pisan v odebeleni knjižni minuskuli, sprva namenjen zgolj boljši preglednosti knjige. S postopnim dodajanjem vedno novih elementov protokola pa je njegov obseg postajal vedno večji, tako da sta v določenem trenutku obračun uvajala dva skoraj identična zapisa. Zato so po letu 1506 stari protokol opustili, njegovo vlogo pa je prevzel kaligrafsko pisan izvleček.

Na nekoliko drugačno knjigovodsko prakso v približno istem času naletimo v Mariboru. Tamkajšnje (davčne) knjige so sodnikom služile predvsem za vpisovanje poravnanih in zaostalih obveznosti meščanov, včasih pa je vanje zašel tudi kak obračun, ki ga je sodnik, kot kaže, polagal le ob koncu svojega večletnega mandata. Protokol, povsem drugačen od vzorca, ki smo ga vajeni,²⁶ zgolj naznanja zapis pravnega dejanja in pri tem poudarja dolžnost, izvirajočo iz podeljene službe. Pisan je v prvi osebi s strani mestnega sodnika in pojasnjuje dvoje: da je dolžan položiti obračun svétnikom ter mestni občini, in to za ves čas svojega službovanja od dne, ko so ga le-ti postavili na omenjeni položaj. Tisto, kar bi pričakovali v uvodu, najdemo na koncu, v eshatokolu.²⁷ Ta vsebuje vse bistvene identifikacijske elemente: obračunsko komisijo, polagatelja, podrobno razčlenjen predmet obračunavanja in datacijo. Nosilec dejanja tu ni več sodnik, ampak tisti, na katere se v uvodu obrača – svétniki, nekaj predstavnikov mestne občine in, kar je najzanimivejše, novi sodnik. Polaganje obračuna se je torej izvajalo po preteku sodnikovega mandata ali pa je bilo morda celo združeno z umestitvenim aktom. Vsekakor je bil obračun zadnje dejanje starega mestnega sodnika in obenem prvo dejanje novoizvoljenega.

2. KONTEKST vsebinsko sestavljajo štiri osnovni deli, v običajnem vrstnem redu: remanenca (ostanek), prihodki, izdatki in bilanca. Pri prvem, ki ni nujno samostojna rubrika, gre navadno za kratko, enovrstično navedbo bilančnega izida (saldo) iz preteklega obračunskega obdobja. Prikazovala je začetno stanje obračuna in morda tudi dejansko tisto zalogo, iz katere je lahko črpal oskrbnik, dokler se niso v blagajno in kaščo začela stekati nova sredstva. Naj poudarim, da se je kot remanenca knjižil izključno pozitivni

²⁴ ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki Kranjskega dela ljubljanske škofije*, 37–41, 50–1.

²⁵ »Anno domini M cccc Lxv an eritag nach sannd Anna tag ist ain raittung beschehen mit Hannsen goldsmid weilend stattrichter zu Cili vmb sein innemen vnd aussgeben der angeslagenen stewr vnd ander zustennd von dem Lx jar das sich zu sand Jorgen tag nachstuergangen geendet hat,« RMI 1, fol. 3.

²⁶ »Vermerkt was mir Sebalden Mitterhueber von meinen herrn des rats vnd der gemain ist eingeanttwurt worden, als ich an sand Peters tag der stuelffeyr zu richter gesezt bin worden anno etc. Lxv,« RMI 2, fol. 73; obj. v: MLINARIČ, GZM 17, str. 42.

²⁷ »Vermerkt daz richter, rat vnd ettleich der gemain mit Sewalten Mitterhueber ain ganncze volkomene raittung an heutigen tag gatan haben vnd ist alle sachen wie sich die mit alten ausstanden der stewren, auch waz er ausgeben hat dy weil richter ist gewesen vnd alles sein innemen vnd ausgeben schon geneinander gelegt vnd ausgehebt vnd ist alles quitt vnd quart. Geschehen an eritag vor Antoni anno etc. Lxviii,« RMI 2, fol. 107; obj. v: MLINARIČ, GZM 17, str. 84.

saldo in nikakor ne eventualni primanjkljaj; tega so povsem nevpadljivo zapisovali med izdatke. Deloma so na to vplivali čisto praktični razlogi. Negativni znesek (= izdatki!) bi tik pred prihodkovnim delom prejkone vnašal zmedo. Kako jasno je bilo razumevanje remanence kot pozitivnega ostanka, kažejo številni obračuni, ki to rubriko enostavno izpuščajo in remanenčni znesek preprosto vključujejo v rubriko denarnih prihodkov (kot prvo vknjižbo). Ponekod so tudi naturalne ostanke vnašali v remanenčno rubriko, ki je v tem primeru pomenila celoten popis zalog, s katerimi je gospostvo stopilo v novo poslovno leto. Lep primer za to so freisinški obračuni 1437–1450 (*RFR* 2). V primeru separatih naturalnih »miniobračunov«²⁸ je vsak od njih na prvem mestu med prihodki vseboval remanenčno vknjižbo.

Popisi prihodkov v obračunih so običajno razdeljeni v več rubrik (postavk). Njihovo število in vsebina sta odvisna od dejavnosti, ki jih je gospostvo ali urad opravljalo(o), pa tudi od načina uprave. Pri strogo urbarialnih uradih, ki so bili praviloma oddani oskrbniku »proti obračunu« (*gegen Verrechnung, pflegweise, zu treuen hannden*), se njihovo število običajno omejuje na eno postavko dajatev v denarju (*percepta der (czins)phenning, innemen phenning des vrbars*, itd.) in nekaj postavk za različne naturalne dajatve (različne vrste žita, vino, redkeje kostanj, bob ipd.). Občasno se omenja mala pravda (*percepta der kleinen rechten*), ki je včasih zajeta tudi med *alia percepta* oz. *ander innemen*. Ta rubrika je bila običajno namenjena za različne neurbarialne prihodke (odvetščina, v zakup oddani objekti, desetine), pri uradih, ki so zajemali tudi deželno ali mestno sodišče, pa predvsem za davek, mitnine, sodne globe in podobno. Vsako od teh postavk je sestavljalo več ob koncu sumiranih vknjižb. Navadno (kolikor gre za urbarialne prejemke) te postavke navajajo predpisane oz. pričakovane zneske in količine. Rubrike so torej imele ustaljeno obliko in stalno vsebino, ki so jo običajno prepisovali iz enega obračuna v naslednjega. Vse spremembe in odstopanja so beležili med izdatke. Dejanske prihodke prinašajo predvsem postavke, ki se nanašajo na poslovanje sodišč, točneje na mitnino in globe. Precej enostavnejše je bilo navajanje prihodkov pri uradih, ki so bili oddani v zakup (deželna in mestna sodišča). V tem primeru tvorijo prihodki eno samo rubriko (*percepta des bestannds*), ki navaja višino zakupa.

Podobno kot prihodki so v obračunih urbarialnih uradov tudi izdatki razdeljeni v več rubrik denarnih in naturalnih postavk. Medtem ko so naturalne postavke urejene po vrstah pridelkov, se denarne običajno delijo na redne: *gewondlich, ordentlich awsgeben* (plače oskrbnika in grajske posadke, vsakoletni nakup vina itd.), in izredne: *alia exposita, auserordentlich awsgeben*, kamor so uvrščeni vsi ostali izdatki. Pogosto je razčlemba še podrobnejša. Posebne postavke tvorijo npr.: denar, izdan na pobotnice – *exposita auf brief, per literas*; izgube zaradi opustelosti zemljišča – *abgang*; odpis dajatev zaradi slabe letine, opustošenj itd. – *hengnus*; izdatki za gradbena dela – *exposita auf paw*; potni stroški – *zerung* in plačila za sle – *potenlon*.

Ob koncu vsakega obračuna je prikazana razlika med prihodki in izdatki oziroma bilanca. Prikazana je v obliki dolžniško-upniškega odnosa med lastnikom urada in njegovim oskrbnikom. V primeru, da so prihodki presejali izdatke (slednji so se krili iz prvih), je bila bilanca pozitivna. To je tedanja knjigovodska stroka pojmovala kot dolg oskrbnika (*officialis, amptman*) svojemu gospodu, lastniku (*domino, herren*). Oskrbnik je kot lastnikov namestnik pobral prihodke urada; česar ni porabil v tekočem poslovanju, je bil dolžan izročiti svojemu gospodu. Kadar pa so izdatki presejali prihodke, je bila bilanca negativna. Oskrbnik je moral nepokriti del izdatkov teoretično zalagati iz lastnega žepa, torej mu je bil dolžan lastnik urada ta kredit povrniti. Ta negativni ali pozitivni ostanek se je običajno

²⁸ Glej spodaj, str. 52.

prenesel v naslednje obračunsko obdobje. Oskrbnikov dolg je bil v prihodnjem obračunu knjižen med prihodki, gospodov dolg oskrbniku pa med izdatki.²⁹ V širši sklop bilanciranja je spadalo tudi sprotno sumiranje. V prvih obračunih so se delni seštevki lahko nahajali povsem neobvezno že med tekstom, in to za nekaj sorodnih postavk, sicer pa so vse summarne navedbe sledile na koncu, v sklopu bilance. Kasneje je bilo skladno s strukturo tudi sumiranje urejeno hierarhično od najožjih skupin dalje. Običajno so bili sumarni zneski zapisani za zadnjo postavko rubrike oziroma za zadnjim seštevkom v skupini rubrik, kadar je šlo za t. i. *summam summarum*. Natatnčnejši obračuni s konca 15. stoletja so poleg tega poznali tudi sumiranje po straneh (znesek se je nahajal na dnu vsake strani). Teoretično se je sumiranje izvedlo v toliko stopnjah, kolikor je bilo potrebnih, da je na koncu ostal le po en znesek za vsako od valut (denar, različne vrste žita, ...); praktično sta običajno zadoščali dve, kvečjemu tri. Vsi ti parcialni seštevki, ki so bili dejansko predpriprava za končno bilanco, so obenem povečali preglednost obračuna in olajšali morebitno kasnejše preverjanje.

Ob strogo računskem delu besedila naletimo včasih tudi na različne dodatke, ki so v bolj ali manj tesni vezi z obračunom. Med te dodatke, značilne za zbirne računske knjige (centralne, regionalne), sodijo podatki o medsebojnih razmerjih lokalnih žitnih mer. Običajno so navedeni ob koncu naturalnih prihodkov v obliki vrstičnega ali odstavčnega vpisa, ki ga od ostalih vknjižb ločuje uvodni *nota*. Tovrstne opombe so bile spričo kaotičnih razmer v srednjeveškem merstvu zelo praktičen, a žal ne povsod obvezen sestavni del obračunov. Medtem ko deželnokežje knjige obračunov za Kranjsko redno navajajo pretvorbe lokalnih mer v ljubljansko (deželno), kaj podobnega zama iščemo pri freisinških ali krških računskih knjigah. Danes so podatki nepogrešljivi pri rekonstrukciji starih merskih sistemov. Drug zanimiv tip so različni inventarji. Obstajajo indici, ki kažejo na prvotno skupni izvor obračunov in inventarjev. Redovni statuti države Nemškega viteškega reda so namreč predpisovali, da mora vsak oskrbnik ob zaključku svojega službovanja v nekem uradu izdelati primopredajni protokol o »živem« in »mrtvem« hišnem inventarju, o gotovinskem stanju ter neplačanih terjatvah.³⁰ Mišljenje, da ti dve vrsti zapisov sodita skupaj, je bilo prisotno tudi na obravnavanem ozemlju. Večkrat se namreč med obračuni ali kot njihovi deli nahajajo razni popisi inventarja (predvsem orožja), ki ga je v gradu zapustil odhajajoči oskrbnik.³¹ Oblikovani so kot ena izmed rubrik obračuna z naslovom (npr. *Vermerckt was Martinus Wagner zewg in beiden hēwsern zu Weittenstain gelassen hat dem Staindörffer vnd Dietreichstainer*)³² in vrstičnimi vpisi, ki jih uvaja besedica *item*. V tretji skupini so razni poslovni zaznamki, ki se nanašajo na določen urad, oskrbnika in njegovo poslovanje. Sem sodijo npr. prepisi računskih pisem,³³ izvlečki iz reverzov³⁴ in podobno. Tovrstni zapisi se včasih nahajajo na posameznih listkih in so (zloženi) potisnjeni med vezavo ali pa z voskom prilepljeni v kodeks.³⁵

Pri povezovanju opisanih sestavnih delov v celoto je že v okviru iste pisarne prihajalo do številnih variacij v obliki in strukturi, še toliko bolj pa izven tega okvira. Na to so deloma vplivale razlike v strukturi gospostev oz. uradov samih, predvsem pa t. i. človeški faktor, ali povedano drugače, iskanje optimalnih načinov obračunavanja v danih okoliščinah. Bistvo konteksta in obenem obračuna v celoti je prikazati prihodke na eni in izdatke na

²⁹ Cf. LO Pazin 1438–1439 (*RDK* 6), fol. 22'.

³⁰ PATZE, »Neue Typen des Geschäftsschriftgutes in 14. Jahrhundert«, 50.

³¹ *RDK* 6, fol. 6; *RKR* 2, fol. 32', 43'; *RFR* 2, fol. 176'; cf. ŽVANUT, »Pisni viri za materialno kulturo«, 121 ss.

³² *RKR* 1, fol. 141', obj.: I. OROŽEN, *Das Dekanat Neukirchen*, 454–6.

³³ *RKR* 2, fol. 32'.

³⁴ *RDK* 6, fol. 6'.

³⁵ Cf. LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 20.

drugi strani ter njuno pozitivno oziroma negativno razmerje. Pri tem je bilo prvo načelo, upoštevano praktično v vseh obračunih, ločevanje prihodkov in izdatkov. Pisar je najprej zapisal vse prihodke in jih seštel, na enak način zabeležil izdatke ter na koncu navedel razliko. Tak način je bil gotovo najpreglednejši, pa vendar naletimo v posameznih pisarnah na odklone. Pisarjem je povzročalo preglavice predvsem križanje takrat že prevladujočega denarnega prometa z naturalnim. Tako imajo freisinški obračuni s konca 14. stoletja prav nenavadno podobo. Denarnim prihodkom sledijo zaključeni obračuni posameznih naturalnih artiklov (sir, različne vrste žit itd.) s prihodki, izdatki in bilanco, pri čemer je zadnja preračunana v denar, torej prikazana kot denarni prejemek. V primeru da celotna količina kakega artikla ni bila prodana, je poleg »denarnega prejema« zabeležen tudi ostanek v »naturalni valuti«. Tako zbranim prihodkom, zreduciranim na »denarno valuto«, sledjo denarni izdatki in na koncu bilanca, pri kateri pa zaman iščemo naturalne ostanke. Zabeleženi so šele v obračunu za prihodnje leto kot prva postavka prihodkov v »miniobračunih« naturalnih artiklov. Povsem jasno je, da je takšna raztresenost podatkov oteževala, če že ne onemogočala dober pregled nad poslovnim izidom. Težnje po izboljšavi so opazne v okoli štirideset let mlajših obračunih, kjer so v končno bilanco vključeni zbrani naturalni ostanke, v obračunu naslednjega leta pa so povsem na začetku preračunani v denar in vodeni kot denarni prejemek. Separatni naturalni obračuni so nekaj časa ohranili nenaravno mesto med denarnimi prihodki in izdatki, kasneje pa so jih pomaknili povsem na konec, že za izračunano bilanco (na mesto, kjer so bili pred tem zbrani njihovi bilančni izvlečki). Tako so naturalni, tako rekoč žitni obračuni predstavljali povsem ločen, samostojen del celotnega obračuna. Takšno strukturo imata zadnja dva loška obračuna iz t. i. centralnih računskih knjig (za leti 1441 in 1448). Na lokalni ravni, vsaj kar zadeva kranjski gospostvi, je ta razvojna faza izostala, saj kažejo samostojni obračuni loškega gospostva tja do konca osemdesetih let 15. stoletja natanko tako podobo kot slabih sto let prej. Reforma v začetku devetdesetih pa je prinesla povsem nov tip obračuna, kjer so prihodki in izdatki striktno ločeni. Oba dela sta navznoter še naprej razdeljena v denarnega in naturalnega (žitnega), prihodkovni del pa je poleg tega urejen po uradih in ustrezno sumiran. Kljub temu da so bili sedaj naturalni izdatki knjiženi ločeno od prihodkov, pa so njihove seštevke še vedno vnašali v prihodkovni del in po stari navadi preračunano naturalno bilanco upoštevali kot denarni prihodek.

S tem smo se obenem seznanili tudi že z drugim problemom – ločevanjem denarnih postavk od naturalnih. Zemljiška gospostva so temeljila na proizvodnji naturalnih dobrin. Čeprav so v obravnavanem času podložniki že večino dajatev poravnali v denarju, je naturalna oddaja še vedno predstavljala občuten delež prihodkov. Gospostvo je del teh produktov potrošilo samo, ostanek pa prodalo oziroma skladiščilo kot zalogo. Obenem pa so, čeprav v omejenem obsegu, služili tudi kot plačilno sredstvo (npr. pri plačevanju gosposčinskih nameščencev). Srednjeveški poslovneži si ni belil glave z različnimi funkcijami, ki jih je isto blago pri tem imelo. Zanj je oves ali sir, kadar je sestavljal obračun, predstavljal le eno od valut (podobno kot denar), celotno poslovanje z njo pa premoženjski del, ki ga je bilo treba obračunati. Takšno naziranje je vnašalo v računovodstvo dokajšno zmedo, ki so jo najelegantneje reševali s striktnim ločevanjem vseh sestavnih delov koncepta (prihodkov, izdatkov in bilance) na denarnega in naturalnega. Pri tem so naturalno bilanco ob koncu preračunali v denar in vse skupaj ponovno bilancirali. Takšno urejenost so imeli npr. deželnoknežji obračuni za Kranjsko v 15. stoletju, bolj ali manj uspešno pa so se ji v različnih obdobjih približevali freisinški obračuni (glej zgoraj). Popolno nasprotje temu pa predstavlja knjigovodska praksa pisarne goriških grofov ob koncu 14. in na začetku 15. stoletja. Prihodki oziroma izdatki so razčlenjeni v ožje skupine, v katerih se zvrstijo vse mogoče dobrine – od denarja prek različnih vrst žita do živine in drobnice. Obračun

dejansko kalkulira z vsemi temi valutami vzporedno in ne izpostavlja ene izmed njih kot glavne, univerzalne, v katero bi se vse ostale preračunavale. Niti končna bilanca ne pozna prevajanja na skupni imenovalac, tako da je bila verjetno celo za izkušeno oko sodobnega uradnika predstava o celotnem znesku na prvi pogled (brez preračunavanja) praktično nemogoča. Tak način obračunavanja so poznali tudi v pisarni krških škofov skozi celo 15. stoletje.

Tretji prijem, ki so se ga posluževale pisarne pri formiranju strukture obračunskega koncepta, je bilo oblikovanje ožjih zaključenih skupin – postavk. Prvi obračuni niso poznali združevanja sorodnih vknjižb v skupine (postavke). Posamezni prihodki oz. izdatki so si sledili v sklenjeni vrsti ali v stolpcu v povsem naključnem vrstnem redu.³⁶ Tak način je bil zlasti pri večjem številu podatkov zelo nepraktičen. Potreba po združevanju se je kazala predvsem v uradih (gospostvih), ki so pokrivali večji teritorij, združevali raznovrstne dejavnosti ali pripadali istočasno več različnim posestnikom. Vse naštetu je združeval urad štajerskega deželnega pisarja: pokrival je različna gospodarska področja na celotnem ozemlju dežele in bil v prvi polovici 14. stoletja, ko so nastali najzgodnejši danes ohranjeni obračuni, razdeljen med dva lastnika – brata Albrehta in Otona Habsburška. Urad je bil v tem času oddajen v zakup in so prihodki navedeni sumarno kar v okviru protokola,³⁷ zato pa je spisek izdatkov izredno dolg. Skupine, ki do neke mere izboljšujejo preglednost, so tvorjene na podlagi izdajatelja pobotnic, na katere se posamezni izdatki glasijo (*exposuit in literis duci Alberti (Otonis), in literis domine regine, ...*), glede na teritorialni okvir (*defalcationes vallis Anasi*) ali pa na določeno dejavnost (*purchuete, defalcationes eiusdem officii*³⁸). Takšno razvrščanje po več vzporednih načelih je v kasnejših obračunih zamenjala uporaba enega samega, največkrat vsebinskega ali geografskega načela, kar se je pač zdelo prikladnejše glede na značaj obračunanega urada, izjemoma pa tudi kombinacija obeh. Tako so bili npr. prihodki kranjskega vicedoma v obračunu za leto 1421/22 razvrščeni v naslednje skupine: *percepta der meutt, alia percepta, percepta der clain rechten, ...*, vendar tudi *percepta der zehend der oberm empter in percepta der zehend in der nydern embtern*. Podobno so bili razvrščeni izdatki za gradbena dela na posameznih objektih v loškem gospostvu v obračunih iz prve polovice 15. stoletja (*paw in der vesten, paw am turen, paw an der müll ze Westret, ...*). Takšna stopenjska ureditev pa je bila precej redka. Običajno se je pisar odločil za eno od načel. Oblikoval je npr. vsebinske skupine, znotraj njih pa navedel sumarne zneske posameznih geografskih enot, ali pa je oblikoval skupine po uradih (krajih) in v njihovem okviru navedel prihodke od posameznih dajatev.

Ti temeljni principi so se med seboj stapljali na različne načine. Struktura konteksta je bila odvisna od tega, katero načelo je bilo izbrano kot prednostno oziroma na kakšen način so jih kombinirali med seboj. Pri tem je nastalo več različic, ki pa jih lahko shematsko strnemo v tri osnovne tipe, v okviru nekakšne delovne nomenklature pa označimo kot: 1.) monobilančni monovalutni tip, 2.) monobilančni polivalutni tip in 3.) polibilančni polivalutni tip.

Poglavitna kriterija za takšno delitev sta uporaba enotne oz. več različnih obračunskih valut ter skupnega oz. posamičnega (v okviru vsake od valut) bilanciranja. Prva dva tipa sta si v osnovi dokaj podobna. Pri obeh je glavno vodilo ločevanje prihodkov in izdatkov, ki so bilancirani ob koncu na sumarni ravni. Razlika med njima je v tem, da prvi striktno ločuje denarno poslovanje od naturalnega in ju ob koncu, prevedena na enotno »valuto« (denar), bilancira med seboj, drugi pa ves čas enakovredno operira z različnimi (denarnimi

³⁶ Cf. HAIDACHER, *Die ältern Tiroler Rechnungsbücher*, slike na str. 523–33 in objava teksta.

³⁷ Cf. zgoraj, str. 45.

³⁸ Pri tej konkretni skupini gre za izdatke lokalnih deželnoknežjih uradov, torej za izdatke od deželne uprave nasploh.

in naturalnimi) vrednostmi, ki jih niti v končni bilanci ne postavi na skupni imenovalec. V obeh primerih je obračun zaključen z enim zneskom, le da je ta v drugem primeru izražen v več valutah. Tretji tip je nekakšen derivat obeh prejšnjih. Glede ločevanja prihodkov in izdatkov ter denarnega in naturalnega poslovanja je podoben prvemu, le da je hierarhija načel tu obrnjena. Glede neprevajanja naturalnih vrednosti v denar se približuje drugemu tipu, a gre pri tem še nekoliko dlje: skupne bilance namreč ne pozna, obračun je zaključen za vsako valuto posebej. Kranjski deželnoknežji obračuni so prvega tipa, krški in goriški drugega, tretji tip pa je značilen za eno od razvojnih stopenj freisinških obračunov. Gornjegrajski ter celjski in mariborski mestni obračuni kalkulirajo zgolj z denarjem, tako da je njihova struktura precej enostavna – deli se na prihodke in izdatke, ki so po potrebi razdeljeni v rubrike.

K boljši preglednosti obračuna je precej prispevala tudi oblika kontekstualnega zapisa. Prvotno obliko kontinuiranega zapisa čez celo širino strani (značilno za zvezna besedila), še močno prevladujočo v tirolskih računskih knjigah, je kmalu zamenjal vrstični oziroma odstavčni zapis posameznih vknjižb, v katerega so postopoma prodirali vedno novi oblikovni elementi. Naslovi postavk so dobili svoje vrstice, običajno so stali na sredini strani, včasih pisani nekoliko krepkeje. Podobno so bili na sredino vrstice pod zadnjo vknjižbo postavke ali pa na desni rob vzporedno z vknjižbami pomaknjeni seštevki (*summae*) postavk. Vknjižbe znotraj tako omejene postavke so stale vsaka v svoji vrsti ali odstavku, če je bil zanj potreben daljši tekst. Količine v denarju oziroma merskih enotah blagovnih vrednosti so bile lahko od teksta nekoliko odmaknjene in so sestavljale svojo kolono, kar je precej olajšalo računanje. Nadaljnji korak so predstavljale vezne črte, ki so vodoravno povezovale tekst vknjižbe z ustrežno številko v količinski koloni, navpično pa vse vknjižbe ene postavke z njihovim seštevkom (pri zapisu vsote pod zadnjo vknjižbo v obliki veznega loka, običajno na levi strani,³⁹ pri zapisu vsote na desni rob pa v obliki dveh v klin spuščajočih se premic⁴⁰).

Na ta način so bile postavke ločene med seboj, kar je bilo lahko poudarjeno z nekoliko višjim medvrstičnim prostorom. Ponekod v tej funkciji zasledimo tudi ločne črte,⁴¹ redkeje pa se ločnice nahajajo med zadnjo vknjižbo in vsoto, kot je to običajno danes.⁴² Vsako vknjižbo je običajno začevala besedica *item*, lahko tudi nekoliko odmaknjena od sledečega besedila, kar je prišlo do izraza predvsem pri postavkah z dolgimi (odstavčnimi) vknjižbami. Večinoma kasnejši dodatki so marginalna opozorila, ki kažejo na morebitne neporavnane obveznosti ipd. Označena so z *nota*, *n. b.* (*nota bene*) ali pa s stilizirano risbo roke z iztegnjenim kazalcem (*☞*).⁴³ Te oznake lahko uvajajo krajše besedilce, lahko pa stojijo samostojno. Od njih je potrebno ločevati marginalne opombe, ki korigirajo vrstni red postavk. Pisar je tovrstne napake opremil z drobnimi črkami ob robu (*a.*, *b.*), kar je zmanjševalo možnost pomot pri kasnejših kalkulacijah.⁴⁴

Največjo stopnjo urejenosti kažejo izdelki deželnoknežje pisarne. V obračunih za Kranjsko (1436–1448) je mogoče zaslediti skoraj vse opisane oblikovne elemente, katerih raba je skozi celo besedilo zelo dosledna. Podobno sliko kažejo tudi zgodnejši freisinški obračuni, kjer je še izrazitejša uporaba različnih črt, predvsem ločnic, ni pa prav pretirane stalnosti v obliki. Kolone denarnih in merskih enot, ki jih v prvih obračunih (1395–1400) praktično ni, imajo v zadnjih (1440–1441) že razčlenjeno obliko (podpisovanje istih enot).

³⁹ E. g. *RFR 1*.

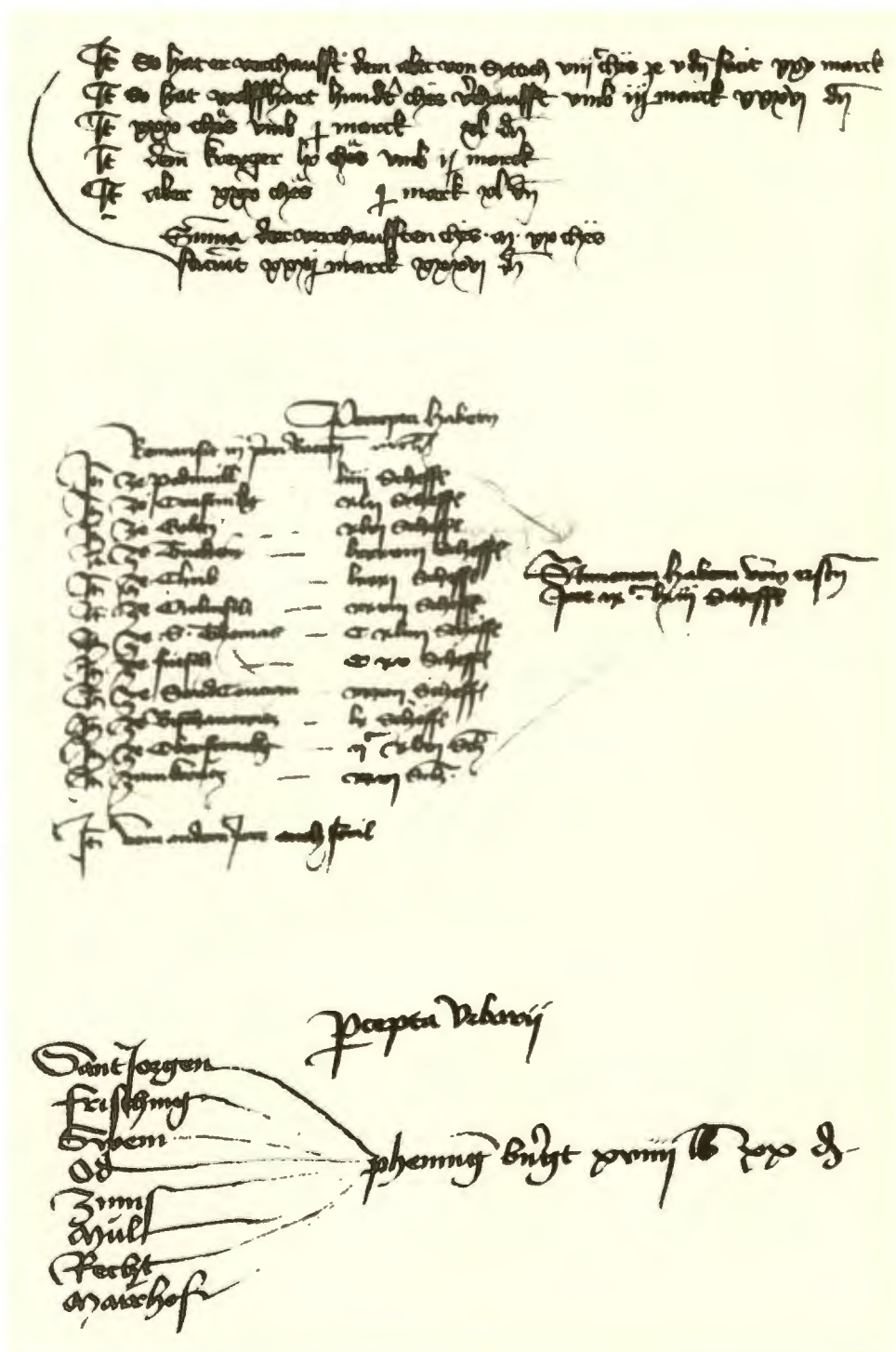
⁴⁰ *RDK 6*.

⁴¹ Zelo pogosto v *RFR 1*.

⁴² V obravnavanih obračunih le v enem primeru, *RFR 2*, fol. 122.

⁴³ *RFR 2*, fol. 71; *RLJ 8*, pag. 81.

⁴⁴ Pogosto predvsem v *RKR 2*, e. g. fol. 138.

SLIKA 6. Različne oblike pokončnih veznih črt; polkrožni lok na levi (zgoraj) (BayHStA, HL Freising, št. 69, fol. 34'), klinasta oblika (v sredini) (AS, Vic. a., Šk. 101, ex TLA, U 275/1, fol. 3') in hibridna pahljčasta oblika (spodaj) (DAK, HS 122, fol 185').

Oblikovno so freisinški obračuni nekoliko nazadovali po ukinitvi centralnih računskih knjig v drugi polovici 15. stoletja, v devetdesetih pa je bila njihova zasnova postavljena na povsem nove temelje. Z vnaprejšnjim vnašanjem nespremenljivih delov po predlogi predhodnega obračuna (z zelo odebeljeno kaligrafsko pisavo) je postala oblika posamezne strani praktično stalna, denarne in naturalne vrednosti so bile zaradi razlike v pisavi opazne že na prvi pogled. Pojavilo se je tudi sumiranje po straneh. Res pa je taka uniformiranost veljala le za prihodkovni del; pri izdatkih zaradi njihove spremenljivosti praktično ni bila izvedljiva. Dokaj urejen videz kažejo tudi krški obračuni, vendar je tu uporaba oblikovnih elementov na precej nižji ravni. Denarnih kolon ni, oblika temelji na vrstičnem oziroma odstavčnem zapisu z občasnimi presledki in nedosledno rabljenim dvostopenjskim zamikom od levega roba (za naslove in vsote) – podobno kot pri freisinških obračunih iz let 1476–1490, nekaj takega pa velja tudi za obračune celjskih mestnih sodnikov. V kombinaciji vrstičnega in odstavčnega zapisa z na sredino pomaknjenimi vsotami postavk in njihovimi naslovi so pisani tudi goriški obračuni s konca 14. in začetka 15. stoletja (*RDK 4*) ter centralna računsko knjiga habsburških dežel (*RDK 3*). Pri prvih bode v oči občasna, kar potratna uporaba zares impozantne teksture (v kateri so sicer izpisani naslovi obračunov) za naslove postavk.⁴⁵ Njihova posebnost, sicer redkeje rabljena, so tudi v klin spuščajoče se vijugaste vezne črte, ki povezujejo postavke z opombo o žitni meri. Za drugo je značilna tekoča glava besedila, iz katere je mogoče na vsaki strani že na prvi pogled ugotoviti, za kateri obračun gre. Element je bil za knjigo z izjemno velikim številom obračunov zelo praktičen.

⁴⁵ *RDK 4*, fol. 3' («So bringt sein awzgeben»), 5 («Ze merkchen»), 12' («Das sind ettleich abgeng»).

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

MERSTVO: PROSTORNINSKE ŽITNE MERE

V času ko skoraj ves svet uporablja poenoten sistem merskih enot, si praktično ni mogoče predstavljati zmešnjave, ki je v preteklosti vladala na tem področju. V srednjem veku so merske enote temeljile na tradicionalnih sistemih, ki so se v neštutih različicah razvijali bolj ali manj izolirano v okviru lokalnih skupnosti. Območja teh sistemov so se pogosto prekrivala in posamezne enote so prehajale iz enega v drug sistem, se mu prilagodile in razvijale skupaj z njim. Rezultat teh procesov je podoba, ki jo poznamo iz virov predvsem 15. stoletja (velja za ozemlje današnje Slovenije pa tudi širše), ko je vsako zemljiško gospostvo, dostikrat tudi ožje območje ali celo naselje, uporabljalo lasten merski sistem s specifičnimi nazivi in velikostmi enot ter števnimi razmerji med njimi. Tako stanje je najbolj značilno – oziroma zaradi narave ohranjenih virov (urbarji, računske knjige) najbolj izpostavljeno – pri prostorninskih merah, ki so bile v rabi pri oddaji ali prodaji žita in vina, dveh za poslovanje tedanjih zemljiških gospostev najpomembnejših pridelkov.

Seveda je merski partikularizem segal tudi na ostala področja, ki pa jih omenjeni viri dokumentirajo le občasno in izjemoma ter so za kvantifikacijo proizvodnje zemljiških gospostev obrobne pomena. Postaviti kolikor mogoče trdne temelje za ugotavljanje obsega agrarne proizvodnje, je osnovni namen pričujočega prispevka, kar jasno omejuje področje raziskave na prostorninske gosposočinske mere. Žal je treba že na začetku pojasniti, da so zbrani podatki za vinske mere mnogo preskopi in zato zaenkrat ni mogoče podati povsem zadovoljivega širšega prikaza merskih sistemov in prostornine posameznih merskih enot.¹ Raziskava je torej osredotočena na sisteme žitnih votlih mer obravnavanih gospostev, in sicer na ugotavljanje njihovih notranjih razmerij, medsebojnih razmerij osnovnih merskih enot različnih sistemov ter njihove absolutne prostorninske vrednosti, izražene v metričnem sistemu.

Struktura zbranih podatkov narekuje uporabo dveh metod. Prvo je v slovenskem zgodovinopisju v praksi uporabljal predvsem Pavle Blaznik v svojem nedokončanem delu »Poskus vzpostavitve zveze med novoveškimi in srednjeveškimi merami« in v nekaterih drugih razpravah.² V osnovi temelji na ugotavljanju kontinuitete oddaje žita v okviru

¹ Pomanjkanje ustreznih podatkov predvsem za zgodnejše obdobje ugotavlja tudi BARAVALLE, »Zur Geschichte der steirischen Maße«, 75, ki denimo ni uspel zbrati nobenih podatkov o vinskih merah krških spodnještajerskih gospostev.

² BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med novoveškimi in srednjeveškimi merami*, tipkopis na ZIMK, ZRC SAZU. Obravnava mer posameznih gospostev se nahaja v različnih fazah obdelave: »Končna redakcija« zajema gospostva: Kostel, Prem, Postojna, Kamnik, Radovljica in Svibno (enotna paginacija), v »Dodatku« pa gospostvi Bela Peč in Velesovo (ločena paginacija za vsako gospostvo); »Prva redakcija« pa zajema poleg nekaterih že omenjenih še gospostvi Mokronog in Kostanjevica ter Vicedomsko posest (ločena paginacija za vsako gospostvo). Obravnava za Kočevje in Nemški viteški red je ohranjena zgolj v obliki »Gradiva«. Za rekonstrukcijo mer glej še: IDEM,

določenega zemljiškega gospodarstva v daljšem časovnem obdobju in na retrogradnem sklepanju o prostornini na podlagi mlajših, vrednostno oprijemljivih podatkov. Prvi pogoj za uporabo te metode je ohranjena serija urbarjev, ki sega od obravnavanega obdobja do prve izpričane relacije lokalnih mer z neko enotno regionalno mersko enoto znane prostornine. Na Kranjskem se denimo prve take relacije začno pojavljati v novoreformiranih deželnoknežjih urbarjih v sedemdesetih letih 16. stoletja. Drugi pogoj je obstoj kontinuitete oddaje nominalno izraženih količin (ne glede na morebitne spremembe imen merskih enot) posameznih vrst žita za posamezne kmetije. V tem primeru lahko ob predpostavki, da se tudi prostornina meril ni bistveno spreminjala, sklepamo, da ni prihajalo do kakih korenitih sprememb v razvoju, in raztegnemo veljavnost mlajše izpričane vrednosti na zgodnejši čas.

Druga metoda temelji na medsebojni primerjavi izpričanih relacij merskih enot različnih sistemov iz obravnavanega obdobja. Pogoja za njeno uporabo sta: (1) obstoj takih relacij in (2) poznavanje vsaj nekaterih vrednosti ključnih merskih enot, ki so v njih praviloma pogosteje zastopane. Take so predvsem mere s širšo (regionalno) veljavo, npr.: ljubljanska, celjska, višnjegorska ali novomeška. S pomočjo dognanih prostornin teh mer je mogoče določiti tudi ostale merske enote, ki nastopajo v relacijah z njimi (precej žitnih mer kranjskih deželnoknežjih uradov je denimo v virih prve polovice 15. stoletja izraženih v ljubljanski meri).

Obe metodi imata tudi svoje slabe strani. Nominalna kontinuiteta žitne oddaje ne pomeni nujno tudi količinske, zaradi česar je v vseh primerih treba upoštevati možnost večjih ali manjših odstopanj. Tudi znane vrednosti »regionalnih« žitnih mer niso vedno povsem zanesljive, zlasti ko gre za starejša obdobja (vključno s 15. stoletjem). Dalje otežuje raziskavo nepreciznost navedb v virih: nerazlikovanje med mestno in gospoščinsko mero z isto krajevno oznako, med različnimi variacijami iste merske enote (npr. tri različne velikosti ljubljanskega stara v sedemdesetih letih 16. stol.³), med staro in novo mero istega naziva ipd. Ob vsem tem dognanj, ki sledijo, nikakor ne moremo imeti za dokončna. Marsikje ob pomanjkanju izčrpnih podatkov temeljijo na domnevah oziroma puščajo odprta vprašanja, katerih razjasnitev si je mogoče obetati le od načrtnega zbiranja in obravnave zadevnega gradiva.

Še nekaj besed o terminologiji. Vsekakor bi bil na tem področju v prihodnosti potreben nek celovit sistem, kar pa zaenkrat še ni izvedljivo. Predvsem postaja zaskrbljujoča vedno večja zmeda zaradi neusklajenega prevajanja originalnih (predvsem nemških) nazivov, posploševanja in nedoslednega navajanja krajevnih oznak. Vrsta merske enote – glede na njen naziv – ni nujno vezana na neko določeno prostornino oz. red velikosti le-te. Šele navedba krajevnih oznak omogoča precizno opredelitev. V celoti podpiram načelo, ki ga je pred skoraj pol stoletja priporočil Sergij Vilfan, namreč uporabo originalnih nazivov in morebitnih prevodov; slednje le v primerih, ko so ti neposredno izpričani v virih.⁴ Glede na variacije v ortografiji se zdi smotrno pisanje poenotiti, vsaj kolikor gre za nazive pogosto navajanih enot. Pri tem se držim sodobne pisave v ustreznih jezikih oz., če izraz ni več živ, ustreznih starejših norm. Latinske izraze slovenim na običajen način, nemške pa pišem z malo začetnico in sklanjam po slovenskem vzorcu, sicer pa pisave zaradi jasnosti (razen najnujnejših tipografskih sprememb) ne domačim. Morebitna pojasnjevalna določila, ki

Urbarji freisinške škofije, 90–7; IDEM, »Zemljiška gospodarstva v območju freisinške dolenske posesti«, 68–71; IDEM, »Obveznosti podložnikov do zemljiških gospodarstev v območju Kranja«, 85–97.

³ Glej VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 48.

⁴ *Ibid.*, 30.

so večinoma del sestavljenega izraza, npr.: *kauf-, kasten-, statt-, ...*, prevajam s »kupni«, »kaščni«, »mestni« itd. V obravnavanih virih najpogosteje naletimo na naslednje nazive merskih enot: *Schaff* (= schaff) in njegov deminutiv *Scheffel* (= scheffel), ki pa je pogosto uporabljen kot njegov sinonim, *modius* oz. njegov nemški prevod *Mutt*⁵ (= modij), *Meß* (bavarska oblika) oz. *Mez* (srednjevisokonemška oblika)⁶ (= mess) in njegov deminutiv *Messel* oz. *Mezel* (= messel) ter *Star* oz. *Stär* (iz ital. *staio* oz. lat. *sextarius*)⁷ (= star).

A) ŽITNE MERE DEŽELNOKNEŽJIH URADOV NA KRANJSKEM IN KOROŠKEM

1) LJUBLJANSKA MERA

Ključnega pomena za ugotavljanje relacij med votlimi merami posameznih (predvsem deželnoknežjih) zemljiških gospostev na Kranjskem je poznavanje razvoja ljubljanskih žitnih mer. Dosedanje raziskave dajejo zadovoljivo podobo šele za dobo od 16. stoletja dalje,⁸ medtem ko je starejše obdobje v tem pogledu večinoma ostalo nedotaknjeno.

Sergij Vilfan, ki je v svoji razpravi o zgodovini mer izpostavil ljubljansko tržno mero – slednja je namreč v prvi polovici 16. stoletja prerasla v deželno – se je uspel dokopati do prepričljivih rezultatov: Od približno leta 1526 dalje je ljubljanski star za težka žita vseboval 105–6 litrov, pred tem pa naj bi bil v veljavi stari, v obsegu okoli 90 l. Tolikšen obseg pripisuje avtor omenjeni meri vsaj že ob koncu 15. stoletja, pri čemer opozarja na verjetno postopno rast od 13. stoletja dalje; v ta čas namreč postavlja vznik ljubljanske žitne mere.⁹ Glede notranjega ustroja merskega sistema Vilfan ugotavlja relacijo 1 star = 2 schaffa (kobala), katere prvi zapis sega v leto 1581.¹⁰

Te ugotovitve, ki jih imamo lahko za novoveško obdobje za končne, so za 15. stoletje le deloma uporabne. Vsekakor jih je treba uskladiti s starejšimi podatki in poskušati vsaj okvirno nakazati razvojno pot. Pri tem se zaenkrat lahko opremo na tri relacije, izkazane v virih 15. stoletja, ki na prvi pogled dajejo dokaj konfuzno sliko:

1. Obračun vicedomskega urada za Kranjsko v habsburški računski knjigi iz let 1421–1422 navaja v posebnem pojasnilu razmerja med merskimi enotami: *Nota 8 scheffel machend 1 mutt. Item so bringend 2 sterl 3 scheffel*.¹¹
2. V poravnavi med Janezom Gallom, župnikom v Dobu, in njegovimi farani iz leta 1437 so navedeni rezultati primerjave neke žitne mere¹² z ljubljansko. Ugotovljeno je bilo, *quod eadem scutella sew mensura [dominorum sociis in Aÿch] quinquies bene comulata continet mediam mensuram sew vnam scaffam tritici prefate comunis mesure Laybacensis*.¹³
3. Primerjava zgodnejših urbarjev za kranjsko vicedomsko posest – prvi je ohranjen iz leta 1496, druga dva pa iz let 1515 oz. 1527 – kaže na istovetnost merskih enot star in schaff; prvo, ki se pretežno pojavlja v starejšem urbarju, v mlajših dveh povsem nadomešča slednja.¹⁴

⁵ SCHMELLER, *Bayerisches Wörterbuch*, Band 1, 1694.

⁶ Ibid., 1669–70.

⁷ *Allgemeine Schatz-Kammer der Kauffmannschaft*, Theil 4, 369; SCHMELLER, *Bayerisches Wörterbuch*, Band 2, 776.

⁸ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 27–86.

⁹ Ibid., 47–8.

¹⁰ Ibid., 75.

¹¹ Orig. HKA, HS 107, fol. 34; obj. OTOREPEC, GZL IX, št. 61, str. 4.

¹² Verjetno gre za oddajno mero gospostva dobske župnije.

¹³ Orig. NŠAL 1437, 18. apr.; obj. OTOREPEC, GZL X, št. 54.

¹⁴ AS, Vic. a., šk. 97, cf. BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med srednješkimi in novoveškimi merami*, »Prva redakcija«, Vicedomska posest, str. 2.

Že najstarejši ohranjeni zapis (1) razkriva sočasen obstoj dveh merskih sistemov. Prvi del pojasnjuje notranjo relacijo osnovnega, nedvomno gosposčinskega merskega sistema: 1 modij (*mutt*) = 8 schefflov. Ta je bil v obravnavanem času v veljavi na posestih vicedomskega urada, ki je pokrival ostanek nekdanjega spanheimskega ljubljanskega teritorialnega gospostva,¹⁵ upravičeno pa smemo domnevati, da izvira iz časov, ko ta teritorialni kompleks še ni bil razkosan. O tem pričata leta 1439 dokumentirana podatka o žitnih merah deželnokežjih uradov Goričane in Ig,¹⁶ ki sta nekdanjaj spadala v isti posestni okvir.¹⁷ Skupni izvor merskega sistema prvič pojasnjuje isto ime merskih enot vseh treh uradov – scheffel, drugič pa temu v prid govori obseg omenjenih mer. V primeru težkih žit je veljalo razmerje med goričanskim in ljubljanskim schefflom 6 : 7, medtem ko je bil izžanski z ljubljanskim v razmerju 4 : 5. Merski enoti obeh obrobni delov nekdanjega ljubljanskega gospostva sta torej sredi 15. stoletja predstavljali približno 0,85 oz. 0,8 tedanje ljubljanske mere. Istočasno pa je bila mera za oves v uradu Ig, z izjemo zaloške župe, še povsem istovetna z ljubljansko.¹⁸ Ker je bila tudi ta s schefflom za težka žita v razmerju 5 : 4,¹⁹ je na dlani, da je v tem času v Ljubljani obstajala enotna žitna mera. Takšno stanje bi se najelegantneje dalo razložiti z neodvisnim razvojem (povečevanjem) žitnih mer v obrobni, v tem času že pod drugo jurisdikcijo spadajočih uradih, medtem ko pri jedru posesti ni prihajalo do sprememb.

V drugem delu zapisa je izkazano razmerje scheffla do neke druge merske enote – stara, mere torej, za katero Vilfan ugotavlja, da že od vsega začetka (13. stoletja) dalje predstavljala osnovo ljubljanskega tržnega sistema votlih mer. Že relacija sama – 2 : 3 – priča, da enota ni del prvotnega merskega sistema, temveč da je bila privzeta iz nekega drugega, po Vilfanu beneškega sistema, pri čemer poudarja »ozke trgovske stike z obalnimi mesti«, kjer je slednji prevladoval.²⁰ Ta mestna mera je torej zašla v gosposčinski merski sistem kot ena od nižjih enot. S tem pa sistem votlih mer »ljubljanskega gospostva« še ni celovit. V obračunu se namreč pojavlja še ena merska enota, ki v pojasnilu ni zajeta. Gre za mess (*mess*) oz. kupni mess (*kaufmess*), katerega mesto v sistemu enot je v samem obračunu tudi sicer nejasno. Pri popisu prejemkov je upoštevana vrednost messa oz. kupnega messa v višini dveh shefflov, pri končni bilanci pa v višini enega, torej sta obe enoti upoštevani enakovredno.²¹ Nasprotje bi lahko kazalo na napako ali pa na eventualno uporabo dveh različnih mer z istim (podobnim) imenom, morda ene iz gosposčinskega, druge iz mestnega merskega sistema; vsekakor je problem brez pritegnitve drugih virov nerešljiv.

Eden od njih je nekoliko mlajši zgoraj navedeni zapis (2), ki izkazuje razmerje: *media mensura* = *vna scaffa* ali, izraženo v običajnejši nemški obliki, *1 mess* = *2 schaff*, kar je v tem primeru sinonim za scheffel.²² Takšno razmerje potrjuje tudi primerjava podatkov o služnosti vicedomskega mlina na Ljubljani pri cerkvi svetega Nikolaja z urbarjem iz leta 1496.²³ Leta

¹⁵ ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom«, 305–6.

¹⁶ RDK 6, fol. 15', 29, cf. tudi spodaj, str. 63.

¹⁷ Cf. SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch* 2, št. 290, str. 225, ki dokumentira stanje v letu 1261.

¹⁸ »...aber am habern ist Laibacher mass vnd Iger mass gleich ...«, RDK 6, fol. 29.

¹⁹ Ibid., glej spodaj, str. 63.

²⁰ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 47.

²¹ RDK 5, fol. 34, 36.

²² Označevanje ene in iste merske enote enkrat s *schaff*, drugič s *schefell* je le ena od možnih variant (glej VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 51), vendar jo v tem primeru potrjuje več ohranjenih zapisov: ljubljanska mera se leta 1422 imenuje *scheffel*, 1437 *scaffa*, 1439 spet *scheffl* in 1469 ponovno *schaff*. OTOREPEČ, GZL IX, št. 61, str. 4–5, 8–9; ibid. X, št. 54; RDK 6, fol. 15', 29; RDK 8, fol. 19.

²³ Urbar vicedomskega urada za Kranjsko iz leta 1496. OTOREPEČ, GZL XII, št. 2, str. 5–6.

1421 so znašale dajatve 19 modijev in dva kupna messa pšenice ter prav toliko prosa, 75 let kasneje pa vsakega po 104 stare.²⁴ Po sistemu iz prve polovice 15. stoletja znese 19 modijev $101\frac{1}{3}$ stara, preostanek do 104 ($2\frac{2}{3}$) pa ustreza točno štirim schefflom, torej spet: 1 kupni mess = 2 scheffla. Razmerje lahko posredno dokažemo še po tretji poti. V obračunu deželnoknežjega urada Gamberk za leto 1446 najdemo relacijo tamkajšnjega scheffla z ljubljanskim messom, in sicer 2 : 3.²⁵ Relacija sama po sebi ne pove ničesar o notranjem razmerju enot ljubljanskega merskega sistema, vendar postane zgovorna, če jo uporabimo pri primerjavi žitnih cen nekaterih uradov v deželnoknežjem obračunu 1436–1439.

Tab. 1. Primerjava žitnih cen kranjskih deželnoknežjih uradov Goričane, Iga in Gamberk v letih 1437–1438

leto	Goričane		Iga		Gamberk	
	pšenica	oves	pšenica	oves	pšenica	oves
1437	26	8	28	10	40	18
1438	30	16	30	15	46	—

*Cene so navedene v dunajskih pfenigih.

Mere treh uradov so v obračunu izražene z enotami ljubljanskega merskega sistema: Goričan, Iga in Gamberka. Prvi dve predstavljata 0,85 oz. 0,8 ljubljanskega scheffla (glej zgoraj), zadnja pa, glede na omenjeno relacijo, $\frac{2}{3}$ ali 0,67 ljubljanskega messa oz. (ob predpostavki 1 mess = 2 sheffla) 1,34 ljubljanskega scheffla. Razmerje med temi enotami je torej 85 : 80 : 134 ali okrajšano 1,06 : 1 : 1,68. Razmerja med cenami žit za iste merske enote (glej Tab. 1.) pa so naslednja:

1437 – pšenica	26 : 28	40	ali	0,93 : 1	1,43
1437 – oves	8 : 10	18	ali	0,8 : 1	1,8
1438 – pšenica	30 : 30	46	ali	1 : 1	1,54.

Pričakovati točno ujemanje razmerij med merskimi enotami in cenami posameznih žit za te enote bi bilo nesmiselno,²⁶ prav lahko pa taka primerjava služi za določanje velikostnega razreda merske enote. Če bi v tem primeru res šlo za nekakšen mess, enakovreden schefflu, bi bila cena take količine žita v grobem dvakrat prevelika; razmerje med merili Goričan, Iga in Gamberka bi bilo namreč: 85 : 80 : 67 ali 1,06 : 1 : 0,84. Torej tudi zadnji podatek govori v prid razmerju 2 : 1 med ljubljanskim messom in schefflom.

Glede na povedano so za sistem ljubljanskih votlih mer vsaj v prvi polovici 15. stoletja, z gotovostjo med leti 1421 in 1446, veljala naslednja razmerja:

$$\begin{aligned}
 1 \text{ modij} &= 4 \text{ (kupni) messi} = 5\frac{1}{3} \text{ stara} = 8 \text{ schefflov (schaffov)} \\
 &1 \text{ (kupni) mess} = 1\frac{1}{3} \text{ stara} = 2 \text{ scheffla (schaffa)} \\
 &1 \text{ star} = 1,5 \text{ scheffla (schaffa)}.
 \end{aligned}$$

²⁴ V urbarju iz l. 1496 je namesto prosa navedeno mešano žito kot že leta 1330 ob podelitvi mlina v zakup. Kováč, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 57.

²⁵ RDK 6, fol. 26'.

²⁶ Taksirane cene žit, ki jih podajajo obračuni, so se določale na podlagi nekih povprečij in niso bile nujno enotne za vse deželnoknežje urade. Cf. spodaj str. 100.

Da pa ideja o dveh različnih vrednostih ljubljanskega (kupnega) messa ni povsem brez osnove, govori neka druga izpričana relacija. *Laibacher mes* oz. *Laibacher kaufmes* se namreč kot tržna mera za žito redno pojavlja v obračunih klevevskega gospostva ob koncu 14. stoletja. Njeno razmerje do klevevskega kaščnega messa je bilo 3 : 1. Da tu ne gre za ljubljanski mess s prostornino dveh schaffov, kažejo žitne cene, ki bi bile v tem primeru približno dvakrat višje od cen v Škofji Loki v istem času.²⁷ Najboljša (in obenem edina razpoložljiva) alternativa je »polovični« mess – torej s prostornino enega schaffa –, ki je dokumentiran tudi v dobri dve desetletji mlajšem vicedomskem obračunu. Kaj več o tem zaenkrat ni mogoče dognati.

Prav tako je zaenkrat težko reči, do kdaj točno je ostal v veljavi zgoraj formulirani sistem; vsaj ob koncu 15. in v začetku 16. stoletja so na tem področju opazne neke spremembe. Vicedomski urbarji iz tega časa (3) namreč povsem enačijo merski enoti star in schaff. Kaj se je pravzaprav zgodilo? Najbolj nazorno o tem govore podatki o dajtvah omenjenega mlina na Ljubljanici pri cerkvi sv. Nikolaja (glej zgoraj). Dejstvo, da so nekje med leti 1421 in 1496 dajatev fiksirali v starih, kaže na to, da je tržni merski sistem v 15. stoletju dobival na pomenu in začel izpodrivati gosposčinskega. Merski enoti (kupni) mess in scheffel - schaff sta začeli izgubljati pomen kot enoti z določeno vsebino in postajali vse bolj sinonima za star. Že leta 1455 zasledimo podatek, da je dajatev neke hube v Guncljah mdr. zajemala *ainen ster oder ain kaufmess habern Laybacher mass*.²⁸ Podobno priča temu v prid tudi prevladujoča uporaba enote star namesto schaffa v vicedomskem urbarju iz leta 1496. Pri tako nasprotujočih si navedbah bi bilo razumeti te relacije dobesedno, v smislu povečanja ene oz. zmanjšanja druge merske enote verjetno napačno. V drugi polovici 15. stoletja so torej opazne neke sledi unifikacije tako med mestnim in gosposčinskim merskim sistemom kot tudi med različnimi merskimi enotami. Nasprotno nakazujejo viri iz začetka 16. stoletja ravno obraten proces; striktna uporaba enote schaff v vicedomskih urbarjih iz let 1515 in 1527 (kakor tudi v vseh mlajših) bi kazala na novonastalo razliko med gosposčinskim schaffom in mestnim starom oziroma, če upoštevamo Vilfanove ugotovitve,²⁹ na povečanje stara. Vsekakor je ponujena rešitev zgolj hipotetična, saj je natančna rekonstrukcija razvoja ob tako skopih podatkih praktično nemogoča.

Glede preračunave merskih enot v metrični sistem se zaenkrat lahko opremo na Vilfanovo vrednost ljubljanskega stara s prostornino okoli 90 litrov v začetku 16. oz. ob koncu 15. stoletja (prim. zgoraj). To vrednost bi kazalo upoštevati v drugi polovici 15. stoletja tudi za (kupni) mess in scheffel - schaff, medtem ko je v prvi polovici 15. stoletja in verjetno že pred tem slednji meril okoli 60 litrov, (kupni) mess dvakrat več, torej približno 120 litrov, prostornina modija pa je pri tem znašala okrog 480 litrov.

2) MERE OSTALIH DEŽELNOKNEŽJIH URADOV

I.

Prvi poskusi ustalitve in poenotenja votlih mer so na Kranjskem opazni sredi 15. stoletja. Ljubljanska mera, katere stabilnost je bila že pred letom 1437 zagotovljena s postavitvijo kamnite matične mere na trg,³⁰ začenja dobivati vsaj v okviru deželnoknežje posesti značaj

²⁷ Govorim o cenah, preračunanih na enotno mersko in denarno enoto, kar omogoča šele upoštevanje rezultatov tega poglavja; glej poglavje o cenah.

²⁸ OTOREPEC, GZL VI, št. 4, str. 2.

²⁹ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 48.

³⁰ Cf. zgoraj (3). Zadevni citat se glasi: »... mensura communi frumentorum lapides in foro dicti oppidi [Labacensis op. M. B.] pro re comuni et publica posita ...,« OTOREPEC, GZL X, št. 54.

deželne mere. Na račun teh teženj so se v obračunih za omenjeno posest iz let 1436–1438, 1442–1448 in 1463–1469 ohranili zapisi o relacijah nekaterih lokalnih mer z ljubljansko, ki predstavljajo osnovo za rekonstrukcijo.

Goričane

Edina merska enota, ki se omenja v obračunu urada za leta 1436–1438, je (kaščni) scheffel. Relacijo z ljubljansko mero pojasnjuje naslednja navedba:

*Nota die mass czu Göreschach 7 scheffl kastenmass machen 6 scheffl Laibacher mass.*³¹

Goričanski scheffel je torej predstavljal $\frac{6}{7}$, ali približno 0,85 ljubljanskega, glede na gornje ugotovitve torej okoli 51 litrov.

Ig

Tudi tu je (kaščni) scheffel edina omenjena merska enota, vendar je obstajala razlika med mero za težka žita in mero za oves. Poleg tega sistem ni bil enoten na celotnem ozemlju urada:

*Nota die mass zu Ig bringen am waicz v scheffl kastenmass IIII scheffl Laibacher mass, aber am haberen ist Laibacher mass vnd Iger mass gleich; ausgenommen in der supp cze Salog haltet sich die mass mit dem haberen gegen dem waicz als vor steet.*³²

V pretežnem delu urada (v župah Loka, Kamnik, Preserje) je bil za pšenico, to je za težka žita, v veljavi scheffel v izmeri $\frac{4}{5}$ oz. okoli 0,8 ljubljanskega, medtem ko se je scheffel za oves z ljubljanskim povsem skladal. Razmerje med schefflom za težka žita in oves je bilo tako 4 : 5. Od tega sistema je odstopala edino zaloška župa, za katero vemo, da razlikovanje dveh žitnih mer po gornjem ključu ni veljalo. Ker je na ozemlju izanskega urada edino podložnike zaloške župe bremenila oddaja pšenice,³³ lahko z gotovostjo trdimo, da sta »zaloški« in »izanski« scheffel za težka žita identična. Ostaja le še vprašanje mere za oves. Možno je, da sta bili meri v nekem drugem razmerju, a se mi glede na dikcijo vira zdi verjetneje, da je v župi Zalog veljala enotna žitna mera. Pri izanskem schefflu za oves torej lahko upoštevamo isto vrednost kot pri ljubljanskem, tj. okoli 60 litrov, pri schefflu za težka žita in obenem pri zaloškem schefflu pa vrednost okoli 48 litrov.

Gamberk

Osnovna merska enota, ki se pojavlja v obračunih, je (kaščni) scheffel oz. schaff, deloma pa je bil v rabi tudi ljubljanski mess. Med obema enotama je veljalo naslednje razmerje:

*Nota die mass ze Gallemborg bringen ye IIII scheffl kastenmass II Laibacher mess.*³⁴

Gamberški scheffel - schaff je torej meril $\frac{2}{3}$ oz. približno 0,67 ljubljanskega messa, na podlagi česar lahko njegovo vrednost ocenimo na okoli 80 litrov.³⁵

Vivodina

V obračunu za leti 1437–1438 je edina dokumentirana žitna mera scheffel, četrto stoletja kasneje pa najdemo namesto nje star (*stërrll*). Da gre verjetno za različno poimenovanje iste merske enote, kaže količina dajatev v pšenici. Devetinsedemdeset schefflov pravnice

³¹ RDK 6, fol. 15'.

³² RDK 6, fol. 29.

³³ Edina vknjižba postavke »Percepta des getrayds, primo waitz« v izanskem obračunu se glasi na pravdo žito vasi Zalog in Glinek. RDK 6, fol. 29. Glede obsega zaloške župe primerjaj BLAZNIK, »Zemljiška gospodstva v Ljubljani«, 47.

³⁴ RDK 6, fol. 26'. Podoben zapis se nahaja v obračunu za leto 1446: »Nota zu Gallenberg bringen IIII scheffl II Laybacher mess.« RDK 7, fol. 127.

³⁵ Glede utemeljitve glej zgoraj, str. 61.

pšenice iz starejšega obračuna nadomešča 80 starov v mlajšem.³⁶ Ko je leta 1469 vicedomska komisija premerila vivodinski star, je prišla do naslednje ugotovitve:

*Nota die stërll sind auf Laybacher schaff vber messenn vnd bringt albeg 10 stërll 9 Laybacher schaff.*³⁷

Vivodinski star je predstavljal 0,9 ljubljanskega schaffa, torej okoli 54 litrov, kar bi veljalo tudi za vivodinski scheffel s konca tridesetih let.

Višnja Gora

Sredi 15. stoletja je bila osnovna mera višnjegorskega gospostva scheffel oz. kaščni schaff, občasno označevan tudi kot kupni mess³⁸ z obsegom 4 messlov. Predstavljal je četrtno višnjegorske tržne mere stamph.³⁹

<i>1 stamph</i>	=	4 schaffi	=	16 messlov
		1 schaff	=	4 messli

Relacija z ljubljansko mero se je ohranila v urbarju vicedomskega urada iz leta 1496. V Vrhpeči pri Mirni je za dajatveno mero namreč veljala višnjegorska mera (*Weichselberger mass*),⁴⁰ ki je držala $\frac{3}{4}$ ljubljanskega scheffla, kar je razvidno iz pojasnila:

*Weichselberger gehauft mass 8 bringt Laibacher mass sch. 6.*⁴¹

Menim, da gre pri tem za scheffel (schaff). V tem primeru bi višnjegorski scheffel (schaff) lahko ocenili na okoli 45 litrov, messel na 11,25 litra, višnjegorsko tržno mero *stemp* pa na približno 180 litrov.⁴²

II.

Žitne mere ostalih deželno knežjih uradov na Kranjskem je mogoče rekonstruirati po retrogradni metodi na podlagi mlajših dokumentiranih relacij (iz 16. in 17. stoletja) z ljubljansko mero.

Kamnik

V obeh kamniških gospostvih (urbarialnem uradu in deželskem sodišču) je sredi 15. stoletja veljal enoten merski sistem, ki ga pojasnjujeta naslednja zapisa, sicer dokumentirana le v obračunih deželskega sodišča:

- *Nota die mass czu Stain machen ye 2 sch^affl 1 mess so machen ye 5 scheffl kastenmass 4 sch^affl marktmass.*⁴³

³⁶ RDK 6, fol. 9; RDK 8, fol. 19-20.

³⁷ RDK 8, fol. 19.

³⁸ *Scheffl* (1437-1438), RDK 6, fol. 17', 18'-19; *schaffl* (1463-1469), RDK 8, fol. 5', 6; *schaff* (1463-1469), ibid., fol. 4 in posebej *schaff kastenmass*, ibid., fol. 4; *kaufmes* (1463-1469), ibid., fol. 2.

³⁹ Razmerje med tržno in gosposčinsko mero ni bilo fiksno, ampak je s časom nekoliko variiralo; v obračunu iz l. 1437-1438 najdemo relacijo 7 : 2 (*»Nota die mass cze Wiechselberg machen 7 scheffl kastenmass 2 stemp markchmass,«* RDK 6, fol. 17'), medtem ko je v urbarju iz 1460 upoštevano razmerje 1 : 4 (*»schaffl der gent achte auf ain Waichselberger stamph,«* RDK 8, fol. 5'; podobno ibid., fol. 6'; *»1 schaff habern der vir auf ein stamph gent,«* ibid., fol. 12', podobno ibid., fol. 16).

⁴⁰ BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami*, »Prva redakcija«, Vicedomska posest, str. 1.

⁴¹ Ibid.

⁴² Podobne vrednosti višnjegorskih mer ugotavlja Vilfan za 16. stoletje: »vrhana mera za kaščo« = 49,2 l; »ražena (?) mera za kaščo« = 45,92 l; »merica (massl) za težka žita, vrhana (?)« = 12,3 l. VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 75.

⁴³ LO Kamnik deželsko sodišče 1436-1437 (RDK 6), fol. 3'.

– *Nota 2 qr. facit 1 scheffl kastenmas.*⁴⁴

Osnovna merska enota je bil najverjetneje mess, ki se kot dajatvena mera pojavlja izključno v obračunu starograjskega gospostva. Vendar ga je v uradu deželskega sodišča povsem izpodrnil polovico manjši scheffel kot dajatvena ali vsaj računsko enota.⁴⁵ Vezni člen, ki ga najdemo v obeh obračunih, je enota viertel (*viertel*, okrajšano *qr.*). Če bi šlo za dva različna merska sistema, prvega, temelječega na messu (gospostvo Stari grad), in drugega, temelječega na schefflu (deželsko sodišče), bi upravičeno pričakovali, da bi v viertel obeh sistemih predstavljal četrtino (domnevno) osnovne merske enote. To pa ne drži. V obračunih nastopa namreč izključno kot četrtina messa oz. polovica scheffla, kar je mogoče pojasniti le z obstojem enotnega merskega sistema:

$$\begin{array}{lcl} 1 \text{ mess} & = & 2 \text{ scheffla} = 4 \text{ viertli} \\ 1 \text{ scheffel} & = & 2 \text{ viertla.} \end{array}$$

Prva izmed gornjih navedb pojasnjuje tudi razmerje med gosposčinsko in mestno žitno mero, in sicer je bila slednja za petino večja. Vir sicer navaja relacijo med enotama scheffel, v praksi pa računa z dvema drugima enotama mestnega merskega sistema: z mestnim oz. tržnim messom (*mess stattmass*, *mess markchmass*)⁴⁶ in starom (*sterl*).⁴⁷ Medtem ko mesta v obračunih, ki dopuščajo izračun, potrjujejo relacijo med tržnim in gosposčinskim messom 5 : 4,⁴⁸ merske enote star na osnovi danih podatkov ni mogoče zadovoljivo določiti. Izračuni dajejo tri različne rezultate, po katerih bi star meril $\frac{4}{9}$, $\frac{1}{6}$, oz. $\frac{1}{4}$ messa,⁴⁹ pri čemer ni niti povsem jasno, za kateri mess gre. Sistem kamniških mestnih mer torej lahko prikažemo le pogojno:

$$1 \text{ mess} = 2 \text{ scheffla} = ? \text{ star.}$$

Prvi vir, ki omogoča preračunavo teh enot v metrični sistem, je novoreformirani urbar iz leta 1571.⁵⁰ Upoštevani sta dve žitni meri, in sicer *das grosse zinnsß schaf oder maß* in »polovični schaff«, obe pa sta podani v starih (graških) vinskih bokalih (po Vilfanu 1,64 l⁵¹). V primeru težkih žit je veliki schaff meril 22, v primeru ovsa pa 25 bokalov. Polovična schaffa sta v skladu s tem držala 11 oz. 12,5 bokala. Glede na kontinuiteto oddaje, ki jo je za urad deželskega sodišča mogoče slediti v letih: okoli 1420 → 1436–1437 → 1443 → 1477 → 1571,⁵² je povsem jasno, da je veliki schaff identičen s schefflom (schaffom) iz 15. stoletja. Pri tem lahko za kamniške žitne mere v 15. stoletju upoštevamo naslednje vrednosti:

⁴⁴ LO Kamnik deželsko sodišče 1443 (*RDK 7*), fol. 6'.

⁴⁵ Glej urbar deželskega sodišča Kamnik iz ok. l. 1420, MILKOWITZ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 23–40; LO Kamnik deželsko sodišče 1436–1437 in 1443 (*RDK 6*), fol. 3–5'; (*RDK 7*), fol. 117–20.

⁴⁶ Pri prihodkih od mlina v bližini Kamnika. *RDK 6*, fol. 3–3'.

⁴⁷ Pri prihodkih prosa, e.g.: »*Summa innemen hirss von zwain iarn 193 sterl facit 84 mess* 4 sterl markchtmass*,« *RDK 6*, fol. 1'. * V tem primeru gre za mess gosposčinske mere!

⁴⁸ *RDK 6*, fol. 3, 3'; *RDK 7*, fol. 5', 6.

⁴⁹ Po vrsti: *RDK 6*, fol. 1'; *ibid.*, fol. 2; *RDK 7*, fol. 114'.

⁵⁰ AS, Vic. a., šk. 101.

⁵¹ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 46.

⁵² Za kontinuiteto med obema skrajnima letnicama glej BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami*, »Končna redakcija«, 14; cf. še kamniške obračune, *RDK 6*, fol. 1–6' in *RDK 7*, fol. 112–120', ter kamniški urbar 1477, AS, U 27, ex HHStA, B 518. Cf. tudi VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, str. 74, dodatka 17 in 20.

gospoščinski sistem

mess – cca. 72 l
scheffel – cca. 36 l
viertel – cca. 18 l

tržni sistem

mess – cca. 90 l
scheffel – cca. 45 l
star – ?

Kostanjevica

Obračuni kostanjeviškega gospostva sredi 15. stoletja poznajo tri merske enote za žito: modij (*mutt*), mess in scheffel. Kljub temu da so razmerja med njimi otipljiva le pri enem od štirih uradov gospostva – t. i. urbarialnem uradu (*Lanndstrost das vrbar*), v uradih Raka in Vivodina se namreč omenja le scheffel – je dopustno sklepati na enoten sistem žitnih mer na območju celega gospostva. Glavni argument za to je praktično enotna cena žita (primerljivi so podatki za pšenico) za en scheffel v vseh treh uradih: v Raki in Vivodini 24 d, v urbarialnem uradu 25 d.⁵³ En modij je obsegal šest schefflov ali messov; oba izraza sta označevala isto mersko enoto.⁵⁴

1 modij = 6 schefflov (messov)

Za ugotavljanje vrednosti teh merskih enot po metričnem sistemu je ključnega pomena urbar deželnoknežjega gospostva Kostanjevica iz leta 1625 – po Mlinariču identičen z urbarjem iz l. 1588 –, ki prvi podaja relacije žitnih mer v bokalih.⁵⁵ Kontinuiteta z urbarji iz let 1588 in 1548 je nedvomna,⁵⁶ problem pa predstavlja vrzel med slednjim in obračuni 15. stoletja ali precizneje, postavlja se vprašanje, kateri(e) del(e) posesti kostanjeviškega deželnoknežjega gospostva iz let 1437–1438 popisujejo novoveški urbarji. Rekonstrukcijo otežuje dejstvo, da obračuni, v nasprotju z urbarji, le izjemoma popisujejo posest po posameznih krajih. V tem primeru je na ta način dokumentiran le urbarialni urad, vendar posest, ki jo popisuje, v 16. stoletju ni več spadala pod kostanjeviško gospostvo.⁵⁷ Pri uradu deželskega sodišča je zaradi zakupa izključena vsakršna možnost primerjave (popis dohodkov v obračunu nadomešča pavšalna zakupnina), v primeru Gornje Vivodine (*das ambt am Obern Herczogtumb*) pa gre za ozemlje v Vivodini, izgubljeno v korist Vojne krajine,⁵⁸ kar se je nedvomno zgodilo že pred letom 1540.⁵⁹ Ostane torej le še raški urad in prav v okolici Rake je bil v novem veku skoncentriran pretežni del posesti kostanjeviškega deželnoknežjega gospostva. Obračun iz let 1437–1438 navaja 63 kosezov (*edlinger*) v prvem in 66 v drugem letu, ki so oddajali po en scheffel pšenice in tri scheffle ovsa.⁶⁰ Ob upoštevanju za dani časovni in prostorski okvir povsem običajnega terminološkega razvoja *scheffel* → *schaff* (prim. zgoraj) se to povsem ujema z dajatvami skupine vasi iz leta 1625,

⁵³ Čeprav sklepanje na podlagi cen ni vedno zanesljivo (izrazito nihanje tržnih cen žita med posameznimi leti, glede na letino, kakor tudi v okviru enega leta, glede na ponudbo in povpraševanje; pretežno navajanje taksacijskih vrednosti v obračunih), bi ga v tem primeru kazalo upoštevati, predvsem zaradi izjemnega ujemanja (do litra natančno!) mer vivodinskega in raškega urada v mlajših virih (glej spodaj).

⁵⁴ »Nota ain mess vnd 1 scheffel ist ain mass,« RDK 6, fol. 12'. K temu tudi postavke prihodkov žit, ki dopuščajo izračun razmerij, ibid.

⁵⁵ MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, 3, 18.

⁵⁶ Ibid., 3; BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami*, »Prva redakcija«, Kostanjevica, str. 1.

⁵⁷ Z izjemo enega samega kraja – Podbočja. RDK 6, fol. 12, in MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, 11.

⁵⁸ Temu v prid govori edini toponim v obračunu urada *Tupschendorff*, današnja Tupčina blizu Ostrca. Napačno naziranje v zvezi s tem v M. Kos, »Vojvoda in knez v krajevnih imenih«, 79. Cf. spodaj, str. 134–5.

⁵⁹ Ivič, »Dolazak uskoka u Žumberak«, št. 28, str. 138.

⁶⁰ RDK 6, fol. 7–7'.

ki jih Mlinarič uvršča pod »tip A«. Dejstva, da vse te vasi ležijo na levem bregu Krke okoli Rake,⁶¹ da število hub v omenjeni skupini vasi ($72\frac{1}{2}$) približno ustreza 63 oz. 66 kosezom,⁶² da se dajatvena merska enota imenuje *edlinger schaff*,⁶³ da je podobno kontinuiteto mogoče zaslediti tudi denimo pri oddaji vina; vse to je dokaz, da sta pretežni del novoveške kostanjeviške deželnoknežje posesti, točneje Mlinaričeve vasi »tipa A«, in srednjeveški urad Raka ozemeljsko identična. V tem primeru pa je možno kontinuiteto v oddaji žita uporabiti za rekonstrukcijo mer.

Po Mlinariču je 1625 en (*edlinger*) *schaff* držal 3 bokale ali 54,12 litra. To je skoraj natanko toliko, kot kaže neodvisna rekonstrukcija prostornine vivodinskega *scheffla* (54 l).⁶⁴ Vrednost bi torej vsekakor kazalo upoštevati za *scheffel* (mess) 15. stoletja, njegov šestkratnik, modij, pa bi v tem primeru obsegal približno 324 litrov.⁶⁵

Štatenberk

Gospoščinski obračun iz 1438 kaže na dokaj običajen osnovni (kaščni) merski sistem: 1 modij (*mutt*) = 6 *schefflov*,⁶⁶ ki ga dopolnjujeta dve dodatni merski enoti, povezani z oddajo ovsa: mestni *mess* in *schaff*. Prvi se omenja v zvezi z odvetščino in je meril pol modija,⁶⁷ drugi pa v zvezi s polagajem (*holzhaberen oder vorstfuter*) in je bil s *schefflom* približno v razmerju $1\frac{1}{3} : 1$.⁶⁸

1 modij	=	2 mestna messa	=	ok. 4,5 schaffa	=	6 schefflov
		1 mestni mess	=	ok. 2,25 schaffa	=	3 scheffli
				1 schaff	=	$\frac{4}{3}$ scheffla

Urbarja iz 1563 in 1571⁶⁹ navajata nekoliko drugačne merske enote: kaščni *scheffel* (*shaffel castenmass*), novomeški *scheffel* (*scahaffel Neustater meass*), posebni *scheffel* (*schaffel*) v vaseh Čardaše in Zaloviče, ki je meril tretjino kaščnega, ter *messel* (*masl*). Kontinuitete v oddaji žal ni mogoče zadovoljivo dokazati, kar postavlja pod vprašaj tudi morebitno kontinuiteto merskega sistema in obenem onemogoča enostavno prenašanje metričnih vrednosti, ki jih je za merske enote 16. stoletja z neko stopnjo gotovosti mogoče dognati. Ohranjen je namreč sumarij štatenberškega urbarja,⁷⁰ po pisavi sodeč iz konca 16. stoletja, prejkone zadevajoč posestno strukturo, ki ne more biti bistveno drugačna od tiste, ki jo podajata omenjena ohranjena urbarja. Količine žit so v tem viru sumirane v ljubljanskih starih, kar omogoča določitev metričnih vrednosti štatenberških žitnih mer. Primerjava za proso, pri kateri je edina dajatvena mera kaščni *scheffel* (53 *schefflov* = 26 $\frac{3}{4}$ lj. stara), kaže na relacijo 1 štatenberški kaščni *scheffel* = $\frac{1}{2}$ ljubljanskega stara. Na podlagi primerjave za pšenico (55 *schefflov*, 25 *messlov* = 31 $\frac{3}{4}$ lj. stara) je možno izpeljati

⁶¹ MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, 12, 18.

⁶² Ibid., 16–7.

⁶³ »... ein castenmass, dass edlinger schaff genandt ...«, Ibid., 18.

⁶⁴ Glej zgoraj, str. 64.

⁶⁵ Pri izračunu je upoštevana okrogla vrednost *schaffa* (54 l).

⁶⁶ Razmerje je razvidno predvsem na podlagi podatkov za oves. *RDK 6*, fol. 36', rubrika »*Percepta habenen*«. Vsoti za pšenico in proso oz. rž vsebujeta več napak; prva ob že ugotovljeni (prečrtani) napaki, kjer ni upoštevana razlika med *schefflom* in modijem, 30 mod. namesto 28 mod., pri drugi je modij (domnevno) napačno vrednoten na 12 *schefflov*!

⁶⁷ »*Vogthaberen LVIII statmess facit kastenmass XIX mut*,« *RDK 6*, fol. 36'.

⁶⁸ »*LXXXVIII schaff ... facit kastenmass c XVI scheffl*,« *RDK 6*, fol. 36'.

⁶⁹ AS, Vic. a., šk. 111. Mlajši od obeh urbarjev je v zelo slabem stanju in bi bil sam domala neuporaben za kvantitativne raziskave. Glede popisane posesti se ujema s starejšim.

⁷⁰ AS, Vic. a., šk. 111.

tudi vrednost messla, ki je držal $\frac{1}{6}$ scheffla. Oboje potrjuje primerjava za oves (348 schefflov, 36 messlov, 2 novomeška scheffla = 177,5 lj. stara), če za novomeški scheffel upoštevamo isto vrednost kot za kaščnega.⁷¹ Vrednosti mer s konca 16. stoletja lahko torej določimo glede na ljubljanski star (90 l): scheffel na približno 45 in messel na približno 7,5 litrov; ostaja pa vprašanje, katerim meram iz srede 15. stoletja (in do kolikšne mere) te vrednosti ustrezajo. Velikostni razred je moč določiti s pomočjo žitnih cen, ki so izpričane v obračunu iz leta 1438. Štatenberški modij pšenice je tedaj veljal 4,5 d_w (scheffel v skladu s tem 22,5 d_w), modij prosa 3 β , 18 d_w (scheffel 18 d_w), modij ovsa pa 48 d_w (scheffel 8). S tem štatenberški scheffel ne odstopa bistveno od cen goričanskega (51 l), izanskega (48 l), višnjegorskega (45 l) in kostanjeviškega (54 l) scheffla, kar bi kazalo na podobno kapaciteto. Temu rangu nekako ustreza novoveški kaščni scheffel. Najverjetneje je torej treba iskati kontinuiteto med omenjenima merama, kar srednjeveški scheffel opredeljuje kot mersko enoto s prostornino med 45 in 55, modij pa med 270 in 330 litri.⁷²

Pliberk/Bleiburg (Koroška)

Merski sistem, ki je bil ob koncu 14. in v prvih desetletjih 15. stoletja v veljavi v vseh štirih uradih pliberškega gospostva,⁷³ je temeljil na modiju (mutt), ki se je delil na štiri viertle (*viertl*, tudi *vierteil* = četrtinka), viertel pa dalje na dva scheffla; slednja merska enota se mestoma navaja tudi z oznako *messel*:

$$\begin{aligned} 1 \text{ modij} &= 4 \text{ viertli} = 8 \text{ schefflov (messlov)} \\ &1 \text{ viertl} = 2 \text{ scheffla (messla).} \end{aligned}$$

Čeprav najstarejši ohranjeni urbarji iz leta 1524 pričajo o obstoju številnih lokalnih merskih sistemov (guštanjski urbar omenja npr.: *Susinger mass*, *Pollaner mass*, *Larentzer mass*, *Kurniger mass*; črnjanski posebni meri *in der Alben*, *in der Mys*⁷⁴ itd.), se v obračunih 14. in 15. stoletja pojavlja enotna žitna mera; najverjetneje mera pliberškega urada, vendar zanesljivih podatkov o njeni velikosti nisem uspel najti. Edino, na kar se lahko opremo, je vrednost pliberškega mestnega vierlinga iz leta 1543 (po Vilfanu med 70,8 in 73,6 l)⁷⁵, pri čemer bi bilo morda upravičeno v grobem potegniti vzporednico med vierlingom in modijem (na podlagi enotnega razmerja do srednje enote – viertla). Vendar gre pri tem le za teoretično nakazovanje možnosti, ki nima uporabne vrednosti.

B) ŽITNE MERE DEŽELNOKNEŽJIH URADOV NA GORIŠKEM

Goriške žitne mere so doslej ostajale zunaj interesnega polja že tako redkih na to področje vezanih raziskovalcev. Problema se je dotaknil edino Milko Kos v okviru svoje študije k izdaji urbarialnega gradiva za Slovensko primorje.⁷⁶ Korektno je ovrednotil podatke predvsem iz goriških urbarialnih obračunov, vendar so ti sami zase preskopi in omogočajo, z redkimi izjemami, le ugotavljanje notranjih relacij mer v posameznih uradih.

⁷¹ Takšno poenostavitev uradnika, ki je izvedel sumiranje, je dopustno predvidevati glede na dejstvo, da je količina ovsa, izmerjena z novomeškim schefflom, zanemarljiva.

⁷² V študiji glede na mlajše podatke uporabljam nižji vrednosti: 45 l za scheffel in 270 za modij.

⁷³ Enotnost merskega sistema v uradih Pliberk, Črna, Ravne in Železna Kapla potrjujejo povsem identične cene žit v letu 1423. *RDK* 5, fol. 23, 25', 29'.

⁷⁴ StLA, LAA. A. antiquum II, K 48, Stockurbar 30/74, fol. 154', 267.

⁷⁵ VILFAN, »Die Kärntner und Krainer städtischen Getreidemaße«, 272.

⁷⁶ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 87.

V štirih uradih »goriškega gospostva«, kjer obračuni beležijo oddajo žita, je mogoče zaznati dva različna merska sistema, temelječa na furlanskem staru (*sextarius, statio*). Prvi je bil v veljavi v goriškem in rihemberškem uradu ter po vsej verjetnosti tudi v planinskem, nekoliko pa se je od tega razlikoval sistem mer v uradu Švarcenek.

1) GORIŠKA MERA

Osnovna merska enota, ki jo navaja obračun goriškega urada iz leta 1398, je star (*ster*), imenovan tudi mess (*mez*). Kljub izredni, celo za srednjeveško knjigovodstvo nadpovprečni računski nezanesljivosti vira različna mesta razkrivajo notranjo delitev na šest kupnih messov (*chaufmez*),⁷⁷ kar je v skladu s furlansko delitvijo stara na 6 pesinalov (*pesinal*).⁷⁸

1 star (mess) = 6 kupnih messov

Tudi velikost samega stara kaže na možnost furlanskega vpliva; dokumentirane primerjave s čedadsko mero namreč izkazujejo dokajšno podobnost: relacijo 6 : 5. Z drugimi besedami, goriški star je predstavljal 1,2-kratnik volumna čedadskega. Slednji naj bi po Kosu v tem času meril 75,735 litrov,⁷⁹ torej se za goriški star lahko upošteva vrednost okoli 91 litrov, za kupni mess pa 15,2 l.

Dejstvo, da je za rihemberški urad dokumentirana prav taka notranja delitev stara in pa da se izkazane cene žit bistveno ne razlikujejo od goriških,⁸⁰ dopušča sklep o istovetnosti obeh starov oz. da je bila v uradu Rihemberk pravzaprav v uporabi goriška mera. Podobno je mogoče trditi za planinski urad, kjer je za leto 1398 izpričana povsem ista cena za star pšenice kot v Gorici.⁸¹

2) ŠVARCENEŠKA MERA

Nekoliko večji odmik od furlanskih sistemov votlih mer (točneje čedadskega) kaže švarceneški mess (oznaka star se v obračunu za 1398 pojavi le enkrat in ni izključeno, da se nanaša na neko drugo mero, morda tržaško⁸²). Obračun izkazuje delitev messa na 10 kupnih messov (*chaufmez*),⁸³ kar potrjuje tudi urbar iz leta 1400.⁸⁴ Čeprav pogrešamo sodobno primerjavo s kako drugo mero, pa je nadvse dobrodošla izmera v bokalih, ki se je

⁷⁷ Npr. izračun za rž v goriškem uradu, M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 124–6, ali navedba cene ovsa iz rihemberškega urada: »...habern 60 ster, 4 chawffmezz, bringt in phenning 17 [marck] vnd 10 β, yedes chawffmezz ze rayten vmb 17,5 [recte 7,5] β.« Registraturbuch der grafen von Görz, HHStA, W 594, fol. 14' (nobena od objav - CHEML, »Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz«, 318; M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 129 - ne korigira napak originala).

⁷⁸ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 41, Obračun komune Landar za l. 1387, Rokopisna zapuščina dr. Milka Kosa, ZIMK, ZRC SAZU, fasc. 5; M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 87.

⁷⁹ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 1, 28, 33.

⁸⁰ LO Gorica 1397: 1 gld (88–90 β) za star pšenice, 32,5 β za star ovsa; LO Rihemberk 1402: 100 β za star pšenice, 45 β za star ovsa. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 126, 129, 130.

⁸¹ 1 goldinar, M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 132.

⁸² Pri kmetiji v vasi Prešnica pri Klancu blizu Hrpelj, ki je prvotno spadala k menzi tržaškega škofa. Tržaška mera, sicer kot *trierster mass*, se pojavlja tudi v švarceneških urbarjih iz l. 1400 in 1412 pri nelokalizirani vasi *Foytztorf*, M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 118, 134, 141.

⁸³ Npr. izračun za rž, M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 118–9.

⁸⁴ »5 chawffmez habern, der 10 auf ain mez genni.« M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 138.

ohranila v švarceneškem novoreformiranem urbarju iz 1574. Takrat so *ain mas casten- oder kaufmas genant* premerili z bokalom (*alter maß viertel oder tischkandel*) in ugotovili, da jih v primeru težkih žit, ki so se oddajala raženo, drži osem, pri ovsu, ki se je oddajal z vrhano mero, pa deset.⁸⁵ Ob upoštevanju bokala v vrednosti 1,64 l bi torej (raženi) švarceneški kupni mess proti koncu 16. stoletja držal okoli 13,1 litra, mess pa v skladu s tem 131 l. Takšno ali kvečjemu manjšo vrednost bi kazalo upoštevati tudi za konec 14. stoletja, tako glede na splošne tendence v srednjeveškem merstvu (povečevanje mer) kot tudi glede na primerjavo z goriško mero, če predpostavimo vsaj do neke mere enotno ali vsaj podobno velikost kupnega messa na ozemlju goriške grofije. Pri velikosti kupnega messa okoli 13 litrov bi goriški star meril nekako 80 l, kar je dokaj blizu vrednosti, dobljene po drugi poti (91 l; prim. zgoraj).

C) ŽITNE MERE FREISINŠKIH GOSPOSTEV NA KRANJSKEM

S problemom loških in klevevških žitnih mer se je podrobneje ukvarjal že Pavle Blaznik v zvezi z agrarno-zgodovinskimi raziskavami freisinške posesti. Njegova dognanja tudi na tem področju predstavljajo temelj,⁸⁶ ki sem ga v pred časom objavljeni razpravi nekoliko nadgradil, posebno na področju določanja metričnih vrednosti starim merskim enotam.⁸⁷ Bistvene ugotovitve podajam v sledečih vrsticah v skrajšani obliki.

1) LOŠKA MERA

Sistem loških gosposočinskih mer je temeljil na modiju (*modius*), ki se je delil na šest menzur (*mensura*). Obe meri srečamo že v prvem urbarialnem popisu freisinških posesti iz 12. stoletja (*Notitia bonorum de Lonca*),⁸⁸ njuno medsebojno razmerje pa je prvič razvidno šele v urbarju iz leta 1291.⁸⁹ Računske knjige in urbarji od konca 14. stoletja dalje latinski imeni prevajajo z nemškima *mutt* in *messel* (tudi *mëssel*, *mässel* ali *massel*), vendar oznaka modij nikoli ni povsem prišla iz uporabe.⁹⁰ Menzura oziroma *messel* se je delila na štiri kvarte (*quartus*), prav tako pa je obstajala četrtinska delitev modija, vendar je bila precej manj v uporabi (v nekaterih primerih je kvart zaznamoval tudi četrtino modija). Polovica modija se je vsaj od 16. stoletja dalje imenovala kaščni mess (*chastenmess*, *kastenmeß*) ali samo mess (*meß*).⁹¹

$$\begin{array}{lcl} 6 \text{ meslov} & = & 1 \text{ modij} = 2 \text{ kaščna messa} \\ 24 \text{ kvartov}_{(\text{mes.})} & = & 4 \text{ kvarti}_{(\text{mod.})} \end{array}$$

Na ostanek (očitno) starejših lokalnih mer naletimo v prvih dveh urbarjih v Godešiču in Retečah. Tam sta bili pri oddaji ječmena v rabi posebni menzuri, nekoliko manjši od loške (kaščne). En loški modij je držal sedem godeških oziroma okoli 7,86 reteških menzur

⁸⁵ ARS, Vic. a. šk. 109, cf. VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, str. 75, dodatek št. 23.

⁸⁶ Glej zgoraj, op. 2.

⁸⁷ BIZJAK, »Žitne mere freisinških gospostev«, 141–51.

⁸⁸ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 127 s.

⁸⁹ Ibid., 129 ss.

⁹⁰ Primerjaj obračune iz let 1437–1448 (*RFR* 2) ter nekatere urbarje iz 16. in 17. stol. (AS, 783, Graščinski arhiv Škofja Loka, knjige 7–30).

⁹¹ LO Škofja Loka 1502, BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 10.

za ječmen. Prva je torej predstavljala 0,86, druga pa 0,76 loške menzure.⁹² Relikt je bil zelo trdoživ, saj še v loškem pripomočku (zbirki tabel) za preračunavanje mer iz 17. stoletja najdemo »drugačno mero, po kateri oddajajo nekateri podložniki v godeškem uradu«. ⁹³ Ta godeški *maß* je takrat držal 25 bokalov (približno 0,4 ljubljanskega stara) ali okoli $\frac{1}{3}$ loškega modija.

Vzporedno z gospoščinskim je bil, predvsem pri trgovanju, v rabi sistem loških mestnih mer. Osnovna merska enota se je imenovala *statmess*, *meß* ali *modius paruus*, v novem veku tudi *star*. Čeprav se je v historiografiji zanjo uveljavil izraz (loška) mestna mera, se mi zdi primerneje uporabljati preciznejši izraz mestni mess. Delil se je na dva kupna messa (*kaufmez*), kupni mess na dva helma (*helm*) in helm na tri sklede (*schuschl*). Ta razmerja so otipljiva nekako od sredine 15. stoletja dalje.

1 mestni mess	=	2 kupna messa
	=	4 helmi
	=	12 skled

Kolikor je možno dognati iz virov, so bile relacije med merami obeh sistemov dokaj okrogle. Večina podatkov, ki zajemajo dobo med leti 1486 in 1549, kaže razmerje modij - mestni mess 3 : 2; z drugimi besedami, modij je držal en mestni mess in pol.⁹⁴ Občasno naletimo na rahla odstopanja, ki so po vsej verjetnosti rezultat raženja sicer običajno vrhaneh gospoščinskih mer. Starejši podatki (v obračunih za leti 1398 in 1399) kažejo, da je modij pred tem obsegal štiri kupne messe,⁹⁵ kar bi pomenilo, da je v tem času loški mestni mess predstavljal le pol modija. Do spremembe je moralo priti v letih 1400–1437, za katera se tovrstni viri niso ohranili. Čeprav nimamo konkretnih dokazov, lahko skladno s tedanjimi tendencami sklepamo, da se je povečal mestni mess, ne pa obratno.⁹⁶

Ključ do metričnih vrednosti teh merskih enot se skriva v razmerju do ljubljanske mestne mere - stara. Najstarejša dokumentirana primerjava izvira iz leta 1543 in enači štiri ljubljanske stare s petimi loškimi.⁹⁷ Loški mestni mess je torej predstavljal 0,8, modij pa v skladu s tem 1,2 ljubljanskega stara. Vsi mlajši viri iz časa med poznim 16. in 18. stoletjem kažejo na malenkost manjšo razliko, in sicer računajo na modij okoli 1,15 stara.⁹⁸ Sprememba gre verjetno na račun nihanja ljubljanske mere, ki se je ustalila šele okoli leta 1575. Od tega časa dalje do ukinitve v 18. stoletju je njena idealna vrednost predstavljala 106 litrov.⁹⁹ Zaradi tega se mi zdi bolje pri preračunavanju v metrični sistem uporabiti mlajši podatek, starejši se utegne nanašati na nekoliko manjši star. Pri tem dobimo za osnovni meri naslednje vrednosti:

modij = 122,6 l	mestni mess (do 1437) = 61,3 l
	(po 1437) = 81,7 l.

⁹² BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 90 s, 138 s, 187 s.

⁹³ »... einem anderen maß, daran etliche vnderthanen im officium Neusaß dienen ...«, AEM, Heck., št. 198.

⁹⁴ Za leta: 1486 - BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 2; 1501 in nekaj kasneje - BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 364; 1502 - BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 10; 1504 - BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 11; 1527-1549 - BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 29.

⁹⁵ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 91.

⁹⁶ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 31; BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 92.

⁹⁷ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 94.

⁹⁸ Leta 1577 $1\frac{1}{47}$, v letih 1621-1745 pa $1\frac{1}{32}$ (BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 447, poleg tega še AS, 783, Graščinski arhiv Škofja Loka, spisi 3, Traydt reitung vom 1621 in Traidt und casten raitung 1638/39).

⁹⁹ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 46.

Velja še opozoriti, da ta izvajanja, ki so dokaj točna za čas od 16. stoletja dalje, za starejšo dobo temeljijo na predpostavki, da se modij ni bistveno spreminjal! Kolikor danes razumemo potek in tendence razvoja urbarialnih mer, je skoraj nemogoče, da bi se le-te tekom časa spontano manjšale, obstaja pa možnost nihanja zaradi različnih načinov merjenja in občasnih povečanj, kadar bi ob prehodu na raženje uzakonili za »vrh« večjo merilno posodo.¹⁰⁰ Modij bi torej lahko bil npr. v času *Notitiae bonorum* nekaj manjši kot v poznem 16. stoletju. Zato je treba jemati izračunane vrednosti merskih enot do vključno 15. stoletja z zadržkom, in sicer toliko bolj, kolikor globlje v preteklost segamo.

2) KLEVEVŠKA MERA

Glede žitnih mer na ozemlju klevevškega gospostva dajejo viri, ki si v začetku resda sledijo s skoraj stoletnim zamikom, vtis dokaj neustaljenih razmer. Določene razlike so opazne že med začetkom in koncem 14. stoletja, v 15. in 16. pa je merski sistem dosegel tako stopnjo modifikacije, da na podlagi obstoječih virov ni mogoče potegniti nobenih paralel s predhodno dokumentirano fazo.

a) 14. stoletje. V prvih urbarjih (iz let 1306 in 1318) prevladuje kot mera pravdne dajatve *phruentmez*, *pfrüntmez*¹⁰¹ ponekod tudi kaščni mess (*castenmez*, nekajkrat imenovan *zinsmez*), pri dajatvi oskrbniku (mali pravdi) pa kupni mess (*caufmez*). Občasno naletimo tudi na modij in manjšo enoto mess (*mez*). Iz listin lahko razberemo, da sodita med kaščne mere.¹⁰² Pogosteje kot v urbarjih se pojavljata v zapiskih centralne freisinške uprave (tu imam v mislih predvsem poslovno beležnico škofa Konrada III.), ki pa terminološko ne ustrezajo nujno lokalnim razmeram.¹⁰³ Kaj lahko iz vsega tega izluščimo? Prvič imamo opraviti z dvema ločenima merskima sistemoma: (1) pravdnim – kaščnim (škofijskim) in (2) malopravdnim – oskrbnikovim, obenem (iz praktičnih razlogov) kupoprodajnim, ki je morda sovpadal s sistemom kakega bližnjega trga (mesta). Nasprotno pa dvojno poimenovanje kaščnih mer v virih različnega značaja še ne pomeni nujno dveh različnih merskih sistemov. Vsekakor moramo v urbarjih iskati lokalno terminologijo, medtem ko se omembe v drugih virih lahko nanašajo na neko alternativno poimenovanje (ki je količinsko ustrezalo predstavam okolja, v katerem je vir nastal) ali na računsko enoto, večkratnik dejanskih meril. Zadnja formulacija bi najbolje ustrezala modiju, *mez* pa bi bil morda lahko istoveten s kaščnim messom. Trdne opore za te domneve žal ni, saj relacij med temi merami iz urbarjev (ki za razliko od loških nista sumirana) ni mogoče razbrati. Razvidne so šele iz računске knjige s konca 14. stoletja, ki pa že kaže nekoliko spremenjeno stanje.

Pri oddaji cenazualnega žita je kaščni mess povsem izpodrinil »beneficialnega«. Kot kažejo višine dajatev, ki se dejansko niso spremenile,¹⁰⁴ je bil od stare mere za tretjino manjši. Vzporedno s to cenazualno mero je pri mali pravdi ostal v uporabi kupni mess v

¹⁰⁰ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 41 s; BARAVALLE, »Zur Geschichte der steirischen Maße«, 27–30.

¹⁰¹ V direktnem prevodu beneficialna ali nadarbinska mera, tukaj verjetno mera za dajatve, ki pripadajo cerkvi, točneje škofiji (za razliko od tistih, ki gredo oskrbniku). Cf. BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 457.

¹⁰² »So geit auch mir mein herre von Frisingen ze purchüte iaerichlich auf die selben veste hvndert mvite waitzen vnd chorens seines chasten mazzes ze Preysekke ...«, (listina iz l. 1301, 22. apr., Škofja Loka), ZAHN, *CDA-F 2*, FRA II, 35, št. 443, str. 13.

¹⁰³ Omenjena beležnica uporablja za obe kranjski gospostvi enotno mersko terminologijo, ki pa ni povsem v skladu ne z loškimi niti s klevevskim sodobnim urbarjem. ZAHN, *CDA-F 3*, FRA II, 36 str. 126–7, 142, 151.

¹⁰⁴ Kontinuiteta cenazusa je razvidna pri vaseh, ki so ves čas oddajale žito po isti meri, pa tudi drugod je razmerje med staro in novo mero enotno (cf. BLAZNIK, »Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti«, 70, kjer pa je v kalkulacije vključena tudi sicer spremenljiva mala pravda).

dveh različicah: nekoliko večji za težka žita in manjši za oves. Po imenu sodeč gre izvirno za neko tržno mero, ki je po neznani poti zašla v urbar. Že ločena uporaba obeh mer kaže, da nista pripadali enotnemu sistemu. Neprikladno razmerje med njima to še dodatno potrjuje – po podatkih iz računske knjige je kaščni mess držal $1\frac{2}{3}$ kupnega messa ovsa oziroma $1\frac{1}{2}$ kupnega messa pšenice.¹⁰⁵

Pri prodaji je bila v rabi, kar je morda malo nenavadno, ljubljanska mera *Laibacher mes* ali *Laibacher kaufmes* – dejansko gre za ljubljanski schaff¹⁰⁶ –, ki je držala tri kaščne messe.

1 »ljubljska mera« = 3 kaščni messi
 (schaff) = 4,5 kupni messi (t. z.)
 = 5 kupnih messov (oves)

b) 15. in 16. stoletje. Gradivo za 15. stoletje je skopo, ohranjen je le en obračun iz leta 1486, ki pa se drugače kot starejši omejuje zgolj na sumarne podatke.¹⁰⁷ Osnovno žitno mero je v tem času predstavljal kaščni schaff (*kasten schaff*), ki se je delil na dva messla (*mesl*). Pri prodaji je bila namesto ljubljanske zdaj aktualna novomeška mestna mera – novomeški mess (*Newnstetar meß*) –, na katero so šli štirje kaščni schaffi in pol. Obenem so vanjo preračunane tudi vse vsote v obračunu, kar kaže, da je morda imela neko širšo, (mikro)regionalno veljavo. Tudi kasneje, v 16. stoletju so bile klevevske mere vezane nanjo. Vzrok za to je iskati v pomenu, ki ga je za klevevsko gospostvo imelo novomeško tržišče. Leta 1524 je novomeški schaff (*schaff* = $\frac{1}{2}$ messa) obsegal 2,2 velika klevevska kaščna schaffa (*grosser kasten schaff* – ta oznaka je zamenjala *kasten schaff* iz leta 1486, njegova polovica pa je namesto z *mesl* označena s *klain kasten scheffl*),¹⁰⁸ okoli leta 1533, ko so Novomeščani svojo mero povečali, pa že skoraj tri. Novo povečanje je sledilo leta 1578, takrat je bilo treba za novomeški schaff odmeriti kar štiri klevevske. Na to se je očitno odzvala klevevska uprava, saj so se njeni podložniki leta 1587 pritoževali nad novo, nekoliko večjo mero, ki so jo za nameček morali napolniti z vrhom, medtem ko so prej oddajali raženo.¹⁰⁹

1 novomeški mess = 4,5 kaščnega schaffa
 (2 novomeška schaffa) = 9 messlov (schefflov)

Glavni problem pri ugotavljanju prostornine klevevskih mer je »črna luknja«, ki se razteza skoraj čez celo 15. stoletje. Razmere, ki jih lahko opazujemo pred njo in po njej, se med seboj tako razlikujejo, da bi jih na prvi pogled gladko imeli za dva različna merska sistema. Ker je za prvega znana relacija do ljubljanske mestne mere, ki je – mimogrede – za to dobo slabo raziskana, za drugega pa do novomeške, ju je možno primerjati le posredno. Žal pa edina dokumentirana primerjava mer obeh mest datira šele iz 16. stoletja, in kar je pomembneje, prostornine novomeške mere ni mogoče določiti neodvisno od ljubljanske, to pa onemogoča navzkrižno preverjanje. Šele ob upoštevanju kontinuitete oddaje žita je mogoče na klevevske žitne mere gledati v smislu nekega razvoja.

Edino do sedaj (meni) znano dokumentirano relacijo med ljubljansko in novomeško žitno mero vsebuje zapis o kranjskih merah v loškem (Lož) urbarju iz leta 1528.¹¹⁰ Takrat

¹⁰⁵ Za oves je relacija na več mestih izrecno navedena (*RFR I*, fol. 87', 99'), za pšenico pa jo izkazujejo računi.

¹⁰⁶ Glej zgoraj, str. 62.

¹⁰⁷ *RFR 8*.

¹⁰⁸ LO Klevevž 1524, BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 26.

¹⁰⁹ BLAZNIK, »Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti«, 81–2.

¹¹⁰ ŠUMRADA, »K poznavanju žitnih mer«, 203–5.

je novomeški schaff meril 0,6 ljubljanskega stara. Verjetno gre v tem primeru za staro ljubljansko mero (ok. 90 l), ki se pri podobnih primerjavah v deželno knežjih urbarjih pojavlja še v sedemdesetih letih 16. stoletja.¹¹¹ Novomeški schaff bi tako lahko ocenili na okoli 54 litrov. Iz primerjave obeh klevevških obračunov:

1486	1524
<i>1 Newstwtar meß</i>	<i>1 schaff Newstetter maß</i>
= 4,5 [klevevškega] <i>kasten schaff</i>	= 2,2 [klevevškega] <i>gross castn schaff</i>

lahko razberemo, da je mess držal dva schaffa. Ne prevelika razlika med dvema schaffoma iz leta 1524 in enim messom slabih 40 let prej, ustrezala bi nekako polovici litra, je lahko rezultat nihanja ene ali druge mere, kar za tedanje razmere ne bi bilo nič nenavadnega. V prvem primeru dobimo za klevevški kaščni mess 24 litrov, v drugem pa 24,5. V primerjavi z dokaj zanesljivim podatkom iz sredine 18. stoletja, ki klevevški mernik (*mernig* – ta naziv je ob nespremenjeni količini dajatev zamenjal prejšnji *casten schaff*¹¹²) enači s 14 bokali (1,65 l), torej 23,1 litra, bi bil ta rezultat sicer nekoliko prevelik, v okviru tolerance, ki jo moramo v takih okoliščinah upoštevati, pa nikakor ni kontradiktoren. Pri vsem tem se mi zdi za kaščni schaff v 15. in 16. stoletju najprimerneje uporabljati okroglo vrednost 24 litrov.

D) ŽITNE MERE LJUBLJANSKEGA ŠKOFIJSKEGA GOSPOSTVA GORNJI GRAD

Sistem žitnih mer gornjegrajskega gospostva je v 15. stoletju temeljil na modiju, ki se je delil na osem schefflov (*scheffel*). Sistem je prvič razviden iz urbarja iz leta 1426 in se v svojem bistvu ni spreminjal vse do konca 18. stoletja; kontinuiteto žitnih dajatev je moč slediti v različnih mlajših urbarjih (npr. iz let: 1474, 1476, 1547, 1602).¹¹³ V obračunih 15. stoletja se mere navajajo zgolj enkrat in le v treh uradih (v zvezi z desetinskimi dajatvami).¹¹⁴ Tudi tu je kontinuiteta oddaje žita s tisto iz leta 1426 neizpodbitna.¹¹⁵ V 16. stoletju se kot dodatek temu sistemu pojavita dve novi merski enoti, in sicer star (*stär*) v velikosti dveh schefflov¹¹⁶ in messel (*mäsl*) kot četrtnina omenjene enote.¹¹⁷

1 modij = 4 stari = 8 schefflov (mensur) = 32 messlov

Obseg teh mer je mogoče rekonstruirati na podlagi dveh primerjav. Prva, iz leta 1474, se nanaša na celjski scheffel:

...waicz Zyllier mass an zbaineunczÿk sch[effel] vnd pringt kasten mass LXXXIII° sch[effel]...¹¹⁸

Razmerje med celjskim in gornjegrajskim schefflom je bilo torej 74 : 92 ali približno 1 : 1,24. Za celjski scheffel podaja Baravalle vrednost okoli 20 l,¹¹⁹ torej bi meril gornjegrajski

¹¹¹ VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 47.

¹¹² BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 94.

¹¹³ NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 2, 4, 11.

¹¹⁴ LO Gornji Grad 1496–1497 (*RLJ 4*), pag. 45, 57.

¹¹⁵ Struktura podatkov omogoča omenjeno ugotavljanje le za urad Vologa. I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 296.

¹¹⁶ Relacija je razvidna v *Kastenbuch des Zins- und Zehentgetreide 1568*, NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 15.

¹¹⁷ Relacija je razvidna v *Kastenamtrechnung 1544*, NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 30.

¹¹⁸ NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 11, Urbar iz l. 1474, pag. 22.

¹¹⁹ BARAVALLE, »Zur Geschichte der steirischen Maße«, 58.

nekako 24,8 litra. Druga primerjava izvira iz let 1796–1797, ko je bilo gospostvo v državni upravi.¹²⁰ Takrat so vse naturalne dajatve preračunali v dunajsko mero. Pri tem so za scheffel upoštevali vrednost $\frac{27}{64}$ oz. $\frac{29}{64}$ dunajskega metzna.¹²¹ Slednji je v tem času meril 61,49 litra,¹²² torej bi na gornjegrajski scheffel odpadlo med 25,9 in 27,9 litra. Takšno »neznatno« povečanje v skoraj tristo letih je več kot verjetno, pri čemer kaže za 15. stoletje upoštevati okroglo vrednost 25 l. Modij je v skladu s tem držal okrog 200 litrov.

E) ŽITNE MERE KRŠKIH GOSPOSTEV V MARKI

Tudi žitne mere gospostev krške škofije na Štajerskem in Dolenjskem v preteklosti še niso bile podrobneje raziskane. Wiessnerjevo poglavje o merah, denarju in cenah v uvodu k objavi krških urbarjev¹²³ predstavlja sicer nadvse koristno zbirko zadevnih citatov iz v delu objavljenih virov, vendar ne dosti več kot to. Temeljiteje se je problema lotil Blaznik, vendar le za mokronoški urad (v okviru svoje nedokončane študije o merah,¹²⁴ ki se v obstoječem obsegu omejuje na Kranjsko).

Temeljni vir raziskave vsekakor predstavljajo računске knjige, kjer je upravičeno pričakovati največ uporabnih podatkov. Kljub temu krški obračuni omogočajo zgolj ugotavljanje notranje členitve merskih sistemov posameznih uradov in le deloma razkrivajo razmerja med merami različnih sistemov. Slika postane popolnejša s pritegnitvijo urbarjev iz let 1404 in 1502. Pri tem izpadeta urada Mokronog in Rogatec; mere prvega je možno določiti po drugi poti, medtem ko ostaja rekonstrukcija mer slednjega nedorečena.¹²⁵

Merski sistemi vseh uradov (z izjemo Kunšperka) kjer se je osnovna merska enota imenovala mess, so temeljili na modiju (*modius, mutt*), ki se je običajno delil na šest schefflov (*scheffel*) ali messov (*mensura, mess*), ponekod pa tudi na štiri. Scheffel in mess se kot naziva za nižjo mersko enoto izmenično pojavljata v obračunih istih uradov in večinoma pomenita isto, medtem ko ju v urbarju iz začetka 15. stoletja nadomešča latinski naziv menzura (*mensura*). Ta vir mestoma omenja tudi manjšo enoto metroto (*metreta*), ki je predstavljala $\frac{1}{5}$ menzure oz. $\frac{1}{30}$ modija;¹²⁶ v obračunih je ta naziv preveden z izrazom messel (*meczl*).¹²⁷

1) MERE URADOV VITANJE, ANDERBURG IN PODČETRTEK

Kot izhodišče je najsmotrnejše vzeti merski sistem vitanjskega urada, ki se je skladal s tistima v Anderburgu in Podčetrtku. V kolikšni meri je na to vplivala do neke mere centralna vloga Vitanja v upravi krške posesti v Marki, je za enkrat težko govoriti, saj bi takšen vpliv pričakovali tudi v kakem drugem uradu (npr. v Vitanju dolgo časa pridruženem Lušperku).

¹²⁰ BAŠ, »Doneski k zgodovini Gornjegrajskega«, 1.

¹²¹ Odvisno od vrste žit; za proso in ajdo nižja, za oves in pšenico pa višja vrednost. NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 6, Ablösung, Reduktion in Wiener Massen und Relationstabelle 1796/97.

¹²² VILFAN, »Prispevki k zgodovini mer«, 41.

¹²³ WIESSNER, *Gurker Urbare*, c–cvii.

¹²⁴ BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami*, »Prva redakcija«, Mokronog, str. 1–8.

¹²⁵ Meni poznani ohranjeni viri ne nudijo prav nobene opore za ugotavljanje prostornine žitnih mer tega gospostva. Znano je le notranje razmerje med merskimi enotami: 1 modij = 4 scheffli.

¹²⁶ WIESSNER, *Gurker Urbare*, cii–ciii.

¹²⁷ Izpričan je le za gospostvo Bizeljsko, kjer pa je predstavljal $\frac{1}{15}$ modija (e.g. KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 44). Tako razmerje (kot posebnost) dokumentira že urbar iz l. 1404 za bizeljsko metroto. WIESSNER, *Gurker Urbare*, ciii.

Dejstvo je, da viri nesporno izkazujejo enotnost v velikosti osnovnih merskih enot.¹²⁸ V osnovi gre za običajen merski sistem:

1 modij = 6 schefflov (messov),

ki ga v nekaterih uradih dopolnjujejo manjše lokalne merske enote. Tako so npr. v vitanjskem uradu hube, ki so bile del arhidiakonove nadarbine,¹²⁹ oddajale žito v freudenberški meri, ki je predstavljala četrtno vitanjskega modija,¹³⁰ posebna mera, mess v velikosti osmine modija, pa je veljala tudi v dislociranem posestvu Šmartno pri Slovenjgradcu (*predium in s. Martino/Sand Merten im Gretztal*).¹³¹ V uradu Anderburg se na nekaj mestih pojavlja kupljenik (*coplenigk*), ki je meril četrtno modija.¹³²

Ugotavljanje prostornine teh mer je mogoče na podlagi relacije do celjskega messa, ki je dokumentirana za anderburški modij v obračunu za leto 1467:

*xvi Cilier mes facit viii mut.*¹³³

Skladno s tem je bil modij v Anderburgu kakor tudi v Vitanju in Podčetrtku enak dvema celjskima messoma. Slednjemu Baravalle pripisuje velikost graškega viertla – 78,72 l,¹³⁴ torej smemo prostornino omenjenega modija oceniti na okoli 157,44 litra. V skladu s tem je scheffel oz. mess meril 26,24 l, freudenberška menzura kot tudi anderburški kupljenik 39,36 l, šmartinski mess pa 19,68 litra.

2) MERE OSTALIH SPODNJEŠTAJERSKIH KRŠKIH URADOV

Lušperk

Merski sistem urada Lušperk nekoliko odstopa od običajnega modela, temelji namreč na relaciji:

1 modij = 4 messi.

Glede na to, da je bil urad sredi 15. stoletja večkrat priključen vitanjskemu, tj. dan v upravo vitanjskemu oskrbniku, je razmerje med obema merama dovolj dobro dokumentirano. Običajno so računali štiri lušperške messe na pet vitanjskih,¹³⁵ torej je meril lušperški modij pet vitanjskih messov ali približno 131,2 l, mess pa četrtno te prostornine tj. 32,8 litra.

¹²⁸ O istovetnosti vitanjskih in anderburških žitnih mer priča skupen obračun remanence uradov Anderburg in Lušperk za leto 1450 (oba urada je upravljal isti oskrbnik), ki povsem enotno operira s količinami žit obeh uradov, ki so sicer podane v merah (nazivno) različnih merskih sistemov (pri čemer se pri Lušperku izrecno omenja vitanjska mera). KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 162–3. Mere Podčetrтка in Anderburga so primerljive posredno, preko celjskih; urbar iz leta 1404 enači celjski mess s tremi scheffli (= $\frac{1}{2}$ modija) v Podčetrtku (WIESSNER, *Gurker Urbare*, CIV), obračun iz l. 1467 pa isto mero s pol anderburškega modija (glej spodaj, op.¹³³).

¹²⁹ Glede lokalizacij glej BLAZNIK, »Topografija vitanjskega urada«, 101–2.

¹³⁰ WIESSNER, *Gurker Urbare*, 264.

¹³¹ »Item zinnns von Sand Merten im Gretztal ihrer mas ... gent viii auf ain Weitenstainer mut.« KO Marka 1424–1437 (*RKR 1*), fol. 98.

¹³² KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 62'.

¹³³ KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. 23'.

¹³⁴ BARAVALLE, »Zur Geschichte der steirischen Maße«, 58.

¹³⁵ E.g. »Waicz LXII, vier mes fur funf Weitenstainer, faciunt LXXVIIH mes.« KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 17'.

Kunšperk

Kunšperški urad je bil večino 15. stoletja podeljevan v fevd in šele po letu 1465 ponovno pritegnjen k neposredni škofijski upravi. Zato ne preseneča dejstvo, da se merski sistem bistveno razlikuje od ostalih. Kot osnovna mera je bil v rabi žalski mess (*Saxenfelder mes*), ki se je delil na štiri scheffle oz. hafne (*hafen*).

1 žalski mess = 4 scheffli (hafni)

Prostornino žalskega messa je mogoče ugotavljati na podlagi relacije do celjskega messa, ki je izpričana v obračunu za leto 1467. Izračun izdatkov ovsa za to leto (ena od postavk je zabeležena v celjski meri)¹³⁶ kaže skoraj identično vrednost obeh mer. Kunšperški mess je torej predstavljal polovico modija v Vitanju, Anderburgu ali Podčetrtku in je meril okoli 78,72 l, scheffel ali hafen pa v skladu s tem 19,68 litra.

Pilštanj

Rekonstrukcija mer je v tem uradu nekoliko bolj zapletena. Osnovni urbarialni merski sistem je temeljil na običajnem modiju (*modius, mutt*), ki se je delil na šest messov (*mensura parva*,¹³⁷ [kleiner] mes, oz. *scheffel [der kleiner maß]*¹³⁸). Poleg tega so poznali posebno mero v vaseh Ješovec in Krivica, in sicer je tamkajšnji »turnski« schaff (*mensura dicta turnmass, schaff/scheffel turnmas*¹³⁹) predstavljal tretjino modija.¹⁴⁰

1 modij = 3 turnski schaffi = 6 messov.

Ob tem poznajo viri najmanj še tri nazive urbarialnih mer, ki jih ni mogoče uvrstiti v ta sistem:

1. V urbarju iz 1404 se omenja *halbmeetzen*, ki je predstavljal okoli 0,278 običajnega modija in se je povsem skladal s tržnim messom (*mensura fori in Peylnstain, Pewlstainer markmass*).¹⁴¹
2. V obračunu iz leta 1449 naletimo na t. i. »veliko pilštanjsko mero«, katere schaff (*schaff grosserr mass Peilenstainer*) je bil skoraj natanko iste velikosti (0,28 modija).¹⁴²
3. Po urbarju iz leta 1502 je polovnica (*suppschaff oder polonitzen*) le približno ustrezala velikosti tržnega messa, medtem ko je le-ta izenačen z običajnim (kaščnim).¹⁴³

Če izvzamemo tržni mess, vsi ti izrazi zaznamujejo isto mersko enoto. Gre za župno mero, imenovano polovnica, ki jo je sestavljalec urbarja prevedel s *halbmetzen* in so jo kasneje glede na velikost označili kot »veliko mero«. Razmerje do tržnega messa, ki je vso prvo polovico 15. stoletja ostalo praktično nespremenjeno, se je v drugi polovici stoletja spremenilo, tako da je prostornini polovnice ustrezal vrhani tržni mess z dodatnimi tremi vrhovi (*gauffen*).¹⁴⁴ Glede na to da urbar iz leta 1502 povsem enači *zinsschaff oder*

¹³⁶ KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. 27.

¹³⁷ E.g. KO Marka 1424–1437 (*RKR 1*), fol. 12.

¹³⁸ KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 87.

¹³⁹ Ibid., fol. 86'.

¹⁴⁰ Takšno razmerje izkazujejo obračuni (npr. KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 86), medtem ko urbar iz l. 1404 navaja razmerje okoli 1 : 3,13 (12 turnskih menzur enači s 23 običajnimi menzurami), WIESSNER, *Gurker Urbare*, 306.

¹⁴¹ WIESSNER, *Gurker Urbare*, 306.

¹⁴² KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 130'.

¹⁴³ WIESSNER, *Gurker Urbare*, civ.

¹⁴⁴ Glede tolmačenja imena kot tudi velikosti istoimenske merske enote v uradu Mokronog cf. BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami*, »Prva redakcija«, Mokronog, str. 4.

kastenscheffel s *Pewlstainer markmass*, je dokaj verjetna domneva, da se je tržni mess zmanjšal in se približal urbarialnemu, pri čemer ni izključeno tudi kako povečanje mer sistema modij - mess. Le ob predpostavki, da do slednjega ni prišlo, bi bilo mogoče približno določiti velikost vrha, ki bi bil v tem primeru vrh novega tržnega kakor tudi kaščnega messa. Prostornina štirih vrhov bi tako predstavljala razliko med messom in polovnico,¹⁴⁵ kar znese 0,0278 modija na vrh, ali drugače: vrh messa bi predstavljal dobrih 16% te mere.¹⁴⁶

Pot do prostornine teh merskih enot vodi preko mere urada v Podčetrtku. Urbar iz 1404 navaja naslednjo primerjavo:

Nota mesure parue granarii ibidem [in Peylnstein] 10 faciunt modium vnum in Landsperg sed predictae mesure parue 6 faciunt modium 1 granarii in Peylnstein.

*Nota mesure prescripte in vrbario, dicte halbmezen equipollent cum mensura in Landsperg et faciunt 6 modium vnum granarii in Landsperg et eadem mensura est mensura fori in Peylnstein, probetur melius.*¹⁴⁷

Po teh navedbah je pilštanjski kaščni mess (*measure parue granarii*) predstavljal desetino modija v Podčetrtku, polovnica pa je povsem ustrezala šestini tamkajšnjega modija. V skladu s tem lahko za pilštanjski modij upoštevamo približno vrednost 94,5 l, za polovnico 26,24 l, za (kaščni) mess 15,74 l, za njegov vrh pa v primeru veljavnosti gornje domneve okoli 2,6 litra.

Bizeljsko

Osnova merskemu sistemu je bil tudi tukaj modij s šestimi messi (*mes*, tudi *scheffel*), posebnost pa je bil messel (*meczl*), ki je predstavljal petnajstino modija.

1 modij = 6 messov = 15 messlov

Prostornino teh mer je mogoče ugotoviti na podlagi pošiljke ovsa, ki je bila leta 1448 odpremljena z Bizeljskega v Pilštanj. Tovor je dokumentiran v obračunih obeh uradov za omenjeno leto, in sicer obakrat v lokalnih merah:

Bizeljsko	Pilštanj
<i>So hat er [Jurij Rosenberger, oskrbnik urada] gen Peilnstain geschickht meinem herren habern iii^e meczel...</i> ¹⁴⁸	<i>Item so sind im [Jodoku Sawerju, oskrbniku] dohin von Visell von dem Rosenberger geantwurt worden ...</i> ¹⁴⁹
	<i>...habern ii mutt, vnd von Visell cxiii mes turnmas, facit totum xxxviii mutt i mes.</i> ¹⁵⁰

Kot je razvidno iz vknjižb, je količina 300 bizeljskih messlov (ali 20 modijev) ustrezala

¹⁴⁵ Pri tej rekonstrukciji kot tudi pri ostalih v tem prispevku je kot običajen način merjenja upoštevano raženje meril.

¹⁴⁶ Razlika med polovnico in menzuro: 0,278 modija - 0,167 modija = 0,111 modija; četrtnina razlike: 0,111 : 4 = 0,0278 modija; delež, izražen v odstotkih prostornine menzure: 0,0278 × 6 × 100 = 16,68 %.

¹⁴⁷ Po mojem mnenju najverodostojnejši citat v I. OROŽEN, *Dekanat Drachenburg*, 107; cf. tudi WIESSNER, *Gurker Urbare*, 305-6, ki v razlagi (op.³) napačno enači »Halbmetzen« z menzuro; isti citat ima tudi ZAHN, »Reisebericht über steiermärkische Geschichtsmaterialien«, 44, vendar s staro foliacijo in napačno identifikacijo kraja - Vitanje namesto Pilštanj - kar kaže razmerja med merami v napačni luči. Do pomote je prišlo zaradi napačne vezave kodeksa (glej WIESSNER, *ibid.*, xxviii).

¹⁴⁸ KO Marka 1438-1452 (RKR 2), fol. 136'.

¹⁴⁹ V nadaljevanju se tekst glasi: »habern cxiii schaf grosserr mass Peilnstainer, faciunt lxxvii mutt ii scheffl.« Vendar je tu prišlo do napake: 113 polovnic bi namreč zneslo dobrih 31 modijev. Poleg tega je ista količina ovsna na drugem mestu (kjer je preračun v modije točen; glej naprej) označena s 113 *mes turnmas*. KO Marka 1438-1452 (RKR 2), fol. 130'.

¹⁵⁰ *Ibid.*, fol. 131'.

113 pilštanjskim turnskim messom oz. 37 modijem in štirim messom.¹⁵¹ Bizeljski modij tako predstavlja okoli 1,88 pilštanjskega, kar zneso približno 177,7 litra. V skladu s tem odpade na mess 29,6, na messel pa okoli 11,8 litra.

Poleg običajnega sistema so v bizeljskem gospostvu poznali posebno mero na posesti, ki so jo imeli v fevdu pripadniki rodbine iz Ložnice pri Slovenski Bistrici in je verjetno med leti 1458 in 1464 zapadla pod neposredno škofijsko upravo ter bila priključena uradu Bizeljsko.¹⁵² Glede na lokacijo bi posest morala biti inkorporirana v kunšperški urad,¹⁵³ kar pa ni bilo možno, ker so imeli tega do leta 1457 v fevdu Celjski, potem pa je padel v roke Frideriku III.¹⁵⁴ Ta splet okoliščin omogoča vsaj okvirno preverjanje nekaterih pravkar izpeljanih razmerij med merskimi sistemi. Dokaj verjetno je, da je bila posebna mera posesti Ložniških identična s kunšperško mero, razvojno gledano namreč lahko računamo z ustaljitvijo mer na območju gospostva še pred drobitvijo posesti. Če to drži, lahko neposredno primerjamo kunšperške in bizeljske mere, katerih medsebojno razmerje poznamo posredno (preko mer Anderburga, Celja, Podčetrka in Pilštanja).

Dajatve na ozemlju bivšega posestva Ložniških so večinoma obračunane v schaffih (*schaff des Losniczer*), omenja pa se tudi žalski mess.¹⁵⁵ Čeprav na podlagi obstoječih podatkov njuno medsebojno razmerje ni razvidno, pa vsaj v terminološkem oziru merski sistem precej spominja na kunšperške razmere.¹⁵⁶ Ujemanje kapacitet enot obeh merskih sistemov bi vsekakor razblinilo dvome. In dejansko obstaja dokaz tudi za to. Povsem točne relacije med bizeljsko mero in mero posesti Ložniških v virih ne najdemo, uradni preračuni so bili namreč izvršeni po približni oceni. Pri tem so upoštevali naslednje razmerje:

1 bizeljski modij = 10 schaffov ložniške posesti.¹⁵⁷

Omenjeni schaff je torej meril približno desetino bizeljskega modija (177,7 l) ali okoli 17,8 litra. To je glede na dano točnost podatkov dokaj dober približek rezultata za kunšperški schaff (19,68 l), kar pa v grobem potrjuje pravilnost nekaterih gornjih izpeljav.

3) MOKRONOŠKA MERA

Merski sistem, ki ga kažejo obračuni kakor tudi urbarja iz let 1404 in 1502, je temeljil na modiju s šestimi menzurami oz. kaščnimi schaffi (*[kasten]schaff*, tudi *scheffel*):

1 modij = 6 menzur (kaščnih schaffov).

¹⁵¹ Če od navedene vsote (39 modijev, 1 menzura) odštejemo modij in pol.

¹⁵² Del posesti, ki jo je na podlagi obračuna iz 1467 mogoče locirati, se ujema s fevdi, ki jih je krški škof podelil Wolfartu Ložniškemu l. 1458. Gre za hube v Spodnjem Malčanskem in različno posest ob Olimskem potoku. KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. 19'–20'; FK Marka 1455–1469, KLA, GVK, HS 2/9, fol. 67, 70. Glede časovne omejitve navzgor glej spodaj, op.¹⁵³; fevdi Ložniških so morali vsekakor zapasti pred razrešitvijo Kunšperka.

¹⁵³ Obračun iz l. 1472 jo namreč izrecno imenuje *Losniczer gueter zu Kunigsperg gelegen*. KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. 221. Razen tega najdemo del te posesti (Malčansko) v kunšperškem urbarju iz ok. 1480. BLAZNIK, *Historična topografija slovenske Štajerske 1*, 466.

¹⁵⁴ Glej spodaj, str. 198.

¹⁵⁵ Zgolj informativno naj omenim, da so bile žitne dajatve hube v Kumrovcu merjene v kupljenikih (*kuplennkg*), ki so merili četrtno bizeljskega messla, torej ok. 2,95 litra (primerjava primanjkljaja od zadevne hube l. 1470 in 1471, KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. 87', 222').

¹⁵⁶ Glej zgoraj, str. 77.

¹⁵⁷ »... *scheffel des Losnizer x fur 1 mut gerait diczmals nach bedunkhen ...*,« KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. 21.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

TAB. 2. Osnovne enote prostorninskih žitnih mer

URAD (GOSPOSTVO)		MERSKA ENOTA VELIKEGA RANGA <i>[prostornina v litrih]</i>	MERSKA ENOTA SREDNJEGA OZ. MALEGA RANGA <i>[prostornina v litrih]</i>
<i>Kranjska deželnoknežja posest</i>			
Ljubljana – gospostvo <i>1. pol. 15. stol.</i> <i>2. pol. 15. stol.</i> – mesto		MODIJ 480	SCHEFFEL(SCHAFF) 60
			SCHEFFEL(SCHAFF) 90
Goričane Ig Gamberk Vivodina Višnja Gora Kamnik – gospostvo deželsko sod. Kostanjevica Štatenberk	15. stoletje		STAR 90
			SCHEFFEL 51
			SCHEFFEL 48 (t. ž.) 60 (<i>oves</i>)
			KAŠČNI SCHEFFEL-SCHAFF 80
			STERLL (SCHEFFEL) 54
			STEMPH 180
			SCHEFFEL (SCHAFF) 45
			SCHEFFEL 36
SCHEFFEL 45			
MODIJ 324	SCHEFFEL(MESS) 54		
MODIJ 270	SCHEFFEL 45		
<i>Posest goriških grofov</i>			
Gorica	<i>ca.</i>	STAR 91	KUPNI MESS 15,2
Švarcenek	1400	MESS 131	KUPNI MESS 13,1
<i>Posest freisinške škofije</i>			
Škofja Loka – gospostvo – mesto <i>pred l. 1437</i> <i>po l. 1437</i>		MODIJ 122,6	MESSEL 20,4
			KUPNI MESS 30,7
			KUPNI MESS 40,9
Klevevž <i>14. stoletje</i> <i>15. in 16. stoletje</i>			KAŠČNI MESS 20
			KAŠČNI SCHAFF 24
<i>Posest ljubljanske škofije</i>			
Gornji Grad	<i>15. stoletje</i>		SCHAFF 25
<i>Posest krške škofije</i>			
Vitanje, Anderburg, Podčetrtek	15. stoletje	MODIJ 157,44	SCHEFFEL OZ. MESS 26,24
Lušperk		MODIJ 131,2	MESS 32,8
Kunšperk		MESS 78,72	SCHEFFEL / HAFEN 19,68
Pilštanj		MODIJ 94,5	MESS 15,74
Bizeljsko		MODIJ 177,7	MESS 29,6
Mokronog		MODIJ 180	SCHAFF 30

Izjemoma naletimo leta 1449 na *scheffel* s kapaciteto četrtnine modija, ki se na tem mestu edinkrat imenuje tudi z drugim izrazom – *stamph*.¹⁵⁸ Najverjetneje imamo tu opraviti z nekim drugim merskim sistemom, katerega večja enota se (slučajno) ujema z mokronoškim modijem. Več dokazov govori za to, da se v tej navedbi skriva višnjegorska tržna mera: Oznaka *stamph* ali *stemph* je med žitnimi merami na ozemlju Slovenije izredno

¹⁵⁸ »Scheffel, der viere auf 1 stamph oder mutt geent,« KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 138'.

redka. V srednjeveških virih jo najdemo praktično le v povezavi z Višnjo Goro. Prav tako razmerje 1 *stemp* = 4 *scheffle* povsem ustreza višnjegorskemu¹⁵⁹ pa tudi geografska razdalja (ok. 30 km) ne izključuje take domneve. Največjo težo pa ima gotovo relacija med mokronoškim in višnjegorskim *schaff*om, ki jo omenja urbar iz 1502:

*Ain kastenschaff gibt ain Weichselberger schaff minus 5 gauffen.*¹⁶⁰

Mokronoški kaščni *schaff* je bil torej od višnjegorskega manjši za 5 vrhov (*gauffen*). Prostornino slednjega je uspelo rekonstruirati Blazniku na podlagi primerjave mikrolokalnih mer mokronoškega urada iz 1502 in 1761, in jo ocenjuje na okoli 3 litre.¹⁶¹ Mokronoški kaščni *schaff* bi v tem primeru meril okoli 30 litrov, modij pa 180, kar povsem ustreza višnjegorskemu *stemp*.¹⁶²

¹⁵⁹ Glej zgoraj, str. 64.

¹⁶⁰ WIESSNER, *Gurker Urbare*, CIV.

¹⁶¹ BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami*, »Prva redakcija«, Mokronog, str. 4. Medtem ko se WIESSNER, *Gurker Urbare*, CIII, s pomenom izraza *gauffen* ne ukvarja, podaja PIRCHEGGER, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, 32, zanj (v zvezi z uradom Anderburg; merska enota je dokumentirana za različne urade krške škofije, cf. zgoraj, str. 77–8) etimološko drugačno razlago: pomenil naj bi namreč količino žita, ki jo je mogoče zajeti z obema rokama. Kolikor bi v tem času pri izrazu še šlo za naravno podlago, moramo računati vsaj s polovico manjšo vrednostjo (ok. 1,5 l).

¹⁶² Cf. zgoraj, str. 64.

DENARSTVO NA OZEMLJU SLOVENIJE V 14. IN 15. STOLETJU

Pri obravnavi denarnih sistemov, obtoka, valutnih razmerij in njihovih gibanj se mi zdi umestno okvirno obravnavano obdobje nekoliko razširiti, predvsem na 14., deloma tudi na 13. stoletje. Pri tem ne gre toliko za raztezanje praktične uporabnosti dognanj na daljše časovno obdobje – ta so usmerjena predvsem v 15. stoletje –, temveč za razvojno naravnani pogled, ki je pri obravnavi teh problemov nujen. Obravnava je osredotočena predvsem na dve vrsti pisnih virov. Za 14. stoletje so bile v ta namen vzorčno obdelane listine za slovensko ozemlje iz obdobja med leti 1320–1360, za 15. stoletje pa vsa meni znana računsko dokumentacija različnih uradov in gospostev. Obe vrsti imata pri proučevanju denarja med srednjeveškimi pisnimi viri verjetno največji pomen, njuna obdelava pa daje, v skladu s specifično vsebino, sestavo in funkcijo, različne rezultate. Med listinami je dokaj velik odstotek takih, ki kakorkoli omenjajo denar. Sem spadajo predvsem kupo-prodajne in zastavne pogodbe, ki navajajo kupnino oz. zastavnino, pa tudi nekatere podelitvene in daritvene listine, ki podajajo donos zadevne posesti, izražen v denarju. Kvaliteta takih omemb je dokaj različna. Nek denarni znesek je lahko podan z golo navedbo števnice enote (pfenig, funt pfenigov, marka [tehtanega] srebra, ...), ki pa je lahko natančneje določena tudi s tipom (oglejski pfenig, dunajska marka, ...). Navedbe so lahko še preciznejše; npr. »9 mark dobrih starih oglejskih pfenigov« ali »35 dobrih goldinarjev florintov, ki imajo polno težo« in podobno, v izjemnih primerih pa zasledimo tudi razmerja (menjalne tečaje) med različnimi vrstami denarja (med zlatim in srebrnim denarjem, med posameznimi tipi srebrnega denarja, med tehtanim srebrom in srebrnimi pfenigi). Računska dokumentacija predstavlja v tem pogledu veliko koncentracijo podatkov z denarnimi zneski. Poleg podobnih podatkov, kot jih najdemo v listinah, je s preračunavanjem mogoče ugotavljati tudi denarne sisteme (razmerja med nižjimi in višjimi števničnimi enotami). Med viri, ki so za proučevanje denarnih razmer v srednjem veku nepogrešljivi, pa je treba omeniti tudi denar sam. Razen fizikalnih podatkov o masi in vsebnosti drage kovine dajejo novčne najdbe vpogled v dejanski denarni obtok (v pisnih virih omenjene denarne enote – npr. breški pfenigi – namreč večinoma kažejo na v nekem okolju prevladujoči tip in ne na dejanski izvor kovancev).

A) DENARNI SISTEMI

Ker so bile srednjeveške valute v celoti vezane na žlahtne kovine, (predvsem srebro), je razumljivo, da so vsi denarni sistemi temeljili na utežni enoti. Ta je zaradi točno določenega števila denarnih enot, ki jih je bilo mogoče skovati iz nje, postala sinonim za to število in torej števnica enota. Čeprav je s časom dejanska (blagovna) vrednost kovancev upadala (zaradi obrabe in obrezovanja ter posledično manjšanja mase in čistosti srebra), in se je

kovna stopnja povečala, je števna enota obdržala svojo prvotno vrednost; prišlo je torej do razhajanja kovnega in števnega (računskega) sistema.

Evropski denarni sistemi so večinoma sloneli na dveh utežnih enotah: funtu in marki. Prva naj bi bila nekakšna karolinška izpeljanka iz stare rimske libre, druga pa nekoliko kasnejša prilagoditev neke severnogermske uteži obstoječemu funtu kot njegov dvotretjinski del.¹ Tako izoblikovan računski sistem so tvorila naslednja razmerja, ki so se v osnovi ohranila skozi ves srednji vek, prihajalo pa je do različnih modifikacij na posameznih območjih:

$$\begin{aligned} 1 \text{ funt ali libra (lb)} &= 20 \text{ soldov (ß)} = 240 \text{ pfenigov (d)} \\ & \quad 1 \text{ sold} = 12 \text{ pfenigov} \\ 1 \text{ marka (m)} &= 160 \text{ pfenigov.} \end{aligned}$$

Ključno za poznavanje srednjeveškega denarstva na Slovenskem je dejstvo, da je denar raznovrstnih kovov, ki je bil v obtoku na tem ozemlju, pripadal dvema različicama opisanega računskega sistema; bavarsko-avstrijski in severnoitalijanski. Nekajstoletni izolirani razvoj in konstantni poskusi prilagajanja v nekakšni »tamponski coni« so pripeljali do zanimivih rezultatov.² Bavarsko-avstrijski sistem se je že od začetka naslanjal na bizantinski zlati *solidus*, ki je ustrezal nekako vrednosti $\frac{1}{8}$ frankovskega funta, tako da so iz funta namesto 20 kovali 8 t. i. dolgih šilingov,³ ki so predstavljali vrednost 30 pfenigov:

$$\begin{aligned} 1 \text{ lb} &= 8 \text{ ß (dolgih šilingov)} = 240 \text{ d} \\ & \quad 1 \text{ ß} = 30 \text{ d} \\ 1 \text{ marka} &= 160 \text{ d.} \end{aligned}$$

V severni Italiji se je razmerje med libro, soldom in pfenigom ohranilo, dejanska vsebnost srebra pfenigov pa se je tako drastično zmanjševala, da je, denimo, vrednost veronskega in beneškega solda v določenem trenutku padla na raven breškega pfeniga. To se je zgodilo že sredi 12. stoletja in od takrat dalje je pfenig (*parvulus, piccolo*) vedno bolj prevzemal vlogo nepomembnega drobiža, ki je služil za poravnavanje razlik pri menjavi ipd. Osnovni sistem:

$$\begin{aligned} 1 \text{ lb} &= 20 \text{ ß} = 240 \text{ d (p)} \\ & \quad 1 \text{ ß} = 12 \text{ p} \end{aligned}$$

so (zaradi kompatibilnosti z avstrijskim denarjem na območju, kjer sta bili v obtoku obe vrsti denarja) dopolnili z libro (funtom) in marko soldov:

$$\begin{aligned} 1 \text{ lb } \text{ß} &= 240 \text{ ß} = 2880 \text{ p} \\ 1 \text{ m } \text{ß} &= 160 \text{ ß} = 1920 \text{ p,} \end{aligned}$$

ki sta približno ustrezali breškemu funtu in marki pfenigov. Na povsem svojevrsten način je to prilagajanje vplivalo na sistem oglejskega denarja. Oglejski patriarhi na mejnem

¹ VILFAN, »Temelji in razvoj denarnih sistemov«, 398–9.

² Sledeči poenostavljeni prikaz temelji predvsem na Vilfanovih ugotovitvah (ibid., 397 ss).

³ »Schilling« je nemški prevod za latinski *solidus* in je torej pomensko povsem enakovreden slovenskemu »soldu«. Tu upoštevam Vilfanovo terminologijo (ibid., 397 ss), ki razlikuje med bavarsko-avstrijskim (dolgim) **šilingom** in (kratkim) **soldom** severnoitalijanskega števnege sistema, čeprav takšno razlikovanje nima opore v virih, kjer se oba tipa označujeta s *schilling* oz. *solidus* (pač glede na jezik vira oz. pasusa) ali pa s standardno okrajšavo *ß*.

območju med severno Italijo in avstrijskimi deželami so sprva kovali pfenige po vzoru breških, vendar sta konstantno slabšanje beneških in veronskih soldov ter s tem narasla vrednost breškega oz. oglejskega pfeniga na 14 parvulov privedla do izoblikovanja dvojne valute: v Ogleju so poleg pfenigov po 14 p začeli kovati tudi solde po 12 p.⁴

$$\begin{aligned} 1 \text{ m d} &= 160 \text{ d} = 240 \text{ p} \\ 1 \text{ m } \beta &= 160 \beta = 1920 \text{ p} \end{aligned}$$

Za razmerje do avstrijskega denarja na slovenskem ozemlju ta razlika ni imela posebnega pomena. Različne severnoitalijanske valute so se tu vključevale v obtok po enotnem tečaju. Od začetka 14. pa skoraj do konca petdesetih let 15. stoletja je med njimi na eni strani in dunajsko valuto (ki je prevladala v habsburških deželah) na drugi veljalo razmerje 3 : 2. Po dunajski monetarni krizi v letih 1458–60 se je ustalilo na 2 : 1, vendar se je kmalu razkorak med valutama še povečal. Na Kranjskem, kjer se je obtok obeh vrst denarja križal, se je zato izoblikoval poseben računski sistem, pozneje imenovan kranjska veljava.⁵ V bistvu je šlo za uvedbo nove računske enote, t. i. »črnega pfeniga«, ki je predstavljal polovico severnoitalijanskega solda, torej je imel nekoliko višji tečaj od dunajskega, ki se je sedaj imenoval »beli«:

$$1 \beta = 2d_c = \text{ca. } 2,36 d_c.$$

Pri tem sta se združila tudi števna sistema, tako da je funt črnih pfenigov (240) prevzel vrednost 120 β , marka šilingov (160) pa je obenem pomenila 320 d_c . V rabi je ostal tudi stari funt parvulov, sedaj imenovan funt soldov v vrednosti 20 β oz. 40 d_c .

$$\begin{aligned} 1 \text{ m } \beta &= 160 \beta = 320 d_c \\ 1 \text{ lb } d_c &= 120 \beta = 240 d_c \\ 1 \text{ lb } \beta &= 20 \beta = 40 d_c \end{aligned}$$

B) DENARNI OBTOK

Delovanje kovnic na določenem ozemlju je bilo tesno povezano z oblastno strukturo in dinastično-politično situacijo. Zato ni presenetljivo, da se je v 13. stoletju, obdobju, ko so slovenski prostor obvladovali različni dinasti in cerkveni knezi (Spanheimi, Andeški, Babenberžani ter oglejska, salzburška, freisinška in krška cerkev), v njem odvijala zelo živahna kovniška dejavnost. Andeški so od konca 12. stoletja dalje kovali v Kamniku in Slovenj Gradcu ter pozneje, ko so dobili v fevd freisinški Otok (*Gutenwerd*), tudi tam, kjer pa je po nekaterih podatkih že pred tem obstajala freisinška kovnica. Spanheimi so kovali v Ljubljani, Kostanjevici, Podbočju in Čatežu, potem pa, ko so pridobili andeško posest, tudi v Kamniku in Slovenj Gradcu. Kamnik in Otok sta bila v času (prvega) zakona Agneze Meranske s Friderikom II. Babenberškim v posesti avstrijsko-štajerskih vojvod, ki so razen na teh dveh mestih kovali tudi na Ptuj in v Brežicah. V obeh mestih so kovali denar tudi salzburški nadškofje, ki jim je ta posest pripadala, poleg tega pa so imeli svojo kovnico tudi v Brestanici. Krški škofje so svojo (falsificirano) kovno pravico izvajali izključno na svojih spodnještajerskih posestih, ki niso bila podvržena salzburški cerkveni jurisdikciji,

⁴ BERNARDI, *Monetazione del Patriarcato di Aquileia*, 26–8.

⁵ V obračunih celjskih mestnih sodnikov naletimo na oznako *landswerung* že v osemdesetih letih 15. stoletja. E.g. KO Celje 1457–1514 (LO 1486) (*RMI 1*), fol. 32.

in sicer v Podbočju in Pilštanju. Nekatere od teh kovnic (Slovenj Gradec, Kamnik, Kostanjevica in Brežice⁶) so nazadnje delovale v sedemdesetih letih pod Otokarjevo oblastjo, ostale pa so z delovanjem prenehale že prej.⁷

Prevlada Habsburžanov in ustalitev političnih razmer je imela za posledico, da v 14. stoletju na Slovenskem praktično nihče več ni koval denarja. Pri tem je bila morda edina izjema krška škofija, saj si drugače težko razložimo pojav t. i. savinjskih pfenigov v prvi polovici tega stoletja. Podobno mrtvilo se je nadaljevalo tudi v 15. stoletju; edini, ki so na tem območju krajši čas izvajali kovno pravico, so bili celjski grofje. Njihova kovnica se je domnevno nahajala v Celju.⁸

Najboljši vir za ugotavljanje denarnega obtoka so vsekakor novčne najdbe. Pri tem imajo največjo vrednost zakladne najdbe, ki kažejo strukturo različnih vrst denarja, ki je bil v določenem kraju in času (ob zakopu) v obtoku. V primerjavi z njimi so informacije iz pisnih virov precej bolj skope. Omejujejo se na prevladujoči tip ali vrsto denarja, ki je bila na zadevnem območju običajno, morda legitimno plačilno sredstvo. V listinah se to najlepše odraža v klavzulah, ki so izstavitelja varovale pred nepričakovanimi spremembami. Neka zastavljena posest je bila npr. leta 1353 rešljiva z 32 markami oglejskih pfenigov *oder mit münz, die ze den zeiten ze Leybach gib vnd gaeb ist vnd fuer alsuil phenning czeut als vor geschriben stet.*⁹ Večinoma izstavitelj listine ni navajal točno določene vrste denarja, zato da bi preciziral želeno plačilno sredstvo. Tovrstne navedbe so bile nujne že zaradi same določitve višine zneska. Nekoliko bolj verodostojne (s stališča denarnega obtoka) so listine, ki navajajo že poravnano kupnino. Neki Henrik iz Domžal je leta 1322 izstavil listino, v kateri naznanja, da je prodal neko posest *vm zehen march aglayer phening, der ich zehant gewert wart genzeichen vnd schoen.*¹⁰ To pa še zdaleč ne pomeni, da je bila kupnina poravnana s samimi oglejskimi pfenigi, ki so verjetno res prevladovali. Pa tudi če bi bila, ostaja neznanca, v katerih kovnicah so bili dejansko skovani; izraz »oglejski pfenig« je namreč predstavljal tip kovanca, katerega kov so posnemali različni svetni in cerkveni gospodje (Goriški, tržaški škofje, ...).¹¹ Pri podatkih iz listin pa moramo upoštevati še eno dejstvo: skoraj izključno gre namreč za trgovanje z nepremičninami, torej za velike zneske, ki ne odsevajo vsakdanjih razmer na tržnicah, v gostilnah itd. Bliže temu so vsekakor (vsaj nekateri) podatki iz računskih knjig, vendar tu naletimo na drug problem: zneski so zaradi lažjega računanja večinoma vneseni v enotni, računski valuti. Kljub temu včasih naletimo na uporabne podatke. Lep primer so obračuni ljubljanskega stolnega kapitlja s konca 15. stoletja, ki skupaj z zaključno bilanco običajno z vso preciznostjo popisujejo stanje v blagajni; npr.: ... *remanserunt in corbana ducati Hungari tregintanovem, Renenses vero florenos quinquaginta, nigre monete circa centum LXIII tl d. Etiam remanserunt sex ducati pigrati per tl et IIII β. Remanserunt etiam marcelli viginti novem.*¹² Druga značilnost računskih knjig je ta, da valuta, s katero se neprestano operira, v tekstu pogosto ni niti enkrat omenjena. Tak primer so npr. obračuni krške škofije, ki nepretrgoma potekajo med leti 1425–1452 in 1467–1471. Vsi štajerski uradi so vodeni v sicer enotni, a navedeni denarni enoti – pfenigih, ki so izmenično združeni v marke in funte. Na dunajsko valuto je mogoče sklepati posredno, po mokronoškem uradu. Ta je spadal v isti sklop posesti, vendar je ležal na Kranjskem, kjer je v obtoku prevladoval oglejski denar. Pri poenotenju so uradniki oglejske

⁶ PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 243, omenja brežiške pfenige iz obdobja 1265–1276.

⁷ P. KOS, »Denarništvno na prostoru današnje Slovenije«, 307–17; IDEM, »Der Friesacher Pfenig und seine Nachprägungen«, 157–190.

⁸ PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 263–4.

⁹ OTOREPEC, CKSL, 1353, maj, 8., s. 1.

¹⁰ ADAM, *Gradivo za zgodovino Radovljice* 1, št. 110 (1322, jul., 22., s. 1.).

¹¹ WERUNSKY, *Österreichische Reich- und Rechtsgeschichte*, 411.

¹² Obračun za leto 1498 (*RLJ 1*), pag. 120.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

pfenige pretvarjali v dunajske in jih (zaradi jasnosti) izrecno imenovali. Sicer je možno beneško valuto razlikovati od dunajske na podlagi enot in njihovega notranjega razmerja. Prva se običajno navaja v markah soldov (*mr β*), druga pa v funtih (redkeje markah) pfenigov (*tl* ali *lb [mr] d*), pri čemer je šiling vmesna enota, ki šteje 30 pfenigov.¹³ Na tak in podoben način ugotovljene valute so v *TAB. 4* zapisane v oklepajih.

V naslednjih vrsticah skušamo prikazati denarni obtok na ozemlju Slovenije v dveh različnih časovnih obdobjih na podlagi dveh vrst pisnih virov. Za obdobje med leti 1320 in 1360 naj služi sklenjena vrsta listin,¹⁴ za celotno 15. stoletje pa sporadično ohranjena računska dokumentacija (večinoma obračuni gospostev in uradov).¹⁵ Ti dve vrsti virov časovno in krajevno nista enakovredno zastopani. Medtem ko listine v krajšem časovnem obdobju dokaj gosto in enakomerno pokrivajo celoten teritorij (nekoliko redkeje je zastopana Primorska, Prekmurje pa sploh ne, kar pa je posledica značaja uporabljenih zbirk virov, in ne ohranjenosti), je pri računski dokumentaciji opaziti precej vrzeli. Selekcija virov je namenjena predvsem ugotavljanju uporabnosti posameznih vrst virov za ta specifični namen.

TAB. 3. Pojavljanje različnih tipov pfenigov v listinah v letih 1320–1360

	1320–1325	1326–1330	1331–1335	1336–1340	1341–1345	1346–1350	1351–1355	1356–1360
<i>Gorica</i>			Ven	Ven	Ven	Aq		
<i>Trst</i>		Ven, T, V, F	Ven, T	Ven	Ven	Ven		
<i>Vipava</i>		Aq	Aq					
<i>Planina</i>			Ven					
<i>Radovljica</i>		Aq	Aq	Aq	Aq, V	Aq, V	Aq	Aq, Ven
<i>Kranj</i>	Aq	Aq, G	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq
<i>Šk. Loka</i>	Aq	Aq		Aq	Aq	Aq	Aq	Aq
<i>Kamnik</i>	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq, Ven
<i>Ljubljana</i>	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq, G	Aq	Aq, Ven
<i>Stična</i>	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq	Aq
<i>Lož</i>					Aq			Aq, Ven
<i>Ribnica</i>					Aq		Aq	
<i>Mokronog</i>		Aq	Aq				Aq	Aq
<i>Otok</i>					Aq, G			
<i>Kostanjevica</i>	Aq	Aq			Aq		Aq	Aq
<i>Svibno</i>		Aq, G	Aq, G	Aq	Aq, G	Aq	Aq	Aq, G
<i>Gornji Grad</i>	Aq	Aq, S	Aq	Aq	Aq, G	Aq, G	Aq, G	Aq
<i>Celje</i>		G	Aq, S, G, Č	Aq, G, Č	Aq, G	Aq, G, S	Aq, G	Aq, G, W, Ven
<i>Laško</i>			Aq	G		G		
<i>Posotelje</i>	G, S		Aq	Aq	Aq, G	Aq, G	Aq, G, W	G, W
<i>Sl. Bistrica</i>	Aq, G							G
<i>Ptuj</i>	W		G, Aq		G, Aq	Aq	G	G
<i>Maribor</i>	G	G	G, W, Č		G, Aq	G, W	G, Aq, W	G, Aq, W
<i>Slov. Gradec</i>	G		G, S, W	Č		Aq	G	

LEGENDA: Aq.....oglejski G.....graški Ven.....beneški
 Č.....češki S.....savinjski V.....veronski
 F.....breški T.....tržaški W.....dunajski

¹³ Glej zgoraj, str. 83.

¹⁴ K obravnavi so bile pritegnjene naslednje zbirke: MLINARIČ, GZM II-IV (za leta 1320–1360); OTOREPEC, GZL V; OTOREPEC, CKSL (za leta 1320–1360); D. Kos, Delovni izpiski denarnih relacij iz listin (1222–1409).

¹⁵ Poleg obravnavanih obračunov (glej poglavje »Rokopisi«) je tu uporabljena še knjiga izdatkov za popravilo bovške ceste 1399–1400, prepis v rokopisni zapuščini Vladimirja Levca, AS, Priv. a 920, fasc. 3.

Tab. 3 kaže, da je v letih 1320–1360 na Kranjskem močno prevladoval oglejski denar. Občasne omembe veronskega denarja (Radovljica 1341–1450) gredo izključno na račun parvulov oz. malih pfenigov v vrednost $\frac{1}{12}$ običajnega. (*Denarius*) *veronensis* ali *Perner* (*phenning*) je bila splošna oznaka za tovrstni drobiž ne le veronskega, temveč tudi beneškega in oglejskega kova, in torej še toliko manj kaže na dejanski izvor kovancev. Beneške solde, ki so sicer prevladovali na Goriškem in v Trstu, zasledimo na Gorenjskem in Notranjskem šele ob koncu šestdesetih let.

Precej bolj pestro sliko kaže Spodnja Štajerska. Deželni, graški valuti je povsem enakovredno konkurirala oglejska, kar ob živahni trgovini s sosednjima deželama (Kranjsko in Koroško; tudi tu je bil oglejski denar močno zastopan) in močnega tranzita na relaciji JZ – SV sploh ne preseneča. Konkuriranje je bilo najbolj izrazito v obmejnem pasu od Gornjega Grada preko Celja, Svibnega in Laškega do Posotelja, vendar tudi na Ptuj in v Mariboru oglejski pfenigi niso bili ravno redkost. Občasno se pojavljajo dunajski pfenigi (bolj pogosto le v okolici Maribora) in češki groši, ki pa so omejeni na trideseta leta ter na mariborsko, celjsko in slovenjegraško območje. Zanimiv je pojav savinjskih pfenigov, v tem času edine domače valute. Pojavljajo se med leti 1324–1346 izključno na celjskem, gornjegrajskem, slovenjegraškem ter območju krške posesti ob Sotli. Njihov izvor ni povsem jasen, možno pa je, da gre za denar, ki so ga kovali krški škofje nekje na območju svoje spodnještajerske posesti.¹⁶

Zaradi slabe zastopanosti v uporabljenih zbirkah virov imajo ugotovitve za Primorsko manjšo vrednost. Kot že rečeno, je beneški denar prevladoval na Goriškem in v Trstu. Tu naletimo med leti 1326 in 1335 nekajkrat tudi na tržaške pfenige, ki so jih kovali tamkajšnji škofje. Glede veroncev velja gornja opazka, oznaka *Frixachensis*¹⁷ pa bi razen breških morda lahko zaznamovala tudi oglejske pfenige, ki so bili kovani po breškem vzorcu in so jih pogosto tako tudi imenovali.¹⁸

Tudi za 15. stoletje (*Tab. 4*) so podatki za Primorsko sila skopi, pa še ti vsi potekajo iz prve polovice stoletja. Kljub temu lahko vidimo, da je prevladujočemu oglejskemu denarju začel parirati dunajski.

Podobno velja tudi za ožjo Kranjsko, kjer sta bila celo stoletje v ravnotežju dunajski in severnoitalijanski denar. Slednjega so v prvi polovici stoletja zastopali še oglejski pfenigi, v drugi polovici pa predvsem beneški soldi. Dejstvo je, da sta se oba naziva na Kranjskem dostikrat uporabljala za isti tip kovancev, v katerega so uvrščali dokaj enoten denar raznih severnoitalijanskih kovov. Izpričana je tudi skupna oznaka *Wellsch* (*schilling*),¹⁹ ki pa se je uporabljala bolj poredko. Nasploh je bilo poimenovanje denarja podvrženo močnim vplivom tradicije. Oglejski pfenigi se v virih pojavljajo še v sedemdesetih, čeprav so jih že leta 1420 prenehali kovati.²⁰ Dejansko moramo po tem letu v okviru severnoitalijanskega tipa računati s prevladujočim deležem beneških soldov. Razmerje med oglejskimi in hallskimi pfenigi v obračunu blejske otoške prošnje²¹ je prejkone navedeno zaradi lažje predstave v oddaljenem Brixnu, vendar prisotnost t. i. hallerjev v slovenskem prostoru ni izključena; mdr. jih omenja Jakob Unrest v svoji kroniki, ko navaja vzroke za koroški kmečki upor leta 1478.²²

Na Štajerskem je dunajski pfenig povsem prevladal. Beneški denar zasledimo le še v

¹⁶ Cf. PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 245; PICHNER, *Die mittelalterigen und neuen Münzen* 3, 64, 73–5, ugotavlja obtok savinjskih pfenigov v letih 1308–1335 predvsem na območju Gornjega Grada, Slovenj Gradca in v dolini Pake. Njihovo kovanje skuša pripisati Žovneškim, za katere namiguje, da bi domnevno kovno pravico lahko nasledili od savinjskih mejnih grofov.

¹⁷ V listini iz 1328, maj 27., Trst. OTOREPEC, *GZL* V, št. 24.

¹⁸ PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 244, 251.

¹⁹ *RMI* 3, fol. 2.

²⁰ BERNARDI, *Monetazione del Patriarcato di Aquileia*, 26.

²¹ »Item ein Agler gült 3 Haller,« *RBR* I, fol. 4.

²² VNREST, »Chronicon Avstriacvm«, 632.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

obmejnem gornjegrajskem območju. Omemba bavarskega denarja (*Payerisch münss*) v Mariboru²³ je osamljena in neobičajna, opozarja pa na dejstvo, da je videz homogenosti, ki jo dajejo pisni viri, zelo varljiv.²⁴

TAB. 4. Pojavljanje različnih tipov pfenigov v računski dokumentaciji v letih 1395–1500

	1395–1402	1420–1430	1437–1450	1451–1460	1461–1470	1471–1480	1481–1490	1491–1500
<i>Bovec</i>	(Aq)							
<i>Gorica</i>	(Aq)							
<i>Planina</i>	(Aq)		(W)					
<i>Kras</i>	(Aq)							
<i>Trst</i>	V		V, (W)					
<i>Bled</i>				Aq, (W), H				
<i>Kranj</i>								(Ven), (W)
<i>Šk. Loka</i>	Aq		(Aq), W			(Ven), (W)	(Ven), (W)	(Ven), (W)
<i>Kamnik</i>			Aq, (W)					(Ven), (W)
<i>Ljubljana</i>	(Aq), W	(W)	Aq, (W)				(Ven)	SI, (Ven), (W)
<i>Stična</i>								Ven, (W)
<i>Viš. Gora</i>			(W)					(Ven)
<i>Mokronog</i>		Aq, W	(W)	(W)	Aq, (W)	Aq, (W)		
<i>N. mesto</i>			Aq, (W)					
<i>Klevevž</i>	Aq, W						(Ven)	
<i>Kostanjev.</i>			Aq, W		(Ven)			
<i>Svišno</i>								(Ven), (W)
<i>G. Grad</i>						(Ven), (W)		Ven, (W)
<i>Celje</i>				(W)	(W)	(W)	(W)	(W)
<i>Posotelje</i>		(W)	(W)	(W)	(W)	(W)		
<i>Maribor</i>			(W)	(W)	(W), Bay	(W)	(W)	(W)
<i>Sl. Gradec</i>				(W)			(W)	(W)

LEGENDA: Aq.....oglejski H.....halski Ven.....beneški W.....dunajski
Bay.....bavarski SI.....severnoitalijanski V.....veronski

*V oklepajih so ne izrecno omenjeni, vendar na podlagi notranjih razmerij razporejeni tipi.

Če na kratko povzamemo, je glavna značilnost denarnega obtoka v 14. in 15. stoletju (na podlagi pisnih virov) postopen prodor avstrijskega (habsburškega) denarja na slovensko ozemlje v smeri SV – JZ. Medtem ko mu je med leti 1320–1360 na Spodnjem Štajerskem še enakovredno pariral oglejski pfenig, je bil avstrijski denar v 15. stoletju tam brez konkurence. Območje dveh valut se je premaknilo na Kranjsko vse do Trsta, ne pa tudi v habsburško Istro.²⁵

C) RAZLIČNE VALUTE IN NJIHOVA MEDSEBOJNA RAZMERJA

Kot je razvidno iz TAB. 3 in 4, je na ozemlju današnje Slovenije v 14. stoletju krožilo okrog deset različnih valut, v 15. stoletju pa se je njihovo število nekoliko zmanjšalo. Temu je treba prišteti še tehtano srebro (večinoma je šlo za vlite srebrne palice z žigi kovnic²⁶) in zlati denar, ki je s časom vedno bolj pridobival na pomenu. Menjalni tečajji med posameznimi valutami so se izoblikovali iz vrednostnih razmerij med kovanci različnih

²³ V obračunu mestnega sodnika za leto 1465. MLINARIČ, GZM XVII, str. 43.

²⁴ Kot primer naj služijo posamične novčne najdbe z ljubljanskega gradu, kjer je med pfenigi 15. stoletja 5 dunajskih, 5 bavarskih, 2 pfaška in 1 salzburški. P. Kos, »Denarništvu na prostoru današnje Slovenije«, 315–6.

²⁵ Obračuna za pazinsko gospostvo in urad Vranjo iz leta 1439 dokumentirata uporabo beneškega denarja. RDK 6, fol. 22–4'.

²⁶ KULIŠER, *Splošna gospodarska zgodovina* 1, 409.

kovov v zaokrožene relacije, ki so ostajale v rabi skozi daljša obdobja, čeprav pogosto niso več ustrezale dejanskemu stanju. Vsebnost srebra v novcih je namreč zaradi obrabe, obrezovanja itd. stalno upadala, vendar ne povsod enako intenzivno. Svoje je prispevala tudi iniciativa kovnih gospodov, ki so z različnimi sredstvi (in uspehom) skušali ta proces zajeziti.

Na slovensko ozemlje so od sredine 12. stoletja dalje začeli prodirati pfenigi, ki so jih v Brežah na Koroškem kovali salzburški nadškofje. Sprva so uporabljali kölnsko marko (229,45 g), pri čemer so pfenigi pri začetni kovni stopnji 160 pfenigov na kovno marko (d/KM) vsebovali približno 1,35 g srebra. Kovna stopnja se je stalno večala in dosegla v petdesetih letih 13. stoletja vrednost 290 d/KM, s tem pa je vsebnost srebra padla na 0,74 g. Ko so leta 1287 pri kovanju začeli uporabljati dunajsko marko (275,437 g), je to avtomatično pomenilo še večjo kovno stopnjo (370 d/KM). Breški pfenig je v tem času vseboval okoli 0,7 g srebra, ob koncu svoje dobe, leta 1334, ko je kovna stopnja dosegla 410 d/KM, pa le še 0,63 g.²⁷

Breški kov je posnemala večina kovnih gospodov »furlansko-notranjeavstrijskega« območja, med njimi tudi štajerski deželni knezi Babenberžani v Gradcu. Ko je po habsburškem prevzemu Koroške (1335) pomen breškega denarja naglo upadel, se je graški pfenig v svojih kovnih lastnostih (kovna stopnja, masa, vsebnost srebra) začel vse bolj približevati dunajskemu. Medtem ko so še v času Rudolfa IV. (1358–1365) v Gradcu kovali po starem, breškem vzorcu, se graški pfenigi v listinah od leta 1366 dalje začno vedno pogosteje enačiti z dunajskimi. Zakonsko je bila sprememba regulirana leta 1409, ko je novo stanje postalo že neizpodbitno dejstvo.²⁸

Začetke delovanja dunajske kovnice postavlja Luschin v leta med 1189 in 1192. V tem času naj bi dunajski pfenigi vsebovali od 0,69 do 0,58 g srebra. Naslednjih dvesto let je vsebnost srebra konstantno padala: v letih 1308–1330 je znašala 0,46 g, med 1330 in 1358 0,39 g, v letih 1365–1395 pa le še 0,37 g. Razvrednotenje se je nadaljevalo tudi v prvi polovici 15. stoletja. Kovna stopnja je takrat dosegla vrednost 480 d/KM, vsebnost srebra pa se je od 0,26 g v letih 1405–1409 zmanjšala na vsega 0,22 g leta 1440. Inflacija neslutnih razsežnosti, ki se je leta 1457 začela širiti s Švabske in Bavarske, je ravno v Avstriji dosegla svoj vrhunec. Iz kovancev je izginila še zadnja sled srebra. V dunajskih pfenigih ga je bilo septembra 1459 vsega 0,065 g, oktobra pa že celo 0,029 g. Normalno stanje je bilo spet vzpostavljeno v letih 1460–1461. V naslednjih desetletjih je oblast s pomočjo reform nekaj časa uspevala vzdrževati vsebnost srebra na predkrizni ravni (1469 – 0,18 g, 1473 – 0,24 g, 1478 – 0,25 g), vendar je leta 1481 spet padla na 0,125 g.²⁹

Oglejski patriarhi so v začetku (od sredine 12. stoletja dalje) kovali svoj denar po breškem vzorcu, vendar so se že v začetku 13. stoletja naslonili na beneško marko (238,344 g). V tem času so oglejski pfenigi pri kovni stopnji 200 d/KM vsebovali okoli 1,07 g srebra. Kovna stopnja je leta 1356 dosegla vrednost 248 d/KM, pri čemer je vsebnost srebra padla na 0,55 g, leta 1398 na 0,46 g, zadnji ohranjeni primerki patriarha Ludvika (1412–1420) pa izkazujejo le še 0,3 g srebra.³⁰

Za veronske in beneške pfenige je značilno, da so že zelo zgodaj dosegli zanemarljivo težo in vsebovano količino srebra. Nekako od konca 11. stoletja pa do leta 1170 je vsebnost

²⁷ Vrednosti so povzete oz. izračunane na podlagi podatkov, ki jih navaja PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 68, 242–3.

²⁸ *Ibid.*, 285.

²⁹ PRIBRAM, GEYER in KORAN, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne*, 6–14; PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 286–7.

³⁰ BERNARDI, *Monetazione del Patriarcato di Aquileia*, 19–20, 159; WERUNSKY, *Österreichische Reich- und Rechtsgeschichte*, 412; PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 251–2.

srebra v veronskih pfenigih padla z 0,3 na 0,1 g, v beneških pa z 0,2 na 0,05 g. V tem času je bilo njuno medsebojno razmerje torej 2 : 1. Prodor oglejskih pfenigov breškega kova v severovzhodni italijanski prostor pa je povzročil nekatere spremembe. Njegova vrednost je ustrezala 12 veronskim parvulom in je v tamkajšnjem sistemu prevzel vlogo običajnega, kratkega solda (*solidi brevis*). Čeprav se v beneški sistem oglejski pfenig ni tako dobro vklapljal, je iz nekaterih listin razvidno, da se je tu ustalil kot dolgi šiling (*solidus longus*) v višini 30 parvulov. Ta tečajna vrednost pa je bila večja od njegove dejanske, zato je po Greshamovem zakonu začel izpodrivati mali beneški pfenig. Kot odgovor na to so v Benetkah že med leti 1172 in 1178 začeli kovati nove parvule po veronskem vzorcu, 1201 pa uvedli povsem nov tip kovanega denarja, groš, katerega začetna vrednost je bila 24 parvulov, že v naslednjem letu pa je poskočila na 26 (na račun poslabšanja parvula).³¹ Čeprav je vrednost parvula še naprej drsela, so groši konstantno držali svojo težo in vsebnost srebra.³² To potrjuje za celo trinajsto stoletje npr. novčna najdba iz Dolenje vasi pri Ribnici.³³

Leta 1300 so tudi na Češkem, točneje v Pragi, začeli po italijanskem vzoru kovati groše. Praška marka je tehtala 253,14 g, iz nje pa so skovali 64 grošev, ki so vsebovali približno 3,7 g srebra. Razmerje 1 : 64 se je ohranilo v števnem sistemu, dejanska kovna stopnja pa je do leta 1346 zrasla na 84,5 grs/KM, bila z reformo v petdesetih letih zmanjšana na 75–78, v letu 1360 pa je spet dosegla vrednost 80 grs/KM.³⁴

In kakšni so bili menjalni tečaji med temi valutami? Iz virov je mogoče razbrati naslednje relacije:³⁵

14. STOLETJE	15. STOLETJE
$d_{Aq} : d_w$	$d_{Aq} / \beta_{Ven} : d_w$
1311, 1383, 1399	1400–1471
1,5 : 1	1,5 : 1
$d_{Aq} : d_G$	1467–1495
1327, 1332, 1363, 1368	2 : 1
1,5 : 1	
$d_{Aq} : d_G$	
1312, 1344, 1347	
12 : 1	
$d_G : d_w$	$d_c : d_b$
1311, 1329, 1364	1474
1,5 : 1	10 : 9
1335	1484–1498
1,385 : 1	5 : 4
1374	1491
1 : 1	8 : 7
$češ. grs : d_G$	1494–1498
1335	8 : 6,5
4,3 : 1	
$češ. grs : d_w$	
1300	
7,5 : 1	
1337	
7 : 1	
$d_T : d_{Ven}$	
1335	
1,5 : 1	

³¹ SACCOCCI, »La monetazione dell'Italia nord-orientale«, 287–98.

³² SPUFOROD, *Handbook of Medieval Exchange*, 85.

³³ JELOČNIK, »Dve najdbi srednjeveških novcev«, 455–7.

³⁴ PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 313–5; KULIŠER, *Splošna gospodarska zgodovina I*, 401–2.

³⁵ Podatki za 15. stoletje temeljijo na zbranih računskih virih, za 14. stoletje pa na: D. Kos, Delovni izpiski denarnih relacij iz listin (1222–1409); OTOREPEC, CKSL.

Kolikor je mogoče razbrati iz skopih podatkov, so bili menjalni tečaji zelo trdoživi. Razmerje med oglejskim in dunajskim pfenigom (1,5 : 1) je ostalo nespremenjeno celo 14. stoletje in prvo polovico 15., umetno pa so ga vzdrževali v nekaterih gospostvih pri urbarialni oddaji vsaj še do sedemdesetih let,³⁶ čeprav je v praksi že dolgo veljalo razmerje 2 : 1. Pred letom 1374 je tudi graški pfenig veljal 1,5 dunajskega, in bi torej moral stati z oglejskim v razmerju 1 : 1, vse izpričane relacije pa izkazujejo le $\frac{2}{3}$ oglejske vrednosti. Za to situacijo zaenkrat ne najdem ustrezne razlage. Bolj skladna so razmerja graškega in dunajskega pfeniga do češkega groša. Primerjava časovno bližjih podatkov (iz let 1335 in 1337) kaže na medsebojno razmerje 1,63 : 1, kar ne odstopa preveč od njunih neposrednih relacij. V 15. stoletju je na ozemlju današnje Slovenije opazen enoten tečaj severnoitalijanskih valut (predvsem oglejske in beneške). Njihovo razmerje do dunajskega pfeniga je bilo od šestdesetih let dalje 2 : 1, vendar se je v naslednjih desetletjih razkorak še nekoliko povečal. Relacijo 2 : 1 je na Kranjskem obdržal fiktivni črni pfenig, ki je z dunajskim, odslej belim, stopal v različna razmerja.

Posebno poglavje v srednjeveškem denarstvu predstavlja zlati denar. V zahodni Evropi se je znova uveljavil v drugi polovici 13. stoletja. Najprej so ga kovali v Firencah, zaradi česar je dobil ime florint. Poleg tega najdemo v virih tudi oznake *ducatus*, (*gold*)*gulden* in *Ungrisch gulden*. V bistvu gre za enakovredne zlatnike istega tipa, ki ga običajno poimenujemo dukat. Razen tega je bil v slovenskem prostoru, sicer redkeje, prisoten še tip renškega goldinarja, katerega vrednost se je ustalila na $\frac{3}{4}$ vrednosti dukata. Za razliko od srebrnega denarja je bila značilnost zlatnikov razmeroma velika stabilnost. Lahko bi celo dejali, predvsem to velja za dukat, da se njegova teža in čistost do konca 15. stoletja nista bistveno spreminjali. S tega stališča lahko tečaj dukatov nazorno kaže dogajanja v srednjeveškem denarstvu.

Tab. 5. Tečaj dukatov po poslovni knjigi ljubljanskega kapitlja iz let 1494–1500

[B _(Ven) /gld]	1494	1497	1498	1499	1500
<i>Ljubljana</i>	124	124, 126	124, 126, 128	126	124
<i>Šiška</i>		124	128	128	
<i>Koseze</i>		124		124	
<i>Kamna Gorica</i>		124	124	124	
<i>Vrhnika</i>		124		124	
<i>Polhov Gradec</i>			124	124	
<i>Šentvid</i>		126	126	126	
<i>Vodice</i>		126	126	126	
<i>Naklo</i>		126	126	126	126
<i>Kranj</i>		128		130	
<i>Mengeš</i>		126, 128		124	
<i>Moravče</i>		128	130		
<i>Vače</i>		126, 130		130	
<i>Hotič</i>		128		126	
<i>Svibno</i>		125	125	125, 130	
<i>Gornji Grad</i>		130		126	
<i>Cerknica</i>		128			

³⁶ Podatki iz let 1467–1471 se nanašajo na Mokronog, kjer oskrbnik v obračunih med prihodki redno navaja presežek zaradi tečajnih razlik. KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. v, 10^r, 51, 79^r.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

Prezentacija tega tečaja za slovensko ozemlje pa je povezana z nekaterimi problemi. Računska dokumentacija sicer nudi dovolj podatkov, ki pa zaradi sporadične ohranjenosti niso časovno usklajeni. Pokazalo se je namreč, da je bilo lahko na razmeroma majhnem območju istočasno v rabi več različnih tečajev, ki so bili do neke mere lokalno pogojeni. Tipičen primer predstavlja širša okolica Ljubljane, na katero se nanaša poslovna knjiga ljubljanskega stolnega kapitlja iz let 1494–1533.³⁷ Na določenih delih te posesti je več zaporednih let veljal isti, vendar v primerjavi s sosednjimi območji neenoten tečaj (v Naklem, Vodicach in Šentvidu 126 β_{ven} ; v Kamni Gorici, Kosezah in Polhovem Gradcu 124 β ; v Svibnem 125 β , ...). Pri tem ni povsem jasno, ali gre za lokalne posebnosti v obtoku

Tab. 6. Tečaj dukatov v obračunih krške škofije iz let 1425–1472

leto	d _w	kraj
1425	178	Podčetrtek
	180	Anderburg, Pilštanj, Mokronog, Bizeljsko
1426	176	Anderburg, Pilštanj, Bizeljsko, Podčetrtek
	176	Mokronog, Bizeljsko, Podčetrtek
1427	177	Pilštanj
	175	Mokronog, Bizeljsko, Podčetrtek
1428	175	Mokronog, Bizeljsko,
1429	175	Mokronog, Bizeljsko,
1430	175	Anderburg, Mokronog, Podčetrtek
	185	Bizeljsko
1432	180	Podčetrtek
	186	Bizeljsko
1433	180	Podčetrtek
1434	180	Pilštanj
1439	209	Podčetrtek
1441	200	Bizeljsko
1442	210	Mokronog
1443	198	Bizeljsko
	210	Pilštanj
1444	210	Vitanje
1445	210	Vitanje
1446	210	Bizeljsko
1447	210	Vitanje, Bizeljsko
1448	210	Lušperk
1450	225	Vitanje, Podčetrtek
1452	220	Anderburg
1467	256	Mokronog
	300	Anderburg, Vitanje, Bizeljsko, Podčetrtek
1468	248	Mokronog
	250	Pilštanj, Podčetrtek
	255	Rogatec, Bizeljsko
	270	Rogatec, Vitanje, Kunšperk
1469	260	Rogatec, Pilštanj
	270	Bizeljsko, Vitanje, Kunšperk, Anderburg
1470	260	Anderburg
1471	270	Podčetrtek

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

TAB. 7. Tečaj dukatov v različnih krajih

VILTUŠ		MARIBOR $[d_c/gld]$		ŠKOFJA LOKA $[\beta_{Ag} \text{ oz. } \beta_{Ven}/gld]$	
1348	$85 d_G$	1459	280	1396	86
		1465	285	1397	88, 90
		1474	330, 360, 390	1398	90, 90.5, 92, 93
		1475	320	1399	88, 89, 90, 91, 92
LJUBLJANA		CELJE $[d_c/gld]$		1437	126.66
1360	$72 d_{Ag}$	1466	250	1438	126.66
1423	$174 d_W$	1471	250	1439	130
		1472	255	1440	130
TRST		1473	255	1441	131.4, 131.4
1394	$84, 85 \beta$	1474	255	1477	124
		1476	255, 280	1485	128
		1478	255	1486	126
VIŠNJA GORA		1480	259, 271	1490	125, 126, 128, 130
1439	$195 d_W$	1486	270	1493	128
		1487	269	1494	128
PLANINA		1488	266.5	1495	136
1445	$210 d_W$	1489	269, 270	1496	130

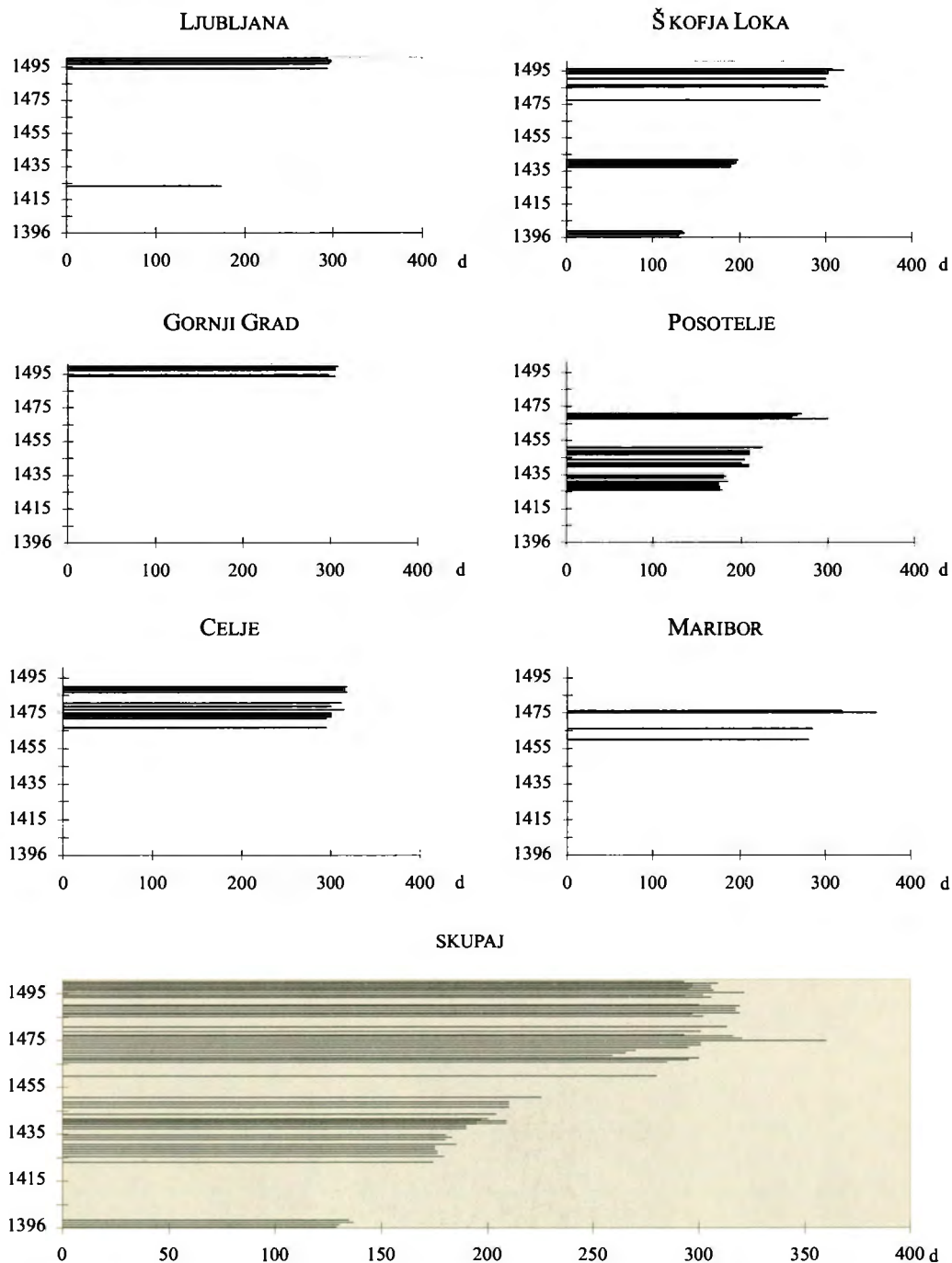
srebrnega denarja, različno vrednost dukatov ali kaj tretjega. Drug problem predstavlja dejstvo, da so v zadnjih desetletjih 15. stoletja dukati izmenoma vrednoteni v črnem in belem denarju, pri čemer njunega medsebojnega razmerja ni vedno mogoče razbrati.

D) DINAMIKA VALUTNIH RAZMERIJ

Postopno padanje vsebnosti srebra v kovancih je imelo za posledico nižanje vrednosti dane valute. Pri tem se je vsaka od valut gibala po svojem tiru, ki ga je začrtoval predvsem vladar s svojo denarno politiko. Dejanske vrednosti posameznih kovancev kot tudi razmerja med kovanci različnih monetarnih sistemov so kljub trajnim uveljavljenim relacijam med njihovimi računskimi ekvivalenti občutno nihale. Ta nihanja lahko opazujemo na dva načina: neposredno z ugotavljanjem fizične vrednosti srebra v posameznih kovancih iz različnih obdobj in posredno s pomočjo vsakokratnega razmerja računske enote nekega denarnega sistema do zlatega denarja. Ohranjenost računskih virov na eni strani in dostopnost ustreznih numizmatičnih podatkov na drugi omogočajo za ozemlje osrednje Slovenije le nekakšno »kombinirano« obravnavo. Za leta med 1218 in 1420 je mogoč razmeroma sklenjen prikaz vsebnosti srebra v oglejskih in dunajskih pfenigih, medtem ko lahko za posamezne dele 15. stoletja opazujemo razmerje obeh valut do dukata. Rezultati obeh metod so v grobem primerljivi, saj se razmerje med vrednostjo srebra in zlata vsaj od sredine 14. do konca 15. stoletja ni spreminjalo. V denar izkovano zlato je bilo vredno 11,22-krat več kot srebro enake namembnosti, kar pomeni, da je dukat z v tem času stalno vsebnostjo zlata 3,52 g predstavljal vrednost 39,49 g srebra.³⁸ Ta izračun je mogoče v praksi dokaj dobro (čeprav na podlagi redkih primerov, ki omogočajo primerjavo) potrditi

³⁸ PRIBRAM, GEYER, KORAN, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne*, 17-9.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

* Vse vrednosti so navedene v dunajskih in od šestdesetih let dalje belih pfenigih; pri preračunavanju iz črnih pfenigov je upoštevana srednja vrednost vseh štirih relacij, ki se pojavljajo v virih (količnik 1,18). Cf.Tab. 5-7.

GRAF. 1. Gibanje tečaja dukata v 15. Stoletju.

za severnoitalijanski denar, nekoliko manj zanesljiv pa se kaže v primeru dunajskega pfeniga. Tu je pri srebrni protivrednosti dukata glede na tečaj opazno nekoliko večje nihanje (TAB. 8).

TAB. 8. Vrednost dukata v srebru na podlagi razmerja med vsebnostjo srebra v kovancih in tečajem dukata³⁹

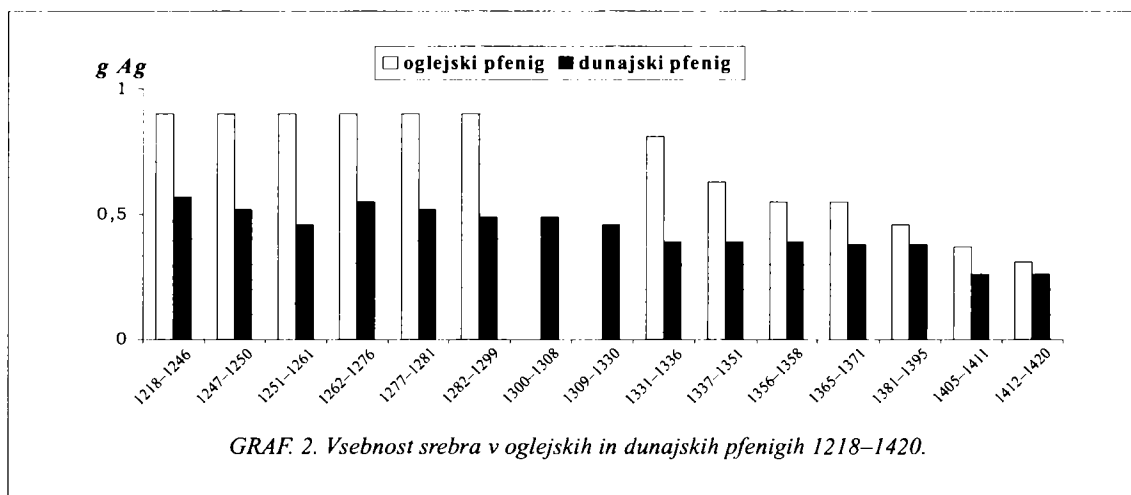
Oglejski pfenigi, beneški soldi

leto	g Ag/d	tečaj gld	g Ag/gld
1360	0,55	72	39,6
1399	0,46	90	41,4
1496	0,31	130	40,3

Dunajski pfenigi

leto	g Ag/d	tečaj gld	g Ag/gld
1358	0,385	95	36,58
1405–6	0,2561	155	39,70
1420	0,2561	180	46,10
1427	0,2634	180	47,4
1438	0,2195	200	43,9
1461	0,183	240	43,92
1481	0,125	310	38,75

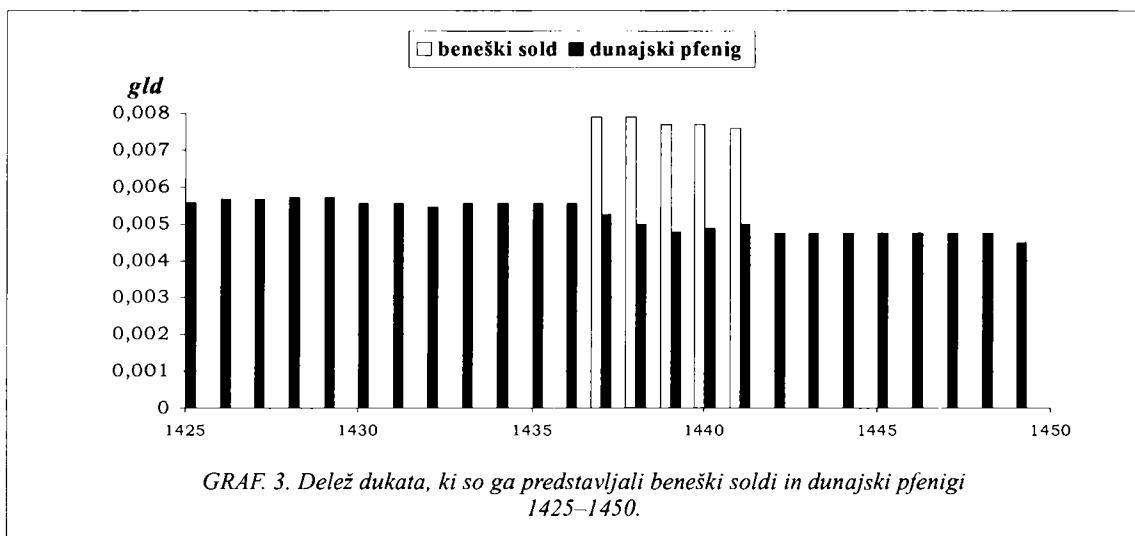
Po razpoložljivih podatkih je oglejski pfenig v začetku 13. stoletja vseboval okoli 0,9 g srebra, dunajski pa le 0,57g. Medtem ko je prvi ohranil svojo čistino do konca stoletja, je pri drugem opaziti rahlo nihanje. V prvih tridesetih letih 14. stoletja je vsebnost srebra dunajskega pfeniga padla na 0,39 g, potem pa je do konca stoletja ostala skoraj povsem stabilna. Nasprotno je v tem času opazen precej intenziven upad pri oglejskem pfenigu (podatki za prvih 30 let 14. stoletja manjkajo), ki se je nadaljeval v prvih desetletjih 15. stoletja, ko je tudi čistost dunajskega pfeniga ponovno nekoliko nazadovala (GRAF. 2).

Okoli leta 1420 se je vsebnost srebra v oglejskih pfenigih oz. soldih in njim enakovrednih severnoitalijanskih kovancih, ki so krožili na obravnavanem ozemlju – med njimi je v naslednjem obdobju do začetka 16. stoletja prevladoval beneški sold –, ustalila na okoli 0,31 grama. Natančen potek njenega gibanja po tem datumu ni znan, dejstvo pa je, da podatki s konca 15. stoletja kažejo povsem isto sliko, kar daje slutiti, da ni bilo bistvenih

³⁹ Podatki za dunajski pfenig po PRIBRAM, GEYER, KORAN, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne*, tabele na str. 10–3, 20, 72–3; za oglejski pfenig BERNARDI, *Monetazione del Patriarcato di Aquileia*, 23; WERUNSKY, *Österreichische Reich- und Rechtsgeschichte*, 412; za beneški sold, VILFAN, »Temeljni in razvoj denarnih sistemov«, 403.

sprememb.⁴⁰ Na drugi strani pa je srebro v dunajskih pfenigih še naprej kopnelo. Če izznamemo obdobje inflacije v letih 1458–1460 (po normalizaciji razmer je bilo vzpostavljeno prvotno stanje),⁴¹ je vsebnost srebra z okoli 0,25 g leta 1420 do konca stoletja postopno zdrsnila na vsega 0,1 gram. Nekoliko podrobnejši vpogled v potek tega dogajanja nudi opazovanje tečajev dukata z eno in drugo obravnavano valuto. Delež dukata, ki ga je predstavljal dunajski pfenig, je v dvajsetih in prvi polovici tridesetih let 15. stoletja komajda opazno nihal med 0,00546 in 0,00571, po letu 1436 pa se je nekoliko spustil in se v štiridesetih ustalil na okoli 0,00476 dukata (dukat je bil tedaj vreden 210 d_w). Podatke o beneškem soldu imamo v tem obdobju le za leta 1437–1441. Iz njih lahko razberemo rahlo nihanje, v povprečju pa se razmerje do dunajskega pfeniga ni bistveno spreminjalo (GRAF. 3).

Korenite spremembe je v valutna razmerja vnesla dunajska denarna kriza v letih 1458–1460. V petdesetih letih 15. stoletja je v denarni obtok avstrijskih dežel (sprva in predvsem obeh Avstrij) vedno močneje prodiral slab denar (tj. z nizko vsebnostjo srebra) z Bavarske in iz drugih južnonemških dežel. Ta pojav je Friderik III. poskušal zaustaviti s staro metodo kovanja še slabšega denarja, ki pa se to pot ni obnesla. Gospodarstvo, razrahljano od vojn – te so še vedno zahtevale neomejene količine denarja – ni bilo sposobno ublažiti novega sunka. Cesar je podeljeval vedno nove koncesije za kovanje denarja in pfenigi so ostali praktično brez srebra; tečaj dukatov se je v letih od 1456 do začetka leta 1460, ko je kriza dosegla svoj vrhunec, povečal za osemkrat (torej na blizu 2000 d za 1 gld!). Šele po tem je prišlo do stabilizacije. Konec aprila tega leta so na Dunaju že kovali pfenige, ki so vsebovali 0,183 grama srebra. V naslednjih desetletjih je celo prišlo do poskusov vzpostavitve stanja iz predkriznega obdobja (nekaj časa so na Dunaju in v Dunajskem Novem mestu kovali pfenige z okoli 0,25 g srebra), vendar so vsi spodleteli; kriza je povzročila trajno razvrednotenje denarja. Novi novčni red iz leta 1481 je prinesel 50-odstotno devalvacijo ali drugače: dunajski pfenig je vseboval le še 0,125 grama srebra.⁴²

To pa je bila zgolj potrditev že obstoječega stanja, saj se je delež dukata, ki ga je

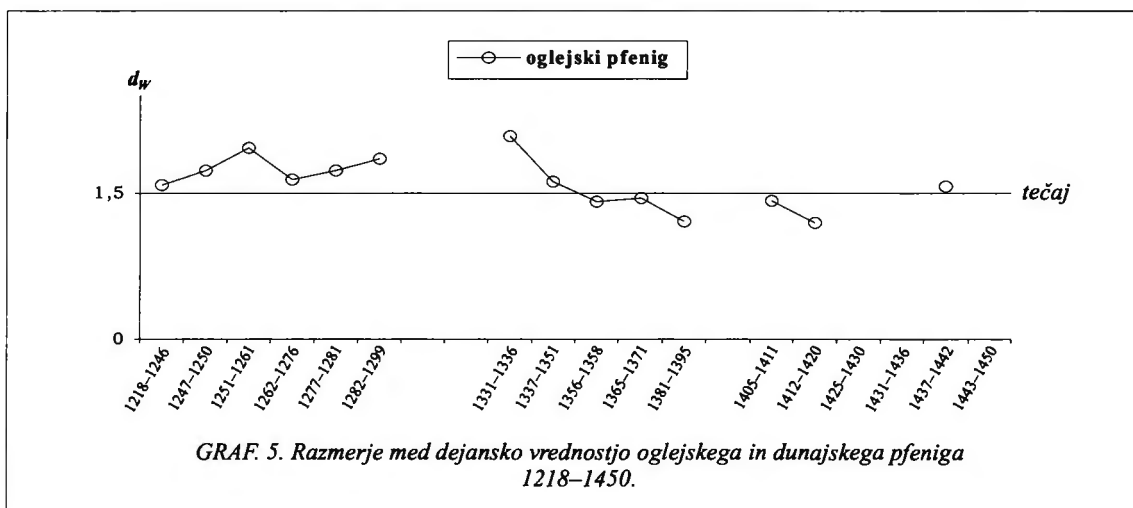
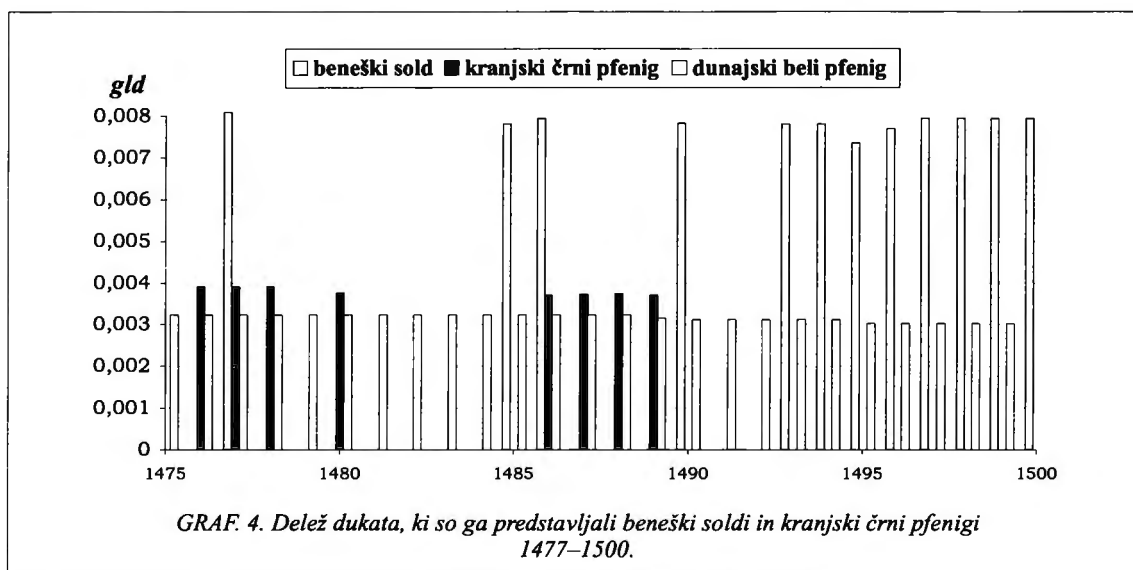
⁴⁰ VILFAN, »Temelji in razvoj denarnih sistemov«, 403.

⁴¹ PRIBRAM, GEYER, KORAN, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne*, 72–3.

⁴² PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 264–7; PRIBRAM, GEYER, KORAN, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne*, 12–3.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

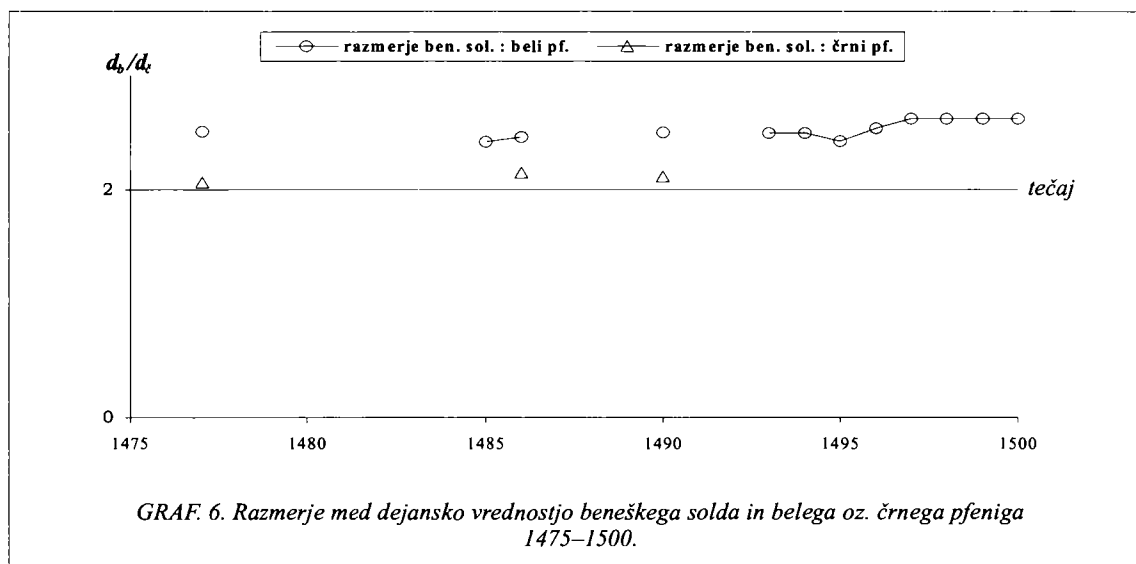
predstavljal dunajski pfenig, že pred tem ustalil na nekaj več kot 0,003 g (tečaj dukata med 300 in 320 d_w). Vsebnost srebra v beneškem soldu je medtem še naprej rahlo nihala, vendar je v povprečju ohranjala svojo raven. Nujna posledica takih razmer je bila sprememba tečaja med obema srebrnima valutama, ki se je po letu 1460 ustalil na 2 : 1 v korist solda. Vendar pa ta tečaj že v začetku ali pa vsaj kmalu po njem ni (več) ustrezal razmerju dejanskih vrednosti obeh kovancev. Njuni relaciji do dukata kažeta medsebojno razmerje okoli 2,5 : 1 (GRAF. 4). To je na slovenskih tleh, s težiščem na Kranjskem, kjer sta se denarna obtoka obeh valut stikala, privedlo do nastanka posebne števnice enote, t. i. črnega pfeniga, ki je bil vezan na beneški sold kot njegova polovična vrednost.⁴³

Kot vidimo, je bila dinamika padanja vrednosti dunajskega pfeniga in v slovenskem prostoru bolj ali manj enotnih severnoitalijanskih kovancev različna. Pri slednjih je vsebnost

⁴³ VILFAN, »Temelji in razvoj denarnih sistemov«, 405 ss.

srebra dokaj intenzivno padala v 14. in začetku 15. stoletja, medtem ko je bila v stoletju pred in po tem dokaj stabilna. Pri dunajskem pfenigu je opaziti precej bolj blago, vendar dolgotrajnejše postopno manjšanje količine srebra v kovancih, ki ga je za nekaj časa ustavila šele devalvacija po koncu denarne krize v šestdesetih letih 15. stoletja. Medsebojno razmerje dejanskih vrednosti kovancev obeh valut je v časovnem razponu treh stoletij kljub stabilnim tečajem (1,5 : 1 pred letom 1458 in 2 : 1 po letu 1460) opazno nihalo. Do druge polovice petdesetih let 14. stoletja je bil dunajski pfenig v denarnem prometu konstantno precenjen; mestoma se je oglejski pfenig približal vrednosti dveh dunajskih ali jo celo presegel (v petdesetih letih in ob koncu 13. stol. ter v tridesetih letih 14. stol.) (GRAF. 5). V naslednjem obdobju so bili nekoliko precenjeni srebrni kovanci severnoitalijanskega izvora, najbolj v osemdesetih letih 14. stoletja in v drugem desetletju 15., ko je bila razlika v vrednosti obeh vrst kovancev le še malenkostna. Do preobrata je ponovno prišlo v drugi četrtini 15. stoletja, saj izpričani tečaji dukatov s konca tridesetih in začetka štiridesetih let zopet nekoliko precenjujejo dunajski pfenig, kar se je do krize v petdesetih letih verjetno le še stopnjevalo. V poinflacijskem obdobju, od šestdesetih let 15. stoletja dalje, se je tečaj med obema valutama ustalil na 2 : 1, medtem ko se je dejansko razmerje vrednosti ves čas gibalo okoli količnika 2,5 : 1 (GRAF. 6).

CENE IN PLAČE: DINAMIKA GIBANJA TER MEDSEBOJNA RAZMERJA

Ugotovitve s področja raziskav merstva in denarništva pokažejo svojo pravo vrednost šele, ko jih časovno in prostorsko vgradimo v kompleksen prikaz cenovnih in plačnih razmerij ter njihovih razvojnih smernic, kar pa raziskovalcu predvsem starejših obdobij povzroča nemalo preglavic. Kljub temu da obravnavani viri nudijo na prvi pogled obilico uporabnih podatkov, podrobnejša analiza pokaže, da je njihova medsebojna primerljivost največkrat na zelo nizki stopnji. Edini blagovni skupini, katerih cene se v računskih knjigah pojavljajo dovolj pogosto, da jih je sploh mogoče pritegniti k obravnavi v daljših časovnih obdobjih, so prehrabneni artikli in obrtni izdelki. Nekaterih ni mogoče vključiti v primerjavo že zaradi nepreciznosti navedenih količin (denimo vina zaradi nezadostnega poznavanja razmer v merstvu), dimenzij (nekaterih polizdelkov [desk] in izdelkov [sodov] iz lesa), snovi ali kakovosti. Drugi dejavnik selekcije je časovna usklajenost podatkov. Pri tako nizki stopnji sklenjenosti kronoloških vrst ohranjene računske dokumentacije, kot smo ji priča za ozemlje osrednje Slovenije v obravnavanem obdobju, je povsem nerealno pričakovati sklenjene vrste cen za večje število artiklov celo v katerem koli krajšem časovnem intervalu. Z uporabo indeksov je s pomočjo oblikovanja ožjih skupin sorodnih artiklov (npr. izdelki iz lesa, drobnica itd.) sicer mogoča neka splošna primerjava cen tudi za neposredno neprimerljive kronološke serije, vendar s pogojem, da segajo v interval osnovnega indeksa. Ne preseneča torej, da opisani izbor temeljito razredči zbrano gradivo. Podobne razmere vladajo pri preučevanju plač, kjer smo omejeni izključno na mezde obrtnikov gradbenih strok (predvsem tesarjev in zidarjev) ter letne prejeme uradnikov in grajskega osebja. Slednja skupina je problematična že zaradi sumarnega navajanja v okviru postavke varovanja gradov pa tudi sicer so priložnostne mezde in redni letni prihodki med seboj težko primerljivi.

Obravnavani viri podajajo cene in plače v dveh valutah (dunajski in severnoitalijanski), zaradi česar je bilo treba vse vrednosti preračunati na enoten ekvivalent. Kot najprimernejši za to se je izkazal dukat, saj poznamo njegova tečaja z obema srebrnima valutama skoraj za vsa zadevna leta. Ta posrednik obenem izloča tisti segment rasti cen, ki je bil vezan na padanje vsebnosti srebra v kovancih, in s tem olajšuje analizo ostalih vplivov na cenovna gibanja. Na drugi strani pa blaži dinamiko gibanja nominalnih cen, zaradi česar je v nekaterih primerih koristno opazovati obe možnosti.

A) ŽITNE CENE

Pri obravnavi cen posameznih artiklov gre posebno mesto žitu. Ne le da so podatki o žitnih cenah daleč najpogosteje zastopani v srednjeveški računski dokumentaciji, tudi sicer

veljajo zanje posebne zakonitosti. Značilno je gibanje na dveh ravneh: sezonske oscilacije v okviru posameznega žitnega leta, ki ga omejuje žetev, in rast oziroma padanje cen v daljših časovnih obdobjih. Ta gibanja so bila v pretežni meri odvisna od količine žita na trgu in morebitnih motenj v dobavi, vendar zadnje v času, ko je za oskrbo zadoščala lokalna proizvodnja, ne prihaja toliko do izraza. Glavni dejavnik oblikovanja žitnih cen je bila torej količina pridelka, pogojena z letino. V splošnem je igrala ponudba večjo vlogo od povpraševanja, ki je bilo v lokalnem okviru enakomernejše. Izjemo so predstavljale le izredne razmere, med njimi najpogosteje vojne, ko je začasno prihajalo do povečanih koncentracij prebivalstva na posameznih območjih. Večji pomen je dobilo povpraševanje tudi tedaj, ko so cene dosegle zelo visoke vrednosti. V takih primerih je povpraševanje upadlo, z njim pa tudi cene.¹

Čeprav gre za najpogosteje dokumentirani tip cen v obravnavanih virih, pa so možnosti prikaza njihovega gibanja za osrednji slovenski prostor zelo skromne. Ustrezne podatke dajejo le obračuni freisinškega loškega gospostva in krških posesti v Marki v zelo omejenem obsegu pa tudi viri za klevevško gospostvo in kranjsko ter goriško deželnoknežjo posest. Pri tem gre z izjemo enega povsod za časovne intervale, krajše od desetih let.

V zvezi s temi podatki je treba omeniti še neko posebnost. Navedbe žitnih cen v obračunih največkrat izvirajo iz podatkov o odprodaji zalog ob koncu leta. Tu ne gre za neposredne cene, ki so se prosto oblikovale na trgu, temveč za vrednosti, ki jih je določil zemljiški gospod.² Zaloge je praviloma odkupil oskrbnik gospostva ali točneje: bile so mu avtomatično preračunane v denar, kar je v virih največkrat formulirano z *ist im angeslagen per ... ipd.*, samo dejanje in v prenesenem pomenu tudi vrednost tako preračunanega blaga pa se označuje kot *anslag* ali latinsko *taxa*. Tovrstne cene so baje določali na podlagi nekakšnih povprečij dejanskih tržnih cen,³ vendar natančni postopki za obravnavane primere niso ugotovljivi. Največkrat pri gospostvih ali uradih naletimo na enotne cene posameznih žit v obračunskem letu, v nekaterih primerih viri celo izrecno govorijo o letnih taksacijah.⁴ Edini opaznejši odklon od tega ustaljenega načina najdemo v freisinških obračunih s konca 14. stoletja, kjer so praviloma dokumentirane tržne cene, pri nekaterih prodajah pa so zabeleženi tudi kupci. To velja predvsem za primere, ko je določene količine žita odkupil oskrbnik. V nekaterih primerih je očitno, da so bili ti odkupi izvršeni iz zalog, popisanih tik pred obračunom, torej so primerljivi z drugod običajnimi taksacijami. Cene so pri teh prodajah brez izjeme najnižje v okviru posameznega obračunskega leta, opazna pa je še neka druga diferenciacija. Po višini daleč izstopajo cene, po katerih je gospostvo prodajalo žito svojim podložnikom; te prodaje, ki prednjačijo tudi po količini prodanega blaga, so označene s »*hat man den leuten angeslagen*« ali podobno. Tudi tu gre torej za nekakšno taksacijo. Prave tržne cene so bile nekje vmes. To nazorno kaže nekaj izbranih podatkov v tabeli (TAB. 9).

Sklepamo torej lahko, da so taksacijske cene, ki jih navadno navajajo obračuni, najverjetneje temeljile na nekih letnih povprečjih tržnih cen, vendar so bile postavljene nekoliko nižje od njih. Nasprotno so gospostva in verjetno tudi oskrbniki iz svojih zalog na lokalnih trgih prodajali žito po cenah, ki so bile višje od povprečja na prostem trgu, kar jim je uspevalo z izločanjem konkurence na lastnem ozemlju in z mitninami na »uvoženo«

¹ VALENCIĆ, »Žitna trgovina na Kranjskem, 358–9.

² V obračunu za kamniški urad deželskega sodišča za leto 1443, katerega dohodke sta si tedaj delila kralj Friderik III. in njegov brat vojvoda Albert VI., je prodaja ovsa opremljena z opombo: »*hat im herczog Albrecht angeschlagen per 24 d.*« podobno tudi prodaja pšenice in rži. RDK 7, fol. 120–120'.

³ Tako BÜRCEL, *Oeconomisch- und physicalisches Lexicon* 1, str. 460–3; 8, str. 1902–3, ki kot eno izmed možnosti izračuna letnega povprečja cen navaja aritmetično sredino med najvišjo in najnižjo ceno.

⁴ E.g. »*anslag waitz des jars*,« 6-LO Vivodina 1463–1469 (RDK 8), fol. 19–20'; »*ist im angeslagen das erst jar*,« KO Kranjska 1436–1438 (2-LO Ig 1437–1438) (RDK 6), fol. 30.

blago. V Škofji Loki so običajno začeli prodajati žito iz kašče v februarju ali marcu in do odprodaje zalog prepovedovali tedenske sejme. O tem smo obveščeni iz sicer nekoliko mlajših pritožb meščanov in fužinarjev iz Železnikov, ki so bili od nakupa najbolj odvisni. Iz pritožb je razvidno, da je bilo v istem času v okoliških trgih in mestih žito cenejše.⁵

TAB. 9. Prodaja rži in ovsa v loškem gospostvu 1397-1399

	1397		1398		1399	
rž	to	28,5 mod po 40 β	to	61 mod po 44 β	to	35 mod po 48 β
	pp	50 mod po 44 β				
	pp	22 mod po 44 β				
	tp	117 mod po 52 β	tp	200 mod po 52 β	tp	137,5 mod po 52 β
oves	?	100 mod po 24 β	to	100 mod po 24 β		
	pp	60 mod po 36 β	pp	48 mod po 30 β		
	tp	1249 mod po 32 β	tp	1400 mod po 32 β	tp	900 mod po 28 β

LEGENDA: **pp** ...prosta prodaja
 to ...taksacija oskrbniku
 tp ...taksacija podložnikom

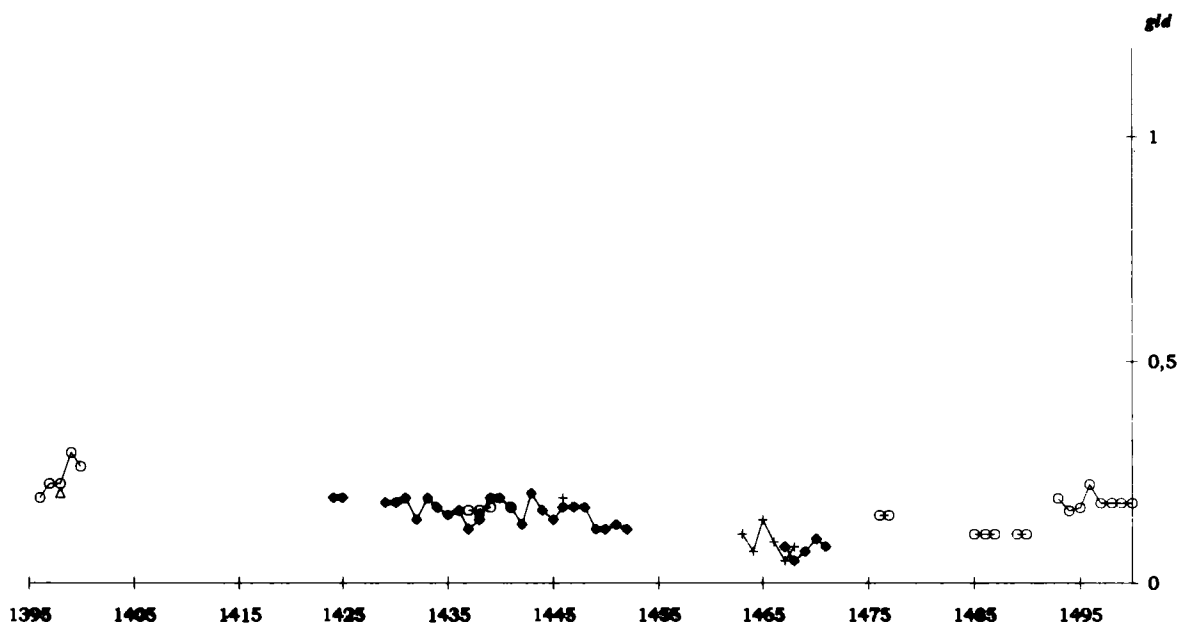
Splošna primerjava cen različnih žitnih vrst za posamezna gospostva kaže, da so razmerja med njimi pogosto nihala, vendar so bila nihanja, razen v izjemnih primerih, navzgor kakor tudi navzdol omejena. Nekajletna povprečja cen - če iz njih izločimo ekstremne vrednosti - kažejo naslednjo sliko: na krških posestih v Marki je cena rži predstavljala 60-78%, cena ovs pa 35-51% vsakokratne cene pšenice; v freisinskem loškem gospostvu so ustrezni deleži za rž 62-76% in za oves 27-38%; v klevevškem gospostvu za rž 43%, za oves 38%; v kranjskih deželnoknežjih uradih pa za rž 68-78% in za oves 29-48%. V grobem velja, da se je cena rži gibala nekako med $\frac{2}{3}$ in $\frac{3}{4}$ cene pšenice, cena ovs pa med $\frac{1}{3}$ in $\frac{1}{2}$ pšenične. Od tega bistveno odstopajo le klevevske cene rži, kar je morda razložljivo z dejstvom, da gre pri rži izključno za oskrbnikov odkup, medtem ko so izkazane cene pšenice večinoma tržne.⁶ Občasno naletimo tudi na nesorazmerno visoke cene posameznih žit v določenem letu ali nekajletnem intervalu. Tako se je cena rži v Škofji Loki v sedemdesetih letih 15. stoletja približala ceni pšenice na vsega 9%. Do podobne situacije je prišlo tudi v letu 1487, v goriškem uradu Švarcenek pa so leta 1398 obe žiti prodajali po isti ceni. Pojav je splošno znan, do njega pa je prihajalo v letih, ko je pšenice primanjkovalo in se je povpraševanje usmerilo na rž, tej pa je cena znatno poskočila.⁷

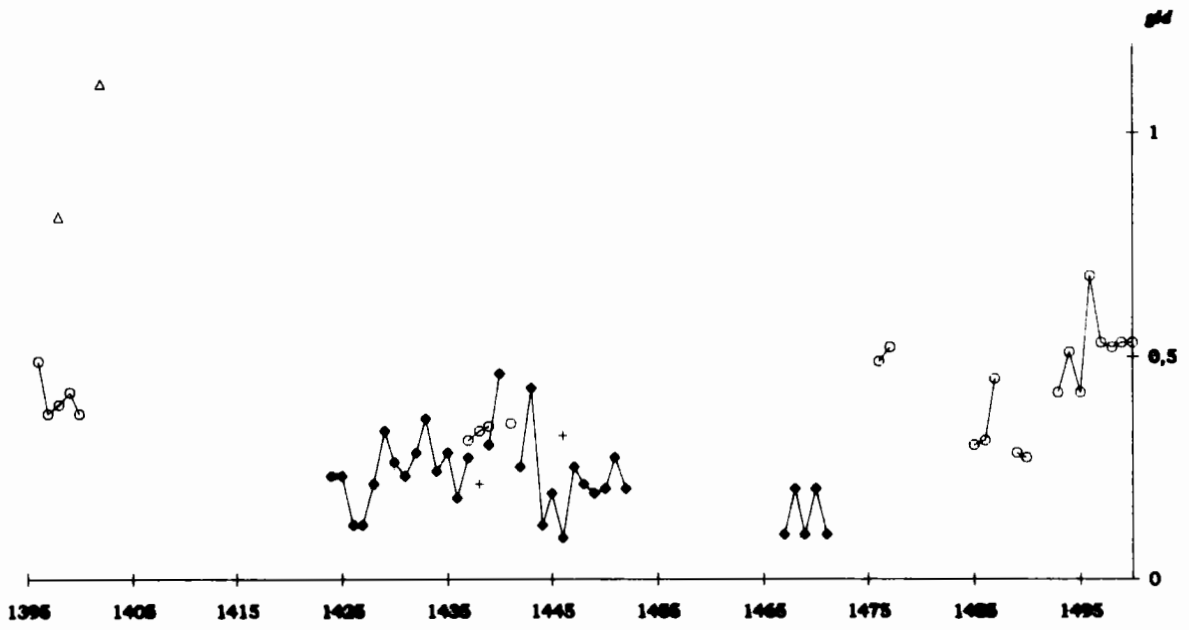
Povsem drugačno dinamiko lahko opazujemo pri gibanju cen posameznih žit skozi daljša časovna obdobja. Uporabljeni viri sicer ne dopuščajo zaznavanja sezonskih oscilacij, dovolj dobro pa odsevajo spremembe med posameznimi leti, čeprav z nekoliko nižjimi absolutnimi vrednostmi, kot bi jih dala obdelava neposrednih tržnih cen. Pri cenah pšenice in rži je vladala precejšnja nestanovitnost. Kot nekakšna ciklična gibanja so zanje značilni visoki enoletni skoki, ki so jim običajno v naslednjem letu sledili primerljivo globoki padci, nato pa nekajletna bolj ustaljena obdobja. Cenovni razpon je bil v Škofji Loki nekoliko večji pri pšenici, na krških posestih v Marki pa pri rži. V zadnjem primeru gre nedvomno za žitno vrsto, ki je bila že zaradi razmeroma majhne količine proizvodnje tržno manj pomembna; prihodki krških spodnještajerskih gospostev v rži so bili tri- do štirikrat manjši

⁵ BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 95; IDEM, *Urbarji freisinske škofije*, 60-1; F. Kos, *Doneski k zgodovini Škofje Loke*, št. 216, str. 147-8; št. 219, str. 149, št. 222, str. 151.

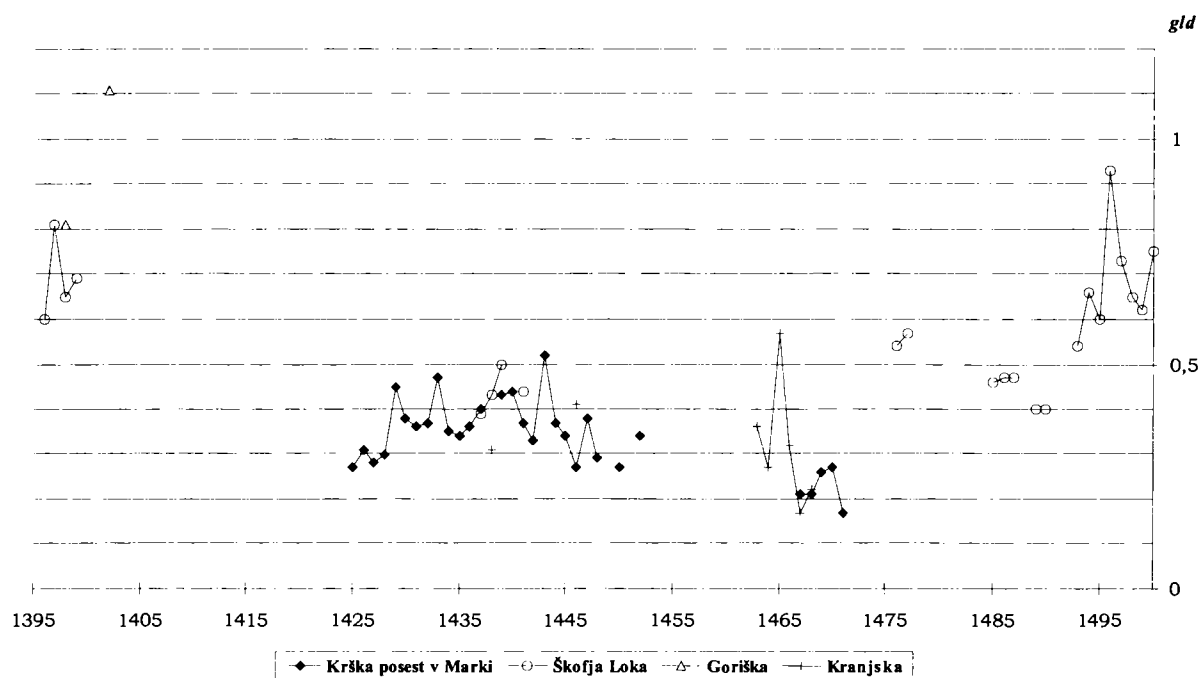
⁶ Za prodajo klevevske pšenice v Ljubljani cf. spodaj, str. 237.

⁷ VALENCIĆ, »Žitna trgovina na Kranjskem«, 361.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

GRAF. 7. Gibanje cen ovs (za hektoliter) 1395-1500 (modro).

GRAF. 8. Gibanje cen rži (za hektoliter) 1395-1500 (rdeče).

GRAF. 9. Gibanje cen pšenice (za hektoliter) 1395-1500 (črno).

od tistih v pšenici. V takih razmerah je imela rž na trgu status nekakšnega nadomestka, katerega cena je bila bolj odvisna od trenutnih razmer. Česa podobnega ne bi mogli trditi za pšenico v loškem gospostvu, čeprav je bil tu pridelek rži nekoliko večji. Najverjetneje je prihajala do izraza višja absolutna vrednost pšeničnih cen, kjer so bili odkloni ob relativno enakih spremembah večji; v razmerju do višine cene razpon seveda ni bil pretiran. Absolutno precej manjša dinamika je značilna za oves, vendar je relativno razpon cen tudi tu (podobno kot pri pšenici) skoraj v vseh gospostvih in časovnih intervalih nekoliko presegal absolutne vrednosti najnižjih cen. Cene ovs kot pretežno krmilnega žita so bile zaradi enakomernjšega povpraševanja podvržene večji stabilnosti, kar na splošno ugotavlja tudi Valenčič.⁸ Kljub temu da je poraba občasno (predvsem v vojnem času) narasla, pa to ni tako drastično vplivalo na ceno.

Na podlagi obstoječih podatkov je izredno težko določiti splošen dolgoročni trend gibanja žitnih cen. Za loško gospostvo, kjer podatki zajemajo najdaljše obdobje, opazamo, da so se razmeroma visoke cene s konca 14. stoletja do tridesetih let 15. precej spustile, potem pa se do konca osemdesetih let niso bistveno oddaljile od dosežene ravni, šele v zadnjem desetletju 15. stoletja pa so močno poskočile. Seveda je to le vtis, ki ga dajejo zgolj sporadično ohranjeni viri. Prav ničesar ne vemo o poteku krivulje med dolgima odsekoma v letih 1401-1436 in 1442-75. Dosti gostejši so podatki za spodnještajerske in kranjske krške posesti, vendar zajemajo krajše obdobje. Iz njih je razvidno, da je trend cen v drugi četrtini 15. stoletja postopno rasel, potem pa se je sredi štiridesetih začel spuščati, morda zložno do začetka sedemdesetih let, če seveda izvajamo krizna leta ob koncu petdesetih. Vsekakor bi bilo na obrobju vplivnega območja dunajskega denarja zanimivo

⁸ Ibid., 365-6.

opazovati gibanje cen v nekajletnem obdobju pred monetarno katastrofo, vendar za to nimamo podatkov. Za obdobje neposredno po krizi si morda vsaj do neke mere lahko pomagamo s cenami na kranjski deželnoknežji posesti (podatki iz tega časa izvirajo izključno iz urada Vivodina). Cene na obeh območjih so bile namreč v dveh letih, ko se seriji prekrivata (za Vivodino 1463–1469, za krške posesti v Marki 1467–1471) na presenetljivo enotni ravni. Pred tem je pri vivodinskih cenah v letu 1465 opazen ekstremen skok, ki mu je sledil strm dveletni padec. Nasploh lahko ugotavljamo, kolikor je to na podlagi ohranjenih virov sploh dopustno, da so se cene v obeh sosednjih deželah v drugi in tretji četrtini 15. stoletja gibale v nekih enotnih okvirih. Omenjeno velja za cene na realni ravni; nominalno so bile le-te na Spodnjem Štajerskem ob koncu šestdesetih let v primerjavi s povprečji iz prejšnjega obdobja nekoliko višje, kar pa je spričo devalvacije razumljivo.

B) CENE ŽIVINE, DROBNICE IN PERUTNINE

V primerjavi z žitom je na področju cenovnih gibanj ostalih prehrabnenih artiklov vladalo pravo mrtvilo. Taksacijske vrednosti v obračunih (tudi tu smo pri obravnavi omejeni na freisinške in krške posesti) se nominalno tudi po več desetletij niso spreminjale. Tovrstne cene poznamo predvsem za drobnico (ovce, jagnjeta, koštrune), perutnino (piščance, kokoši, kopune) in jajca. V kolikšni meri je takšno stanje ustrezalo razmeram na trgu, je težko oceniti. Podatki o tržnih cenah so ohranjeni le za vole in svinje, ki so bili predmet trgovine na srednje in dolge razdalje. (Vse zadevne informacije posredujejo krški obračuni v zvezi z oskrbo škofijskega dvora). Te cene precej bolj variirajo, kar gre na eni strani pripisati razlikam v kvaliteti (nenazadnje tudi v zvezi s kožo) in teži (cene so podane izključno za kos), ki jih pri taksacijah očitno niso upoštevali. Na drugi strani je na podlagi skromnih podatkov (izračunana letna povprečja temeljijo na izredno majhnem številu posameznih nakupov) težko izluščiti spremembe v času. To je do neke mere možno na podlagi taksacijskih vrednosti perutnine in drobnice, ki dokumentirajo dva podražitvena praga. Do prvega je prišlo v drugi polovici tridesetih let 15. stoletja. Leta 1435 se je cena kokoši na krških štajerskih posestih z dveh dunajskih pfenigov povečala na tri, podobno pa opazimo v loškem gospostvu, sicer z nekajletnim zamikom, porast cene ovcam z 11 na 12 β za žival (dokončno v letu 1440).

Podražitvi nista proporcionalno primerljivi pa tudi cene ostalih sorodnih artiklov so v tem obdobju ostale nespremenjene, vendar trajne spremembe tako stabilnih cen gotovo kažejo na neka splošna cenovna gibanja. Do podobnega praga je prišlo med začetkom petdesetih in drugo polovico šestdesetih let; tedaj se je na krških posestih dvignila cena piščancev z 2 na 3 d_w (prvič izpričano v letu 1467), v loškem gospostvu pa od leta 1476 dalje opažamo višjo ceno ovac, in sicer 14 β. Vendar obe spremembi nista nujno povezani; pri prvi podražitvi je denimo realna cena, izražena v dukatih, ostala nespremenjena in jo morda lahko razumemo kot posledico razvrednotenja dunajske valute, vendar bi ob tem podobne podražitve pričakovali tudi pri ostalem blagu, o čemer pa v virih ni sledu. Predvsem je treba pripomniti, da te redke in trajne spremembe taksacijskih vrednosti morda ne odsevajo najbolje dejanskega spreminjanja vrednosti nekega blaga, gotovo pa kažejo na prag, ko je odstopanje ustaljene cene od dejanske vrednosti ocenjenega predmeta prestopilo meje dopustne tolerance in je bil popravek neobhoden.

C) CENE OBRTNIH IZDELKOV

Med obrtnimi produkti se v obračunih najpogosteje pojavljajo železni (kovani) in leseni polizdelki in izdelki, pretežno namenjeni gradbeništvu. Bistveno manj je omemb oblačil in surovin zanje (tkanine, krzna, kože), medtem ko se produkti ostalih obrti pojavljajo bolj ali manj sporadično. Pri obravnavi cen tovrstnega blaga povzročajo precejšnje težave dostikrat nedokumentirane dimenzije ali surovina (npr. različne vrste lesa). Le redki izdelki so bili dovolj standardizirani, da lahko neposredno primerjamo njihove cene na podlagi navedb, ki se običajno omejujejo na nazive in število kosov posameznega blaga. Med takimi se v obravnavanih virih dovolj pogosto omenjajo strešne skodle (*pretter, schintelen*), late (*latten*), žagane deske (*sagdillen*) in nekatere vrste gradbenih žebeljev, predvsem skodlarji (*scharnagel*),⁹ pa tudi tu ne moremo povsem izključiti morebitnih razlik, vezanih na tradicijo posameznih območij. Za razliko od živil cene teh izdelkov izvirajo iz popisov izdatkov, torej so nedvomno tržne. Pa vendar tudi pri nekaterih izdelkih, podobno kot pri cenah »nežitnih« živil, naletimo na določeno stalnost nominalnih cen. Tak primer so na ozemlju loškega gospostva skodle (32 β za 100 kosov) in žebli skodlarji (v prvi polovici 15. stol. 7, v drugi pa 6 β za 100 kosov) na Celjskem pa late (2 d_w). Razumljivo je tu nekaj več nihanja kot pri taksacijskih vrednostih živil, vendar je večina izpričanih cen istega artikla ne glede na časovno obdobje skladna. Nasprotno pa so nominalne cene nekaterih izdelkov postopno rasle, s čimer je realna cena ohranjala konstantno vrednost (primer: cena žagane deske se je na Spodnjem Štajerskem v letih 1438–1500 dvignila s 3 na okoli 4,27 d_w, pri tem pa je realna cena nihala med 0,015 in 0,017 gld).

D) PLAČE URADNIKOV IN GRAJSKEGA OSEBJA

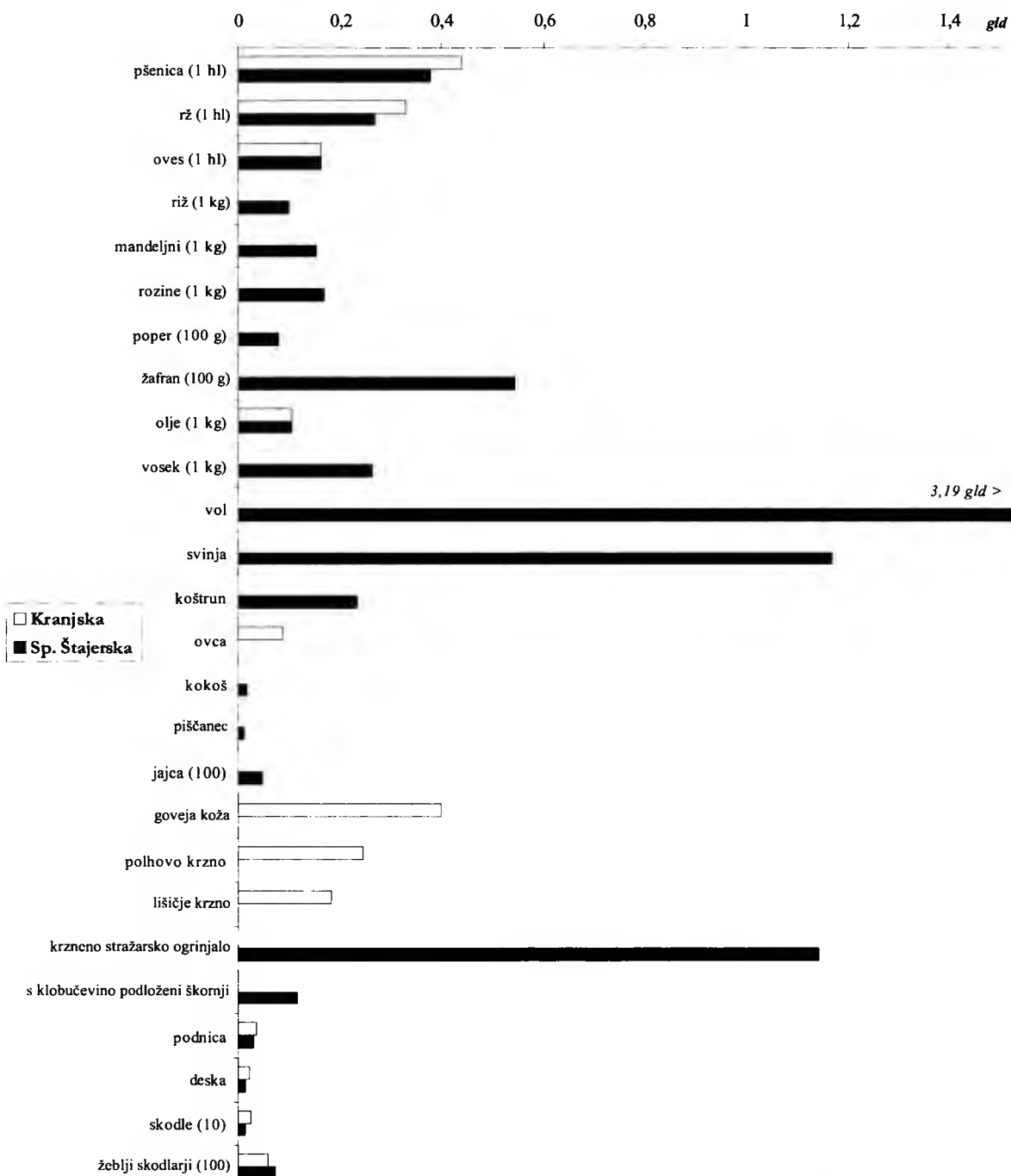
Iz računskih knjig smo dokaj dobro poučeni o letnih prejemkih gosposčinskega in grajskega uradništva, vendar je treba takoj opozoriti, da dokumentirani zneski ne predstavljajo vedno celotnih letnih dohodkov kakega uradnika. Del teh so vsekakor dobivali iz različnih rent, neredko pa v obračunih naletimo tudi na priložnostne nagrade, ki jim jih je primaknil zemljiški gospod, morda v zvezi s kakimi izrednimi nalogami. Predvsem pri nižjih uradnikih je treba upoštevati še druge možnosti: ukvarjanje z dodatno dejavnostjo, npr. z obdelovanjem zemlje, (delno) zadovoljevanje nekaterih osnovnih življenjskih potreb (hrana, obleka) iz grajskih zalog ipd. Mestni sodnik, denimo, ob nastopu funkcije ni prenehal opravljati svoje osnovne dejavnosti (trgovine ali obrti); prav tako moramo gledati na letno plačo slov le kot na nek dodatek, saj so prejeli sprotne plačila za vsako opravljeno pot.¹⁰ Pri ugotavljanju prejemkov grajskega osebja predstavlja dodaten problem takrat običajna knjigovodska praksa, ki večinoma podaja le sumarne zneske za varovanje gradov (*custodia castr/burghut*) brez podrobne specifikacije. Edino izjemo predstavljajo freisinški obračuni na Kranjskem, iz katerih je mogoče potegniti tudi neke splošne ugotovitve.

Primerjava sumarnih zneskov *custodiae castr* za posamezne gradove oz. gospostva kaže zelo velik razpon. Višina plačila za varovanje gradu je bila v določeni meri nedvomno odvisna od materialnih razmer (donos pripadajoče posesti, številčnost posadke, ...),

⁹ Tako izraz prevaja KoblAR, »Cene in mezde v Ljubljani l. 1524«, 85 (brez pojasnil). Cenika kroparske žebeljske zadrage iz začetka 20. stol. jih uvrščata med gradbene žebelje, izdelovane v različnih dolžinah (od 35 do 170 mm). Oznaka *scharrnägel* zaznamuje žebelje z okroglo (dejansko šeststrobo) glavo; cenika jih navajata kot »Rundkopfnägel (Rundköpfige Nägel), auch Scharrnägel genannt«. *Illustrierte Preisliste der ersten Nägel- und Eisenindustrie-Genossenschaft in Kropp und Steibüchel (Krain, Österreich)* Nr. 5 (brez letnice izida), str. 6; *Erste Nägel- und Eisenindustrie-Genossenschaft in Kropp und Steibüchel (Krain, Österreich)* No. 7 (1912), str. 10.

¹⁰ Obsežne izdatkovne postavke za *potenlon* v obračunih, e.g. KO Freising 1437–1450 (*RFR* 2), fol. 9, 49, 70'.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

* Pri žitu, drobnici in perutnini upoštevane taksacijske vrednosti so nekoliko nižje od običajnih tržnih cen.

GRAF. 10. Primerjava cen nekaterih dobrin 1430-1440.

pomembno vlogo pa so igrali tudi drugi dejavniki, denimo strateški pomen ali pa status, ki ga je zemljiški gospod s podelitvijo oskrbniške funkcije želel zagotoviti posamezniku. V zvezi s slednjim se je lahko plača različnih oskrbnikov istega gradu celo močno razlikovala,¹¹ sicer pa je v večini dokumentiranih primerov opaziti dokajšno stalnost nominalnih zneskov (realno je variiral predvsem naravni del) oz. v nekaterih primerih občasna trajna povišanja. Naslednja preglednica prikazuje stanje za nekatere kranjske, spodnještajerske in istrske gradove oz. gospostva v tridesetih letih 15. stoletja. V primerjavi z njimi se zdijo letne plače vrhovnih deželno knežjih uradnikov naravnost astronomske (npr. 480 m β kranjskega deželnega glavarja).

Škofja Loka	165 m β	Pilštanj	48,5 m β
Kostanjevica	102,5 m β	Podčetrtek	43 m β
Gamberk	90 m β	Vranja	32 m β
Klevevž	84 m β	Mokronog	26 m β
Vitanje	79 m β	Bizeljsko	25 m β
Kamnik	78 m β	Goričane	20 m β
Pazin	69 m β	Višnja Gora	20 m β
Žebnik	60 m β	Anderburg	16 m β
Gornji Mokronog	52 m β	Lušperk	14 m β
Završje	52 m β		

Obračuni freisinških gospostev Škofja Loka in Klevevž edini omogočajo celovit vpogled v razdelitev obravnane vsote med posamezne uradnike in nameščence. V obeh gospostvih lahko ugotavljamo primerljiva razmerja med posameznimi vodilnimi funkcijami. Tako je denimo dosegala letna plača kastelana dodatne, zgolj obrambne utrjene postojanke (Stari grad pod Lubnikom, Zgornji stolp na Kranclju, Prežek) okoli eno tretjino plače oskrbnika glavnega gradu in gospostva, kar bi morda lahko kazalo na podobne statusne razlike v širšem kontekstu. Na isti ravni kot kastelanova je bila tudi plača loškega kaščarja, ki je po funkciji nekako ustrezal »uradniku« (*amptmanu*), tj. upravniku zemljiškega urada tistih gospostev, kjer je bila oskrba gradu od urada ločena. Prejemkov ostalih, nižjih uradnikov ne gre primerjati proporcionalno v razmerju do oskrbniške plače, temveč lahko za okvirno predstavo služijo njihove nominalne vrednosti, izkazane za freisinški kranjski gospostvi. Letne plače grajskih stražarjev se na obeh ozemljih le malenkost razlikujejo; 4 m, 34 β v Škofji Loki in 4 m, 25 β na Klevevžu. Nekoliko višji – 6 m β – sta bili, denimo, plači loškega pisarja in orožarja. V kolikšni meri so te vrednosti reprezentativne za širše območje, denimo osrednje Slovenije, je spričo nepreciznosti večine virov težko oceniti. Edine pogojno primerljive podatke prinašajo krški obračuni za prejemke grajskih stražarjev, ki pa se pogosto navajajo sumarno in tudi sicer precej neredno. Kolikor je mogoče razbrati, so dokumentirani zneski precej nižji: med 1 in 2 markama na osebo.

E) PREJEMKI OBRITNIKOV IN DELAVCEV V GRADBENIŠTVU

Kot že rečeno je gradbeništvo edino področje, za katero lahko na podlagi obravnavanih virov s kvantitativnimi metodami preučujemo plačila za opravljeno delo. Podatki se običajno nanašajo na zidarje in tesarje, obrtnike dveh strok, ki sta pokrivali večino segmentov

¹¹ Ekstremni primer je povišanje plače loškega oskrbnika v času škofovega brata Fregnana della Scala za 291% (z 80 na povprečno 313 m β). *RFR* 2, fol. 9, 48', 55', 70.

gradbenih in vzdrževalnih del. Tedanja gradbena praksa je bila v določeni meri odvisna tudi od kovaške obrti, vendar kovači niso neposredno stopali v delovno razmerje s plačnikom, temveč so mu le dobavljali izdelke.

Načini plačevanja obrtnikov so se od primera do primera razlikovali. Na stalna delovna razmerja naletimo pri večinoma dokumentiranih vzdrževalnih delih le redko; znan mi je, denimo, primer izplačila za celoletno delo nekemu tesarju.¹² Ta način je bil običajnejši pri obsežnejših gradbenih projektih, kot jih je npr. izvajal freisinški škof v Škofji Loki in na Dolenjskem ob koncu 14. stoletja. V teh primerih so izplačila delavcem navedena zgolj sumarno za celo sezono oziroma daljša obdobja in celotno delovno skupino.¹³ Dosti pogosteje naletimo na priložnostna dela, kjer je naročnik (v obravnavanih primerih gospostvo) na podlagi dogovora, morda pogodbe (*auf geding*) izplačal obrtniku določen znesek za vnaprej dogovorjeno delo. Taki primeri so povezani predvsem z izdelavo apna pa tudi z najrazličnejšimi zidarskimi in tesarskimi opravili.¹⁴ Tudi ta izplačila so med seboj praktično neprimerljiva, saj skope navedbe povedo malo ali skoraj nič o obsegu opravljenega dela. Dandanes si lahko ustvarimo zadovoljivo podobo plačnih razmerij le na podlagi najemanja obrtnikov proti dnevnu izplačilu oz. mezdi, kar je bilo (na srečo) v obravnavanem obdobju najobičajnejše.

Tudi tu se vsi uporabni podatki omejujejo na freisinške in krške posesti. Dnevna plačila tesarjev, zidarjev in nekvalificirane delovne sile so na obeh ozemljih nekoliko variirala, vendar je (podobno kot pri večini cen) opaziti neko stalnost vsaj v okviru srednje dolgih časovnih intervalov. Prav tako viri kažejo na dokaj enotno vrednotenje obeh strok in podobno notranjo diferenciacijo med plačili posameznih hierarhičnih razredov. Na loškem ozemlju je bila v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja povprečna mezda tesarjev nekoliko višja od zidarske, vendar naletimo v zadnji četrtini stoletja pri obeh strokah na enotna plačila. Nasprotno izkazujejo krški viri za leta okoli 1450 nekoliko višje mezde zidarjev. Denarni zneski, ki jih najdemo v klevevških virih, so v splošnem nekoliko nižji, vendar so tam delavcem poleg plačila preskrbeli tudi hrano. Predvsem podatki za tesarje nudijo vpogled v plačna razmerja med mojstri in pomočniki; pomočnikova mezda je dosegala 71–77% mojstrove; podobno velja tudi za zidarsko stroko. Plačila nekvalificiranih delavcev (težakov) so bila po navedbah iz zadnje četrtine 15. stoletja polovico manjša od mojstrskih. Sicer kažejo viri na okoli 20-odstotni dvig obrtniških mezd nekje sredi 15. stoletja (*TAB. 10*).

TAB. 10. Mezde delavcev v gradbeništvu 1437–1495

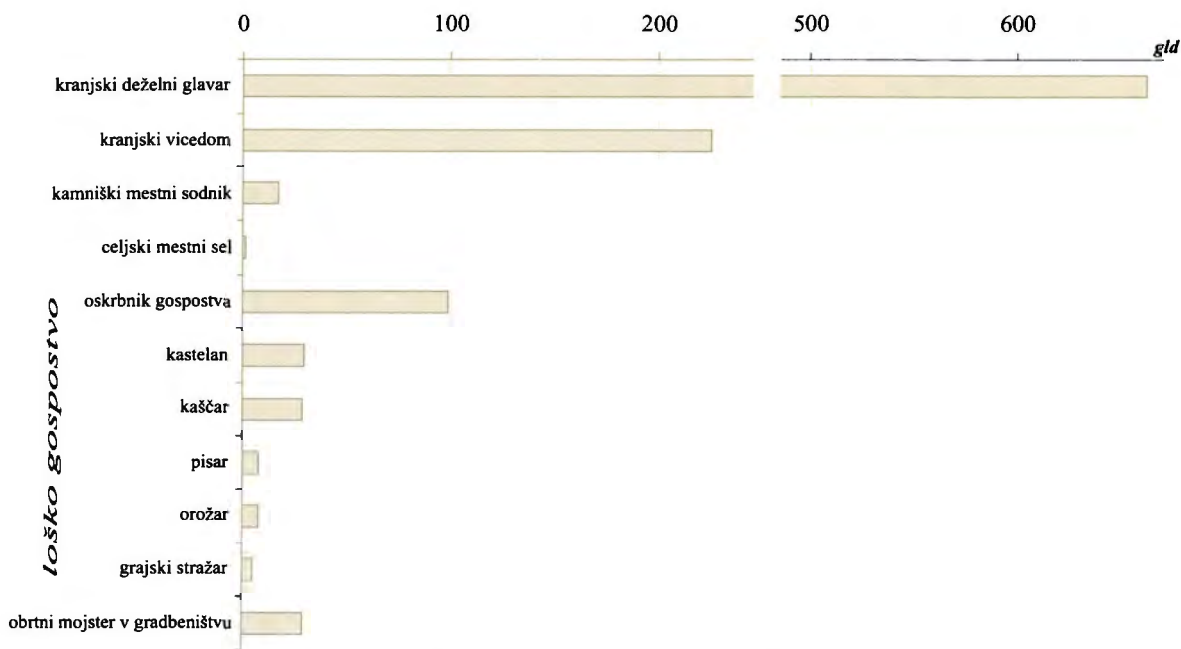
	tesarji	zidarji	nekval. delavci
<i>loško gospostvo 1437–1441</i>	mojster 13 β pomočnik 10 β	mojster 12 β pomočnik 10 β	
<i>krška posest v Marki ca. 1450</i>	mojster 14 β pomočnik 10 β	mojster 16 1/3 β	
<i>loško gospostvo 1476–1495</i>	mojster 16 β pomočnik 12 β	mojster 16 β	8 β
<i>klevevško gospostvo 1485</i>	mojster 12 β (+ hrana) pomočnik 10 β (+ hrana)	mojster 12 β (+ hrana)	

¹² »Ainem zimmermann ain ganntz jar 5 lb d.« KO Marka 1438–1450 (LO Podčetrtek 1450) (*RKR* 2), fol.155'.

¹³ E.g.: »Primo stainprêchern, sandwerffern vnd etlichen czymmerleuten per xxxiiii septimanas lxxxx mark xiiii β.« *RFR* 1, fol. 148'.

¹⁴ E.g. za žganje apna: *RFR* 2, fol. 124'; za nedefinirana zidarska dela: LO Škofja Loka 1477 (*RFR* 4), fol. 3.

TEMELJNE PODLAGE ZA KVANTIFIKACIJO POSLOVANJA

* Prikazane plače uradnikov temeljijo izključno na dokumentiranih denarnih in naturalnih izplačilih; različni fevdi, rente ipd. niso upoštevani. Letna plača obrtniškega mojstra ni povsem primerljiva z ostalimi. Preračunana je na podlagi mezde upošteva 300 delovnih dni na leto (ustreznost odločitve je prepuščena bralcu v lastno presojo).

** Podatek za kranjskega vicedoma je iz leta 1500 (cf. spodaj, str. 146).

GRAF. 11. Primerjava nekaterih letnih plač v drugi četrtini 15. stoletja.

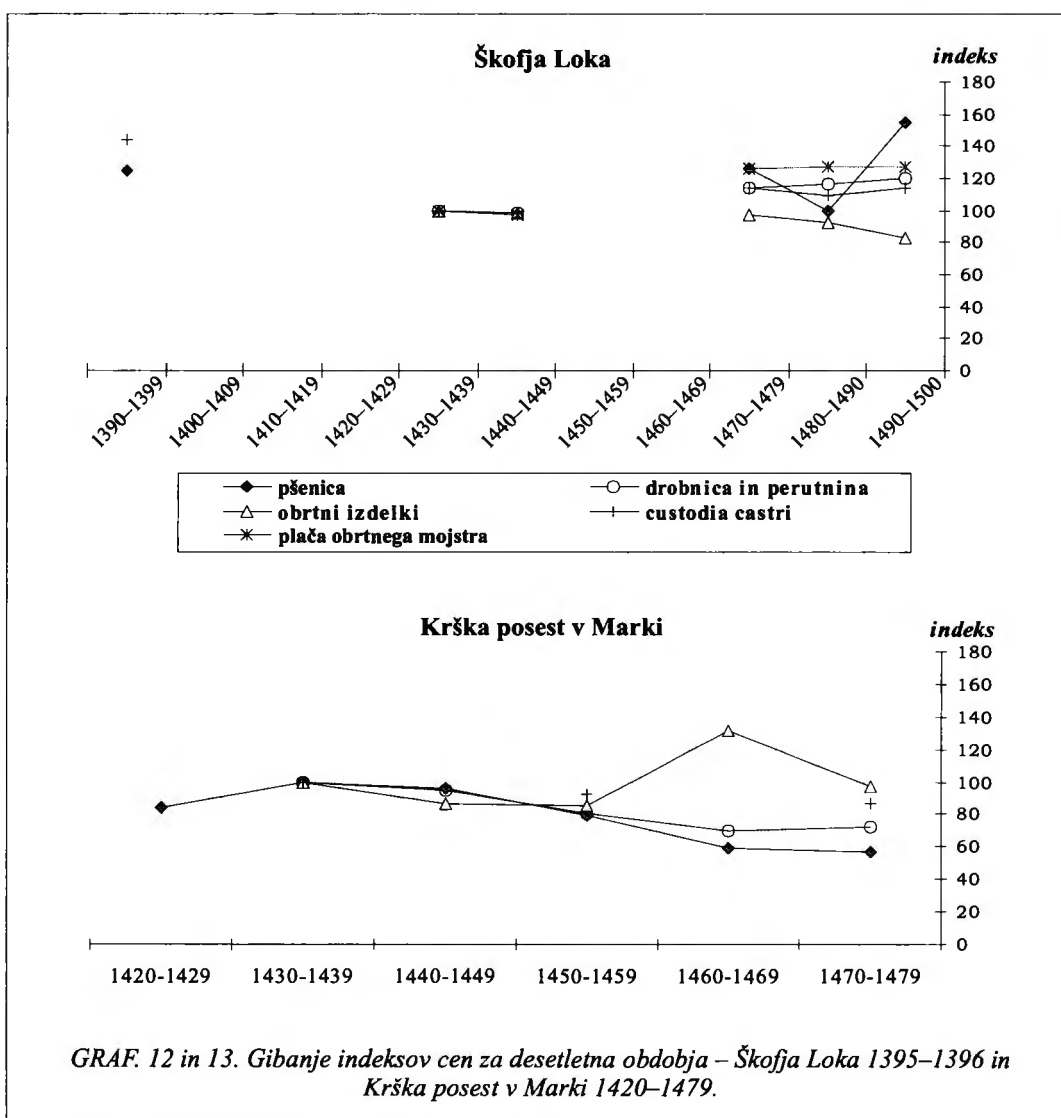
* * *

Ko skušamo ob koncu povzeti ugotovitve, je treba priznati, da skromni viri ne omogočajo zadovoljivega prikaza cen in plač ter njihovih razmerij v obravnavanem prostoru in času. Nekateri elementi so v virih bistveno bolje dokumentirani od drugih; razmeroma zadovoljiva je, denimo, podoba cen osnovnih življenjskih potrebščin, medtem ko se moramo pri plačah zadovoljiti z redkimi vzorčnimi primeri. Tudi kronološko so podatki, z izjemo nekaterih, razporejeni dokaj neenakomerno; splošna primerjava, temelječa na primerno široki bazi podatkov je možna le za trideseta leta 15. stoletja (kranjska deželnoknežja posest, freisinsko loško gospostvo in krška posest v Marki). Kar se tiče dinamike cenovnih in plačnih gibanj, daleč izstopajo žitne cene z nekajletnimi cikličnimi gibanji različnih amplitud ter nekaj desetletnimi spremembami trenda, medtem ko opažamo pri ostalih cenah in deloma tudi plačah manj intenzivne spremembe, celo nekaj desetletno (ali daljšo) stagnacijo nominalnih vrednosti.

Neka splošna primerjava gibanja cen posameznih artiklov in plač v različnih branžah je možna z uporabo indeksov. Bistvo te metode je primerjava relativnih sprememb posameznih vrednosti v določenih časovnih intervalih v odnosu do izhodiščnega obdobja. Pri izbiri le-tega se je priporočljivo ravnati po načelu čim večje stabilnosti razmer in čim manjšega števila izrednih dejavnikov, ki bi utegnili vplivati na gospodarske tokove, vendar smo nujno omejeni s pogostostjo pojavljanja za primerjavo uporabnih podatkov.¹⁵ V danih pogojih je bilo desetletje 1430–1439 edina možna izbira izhodiščnega obdobja. Vse vrednosti cen oz. plač v tem obdobju imajo osnovni indeks (100), medtem ko spremenjeni

¹⁵ Cf. PRIBRAM, GEYER, KORAN, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne*, xxii–xxiii; VILFAN, »Mestne računске knjige kot zgodovinski vir«, 16.

indeksi v ostalih časovnih intervalih kažejo njihovo padanje ali rast in spremembe vrednostnih razmerij. Skopi viri omogočajo – z izjemo žit, med katerimi je izbrana pšenica – le primerjavo cen širših skupin sorodnih artiklov (drobnice in perutnine, obrtnih izdelkov) ter plač obrtnikov in grajskih uradnikov; vse skupaj pa ponovno le za freisinške in krške posesti. Uporabljena povprečja so izračunana na razmeroma ozki bazi podatkov, pa vendar rezultati kažejo ekonomske tokove vsaj v najosnovnejših obrisih. Če imamo lahko podatke o gibanju omenjenih cen in plač za merodajne, opažamo (vsaj na Spodnjem Štajerskem – *GRAF. 13*) v štiridesetih in začetku petdesetih let 15. stoletja manjše slabšanje življenjskih razmer v primerjavi s prejšnjim obdobjem: vsi indeksi cen so v primerjavi s tridesetimi leti rahlo upadli, vendar je indeks cen obrtnih izdelkov pod indeksom cen živil, kar je na splošno znak gospodarske recesije. Sredi petdesetih je prišlo do spremembe. Cene prehranbenih artiklov so še nekoliko padle, medtem ko je indeks obrtnih izdelkov v naslednjih treh desetletjih, predvsem v šestdesetih letih, precej večji. Tudi indeks plač

grajskega osebja je nekoliko nižji. Dogajanje v naslednjih tridesetih letih lahko opazujemo na loškem ozemlju (*GRAF. 12*). Tu je indeks cen drobnice in perutnine v rahlem porastu, medtem ko se obrtnim izdelkom cena niža. O druginji priča tudi precej nestabilen, a rastoč indeks pšenice, medtem ko so tako uradniške kot tudi obrtniške plače v primerjavi z izhodiščnim obdobjem konstantno višje.

Svojevrsten problem predstavlja ugotavljanje vpliva, ki so ga na gibanje cen imele vojne in ostale katastrofe (kužne epidemije, potresi, ...). Priznati je treba, da v 15. stoletju omenjenih dogodkov v obravnavanem prostoru ni ravno primanjkovalo (habsburško-celjska vojna, vojna za celjsko dediščino, turški vpadi in občasne kuge), a je med njimi in zbranimi podatki o cenah izredno težko najti trdnejšo povezavo. Med vsemi dokumentiranimi so se edino žitne cene dovolj dinamično odzivale na različne spremembe, vendar imamo na voljo le nekakšna njihova letna povprečja, kar le v grobem omogoča ugotavljanje odziva na posamezne dogodke. Razmeroma dobro so s podatki o žitnih cenah pokrita leta habsburško-celjske vojne (1439–1443). Pričakovali bi, da cene v neposrednih območjih spopadov zaradi več kot verjetnega plenjenja in uničevanja pridelka vsaj občutno, če že ne skokovito narastejo. Dejansko je takšno reakcijo mogoče zaznati skoraj pri vseh taksacijskih cenah spodnještajerskih krških gospostev. V skladu z današnjim vedenjem o poteku vojne je do najhujših spopadov na tem ozemlju prišlo v prvem letu vojne, ko so Celjski svoje napade usmerjali proti bližnjim krškim gradovom (Anderburg, Vitanje, nekoliko pozneje tudi Mokronog).¹⁶ Nominalne cene žit na vseh krških posestih so bile v letih 1439 in 1440 bistveno višje kot dve ali tri leta pred tem (za leto 1438 ni ohranjenih podatkov).¹⁷ Za primer navajam podatke za pšenico: Bizeljsko 1436 – 67 β za modij, 1439 in 1440 – 100,5 β; Lušperk 1437 – 40,2 β, 1439 – 66,5 β, 1440 – 96,5 β; Pilštanj 1436 – 48,2 β, 1439 in 1440 – 60,3 β; Podčetrtek 1436 – 60,3 β, 1439 in 1440 – 80,4 β ter Vitanje 1437 – 112,6 β, 1439 – 124,6 β. Zaznani porast taksacijskih povprečij je bil v večini primerov med 20 in 30%, verjetno pa je pri tržnih cenah na krajši rok prihajalo do bistveno večjih skokov, kar daje slutiti navedeni primer za Lušperk, kjer je podobna dinamika opazna tudi pri cenah rži (1437 – 33,5 β, 1439 – 42,9 β, 1440 – 84,4 β) in ovsu (1437 – 18,8 β, 1439 – 27,9 β, 1440 – 40,2 β); močan porast cene slednjega je zaznati tudi v Vitanju (1438 – 28,1 β, 1439 – 52,3 β). Čeprav so se v omenjenem letu odvijali boji tudi na Gorenjskem,¹⁸ se to v škofjeloških žitnih cenah ne odraža tako močno. Zaznaven je le nekoliko večji porast cene pšenice: s 66 β za modij v letu 1438 na 80 β v letu 1439.¹⁹ Tu so bili spopadi ostrejši v letu 1442 – celjski kronist izrecno navaja požiganje žitnih polj in kmečkih bivališč²⁰ – vendar za ta čas podatki o cenah niso na voljo. Tudi za deželnoknežji urad Gamberk, ki je bil v tem času opustošen, nimamo neposrednih podatkov. Štiri leta mlajše cene (iz l. 1446: pšenica 38 d_w za scheffel; rž 28 d_w; oves 16 d_w) kažejo celo padec v primerjavi s tistimi iz leta 1439. (pšenica 40 in 46 d_w za scheffel; rž 30 in 36 d_w; oves 18 d_w).

Med številnimi turškimi vpadi na slovensko ozemlje, predvsem v zadnjih treh desetletjih 15. stoletja, se le eden časovno in prostorsko ujema z dokumentiranimi žitnimi cenami. Gre za vpad julija 1476, ko so Turki med drugim požgali 61 kmetij v Poljanski dolini.²¹ O neposrednem vplivu tega pustošenja na cene žit v Škofji Loki zaradi velike vrzeli v obračunski seriji neposredno pred tem letom ni mogoče soditi. Dejansko so bile cene

¹⁶ J. OROŽEN, *Zgodovina Celja in okolice* I, 225–6.

¹⁷ V prikazu povprečnih cen za celotno krško posest, izraženih v d_{w}^{1000} (*GRAF. 7–9*) tega zaradi porasta tečaja dukata (*TAB. 6*) praktično ni opaziti.

¹⁸ BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 80; ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*, 42.

¹⁹ BIZJAK, »Late Medieval Estate Economics«, tab. 5, str. 153.

²⁰ »Also bracht hertzog Albrecht und graff Ulrich von Cilli ein michel volgk zuwegen, und zugen gen Crain in das landt ... brachen sy wieder auf in das feldt und zinteten das feldt und die hietten an.« KRONES, »Die Cillier Chronik«, 88.

²¹ JUG, »Turški napadi na Kranjsko in Primorsko«, 20; LO Škofja Loka 1476 (*RFR 3*), fol. 5', 6.

tedaj na razmeroma visoki ravni tako v primerjavi z nekaj let mlajšimi loškimi kot tudi v razmerju do cen v ostalih dokumentiranih območjih nekaj let pred tem (*GRAF. 7-9*). Vzroke za to lahko iščemo v izredno neugodnih razmerah, ki so vladale v širšem slovenskem prostoru že od začetka sedemdesetih let naprej. Če lahko verjamemo kronistom, se je tedaj nad slovenske dežele zgrnilo nepopisno gorje. V letih 1472-1474 je pustošila suša, kateri je sledila lakota, stisko so poglobljali vsakoletni turški vpadi, končno sta se vsem nadlogam pridružila še kuga in prihod kobilic.²²

Z izjemo slednjega primera, ki bi utegnil kazati na neko trajnejšo spremembo (vendar je to zgolj špekulacija brez ustrezne opore v virih), so bile posledice vseh obravnavanih dogodkov izrazito kratkotrajne. Stanje se je običajno normaliziralo v enem ali dveh letih. Take izrazite skoke cen beležimo še v letih 1443 na krških posestih v Marki, 1463 v Vivodini in 1496 v Škofji Loki (*GRAF. 7-9*), vendar jih zaenkrat ni mogoče vzporejati z neposrednimi zgodovinskimi dogodki. Tudi sicer velja pri tovrstnih vzročno-posledičnih primerjavah določena stopnja previdnosti. Sergij Vilfan je namreč na izredno dobro dokumentiranem primeru pokazal, da se posameznim dogodkom v nekaterih pogledih pogosto pripisuje prevelik pomen.²³

Končno velja spregovoriti še nekaj besed o kupni moči plač oziroma mezd. Ne zdi se mi umestno sugerirati nekakšne košarice nujnih življenjskih potrebščin; prvič zato, ker o prehranjevanju in siceršnjih življenjskih razmerah posameznih slojev v obravnavanem prostoru in času ne vemo prav dosti, in drugič, ker bi vsak poskus nujno temeljil le na dobrinah, ki so zadovoljivo dokumentirane v virih. Zato le nekaj nazornih primerjav: Tesarski oz. zidarski mojster na Loškem si je v tridesetih letih 15. stoletja za dnevni zaslužek lahko kupil 6 piščancev, eno ovco, 22 litrov pšenice ali, denimo, 180 žebljev tipa *scharnagel*. Ob koncu stoletja je za isti vložek dobil 8 piščancev oz. ovco in piščanca, pšenice le še 18 litrov, vendar pa 265 žebljev. Mezda njegovega spodnještajerskega stanovskega kolega je bila okoli leta 1450 vredna 8 piščancev, 165 jajc, 33 litrov pšenice ali dobrih 100 žebljev. Za svinjo je moral delati kakih 14 dni, za kilogram voska pa je zadostoval tridnevni zaslužek. Kupna moč izučenihi pomočnikov in nekvalificiranihi delavcev je bila manjša sorazmerno z njihovimi mezdami, če pa bi preračunali na dnevni zaslužek dokumentirane dele uradniških plač, bi bila denimo škofjeloška kastelana in kaščar na približno isti ravni z gradbenimi mojstri, oskrbnik pa bi si na dan prislužil kakih 21 piščancev ali tri in pol ovce.

²² To kar neverjetno kombinacijo grozot navaja Travner, očitno po narativnih (nezadovoljivo citiranih) virih. TRAVNER, *Kuga na Slovenskem*, 94. Glede turških vpadov glej JUG, »Turški napadi na Kranjsko in Primorsko«, 14-21.

²³ Primerjal je žitne cene v Ljubljani pred in po bitki pri Sisku (l. 1593) ter ugotovil, da so cene dosegle vrhunec kak mesec pred bitko, potem pa so se počasi spuščale in se kmalu po zmagi umirile. Porast cen pripisuje izključno večjemu povpraševanju zaradi oskrbovanja vojaških enot, torej o kakem preplahu ni bilo sledu. Tudi ugotavlja, da so splošen razvoj cen krojili pretežno drugi dejavniki. VILFAN, »Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege«, 196, 198-9.

KNJIGOVODSKA PRAKSA

Velika večina del, ki se ukvarja z razvojem knjigovodske tehnike, posveča svoj prostor skoraj izključno obravnavi trgovskih tehnik vodenja poslovnih knjig.¹ To dejavnost je s pomočjo ohranjenih virov mogoče zasledovati že od začetka 13. stoletja dalje. Fragmenti prve ohranjene glavne knjige florentinskega bankirja izvirajo namreč iz leta 1211.² Temelji knjigovodske tehnike, razvidne iz teh fragmentov, izvirajo po splošno privzetem mnenju še iz rimskih časov.³ Grobo rečeno bi lahko trgovsko knjigovodstvo razdelili v dve veji: enostavno in dvojno. Pri tem ne gre za dva povsem ločena sistema, ampak za postopen razvoj, ki je na neki točki dosegel višjo stopnjo. Prvotnim rekordancam s kronološkim redom so sledile sistematično urejene knjige po osebnih kontih dolžnikov in upnikov, tem so se pridružili stvarni konti (za posamezne vrste blaga), konti uspeha, dobička in izgube, šele dosledno dvakratno knjiženje vsake postavke (obremenitvi na nekem kontu je sledila odobritev na nekem drugem in obratno) pa je pomenilo ločnico, ki je od prve polovice 14. stoletja dalje začela ločevati dvojno knjigovodstvo od enostavnega. Omenjena domislica je namreč omogočala, da se je lahko trgovec po analitični obdelavi (bilanciranju ali izravnavi – seštevek vseh debitnih postavk je bil ob korektnem vodenju knjig enak seštevku kreditnih) prepričal o stanju posameznih delov svojega kapitala.⁴ Odslej sta v Italiji oba sistema živela vzporedno (enostavno knjigovodstvo je bilo sprejemljivo le za male trgovce in kramarje),⁵ v nemških deželah pa do konca srednjega veka prva faza ni bila presežena. Najosnovnejši obliki vodenja poslovnih knjig je načeloma zadostovala ena sama knjiga, v katero je trgovec ločeno zapisoval vse posle v kronološkem zaporedju in osebne konte poslovnih partnerjev. Z razvojem pa je število različnih knjig vedno bolj naraščalo; naj naštejemo le poglavitne: dnevnik (za sprotno beleženje poslov), glavna knjiga (z vsemi konti), blagajniška knjiga (izkazovala je vse denarne prejeme in izdatke), knjiga upnikov in dolžnikov ali saldakonti itd.

In kaj imajo te trgovske tehnike skupnega z vodenjem finančnega poslovanja teritorialnih (tako svetnih kot tudi cerkvenih) in urbanih, pogojno posplošeno, javnih⁶ oblasti? Pravzaprav ne dosti. Nastale so namreč za potrebe posredniške trgovine. Poslovanje oskrbnika teritorialnega urada pa je zajemalo na eni strani produkcijo (predvsem poljedelsko in živinorejsko), prodajo ustvarjenih dobrin in vzdrževanje infrastrukture, na drugi pa

¹ PENDORF, *Geschichte der Buchhaltung*; RICKER, »Beiträge zur ältesten Geschichte der Buchhaltung«; CROSBY, *The Measure of Reality*; VILFAN, OTOREPEC in VALENCIČ, *Ljubljanski trgovski knjigi*; SYKORA, *Systeme, Methoden und Formen der Buchhaltung* z navedbo starejše literature. (Gre le za ožji izbor.)

² RICKER, »Beiträge zur ältesten Geschichte der Buchhaltung«, 135.

³ SYKORA, *Systeme, Methoden und Formen der Buchhaltung*, 33.

⁴ VILFAN, OTOREPEC in VALENCIČ, *Ljubljanski trgovski knjigi*, 162; SYKORA, *Systeme, Methoden und Formen der Buchhaltung*, 34.

⁵ RICKER, »Beiträge zur ältesten Geschichte der Buchhaltung«, 135.

⁶ O pojmovanju javnosti oblasti v srednjem veku glej VILFAN, *Pravna zgodovina Slovencev*, 84 ss, 192–3.

pobiranje raznih pristojbin in izvajanje finančnih transakcij po nalogu svojega gospoda. Upravljalec je torej z bolj ali manj kompleksnim gospodarskim obratom, ki je terjale drugačen pristop k dokumentiranju poslovanja. Celotna finančna sfera je bila strnjena okoli gosposočinske blagajne, s katero je bila združena kašča, če je urad zajemal tudi zemljiško posest. Srednjeveškim javnim oblastem je večinoma povsem zadoščala finančna dokumentacija na nivoju nekakšnega blagajniškega knjigovodstva, ki je pri trgovskih podjetjih z razvejano strukturo pomenilo le en segment celotnega vodenja poslovnih knjig. Obenem je to blagajniško knjigovodstvo temeljilo izključno na enostavnem sistemu, torej ni omogočalo vpogleda v stanje posameznih delov kapitala, dobička, izgube itd. Bolj kot to se v računskih knjigah kaže potreba po utemeljevanju, tj. dokazovanju korektnosti denarnega poslovanja.

Glede na strukturo knjigovodske dokumentacije v arhivih bi v prvi sapi zlahka sklepali, da se je knjigovodstvo javne uprave v srednjem veku omejevalo na občasne (eno- ali večletne) obračune. Taka razlaga je morda sprejemljiva za zgodnejšo dobo – v mislih imam tirolske računske knjige poznega 13. in zgodnjega 14. stoletja – pa tudi za ta čas ni izključena možnost za obstoj različnih predlog v obliki zapisov na lističih ali osebnih registrov uradnikov. Prvi taki primeri z obravnavanega območja so znani s konca 14. stoletja; npr. dobesedni prepis vsebine listka z izdatki v obračunu goriškega urada Švarcenek iz leta 1398.⁷ Vsekakor ustni zagovor ali polaganje obračuna ni potekal(o) brez pisnih predlog. Razlog za njihovo neohranjanje tiči v tem, da so tovrstni dokumenti v razmeroma kratkem času izgubili svojo pravno in administrativno vrednost.⁸ Izjema pri tem so morda edino pobotnice (*literae, brief, quittance*), overovljene listine, ki so jih »blagajniku« kot potrdilo o prevzemu izdajale osebe, katerim je po nalogu svojega gospoda izdajal denar, in računska pisma (*raitbrief, ratio finalis*), ki jih je izdal prejemnik obračuna po opravljenem zagovoru in so vsebovala dolg ene ali druge stranke. Medtem ko se prve, če že niso ohranjene v originalu, omenjajo domala v vseh obračunih, najdemo druge pogosto prilepljene ali prepisane v računski knjige kot priloge obračunom.⁹

Zelo redko nam ohranjeni viri omogočajo vpogled v celotno knjigovodsko dejavnost nekega srednjeveškega upravnega sistema. Eden zgodnejših takih primerov je država nemškega viteškega reda od srede 14. stoletja dalje. Oskrbniki posameznih komend so bili ob sestopu s položaja dolžni sestavljati nekakšne primopredajne protokole, ki so vsebovali stanje v blagajni, neporavnane terjatve pa tudi popis zalog in orožja. Izdelani so bili v dveh izvodih, od katerih je eden ostal v uradu, drugega pa so poslali na sedež državne uprave, kjer so te protokole vnašali v »veliko uradno knjigo«. Poleg tega so komturji polagali periodične obračune zakladničarju, ki jih je vpisoval v nekakšno centralno »zakladnično knjigo« (*treßlerbuch*). Ločeno so vodili upravo glavnega konventa v Marienburgu; primopredajni protokoli se nahajajo v »marienburgski uradni knjigi«, obračuni prihodkov in izdatkov pa v »marienburgski konventni knjigi«. Razen tega je vrhovni mojster vodil tudi posebno knjigo dvornih izdatkov.¹⁰

Povsem nekaj drugega pa je sistem, ki ga je na podlagi italijanske trgovske tehnike priredila za potrebe teritorialnega knjigovodstva tirolska komora ob koncu 15. stoletja. Vse pobotnice so hranili v posebni škatli in jih po kronološkem zaporedju v skrajšani obliki vpisovali v žurnal. Obenem so zaradi lažjega obračunavanja poenotili vse denarne enote. Vsakemu vpisu v žurnalu so na rob pripisali oznako konta v glavni knjigi, kateremu je pripadal. Glavna knjiga je tako združevala posamezne postavke v predmetne rubrike.

⁷ »Der obgescriben zedeln copie, hernach von stukch ze stukchen aigenleich verschriben ...«. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 120.

⁸ PATZE, »Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert«, 48.

⁹ LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 21-2.

¹⁰ PATZE, »Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert«, 50-1.

Na podlagi te knjige so običajno enkrat letno naredili obračun, pred tem pa je bila opravljena kontrola ujemanja njenih postavk s tistimi v žurnalu. Pri obračunu ugotovljeni saldo (remanenco) so prenesli v naslednje obračunsko obdobje; glede na pozitiven ali negativen značaj so ga prišteli k prihodkom oz. izdatkom.¹¹

Tirolska centralna finančna uprava je v tem času spadala med najbolj urejene v krogu nemških dežel.¹² Videli bomo, da je razvoj v nižjih upravnih sferah v slovenskih deželah potekal približno v isti smeri, vendar je pomanjkanje čuta, predvsem pa potreb po urejenosti in doslednosti ohranjalo njihove knjigovodske sisteme na precej nižji ravni. Podrobneje ohranjena dokumentacija obstaja šele s konca 15. stoletja, in sicer gre za dve fragmentarno ohranjeni seriji računskih virov iz loškega in gornjegrajskega gospostva ter za univerzalno poslovno knjigo ljubljanskega stolnega kapitlja. Sisteme vodenja finančne dokumentacije bom poskušal osvetliti z medsebojno vsebinsko primerjavo posameznih segmentov v okviru virov iste provenience.

1. FREISINŠKO LOŠKO GOSPOSTVO sodi med tiste, ki so imela na obravnavanem območju v srednjem veku najbolj dodelan upravni sistem. Tovrstne sodbe so resda možne le na podlagi ohranjenega gradiva, kar pa v tem primeru govori trditvi v prid; predpogoj za dobro ohranjenost arhivalij je namreč dobro in urejeno poslovanje. Največja koncentracija raznovrstne računске dokumentacije izvira iz osemdesetih in devetdesetih let 15. stoletja. V ta okvir sodijo letni obračuni gospostva in mestnega sodišča, registri prejemkov in izdatkov, revizije večletnega poslovanja ter knjige dolžnikov. Oskrbniku, ki je v tem času upravljal gospostvo kot škofov namestnik, je bil podrejen kaščar, zadolžen za gospodarsko dejavnost (pretežno poljedelsko proizvodnjo). Dokumentacijo o svojem poslovanju je ta torej občasno predložil oskrbniku, ki je na njeni podlagi sestavljal letni obračun. Neodvisno od tega je centrala obračunavala z mestnim sodnikom, v čigar pristojnost so sodile tudi vse mitnice.

a) *Kaščni register*. Kaščar je o sprotnem poslovanju vodil nekakšen register, kamor je vpisoval nekatere izdatke, oddajo naturalnih dajatev v kaščo (*traid am kassten*), odpis dajatev (*henngnus*), izgubo (*abgangkh*). Ti registri ne obsegajo celotnega poslovanja gospostva. Če jih primerjamo z obračuni za ista leta, naletimo na precejšnje vsebinske razlike. V registru manjkajo vsi denarni prihodki, redni in tudi nekateri izredni izdatki. Tudi časovni register in obračun nista bila nujno usklajena. Iz časa od pomladi 1489 do poletja 1491 so ohranjeni štirje kaščni registri, ki zaokrožajo časovne intervale od štirih mesecev do enega leta, medtem ko si obračuni sledijo v rednem enoletnem razmaku.¹³ Vsekakor pa so bili podatki iz registrov upoštevani v letnih obračunih. Kaščar je od časa do časa – na kakšen način je bil termin določen, ni mogoče razbrati – oskrbniku predal izkupiček od svojega poslovanja, obenem s tem pa mu je izročil tudi register. Nanj je oskrbnik ob predaji lastnoročno zapisal potrdilo, da je prejel vse, kar je v registru zapisano, in zagotovil, da bodo pri obračunu upoštevani vsi kaščarjevi izdatki.¹⁴ Vse te potrditve imajo formo listine, sicer močno okrnjene, dve od štirih pa sta bili v originalu overovljeni z oskrbnikovim pečatom.¹⁵ Iz tega je mogoče sklepati, da oskrbnik ni obdržal registra kot

¹¹ A. WIESFLECKER, *Die »oberösterreichischen« Kammerraitbücher zu Innsbruck*, 10.

¹² THOED. MAYER, »Bayträge zur Geschichte der tirolischen Finanzverwaltung«, 168.

¹³ Ohranjena sta le dva – za leti 1489 in 1490, *RFR 10*.

¹⁴ E.g.: »Ich Iacob Lamberger bekenn mit diser meiner handtgeschriff, das ich von meinen gueten frewndt Jorigen Sigesdorffer als das empfangen hab das in dem register stett vnd sol im in der raytung abgezogen werden«. *RFR 13*, fol. 29'.

¹⁵ Tako v registrih iz let 1489–1490 in 1490–1491. V ohranjenih prepisih o tem priča le še koroboracijska formula, npr.: »Zu bestätt der dingen hab ich mein pettschafft zu sambt meiner handtgeschriff auff das register gedrukht«. *RFR 13*, fol. 41'. Cf. triletni obračun za leta 1488–1490, *RFR II*, fol. 4'.

predlogo za izdelavo obračuna ali kaj podobnega, temveč ga je po potrditvi vrnil kaščarju, saj bi bilo dokaj nenavadno, če bi listina ostala v rokah izstavitelja.

Glede na to, da vse naše vedenje o teh registrih temelji na prepisih, je vprašljiva tudi njihova zunanja podoba. Prepisi niso posledica rednega poslovanja, ampak so bili izdelani z nekim določenim namenom. Ta bi lahko vplival na selekcijo oz. kompilacijo pri oblikovanju ohranjenih primerkov. Tako bi bilo npr. možno, da je bil register v originalu obsežnejši, vnaprej vezan, kontinuirano voden kodeks z občasnimi potrditvami ali pa da je šlo zgolj za posamezne, gole sezname izdatkov, ki jim je prepisovalec po potrebi dodal še podatke iz drugih virov. Pri vsem tem je gotovo naslednje: 1) Registre izdatkov za določen časovni interval, ki jih mdr. vsebujejo prepisi, je loška administracija pojmovala kot posamezne enote; revizija triletnega kaščarjevega poslovanja (1488–1490) govori izrecno o izdatkih, izkazanih *durch ain register*.¹⁶ 2) Oskrbnikova potrditev je bila fizično del registra (nahajala se je na koncu), o čemer govorijo formulacije same potrditve, npr. *als das vor in dem register stett in hab ich mein pettschafft zu sambt meiner handtgeschriff auff das register gedrugkht*,¹⁷ prav tako pa tudi navedbe v omenjeni reviziji, npr. *laut ains registers, das mit des herrn handtgeschriff verzaichent vnd sein pettschadt furgedrughkt ist*.¹⁸

Na kakšen način so torej podatki iz registra prehajali v obračun? Prihodki žita so bili v registru navedeni po posameznih podložnikih v okviru uradov. Ti podatki niso nikjer sumirani, kar skoraj izključuje možnost, da bi bili namenjeni prenosu v obračun. Tam so vsi redni prejemki tako ali tako navajani v višini, ki jo narekuje urbar, odstopanja pa so knjižena med izdatki. Torej bi lahko tu register ob primerjavi z urbarjem služil za ugotavljanje izostankov.¹⁹ Izdatki so v register v grobem vnešeni kronološko; datirani so le nekateri izmed vpisov, kronološko zaporedje pa je ponekod kršeno, kar morda kaže na kampanjsko zapisovanje od časa do časa. Temu v prid govori tudi občasno (nesistematično) tvorjenje tematskih sklopov pod izpostavljenim naslovom, npr. *Dy ersten soldner* ali *Wein*.²⁰ Značilno je, da so vsi sezname izdatkov – kar za ostale dele registra ne velja – sumirani, in to ne le ob koncu, temveč tudi na vsaki strani posebej. To preseneča toliko bolj, ker so izdatki v obračun preneseni posamično in zelo nedosledno. Identifikacija vknjižb je možna med obračunom za leto 1490 (od 24. aprila 1490 do 24. aprila 1491) in registroma, ki zajemata čas od januarja 1490 do junija 1491. Še največ dvojnih vknjižb je mogoče najti med izdatki za gradnjo (okoli 80 %, če vzamemo za izhodišče obračun), pa tudi tu vsebuje vsak od virov nekaj takih, ki jih v drugem ni. Kljub rahlemu razhajanju ta segment podatkov zadovoljivo potrjuje povezavo med obema viroma, je pa obenem edini (pri ostalih segmentih – potni stroški, plače stražarjev – se podvajanje vknjižb omejuje na posamezne primere), kar ob dokaj spremenjenem besedilu vknjižb in pomešanem vrstnem redu praktično izključuje možnost direktnega vnosa podatkov iz registra v obračun oziroma uporabo prvega kot pisne predloge pri izdelavi drugega.

b) Letni obračun. Po koncu obračunskega leta (mejni datum je bil jurjevo, 24. april, obračunsko leto pa je nosilo letnico koledarskega leta, v katerem se je začelo) je bil oskrbnik dolžan izdelati obračun o celotnem poslovanju gospostva in ga skupaj z izkupičkom predati škofovim odposlancem, ko so le-ti prišli v Škofjo Loko. Četudi je njihov obisk kakšno leto izostal in je oskrbnik na isti dan polagal račune za več let skupaj, je ločeno obračunal poslovanje vsakega leta. Pri obračunskem aktu so odposlanci zastopali škofa, dejanju pa

¹⁶ RFR 11, fol. 4', 5.

¹⁷ RFR 13, fol. 25', 41'.

¹⁸ RFR 11, fol. 4'.

¹⁹ Pri tem ni povsem jasno njegovo razmerje do priročnega urbarja, kjer je označena dejanska vsakoletna oddaja za posameznega podložnika. Cf. priročni urbar loškega gospostva (pred l. 1492), BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 196.

²⁰ RFR 13, fol. 32, 34.

so kot priče prisostvovali najpomembnejši gosposčinski uradniki in predstavniki mesta ter mestni pisar kot zapisovalec.²¹ Očitno je, da so odposlanci obračune izročali škofu osebno, saj je ta občasno na zadnjo stran pripisal (ali dal pripisati) kakšno opombo, ki se je nanašala na poslovanje gospostva. Tovrstno besedilo, dodano obračunu za leto 1485, je namreč napisano z isto roko kot instrukcije odposlancem za to leto in jedrnato povzema rezultate poslanstva; najprej navaja denar, ki so ga odposlanci uspeli izterjati, za tem pa nepravilne dolgove.²²

Iz obračuna se zrcali oskrbnik kot edina odgovorna oseba za poslovanje gospostva. Na nobenem mestu se ne sklicuje na kaščarja, ki v odnose s centralo očitno ni samostojno posegal. Kot predlogi za prihodkovni del sta oskrbniku služila urbar in davčni register. Nekateri izdatki so bili knjiženi na podlagi različnih temeljnic, kot so pobotnice in podobno (npr. *nach weuelh meins genadigen heren*,²³ *nach lawtt etlicher quittung, den solneren nach lawtt irer quittung*²⁴), večinoma pa le-te niso navedene, kolikor so sploh obstajale oz. so bile hranjene kot računska dokumentacija. Kot že rečeno, so nekateri podatki vsaj posredno temeljili na kaščarjevem registru, to velja predvsem za izdatke pri gradbenih delih, kaj je to pomenilo v praksi, pa ni mogoče povsem doreči.

c) *Triletni kaščni obračun*. Ni povsem jasno, v kakšni zvezi je nastala edina ohranjena revizija triletnega kaščarjevega poslovanja. Že sam naslov (*Aller emphang so auff dem Sigesdorffer*²⁵ *gefunden wierdett*) kaže, da ne gre za običajno dokumentacijo rednega poslovanja. Po Blaznikovi zaslugi je znano, da so se prav v tem času pri upravljanju gospostva dogajale razne nepravilnosti, ki so se stopnjevale do podložniškega upora,²⁶ vendar zaenkrat dokumenta še ni mogoče zadovoljivo umestiti v takratno dogajanje. Revizijo je izvedla štiričlanska komisija, v kateri sta bila vsaj dva člana iz vrst uglednih loških meščanov, druga dva pa sta bila verjetno škofova odposlanca.²⁷

Dokument je zasnovan zelo pregledno. Najprej so v sumarni obliki navedeni prihodki triletnega poslovanja (tri letne rente z upoštevanim odpisom in izgubo dajatev, davki treh let, izterjani izostanki). Temu sledijo izdatki; sprotne izplačila oskrbniku so navedena za vsako leto posebej, redni izdatki za vsa tri leta skupaj, izredni pa sklicujoč se na omenjene registre. Ob koncu je potegnjena bilanca, pod njo pa so navedeni še dodatni zaostanki in izgube, s katerimi je kaščar oklestil sicer kar obilen negativni saldo. Povsem drugače kot redni letni obračuni, ki kažejo poslovanje gospostva kot celote, je revizija vzela pod drobnogled kaščarski urad (*kasstennambt*). To je lepo razvidno iz pojmovanja izdatkov, ki

²¹ To je lepo razvidno iz eshatokola obračunov za leti 1489 in 1490: »Item pey solher rehung der obgenanten zwayer jar so Jacob Lamberger heren Casparen Marolt et Wolfgang Rueger vnd Sigmunden Puecher anstatt vnd von wegen meins genadigen herren von Freyssing getan hatt, sind gebesen Jorig Sigessdorffer, Wolfgang Swarcz, Petter Larensagkh statt richter zw Lagkh, Vrban Schuester, Michell Smid purger vnd Jorig stattschreyber. Daselbs weschehen am mantag in den phingst feyertagen anno etc. im ain vnd newnczigisten« (23. maj 1491). *RFR 10*, fol. 19.

²² »Dÿ rât so zw Lakch sein gebesen haben eingenomen alte schuld von dem pfleger facit 1^m III^c LXVIII ducaten ß 32 item von der neuen schuld ducaten VIII ß XVI. Item von dem richter ducaten LXXXIII ß LI. Item von her Casper Tschernemlin ducaten quinquaginta. Item dÿ schuld Jacob Lamberger macht XI^c ducaten so er über obgeschriben schuldig ist. Item dÿ schuld der Casper Tschermenlin macht noch LXXXVII ducaten. Item her Baltesar Tschernemel sol noch rechen vnd czalen altes vnd neues«. *RFR 5 a*, fol. 6'. Cf. z instrukcijami za isto leto, BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 10. Glede identifikacije Sikstove pisave glej KÖNIG, *Die Korrespondenzbücher des Bischofs Sixtus*, str. 13; Anhang IX, Schrift A.

²³ *RFR 10*, fol. 11'.

²⁴ *RFR 6*, fol. 6'-7; *RFR 5*, fol. 5'-6.

²⁵ Jurij Sigesdorfer je vsaj od leta 1488 dalje opravljal službo loškega kaščarja. Blaznik začetek njegovega poslovanja postavlja v leto 1491 (BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 454), vendar ta vir (*RFR 11*) skupaj s prej omenjenimi registri (*RFR 12 in 13*) govori v prid zgodnejši dataciji.

²⁶ BLAZNIK, »Upori loških podložnikov«, 66; IDEM, *Urbarji freisinske škofije*, 23, 36; IDEM, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 140 ss.

²⁷ Razpoznavna sta Wolfgang Swartz, uspešni veletrgovec in nosilec različnih funkcij v službi fr. škofa in deželnega kneza (glej ŽONTAR, »Ločan Volbenk Schwarz«, 26-30), in Oswald Neglitz, kasnejši mestni sodnik (BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 455). Neidentificirani osebni sta prvo- in drugopodpisani Rueprecht Stainer in Martin Knoll (*RFR 11*, fol. 6').

se v tem primeru nanašajo na vse, kar je kaščar dal iz rok, med drugim tudi prejete dajatve podložnikov, ki jih je posredoval naprej oskrbniku (fol. 3), kar je sicer sodilo med prihodke gospostva. Odstopanja od redne loške računske dokumentacije so opazna tudi v preglednosti dokumenta in uporabi bogatejše italijanske knjigovodske terminologije. Besedilo postavk je pisano v ozki koloni na sredini strani, na desni strani se nahajajo denarni zneski, na levi pa marginalne opombe, npr. *empfang prima (secunda, tertia, ...) grossa*. Vsote so postavljene na dno vsake strani, v primeru, da je prišel v poštev en sam znesek, pa je to označeno z izrazom *summa per se*.

d) *Knjiga dolžnikov*. Pri tem prav tako izrednem produktu loške pisarne gre v bistvu za popis urbarialnih in davčnih zaostankov, tj. neporavnanih podložniških obveznosti. P. Blaznik njegov nastanek povezuje z uporom podložnikov v letih 1484–1492.²⁸ Po zatrtem uporu je škof kaščarja Jurija Sigesdorferja zadolžil za popis zaostalih podložniških dolgov, ki naj jih sčasoma, če bo mogoče, tudi izterja.²⁹ O uspešnosti izterjave – izjema so res redki pripisi v sami knjigi, ki govorijo o posameznih plačanih zneskih – ni podatkov. Tako npr., samo za ilustracijo, pri dolgu kmeta iz Praš, Matevževega sina Jakoba, stoji pripis *dedit sein weib LXXVII β*, kar znaša dobrih 10 % celotnega dolga.³⁰

Za obliko knjige dolžnikov bi z rezervo lahko rekli, da je sestavljena iz osebnih kontov. Pri tem tvorijo glavno besedilo same debetne vknjižbe – pri vsaki je navedeno leto dolga in izvor obveznosti – omenjeni redki pripisi pa so kreditne vknjižbe.³¹ Morda gre zgolj za slučaj, vendar se te kreditne vknjižbe redno nahajajo na desni strani, kot je bilo to običajno pri trgovskem sistemu dvojnega knjigovodstva.

e) *Obračun mestnega sodnika*. Obenem z oskrbnikom je škofovim odposlancem polagal račune tudi mestni sodnik. Neposredna podrejenost zemljiškemu in obenem mestnemu gospodu je odraz krepitve mestne avtonomije, ki je v Škofji Loki v drugi polovici 15. stoletja dokaj očitna.³² Čeprav izvira prvi ohranjeni obračun iz leta 1486, se je samostojno knjigovodstvo mestnih sodnikov uveljavilo že dosti prej. Začetki segajo v leto 1440. Pred tem je nadzor nad obračunavanjem mestnega sodišča sodil v pristojnost oskrbnika; do vključno leta 1439 namreč redno srečujemo postavko o prihodkih omenjenega urada (*de iudicio ciuitatis, de iudicio et muta*) v gosposočinskih obračunih.³³ Sistem knjiženja je bil praviloma tak kot pri obračunu gospostva, le da je bil sodnikov obračun z ozirom na manjši obseg poslovanja precej enostavnejši. Trem rubrikam prihodkov (mitnina, najemnina od mesnic in sodne globe) sta sledila popis izdatkov in bilanca ob koncu. Temeljnice se sicer nikjer ne omenjajo, vendar lahko sklepamo, da so podatki v pretežni meri temeljili na sodni knjigi, kjer bi pričakovali kopije zakupnih reverzov za različne vrste mitnin, zapisnike obravnav kaznivih dejanj, morda tudi kronološki register izdatkov.³⁴

2. PRIMER GORNJEGRAJSKEGA GOSPOSTVA. V teritorialno - upravnem pogledu je bilo gornjegrajsko gospostvo ljubljanske škofije razdeljeno v dober ducat uradov, ki so jim načelovali oficiali – lokalni oskrbniki (*ambtlewt*).³⁵ Svoje urade so upravljali avtonomno; o svojem poslovanju so vsako leto polagali račune oskrbniku, ki je načeloval finančni upravi gospostva. V primerjavi s freisinškim loškim gospostvom, ki tako po celotnem obsegu kot

²⁸ BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 142; IDEM, »Upori loških podložnikov«, 67.

²⁹ BLAZNIK, Sikstova pisma, 40 (fol. 179'); IDEM, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 143.

³⁰ RFR 15, fol. 44'.

³¹ GESTRIN, »Knjigovodstvo na Slovenskem v 16. stoletju«, 261.

³² BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 123–4.

³³ RFR 1, fol. 11, 34, 82, 94', 145'; RFR 2, fol. 7', 47', 54'.

³⁴ Glede vsebine sodnih knjig glej ŽONTAR, »Najstarejša sodna knjiga mesta Kranja«, 2 ss in LEVEC - LUSCHIN, »Ein Protokoll der Stadt Stain«, 59–69.

³⁵ GESTRIN, »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti«, 476.

po velikosti uradov sodi nekako v isti rang, se zdi takšna upravna struktura bolj razdrobljena. Od računске dokumentacije so se iz let ob prelomu 15. v 16. stoletje ohranili register izdatkov, dva registra prejemkov in nekaj obračunov. Popis prejemkov iz let 1498 in 1499 ter obračun za leti 1499 in 1500 se vsebinsko ujemata, kar daje nekaj možnosti za rekonstrukcijo knjigovodske prakse.

a) *Register izdatkov*. Nedatirani register, ki po vsej verjetnosti izvira iz let 1506–1507,³⁶ je vsebinsko sestavljen iz dveh delov. V prvem so v kronološkem redu zabeleženi dnevni izdatki, v drugem pa tisti, ki so nastali po škofovem ukazu oziroma za njega osebno. Dnevni izdatki so dejansko knjiženi ločeno po dnevih, pri čemer se vsaka postavka začne z datacijsko vrstico (vsaka druga ali tretja je opremljena s svetnikom, pri ostalih pa je naveden le dan v tednu). Register je sumiran ob koncu in po straneh, sestavljen pa je – to velja za vse gornjegrajske računске knjige – iz ločenih popisov »črnega« in »belega« denarja.³⁷

Register je zelo verjetno pripadal oskrbniku. Pri tej domnevi se opiram na njegov obračun za leti 1499 in 1500, kjer se med izdatki nahaja rubrika z naslovom *Auff taglichn ausgab ...*, ki v sumarni obliki navaja izdatke *nach lawt seiner register*.³⁸ Ker se register z obračunom časovno ne ujema, je vsebovani delež izdatkov težko ugotovljati. Glede na višine zneskov sklepam, da register ne zajema vseh.³⁹ Vsekakor pa je služil kot ena od predlog za sestavo obračuna.

b) *Register prejemkov*. Na voljo sta dva primerka. Prvega, in sicer iz let 1498–1499, je nedvomno vodil oskrbnik Mihael Valler. Tekst je pisan v prvi osebi ter je sestavljen pregledno iz več delov (dohodki od letne rente in (izrednega) židovskega davka, od desetih, od cerkvenih vikarjev ...). V okviru tega so postavke oblikovane po uradih; povsod je navedena predpisana služnost, dejanska oddaja in morebitna odstopanja. Postavke in širši sklopi so vzorno sumirani.

Drugi datira v leto 1497, pripadal pa je upravitelju gospostva Ahacu Višnjegorskemu.⁴⁰ Upravitelj je bil po položaju najvišji gosposčinski uradnik, težišče njegovega delovanja pa kaže postaviti nekako v pravno-politično sfero. V skladu s tem je opravljal funkcijo deželskega sodnika in kot tak tudi obračunaval poslovanje tega urada,⁴¹ kar prejkone kaže na to, da bi se omenjeni register moral nanašati na ta urad. Oporo tej domnevi daje en sam vpis v registru: *Item was ich von dem gericht emphanen hab syder Sandpets tag der nachsten raytung dy ich than hab*.⁴² Vir ni urejen sistematično; deli se v dva sklopa posameznih vknjižb, kot je videti, dnevnih prejemkov, vknjižbe pa se nanašajo predvsem na davek, potne stroške, kupnino (*kaufrecht*) in desetino, ki jih je Ahac prejemal od lokalnih uradnikov. Očitno je, da gre za dokumentacijo precej manj obsežnega poslovanja kakor v gornjem

³⁶ Izhodišče za datiranje registra je vpis: »in die circumcisionis feria sexta« (*RLJ 7*, fol. 5). Omenjena kombinacija se pojavlja v verjetnih letih 1490, 1496, 1501 in 1507. Že eden od predhodnih raziskovalcev je vpis opremil z letnico 1507 in pristavil vprašaj. Za dokajšno verjetnost pravilnosti te datacije govori dejstvo, da se v registru pojavlja precejšnje število oseb s škofove plačilne liste iz l. 1504 (I. OROŽEN, *Das Dekanat Oberburg*, 6). Ker se v začetku opombe navedeni vpis (1. januar) nahaja sredi registra, je pri dataciji treba upoštevati obračunsko leto 1506 oz. letnici 1506–1507.

³⁷ Gre za razlikovanje med dvema števima denarnima sistemoma, do katerega je prišlo v drugi polovici 15. stoletja na slovenskem ozemlju kot prehodni con med območjem severnoitalijanskega denarja na eni in dunajskega (avstrijskega) na drugi strani. Nekaj več vredni italijanski pfenigi se v virih omenjajo kot »črni«, slabši dunajski pa kot »beli«. Podrobno o tem VILFAN, »Temelji in razvoj denarnih sistemov«, 397 ss.

³⁸ *RLJ 8*, pag. 115.

³⁹ Vsote izdatkov v črnem denarju znašajo: register 1496 – 441 lb 41 β; obračun 1498 – 970 lb 102 β; obračun 1499, 1500 – 1563 lb 37 β (v povprečju za eno leto 781 lb 138 β 1 d). *RLJ 4*, pag. 27, 31, 36; *RLJ 8*, pag. 82, 117.

⁴⁰ *RLJ 5*, fol. 1.

⁴¹ »... von ... alles seines einnemens vnd ausgebens von pennfallen, straffgelt vnd anders laut seiner eingelegten register ein ... raittung gethan«. Računsko pismo iz 1524, jun. 4., NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc., 14. Obračun upravnika Ahaca Višnjegorskega iz leta 1497 npr. izkazuje ok. 244 goldinarjev prihodkov in 194 glđ. izdatkov, kar je bila v grobem desetina prometa gornjegrajskega gospostva. *RLJ 4*, pag. 49.

⁴² *RLJ 5*, fol. 4.

primeru. Glede na to, da se obračun z Ahacem za isto obračunsko leto (spet brez vsakršne tematske oznake urada) nahaja v oskrbnikovem obračunu gospostva, lahko z gotovostjo trdimo, da gre za produkt knjigovodstva na nižji ravni, ki pa ga vseeno ne gre enačiti z eventualnimi registri lokalnih uradov.

c) *Letni obračuni*. Enkrat letno, včasih pa tudi na dve leti, je oskrbnik o prejemkih od lokalnih in nekaterih drugih podrejenih uradnikov, obenem pa tudi o svojih (dvornih) prihodkih in izdatkih sestavil obračun, ki ga je zagovarjal v Ljubljani, v primeru škofove odsotnosti pred škofijskim administratorjem ali komisijo pod njegovim predsedstvom.⁴³ Kot kaže, obračunsko leto ni bilo fiksirano; ohranjeni obračuni si sledijo brez vsakega reda.⁴⁴ Tudi njihova sestava ni bila ustaljena. Obračun za leti 1498 in 1499, za katerega je na voljo tudi pripadajoči register prejemkov, je bil sestavljen takole: V prvem delu so razvrščeni obračuni lokalnih oskrbnikov po posameznih uradih. Izdelani so, dokaj različno, za eno ali dve leti v okviru triletnega intervala (1497–1499). Vsak od njih se ujema z ustrežno postavko iz oskrbnikovega registra prejemkov. Za primer naj služita vpisa za urad Ljubensko hribovje:⁴⁵

Register prejemkov	Obračun
<i>Officium im Pirg ob Lauffen</i> ⁴⁶ <i>seruit mr 90 minus 38 d.</i>	<i>Asbalt zw Laufen</i> ⁴⁷ <i>hat von sein amt in Pirg ab Lauffen verrat namlich von den czban jaren anno 98 vnd 99 vnd dient von sein amt 60 lb 19 β.</i> ⁴⁸
<i>Item der Aswaldt ambtman im Pirg hat mir geantburtt von seinem amt tzinsgeltt 69 tl d vnd 60 β.</i>	<i>Item hat er geben heren Michelen</i> ⁴⁹ <i>in die chamer 75 lb 12 β.</i>
<i>Item auch hab ich emphanen 5 tl d weiss gelt.</i>	<i>Item hat verten [sic] mein heren fur geben nach laut seins rat wriefs 20 lb d.</i>
<i>Item er hatt herein geben ain khue für anlait swein.</i>	<i>Item ambtmans recht 2 lb nach laut des rat wrieff.</i>
<i>Item so hat er smaltz herein geben facit 2 tl d weiss gelt.</i>	<i>Ist sein ein nemen vnd aus geben gegen ein ander gelegkt vnd auff gehebt warden vnd ist der Asbalt pro restat suldig peliben 23 lb β 26 / pecalt pey der ratung/ de anno 99. Dedit anlait swain.</i>
<i>Summa totalis 75 tl 12 β.</i>	<i>Item Jury zw Replo</i> ⁵⁰ <i>hat sein hueben vercaufft cauffrecht dedit 5,5 lb 24 d.</i>
	<i>Item hat den zehendt de anno 98 zw Lauffen auch pecalt.</i>
	<i>Juden stewart hat er pecalt.</i>

⁴³ »Die raitung ist geschehen zu Laybach am freitag vor sannd Margreten tag im LXXXXV jar«. *RLJ* 3, pag. 30. Med letoma 1491 in 1501 je škof Krištof Raubar študiral v Padovi, svetne zadeve v škofiji pa je kot administrator vodil njegov sorodnik Gašper Raubar. SIMONITI, *Humanizem na Slovenskem*, 66.

⁴⁴ 7. 7. 1493 – 13. 7. 1495; 25. 12. 1496 – 25. 12. 1497; 25. 12. 1497 – 29. 8. 1498; 13. 12. 1499 – 10. 8. 1501. *RLJ* 3, pag. 32; *RLJ* 4, pag. 37, 38; *RLJ* 8, pag. 117.

⁴⁵ *RLJ* 6, fol. 4; *RLJ* 8, pag. 69.

⁴⁶ Ljubenska gora ali Planina, hribovje v območju Ljubnega.

⁴⁷ Ljubno v Savinjski dolini.

⁴⁸ Vsota 60 lb (dunajskih) 19 β (kratkih, beneških) je enaka 90 markam (dunajskim) in 38 pfenigom (črnim) v registru; *minus* je očitno pripisan pomotoma.

⁴⁹ Mihael Valler, v letih 1498–1500 oskrbnik gornjegrajskega škofijskega gospostva.

⁵⁰ Kmetija Repelšak, severno od Ljubnega.

Prva postavka v obračunu je vedno sumarni znesek iz registra prejemkov, tj. seštevek vsega denarja, ki ga je oskrbnik med letom odvajal v komoro. Zatem so navedeni še ostali prejemki in izdatki, bilanca in nekaj dodatnih pripomb. Uporaba tretje osebe v zapisu (*hat er geben heren Michelen in die chamer*) kaže, da so se tudi ti obračuni nižjih uradnikov vršili pred komisijo. Ni izključeno, da so obračunavali hkrati in pred isto komisijo kot oskrbnik. Uporaba njegovega registra kot predloge njihovim obračunom in ne nazadnje dejstvo, da so le-ti zapisani na istem mestu kot njegov obračun, govorita temu v prid. Slednji namreč predstavlja drugi del celotnega dokumenta. Njegova zgradba je povsem običajna (prihodki - izdatki - bilanca). Prihodkovni del v pretežni meri temelji na registru. Iz njega so črpani dohodki od zemljiške rente, desetine, židovskega davka, cerkvenih vikarjev itd. Postavka iz rentnega dela se v našem primeru glasi takole:

*Asbalt amtman in Pirg ab Lawffen hat geben heren Michelen 75 lb 12 β.*⁵¹

Tudi pri izdatkih se na nekaterih mestih kot temeljnica omenja register,⁵² ponekod vknjižbe temeljijo na podlagi pobotnic in drugih zapisov (*aufschreiben*),⁵³ večinoma pa predloge niso omenjene.

Obračun za leti 1493 in 1494 je zasnovan podobno, le da so obračuni oskrbnikov - namesto da bi imeli vlogo nekakšne priloge - organsko vključeni vanj; tvorijo namreč prvo rubriko prejemkov. V nasprotju s tem ima prvi ohranjeni obračun, tj. za leti 1495 in 1496, vsaj do neke mere bolj običajno strukturo prihodkovnih in izdatkovnih rubrik, ki pa so razvrščene v nekoliko neobičajnem vrstnem redu. Najprej so ločeno navedeni izdatki obeh obračunskih let, za njimi pa v enakem kronološkem redu prihodki. Na koncu je zabeležen popis dolgov oskrbnikov.

3. PRIMER LJUBLJANSKEGA STOLNEGA KAPITLJA. V primerjavi z drugimi je finančna uprava ljubljanskega stolnega kapitlja svojo dokumentacijo vodila na nekoliko neobičajen način. Iz zbora kanonikov imenovani oskrbnik (*procurator*), ki je bil zadolžen za upravljanje s kapiteljskim premoženjem, je namreč o svojem poslovanju vodil eno samo knjigo. V začetku je bil v njej predviden prostor za seznama prihodkov in izdatkov, letni obračun ter popis dolgov iz preteklega obračunskega obdobja. Kasneje so njeno namembnost še razširili, saj najdemo v njej temeljne urbarje kapiteljske posesti in celo zapise statotov.⁵⁴

Na prvi pogled konfuzna podoba številnih rubrik s številnimi drobnimi pripisi, prečrtanimi deli besedila itd. se ob temeljitejšem branju izkaže za dokaj urejeno in domiselno zasnovano knjigo. Za ponazoritev si oglejmo izsek besedila, ki se nanaša na obračunsko leto 1499.⁵⁵ Pod naslovom *Notantur redditus principales capituli Leybacenses primo anni 1499* so najprej navedeni dohodki kapitlju inkorporiranih župnij, sledijo dohodki od desetin, posameznih kolonov, mašne ustanove škofa Žige Lamberga (*redditus ad fundationem episcopi in basilica*),⁵⁶ dohodki od vrtov na Poljanah in različni manjši, izredni prihodki (*percepta minuta*). Pri vseh rednih dohodkih je na prvem mestu navedena služnost, zatem pa sledijo vse dejansko odvedene vsote. Popisu prihodkov sledi popis izdatkov, in sicer najprej porcije (nekakšna preživnina) kanonikov za vsako četrletje (*angaria*) posebej,

⁵¹ RLJ 8, pag. 76.

⁵² Npr.: »Item hat her Michel nach laut des register vmb wein geben swarczer muns 100 vnd 5 lb β 41«. RLJ 8, pag. 82.

⁵³ E.g. v obračunu za leti 1493 in 1494: »Aber so hat er auf ain quitung den verweser in Stein stewr gelt entricht 50 phunt d in weÿsser münns macht Hungrisch gulden 37,5; Aber so pringt des Anndree Rawber ausgab so er in halt seines aufschreibens zuaintzigen ...«. RLJ 3, pag. 29.

⁵⁴ RLJ 1; cf. KOBLAR, »Star urbar v ljubljanskem kapiteljskem arhivu«, 141 ss.

⁵⁵ RLJ 1, pag. 132-59.

⁵⁶ Cf. RLJ 1, pag. 139 in ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, 84.

zatem še manjši izredni izdatki, na koncu pa stroški gradbenih (verjetno vzdrževalnih) del na kopališču, ki so zapisani kar v obliki obračuna s kopališkim mojstrom.⁵⁷ Registra kot celoti nista sumirana, seštevki se delno nanašajo na tematske sklope, delno pa se nahajajo na dnu strani. Obračun, ki sledi registroma, je zapisan v sumarni obliki. V zelo zreduciranem kontekstualnem delu se omejuje zgolj na ostanek denarja v blagajni in na neporavnane dolgove tekočega leta, eventualno pa tudi prejšnjih let. Navajanje kakršnih koli sumarnih zneskov pri prihodkih in izdatkih se očitno ni zdelo potrebno, saj so se ustrezni registri nahajali v isti knjigi. Glede na vestno navajanje zneskov različnih vrst denarja⁵⁸ je evidentno, da se je obenem s polaganjem obračuna izvajala tudi dejanska (fizična) inventura blagajne. Obračun sta prejela običajno dva izmed kanonikov, ki sta dokument potrdila z lastnoročnim podpisom (*suis scriptum singulis signetis roboravant*). Nazadnje je naveden popis dolgov, tj. obveznosti, ki do polaganja obračuna še niso bile poravnane. Najlepše lahko vidimo način zapisovanja dolgov na primeru leta 1497. Obračun za to leto jih navaja v skupnem znesku okoli 164 funtov.⁵⁹ Obračunu sledi podroben popis zaostalih obveznosti, najprej za tekoče leto (*debita que remanserunt de annis pereuntis primo de anno 97*), zatem pa še za leta pred tem (*antiqua debita*). Dolžniki so popisani s presledki, tako da je oskrbnik lahko sproti beležil vračila. Vsako vračilo je praviloma datirano, pripisan pa je tudi ostanek dolga, njegov morebitni odpis ipd. Ob koncu popisa je naveden sumarni znesek teh ostankov, ki jih spet najdemo kot »stare dolgove« posamično zapisane v popisu, ki sodi k naslednjemu letu.⁶⁰

* * *

Če na kratko povzamemo, je bila glavna naloga knjigovodstva tako v loškem kot tudi gornjegrajskem gospostvu izdelava vsakoletnega obračuna, ki je obsegal vse sfere poslovanja v zaokroženi dislocirani teritorialni enoti.

V Škofji Loki se je z utrjevanjem mestne avtonomije izpod oskrbnikove pristojnosti sčasoma osamosvojil urad mestnega sodnika, tako da sta od druge polovice 15. stoletja oba vodilna nameščenca polagala račune ločeno. Zemljiškega oz. mestnega gospoda so zaradi oddaljenosti gospostva od upravnega sedeža pri tem zastopali odposlanci, ki so letne obračune (skupaj z dohodki) posredovali škofu oz. njegovemu osrednjemu finančnemu uradu. To je bil torej edini del finančne dokumentacije, ki se je hranil v freisinški registraturi. Vsi ostali akti so bili izključno internega ali celo privatnega značaja in so se ohranili zgolj slučajno. Čeprav je letni obračun v pretežni meri slonel na poslovanju kaščarja, ta uradnik neposrednih stikov s centralno finančno upravo – razen da je bil podvržen občasni kontroli – ni imel. Bil je podrejen oskrbniku, kljub temu pa njegovi registri niso služili kot neposredna predloga pri izdelavi obračuna. Glavne predloge so bile vsekakor urbarji in davčni registri, poleg tega pa še različne pobotnice in zadolžnice; upoštevati je treba tudi možnost, da dobršen del – to velja zlasti za izdatke – ni bil knjižen na podlagi temeljnic.

V Gornjem Gradu je upravni aparat segel za stopnjo nižje, na nivo uradov, ki so jih samostojno upravljali lokalni oskrbniki. Ti so dohodke od svojih uradov posredovali predpostavljenemu oskrbniku gospostva, obračunavali pa so verjetno skupaj z njim pred škofijsko komisijo v Ljubljani. Oskrbnik je o svojem poslovanju vodil registre prejemkov in izdatkov, ki so mu služili kot direktna predloga pri sestavi obračuna. Razen tega so vknjižbe obračuna temeljile na različnih potrdilih in zapisih. Oblika in vsebina računске

⁵⁷ S kopališkim mojstrom je najverjetneje obračunal oskrbnik, saj je protokol obračuna pisan v prvi osebi ednine (*»Feci rationem cum Michaele walneatore de expositis per eum pro structura walnei ...«*). *RLJ* I, pag. 153.

⁵⁸ E.g. v obračunu za leto 1498: *»... remanserunt in corbana ducati Hungari tregintanouem, Renenses vero florenos quinquaginta, nigre monete circa centum lxxiii tl d. Etiam remanserunt sex ducati per tl et lxxβ. Remanserunt etiam marcelli viginti nouem«*. *RLJ* I, pag. 120.

⁵⁹ *»Remanserunt etiam debita subscripta quorum summa est circa centum sexaginta quatuor tl d«*. *RLJ* I, pag. 115.

⁶⁰ Pod naslovom *»Debita antiqua de annis 96, 97 non dum soluta«*. *RLJ* I, pag. 129.

dokumentacije v tem času nista bili ustaljeni, ampak sta iz leta v leto variirali, kar velja tudi za obračunska obdobja.

Nekoliko drugačen sistem so poznali ljubljanski kanoniki. Oskrbnik je svoje poslovanje izkazoval neposredno z registri prejemkov, izdatkov in dolgov, iz samega obračuna pa je bilo razvidno zlasti dejansko (fizično preverjeno) stanje v blagajni. Vsa omenjena dokumentacija je bila vodena v eni knjigi. Na podobne težnje (hraniti vso poslovno dokumentacijo v eni knjigi) naletimo v tem času tudi pri različnih bratovščinah, kar pa je razumljivo, saj je imelo njihovo poslovanje dokaj omejen obseg.⁶¹

Podobne sisteme vodenja finančnih knjig (predvsem z ozirom na prva dva primera), seveda z odstopanji zaradi različne upravne strukture, tradicije itd., lahko domnevamo tudi za ostale teritorialne in urbane urade »javne uprave«, pri katerih so od finančne dokumentacije ohranjeni le obračuni. Bistvenih razlik v njihovi sestavi ni, kar kaže na obstoj neke časovno in prostorsko pogojene ustaljene knjigovodske prakse. Kot temeljnice predvsem izdatkovnim postavkam se povsod bolj ali manj pogosto omenjajo razne pobotnice. Nekateri kranjski deželnokežji obračuni celo v ločenih rubrikah navajajo *exposita auf brief* in *alia exposita*.⁶² Redno vodenje registrov prejemkov in izdatkov izkazujejo npr. obračuni celjskega mestnega sodnika vsaj od začetka šestdesetih let 15. stoletja dalje.⁶³

⁶¹ ОТОРЕПЕС, GZL VIII, str. III.

⁶² Tako obračuni za: vicedomski urad iz let 1421–1422 (*RDK 5*, fol. 34'–35); deželsko sodišče Kamnik v letih 1437 in 1438 (*RDK 6*, fol. 4); gospostvo Gamberk v letih 1436–1438 (*RDK 6*, fol. 26–26'); urad Ig 1437–1438 (*RDK 6*, fol. 29').

⁶³ »Alles seins innemen hat pracht mit sambt der niderleg, standtgelt vnd stewr inhalt seins register aufschreyben facit ...; daedntgegen hat sein ausgab pracht inhalt des registers facit«. *RMI I*, fol. 60.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

HABSBURŠKA DEŽELNOKNEŽJA POSEST NA KRANJSKEM IN V ISTRI

A) TERITORIALNO-POSESTNI RAZVOJ

Zametki habsburške posesti na Kranjskem sodijo v sklop ozemeljskih pridobitev v vzhodnoalpskih deželah, ki jih je vzpenjajoča se dinastija iztržila iz bojev s češkim kraljem Otokarjem II. Přemyslom proti koncu 13. stoletja. Novoizvoljeni kralj Rudolf je na škodo oglejskega patriarha zasegel spanheimsko, deloma še staro andeško dediščino in deželno upraviteljstvo na Kranjskem ter v Slovenski marki, ki je imelo podlago približno v tretjini gorenjske in polovici dolenske posesti,¹ podelil sinu Albrehtu I. Dejansko je bila kranjska posest na razpolago Habsburžanom šele po letu 1335 z izumrtjem Goriško-Tirolskih, ki so jo imeli v zastavi.² Temu jedru so postopno priključevali nove posestne komplekse; pred sredo 15. stoletja predvsem Pazinsko grofijo ter Grofijo v Marki in Metliki po izumrtju istrske veje goriških grofov leta 1374, leta 1382 pa se jim je po izkušnji z beneško oblastjo prostovoljno podredil Trst.³ Čeprav je v okvir habsburškega dinastičnega teritorija že v osemdesetih letih 14. stoletja z izjemo cerkvenih in ortenburških posestev spadalo praktično celotno kranjsko ozemlje,⁴ pa je bil gospodarski temelj – to je posest, od katere je deželni knez lahko pričakoval redne dohodke – bistveno manjši. Dobršen del ozemlja so bremenili fevdi in zastave.⁵ Edini stalni, lahko bi rekli neodtujljivi sestavni del deželnoknežje posesti v lastni upravi je bil ljubljanski vicedomski urad, status ostalih gospostev pa je bil bolj ali manj prehodni; po potrebi jih je deželni knez oddajal v fevd, zastavo, zakup ali oskrbo. Ob koncu tridesetih in v štiridesetih letih 15. stoletja je v omenjeni sklop sodilo nekako petnajst gospostev oz. uradov: Kranj, Kamnik, Gamberk, Goričane, Ig, Višnja Gora, Štatenberk, Novo mesto, Kostanjevica z uradoma Raka in Vivodina, Postojna, Vipava, Trst, Pazin, Završje in Vranja.⁶

¹ Glede obsega spanheimske posesti na Kranjskem glej ZAUNER, »Das älteste Tiroler Kanzleiregister«, str. 181, št. 172; A. DOPSCH, »Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten«, 455–62.

² HAUPTMANN, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 121–32; M. KOS, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, 289 ss; GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda* II, 368–79.

³ HAUPTMANN, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 136–7; M. KOS, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, 302–4.

⁴ GRAFENAUER, *Zgodovina slovenskega naroda* II, 389.

⁵ Stanje lepo ilustrira poglavje iz Celjske kronike: kronist navaja, da je grof Herman II. Habsburžanom vrnil 25 gospostev, od katerih jih je bilo vsaj 8 na Kranjskem (KRONES, »Die Cillier Chronik«, pogl. 45, str. 156–7). Celjski grofje so imeli npr. v zastavi celotno nekdanjo goriško posest v Marki in Metliki (ŠTIH, »Dežela Grofija v Marki in Metliki«, 137–9) poleg tega sta bila v štiridesetih letih 15. stoletja zastavljena urada Svibno (ОТРЕПЕЦ, CKSL, 1443, apr. 15., Dunajsko Novo mesto) in Gorenji Mokronog (KOMATAR, »Das Schloßarchiv in Auersperg«, št. 414, str. 233; št. 415, str. 234).

⁶ Opis velja predvsem za čas med 1436 in 1448, ko je vojvodu Frideriku V. (kot cesarju III.) polagalo račune 15 uradnikov skupno trinajstih gospostev. Obseg komorne posesti se je namreč s časom spreminjal. Že računski knjigi za leta 1436–1438 in 1442–1447 se v naštevanju uradov deloma razlikujeta (dopolnjujeta), sploh pa ne omenjata uradov Postojna, Vipava in Kranj, ki jih navajata dve napovedi

Osrednji in najdonosnejši⁷ del te posesti je bil ljubljanski vicedomski urad pod neposredno upravo vicedoma. Ni povsem jasno, kdaj in v kakšni zvezi je prišlo do združitve funkcij centralnega finančnega organa deželnega kneza in oskrbnika dokaj obsežnega zemljiškega gospostva v osrčju Kranjske, ki je zanesljivo ugotovljiva šele ob koncu 14. stoletja. Stanje gre po vsej verjetnosti pripisati težnjam po zagotavljanju posestnega in s tem finančnega zaledja provincialni prestolnici, kjer je bil skoncentriran osrednji deželnoknežji upravni aparat. Vicedomski urad je nastal iz ostankov spanheimskega ljubljanskega in patriarhovega logaškega gospostva in je ob koncu 14. ter v začetku 15. stoletja zajemal t. i. zgornje (okolica Vrhnike in Logatec) in spodnje urade (Ljubljansko polje severno in južno od Save in dele Ljubljanskega barja), tj. ozemlje, ki se je večinoma razprostiralo na teritorijih deželskih sodišč Ljubljana in Logatec, deloma pa tudi Križe.⁸ Posest nikakor ni bila teritorialno sklenjena, temveč si je delila prostor s številnimi svetnimi in cerkvenimi oblastniki. Zgolj za ilustracijo navajam ugotovitve Pavleta Blaznika, ki za ugotovljivi del zemljiške posesti v ljubljanski okolici (omenjeno ozemlje se ne sklada s teritorijem vicedomskega urada; precejšen del je izvzet, deloma pa posega na teritorije drugih gospostev!) ob koncu 15. stoletja navaja 22,6% hub pod vicedomsko upravo.⁹

Če je vicedomski urad konstantno pripadal deželnoknežjemu posestnemu kompleksu pod neposredno lastno upravo, pa sta njegova sestava in obseg občutno variirala. Že v začetku sedemdesetih let 14. stoletja so Habsburžani Celjskim za krajši čas zastavili dohodke od ljubljanskega mestnega sodišča in mestni davek (oboje je sodilo v sklop vicedomskega urada),¹⁰ ki pa so ju še pred vračilom dolga leta 1372 zamenjali z več zemljiškimi gospostvi na Koroškem.¹¹ Leto prej je vojvoda Albreht zavrnil prošnjo Hansa Šteberškega za zamenjavo zastave dohodkov na posestih okoli štajerskega Gradca za dohodke v Ljubljani z obrazložitvijo, da sodijo v sklop posesti, ki so namenjene za jutrnjo Leopoldovi soprogi Viridis.¹² Zdi se, da se je predvsem ob koncu 15. stoletja obseg vicedomskega urada precej povečal, in sicer na račun priključevanja nekaterih, prej samostojnih deželnoknežjih uradov (Ig, Nevlje) pa tudi posesti nekaterih deželanov, ki so umrli brez zakonitih dedičev (Matko Videc, Gašper Melzer, Jurij Paradeiser).¹³ Med drugim je bila že 1461 priključena posest kranjskega lovskega urada.¹⁴ Na drugi strani je do konca 15. stoletja močno nazadovala gostota posesti na prvotnih tleh urada, predvsem na račun cerkvenih ustanov.¹⁵ Pri tem je treba priznati, da imamo le malo neposrednih dokazov za odtujevanje deželnoknežje posesti na tem območju.¹⁶ Vsekakor je treba upoštevati možnost, da je dobršen del posesti skopnel že pred vznikom vicedomskega urada. Obseg urada je mogoče do neke mere rekonstruirati na podlagi obračunov iz let 1421 in 1422 ter urbarja s konca 15. stoletja. V skladu s temi viri je obsegal okoli 250 hub (135 v t. i. zgornjih in 117 v spodnjih uradih oz. župah), 12 mlinov in tri dvore (*TAB. II*).

dohodkov vseh avstrijskih dednih dežel za leti 1437–1438. Ti se glede treh uradov razlikujeta tudi od popisa izredne davčne naklade iz leta 1446, ki prejšnjim dodaja urada Svibno in Šteberk, ne omenja pa novomeškega deželskega sodišča. (CHMEL, *Materialien I/1*, str. 69–70, 83, 95).

⁷ Leta 1437 je njegov donos predstavljal dobro četrtno donosa dežele Kranjske (CHMEL, *Materialien I/1*, str. 83, 95).

⁸ ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom«, 305.

⁹ BLAZNIK, »Zemljiška gospostva v Ljubljani«, 48.

¹⁰ Obe postavki se omenjata v obeh ohranjenih obračunih vicedomskega urada iz 1391 in 1421. LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, str. 79, št. 24; OTOREPEC, GZL IX, št. 61, str. 1.

¹¹ OTOREPEC, CKSL, 1372, apr. 16., Dunaj.

¹² Ibid., 1371, sep. 9., Dunaj.

¹³ ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom«, 305.

¹⁴ OTOREPEC, CKSL, 1461, maj 5., Gradec.

¹⁵ BLAZNIK, »Zemljiška gospostva v Ljubljani«, 48.

¹⁶ E.g. desetine v okolici Vrhnike (deželnoknežji fevd), ki jih je l. 1409 samostanu v Bistri poklonil Albert z Vrhnike. OTOREPEC, CKSL, 1409, avg. 31., Dunaj.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

 TAB. 11. Posest ljubljanskega vicedomskega urada v 15. stoletju¹⁷

zg. uradi	število posestnih enot		sp. uradi	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Žažar	8,5		Kozarje	18	
Pleče	35	4 mlini	Čemšenik	13,5	
Hlevni vrh	12		Kašelj	12	
Hotedršica	9	2 mlina	Podmolnik	12	
Gorenja vas pri Logatcu	18,5	3 mlini	Podgorica pri Šmarju	16	3 dvori
(?)	10		Blato pri Grosupljem	8,5	
Rašica (?)	17	3 mlini	Šentvid pri Lj.	19	
Stara Vrhnika	3		Dol pri Lj.	13	
Vrhnika	5		Poljane (?)	5	
Brezovica	7,5				
Matena	10				
			skupaj	252,5	12 mlinov, 3 dvori

Goričane so spadale med tiste gradove na Kranjskem, ki so se po bojih z Otokarjem II. znašli v habsburških rokah. Kot del nekdanjega ljubljanskega gospostva so sodile v sklop spanheimske dediščine, ki pa se ji je moral – kolikor je šlo za posest na Kranjskem – novi koroški vojvoda Majnhard odpovedati že nekaj let za tem, ko je deželo prejel v zastavo.¹⁸ S to pogodbo se Majnhard nikakor ni otrese aspiracij na dele kranjske posesti, katerim je še njegov naslednik Henrik leta 1311 pripisoval pripadnost vojvodini Koroški,¹⁹ izrecno pa so bile iz odpovedi izvzete zastavne pravice Goriško-Tirolskih na Kranjskem, ki pa so jih Habsburžani kratili (mdr.) prav v primeru Goričan; omenjeni grad so namreč še v začetku 14. stoletja oddajali v zastavo. Nesojeni nemški kralj Friderik I. je, denimo, leta 1315 upniku Majnhardu Ortenburškemu k zastavni vsoti za Kranj, Goričane in desetino v Poljanski dolini primaknil 200 mark srebra, s katerimi naj bi ta v kraljevem imenu omenjeno posest najprej rešil iz zastave Majnharda Tirolskega.²⁰ Ta se je do gradu dokopal spet enkrat v dvajsetih letih 14. stoletja, ko ga je – z manjšo pripadajočo posestjo in pravicami – oddajal v fevd: najprej ljubljanskim Porgerjem in kasneje Hansu z Limberka.²¹ Po izumrtju grofov Goriško-Tirolskih so Habsburžani najbrž grad prepuščali v fevd ali zastavo različnim upnikom. Za preostali del 14. stoletja sicer ni zanesljivih podatkov, nikakor pa ne drži, da je bil grad permanentno v posesti Ortenburžanov in da je okoli 1420 skupaj z ostalo dediščino pripadel celjskim grofom, kot zmotno navaja Valvasor. Leta 1399 so namreč zastavljeno gospostvo Goričane skupaj v okviru devinske dediščine prejeli Wallseejci.²² Kdaj in kako je prišlo v roke Devinskim, ni znano, najverjetneje pa je treba pridobitev pripisati Hugonu VIII. v času med 1366 in 1390, ko je deloval pod okriljem Habsburžanov.²³ Rajnpreht II. Wallseejski je staro devinsko zastavo obnovil leta 1407, in sicer za dobo 28 let, kot nadomestilo za terjatve do Habsburžanov v skupni višini 32 000 dukatov.²⁴ Goričane so torej vse do izteka omenjenega roka ostale pod upravo Wallseejcev, ki so grad običajno

¹⁷ Podatki povzeti po urbarju iz l. 1496 (AS, Vic. a., šk. 97) in obračunu za l. 1421 (RDK 5, fol. 32' ss).

¹⁸ MHDC 5, št. 668, str. 419–20.

¹⁹ ZAUNER, *Das älteste Tiroler Kanzleiregister*, str. 181, št. 172; A. DOPSCH, »Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten«, 455–62.

²⁰ MHDC 8, št. 281, str. 89.

²¹ OTOREPEC, GZL I, št. 39.

²² DOBLINGER, »Die Herren von Walsee«, 334.

²³ Cf. F. KOS, »Iz zgodovine devinskih gospodov«, 116–29.

²⁴ DOBLINGER, »Die Herren von Walsee«, 397.

oddajali v oskrbo gradiščanom (1429 denimo Gašperju iz Podgrada), po letu 1435 pa so skupaj z ostalo posestjo v notranjeavstrijskih deželah zapadle bodočemu cesarju Frideriku III.²⁵

Neznanka ostaja obseg gradu pripadajočega gospostva pred habsburško neposredno upravo po letu 1435. Zagotovo vemo le, da sta v času, ko so bili zastavni imetniki Goričan Goriško-Tirolski, poleg freisinške odvetščine nad loškim gospostvom, ribolovne pravice na Sori, gozda in prigrajske posesti pripadali gradu (*vest*) le dve običajni hubi (verjetno v neposredni bližini gradu) ter nekaj ribiških hub v Svetju, ki so v okvir gospostva spadale vsekakor še po omenjenem letu.²⁶ Ali se je posest gospostva postopno večala, ali pa so Habsburžani po razrešitvi zastave združili v urad svojo okoliško oz. v mejah istoimenskega deželskega sodišča ležečo posest, je težko reči, vsekakor pa je mogoče velikost gospostva v letih po 1435 oceniti na približno 46 hub (*TAB. 12*).

TAB. 12. Posest urada deželskega gospostva Goričane 1438²⁷

vas	število posestnih enot		vas	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Mavčiče	13		Zg. Piriče	8	
Drulovka	5		Verje	1	
Sp. Senica	7		Šmartno	6	
Ladja	1			1	
Svetje	3		Osolnik		1 rovt
Draga	1				
			skupaj	46	1 rovt

Ig je kot eden od sestavnih delov spanheimskega ljubljanskega gospostva vsaj do sredine 14. stoletja delil usodo z Goričanami (glej zgoraj). V času Goriško-Tirolskih in verjetno tudi kasneje, nekako do konca 14. stoletja, sta bila grad in okoliška posest še v rokah izžanskih ministerialov, ki pa so svoj sedež že zgodaj prenesli v Ljubljano.²⁸ Vsaj v začetku 15. stoletja so Habsburžani urad podredili svoji neposredni upravi, ga skoraj stoletje samostojno oddajali v zakup ali oskrbo in ga nazadnje med letoma 1492 in 1496 priključili vicedomskemu uradu.²⁹ Leta 1412 je izžanski urad prejel v zakup za letnih 158 m 76 ß kranjski deželni glavar Viljem Rabensteinski,³⁰ v tridesetih letih 14. stoletja pa ga je oskrboval Viljem Sniczenpawmer, ki je imel od Celjskih v fevdu bližnjo posest s središčem v gradu Sonneg in nekaj lastne posesti.³¹ Leta 1454 najdemo na tem mestu Henrika Lambergerja,³² kasneje pa so se do urada spet dokopali »lokalni« Sniczenpawmerji; Martin, ki mu je Friderik III. že leta 1457 podelil nekaj desetine v izžanskem uradu v doživljenjski užitek,³³ ga je leta 1462 najprej prejel v zakup za pet let in ga pozneje oskrboval vsaj še do leta 1470.³⁴

²⁵ Ibid., 422, 446; KURZ, *Österreich unter K. Albrecht dem Zweyten* 2, 3; OTOREPEC, CKSL, 1422, feb. 7., Gradec; 1429, mar. 7., Ljubljana; SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 179, str. 338.

²⁶ OTOREPEC, GZL I, št. 39; RDK 6, fol. 16.

²⁷ Po obračunu iz l. 1436-1438 (RDK 6, fol. 15 ss) s pomočjo priročnega urbarja 1683-1687 (NŠAL, ŠAL, Goričane, fasc. 1, U št. 1).

²⁸ D. KOS, *Med gradom in mestom*, 22.

²⁹ ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom«, 305.

³⁰ STÜLZ, »Zur Geschichte der Grafen von Schaunberg«, št. 252, str. 9.

³¹ OTOREPEC, CKSL, 1427, feb. 24., Celje; 1432, okt. 6., s. 1; RDK 6, fol. 28.

³² OTOREPEC, CKSL, 1454, sep. 14., Ljubljana.

³³ HEROLD, HOLZNER-TOBISCH, *Regesten Kaiser Friedrichs III.*, št. 379, str. 245.

³⁴ OTOREPEC, CKSL, 1462, feb. 13., Gradec; CHMEL, *Regesta Friderici III.* 2, št. 3933, str. 393; št. 5562, str. 555; št. 6009, str. 584.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

 TAB. 13. Posest gospostva Ig 1437-1438³⁵

župa	število posestnih enot		župa	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Loka	17	1 rovt	Preserje	11,5	
Kamnik pod Krimom	8	2 mlina	Zalog	10	
			<i>skupaj</i>	46,5	2 mlina, 1 rovt

V 15. stoletju je urad³⁶ obsegal župe Loka, Kamnik, Preserje in Zalog z vsega 46 hubami, enim rovtom in dvema mlinoma, zraven pa so sodile še desetine z nekaj pod 60 m β letnega donosa (TAB. 13).

Obsežno sklenjeno zemljiško gospostvo med Kokro in Savo ter Kamniškimi Alpami in razvodjem Kamniške Bistrice in Savinje je kot alodialna posest kranjskih mejnih grofov v drugi polovici 12. stoletja po poroki Bertolda I. s Sofijo Weimar-Orlamündsko prešlo v posest Andeških.³⁷ Nekako vzporedno s prehajanjem ozemlja iz rok v roke dinastičnih rodbin (Andeški → Babenberžani → Spanheimi → Goriško-Tirolski) se je posest navznoter vedno bolj drobila med ministeriale in vznikajoče cerkvene ustanove (vetrinjska posest v okolici Preddvora, Velesovo, Mekinje). Izvor stanja, ki ga poznamo iz 15. stoletja, ko so se ostanki deželno knežje posesti na tem ozemlju delili v dva urada: **urbarialni urad Stari grad (Oberstain)** in **urad deželskega sodišča Kamnik**, bi z manjšim pridržkom lahko potegnili nazaj v čas po ustalitvi razmer ob Otokarjevem padcu. Iz obdobja goriško-tirolske oblasti namreč izvirajo prve zanesljive vesti o gospostvu kamniškega deželskega sodišča³⁸ in morda je prav njihova upravna reforma razdvojila dotlej enotno gospostvo pod nadzorom starograjskih gradiščanov, ki jim v virih lahko sledimo nazaj v andeško dobo.³⁹ Zdi se, da je bil cilj te delitve ohraniti deželsko sodišče z mitnicami in strateško pomembnejšo posestjo, locirano ob frekventni prometnici skozi Tuhinjsko dolino, pod neposredno upravo,⁴⁰ kar je najverjetneje Goriško-Tirolskim še v polni meri uspevalo,⁴¹ in to kljub nekaterim posestnim spremembam (v dvajsetih letih 14. stoletja je v okviru urada spadala desetina v Zagorju in Lebeku; prvo kasneje zasledimo v sklopu gamberskega gospostva, drugo v sklopu gospostva Lebek/Liebeg).⁴² (TAB. 14).

Za starograjsko gospostvo iz časa njihove vlade ni podatkov, pač pa so Habsburžani tako enega kot drugega pogosto oddajali v fevd ali zastavo; Stari grad so v tridesetih letih 14. stoletja imeli v fevdu Ortenburžani, pred 1341 Gregor Kamniški in po tem letu Rajner Schenk z Ostrovice.⁴⁴ V začetku 15. stoletja so bili zastavni imetniki Svibenski, za njimi pa ga je leta 1407 v sklopu obsežne posesti na Kranjskem za 28 let prejel Rajnpreht Wallseejski.⁴⁵ Mesto Kamnik skupaj z deželskim sodiščem, mitnino in vsemi pritliklinami pa je vojvoda Rudolf IV. zastavil Celjskim, ki so ga obdržali do tridesetih let 15. stoletja.⁴⁶

³⁵ Rekonstrukcija je izdelana na podlagi obračuna iz l. 1437-8 (RDK 6, 28' ss) in vicedomskega urbarja iz l. 1496 (AS, Vic. a., š. 97).

³⁶ Običajno se označuje kot *amt*, izjemoma 1454 *seiner kais. gnaden herschafft Yg*. OTOREPEC, CKSL, 1454, jun. 12., Kranj.

³⁷ HAUPTMANN, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 91; GRAFENAUER, »Srednjeveška kolonizacija vzhodno od Kokre«, 16.

³⁸ Kamniški patricij Tomaž Cendel je leta 1330 obračunal omenjeni urad za leta 1321-1325, medtem ko se kot deželski sodnik v Kamniku omenja že l. 1317. KOVAČ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 57-8; OTOREPEC, »Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku«, 89-90.

³⁹ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 24.

⁴⁰ Za ugotovitve se zahvaljujem mentorju dr. Dušanu Kosu.

⁴¹ Vsaj do leta 1331; glej zgoraj, op. ³⁸.

⁴² Za Zagorje: KOVAČ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 57-8; RDK 6, 25'; za Lebek: OTOREPEC, CKSL, 1392, jun. 28., Dunaj. Gospostvo so ob koncu 14. in v začetku 15. stol. s prekinitvijo imeli v zastavi Šteberški. Cf. spodaj pod »Gamberk«.

⁴⁴ WIESNER, *Die Schenken von Osterwitz*, št. 141, str. 59; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 24; OTOREPEC, CKSL, 1422, feb. 7., Gradec.

⁴⁵ Glej zgoraj pod »Goričane«.

⁴⁶ KOSI, »'Prometna politika' Celjskih grofov«, 169.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

 TAB. 14. Posest urada deželskega sodišča Kamnik ok. 1420⁴³

župa	število posestnih enot		župa	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Podmilj	13		Buč	20	2 dvora
Hrastnik pri Trojanah	14		Škocjan pri Dobu	13	
Golice v Tuh. dolini	7		Beričevo	9	
Hrib v Tuh. dolini	12		Pšajnovica	9	
(Zg.) Tuhinj	11		Zg. Brnik	15	15 vrt., 1 mlin
Čolnišče	7		Križ	9	3 njive
Loke v Tuhinju	22		(pred mestom)		1 mlin
			skupaj	161	2 dv., 2 ml., 3 nj., 15. vrt.

V sklop deželskega sodišča je v dvajsetih in tridesetih letih 15. stoletja spadalo 161 hub, dva dvora, dva mlina ter nekaj njiv in vrtov, vanj pa se je poleg mestnega davka in tržnih pristojbin stekala tudi mitnina v Kamniku, Šentjakobu, Dolu, Homcu in na Trojanah. Urbarialni urad Stari grad je obsegal 76 hub v trinajstih župah, poleg tega pa še 8 raztresenih hub (TAB. 14 in 15).

 TAB. 15. Posest urbarialnega urada Kamnik Stari grad ok. 1438⁴⁷

župa	število posestnih enot		župa	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Dol pri Ljubljani	4		Beričevo	16	
Vinje	6		Bišče	4	
Brdo pri Vinju	4		Preserje pri Zlatem polju	6	
Dragomelj	1		»Vnderem Stain«*	1	
Mengeš	19		Čeplje	1	
Mali Mengeš	7		Obrše	1	
Depala vas	6		posamezne hube	8	
			skupaj	84	

*Pod Kamnom, glej M. Kos, *Gradivo za historično topografijo Slovenije*, geslo »Kamneč«, str. 243.

Grad in gospostvo **Gamberk** naj bi v skladu z najnovejšo hipotezo, ki jo predlaga Dušan Kos, zgradili oz. osnovali andeški ministeriali Galli morda že ob koncu 12. stoletja ali vsaj pred letom 1220 na ozemlju, ki so ga deloma pridobili preko svaštva s Svibenskimi, deloma pa (nekdanjo višnjegorsko posest) od Andeških.⁴⁸ Ni povsem jasno, kdaj je prišel v posest njihove stranske veje Gallenbergov, vsekakor pa so ga ti obdržali do srede 14. stoletja. Leta 1351 je namreč Gall Gallenberški grad kot svoj alod (*sein rechtes Eigen*) prodal Albertu II. Habsburškemu za 400 m d.⁴⁹ Nedorog zatem so Habsburžani gospostvo skupaj z deželskim

⁴³ Po deželno knežjem urbarju iz ok. 1420 (obj. MILKOWICZ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 23–40) z upoštevanjem obračuna iz l. 1438 (RDK 6, fol. 2^a ss).

⁴⁷ Po deželno knežjem obračunu za l. 1438 (RDK 6, fol. 1) s pritegnitvijo urbarja iz 1571 (AS, Vic. a. šk. 101).

⁴⁸ D. Kos, *Blesk zlate krone*, 137–8.

⁴⁹ Liniji sta se razcepili že v drugi polovici 13. stoletja, ko je eden izmed Gallov dedoval posest po Mekinjskih, v katerih rodbino se je priženil. Pripadniki stranske, mekinjske veje so obdržali imenovanje *de/von Gallenberg* (ki so ga pripadniki glavne linije Gallov v drugi pol. 14. stol. opustili), čeprav sam grad sprva morda ni bil v njihovi posesti (cf. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 17–8). Pridobili so ga vsaj v prvi polovici 14. stoletja. Poleg prodaje gradu l. 1351 (Originalna listina v HHStA, Allgemeine Urkundenreihe, 1351, maj 12., Dunaj, reg.:

sodiščem podelili Šteberškim. Kot najverjetnejši prejemnik prihaja v pošte Hans I., ki se je nekako ob koncu petdesetih let 14. stoletja navezal na vojvodo Rudolfa IV.⁵⁰ Pridobitev Gamberka je treba postaviti v čas med okoli 1360 in 1371; tedaj je namreč Hans, do vratu v dolgovi, umrl. Terjatve v višini 5480 dukatov, ki sta jih imela do njega Žida Hačim in Muš, sta odplačala celjska grofa Herman in Viljem, za kar so jima Habsburžani zastavili nekdanja Hansova fevda Gamberk in Lebek.⁵¹ Šteberški so sicer kasneje uspeli gospodarstvo rešiti iz zastave,⁵² vendar sta se mu morala Hansova vnuka Nikolaj in Vigul zaradi zadolženosti ponovno – tokrat dokončno – odpovedati. Julija 1433 sta ga prodala Habsburžanom za 4985 funtov dunajskih pfenigov.⁵³

TAB. 16. Posest gospostva Gamberk 1433⁵⁴

župa	število posestnih enot		župa	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Izlake	21		Brezje	5	
Jesenovo	15		Zagorje – kosezi	173 posestev = 70 celih hub	
Čemšenik	17	1 mlin			
Dobrljevo	4				
			skupaj	132	1 mlin

Gospodstvo v približno takšni obliki in obsegu, kot ga poznamo iz 15. stoletja – v tem času je obsegalo 62 hub v 14 vaseh, mlin pod gradom, poleg tega pa še 173 koseških posestev (*güter*), ki so izhajala iz 70 prvotno celih hub, ter desetino v Zagorju⁵⁵ – je moglo nastati šele pod Habsburžani (TAB. 16). Koroški vojvoda Henrik namreč v popisu nekdanj spanheimskih posesti na Kranjskem omenja koseško enklavo v Zagorju v sklopu grofije (*lantgrafschaft*) Savnija, in sicer ločeno od *den gerichten und allez daz darzů gehört*, kar najverjetneje kaže na neposredno podrejenost deželnemu knezu. Oba dela bodočega gospostva, ki sta tudi v geografskem oziru ločeni enoti,⁵⁶ torej sploh nista spadala v isti upravni okvir.⁵⁷ Medtem ko je Henrik Koroški moral »Savnijo« – torej tudi zagorske koseze – leta 1311 prepustiti Habsburžanom,⁵⁸ je deset let in več zatem desetino v Zagorju (v sklopu kamniškega deželskega sodišča) še vedno oddajal v oskrbo svojim uradnikom.⁵⁹ Do združitve vseh sestavnih delov gamberškega gospostva je torej lahko prišlo šele po letu 1335, ko je Kranjska prešla pod neposredno habsburško upravo.⁶⁰

TOMASCHEK, »Regesten zur Geschichte Kärntens II, str. 79, št. 119 [navedek po regestu] dodatno dokazuje gallerberško posost v neposredni bližini Gamberka listina iz leta 1347, s katero daje Ana, soproga Galla Gallenberškega soglasje za prodajo petih hub v in pri Izlakah, ki jo je prejela kot jutrnjo (torej od svojega moža). BRUNNER - OTOREPEC, »Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv«, str. 97, št. 22.

⁵⁰ ŠUMRADA, »Šteberški«, 50–1.

⁵¹ OTOREPEC, CKSL, 1371, jul. 10., Dunaj.

⁵² Morda že pred junijem 1392, ko je Viljem Šteberški (Hansov sin) že razpolagal z Lebekom. Ibid., 1392, jun. 28., Dunaj.

⁵³ Ibid., 1433, maj 19., Gradec; 1433, jul. 14., Gradec; ŠUMRADA, »Šteberški«, 54.

⁵⁴ Po kupoprodajni listini, OTOREPEC, CKSL, 1433, jul. 14., Gradec. Stanje se z neznatnimi spremembami sklada s tistim iz gamberškega urbarja iz l. 1498; slednji navaja 2 hubi in 2 koseški posestvi manj (AS, Vic. a., šk. 81). Nastanek 173 koseških posestev (*güter*) iz 70 celih hub je izpričan v Popisu pravic zagorskih kosezov, glej spodaj, op. ⁵⁵.

⁵⁵ Obračun 1436–1438 (RDK 6), fol. 25'–27'; Urbar 1498, AS, Vic. a., šk. 81; glede koseških posesti: DIMITZ, »Die Edlinger im Sägor«, 16; izvleček v J. OROŽEN, *Zgodovina Zagorja*, 24.

⁵⁶ J. OROŽEN, *Zgodovina Zagorja*, 23.

⁵⁷ Bogo Grafenauer še za ta čas dokazuje, da so zagorski kosezi v upravno-sodnem oziru sodili neposredno pod deželnega kneza. GRAFENAUER, *Ustoličevanje koroških vojvod*, 344.

⁵⁸ KURZ, *Oesterreich unter K. Friedrich dem Schönen*, pril. XII, str. 429.

⁵⁹ Glej zgoraj pod »Kamnik«, op. ³⁸ in ⁴².

⁶⁰ Podobno mnenje zastopa že Alfons Dopsch, ki postavlja vključitev zagorskih kosezov v okvir gospostva obenem z vzpostavitvijo

Prehajamo na kompleks sicer ne povsem sklenjenih posesti na Dolenjskem, ki pa so dovršen del 14. in 15. stoletja delile skupno usodo. Gospodstva Kostanjevica, Štatenberk in Višnja Gora ter Novo mesto s pripadajočimi deželskimi sodišči so namreč sredi 14. stoletja za 75 let združile v posestno celoto težnje Albrehta IV. Goriškega po ozemeljski zaokrožitvi na Dolenjskem in v Beli krajini, katerih del je že pokrivala njegova Grofija v Marki in Metliki. Toda pred tem so se omenjeni teritoriji razvijali povsem ločeno.

Gospodstvo Višnja Gora je nastalo na ozemlju, ki je prvotno pripadalo kranjskim Puchsom oz. Višnjegorskim in je v 13. stoletju preko Andeških in Babenberžanov prešlo v spanheimske roke, iz teh pa verjetno v goriške, saj si je moral koroški vojvoda Oton leta 1308 nadzor nad gradom zagotoviti s sporazumom, pri čemer je moral Henrik II. Goriškemu odstopiti v zastavo 200 mark rente v posesti gospodstva, pol mitnine in deželsko sodišče.⁶¹ Našteto je po delitvi goriških posesti l. 1342 pripadlo Albrehtu IV.⁶²

Kostanjeviško ozemlje ob spodnji Krki so pridobili Spanheimi od grofov Bogenskih že v začetku 12. stoletja in ga še razširili z osvojitvami proti ogrski meji. Spričo izjemnega pomena trga oz. mesta, ki se je tu izoblikovalo do srede 13. stoletja, se je razvilo v drugo najpomembnejše spanheimsko gospodstvo na Kranjskem (takoj za Ljubljano). V njihovih rokah je ostalo vse do Otokarjevega prihoda (1270), po njegovem padcu pa je kot del zastavljene Kranjske pripadlo Goriško-Tirolskim. Ti so ga – z nekajletno prekinitvijo v času češke nasledstvene vojne, ko so z gospodstvom razpolagali Habsburžani⁶³ – zastavljali naprej; v dvajsetih letih 14. stoletja so ga zastavili Ortenburžanom, ki so ga morda obdržali tudi po letu 1335.⁶⁴

Štatenberk je verjetno prvotno sodil v sklop freisinške dolenske posesti.⁶⁵ Škofje so ga v 13. in 14. stoletju oddajali v fevd različnim vejam Svibenskih gospodov, v šestdesetih letih pa naj bi ga po mnenju Dušana Kosa nasilno alodizirali freisinški odvetniki – Habsburžani.⁶⁶ Da je gospodstvo v obsegu, ki ga poznamo iz 15. in 16. stoletja, nastalo razmeroma pozno, dokazuje dejstvo, da je še sredi 15. stoletja vsaka od osmih vasi imela svojo žitno mero.⁶⁷

Novo mesto je med vso podeljeno posestjo vsekakor najmlajša tvorba. Vojvoda Rudolf ga je dal zgraditi na ozemlju, ki ga je v času pred februarjem 1365 z zamenjavo pridobil od stiškega samostana.⁶⁸ Mesto je bilo očitno ustanovljeno z namenom utrditi gospodarski položaj Habsburžanov na poti proti Jadranu, a se zdi, da je bil prvotno načrtovani učinek s spodaj opisanimi dogodki nenadoma izničen, še preden je mesto v polni meri zaživel.

Vrnimo se k Albertu IV. Goriškemu. Iz listine, ki datira v leto 1386, je namreč razvidno, da je vojvoda Rudolf IV. njemu in njegovi soprogi Katarini Celjski v dosmrtni užitek podelil obsežno posest na Dolenjskem: mesto in grad Kostanjevico z uradom v Vivodini, grad in trg Višnja Gora, Novo mesto ter Štatenberk. 21. junija omenjenega leta je namreč Katarina s svojim drugim možem Hansom Waldburškim v zameno za vse to prejela mesti Saulgau in

zemljiško-gospodske uprave (menda habsburške) v 15. stoletje. A. DOPSCH, »Ein Verzeichniss des Besitzes der Herzoge von Kärnten«, 459, op. 2.

⁶¹ HAUPTMANN, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 93–4; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 45; MHDC 7, str. 181, št. 481.

⁶² MHDC 10, str. 62, št. 161.

⁶³ Leta 1308 so Baboničem zastavili mdr. pol kostanjeviškega gospodstva. THALLÓCZY - BARABÁS, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, pril. III, str. CLXXXVI–CLXXXVII; MLINARIČ, *GZM II*, št. 120.

⁶⁴ OTOREPEC, CKSL, 1324, maj 3., Ljubljana; MHDC 9, št. 10, str. 3; št. 46, str. 12–3. Cf. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 26.

⁶⁵ VILFAN, »Lage und Struktur der freisingischen Herrschaften in Krain«, 358.

⁶⁶ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 40.

⁶⁷ »... das ist vberslagen aws iren mass; wan yeds dorff hat ain besundre mass.« LO Štatenberk 1438 (*RDK 6*), fol. 36'.

⁶⁸ Menjalni listini sta bili izdani 6. (s strani Rudolfa) in 8. februarja (s strani stiškega opata). M. Kos, »Ustanovitev Novega mesta«, str. 78, op. 2. Iz besedila opatove listine (obj. OTOREPEC, »Prepis in prevod zamenjalne listine«, 111–2) je razvidno, da zgolj regulira že obstoječe stanje: »... daz wir [opät Peter, op. M. B.] ... gegeben haben vnd geben ... die sechs huben mitsamt dem grünt etwenn genant Grecz bey der Gurk da hin ... herczog Rüdolf ein stat von newn dingen gepawn hat ...« Glej tudi PIKROVIČ, »Vloga novomeškega Kapitulja v urbanistični zasnovi Novega mesta«, 2.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

Waldsee na Švabskem, že tri mesece pred tem pa sta zakonca dolensko posest predala Ortenburžanom, ki so jo obenem prejeli od vojvode Leopolda v zastavo za 20.000 dukatov. Na podlagi listine, s katero je Rudolf dovolil to transakcijo, je mogoče tudi povsem natančno določiti obseg posesti. Podelitev gradov oz. gospostev (Kostanjevica, Štatenberg in Višnja Gora) je vključevala tudi vsa tri deželna sodišča, k mestnim oz. trškim naselbinam (Kostanjevica, Novo mesto in Višnja Gora) pa je spadala tudi mitnina. Poleg tega se izrecno omenjata trga Litija in Šentvid pri Stični, ki sta sodila v sklop višnjegorskega sodišča, ter uradi Raka, Orehovica (?) in Vivodina, ki so bili, kot bomo videli, priključeni kostanjeviškemu gospostvu.⁶⁹ Čeprav se dokument o podelitvi te posesti Albertu Goriškemu ni ohranil, je ni težko vsaj približno datirati; do nje je lahko prišlo med 7. aprilom 1365, ko je vojvoda Rudolf IV. ustanovil Novo mesto – težko bi si namreč predstavljali, da bi vojvoda nekomu podelil povsem novo mesto, katerega izgradnja v pravnem smislu še ne bi bila dokončana (določitev pomerija, izvzetje teritorija iz deželskega sodišča, dodelitev obvezne ceste in verjetno s tem v zvezi tudi mitnine, ki se izrecno omenja v podelitvi iz 1386⁷⁰) – in 27. julijem istega leta, ko je v Milanu umrl.⁷¹ Ker gre za podelitev dokaj obsežne posesti na ozemlju s strateško lego, jo najlaže razumemo v zvezi z dedno pogodbo med Albertom in Rudolfom IV. (6. jun. 1364). V tem primeru smemo upravičeno pričakovati, da je bila posest načrtno sproščena fevdov, zastav ipd.

 TAB. 17. Posest gospostva Višnja Gora 1460⁷²

vas	število posestnih enot		vas	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Žalna	9		Hrastov Dol	6	
Plešivica	6		Bič	6,5	
Pristava	2		Martinja vas	10	
Volavlje	10		Škovec	6	
Gabrje pri Jančah	6		Gorenji Podboršt	4	
Nova vas	3		Visejec	12	
Vintarjevec	7		Sela pri Hinjah	6	
Osredek nad Stično	4,5		Vrh pri Hinjah	6	
Debeče	3		kosezi		21 posestev
Zavrtače	3				
Kriška vas	4		trg		
Krška vas	10		Višnja Gora	5	51 domcev
Znojile pri Krki	6		Litija		30 domcev
Trebnja Gorica	3		Šentvid pri Stični		16 domcev
Lučarjev Kal	11				
			skupaj	149	97 domcev, 21 koseških posestev

⁶⁹ HRUZA, *Die Herren von Wallsee*, str. 378, zlasti op. ²⁷⁸ in pril. 63, str. 548–9. O tem obsirno že ŠTIIH, »Dežela Grofija v Marki in Metliki«, 134–5. Cf. BIDERMAN, »Carniolica«, 26. Tu ekscerpirani regist iz innsbruškega deželnega arhiva se prejkone nanaša na listino iz 1386, apr. 27., Brugg (HHStA, spl. vrsta listin; omenja jo HRUZA, *ibid.*, str. 378, op. ²⁷⁸) o predaji posesti Ortenburžanom. Regest navaja nekoliko višjo vsoto (22.000 dukatov), posel pa je označen kot prodaja. Da so Ortenburžani prejeli posesti v zastavo in ne kako drugače, je razvidno iz nekega kasnejšega dokumenta (glej spodaj, op. ⁷⁴).

⁷⁰ VILFAN, »Novomeški mestni privilegij iz leta 1365«, pril. 1, členi: 7, 12 in 15, str. 102, 104–5; cf. M. Kos, »Ustanovitev Novega mesta«, 83.

⁷¹ VRHOVEC, *Zgodovina Novega mesta*, pril. 1, str. 309–11; HUBER, *Geschichte des Herzogs Rudolf IV.*, 215; BAUM, *Rudolf IV. der Stifter*, 313; cf. ŠTIIH, »Dežela Grofija v Marki in Metliki«, 133–4.

⁷² Po deželnoknežjem urbarju za gospostvo Višnja Gora iz l. 1460. AS, Vic. a., šk. 123.

Tudi Ortenburžani so s pridobitvijo te posesti krepko utrdili svoje pozicije na Dolenjskem; že pred tem so tu posedovali obsežen kompleks zemljiških gospostev na zahodu – Kočevje, Kostel, Čušperk, Poljane, Ribnica, Ortnek in notranjski Lož – deloma kot alode, deloma pa kot deželnoknežje in oglejske fevde.⁷³ Posest so obdržali v zastavi vse do izumrtja v moški liniji leta 1418, potem pa so se je polastili Celjski; morda celo brez zadostne pravne podlage, kot bi utegnili sugerirati listina z dne 16. julija 1431, ko je grof Herman vso to posest izročil vojvodi Frideriku.⁷⁴ Habsburžani so celoten posestni kompleks prenesli pod svojo neposredno upravo, vendar je skupaj z ostalo posestjo v notranjeavstrijskih deželah v štiridesetih letih 15. stoletja postal predmet delilnih pogodb med vojskujočima se bratoma Friderikom in Albertom.⁷⁵

Gospostvo Višnja Gora, ki ga je od leta 1431 dalje pa vse do šestdesetih let 15. stoletja oskrboval Gašper Melz,⁷⁶ je obsegalo 149 hub v 23 vaseh, 21 koseških posestev, v omenjenih dveh trgih pa 97 domcev (TAB. 17). Habsburžani so iz okvira gospostva izvzeli deželsko sodišče in mitnino, ki so jo dajali v zakup višnjegorski trški skupnosti pod upravo trškega sodnika.⁷⁷

V okvir kostanjeviškega deželnoknežjega gospostva so sredi 15. stoletja sodile štiri upravno-teritorialne enote: urad deželskega sodišča ter urbarialni uradi Kostanjevica, Raka in Vivodina. Tak obseg je imelo gospostvo vsaj že ob podelitvi Goriškim leta 1365. Prvo od posestnih jeder je bilo v 14. in 15. stoletju strnjeno okoli Rake in je sestavljalo istoimenski urbarialni urad.⁷⁸ Vanj je sodilo devet hub in nekaj nad 60 koseških posesti, ki jih z veliko verjetnostjo lahko lociramo v vasi Raka, Ravno, Smednik, Dobrava pri Raki, Dolga Raka, Visela, Videm, Vrh, Dolenja vas, Dolenje in Gorenje Površje, Zabukovje, Podvrh, Cirje, Gradišče in Žabjek. Sled za to koseško skupnostjo se je že v 16. stoletju povsem izgubila; nanjo je nekaj časa spominjala le še oznaka za votlo mero, *edlinger schaff*, po kateri so njihovi potomci oddajali žito zemljiškemu gospodu.⁷⁹ Drugo posestno jedro – kostanjeviški urbarialni urad – je ležalo onstran Krakovskega gozda vzhodno od Kostanjevice med Krko in Gorjanci. Obsegalo je nad 120 hub v 16 vaseh (TAB. 18). Ta, do vključno 15. stoletja temeljna posest gospostva je v teku 16. stoletja v celoti prešla pod sosednji Šrajbarski turn,⁸⁰ težišče gospostva Kostanjevica pa se je premaknilo na levi breg Krke, v prej omenjeni raški urad, katerega staro ime se odtlej ne omenja več.

Tretji posestni otoček kostanjeviškega gospostva je bil nekoliko odmaknjen urad Zgornja Vivodina (*Am Oberrn Herzogtum*). Ni povsem jasno, kdaj je bilo območje Vivodine priključeno

⁷³ ADAM, »Donesek k zgodovini Ortenburžanov«, 8–9; LACKNER, »Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg«, 184.

⁷⁴ »... Lannststrass, Weichselberg, Stettenberg vnd das Newestel, die wilnt N. des von Ortenburg satz von vnsern vordern ... vnd vns gewesen, vnd in sein gwalt komen sind.« obj. CHMEL, *Materialien* I/2, št. IV, str. 25; reg. KOVAČ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 166. Na morebitno nezakonitost prevzema tega dela ortenburške dediščine napeljujejo tudi dokumenti, ki osvetljujejo predhodni potek dogodkov. Že l. 1430 se je prior pleterske kartuzije pritoževal (vojvodi Frideriku?), da ga hoče Friderik Celjski na vsak način izriniti s položaja, ker da si je nakopal njegovo jezo, ko ga je na zahtevo kranjskega vicedoma skušal pripraviti do predaje dotičnih gospostev, aprila naslednjega leta pa se je moral grof Herman obvezati, da bo spoštoval določila komisije, določene za predajo omenjenih posesti Habsburžanom. KOVAČ, *ibid.*, 163, 340.

⁷⁵ Po pogodbi z dne 30. avgusta 1440 sta Albrehtu VI. pripadli 2/5 dohodkov celotne notranjeavstrijske posesti (CHMEL, *Materialien* I/2, št. IX, str. 83), z novo pogodbo, sklenjeno 30. marca 1443 pa sta si brata notranjeavstrijske dohodke razdelila na polovico. Obj. KURZ, *Oesterreich unter Kaiser Friedrich dem Vierten* 1, pril. VI, str. 256; reg. WILLICH, *Regesten Kaiser Friedrichs III.* 12, št. 132, str. 130.

⁷⁶ Obračun za leti 1437–1438 (RDK 6), fol. 17; OTOREPEC, CKSL, 1443, apr. 17., Dunajsko Novo mesto; KOVAČ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 165; CHMEL, *Regesta Friderici III.*, št. 4410, str. 456.

⁷⁷ GOLEC, »Trgovski promet na širšem območju Višnje Gore«, 77–8.

⁷⁸ KOMAC, »Kostanjeviški kastelani in njihove veje«, 103, se nagiba k možnosti, da je bilo prav to območje prvotno jedro deželnoknežjega kostanjeviškega gospostva.

⁷⁹ Nekdanjo koseško posest je treba iskati v okviru nad 70 hub obsegajoče posesti v zgoraj naštetih vaseh, ki jih Mlinarič glede na dajatve uvršča pod tip A. MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, 15–9; glej zgoraj, str. 66–7.

⁸⁰ Vsekakor pred letom 1548, ko je ni več v kostanjeviškem urbarju. BLAZNIK, *Poskus vzpostavitve zveze med srednješkimi in novoveškimi merami*, »Prva redakcija«, Kostanjevica, str. 1; MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, 3, 9–13; Urbar gospostva Šrajbarski turn iz leta 1653, AS, Gr. a. 6, knj. 24. Posest na desnem bregu Krke, ki je po letu 1548 spadala v okvir kostanjeviškega gospostva, je bila pridobljena z zamenjavo z gospostvom Žumberk. BLAZNIK, *ibid.* cf. D. Kos, *Urbarji za Belo krajino in Žumberk*, 240, 242, 246 in MLINARIČ, *Kostanjeviško gospostvo*, zemljevid na str. 12.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

Kranjski. Maks Miklavčič postavlja priključitev v okvir spanheimskih osvojitvev Žumberka in Bele krajine ob koncu 12. stoletja, medtem ko jo Miha Kosi premika v 13. stoletje, v čas po osvojitvi Bele krajine.⁸¹ Vsekakor sta sredi 14. stoletja sodila v sklop kranjske deželno knežje posesti tako Zgornja Vivodina, ki je po rešitvi iz zastave Celjskih kot del kostanjeviškega gospostva ostala pod neposredno habsburško upravo, kakor tudi Spodnja Vivodina, ki so jo Habsburžani neodvisno od zgoraj obravnavanega posestnega kompleksa oddajali v fevd (morda tudi v zastavo).⁸² Da je pri zastavah iz 1386 oz. posredno 1365 res šlo za Zgornjo Vivodino, govori primerljiv obseg posesti (40 hub *in der Metlik genant das Herzogtum* iz l. 1386; 49,5 hube v uradu Zg. Vivodina l. 1437–8), in njena pripadnost istemu posestnemu kompleksu pred zastavo in po njenem izteku.⁸³ Ohranjeni viri sicer ne omogočajo natančnejše lokalizacije posesti, moč pa je do neke mere nakazati mejo med zgornjim in spodnjim uradom. Kot del prvega se omenja župnijska cerkev sv. Jurija⁸⁴ (domnevno v Dojutrovici)⁸⁵ in vas Tupčina,⁸⁶ k Spodnji Vivodini pa viri prištevajo podružnici sv. Lovrenca (kraj Vivodina) in sv. Nikolaja (Obrež vivodinski)⁸⁷ ter dvor v (verjetno Donjem) Oštrcu (*burkchstatt am Ostercz*).⁸⁸ Glede na povedano je meja tekla v smeri JZ–SV, nekje med Dojutrovico in Vivodino ter Tupčino in Donjim Oštrcem. To se povsem sklada z nekoliko poznejšim stanjem, ko je Spodnja Vivodina pripadla ozaljskemu gospostvu, Zgornja pa je skupaj z Žumberkom prešla v sklop Vojne krajine.⁸⁹

 TAB. 18. Posest gospostva Kostanjevica 1438⁹⁰

urad/vas	Število posestnih enot		urad/vas	Število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Kostanjevica			Hrastek	3	
Podbočje	19		Gradec	6	
Šutna	8,5		Planina	8	
Vinji Vrh	5		Črneča vas	13,5	
Buščeva vas	12		Volčkova vas	4	
Stojanski Vrh	7		Kalce	7	
Pirošica	8		Mraševo	23	
Izvir	5,5		Raka	9	66 koseških posestev
Trebelnik	3		Vivodina	49,5	
			skupaj	191	66 koseških posestev

⁸¹ MIKLAVČIČ, »Premik kranjske meje ob spodnji Krki, 133 ss; Kosi, »... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ...«, 72.

⁸² Leta 1444 je Spodnjo Vivodino posedoval grof Štefan Frankopan (pravni status posesti ni znan), deset let kasneje pa jo je imel v fevdno Hans Žumberški. OTOREPEC, CKSL, 1444, avg. 5., s.l.; Notranjeavstrijska fevdna knjiga 1443–1469, HHStA, Dunaj, W 724, fol. 217.

⁸³ *Amt (am) Oberr Herzogtum* kot del neposredne deželno knežje posesti: obračun za l. 1437 (RDK 6), fol. 9; obračun za 1463–1469, *ibid.*, š.k. 123, fol. 18; BIRK, »Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III.«, AKÖGQ 10 (1853), št. 686, str. 402 (za leto 1463).

⁸⁴ »... pharkirchen zu sand Jorgen am Oberrherztumb ...«, OTOREPEC, CKSL, 1444, avg. 5., s.l.

⁸⁵ Kosi, »... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ...«, 71–2 in op. ¹⁷³.

⁸⁶ V obračunu *des amti am Oberr Herzogtumb* se omenjata gornina in vinska desetina *cze Tupschendorff*: RDK 6, fol. 9.

⁸⁷ »... die vnserm am Niederherztumb ... von erst bei sand Larencz ... item zu sand Nichlan der andern capellen zu Obbris ...«, OTOREPEC, CKSL, 1444, avg. 5., s.l. Glede lokalizacije glej Kosi, »... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ...«, 71.

⁸⁸ »Hanns Sicherberger hat zu lehen ... item das Nider Herzogtumb genant vnd das burkchstatt am Ostercz«, HHStA, HS W 724, fol. 217. Gornji Oštrc se nahaja v neposredni bližini Tupčine, 2 do 3 km zračne razdalje SZ od Donjega Oštrca. Morda različna pridevka sicer istoimenskih delov razloženega naselja kažeta na nekdanjo pripadnost zgornjemu oz. spodnjemu vivodinskemu uradu.

⁸⁹ Cf. Jožefinska vojaška karta Josephinische Landesaufnahme, Sectio 62: Theil des Sluiner Regiments, Crain, Agramer und Severiner Comitatus, Kriegsarchiv, Wien (za kopijo se zahvaljujem kolegu dr. Mihi Kosiju) in zemljevid »Ozaljsko vlastelinstvo u drugoj polovici XVII stoljeća« v: АДАМЦЕК, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj*, 670. Podrobno o tem vprašanju Kosi, »... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ...«, 71–8.

⁹⁰ Rekonstrukcija na podlagi obračuna iz l. 1438 (RDK 6, fol. 7, 9, 12, 12') in urbarja za gospostvo Šrajbarski turn iz l. 1653 (AS, Gr. a. 6, knj. 24).

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

Tudi gospostvo Štatenberk je deželni knez sprva oddajal v oskrbo skupaj z deželskim sodiščem; tako še maja 1438 Nikolaju Hmeljniškemu.⁹¹ Vendar pa v obračunu Martina Črnomaljskega, ki je po Nikolajevi smrti še v istem obračunskem letu prevzel gospostvo, dohodkov od sodišča ni več zaslediti.⁹² Na obseg in lokacijo posesti lahko sklepamo le na podlagi dveh, glede posesti praktično identičnih urbarjev iz let 1563 in 1571. Primerjava naturalne oddaje v teh dveh urbarjih s sumarnimi zneski v obračunu iz 1438 – v slednjem se namreč poimensko navajajo vasi, ki oddajajo žito, in z malenkostno izjemo je le v teh vaseh oddaja žita dokumentirana tudi v omenjenih urbarjih – kaže, da v dobrem stoletju ni prišlo do bistvenih posestnih sprememb.⁹³ Tako lahko z določeno rezervo štatenberško posest sredi 15. stoletja ocenimo na okoli 95 hub v 17 vaseh (TAB. 19).

Novemu mestu kot razmeroma novi urbani tvorbi, ki ni nastala v zvezi z nobenim obstoječim gradom, razumljivo ni pripadala nikakršna zemljiška posest, ki bi jo bilo mogoče združiti v gospostvo. Dohodke je deželnemu knezu prinašalo le deželsko sodišče mesta in tega je oddajal v zakup; v letih 1438 in 1439 Mihaelu Mulichu za letnih 184 dunajskih funtov.⁹⁴

 TAB. 19. Posest gospostva Štatenberk 1438⁹⁵

vas	število posestnih enot		vas	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Cerovec	3		Gor. Grčevje	5	
Ornuška vas	7		Dol. Grčevje	5	
Cikava	1		Koti	6	
»Bay der Kirchen«	2,5		Otočec	4	
»Blachaw«	9		Žaloviče	26	
Sela	2		Čadraže	11	
Roje pri Trebelnem	3		Orehovica	1	
Dol	2		»Schwarzenpach«	4	
Štravberk	5				
			skupaj	96,5	

Urad **Planina**, v 15. stoletju imenovan pogosteje po gradu **Hošperk** (Hasberg), so do tridesetih let 15. stoletja bolj ali manj mirno posedovali goriški grofje.⁹⁶ Do zapletov je prišlo v letu 1435, ko so bratje Jamski v sporu z Goriškimi brez napovedi fajde zasedli grad. Goriški so se za razsodbo obrnili na vojvodo Friderika IV., ki jih je sicer podpiral, vendar prepustil zadevo svojemu istoimenskemu nečaku (V., kasneje kot cesar III.), ki je tedaj že izvajal oblast nad notranjeavstrijskimi deželami. Bodoči cesar pa je imel drugačne načrte. Izkoristil je priložnost in od bratov Jamskih za 5000 dukatov odkupil strateško pomemben grad z uradom in donosno mitnico. Goriški so se sicer na vso moč, tako z vojaškimi kot s pravnimi sredstvi, trudili pridobiti gospostvo nazaj, vendar brez uspeha.⁹⁷

⁹¹ SCHWID - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 183, str. 352–3. Pred njim je urad upravljal Ulrik Aphaltersperger. Obračun za l. 1438 (RDK 6), fol. 38^r.

⁹² Obračun za l. 1438 (RDK 6), fol. 36 ss.

⁹³ Leta 1438 oddajajo žito podložniki v vaseh: Ornuška vas, Žaloviče, Otočec, Costinicz, Čadraže, Cerovec, Dol in Orehovica. V urbarjih 1563 in 1571 se le vas Costinicz ne omenja.

⁹⁴ Obračun za l. 1438 (RDK 6), fol. 19–20.

⁹⁵ Po deželnoknežjem obračunu za l. 1438 (RDK 6, fol. 36–38^r) in s pritegnitvijo urbarjev 1563 in 1571, AS, Vic. a., šk. 111.

⁹⁶ Glej spodaj, str. 167 ss.

⁹⁷ Podroben opis okoliščin in potek fajde v: TROTTER, *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*, 45–8.

Friderik III. je pod Goriškimi samostojni mitninski urad priključil gospostvu in za oskrbnika postavil Mihaela Rihemberškega, ki se kot tak prvič omenja leta 1439.⁹⁸ O obsegu in podrobnejši lokaciji posesti gospostva v tem času ne vemo praktično nič, saj se niso ohranili ne urbarji ne morebitni obračun s konca tridesetih let (v sklopu ostalih deželnoknežjih posesti). Kasneje so urad oddajali v zakup – v letih 1444, 1445 in 1447 bivšemu oskrbniku, leta 1446 pa tržaškemu glavarju Bernhardu s Tahensteina⁹⁹ – tako da ti obračuni ne vsebujejo razčlenjenih prihodkovnih postavk od posesti. Lahko torej le s pridržkom upoštevamo že tako ne povsem zanesljive podatke za goriško obdobje: okoli 43 kmetij v osmih vaseh.¹⁰⁰

Na Kranjskem so v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja pod neposredno deželnoknežjo upravo sodili še štirje uradi: Kranj, Postojna, Zgornja Vipava in Svibno. Vsi razen zadnjega so upoštevani v napovedih dohodkov avstrijskih vojvod iz let 1437–1438, vendar se njihovi morebitni obračuni iz leta 1439, ko je bila obračunana večina kranjske deželnoknežje posesti, niti iz kasnejših let niso ohranili. Pri tem ni povsem jasno, ali se opravljene obračuni niso ohranili zgolj po naključju ali uradi iz določenih razlogov niso bili obračunani ali pa v določenem trenutku sploh niso sodili pod neposredno deželnoknežjo upravo. Pri tem ne gre obravnavati vseh uradov v paketu. Svibno v letu 1438 in neposredno pred tem najverjetneje res ni sodilo v obravnavani okvir, sicer bi ga napoved knežjih dohodkov gotovo upoštevala. Morda je bilo gospostvo ravno tedaj v zastavi, ki pa je potekla še pred letom 1440, ko se tam omenja Martin Črnomaljski kot deželnoknežji oskrbnik. Že tri leta pozneje je Friderik III. Svibno ponovno zastavil, kar jasno razkriva primarni način izrabe donosa tega gospostva v obravnavanem času.¹⁰¹ Za Kranj imamo iz tega časa izredno malo ohranjenih virov. Povsem možno je, da so imeli urad skupaj z deželskim sodiščem v zakupu meščani, kot za nekoliko kasnejšo dobo ugotavlja Žontar, kar pa še ne pojasnjuje izostanka obračunov. Gospostvo Postojna lahko zanesljivo uvrstimo med deželnoknežjo posest pod neposredno upravo še v letih 1433–1434,¹⁰² medtem ko bi bila kasneje lahko zastavljena. Še največ dvomov o celovitosti ohranjenih računskih knjig vzbuja gospostvo Zgornja Vipava, ki ga je v letih 1437 in 1439 (dokumentirano) upravljal deželnoknežji oskrbnik.¹⁰³ Na podlagi urbarjev in napovedi dohodkov je do neke mere mogoče ugotavljati obseg in donos posesti teh uradov (TAB. 20), ne pa tudi dejanskih dohodkov in izdatkov v obravnavanem času.

TAB. 20. Obseg posesti in donos deželnoknežjih uradov Svibno, Kranj, Postojna in Vipava sredi 15. stoletja¹⁰⁴

	Svibno	Kranj	Postojna	Vipava
obseg posesti	112 hub 2 dvora 25 domcev 5 mlinov odvetščina – 228 hub desetine – 202 hubi	81 hub 1 mlin odvetščina – 33 hub (dohodki od mitnine, mest. Davka in pristoj- bin v višini ca. 177 m β)	285 hub 17 mlinov 3 žage	200 hub 4 mlini 1 žaga
donos	<i>ni primerljivega podatka</i>	179,5 m β	900 m β	472 m β

⁹⁸ Listina 1439, nov. 16., Dunajsko Novo mesto, obj.: F. X. J. RICHTER, »Beiträge zur Geschichte Laibachs«, pril. 32, str. 726 (= IDEM, »Geschichte der Stadt Laibach«, pril. 33, str. 262). V obračunih za leta 1444–45 in 1447 se omenja kot *Reyhenburger* (RDK 7, fol. 17, 17a).

⁹⁹ RDK 7, fol. 123'. Glede Bernarda cf. HEINIG, *Kaiser Friedrich III.*, 190.

¹⁰⁰ Glej spodaj, str. 168.

¹⁰¹ CHMEL, *Materialien I/2*, št. 293, str. 12; OTOREPEC, CKSL, 1443, apr. 15, Dunajsko Novo mesto.

¹⁰² OTOREPEC, CKSL, 1433, jun. 21., Innsbruck; 1434, avg. 5., s. 1.

¹⁰³ LOSERTH, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, št. 481, str. 134; št. 850, str. 154.

¹⁰⁴ Kranj in Svibno po deželnoknežjem urbarju iz dvajsetih let 15. stoletja (MILKOWICZ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, MMK 2,

* * *

Zemljiška gospodstva v Istri so Habsburžani pridobili od albertinske veje goriških grofov na podlagi dedne pogodbe iz leta 1364. Posest se je sprostila s smrtjo Alberta IV. deset let pozneje.¹⁰⁵ Jedro goriške Pazinske grofije – ozemlje je v času prehoda pod Habsburžane imelo že vse bistvene attribute dežele: deželni ročin, ograjno sodišče in glavarja¹⁰⁶ – je bil Pazin, službeni fevd odvetnika poreške škofije, ki je svoj status ohranil tudi pod Habsburžani.¹⁰⁷ Ostalo posest je grofom uspelo odtujiti oglejski cerkvi; deloma s »pozabljenjem« fevdalnih vezi do svojega seniorja, še pogosteje pa preprosto s prevzemom njegovega mesta pri fevdih, ki so bili podeljeni njihovim ministerialom.¹⁰⁸

Kmalu po prevzemu so Habsburžani celotno istrsko posest za 14 000 dukatov in 370 funtov dunajskih pfenigov zastavili istrskemu »mejnemu grofu« (ta naslov je nosil oglejski upravitelj v Istri) in pazinskemu glavarju Hugonu Devinskemu, ki jo je po koččkih zastavil naprej. Vranjo je npr. do leta 1388 imel v rokah Matevž Dönms z Reke, nato pa tržaški glavar Nikolaj s Kožljaka, kateremu je Hugon tik pred smrtjo zastavil še Završje; oboje mu je namreč 11. aprila 1392 potrdil tudi skrbnik Hugonovih otrok, Rudolf Wallseejski.¹⁰⁹ Na slednjega je leta 1399 v sklopu devinske dediščine tudi prešla celotna istrska zastavščina, ki sta mu jo vojvoda Leopold in Ernest leta 1407 ponovno zastavila za 28 let, po izteku te dobe pa jo je leta 1435 deželni knez obdržal pod neposredno upravo.¹¹⁰ Friderik III. ni posegal v teritorialno-upravno ureditev, temveč je ohranil tri obstoječa gospodstva.

Večina istrske posesti je bila v 15. stoletju združena v »zastavno gospodstvo Pazin« (*Pfenninggilt Mitterburg*). V obravnavanem času je obsegala naslednje mestne in vaške komune – vir jih označuje z *dörfern vnd castellen* – Pazin, Lindar, Gračišče, Pićan, Barban, Žminj, Stari Pazin, Beram, Trviž, Zarečje, Novaki, Cerovlje, Previž, Borut, Draguč, Kršikla, Tinjan in Kringa. Zaradi pogostih pustošenj in depopulacijskih procesov v 15. stoletju v Istri in posledično skopih ter nestandardnih podatkov v najstarejšem pazinskem urbarju iz 1498 je ugotavljanje števila posestnih enot v posameznih vaseh oz. kaštelih praktično neizvedljivo.¹¹¹

Urad Vranja je le zaradi zastavljanja v preteklosti predstavljal ločeno upravno enoto. V okviru urada, ki je imel sedež na vranjskem gradu, je sodila tudi vas Brest. Že v drugi polovici 15. stoletja sta bili obe komuni priključeni pazinskemu gospodstvu.¹¹² Izjemoma je obseg urada tu z dokajšno verjetnostjo mogoče izraziti v hubah. Obračun za Brest izrecno navaja 10 hub, ki na mihaelovo oddajajo skupno 11 m β. Vsota istovrstnih dajatev v Vranji je 21 m β, torej bi tam pričakovali okoli 20 hub (morda nekaj manj). Ugotovitev je moč podkrepiti s podatki o oddaji desetinskih jagnjet. Glede na urbar iz 1498 je vsaka kmetija tako v Vranji kot tudi v Brestu oddajala po eno, vsota za celotni urad pa je leta 1438

10–23; *MMK* 3, 41–50). Postojna in Vipava po urbarjih iz l. 1498 oz. 1499 (M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 223–8, 251–65), donos po napovedih dohodkov avstrijskih nadvojvod iz l. 1437–1438 (CHMEL, *Materialien* I/1, 82–98).

¹⁰⁵ ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 34.

¹⁰⁶ ŠTIH, »Goriški grofje in geneza Pazinske grofije«, 55–6.

¹⁰⁷ Vojvoda Leopold ga je prejel od poreškega škofa l. 1381. *Ibid.*, 58.

¹⁰⁸ Podroben opis s primeri *ibid.*, 63–6.

¹⁰⁹ F. Kos, »Iz zgodovine devinskih gospodov«, 120; STÜLZ, »Zur Geschichte der Grafen von Schaunberg«, št. 224, str. 378.

¹¹⁰ Glej. zgoraj str. 127–8 in op. ^{24–25}.

¹¹¹ Cf. KLEN, »Urbar Pazinske grofovije«, 58, 65 ss; ŠUMRADA, »Podložniško prebivalstvo komornega gospodstva Pazin«, 81–101, zlasti tabela na str. 86. Čeprav Šumrada spremembo stanja populacije, ki jo ponekod registrira urbar iz l. 1498, dosledno pripisuje pustošenju grofa Ivana Frankopana l. 1463 (kar je mimogrede izrecno izpričano le za Cerovlje; KLEN, »Urbar Pazinske grofovije«, 80), kažejo podatki iz obračuna, da je bilo ponekod (npr. v Borutu, Previžu, in Kršikli) že ob koncu tridesetih let 15. stoletja število hub bistveno manjše od tistega, ki ga urbar (1498) navaja s pristavki *ettwann, vor zeitten* itd., veliko bolj pa se sklada z aktualnim stanjem v urbarju. Obračun gospodstva Pazin 1437–1438 (*RDK* 6), fol. 22. Ena od značilnosti severnoistrske komunalne avtonomije je bila skupinska obremenjenost s podložniškimi obveznostmi. Cf. ŽONTAR, »Kastavščina in njeni statuti«, str. 159, pril. 1, str. 201.

¹¹² JURČIĆ-ČARGO, »Pregled upravnega razvoja Pazinske grofije, 64; KLEN, »Urbar Pazinske grofovije«, 63, 99–104.

znašala 30 jagnjet.¹¹³ Brez pomislekov lahko torej obseg urada Vranja ob koncu tridesetih let 15. stoletja ocenimo na okoli 30 hub.

Povsem ločeno od ostale istrske posesti je bilo **gospostvo Završje**, ki je zajemalo del nekdanjega goriškega ozemlja severno od reke Mirne. Ozemlje, ki ga je oglejski cerkvi 1102 podelil Ulrik III. Weimar-Orlamünde, je uspelo Goriškim odtujiti še pred zadnjo četrtino 13. stoletja in so ga sprva podeljevali v fevd svojim ministerialom z Rihemberka. Pozneje so tam vzpostavili lastno upravo na čelu z glavarjem, ki se prvič omenja leta 1321.¹¹⁴ V času neposredne habsburške uprave je gospostvo nadzoroval oskrbnik s sedežem na završniškem gradu,¹¹⁵ v sklop gospostva pa so sodili še uradi Vižinada, Kostanjevica in Rižari. Tudi v tem primeru obsega gospostva ni mogoče zadovoljivo oceniti.

Posebno upravno enoto je predstavljalo tudi **mesto Trst** z zaledjem. Po letu 1382, ko so se meščani zatekli pod habsburško okrilje, je voljenega podestata zamenjal od cesarja postavljeni glavar, ki je načeloval deželnoknežjemu upravnemu aparatu, medtem ko je mesto na nižjih nivojih ohranilo svojo avtonomno upravo. Deželnoknežjo upravo sta sestavljala dva urada. Prvi, lociran v samem mestu, ki mu je načeloval tržaški glavar oziroma od njega postavljeni oficial, je finančno temeljil na mestni mitnini in dohodkih od sodstva. Drugi, ki ga je vodil kastelan v Proseku, je pokrival tržaško zaledje. V ta okvir so sodile mitnice na Klancu pri Kozini, v Mokovem pri Zabrežcu (ital. Mocco), Ricmarju ter mitnici »na vzponu pred Trstom« in »na vzponu pred Prosekom«, od katerih locira Gestrin prvo v okolico Katinare oz. Lonjera,¹¹⁶ drugo pa v nekdanjo trdnjavo Moncolano pri Kontovelu.¹¹⁷ V ta urad so se stekali tudi dohodki od zemljiške posesti, točneje letni census 100 urn rebule, ki ga je deželnemu knezu zagotavljala priključitvena pogodba iz leta 1382.¹¹⁸ Posestna integriteta tržaškega ozemlja je bila v 15. stoletju večkrat motena. Proseški urad (tržaško zaledje) je Friderik III. od tridesetih let 15. stoletja dalje večkrat zastavil tržaškim meščanom, zato ga v ohranjenih obračunih za Kranjsko iz tega časa ne najdemo.¹¹⁹ Na drugi strani so na spremembo vplivali tudi politični dejavniki. Že leta 1414 je Ernest Železni iz strateških razlogov odvezl Tržačanom grad Mokovo, ga izročil v varstvo ljubljanskemu vicedomu in priključil Kranjski.¹²⁰ Pomembna utrdba na meji cesarstva je bila namreč vseskozi beneški deziderat pri iskanju opornih točk za uresničevanje njihovih trgovskih interesov. Prizadevanja so obrodila sadove leta 1463, ko so si Benečani v vojni s Trstom priborili ne le grad Mokovo (z mitnico), temveč tudi Prosek in nekatero drugo posest.¹²¹

¹¹³ LO Vranja 1438 (*RDK 6*), fol. 24; KLEN, »Urbar Pazinske grofovije«, 63, 99–104.

¹¹⁴ ŠTIH, »K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri«, 555–6; IDEM, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 104–6.

¹¹⁵ Ob koncu tridesetih let 15. stol. je to funkcijo opravljal Gašper Novograjski (LO Završje 1438 (*RDK 6*), fol. 31). Kasneje je deželni knez tamkajšnjim oskrbnikom gospostvo pogosto oddajal v zakup. Znana sta dva primera s konca petdesetih in začetka šestdesetih let: pred letom 1460 Hermanu Ravberju, zatem pa vsaj dve leti Martinu Snitzenpawmerju. BIRK, »Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III.«, *AKÖGQ* 10 (1853), št. 381–6, str. 233; št. 549, str. 383.

¹¹⁶ GESTRIN, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti*, 65.

¹¹⁷ Ibid., 209. Podrobneje o teh mitnicah cf. Kosi, *Potujoči srednji vek*, 213–4.

¹¹⁸ LONZA, *La dedizione di Trieste all'Austria*, app. 9, str. 90. Enaka količina vina se omenja tudi v dveh napovedih prihodka avstrijskih dednih dežel za obračunsko leto 1438 (CHEML, *Materialien* I/1, 83, 95), medtem ko tržaški obračuni beležijo le stroške za prevoz omenjenega vina v Ljubljano (*RDK 5*, fol. 41, 59). Podobne omembe zasledimo v obračunih ljubljanskega vicedomskega urada (*RDK 5*, fol. 35, 66'), pri čemer visoki izdatki namigujejo na dodatni nakup vina.

¹¹⁹ BIRK, »Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg von 1358 bis 1395«, str. cccxvi, št. 3627, 3629 (l. 1436).

¹²⁰ KANDLER, *Codice diplomatico istriano* IV, št. 938. Dokument je v omenjeni izdaji pomotoma datiran z letnico 1411. Cf. CUSIN, *Il confine orientale d'Italia*, 339.

¹²¹ Kosi, *Potujoči srednji vek*, 214.

B) SISTEM UPRAVE POSESTI

Vse do Maksimilijanovih upravnih reform ob koncu 15. stoletja so Habsburžani svoj centralni upravni aparat v dednih deželah gradili na temeljih upravnega sistema v Avstriji, kjer so v sedemdesetih letih 13. stoletja najprej vzpostavili neposredno lastno upravo. S postopnim priključevanjem ostalih dežel so njihove upravne organe podredili avstrijskim, s čimer so slednji spontano preraščali v centralne. Ta proces je – vsaj kar zadeva finančno upravo – privedel do neenotne in dokaj zapletene upravne strukture.¹²²

Hubni mojster (*Hubmeister*), ki so ga Habsburžani ob prihodu v Avstrijo postavili na čelo uprave deželnoknežjih gospostev, je v 14. stoletju prerasel v najvišji deželni finančni organ, ob koncu stoletja pa se je znašel tudi na čelu finančne uprave dednih dežel.¹²³ Takrat so mu bili neposredno s svojimi uradi (oz. posestjo) podrejeni tako lokalni oficiali v Avstriji kot tudi nadzorniki deželnoknežje posesti oziroma vrhovni finančni uradniki¹²⁴ Štajerske (deželni pisar), Kranjske in Koroške (vicedom) ter Tirolske (vrhovni oficial).¹²⁵ Hkrati je imel posreden nadzor tudi nad lokalnimi oficiali oz. oskrbniki deželnoknežjih gospostev v omenjenih deželah; del pristojnosti nad njimi je namreč ostal pridržan regionalnim finančnim uradom. S tem je prišlo v notranjeavstrijskih deželah do izoblikovanja tristopenjske finančne uprave, medtem ko je Avstrija ohranila prvotni dve stopnji.

Kljub izločitvi deželne oz. centralne uprave izpod okrilja dvora je na področju financ še v 15. stoletju opaziti močan vpliv dvornih uradnikov. Instrukcija iz leta 1392 npr. postavlja v neposredno pristojnost dvornega mojstra (*magister curiae, Hofmaister*) upravljanje s prihodki od t. i. židovskega regala ter sodnih glob, v veliki meri pa mu prepušča tudi nadzor nad poslovanjem hubnega mojstra; med drugim mu nalaga prisotnost pri polaganju obračunov deželnoknežjih uradov, kot njegova namestnika pa določa gozdnega (*vorstmaister*) oz. komornega mojstra (*kammermaister*).¹²⁶ Tudi v 15. stoletju se dvorni uradniki pojavljajo (poleg dvornega in komornega mojstra še kancler in komorni pisar, *notarius curiae/Kammerschreiber*) v vlogi članov obračunskih komisij.¹²⁷

Na Kranjskem je osrednje mesto v finančni upravi pripadalo vicedomu. Njegova funkcija je bila dvojna; na eni strani je skupaj z ostalimi deželnoknežjimi oficiali neposredno upravljal z enim od zemljiških uradov, hkrati pa kot vrhovni finančni organ v deželi nadzoroval njihovo poslovanje in posredoval pri denarnih transferih v deželnoknežjo blagajno. Poleg tega je upravljal z dohodki od regalij (mitnine, mostnine, »industrijski« obrati, ki so izkoriščali vodno silo, deželna sodišča, mestni davek, ...), skrbel za nakup in odkup deželnoknežje posesti, izterjavo zaostalih obveznosti podložnikov oz. zakupnikov, reševanje posestnih in drugih sporov med deželnoknežjimi podložniki; nadzoroval je deželnoknežja

¹²² Postopna izgradnja se zrcali v habsburških centralnih računskih knjigah: v dvajsetih letih 14. stoletja so obračunani zgolj avstrijski in štajerski uradi, sredi tridesetih se v računski knjigi prvič pojavi koroški vicedomski urad, v devetdesetih pa tudi že kranjski in tirolski uradi. CHMEL, »Zur österreichischen Finanzgeschichte«, *Der österreichische Geschichtsforscher* 1, str. 28–49; 2/2, str. 203–59; 2/3, št. LXXIII, str. 438. LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, pregled obračunanih uradov na str. 15–6, glede Tirolske cf. tudi str. 21, 122, op. 1 k št. 77.

¹²³ SCHALK, »Quellenbeiträge zur älteren niederösterreichischen Verwaltungs- und Wirtschafts-geschichte«, 433–5 in pril. 1–3, str. 441–3. A. DOPSCH, »Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung«, 336–40; LACKNER, »Finanzwesen der Herzoge von Österreich«, 297–8; DROEGE, »Die Ausbildung der mittelalterlichen territorialen Finanzverwaltung«, 338–40.

¹²⁴ O dvojni vlogi oz. upravljanju z enim od deželnoknežjih zemljiških uradov glej spodaj.

¹²⁵ O Tirolski so mnenja deljena. Podelitev urada hubnega mojstra Ulriku Zinku iz l. 1392, kjer se prvič omenjajo kompetence tega urada nad notranjeavstrijskimi oficiali, Tirolske sicer ne omenja, nasprotno pa najdemo v računski knjigi tega uradnika iz istega obdobja mdr. tudi obračun Nikolaja Vintlerja, tirolskega vrhovnega finančnega oficiala. Cf. zgoraj, op. ¹²²; THEOD. MAYER, »Beiträge zur Geschichte der tirolischen Finanzverwaltung«, 121 ss.

¹²⁶ SCHWIND - DOPSCH, *Ausgewählte Urkunden*, št. 145, str. 280–1.

¹²⁷ OTOREPEC, GZL IX, št. 61, str. 1; RDK 6, fol. 1 (komorni pisar Bernard Fuxperger je naveden brez naziva).

mesta in trge ter trgovino nasploh in ščitil cerkve ter samostane pod deželnoknežjim patronatom.¹²⁸ Josip Žontar je kranjskemu vicedomu – čeprav mu je priznaval »prevzem dohodkov iz nekaterih [krepki tisk M. B.] deželnoknežjih domen in raznih regalov« – odrekal osrednji položaj v deželni finančni upravi prav na podlagi prepričanja, da so oficiali iztržke gospostev in uradov odvajali neposredno deželnemu knezu, pri tem pa ni našel prostora za vicedomovo posredniško vlogo.¹²⁹ Stvar je v resnici nekoliko bolj zapletena. Deželni knez se je posluževal različnih možnosti izkoriščanja in transfera dobičkov od svojih posesti, pri čemer so pretežni del predstavljale prav denarne vsote, ki so jih med obračunskim letom in po polaganju računa oficiali izročali vicedomu proti izstavitvi pobotnice *czu meins herren hannen*.¹³⁰ Potrditev za to najdemo tudi v regulativnih virih. Mirovna pogodba med Friderikom III. in njegovim bratom Albertom z dne 30. marca 1443 med drugim določa izdajo ukaza kranjskemu in koroškemu vicedomu ter štajerskemu deželnemu pisarju kot *öbristen ampteüten* za prevzem celotnega deželnoknežjega dohodka v teh deželah in njim priključenih gospostvih. Hkrati s tem nalaga vsem upravnikom uradov oddajo deželnoknežjih dohodkov in obenem prisego vicedomu oz. deželnemu pisarju.¹³¹ Tudi v tem pogledu kranjski vicedom torej ustreza kriterijem osrednjega finančnega organa na Kranjskem, dejansko pa njegove pristojnosti niso povsem primerljive s kompetencami avstrijskega hubnega mojstra (kot deželnega, ne centralnega uradnika!), ki je, denimo, sprva res še *nach rat und wissen* dvornega mojstra, kasneje pa je samostojno nastavljal in odstavljajl upravnike deželnoknežjih uradov.¹³²

V odnosu do deželnega kneza je bil vicedom odstavljiv uradnik; o svojem poslovanju je moral polagati obračun, ki pa je z redkimi izjemami zadeval zgolj urbano-urbarialni ljubljanski vicedomski urad. Takšna izjema je bila leta 1421 zakupnina deželnoknežjega urada Kranj, ki je bil ravno takrat rešen iz zastave Celjskih.¹³³

Na lokalni ali, bolje, mikroregionalni ravni¹³⁴ je ob koncu tridesetih let 15. stoletja pod neposredno deželnoknežjo upravo sodilo 21 zemljiških oz. deželskosodnih uradov z različnimi pertinencami. Osnovna komponenta vsakega urada je bila vsekakor **zemljiška oz. urbarialna posest ali urad** (*oficium, amt*) v **ožjem smislu**, v virih pogosto imenovana tudi *urbar*. Običajno je bil tak urad povezan z **gradom** (*castrum, vest, schloß*), katerega primarna funkcija je bila obramba, obenem pa je deloval kot upravni center. V okvir urada je lahko sodilo tudi **deželsko sodišče** (*iudicium, [land]gericht*), temu pa je bil običajno priključen **mitninski urad** (*maut*). Ob vseh teh možnih kombinacijah se je habsburška upravna terminologija pri označevanju uradov omejevala na tri kategorije: **urad, grad z uradom** (*vest und amt, vest und urbar*) in **gospostvo** (*herrschaft*), pri označevanju njihovih upravnikov pa na dve: **uradnik in oskrbnik** (*pfleger*).

Izraz urad je največkrat uporabljen za samostojno upravljano golo gospodarsko-upravno enoto zemljiške posesti brez pritiklin (Ig, Raka, Vivodina),¹³⁵ upravnik take enote pa se imenuje uradnik. Vendar izraz lahko označuje tudi del sestavljene gospodarsko-upravne

¹²⁸ Obširno o vicedomovih nalogah in pristojnostih v: ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom«, 302–12.

¹²⁹ Ibid., 304.

¹³⁰ Cf. spodaj, str. 150, op. ¹⁹², ¹⁹³.

¹³¹ Obj.: KURZ, *Oesterreich unter Kaiser Friedrich dem Vierten I*, str. 255, pril. VI; reg.: WILlich, *Regesten Kaiser Friedrichs III.*, št. 132, str. 130.

¹³² SCHWIND - DOPsch, *Ausgewälte Urkunden*, št. 145, str. 280–1; št. 200, str. 380–2.

¹³³ OTOREPEC, GZL IX, št. 61, str. 1–2.

¹³⁴ Obstoječa relevantna literatura (ZIEGLER, *Studien zum Staatshaushalt Bayerns*; LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*; IDEM, »Finanzwesen der Herzoge von Österreich«) operira s pojmom *lokalni nivo* v pomenu »nivo posameznih gospostev oz. uradov«. Takšna terminologija v študiji, ki posega na še nižji nivo (nivo sestavnih delov posameznega gospostva oz. urada), ni uporabna. V skladu s tem uporabljam izraz *lokalni nivo* za te najmanjše enote, zemljiškim gospostvom oz. uradom pa pripisujem mikroregionalni značaj.

¹³⁵ RDK 6, fol. 7, 9, 28.

enote, npr. v kombinaciji z deželskim sodiščem ali gradom (*amt und gericht, vest und amt*), pri čemer upravnik običajno nosi naziv po komponenti, ki je višjega ranga in tako bolje označuje njegove oblastne kompetence; predvsem velja to za primere, ko je bil urad združen z gradom. Pravzaprav je bolje govoriti o pripadnosti uradov posameznim gradovom. Ta kombinacija daleč prevladuje – ne samo na Kranjskem in ne samo v okviru deželno knežje posesti – ter je tudi razvojno gledano najbolj naravna. Možnosti za zlitje gospodarske in vojaške funkcije v eni osebi so bile dane v trenutku, ko je fevdno oz. grajsko-fevdno upravo gradu zamenjala uradniška. S tem je gradiščan postal odstavljiv nameščeneec in je bil v tem oziru izenačen z uradnikom; formalnih ovir za zlitje torej ni bilo več in podeljevanje urada v upravo skupaj z gradom je prešlo v ustaljeno prakso. Sprememba v statusu gradiščana se je odražala tudi v njegovem nazivu; od začetka 15. stoletja dalje se je vedno bolj uveljavljala pojem oskrbnika gradu (*pfleger*).¹³⁶ Ta izraz so sredi stoletja v dokumentih deželno knežje uprave uporabljali skoraj izključno v pomenu »oskrbnik gradu in pripadajočega urada«.¹³⁷ Tako upravljana tvorba je največkrat nosila naziv gospostvo (*herrschaft*) (Kostanjevica, Višnja Gora, Štatenberk),¹³⁸ v uporabi pa je bila tudi opisna oblika (*vest und amt, vest und urbar*) (npr. Kamnik)¹³⁹ ali celo samo ena od oznak, ki je simbolizirala celoto (Kamnik, Goričane, Gamberk).¹⁴⁰ Odločilno vlogo pri dodelitvi naziva gospostvo neki posestni enoti so igrale oblastne funkcije, zvezane z gradom oz. njegovim oskrbnikom. Na Kranjskem so ta naziv nosili le uradi, pripadajoči gradovom, na katerih je bil stacioniran sedež deželskega sodišča.¹⁴¹ Pri tem vključitev samega deželskega sodišča v okvir urada ni bila odločilna. Tako npr. obračun štatenberškega gospostva iz l. 1439 ni vseboval dohodkov od sodišča; podobno velja za Kostanjevico, kjer je bilo deželsko sodišče takrat oddano v zakup.¹⁴²

Razlika med uradom in gospostvom je torej temeljila na njihovih upravnih pristojnostih; medtem ko je bil urad gola gospodarsko-organizacijska enota, je gospostvo združevalo gospodarsko, upravno in vojaško komponento. Slednje (oziroma navezava urada na grad) je veljalo za nekakšen standard, samostojen urad pa je bil prejkone prehodna oblika, praviloma posledica odtujevanja in ponovnih pridobitev, zastavljanja ter reševanja iz zastave ipd. Tendence združevanja so jasno vidne na primeru uradov Raka in Vivodina, ki sta bila pridružena kostanjeviškemu gospostvu.¹⁴³ Na drugi strani najdemo odstopanja od standardnega modela v pomembnejših regionalnih središčih, kjer se je upravna struktura praviloma razslojila: kamniška posest je bila razdeljena v dva teritorialno ločena urada, pri čemer se je eden navezoval na utrdbo Zgornji (danes Stari) grad, drugi pa na deželsko sodišče;¹⁴⁴ v Kostanjevici je bil »urbar« povezan z gradom (oznaka *herrschaft*), samostojno deželsko sodišče pa običajno oddajano v zakup;¹⁴⁵ v Ljubljani, kjer je lokalna uprava prerasla

¹³⁶ Obširneje o grajski upravi D. Kos, *Med gradom in mestom*, 147 ss.

¹³⁷ L. 1439 je npr. Hans Gallenberški prejel »*der phleg der vesten czu Ober Stain mitsambt derselben vesten urbar*« (RDK 6, fol. 6), l. 1443 pa je višnjegorski oskrbnik Gašper Melz prejel grad in urad *in phlegweys*, kot ju je upravljal že pred tem (WILLICH, *Regesten Kaiser Friedrichs III.*, št. 135, str. 132).

¹³⁸ RDK 6, fol. 12, 17, 36.

¹³⁹ Ibid., fol. 1, 6'.

¹⁴⁰ L. 1446 je posest v Kamniku - Starem gradu označena z *gesloss*, l. 1439 pa posest v Goričanah s *vest*. Istega leta je Konrad Aphaltretr »*phleger czu Gallemburg verrait die nütz vnd gulte derselben vesten*«, njegov obračun iz leta 1446 pa se glasi na »*rènt vnd nütz des vrbars daselbs zu Gallenberg*«, (RDK 6, fol.15, 25'; RDK 7, fol. 126).

¹⁴¹ V obračunih iz l. 1436–1448 le Kostanjevica, Višnja Gora in Štatenberk (RDK 6, fol. 12, 17, 36), sicer tudi Postojna in Vipava (OTOREPEC, CKSL, 1433, jun. 21., Innsbruck), izjemoma Ig (glej zgoraj op. ³⁶), ne pa npr. Kamnik - Stari grad, ki je bil upravno ločen od deželskega sodišča.

¹⁴² RDK 6, fol. 11–11', 36.

¹⁴³ Cf. naslove v obračunih kostanjeviškega gospostva iz l. 1439 (naslovi: *Lanndstrost mit seinen embteren; Primo das ambt Arch; Das ambt am Obern Herzogtumb*). Ibid., fol. 7, 9.

¹⁴⁴ Ibid., fol. 1, 6'.

¹⁴⁵ Ibid., fol. 11–12.

v deželno, je bil urad z obsežno zaledno posestjo (vicedomski urad) povsem ločen od ostalih upravnih struktur (npr. gradu kot sedeža deželnega glavarja).¹⁴⁶

Oskrbniki in oficiali so o svojem poslovanju letno (ali v nekajletnih intervalih) polagali račune vicedomu, ki pa ga je pri tem skrbno nadzorovala centralna finančna uprava. V obračunski komisiji je leta 1439 skupaj z njim sedel Bernard Fuchesperger, pisar dvorne komore; leta 1446 dva dvorna svetovalca: štajerski deželni pisar Pankrac Rindscheid in tržaški glavar Bernard Tahenstein; dve leti kasneje pa celo komornik Janez Ungnad.¹⁴⁷ Njegov naslednik Kristof Mörsberg (sicer eden vodilnih finančnih strokovnjakov na Friderikovem dvoru) pa je, denimo, leta 1469 kranjskemu vicedomu izdal ukaz za izvedbo obračuna z vivodinskim uradnikom.¹⁴⁸

V okviru gospošte oz. uradov je bila posest običajno razdeljena na župe (*sup*), imenovane ponekod tudi uradi (*oficium, amt*),¹⁴⁹ ki so obsegale eno ali več vasi.¹⁵⁰ Tradicionalna organizacijska oblika se je ohranjala na račun dejstva, da so predstojniki enot, domnevno voljeni župani, v času formiranja primarnih zemljiških gospošte prevzeli določene upravne funkcije. Predvsem so skrbeli za nemoteno izpolnjevanje podložniških obveznosti, kar mdr. dokazujejo nekateri obračuni, ki v postavkah urbarialnih prihodkov navajajo sumarne zneske posameznih žup.¹⁵¹

C) OBSEG IN VIRI PRIHODKOV

Strukturno mešan deželnoknežji posestni kompleks povsem zemljiških in deželskosodno-urbarialnih uradov (kjer je običajno igrala veliko vlogo mitnina), ki se je ob koncu tridesetih let 15. stoletja nahajal pod neposredno upravo, je nekako s 63 odstotki temeljil na agrarni proizvodnji.¹⁵² Obsežna zemljiška posest je v obliki urbarialnih prihodkov (47% od celote), desetini (13%) in gornine (3%) letno prinašala v deželnoknežjo blagajno okoli 3070 m β, deželska sodišča pa so predvsem na račun mitnin (18%) in nekoliko manj z raznimi pristojbinami (5%) in davki (3%) prispevala okoli 1263 mark (*GRAF. 14*). Zadnji znesek je dejansko nekoliko premajhen, saj bi se vanj uvrstil precejšen del sicer neopredeljive zakupne vsote treh uradov (deželski sodišči Kostanjevica in Novo mesto ter urbarialno-mitninski urad Hošperk), ki je s 534 markami predstavljala 11% letnega prihodka, obenem pa se v njej skriva tudi del urbarialnega donosa, tako da je prikazano razmerje med obema kategorijama dokaj realno.

Skupaj so torej letni dohodki deželnoknežjih uradov na Kranjskem in v Istri znašali okoli 4880 m β. Omenjeno velja pretežno za obračunsko leto 1438, medtem ko je bil še kako leto pred tem položaj bistveno ugodnejši; dve napovedi dohodkov avstrijskih nadvojvod iz let 1437–1438 vključujeta obsežno posest, ki je v obračunih oskrbnikov iz leta 1439 ni več zaslediti.¹⁵³ Posestnemu kompleksu so dodana gospošta Postojna (z 900 m β), Vipava

¹⁴⁶ Cf. VILFAN, »Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja«, 90.

¹⁴⁷ *RDK* 6, fol.1; *RDK* 7, fol. 112, 130. O omenjenih osebah in njihovih funkcijah cf. HEINIG, *Kaiser Friedrich III.*, 178–80, 189–94.

¹⁴⁸ *RDK* 8, fol. 18. Cf. HEINIG, *Kaiser Friedrich III.*, 204–6.

¹⁴⁹ E.g. spodnji in zgornji »uradi« vicedomskega urada. OTOREPEC, *GZL IX*, št. 61, str. 2. Tovrstne oznake je treba dosledno razlikovati od uradov v zgoraj opisanem pomenu!

¹⁵⁰ Najlepše je to razvidno v deželnoknežjem urbarju iz dvajsetih let 15. stoletja, ki pa zajema le peščico uradov: Kranj, Kamnik - deželsko sodišče, Svibno in Postojna. MILKOWICZ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, *MMK* 2, 10–40; *MMK* 3, 41–52.

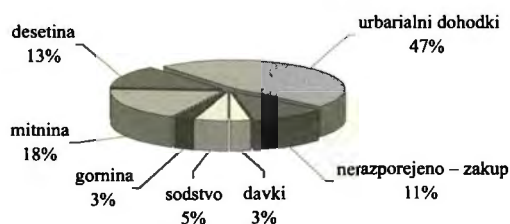
¹⁵¹ OTOREPEC, *GZL IX*, št. 61, str. 2–3; *RDK* 6, fol.1–1', 2'–3', 15–15'; *RDK* 7, fol. 112, 114, 117–118'. Na splošno o župah in županih: VILFAN, »Soseske in druge podeželske skupnosti«, 22–42, z navedbo literature.

¹⁵² Pri tej obravnavi je upoštevana le posest uradov, za katere so ohranjeni obračuni.

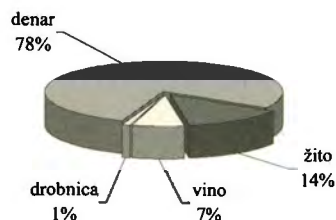
¹⁵³ CHMEL, *Materialien* 1/1, 82–98. Prva, *Proventus Austriae Principum*, ki jo je Chmel objavil po zapisu v nekem kodeksu iz 15. stoletja, vključuje poleg izvlečka celotnega urbarja rodbinske posesti (z izjemo Švabske) dodatno še podrobnejši popis dejansko obračunanih gospošte v Avstriji. Obračun je bil izveden leta 1438, v tekstu pa zasledimo mestoma vsote za dve obračunski leti: 1437 in 1438. Druga,

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

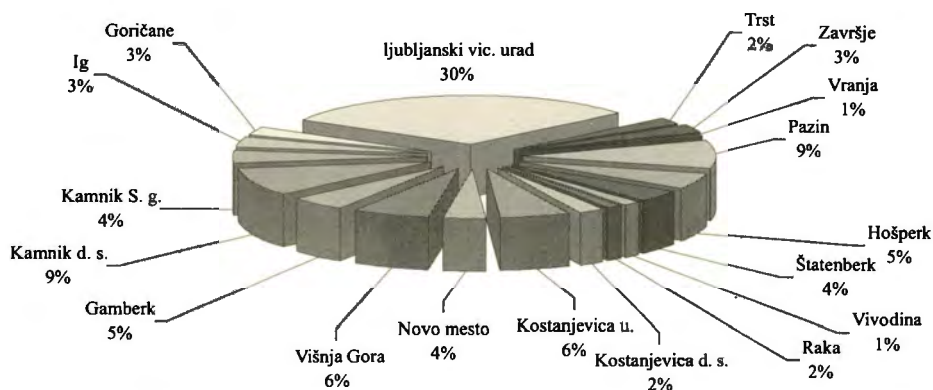
(s 471 m β) in Kranj (s povprečno 180 m β),¹⁵⁴ zastavljeni urad tržaškega zaledja¹⁵⁵ (s povprečnim letnim prihodkom 474 m β v dvajsetih letih 15. stoletja)¹⁵⁶ ter desetina, najverjetneje v Poljanski dolini (s povprečno 40 m β).¹⁵⁷ Vsota prihodkov navedenih uradov je znašala kar 2065 mark, kar pomeni, da je iz pričakovanega prihodka deželno knežje posesti na Kranjskem in v Istri izpadlo skoraj 30%.

GRAFIK 14. Struktura gospodarskega potenciala kranjske deželno knežje posesti 1437–1438.

GRAFIK 15. Struktura prihodka kranjske deželno knežje posesti 1437–1438.

GRAFIK 16. Deleži posameznih gospodstev glede na prihodke kranjske deželno knežje posesti 1437–1438.

V okviru realiziranega letnega dohodka je v deželno knežjo blagajno skoraj tretjino (1488 m β ali 31%) prinašal ljubljanski vicedomski urad. K visokemu donosu je prispevala

citirana kot »Auszug« iz k. k. arhiva (danes HHStA, Dunaj), se po obsegu sklada s prvim delom prve (brez dejanskega obračuna), vsebuje pa prav tako podatke iz obeh omenjenih obračunskih let. Obe napovedi se torej navezujeta na obračunsko obdobje 1437–1438, vendar obilica manjših in večjih razlik izključuje možnost izvora iz iste predloge. Na Kranjskem so oskrbniki polagali račune za večinoma isto obračunsko obdobje med 15. julijem in 4. avgustom l. 1439. RDK 6. Cf. zgoraj str. 137.

¹⁵⁴ Za Kranj navaja ena od napovedi 200 gld, druga pa 200 lb d_w. Prejkone gre za napako v enem ali drugem viru, zato upoštevam srednjo vrednost.

¹⁵⁵ Cf. zgoraj, op.¹¹⁹.

¹⁵⁶ Podatek je izračunan na podlagi obračunov iz let 1422 in 1423. RDK 5, fol. 39–41, 58'–59'.

¹⁵⁷ Vira navajata: *zehent Hinderlaakh* oz. *zehent hindelackh* (= *hinder Lackh*?). Menim, da gre za desetino v Poljanski dolini na ozemlju freisinskega loškega gospostva, ki jo kot deželno knežjo posest navaja npr. popis nekdanj spanheimskih vojvodskih posesti na Kranjskem iz l. 1311 (ZAUNER, *Das älteste Tiroler Kanzleiregister*, št. 172, str. 181; A. DOPSCH, »Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten«, 461) in se tu ne omenja prvič v družbi z deželno knežjim gospostvom Kranj, cf. zgoraj, str. 127. Glede zneska gre za enak problem, kot je razložen v op. ¹⁵⁴; dokumentirani vrednosti sta 40 gld in 40 lb d_w.

tako obsežna posest, kot tudi močan neagrarni sektor. Odstopala sta še Kamnik (600 m β oz. 13%) in Kostanjevica (381 m β ali 8%); pri obeh sta upoštevana seštevka obeh uradov, ostala gospostva pa se razvrščajo v dve skupini. Prva ima donos med 4 in 6% celotnega dohodka: Višnja Gora, Hošperk, Gamberk, Novo mesto in Štatenberk, druga pa med 3 in 1%: Goričane, Ig, Raka in Vivodina (*GRAF. 16*).

Prihodki v denarju so prevladovali z velikim naskokom; 3725 mark je predstavljalo več kot tri četrtine letnega donosa. Le nekaj več kot polovico tega zneska (1925 m β) je odpadlo na neurbialne prihodke, preostanek (1800 m β) pa je sestavljal 64% donosa zemljiške posesti. Razmeroma nizek delež naturalnih prihodkov – žito: 662 m β, 23% naturalnega donosa oz. 14% celote; vino: 321 m β, 11 oz. 7%; drobnica: 56 m β, 2 oz. 1% (*GRAF. 15*) – kaže na eni strani na rastoče potrebe (in zahteve) deželnokežje administracije po gotovini, na drugi pa na vedno pogostejšo udeležbo neposrednih proizvajalcev na trgu. Povprečni donos na hubo se je gibal med marko ter dvema in pol in je bil najvišji v gospostvih Kamnik - Stari grad, Goričane ter Ig, najnižji pa v večini dolenskih gospostev (*TAB. 21*).

Najdonosnejša neagrarna pridobitna dejavnost je bila pobiranje mitnine. Med deželnokežjimi mitnicami na Kranjskem je glede na donos daleč prednjačila Ljubljana v vlogi stičišča poti iz Ogrske in Koroške proti obali in naprej v severnoitalijanska mesta (letno 568 m β ali 66% vse mitnine oz. 11% celote), predvsem na račun tranzitne vodne mitnice na Bregu (*Am Rain*).¹⁵⁸ Lepe dohodke je mitnina prinašala tudi v Višnji Gori in Kamniku (po okoli 120 m β, 14 oz. 2,5%), kjer je ukinitve obvezne ceste v začetku 16. stoletja pomenila pravo gospodarsko katastrofo.¹⁵⁹ Končno ne gre pozabiti na zastavljeni urad Prosek (tržaško zaledje) s povprečnim letnim prihodkom mitnin (predvsem mokovske) okoli 300 m β,¹⁶⁰ prav tako pa tudi na zakupljene Kostanjevico, Novo mesto in Hošperk, kjer je mitnina predstavljala bistveni del prihodka in bila verjetno sploh glavni razlog za zakup. Bolj kot nevpadljiva višina nekaterih postranskih dohodkov deželskih sodišč (raznih pristojbin, sodnih glob, umrščine itd.), katerim smo v prikazu prišteli tudi polagaj in odvteščino – skupaj letno okoli 260 m β ali 5% celotnega prihodka – morda preseneča skoraj zanemarljiv odstotek deželnokežjih davkov (130 m β ali 3% prihodka). Velja opozoriti, da gre izključno za stari redni davek, ki je bil fiksiran že vsaj v drugi polovici 14. stoletja in v obravnavanem obdobju nikakor ne kaže več realne davčne moči posameznega urada.¹⁶¹ Obračuni ga dosledno dokumentirajo le v mestih in trgih – v Ljubljani, Kamniku, Višnji Gori, Litiji in Šentvidu pri Stični, računati pa je treba tudi z omenjenima zakupljenima mestoma – medtem ko je obdavčenje zemljiške posesti dokumentirano samo v gospostvih Višnja Gora, Vivodina in Goričane, kjer je iz postavke razvidno, da oznaka *stewr* združuje različne, povsem urbarialne dajatve, kot so: tovornina (*seamrecht*), plovina (*swemrecht*), odkupnina za tlako trenja lanu (*harrecht*) ter prašiček ob sv. Juriju in Martinu, kar ji vsekakor odreka značaj pravega davka. Vse kaže, da je oznaka *stewr* v viru uporabljena kot neko nasprotje do *cinsphenning*, kot zbirni pojem za skupek vseh ostalih, to je necenzualnih denarnih dajatev.¹⁶²

¹⁵⁸ Cf. Kost, *Promet kot eden temeljev gospodarskega razvoja*, 157.

¹⁵⁹ VILFAN, »Zgodovina neposrednih davkov«, str. 431, op. 20.

¹⁶⁰ Kot zgoraj v op. 156.

¹⁶¹ Naravnost šokantna je primerjava tega rednega davka z izrednim iz l. 1446: izvedljiva je le za dve kranjski mesti:

	redni d.	izredni d.
Ljubljana	72 m β	ok. 1350 m β
Kamnik	32 m β	ok. 420 m β.

Razlika, 13-kratna pri Kamniku in kar 18-kratna pri Ljubljani, je deloma posledica inflacije, predvsem pa gospodarske rasti mest. Cf. VILFAN, »Zgodovina neposrednih davkov«, 431.

¹⁶² LO Goričane 1436–1438 (*RDK 6*), fol. 9, 15, 17. Pri tem je zanimivo, da izredni davek ob poroki vojvodinje Katarine I. 1446 zemljiški posesti ni prizanesel. CHMEL, *Materialien* I/1, 69–70.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

Tab. 21. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v gospodstvih in uradih kranjske deželnoknežje posesti 1437-1438¹⁶³

uradi	število hub	renta	delež rente na hubo
<i>Kamnik Stari grad</i>	84	216 m 70 β	2 m 92 β
<i>Goričane</i>	48	117 m 34 β	2 m 71 β
<i>Ig</i>	46,5	104 m 58 β	2 m 39 β
<i>Raka</i>	35*	65 m β	1 m 137 β
<i>Vicedomski urad</i>	252,5	419 m 96 β	1 m 106 β
<i>Kamnik dež. sod.</i>	161	254 m 19 β	1 m 92 β
<i>Gamberk</i>	132	201 m 106 β	1 m 84 β
<i>Vivodina</i>	49,5	59 m β	1 m 31 β
<i>Štatenberk</i>	96,5	105 m 132 β	1 m 15 β
<i>Višnja Gora</i>	157**	158 m 30 β	1 m 1 β
<i>Kostanjevica</i>	132,5	122 m 17 β	148 β

*Po analogiji z Zagorjem (cf. Tab. 16) je 21 koseških posestev upoštevanih kot 8 celih hub.

**Po analogiji z Zagorjem (cf. Tab. 16) je 66 koseških posestev upoštevanih kot 26 celih hub.

D) OBSEG IN VRSTE IZDATKOV

Sredi 15. stoletja so izdatki kranjskih komornih gospodstev znašali okoli 1800 mark. Od tega je kar tri četrtine odpadlo na posadke v gradovih in ostalo deželnoknežjo administracijo, vzdrževalna gradbena dela so bila udeležena z osmimi odstotki, potni stroški ali »dnevnice« (*zerung*) in ostala sprotna poraba (njen dokumentirani del) s sedmimi, razni aniverzariji in druga redna izplačila samostanom pa so predstavljala 2% letnih izdatkov (*GRAF. 17*).

Od 1330 mark, kolikor so znašala izplačila različnim uradnikom in osebju, je levji delež pripadel deželnemu glavarju. Njegova letna plača, ki jo je prejemal iz dohodkov vicedomskega urada, je znašala 480 m β. V primerjavi s tem je bila letna plača vicedoma, kot jo poznamo s konca 15. stoletja, 2,5-krat manjša; v obračunu iz dvajsetih let je dokumentirana le nekakšna nagrada (*kostgelt*) v višini 50 mark.¹⁶⁴ Nasploh je treba na plačila uradnikom za opravljanje službe gledati kot na skupek izplačil (v denarju in naturi), fevdov in raznih drugih pravic, katerih skupni znesek je običajno težko ugotovljiv. Pomenljivi so tudi zneski za varovanje posameznih gradov (*burghut*): Kostanjevica 177 m β, Gamberk 90, Kamnik 78, Žebnik 60, Gorenji Mokronog 52 (zadnja dva sta bila izplačana iz vicedomskega urada), Goričane in Višnja Gora 20 ter Vivodina 10 m β (slednja izplačljiva kostanjeviškemu oskrbniku). Višina izplačila je bila odvisna od številčnosti oborožene posadke (npr. dva gradova v Kostanjevici), od individualnih pogodb in dogovarjanj med oskrbnikom in njegovim delodajalcem,¹⁶⁵ dostikrat pa so se nominalni zneski ne glede na dejansko spreminjanje vrednosti denarja trdovratno prenašali iz generacije v generacijo (npr. za Žebnik 1391 - 60 m β; 1421 - 60 funtov dunajskih pfenigov; 1496 - 50 funtov).¹⁶⁶ Vzdrževalna gradbena dela, dnevnice in običajno sprotno porabo živil lahko strnemo v

¹⁶³ Pod rubriko »renta« je vnešen le donos urbarialnih hub.

¹⁶⁴ Leta 1500 je vicedomova letna plača znašala 300 renskih gld, kar približno ustreza 180 m β. ŽONTAR, »Kranjski deželni vicedom«, 303; OTOREPEC, GZL IX, št. 61, str. 6.

¹⁶⁵ Tako se je npr. štatenberški oskrbnik Martin Črnomaljski pritoževal zaradi 61 veder vina, ki naj bi jih tako kot njegov predhodnik prejel vsako leto iz urada, vendar obračunska komisija njegovega zahtevka ni odobrila, njega pa je napotila s pritožbo neposredno k deželnemu knezu. RDK 6, fol. 38'.

¹⁶⁶ LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 80; OTOREPEC, GZL IX, št. 61, str. 6; KOROPEC, »Žebnik, Radeče in Svibno do 17. stoletja«, 60.

pojem tekočih stroškov. Ta segment izdatkov v obravnavanem obdobju še ni bil dosledno knjižen, pri čemer delež dokumentirane vsote običajno ni določljiv. Določen del teh izdatkov se verjetno skriva med izplačili, knjiženimi na ime posameznih uradnikov, nekaj – predvsem sprotne poraba živil iz zalog – pa se jih je gotovo izmaknilo dokumentaciji. Podobno lahko ugotavljamo za manjša popravila na bivalnih in gospodarskih objektih v pristojnosti oskrbnikov, bolj ali manj redno omenjana v obračunih.¹⁶⁷ Izvzeti so seveda obsežnejši gradbeni projekti, ki jih v tem času zasledimo le v Kamniku¹⁶⁸ (v višini 72 mark) in Goričanah¹⁶⁹ (89 mark v letu 1437 in 82 mark v naslednjem letu). V zadnjem primeru obračun izrecno navaja posebne registre, v katerih so bili vodeni izdatki gradbenih del.¹⁷⁰ Na tak način dokumentirano podjetje je moralo biti izvedeno v konsenzu z deželnim knezom – kolikor ni bil on sam njegov naročnik – in posledično obvezno registrirano v obračunu.

Majhen, vendar reden izdatek so pomenila različna vsakoletna izplačila samostanom, ki so temeljila na podelitvah deželne kneza oziroma njegovih predhodnikov. Tako so stiški menihi še sredi 15. stoletja iz deželnoknežjih rok letno prejeli 22 m β: 12 iz ljubljanskega vicedomskega urada, 10 pa iz deželskega sodišča Kostanjevica.¹⁷¹ Pretežni del omenjenega dohodka je samostanu podelil že koroški vojvoda Ulrik III. Spanheimski: 10 mark iz ljubljanskega urada leta 1263, medtem ko se dokument o podelitvi rente iz kostanjeviškega gospostva (kot tudi preostalih dveh mark iz Ljubljane) ni ohranil.¹⁷² Kasneje so to pridobitev potrjevali različni vladarji (Oton 1337, Rudolf IV. 1360, Leopold III. 1385 in Viljem 1396),¹⁷³ vse do Friderika III., ki je leta 1459 samostanu omenjeno rento ukinil, v zameno pa mu je odpustil dolg iz naslova izrednega davka za preteklo leto v višini 500 gld.¹⁷⁴ Rednih letnih dohodkov iz kostanjeviškega deželskega sodišča sta bila deležna tudi samostana v Kostanjevici in Jurkloštru: prvi pet in drugi dve marki. Tudi ti 2 m β je jurkloštrskim menihom za nakup olja podelil že leta 1266 koroški vojvoda Ulrik III.¹⁷⁵ Kostanjeviška pridobitev je prav tako izvirala še iz 13. stoletja; dohodke je samostan leta 1270 prejel od češkega kralja Otokarja,¹⁷⁶ nemoteno pa so jih menihi uživali do maja 1458, ko je deželni knez oba kostanjeviška urada skupaj z raškim prepustil Katarini Celjski;¹⁷⁷ na pritožbo opata je Friderik III. leta 1460 kostanjeviškim cistercijanom omenjeno rento obnovil.¹⁷⁸ Obenem z njimi so bili oškodovani tudi kartuzijani iz Bistre, ki so iz kostanjeviškega urbarja letno prejeli po 80 veder vina.¹⁷⁹ Tudi ti so se imeli za svoj

¹⁶⁷ V obdobju 1436–1439 le v Kamniku, Višnji Gori, Gamberku, Pazinu in Završju. *RDK* 6, fol. 4, 18, 26', 23, 33'.

¹⁶⁸ *Ibid.*, fol. 4.

¹⁶⁹ *Ibid.*, fol. 16.

¹⁷⁰ Podobno tudi za precej nižji znesek leta 1445–1446 v Kamniku. *RDK* 7, fol. 2.

¹⁷¹ OTOREPEC, *GZL IX*, št. 61, str. 6; *RDK* 6, fol. 11–11'.

¹⁷² SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch* 2, št. 327, str. 257.

¹⁷³ MLINARIČ, *Stiška opatija*, 128, 147, 159, 180.

¹⁷⁴ BIRK, »Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III.«, *AKÖGQ* 10 (1853), št. 371, str. 231, cf. MLINARIČ, *Stiška opatija*, 234.

¹⁷⁵ PFERSCHY - APPELT - SUTTER, *UBSt IV*, št. 206, str. 128. Daritev je l. 1324 potrdil vojvoda Henrik. Regest v: PVSCH - FROELICH, »Diplomatarium cartusiae Gyriensis«, št. XVI, str. 144 (= I. OROŽEN, *Das Dekanat Tüffer*, 299).

¹⁷⁶ Otokar je dejansko podelil kostanjeviški cisterci *decimam plenam et integram* vseh svojih dohodkov, ki jih je imel *in castro Landestro et civitate ibidem*. Če se 5 m β iz 15. stoletja v resnici navezuje na to daritev, kot trdi Mlinarič (glej spodaj, op. ¹⁷⁸), lahko celoten donos kostanjeviškega gospostva v zadnji tretjini 13. stoletja ocenimo na okoli 50 mark oglejskih pfenigov. ŠEBÁNEK - DUŠKOVÁ, *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2*, št. 626, str. 232–3; SCHUMI, »Urkunden zur Geschichte Krains«, št. 64, str. 235–6; MHDC 5, št. 49, str. 27.

¹⁷⁷ BIRK, »Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III.«, *AKÖGQ* 10 (1853), št. 248, str. 213.

¹⁷⁸ MLINARIČ, *Kostanjeviška opatija*, 234.

¹⁷⁹ *RDK* 6, fol. 13'.

¹⁸⁰ Podelitev se glasi na 4 tovere gorninskega vina iz Volčkove vasi pri Šentjerneju. SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch* 2, str. 294–5, št. 383. Privilegij sta leta 1338 potrdila avstrijska vojvoda Albert II. in Oton. Regest v: KOMATAR, »Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal«, str. 55, št. 32; cf. MLINARIČ, *Kartuzija Bistra*, 49.

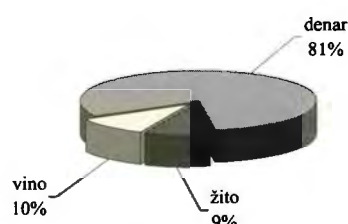
privilegij zahvaliti Ulriku III. Spanheimskemu, ki jim je omenjeno podelil leta 1268.¹⁸⁰ Nadomestno količino vina oz. mošta jim je deželni knez leta 1463 začasno zagotovil iz svojega urada Zgornja Vivodina, tri leta kasneje pa iz urada Poljane.¹⁸¹ Končno je iz dohodkov pazinskega gospostva vsako leto 3 m β prejemal tamkajšnji prošt za neki aniverzarij, katerega ustanovitelj nam ni znan.¹⁸²

Osem odstotkov letnih izdatkov je predstavljal primanjkljaj, ki je večinoma rezultat opustelosti.¹⁸³ Izjemoma se omenjajo tudi drugi razlogi: npr. požar,¹⁸⁴ zaplet v zvezi z zakupom mitnice¹⁸⁵ ali pa odkloni od običajnih dajatev hub zaradi različnih upravnih funkcij njihovih uživalcev (*abgang von des schergen/schepfen/pessrer hūben*).¹⁸⁶

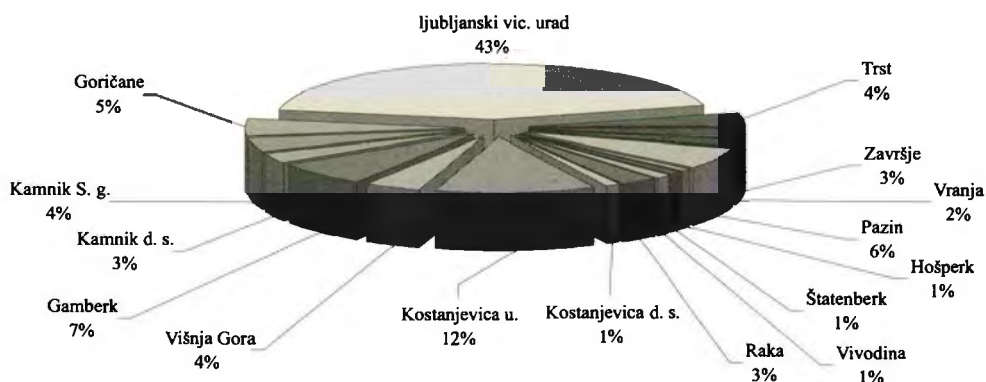
Dokaj visok delež denarja v skupnem letnem prihodku deželnoknežjih uradov (glej zgoraj) je dovoljeval tudi primerljivo visok delež denarnih izdatkov – 81% (1405 m β). Naturalne dobrine so razen sprotne porabe le v manjši meri služile za izplačila uradnikom,¹⁸⁷

GRAF. 17. Vrste izdatkov kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438.

GRAF. 18. Struktura izdatkov kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438.

GRAF. 19. Deleži posameznih gospostev glede na izdatke kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438.

¹⁸¹ BIRK, »Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III.«, *AKÖGQ* 10 (1853), str. 402, št. 686; str. 437, št. 938; cf. MLINARIČ, *Kartuzija Bistra*, 144–5.

¹⁸² *RDK* 6, fol. 22'.

¹⁸³ *Ibid.*, fol. 13, 14, 18, 23, 29', 33', 38.

¹⁸⁴ *Ibid.*, fol. 4.

¹⁸⁵ OTOREPEC, *GZL IX*, št. 61, str. 7.

¹⁸⁶ E. g. *RDK* 6, fol. 7', 9', 26', 27.

¹⁸⁷ E. g. OTOREPEC, *GZL IX*, št. 61, str. 7–8; *RDK* 6, fol. 5, 13.

dobršen del naturalnih izdatkov pa je predstavljal primanjkljaj. Med izdatki najdemo sicer po vrednosti primerljivi količini vina (za 166 m β oz. 10%) in žita (za 152 m β oz. 9%), vendar se deleža v razmerju do prihodka omenjenih dobrin bistveno razlikujeta. Izdatki v vinu predstavljajo približno polovico (52%) letne rente, medtem ko žitni izdatki le slabo četrtino (23%). Vzroke za to lahko najbrž iščemo v razlikah med trajnostjo in pridobljeno količino obeh artiklov. Skupni prihodki kranjskih deželno knežjih uradov v vinu so po vrednosti predstavljali komaj polovico žitnih prihodkov, v skladu s tem pa je bila tudi poraba relativno višja. Po drugi strani pa je omejen rok trajanja (na največ eno leto) onemogočal dolgotrajnejše skladiščenje zalog, kar je še dodatno spodbujalo porabo.

Pri potrošnji deželno knežje uprave na Kranjskem vidneje izstopata dve značilnosti: prva je dokajšna decentralizacija, saj so se stroški za lokalne potrebe – vključno z obsežnejšimi gradbenimi deli – skoraj izključno krili iz dohodkov posameznih uradov, druga pa izrazita prevlada osrednjega, tj. vicedomskega urada. Njegovi izdatki so s 770 markami predstavljali kar 43% celotne letne porabe. Precejšen del tega zneska je skopnel na račun plač oz. izplačil centralnim deželno knežjim uradnikom – za ilustracijo je dovolj že primerjava z letno plačo deželnega glavarja (480 m β)!¹⁸⁸ – vicedomski urad pa so bremenile tudi razne podelitve letnih dohodkov posameznikom in cerkvenim ustanovam.¹⁸⁹ Udeležba vicedomskega urada v skupni potrošnji je s tem kar občutno presejala njegov delež v celotnem prihodku (31%). Podoben trend (vendar manjše razsežnosti) zasledimo še pri nekaterih gospostvih oz. uradih: Kostanjevica - urbar (12% izdatkov in 6% prihodkov), Trst (4 in 2%), Goričane (5 in 3%), Gamberk (7 in 5%), Raka (3 in 2%) in Vranja (2 in 1%), ki so deloma zajemali urbana okolja, deloma pa so večji porabi botrovale različne izredne razmere (npr. gradbeni projekt v Goričanah).¹⁹⁰ Na drugi strani je bil delež porabe skupine gospostev pretežno (ne pa izključno) ruralnega značaja relativno manjši od njihove udeležbe v skupnem prihodku: Kamnik, oba urada (13% prihodkov in 7% izdatkov), Kostanjevica - urbar (2 in 1%), Višnja Gora (6 in 4%), Štatenberk (4 in 1%), Hošperk (5 in 1%) ter Pazin (9 in 6%) (*GRAF. 19*).

E) VIŠINA, DELEŽ IN REALIZACIJA DOBIČKA

Letni iztržek tistih deželno knežjih uradov na Kranjskem in v Istri, ki so bili pod neposredno upravo, je ob koncu tridesetih let 15. stoletja znašal 3082 mark soldov ali 63% celotnega prihodka. Če upoštevamo posestno stanje, izkazano leto ali dve pred nastankom ohranjenih obračunov, bi moral biti znesek še nekoliko višji; po nekih izračunih bi utegnil znašati kar okoli 4200 m β.¹⁹¹ Na lestvici »dobičkonosnosti« gospostev so v ospredju (z nad 300 m β izkupička) ljubljanski vicedomski urad, kamniški urad deželskega sodišča, Trst, gospostvo Postojna ter Pazin. V drugo skupino se z dobičkom med 300 in 100 markami uvrščajo: Vipava, Višnja Gora, Hošperk, Novo mesto, Štatenberk, Ig, kamniški urbarialni urad, Kranj in Gamberk, medtem ko so vsi kostanjeviški uradi ter preostala gospostva v Istri prinašali v deželno knežjo blagajno po manj kot 100 m β dobička (*GRAF. 20*). Precejšen

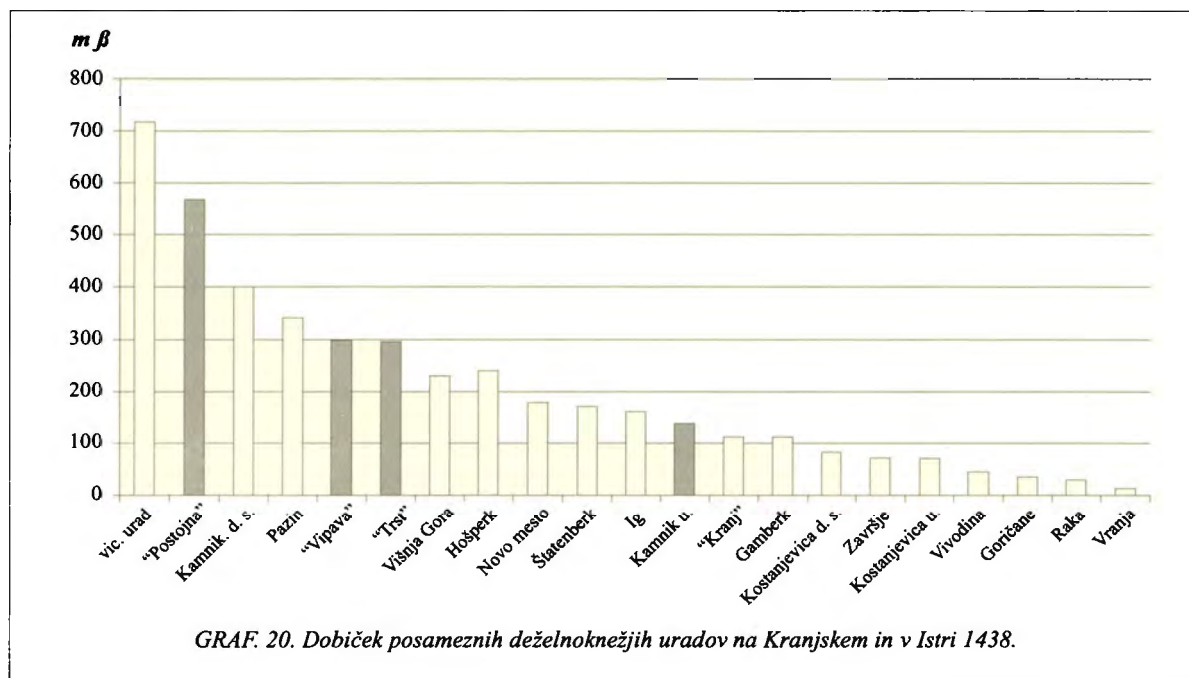
¹⁸⁸ Glej zgoraj str. 146.

¹⁸⁹ Neki Sulczer je v dvajsetih letih iz vicedomskega urada prejemal letno 60 m β v dosmrtni užitek. OTOREPEC, GZL IX, št. 61, str. 6. Glede cerkvenih ustanov primerjaj zgoraj str. 147–8.

¹⁹⁰ Glej zgoraj str. 147.

¹⁹¹ Ob upoštevanju povprečne vsote celotnega prihodka treh manjkajočih gospostev (Postojne, Vipave in Kranja) iz obeh ohranjenih napovedi dohodkov iz l. 1437 in 1438 (CHMEL, *Materialien* I/1, 83, 94): 1550 m β in povprečnega odstotka dobička obračunanih deželno knežjih uradov: 63% dobimo fiktivni znesek dobička od omenjenih treh gospostev: 977 m β. Za tržaško zaledje upoštevam izkazano stanje v letih 1422–1423: 256 m β (*RDK* 5, fol. 40–41, 58'–59'). Skupaj torej 1806 m β. Glede na parcialne deleže dobička nekaterih donosnejših uradov (vicedomski, kostanjeviški) bi utegnil biti dobljeni znesek prej nekoliko nižji kot višji.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

del tega se je stekal v urad kranjskega vicedoma; večinoma v obliki izplačil, prejetih že med samim obračunskim obdobjem na osnovi pobotnic, ki jih je deželni knez oz. njegova administracija izdajala oskrbnikom,¹⁹² deloma pa po končanem obračunu kot del oskrbnikovega dolga (ali celoten dolg) vladarju.¹⁹³ Deželni knez je z delom svojega kapitala upravljal tudi neposredno prek oskrbnikov, ki so denar ali žito izdajali vojaškemu poveljniku za plačevanje najemnikov,¹⁹⁴ različnim plemičem v službi vladarja,¹⁹⁵ njemu samemu med bivanjem na Kranjskem¹⁹⁶ idr.

¹⁹² E. g. *RDK* 6, fol. 4, 9', 18.

¹⁹³ E. g. *Ibid.*, fol. 6, 10', 11', 15, 30.

¹⁹⁴ E. g. *Ibid.*, fol. 5, 9', 10.

¹⁹⁵ E. g. *Ibid.*, fol. 7', 9', 18.

¹⁹⁶ E. g. *Ibid.*, fol. 9', 10, 11, 13, 14, 18'.

HABSBURŠKO DEŽELNOKNEŽJE GOSPOSTVO PLIBERK (BLEIBURG) NA KOROŠKEM

A) TERITORIALNO-POSESTNI RAZVOJ

Ozemlje, na katerem se je razprostiralo gospostvo Pliberk v obsegu, kot ga poznamo iz časa habsburške uprave ob koncu 14. in v prvih desetletjih 15. stoletja (obsegalo je urade Pliberk, Železna Kapla, Guštanj in Črna) so v svojih rokah združili grofje Vovbrški. Sám o pliberško ozemlje, na katerem so vsaj do dvajsetih let 13. stoletja zgradili grad in ustanovili trg, je bilo najverjetneje aribonska dediščina, medtem ko so Železno Kaplo prejeli v fevd od briksenske (l. 1270), Guštanj pa od bamberske škofije (l. 1281).¹ Po smrti Hermana leta 1322, zadnjega grofa, so koroška gospostva večinoma podedovali grofje Pfannenberški, vendar je vsa obravnavana posest v kratkem času na različne načine prešla v posest in upravo koroškega deželnega glavarja in maršala Konrada Aufensteinskega. Grad in trg Guštanj je leta 1325 in ponovno dve leti pozneje prejel v zastavo od vovbrške vdove Elizabete in njenega drugega moža grofa Schaunberškega; posest je namreč Herman Vovbrški leta 1317 med drugim odkazal svoji soprogi za jutrnjo.² V ta sklop je sodil tudi urad v Železni Kapli, ki sta ga Schaunberška kljub predhodni prodaji gornjegrajskemu opatu ob razveljavitvi vseh zadevnih dokumentov ponovno prodala Aufensteincu.³ Pliberk je padel Konradu v roke leta 1332, ko je kupil gospostvo od Ulrika Pfannenberškega, obenem pa dokončno odkupil tudi Guštanj.⁴ Z zaokrožitvijo posesti je Pliberk za dobrih 35 let postal glavna aufensteinska postojanka, po neuspelem uporu proti deželnoknežji oblasti Friderika, zadnjega pripadnika rodbine, (zaradi prenosa dednega maršalskega urada na Kraige) pa so se gospostva polastili Habsburžani.⁵ Ti so ga sprva zastavljali in v osemdesetih letih 14. stoletja se je večina pripadajoče posesti znašla v rokah Hugona Devinskega.⁶ Po njegovi smrti leta 1390 je gospostvo prešlo pod neposredno habsburško upravo, ki so jo v 15. stoletju ponovno občasno prekinjale različne zastave, zgoščeno predvsem v tridesetih, štiridesetih in petdesetih letih, ko je pliberško gospostvo skoraj izključno služilo reševanju finančnih zagat deželnega kneza.⁷ Normalno

¹ H. DOPSCH, »Die Grafen von Heunburg«, 312–3, 325.

² MHDC 8, str. 114, št. 376; str. 217, št. 759; MHDC 9, str. 25, št. 87.

³ MHDC 8, str. 172, št. 589; MHDC 9, str. 23–4, št. 83.

⁴ MHDC 9, str. 165, št. 537.

⁵ WUTTE, »Aus Bleiburgs Geschichte«, 83; WIESSNER, »Stadt im Grenzland«, 866.

⁶ Leta 1381 je prejel v zastavo grad in gospostvo (= urad) Pliberk, grad Guštanj in trg Železno Kaplo s pripadajočim zemljiškim uradom (dobesedno »dolino«), štiri leta pozneje pa še dodatno zemljiško posest v guštanjskem uradu, ki so jo že Aufsteinci zastavili Nikolaju Muttleinu, nato pa Habsburžani Petru Slovenjegraškemu. F. Kos, »Iz zgodovine devinskih gospodov«, 124, 130; BIRK, »Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg von 1358 bis 1395«, str. DCCXXIII, št. 1572; str. DCCCLVII, št. 1944; str. DCCCXIV, št. 88.

⁷ V letih 1434–1444 je na račun zastavljenih 12.000 dukatov dohodka od gospostva užival Hugon iz rodu gradiščanov iz Lienza, za njim jih je prejel v zastavo Konrad Pesniški, leta 1452 pa jih je cesar podelil svoji soprogi Eleonori kot jamstvo za njeno doto. MHDC 11,

poslovanje pod okriljem deželnoknežje uprave je dokumentirano zopet v šestdesetih in sedemdesetih letih 15. stoletja.⁸

O obsegu aufensteinskega gospostva najizčrpnje poroča listina, s katero so Friderik, njegov istoimenski sin in brat Konrad leta 1361 svojo posest izročili Rudolfu Habsburškemu in jo od njega prejeli nazaj v fevd. Gospostvo je tedaj obsegalo gradove in (ali) tržne oziroma mestne naselbine s pripadajočimi zemljiškimi oziroma deželskosodnimi uradi v Pliberku, Guštanju in Železni Kapli, poleg tega pa še zemljiško posest v dolini Meže, v okolici Črne in v Javorju.⁹ Takšna sestava in obseg se tudi po habsburškem prevzemu v letu 1368 nista bistveno spreminjala. Sestavni deli gospostva so z redkimi in zgolj začasnimi izjemami ostali pod enotno upravo,¹⁰ dejstvo pa je, da se od začetka 15. stoletja dalje v virih pojavlja vedno več gospostvu pripadajočih fevdov.¹¹ Ugotavljanje posestnega stanja v 15. stoletju pa je v tem primeru sila težavno. Iz obstoječih obračunov teh podatkov ni mogoče izluščiti, najstarejši ohranjeni urbarji pa datirajo v leto 1524.¹² Sicer je v njih najti precej reliktoev, ki kažejo na to, da so bile prvotne predloge precej starejše (uporaba oglejskih pfenigov in tolmačenje njihove vrednosti z 1,5 d_w kaže na izvor vsaj v prvi polovici 15. stoletja),¹³ vendar sprememb v posestnem stanju (na sumarni ravni) ni mogoče izključiti, v nekem omejenem obsegu pa so celo zelo verjetne. Kljub vsemu se moramo ob pomanjkanju ustreznih virov zateči k retrogradni projekciji približno stoletje mlajšega stanja.¹⁴ Tedaj je pliberško gospostvo obsegalo 615 hub: 264 v uradu Pliberk, 55 v uradu Železna Kapla, 160 v guštanjskem in 136 v črnjanskem uradu. K temu je treba prišteti še po osem mlinov in tavern. S približno tolikšnim obsegom posesti, seveda s pridržkom, moramo računati tudi v 15. stoletju.

Razen tega je gospostvo posedovalo tudi dva dislocirana posestna sklopa. Prvi – v okolici Podkrnosa (Gurnitz) – je precej vprašljiv, saj se poleg gradu (katerega oskrbnik je redno prejemal letno plačo iz pliberškega urada) in pristave (za katero so se stroški adaptacije leta 1392 krili iz istega vira) v obračunih ne omenja praktično nič.¹⁵ Pač pa je nekoliko bolj oprijemljiv drugi posestni sklop v okolici Maribora. Tam je pliberškemu gospostvu pripadalo nekaj gorskopravnih vinogradov (z letnim donosom 75 veder vina) in 9 cenzuálnih ent.¹⁶

str. 52, št. 132; str. 53, št. 137; str. 90, št. 214; CHMEL, *Regesta Friderici III.*, str. 91, št. 1895; HEROLD, HOLZNER-TOBISCH, *Regesten Kaiser Friedrichs III.* 13, str. 176, št. 247.

⁸ CHMEL, *Regesta Friderici III.*, str. 451, št. 4361–3; str. 452, št. 4372; str. 463, št. 4502; str. 481, št. 4705–6; str. 495–6, št. 4873; str. 511, št. 5022; str. 539, št. 5344; str. 547, št. 5466; str. 576, št. 5875; str. 579, št. 5920; str. 696, št. 7336.

⁹ »... die purch und die stat Pleyburch mit dem Landgericht, Die Festen Gütenstein, die obere purch und die nidere purch mit dem markt daselbs, den markt in Kapeln mit Vogtei und Landgericht, die gegent in der Mis, die gegent in dem Schwarzenpach und die gegent in der Ahorn«. MHDC 10, str. 184, št. 565.

¹⁰ Del guštanjske zemljiške posesti z letnim donosom 17 m β je bil po letu 1390 zastavljen Janezu Loškemu in vsaj še leta 1447 ni bil priključen deželnoknežjemu gospostvu (gre za v op. ⁶ omenjeno posest, ki jo je Hugon Devinski pridobil l. 1385). Tedaj je posest kot fevd užival Janezov sin Bernard, ki je mdr. iz tega sklopa prodal kapitlju v Dobrli vasi neko hubo in travnik (SCHROLL, *Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf*, str. 61–2, št. LXVI; str. 62–3, št. LXVIII). Prve dokumentirane oddaje posameznih delov gospostva (uradov) v zakup datirajo šele s konca 15. stoletja: Guštanj 1479, Železna Kapla 1499. CHMEL, *Regesta Friderici III.*, str. 696, št. 7336; MHDC 11, str. 296, št. 750.

¹¹ TOMASCHEK, »Regesten zur Geschichte Kärntens II«, str. 95, št. 275 (1396); str. 100, št. 318, 320, 322 (1427); str. 101, št. 333 (1430); str. 102, št. 343 (1432 ?); str. 106, št. 376–7 (1453, 1454); str. 107, št. 380 (1457); IDEM, »Regesten zur Geschichte Kärntens III«, str. 125, št. 521 (1480).

¹² Urbar urada Pliberk 1524, KLA, AHS 370/b; urbar urada Železna Kapla 1524, KLA, AHS 396; urbar za urada Guštanj in Črno 1524, StLA, LAA. A. antiquum II, K 48, Stockurbar 30/74 (urbarja sta vezana skupaj; črnjanski se začne na fol. 157').

¹³ Eg. urbar urada Guštanj 1524, StLA, LAA. A. antiquum II, K 48, Stockurbar 30/74, fol. 144'.

¹⁴ Pri tem so iz obravnave izključene kajže kot rezultat mlajše kolonizacije, nasprotno pa so pustote upošteevane kot običajne naseljene hube.

¹⁵ Cf. spodaj, op.²⁷.

¹⁶ Obračuni zgolj sumarno navajajo znesek cenzuálnih dajatev (RDK 5, fol. 30, 74'), ki pa se do pfeniga natančno sklada s seštevkom dajatev »des zinsgelt zu Marchburg« v pliberškem urbarju iz l. 1524; le-ta navaja devet cenzuálnih obveznikov. (KLA, AHS 370/b, fol. 257).

TAB. 22. Posest gospostva Pliberk 1524

urad	število posestnih enot		urad	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Pliberk	264	3 tav., 5 mlin.	Črna	136	2 tav., 1 mlin
Železna Kapla	55		Maribor	9	gornina (?)
Guštanj	160	3 tav., 2 mlin.			
			skupaj	624	8 tav., 8 mlin.

B) SISTEM UPRAVE POSESTI

Na splošno velja za habsburško upravo koroških posesti vse tisto, kar je bilo v predhodnem poglavju povedanega v zvezi z upravo gospostev na Kranjskem. Deželi sta spadali pod isto centralno upravo, vmesno instanco sta tako na Kranjskem kot tudi na Koroškem predstavljala vicedoma, katerih vloga in kompetence so povsem primerljive, in končno je uprava tudi na mikroregionalni ravni načeloma delovala na enak način. Pač pa velja tu nekaj besed nameniti upravnemu ustroju gospostva, pri katerem je mogoče opaziti nekatere posebnosti.

Struktura pliberškega gospostva je bila v obravnavanem času izredno razčlenjena. V dvajsetih letih 15. stoletja je bila gospodarska uprava že povsem ločena od politično-vojaške uprave gradov. Medtem ko je po prehodu pod neposredno habsburško upravo v začetku devetdesetih let 14. stoletja gospostvo vodil oskrbnik pliberškega gradu, ki je o svojem poslovanju tudi polagal obračune, so kasneje te kompetence pripadle pliberškemu oficijalu. Nosil je za sodobno deželnoknežjo uradno terminolgijo nekoliko nenavaden naziv – *schaffer*, ki je zaznamoval oskrbnika gospostva. Medtem ko je sprva upravljal zgolj s pliberškim zemljiškim uradom, je najkasneje v dvajsetih letih 15. stoletja predstavljal nekakšen centralni finančni organ za deželnoknežjo posest v okolici Pliberka. V tem oziru so mu bili podrejeni tako lokalni oficijali (guštanjski, kapelski in črnjanski) kot tudi deželski sodniki vseh treh urbanih naselij.¹⁷ V njegovo blagajno so se torej stekali prihodki iz celotnega gospostva, s katerimi je razpolagal v skladu z navodili vicedoma oziroma neposredno deželnega kneza.¹⁸ Pliberški in guštanjski grad je deželni knez podeljeval v oskrbo,¹⁹ ob koncu 15. stoletja pa tudi že v zakup,²⁰ kar morda nakazuje določene spremembe v upravni strukturi, saj bi si težko predstavljali zakup varovanja gradu, če z njim ne bi bile zvezane gospodarske koristi.

C) OBSEG IN VIRI PRIHODKOV

Glavni steber gospodarske dejavnosti gospostva je predstavljala agrarna proizvodnja, ki je v dvajsetih letih 15. stoletja s 439 markami letno dosegala 52% celotnega prihodka. Od tega je večji del (301,5 m β oz. dobri dve tretjini) odpadel na cenualne dajatve, približno četrtnina (106,5 m β) na malo pravdo, 31 mark pa so prinašali gorninski vinogradi v okolici Maribora. Davek, ki so ga pobirali od agrarne in urbane posesti, je letno v povprečju

Vir iz leta 1572 navaja za mariborsko posest 14 podložniških kupnopравnih pogodb. POSCH, »Die Verkaufrechtungen auf den landesfürstlichen Pfandherrschaften Kärntens«, 476.

¹⁷ RDK 5, fol. 29', 75.

¹⁸ E.g. CHMEL, *Regesta Friderici III.*, str. 463, št. 4502; str. 481, št. 4706, 4705; str. 495, št. 4873; str. 579, št. 5920.

¹⁹ MHDC 11, str. 46, št. 112; str. 214, št. 531; CHMEL, *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg*, str. 850, št. MLVII.

²⁰ MHDC 11, str. 244, št. 616.

nanesel 324 m β ali 38% celotnega prihodka, dohodki od deželnih sodišč pa so v obeh dokumentiranih letih znašali povprečno okoli 80 mark. Povprečno je skupni letni prihodek torej znašal 843 m β. Na sumarni ravni kažeta povsem primerljivo sliko obračuna z začetka devetdesetih let 14. stoletja, ki pa sta v nekaterih segmentih koncipirana precej bolj sumarno (v enotni postavki navajata cenzus, davek in dohodke od sodišč), tako da podrobnejša primerjava ni mogoča. Edino kar izstopa, so neobičajno visoki prihodki od sodnih glob, ki v povprečju znašajo letno kar 76 m β.²¹ Ti dohodki so pozneje pripadli oskrbniku gradu, kot kažeta obračuna za Železno Kaplo iz let 1422 in 1423²² in kot je to izpričano že za čas pred letom 1391; tedaj je namreč deželni knez Rudolfu Perneškemu povečal plačilo za *purchut* na 200 m β, ker mu je odvzel dohodke od sodnih glob.²³ Spremembo v začetku 15. stoletja najlaže povezujemo s prenosom finančno-upravnih pristojnosti na pliberškega oficijala, pri čemer je treba ponovno podelitev dohodkov od sodnih glob oskrbniku obravnavati kot nekakšno kompenzacijo za izpad plačila, ki je sledil zmanjšanju pooblastil. V dvajsetih letih 15. stoletja so bili ti izdatki skoraj za polovico manjši (100 m β za Pliberk in 20 m β za Guštanj), prihodki od sodnih glob pa so dokumentirani v minimalnem znesku 3,5 m β, in sicer zgolj za črnjanski urad.²⁴ V tej luči je tudi povprečni skupni letni prihodek s konca 14. stoletja – 911,5 m β – povsem primerljiv s tri desetletja mlajšimi podatki.

Strukturno so denarni prihodki daleč prevladovali nad naturalnimi: s 648 markami ob koncu 14. stoletja oziroma 593,5 m β v letih 1422–1423 so predstavljali 71% celote. Vrednost žitnega donosa (233,5 oz. 213 m β) se je gibala okoli četrtrine vseh letnih prihodkov, medtem ko je bil delež pridelanega vina le 3–4% (30 oz. 36 m β). V razmeroma kratkem, tridesetletnem obdobju ni opaziti nobenih znakov, ki bi kazali na spreminjanje deleža med naturalno in denarno oddajo.

Prispevek posameznih uradov k skupnemu prihodku gospodstva je bil večinoma sorazmeren z njihovim obsegom. Na pliberški urad s 359 m β je odpadlo 43% (delež mariborske posesti, obračunane v okviru tega urada, je bil z 41 m β slabih 5%), na guštanskega s 188 m β 22%, na črnjanskega s 150 m β 18% in na urad v Železni Kapli z letnim prihodkom 146 m β 17%. Povprečni donos na gospodarsko enoto (hubo) se je v Pliberku, Guštanju in Črni gibal med 146 β ter 185 β.²⁵ Od tega je odstopal le urad Železna Kapla s 300 β na hubo, kjer je sicer določen delež dohodka prinašala odvetščina od posesti, pripadajoče kapitlju v Dobrli vasi (Eberndorf),²⁶ vendar bi precejšnja razlika utegnila kazati na spremembe v posestnem stanju v času, ki ločuje nastanek ohranjenih obračunov od nastanka urbarja; gornji izračuni namreč zaradi omenjene nesočasnosti virov, na katerih temeljijo, niso pretirano verodostojni in so navedeni zgolj informativno.

D) OBSEG IN VRSTE IZDATKOV

Izdatki gospodstva so v obravnavanem obdobju znašali okroglo 240 mark (v l. 1392–1393 v povprečju 239, v l. 1422–1423 pa dobrih 242 m β). Pretežni del, 144 m β ali 75%, je odpadel na varovanje gradov in z njim povezano upravo, pri čemer je pliberški oskrbnik

²¹ Dokumentirana sta zneska za obračunski leti 1392 (63 lb 160 d) in 1393 (88 lb 160 d) ter nek ostanek (torej verjetno le del celotnega zneska) iz leta 1391 (47 lb). LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 58.

²² »Item vell hat der pfleger genomen,« RDK 5, fol. 23, 68'.

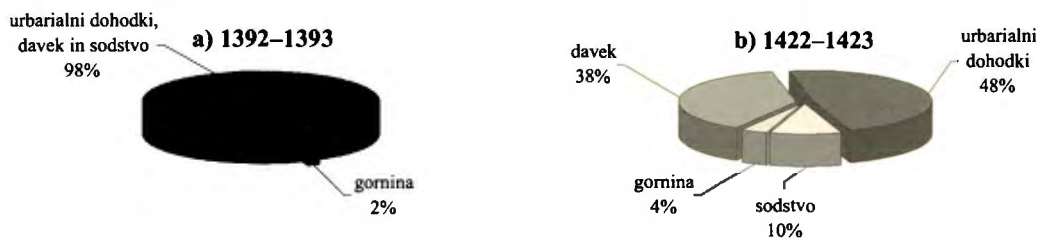
²³ LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 58.

²⁴ RDK 5, fol. 24', 25', 30', 70', 76.

²⁵ V pliberškem uradu 185 ^β/_{hubo}, v črnjanskem 175 ^β/_{hubo} in v guštanskem 146 ^β/_{hubo}.

²⁶ KLA. AHS 396, fol. 182'.

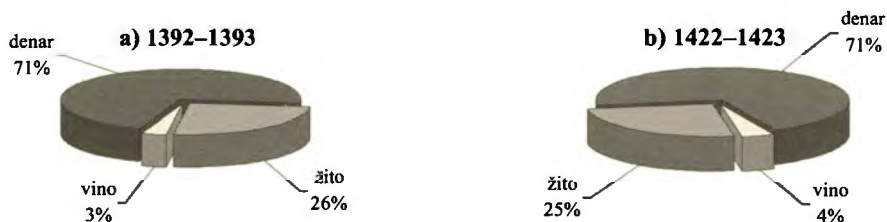
ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

GRAF. 21. Struktura gospodarskega potenciala koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1392–1423.

GRAF. 22. Delež prihodkov posameznih uradov koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1422–1423.

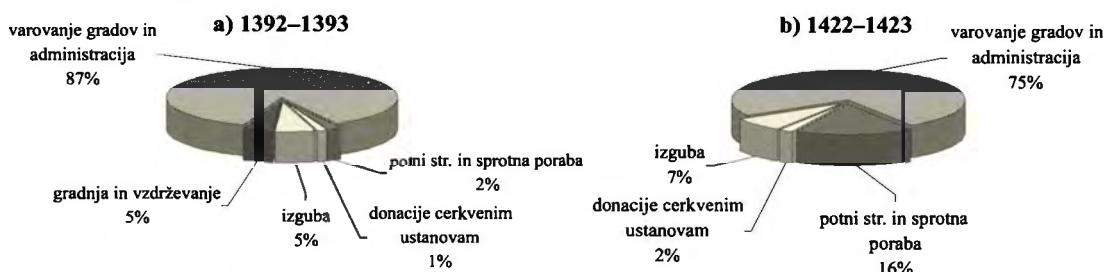
GRAF. 23. Struktura prihodka koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1392–1423.

prejemal 100 mark, guštanjski 20, nadaljnjih 20 m β je bilo namenjeno oboroženi posadki, medtem ko je dobrih 13 mark iz pliberškega urada prejemal oskrbnik na Podkrnosu.²⁷ Ob koncu 14. stoletja je bila ta postavka na račun že omenjenega povišanja oskrbnikove plače

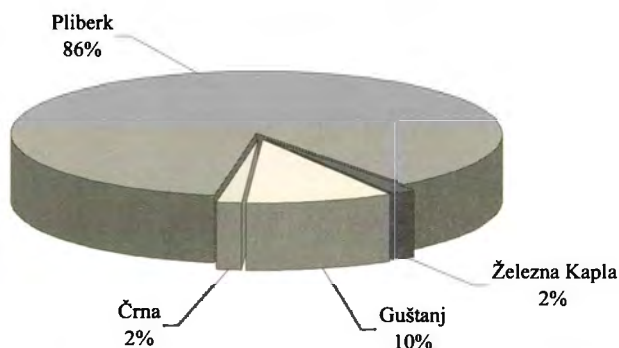
²⁷ Upravna podrejenost gradu v Podkrnosu pliberškemu oskrbniku utegne izvirati še iz časa aufensteinske uprave (Podkrnos je namreč sodil v sklop posesti, ki so jih l. 1368 Habsburžani prevzeli od Aufensteincev) in se je ohranila tudi v času, ko je bilo gospostvo zastavljeno Hugonu Devinskemu (glej zgoraj). Povezava je ostala tudi v času neposredne habsburške uprave, kar dokazuje izdatek za vzdrževalna dela v pliberškem obračunu za l. 1392 in 1393 (LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 59, 103) in zgoraj omenjeni podatek, ni pa jasno, če je v sklop gospostva sodila tudi tamkajšnja zemljiška posest. Domnevno je bila ta upravna podrejenost Podkrnosa ukinjena vsaj l. 1437, ko je deželni knez grad podelil v fevd (vazal se je izrecno obvezal izvajati vzdrževalna oz. obnovitvena gradbena dela, katerih stroške je prej pokrival pliberški oskrbnik). MHDC II, str. 65–6, št. 172.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

celo občutno višja (200 m β ali 87% izdatkov). Med ostalimi izdatki najdemo dokaj variabilne potne stroške in sprotno porabo (dobre 4 m β oz. 2% v letih 1392–1393 in 31,5 m β oz. 16% v letih 1422–1423), nakupe voska in loja za cerkveno razsvetlavo (povprečno okoli 4 m β ali 1–2%), običajno izgubo (med 13 in 15 m β oz. 5–7%) ter gradbena dela, ki so se omejevala na osnovno tekoče vzdrževanje (v letih 1392–1393 povprečno 11 m β ali 5%). Dokumentirana izplačila so bila v veliki večini denarna, manjše naturalne izdatke je zaslediti le pri plačilih nižjim uradnikom, vendar gledano v celoti statistično niso zaznavni.

GRAF. 24. Vrste izdatkov koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1392–1423.

GRAF. 25. Delež izdatkov posameznih uradov koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1422–1423.

E) VIŠINA, DELEŽ IN REALIZACIJA DOBIČKA

Povprečni letni dobiček pliberškega gospostva je ob koncu 14. stoletja znašal okoli 670 m β ali 73,5% letnega prihodka, tri desetletja kasneje pa nekoliko manj, 605 m β ali 71,7%. Visok odstotek je posledica velikosti gospostva in razmeroma nizkih izdatkov. Dobiček koroškega vicedomskega urada, za primerjavo, z uradniki bistveno višjih plačilnih razredov je v začetku dvajsetih let 15. stoletja z okoli 400 m β predstavljal 52% letnega prihodka.²⁸ Pridobljeni dobiček je deželni knez izrabljal na različne načine. Pri tem posredniška vloga koroškega vicedoma ni bila tolikšna kot bi kdo utegnil pomisliti po analogiji s situacijo na

²⁸ Upoštewane so denarne postavke skupaj z zneski od prodaje žita (naturalni izdatki so namreč zanemarljivi). *RDK* 5, fol. 9–10', 54'–56.

Kranjskem. Rednih izplačil vicedomu tu praktično ni zaslediti. Poznamo le vest o nakazilu 200 lb_w, ki jih je pliberški oskrbnik izročil vicedomu na računčasne nastanitve deželnega kneza v koroškem Šentvidu (St. Veit) leta 1393 (gre torej za izredno nakazilo),²⁹ in dve informaciji iz zadnje četrtine 15. stoletja, ki zgolj posredno kažeta na vicedomova pooblastila v zvezi z razpolaganjem donosa pliberškega gospostva; prva se tiče taksacije žitnih cen,³⁰ druga pa ukaza o dostavi krmilnega ovsa Maksimilijanovemu spremstvu.³¹ Deželni knez je večino denarja iz rent gospostva prejemal neposredno, v obliki denarnih nakazil; leta 1422 denimo 568 dukatov (okoli 421 m β).³² Določeni deli sredstev je oskrbnik izdajal različnim uradnikom na podlagi deželnoknežjih pooblastil, bodisi za izvajanje poslovnih nalog, bodisi za njihove letne plače.³³

²⁹ LACKNER, *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III.*, 104, 126.

³⁰ CHMEL, *Regesta Friderici III.*, str. 463, št. 4502 (31. maj 1466).

³¹ *Ibid.*, str. 579, št. 5920 (10. feb. 1470).

³² »...*uff* meins heren brief, die mein herr selber empfangen hat...«, *RDK 5*, fol. 31; cf. tudi CHMEL, *Regesta Friderici III.*, str. 511, št. 5022 (l. 1467); str. 539, št. 5344 (l. 1467).

³³ *RDK 5*, fol. 31, 55'; CHMEL, *Regesta Friderici III.*, str. 451, št. 4361–4363 (l. 1466).

OSREDNJI POSESTNI KOMPLEKS GORIŠKIH GROFOV - GROFIJA GORICA

A) TERITORIALNO-POSESTNI RAZVOJ

Raztreseni posesti goriških grofov, ki so jo ob realni delitvi leta 1271 spodbudno pospremili na pot z nazivom *comitatus et dominium Goricie*, se za razliko od ob tej priliki od nje odcepljenega sklenjenega tirolskega teritorija ni bilo nikoli usojeno izoblikovati v enotno deželo. Mnogo bolj kot to so geografsko-politične razmere vodile v smeri ločene konsolidacije njenih sestavnih delov. Kot rezultat tega procesa so se že v 14. stoletju na ozemljih pod goriško oblastjo začeli kazati zametki štirih dežel: Prednje grofije Goriške na Koroškem, Grofije v Marki in Metliki na Kranjskem, Pazinske grofije v osrednji Istri in Grofije Gorice, ki je obsegala ozemlje v srednjem Posočju, spodnji Vipavski dolini ter na Krasu, s posameznimi otočki pa se je zajedala tudi v sosednji deželi Furlanijo in Kranjsko.¹ Ta, slednji posestni kompleks, ki je predmet pričujoče obravnave, so v zadnji četrtini 14. stoletja deloma podeljevali v fevd oziroma so ga bremenile različne zastave – oboje velja tako za cela gospostva ali njihove pretežne dele kot tudi za posamezne vasi ali hube – vendar ohranjeni viri in dosedanje obravnave² dajejo vtis, da je bila večina posesti združena pod lastno, centralno deželnoknežjo upravo. Posest je praktično nemogoče dosledno razmejiti glede na pravno-upravni status, saj je bil ta kljub temu, da so bile nekatere posestne enote praviloma vključene v lastno upravo, druge pretežno oddajane v fevd, tretje v zastavo ipd., spriči izjemne dinamike (ki je značilna za srednjeveško profano posest nasploh) v precejšnji meri zgolj prehoden. Vsekakor se najbolj približamo resnici s trditvijo, da je bila pod neposredno, lastno upravo združena vsa trenutno prosta (*ledig*) posest. Kot tako lahko v času na prelomu 14. v 15. stoletje, ko so na tem območju nastali edini danes ohranjeni obračuni, označimo ozemlje, združeno v urbarialne urade oz. gospostva Gorica, Rihemberk, Spodnji Kras, Švarcenek, Planina, Latisana in Belgrado.³

Medtem ko je še do nedavnega veljalo, da so Goriški posedovali Gorico kot službeni

¹ ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 18–9.

² M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja 2*, poglavje »Zemlja« in pregledna karta.

³ Mimo teh so imeli Goriški takrat v rokah še nekatera druga gospostva, ki so jih prepuščali v upravo svojim vazalom ali pa jih iz potrebe po gotovini zastavljali oz. dajali v zakup. Nedvomno je bil v času nastanka goriških obračunov v fevdu precejšen del urada Spodnja Vipava (HHStA, HS W 718, fol. 3^v [1398, jun. 29, Krmin], po: F. Kos, *Izpiski in prepisi*, 275–6). Od leta 1392 so imeli Krški knezi od Goriških v zastavi gospostvi Rašpor in Novi Grad; prvega le do 1394, ko so ga v zastavo prejeli Benečani, ki so ga 1402 od Goriških v celoti odkupili, drugega pa vse do omenjene prodaje, ko so Goriški z delom izkupička poravnali obveznosti do krških knezov (KLEN, »Prodaja Rašpora Veneciji«, 12–7). Grad Koseze blizu Ilirske Bistrice s pripadajočo posestjo je l. 1398 prejel v fevd Janez Swab iz Kosez (HHStA, HS W 718, fol. 1 [1398, jun. 28, Krmin], po: F. Kos, *Izpiski in prepisi*, 273). Nekoliko manj jasen je položaj v Furlaniji. Medtem ko imamo pozitivne informacije le za gospostvo Krmin – to je bilo l. 1398 podeljeno v fevd Simonu Colloredu (R. CORONINI, *Tentamen genealogico-chronologicum*, 345) – ter grad Gremogliano s pripadajočo posestjo – istega leta podeljen v fevd Swannu Rewhleinu (HHStA, HS W 718, fol. 3 [1398, jun. 28, Krmin], po: F. Kos, *Izpiski in prepisi*, 275) – ostaja od pomembnejše posesti odprto predvsem vprašanje gospostva Castelnuovo pri Speginbergu.

fevd oglejskega patriarhata,⁴ pa se danes vprašanje izvora te posesti na podlagi najnovejših raziskav Therese Mayer, Kurta Karpfa in Petra Štiha kaže v povsem novi luči.⁵ V skladu z njimi je jedro Goriških posesti ob Soči predstavljala tista polovica goriškega gospostva, ki jo je leta 1001 iz vladarjevih rok prejel furlanski grof Werihen;⁶ Majnhardince so namreč prek Spanheimov po ženski liniji vezale sorodstvene vezi z njegovo rodbino. To polovico gospostva naj bi podedovali po smrti Henrika IV. Spanheimskega l. 1123, drugo, patriarhovo polovico pa so si tudi formalno zagotovili l. 1202 s kompromisom: goriški grad so sicer priznali kot oglejski fevd, ki pa je bil deden tako po moški kot tudi po ženski liniji, s tem pa so patriarha praktično izločili iz igre.

Nadaljnja širitev posesti je bila posledica njihove pogosto brezobzirne politične in vojaške dejavnosti, ki je neustavljivo rahljala fevdalne vezi, tako tiste, ki so oklepale njih same, kot tudi one, katerim so bili podvrženi njihovi ministeriali kot sekundarni vazali.⁷

Teritorialnoupravni razvoj **goriškega urada** nekoliko odstopa od običajnega modela. Urad se je razvil iz primarnega posestnega jedra s centrom grofovске oblasti, ki je za svojo oskrbo potreboval bistveno večji ozemeljski radij kakor pa lokalna središča (sicer vplivnih) ministerialnih rodbin, okoli katerih so se formirala ostala gospostva. Tudi gostota grofovске posesti na tem območju je bila temu primerno visoka. Po drugi strani pa je dejstvo, da je upravno središče urada obenem predstavljalo rezidenčno mesto grofov in s tem središče uprave celotne grofije, privedlo do vznika številnih ministerialskih gradov v neposredni okolici, od katerih je vsak iz neposredne uprave odtegnil večji ali manjši kos zemlje. Tudi po izumrtju ministerialnih rodbin so to posest navadno še dlje časa podeljevali v fevd različnim razseljenim okoliškimi ministerialom in uradnikom, ki jih na grofovskem (oz. od zadnje tretjine 14. stoletja dalje knežjem) dvoru ni manjkalo. Tako so denimo še leta 1379 grad Vipolže v Brdih s pripadajočo posestjo »v gorah« prejeli po gradu imenovani ministeriali – bratje,⁸ štiri leta za tem pa tam najdemo goriškega kastelana Friderika Novograjskega.⁹ Kljub temu je Majnhard Goriški že leta 1384 grad ponovno podelil v fevd – tokrat Hansu Rewhelu iz Gramogliana. Ta si je fevd dal potrditi tudi od Majnhardovega sina Henrika I. 1398 – vendar brez gorjanske posesti, ki je očitno prešla pod goriški urad.¹⁰ Tudi rodbina goriških ministerialov iz Pevme, dednih kastelanov na goriškem gradu, je od konca 13. stoletja dalje poleg dela na goriškem gradu¹¹ imela v fevdu še solkanski grad.¹² Leta 1387 sta se po smrti Henrika, zadnjega moškega pripadnika te linije,¹³ njegova sestra Katarina in njen mož Febo Turnski grajski posesti odpovedala, ne pa tudi pripadajočim

⁴ E.g. H. WIESFLECKER, »Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz«, 331–3.

⁵ THER. MAYER - K. KARPF, »Zur Herkunft der Grafen von Görz«, 34–98; ŠTIH, »Lastniki in posestniki Gorice do nastopa goriških grofov v 12. stoletju«, v: *Srednjeveške goriške študije*, 45 ss, predvsem 50–3.

⁶ ŠTIH, 'Villa quae Sclavorum lingua vocatur Gorizia', mdr. posebej str. 32–3, 122 ss, 140–2.

⁷ ŠTIH, »Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči«, 43–4; IDEM, »Vloga ministerialov pri izoblikovanju in upravljanju dominija goriških grofov«, v: *Srednjeveške goriške študije*, 152–3; H. WIESFLECKER, »Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz«, 331–3.

⁸ »Fridreich, ettwenn Jacomutschen seligen sun von Vippelsakch, vergich ... für mich vnd für mein brüder ...«, HHSa, List., Rep. 24, 1379, aug. 1., s. l., po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 740.

⁹ HHSa, List., Rep. 24, 1383, sep. 29., Gorica, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 741.

¹⁰ F. Kos, »Goriška Brda«, 50; HHSa, HS W 718, fol. 2'–3 (1398, jun. 29., Krmin), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 274.

¹¹ Vsekakor pred 1378. HHSa, List., Rep. 24, 1378, jul. 25., s. l., po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 671–2.

¹² F. Kos, »Goriška Brda«, 35; VINCENZO JOPPI, »Appendice ai documenti Goriziani (1242–1367)«, *AT n. v.*, 19 (1894), št. 8, str. 269–70.

¹³ Glej rodovnik v F. Kos, »Goriška Brda«, 35. Franc Kos si pri svoji dosledni zahtevi po pozitivnih dokazih ni drznil enačiti Henrika, »quondam Symonis [iz Pevme, op. M. B.] purgravii de Goricia«, (F. Kos, »K zgodovini Gorice v srednjem veku«, 12) s sodobnikom istega imena, ki se v virih navaja kot *miles purchgraffus Goricie* oz. *purkgraf von Görz* (ibid., 11). Prvi je enačaj med obema osebama na podlagi kontinuitete rodbinske posesti na goriškem gradu potegnili ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 209–11, še posebej op. ³⁶. Dodaten dokaz je kontinuirana posest na Solkanskem gradu: Andrej iz Pevme ga je v fevd prejel 1296, njegov vnuk kastelan Henrik pa obdržal v posesti do svoje smrti 1387 (JOPPI, »Appendice«, št. 8, str. 269–70; F. Kos, »Goriška Brda«, 35). Cf. CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca*, str. 639, op. ³, ki pa na podlagi starejše, nekritične literature navaja deloma napačne informacije.

hubam, ki sta si jih dala ponovno podeliti v fevd.¹⁴ Ti fevdi se niso omejevali le na nekdanje ministerialne gradove s pripadajočo posestjo in še manj zgolj na ozemlje goriškega urada, povsem razumljivo pa je, da je bila njihova koncentracija tu in v tem okviru največja.¹⁵

Kljub temu je bilo posestno jedro goriškega urada, tj. posesti pod neposredno grofovsko upravo že od samega začetka zelo močno. V štirih ozemeljskih predelih, ki so vseskozi sestavljali goriški urad: v ravnini med Sočo in Vipavo, v Goriških Brdih, »v gorah«, tj. na Banjščicah ter v območju srednje soške doline nad Plavami, in v »Podgorju«, tj. v naseljih pod robom Trnovskega gozda so grofje v začetku 13. stoletja posedovali okoli 75 hub.¹⁶ Kasneje se je ta posest množila, deloma s kolonizacijo v hribovitih predelih,¹⁷ predvsem pa z raznimi priključitvami izpraznjene fevdne posesti. Tako se je, denimo, goriški urad po letu 1371 (ne nujno takoj in vse obenem) razširil na dokajšen del posesti, ki so jo imeli v fevdu Rihemberški.¹⁸ Morda že prej je bil goriškemu priključen urad Vogrsko, ki se kot samostojen omenja še v tridesetih letih 14. stoletja.¹⁹ Ob koncu stoletja je goriški urad štel okoli 410 hub, pripadala mu je odvetščina od sedmih patriarhovih naselij v okolici Gradiške,²⁰ nekaj cenzualnih in gorskopravdnih vinogradov v Goriških Brdih in Vipavski dolini, za okoli 20 starov žita desetine in številna raztresena drobna posest v obliki brajd in njiv. Vse to je na leto prineslo dobrih 1270 mark β.

Tab. 23. Posest gospostva Gorica 1398²¹

območje	število posestnih enot		območje	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
»v ravnini«	208		»gore«	140	
»v Brdih«	14		»podgorje«	47	
			skupaj	409	

Korenine gospostva **Rihemberk** je vsekakor treba iskati v zemljiški posesti, ki jo je istoimenska ministerialna rodbina posedovala v okolici izvornega gradu. Ta naj bi po Milku Kosu nastal kmalu po letu 1230, ko je Folker Rihemberški s svojo družino po zamenjavi ministerialov med briksenskim škofom in goriškim grofom prenesel svoj sedež v dolino Branice, v neposredno bližino vasi, ki se je pred tem imenovala po svojem zaščitniku svetem Ulriku.²²

¹⁴ HHStA, List., Rep. 24, 1387, okt. 7., Gorica, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 676–7.

¹⁵ Močno zaledje ministerialskih rodbin s sedežem na ozemlju goriškega urada so bila predvsem Goriška Brda. Tam so imeli svoj sedež gospodje iz: Pevme, Fojane, Barbane, Snežec, Rittersberga, Višnjevka in Dolnjega Cerovega. F. Kos, »Goriška Brda«, 34 ss.

¹⁶ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 107–10.

¹⁷ Ibid., 30.

¹⁸ Predvsem se trditev nanaša na posest, ki so jo tudi Rihemberžani oddajali naprej v fevd. Cf. Ibid., 111–7.

¹⁹ Ibid., 58.

²⁰ Glej Ibid., str. 123, op. ³⁴.

²¹ Za urad iz obravnavanega obdobja ni ohranjen noben vir (tj. urbar), ki bi omogočal točno ugotavljanje števila posestnih enot. Rekonstrukcija je izdelana na podlagi sicer izredno izčrpnega obračuna za leto 1397, ki navaja sumarne prihodke po posameznih vaseh. Že Milko Kos je ugotovil, da se v precejšnjem številu vasi pojavljajo dohodki od kokoši in jajc v povsem točnem razmerju 1 : 10 na hubo. V Chmelovi izdaji, ki jo je uporabljal (CHMEL, »Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz«, 311–6, danes: Biblioteka SAZU, ZIMK, sig. 103245/3), je to označil s številko ob robu vpisa za vsako vas, podčrtano z dvojno črto. Številka se ujema s številom oddanih kokoši oz. z 10% oddanih jajc in brez dvoma označuje domnevno število kmetij; v nekem mlajšem viru, ki ga je prav tako uporabljal in objavil (»Gospostvo, pravica in tlaka v Goriškem uradu 1523«, v: M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 152 ss), je namreč na več mestih mogoče razbrati, da so dajatve od cele kmetije mdr. znašale tudi eno kokoš in 10 jajc (npr. ibid., 170–1). V obeh virih naletimo tudi na razmerje 1 : 12 (ibid., 123, 174, 176, 178). Seveda je na ta način mogoče ugotoviti natančno število hub le pri vaseh, ki izkazujejo omenjeni razmerji. V ostalih primerih je bila upoštevana povprečna vrednost med številom oddanih kokoši in 1/10 oddanih jajc na hubo.

²² M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 34.

V 13. stoletju se je njihova posest zaradi aktivne in uspešne politike v službi goriških grofov in oglejskega patriarha močno povečala: raztresena je bila na obsežnem območju med Furlansko nižino, Ziljsko dolino, Notranjsko in centralno Istro.²³ Za obseg poznejšega goriškega gospostva Rihemberk je zanimiva predvsem bližnjemu gradu Dornberk pripadajoča posest, za katero pa ni povsem jasno, kdaj in kako je prišla v rihemberške roke. Dejstvo je, da je Ulrik Rihemberški že leta 1291 prepustil svoj delež na gradovih Rihemberk, Dornberk in Waidenburg v Ziljski dolini goriškemu grofu Albertu. Njegov sin, grof Henrik, se je leta 1307 tej posesti odpovedal,²⁴ po smrti Ulrika Rihemberškega leta 1319 pa jo je podelil njegovi hčeri Elizabeti in njenemu možu Henriku Gralantu.²⁵ Njun sin Henrik je Rihemberk in Dornberk leta 1353 spet prepustil goriškemu grofu,²⁶ ki je posest vnovič podelil Rihemberžanom, saj sta bila oba omenjena gradova v šestdesetih letih 14. stoletja v celoti v rokah Ulrika Rihemberškega. Ta ju je za krajši čas celo uzurpiral in se z njima vred – imel ju je za aloda – podvrgel Rudolfu IV. Habsburškemu.²⁷ Rudolf je namreč v času vojne z oglejskim patriarhom prelomil ženitno pogodbo z Goriškimi in jih s tem pregnal v nasprotni tabor,²⁸ kot kaže pa je Ulrik Rihemberški pustil svojega starega seniorja na cedilu. Z njim se je pobotal in mu prisegel zvestobo šele ob sklenitvi miru med Majnhardom Goriškim in Rudolfom Habsburškim v Schärdingu 29. septembra 1369. Ob tej priložnosti si je odtujeno posest ponovno dal podeliti v fevd od goriškega grofa.²⁹ Kot kaže, je bila vsa rihemberška posest ob koncu šestdesetih let združena v rokah Ulrika, zadnjega moškega člana rodbine, in je po njegovi smrti 1371 še nekaj časa ostala v rokah vdove, pozneje pa zapadla goriškim grofom. Do tega je prišlo med letoma 1373, ko se je Fric Čreteški, Ulrikov potomec, potegoval za njegovo dediščino, in 1375, ko na Rihemberku že naletimo na goriškega oskrbnika.³⁰ Ob delitvi posesti med otroki Majnharda VII. 1386 je gospostvo v celoti pripadlo Katarini, poročeni z bavarskim vojvodo Janezom II. Slednji je šest let kasneje, po Katarinini smrti, sicer celotno dediščino odprodal goriškima bratoma Henriku IV. in Janezu Majnhardu, vendar sta ta dva Rihemberk verjetno že kmalu po delitvi vzela v zastavo. Leta 1390 so imeli Witelsbachi na gospostvu v rokah *vber den vördern sacz* le še 50 mark β rente, ki pa so jih skupaj s tretjino mitnine na Planini in Lokvi za 4000 gld vnovič zastavili Goriškim.³¹ Do dokončne razrešitve je prišlo z omenjeno odprodajo leta 1392.³²

Obseg gospostva, ki je 1371 zapadlo pod neposredno goriško deželno knežjo upravo, je nekoliko problematičen. Dokaj verjetno je, da gre vsaj pri jedru gospostva za posest, ki so jo že Rihemberžani upravljali neposredno. Temu jedru so bile pod goriško upravo priložnostno in pogosto tudi prehodno – posamič ali v manjših sklopih – dodane kmetije, ki so v določenem trenutku postale proste. Tako npr. obračun za leto 1401 poleg nepreciziranega jedra navaja posest na osmih lokacijah, ki je v urbarju iz 1485 ne najdemo

²³ CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca*, 646–7; M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 35.

²⁴ HHStA, List., Rep. 1, 1307, mar. 30., Gorica, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 559–60; izvleček v MHDC VII, št. 385, str. 145.

²⁵ HHStA, List., Rep. 24, 1319, mar. 20., Zenoberg, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 679–81, pomanjkljiv izvleček v MHDC VIII, št. 469, str. 139; cf. tudi HHStA, HS 534, fol. 321' (1338), fol. 322 (1339), fol. 326–6' (1342), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 130, 132, 133–4.

²⁶ HHStA, List., Rep. 24, 1353, avg. 1., s. l., po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 694–6; izvleček v MHDC X, št. 398, str. 137–8.

²⁷ HHStA, List., Rep. 1, 1365, mar. 25., Dunaj (I in II), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 599–601; regesta v MHDC X, str. 212, št. 654–5.

²⁸ WUTTE, »Die Erwerbung der Görzer Besitzungen«, 290–1.

²⁹ MHDC X, str. 228, št. 715. Cf. HHStA, HS W 594, fol. 118 (s. d.), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 242; WUTTE, »Die Erwerbung der Görzer Besitzungen«, 291.

³⁰ HHStA, Österreichische Akten, Görz, fasc. 24, 1373, feb. 2., Gorica, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 513–5; HS B 534, fol. 163 (1375), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 70.

³¹ HHStA, List., Rep. 1, 1390, sep. 15., Venedi, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 645–6.

³² WUTTE, »Die Erwerbung der Görzer Besitzungen«, pril. 1, str. 302.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

 TAB. 24. Posest gospostva Rihemberk 1485³³

vas	Število posestnih enot		vas	Število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Branik	1,5	gornina	Prvačina	2	
Pedrovo	1		Ubeljsko	20	
»Vresovica«	2		Dolenje	4	
Vrh (Sp.)	2		Vitovlje	1	
(Zg.)	2		Šempas	1	
Preserje	2		Visoko	3	
Kasavljje	2		Šmihel	1	
Sveto	10		Gojače	1	
Žablje	3	gornina	»Stanach«	3	
Škrbina	8		Goče	1	
Lipa	1	gornina	Gaberje	6	gornina
Dornberk	1	1 mlin	Lukovec	2	
Kostanjevica	2	gornina	Volčja draga	—	gornina
Novelo	1				
			<i>skupaj</i>	83,5	1 mlin + gornina

več,³⁴ nasprotno pa je prav tam popisanih 12 kmetij v vaseh, kjer so še 1370 Rihemberžani podeljevali svojo posest v fevd in torej po vsej verjetnosti niso sodile v prvotni obseg gospostva pod goriško neposredno upravo.³⁵ Ker jih obračun iz 1401 posebej ne navaja, sklepamo, da so bile gospostvu priključene pozneje. Ta posestna nestanovitnost se odraža tudi v izpričanih donosih gospostva: 1397 - 194 mark β, 1401 - 260 mark in 1485 - 181 mark. Če predpostavljamo, da prvi vir vsaj okvirno kaže podobo, ki je dokaj blizu prvotnemu stanju (posesti podrobno ne navaja), je iz zadnjega razvidno, da tudi prvotno jedro ni ostalo nedotaknjeno; kljub novim posestnim pridobitvam se je namreč donos gospostva v razmerju do »prvotnega« stanja zmanjšal. Zadnji vir je tudi edini, ki dopušča vpogled v najosnovnejšo statistiko gospostva. Leta 1485 je obsegalo 83 kmetij v 27 vaseh. Poleg tega so zraven sodile desetine od 23 hub in odvetščina od štirinajstih podložnikov možaškega samostana, v šestih vaseh pa je bilo gospostvo upravičeno tudi do gornine. Analogno z ostalimi gospostvi lahko za variabilni del posesti domnevamo, da je bil v manjših kosih zastavljan ali podeljevan v fevd; tako se npr. leta 1398 izrecno omenja, da je imel Henrik z Arsona mdr. v fevdu od goriških grofov tri hube *von vnserer vest Reiffenberg*.³⁶

Praktično nemogoče je točneje določiti posest, ki je bila na prelomu iz 14. v 15. stoletje združena v uradu **Spodnji Kras**. Milko Kos je pri reševanju tega problema ponudil dve izhodišči: 1) Posestno jedro urada je treba iskati v 30 hubah sedmih vasi, ki jih seznam posesti goriških grofov iz let okoli 1200 navaja pod skupno oznako *in Karsto*.³⁷ 2) Obseg, ki ga je urad imel v končni fazi, tj. ob ukinitvi, pa je dokumentiran v rihemberškem urbarju iz leta 1502; urbar namreč za razliko od tistega iz 1485 navaja dodatnih enajst vasi »na

³³ Rekonstrukcija se naslanja na urbar iz l. 1485. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 121, 128-30, 145-51.

³⁴ Posest v: Podpeči, Oseku, na delu ozemlja, ki je sicer sodil pod goriški urad, v Zaloščah, Razdrtem, Cvetrožu pri Braniku, Štanjelu in Gabrovici pri Komnu. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 128-9.

³⁵ Vasi: Lipa (1 kmetija), Dolenje (4), Gojače (1), Dornberk (1), Visoko (4), Novelo (1). M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 147-9.

³⁶ HHStA, HS W 718, fol. 6, (1398, jul. 5., Krmin), po: F. Kos, *Izpiski in prepisi*, 280-1.

³⁷ Pet hub v Koprivi, 7 v Krepljah, po 1 v Trnovici, Križu in Tomačevici, 12 v Škrbini in 3 v Agris (kje?). M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 36.

Krasu«. ³⁸ Povezava z Rihemberkom je vsekakor organska in izpričana tudi v drugih virih. Prav nič nenavadno bi ne bilo, če bi nezamisljivi posestni kompleks v neposredni bližini Rihemberka – ta je sicer sodil med najstarejša goriška ozemeljska jedra južno od Karnijskih Alp in Karavank vendar ni vključeval nobene utrjene postojanke, ki bi lahko prevzela vlogo upravnega centra – že zgodaj prišel v roke Rihemberžanov. A neposredni dokazi, ki bi lahko govorili temu v prid, so ohranjeni šele iz let tik pred in po njihovem izumrtju. Najprej priča o tem rihemberška težnja po zaokrožanju posesti na spodnjem Krasu, ki je sicer izpričana zgolj posredno: Ulrik Rihemberški si je pred letom 1371 namreč nasilno prilastil posest, ki je ležala na spodnjem Krasu *zu Cumein* (Komen?), a je sodila v okvir postojanskega gospostva in torej bila v habsburški lasti. ³⁹ Prav gotovo pa ni slučaj, da se je prvi reverz, s katerim je bil potrjen prejem *gericht auf dem Charst* v oskrbo, ohranil prav iz leta 1372, neposredno po izumrtju Rihemberžanov, in da je bil njegov izstavitelj prav Štefan z Dornberka, ki ga tri leta kasneje srečamo tudi v vlogi oskrbnika rihemberškega gospostva. ⁴⁰ Letni donos med leti 1485 in 1502 ukinjenega in rihemberškemu gospostvu priključenega urada, je leta 1397 znašal dobre 103 marke β.

TAB. 25. Posest urada Spodnji Kras 1502⁴¹

vas	število posestnih enot		vas	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Dutovlje	11		Štanjel	2(?)	
Tomaj	3		»Jurkawitz«	2	
Godinje	3		Tomačevica	4	
Kreplje	3		Gabrovica	11	
Avber	8 (1)		Komen	21,5 (9)	6 mlinov
Ponikve	3				
			skupaj	71,5 (10)	6 mlinov

*V oklepajih so navedene puste hube.

Čeprav v nobenem viru ni izrecno izpričano, je bil urad najverjetneje med 1396–1398 pa tudi že kakšno leto pred tem oddan v zastavo. Dejstvo je razvidno iz samega obračuna, kjer je ves dveletni prihodek urada (mdr. je izražen zgolj v denarni vsoti) namenjen odplačevanju dolga: 500 gld, ki jih je Folker iz Kanala, polagatelj letnega obračuna urada, posodil grofu. Isti (v obračunu na nobenem mestu ni označen kot oskrbnik) je bil obenem tudi kastelan na enem od goriških gradov, o čemer priča izdatek za varovanje gradu. ⁴²

Teritorialnega razvoja gospostva Švarcenek ne moremo obravnavati ločeno od ostalih goriških posesti na tržaškem Krasu, v Brkinih in Čičariji, za katere se v goriških virih (sicer redko) pojavlja tudi oznaka *auf dem obern Charst*. ⁴³ Pripadnost posameznih vasi določenemu gospostvu na tem območju je namreč precej variirala, deloma zaradi fevdnih podelitev, predvsem pa zaradi pogostih zastav. Nekako od konca 13., predvsem pa v 14. stoletju lahko v virih zasledujemo tri gospostva z obsežnejšo zemljiško posestjo: Rašpor v

³⁸ Dutovlje, Tomaj, Godinje, Kreplje, Avber, Ponikve, Štanjel, »Jurkawitz«, Tomačevica, Gabrovica in Komen. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 37.

³⁹ HHStA, Österreichische Akten, Görz, fasc. 24, 1371, jul. 13., Dunaj; 1372, mar. 31., Dunaj, po: M. Kos, Izpiski in prepisi.

⁴⁰ HHStA, List., Rep. 24, 1372, jan. 21., Gorica, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 734–5, HS B 534, fol. 161 (1372), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 69; cf. tudi zgoraj, op. ³⁰.

⁴¹ Rekonstrukcija se naslanja na urbar iz 1502. AS, Vic. a., šk. 105, ex TLA, U 281/1, fol. 32–43.

⁴² M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 130–1.

⁴³ HHStA, HS W 718, fol. 2', (1398, jun. 30., s. l.), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 274.

Čičariji, Novi Grad v Brkinih in Švarcenek na tržaškem Krasu. Stanje, ki ga poznamo s preloma 14. v 15. stoletje, ko se je razpršena posest švarceneškega gospostva prelivala čez novograjsko ozemlje in s tremi hubami v Podgorju segala tudi na rašporska tla, je treba pripisati dejstvu, da so obe omenjeni gospostvi od leta 1392 imeli v zastavi Krški grofje.⁴⁴ Pri tem so deli posesti teh dveh gospostev, ki so bili morda že v začetku iz kakršnih koli razlogov izključeni iz zastave, vsekakor pa fevdi, ki so v tem času postali prosti, avtomatično prešli pod švarceneški urad.

Podroben prikaz teritorialnega razvoja posameznih gospostev v etapah je praktično nemogoč, lahko pa iz ohranjenih virov razberemo nekakšen princip, ki v grobem velja za omenjeni teritorij. Kot kaže, so se gospostva razvila iz posesti istoimenskih ministerialnih rodbin, ki so svojo prvotno posest, vezano na grad (10–20 kmetij v neposredni bližini), postopno širile s kopičenjem novih fevdnih podelitev. Po izumrtju oz. preselitvi teh prvotnih rodbin so grofje njihovo posest, običajno razkosano, oddajali naprej v fevd, še raje pa so izkoristili priložnost in razmeroma obsežno posest, ki je naenkrat postala prosta, zastavili. Pri takšnem razvoju kake ostre razmejitve na terenu ne moremo pričakovati; posest je bila sicer močnejše skoncentrirana okoli samega gradu, medtem ko so se zunanji deli radije posameznih gradov prekrivali. Predvsem je treba poudariti, da posest teh gospostev ni bila kompaktna in si je prostor delila z vasmi oziroma hubami različne pripadnosti, med drugim tudi s takimi, ki so sicer bile v lasti goriških grofov in so sodile pod neposredno grofovsko upravo oziroma bile podeljene v fevd drugim vazalom. To »lebdečo« posest so, kolikor je ni bremenil fevd oziroma je bila prehodno prosta, priložnostno pritegnili pod upravo najbližjega gospostva, ki je bilo pač v danem trenutku (večkrat tudi prehodno) pod neposredno grofovsko upravo. V podkrepitev povedanega navajam nekaj primerov: Leta 1304 je Henrik II. Goriški bratoma Filipu in Nikolaju z Rašporja zastavil vas Novaki pri Vodica, ki je očitno zaradi neporavnane dolga ostala v posesti rodbine in se odtlej vse do leta 1419, ko je po požigu ostala nenaseljena,⁴⁵ omenja v sklopu rašporskega gospostva.⁴⁶ Na podoben primer naletimo tudi v uradu Švarcenek. Vas Rodik, zahodno od gradu, so imeli (dokumentirano) od leta 1323 dalje (vsaj do l. 1334) skupaj z mitnico v Lokvi kontinuirano v zastavi Devinski.⁴⁷ V sklop švarceneškega gospostva je vas prišla (ponovno?) šele po letu 1359, ko jo je grof Majnhard VII. zastavil Pavlu Krupskemu in njeno razrešitev vezal na zastavo celotnega gospostva, ki se je vlekla že od leta 1343.⁴⁸ Zelo nazoren je tudi primer zastave Rašporja krbavskim grofom. Leta 1358 so ti dobili v zastavo le trenutno prosto posest v omenjenem gospostvu, pri čemer so Goriški nalašč za to priložnost rešili iz zastave od Petra Ebersteinskega vas Mune.⁴⁹ Nedatirani popis z naslovom: *Hie ist czemerchn dy güt, dy Graf Jörg von Raspurg⁵⁰ inne hat, dy im nicht versaczt sind* namreč navaja 52 hub v dvanajstih rašporskih vaseh, nekatere v zastavi različnih upnikov, med njimi tudi 6 hub v Danah in 3 v Vodica, ki so jih skupaj z omenjenimi Munami enkrat pred letom 1358 prejeli bratje Fric, Peter in Erhart Ebersteinski.⁵¹ Vir vsekakor jasno kaže, da Krbavski niso prejeli v zastavo celotnega gospostva, da pa jim je vendar nad

⁴⁴ KLEN, »Prodaja Rašpora Veneciji«, 12.

⁴⁵ KLEN, »Fragmenti rašporskog urbara«, 164.

⁴⁶ ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 97.

⁴⁷ HHStA, HS B 139, fol. 21–2', (1323, jun. 7., Gorica; 1325, avg. 3., s. l.); po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 343–6; HHStA, List., Rep. 24, 1334, sep. 21., Gorica, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 682–3.

⁴⁸ M. Kos, »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom«, pril. 2 in 5, str. 17, 20. Vas z 18 hubami najdemo v švarceneških urbarjih iz okoli 1400 in 1412, M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 137, 143.

⁴⁹ »*Que Petrus de Eberstain a dicto comite Goricie nomine pignoris habuerat*«. M. Kos, »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom«, pril. 4, str. 19.

⁵⁰ Cf. ŠTIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 100.

⁵¹ HHStA, HS W 594, fol. 122, 123–3', po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 249, 252–3.

preostalo posestjo pripadal nek segment oblasti, ki ga na podlagi skopih podatkov ni mogoče precizirati.

V nadaljevanju se želim podrobneje posvetiti gospostvu Švarcenek in pripadajoči posesti. Prvi plemič, ki se v virih imenuje po tem gradu, je Konrad (*dominus Chunradus Swarczeneck*), omenjen leta 1249 med ministeriali tržaškega škofa.⁵² Slednje bi utegnili kazati na to, da je bil Švarcenek sprva fevd tržaške škofije, ki so si ga Goriški prilastili skupaj z ministerialno rodbino.⁵³ Nato se v sedemdesetih letih 13. stoletja omenja *Otto de Suarzenech*,⁵⁴ nazadnje pa okoli leta 1340 *Rupprecht von Swarczeneck*, ki je posedoval nekaj posesti v Krminu in okolici Kanala ter Deskel ob Soči.⁵⁵ V ta čas že datira prva dokumentirana zastava gradu, vendar zelo verjetno le z najosnovnejšo pripadajočo posestjo. Grad sta skupaj s pritklinami in sejensko mitnino v Kačičah leta 1340 za posojilo v višini 300 mark β prejela brata Friderik in Herman, sinova pokojnega Rencza.⁵⁶ Da v posel ni bilo vključeno gospostvo, lahko poleg razmeroma nizke zastavne vsote sklepamo iz primerjave z drugo zastavno pogodbo, sklenjeno že dobra tri leta pozneje, tokrat z grofoma Dionizom in Pavlom iz Krupe.⁵⁷ Posest, zastavljena za 1720 florentinskih zlatnikov (približno 2,5-krat več), je opisana do hube natančno, pri čemer opis na prvem mestu (pred seznamom gospostvu pripadajočih vasi) navaja »*fuenfzehen huoben, die zuo derselben vest Swarczeneck gehoerent, vnd die maut dacz Caczcic, die man nimt an vnserer vrauen tag der geburt*,« kar vsebinsko povsem ustreza opisu gradu pripadajoče posesti iz tri leta starejšega reverza.⁵⁸ Zemljiška posest, ki sta jo imela omenjena brata v zastavi, se je torej omejevala na 15 hub v neposredni okolici gradu. Šele 1343 so torej Goriški zastavili celotno gospostvo, ki je tokrat ostalo v rokah grofov iz Krupe kakih 20 let.⁵⁹ Že po enem letu se je zastavnina nekoliko povečala; Majnhard VII. je namreč Krupskim odobril obnovitvena gradbena dela v višini 50 mark β.⁶⁰ Leta 1359 pa je grofu Pavlu za 470 gld zastavil še vas Rodik zahodno od gradu in obenem za vračilo razmeroma visokega zneska dodatno jamčil s tem, da je nanj vezal rešitev celotnega, že v precejšnji meri odplačanega gospostva.⁶¹ Le dobro leto zatem je namreč Pavel naznanil Majnhardu, da mu iz naslova švarceneške zastavnine dolguje še 424 mark β.⁶² Kdaj točno je bilo gospostvo iz zastave rešeno, ni znano, vsekakor pa pred letom 1379, ko je grad v oskrbo prejel Majnclin Črnomaljski.⁶³ Kot kaže, je Švarcenek vsaj naslednjih šest let ostal pod neposredno grofovsko upravo; 1382 je grof Majnhard VII. Juriju Novograjskemu do preklica prepustil »h gradu« (*zu der vest Swarczeneck ... gelazzen*) pustote v sosednjih vaseh Vatovlje in Misliče. Sodeč po formulaciji v listini, je moral Jurij v tem času opravljati neko funkcijo na gradu. Ker je bila manjša, h gradu spadajoča posest zvezana z grajskim fevdom, obe vasi pa ležita v neposredni bližini gradu, je dokaj verjetno, da je omenjena podelitev Juriju pomenila začasno pripojitev

⁵² HHStA, HS W 594, fol. 111'-2 (1249, maj 25., Trst), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 234-5.

⁵³ Glede omenjenega načina prilaščanja posesti cf. ШТИН, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 153-4.

⁵⁴ RUTAR, »Završniška gosposčina na Krasu«, 218; JOPPI, »Documenti Goriziani del secolo XII e XIII«, AT, n. v., 12 (1886), št. 44, str. 49.

⁵⁵ HHStA, HS W 594, fol. 57-7', po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 179-80.

⁵⁶ HHStA, List. Rep. 24, 1340, feb. 10., po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 685-7.

⁵⁷ M. Kos, »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom«, pril. 2, str. 17.

⁵⁸ Brata Friderik in Herman potrjujeta, da sta prejela v zastavo: »*die vest Swarczeneck mit allem dem vnd dar zu ieczú gehört ze recht, gesücht, vnd pei namen die maut dacz Caczcic an dem chirchtag, die man nimt an vnser vrawen tag der geburt*«. HHStA, List. Rep. 24, 1340, feb. 10., po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 685-7.

⁵⁹ M. Kos, »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom«, pril. 2, str. 17-8.

⁶⁰ Ibid., pril. 3, str. 18.

⁶¹ Glej zgoraj, str. 164.

⁶² THALLOCY - BARABÁS, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, pril. vi, str. cxc-cxci. K celotnemu poslu cf. M. Kos, »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom«, 14-5.

⁶³ HHStA, HS B 534, fol. 163' (1379), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 70.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

posesti grajskemu fevdu, kar z drugimi besedami pomeni, da bi Jurij na Švarceneku utegnil opravljati službo gradiščana, kot jo je poldrugo desetletje pozneje njegov sorodnik (?) Nikolaj Novograjski.⁶⁴ Vsekakor pa je Majnhardov oskrbnik nadzoroval gospodstvo leta 1385, ko mu je Majnhard izdal odlok, naj se po njegovi smrti z gospodstvom vred podredi grofu Hansu Krško-Modruškemu, kateremu je dolgoval večjo vsoto denarja.⁶⁵ Majnhard VII. je umrl še isto leto, vendar o morebitni izvršitvi njegovega ukaza ne vemo nič. Dejstvo je, da je ob delitvi posesti med hčerjo Katarino, poročeno z bavarskim vojvodo Janezom II., in mladoletnima sinovoma Henrikom IV. in Janezom Majnhardom gospodstvo pripadlo slednjima in tako kontinuirano ostalo pod oblastjo Goriških. S tem pa seveda še ni rečeno, da je ostalo tudi pod njihovo neposredno upravo, kar z gotovostjo lahko trdimo šele za leto 1397, ko je poslovanje gospodstva obračunal goriški oskrbnik.⁶⁶

Gospodstvo, ki je bilo sredi 14. stoletja v posesti krških grofov, je sprva obsegalo 46 hub v devetih vaseh, katerih letni donos je bil v podelitveni listini ocenjen na 75 mark β. Ta se je s pripojitvijo 18 hub v Rodiku leta 1359 še nekoliko povečal. Če to stanje primerjamo s tistim s konca 14. stoletja, lahko rečemo, da je obseg gospodstva narasel za več kot dvakrat. V tem času je švarceneško posest sestavljalo 135,5 naseljenih in 23,5 pustih hub v 28 vaseh, gospodstvo je pobiralo desetino od stotih hub in pol,⁶⁷ pripadali pa so mu tudi dohodki od mitnine v Kačičah, ki se je plačevala na sejmu ob proščanju.⁶⁸

Tab. 26. Posest gospodstva Švarcenek 1343–1400⁶⁹

vas	število posestnih enot		vas	število posestnih enot	
	1343 (1359)	1400*		1343 (1359)	1400
Podgrad	15	—	Poden	—	7 + 2 <i>pust.</i>
Ostrožno brdo	5	13	»Jacongino berdo«	—	3 + 2 <i>pust.</i>
Pregarje	4	11,5 + 1 <i>pust.</i>	Kačiče	—	3 + 1 <i>pust.</i>
Tatre	4	4	Potoče	—	4 + 1 <i>pust.</i>
Ritmoče	1	1 <i>pustota</i>	Kozlje	—	7 + 1 <i>pust.</i>
Zabiče	9	7 + 1 <i>pust.</i>	Pasjak	—	8 + 3,5 <i>pust.</i>
Račice	2	6	Mrše	—	3 + 1 <i>pust.</i>
Povir	4	7	Orehek	—	1
Brgudac	2	—	Starad	—	2
Rodik	(18)	18	Plešivica	—	1 <i>pustota</i>
»Foitstorf«	—	4	Podgorje	—	3 + 1 <i>pust.</i>
Golac	—	1 + 4 <i>pust.</i>	Brezovica	—	2
Hrušica	—	16 + 3 <i>pust.</i>	Prešnica	—	1
Stojnik	—	3	Brestovica	—	1
			skupaj	46 (64)	135,5 + 23,5 <i>pustot</i>

* Številke v kurzivi označujejo pustote, za katere urbar brez izjeme izkazuje popoln izpad rente. Osamljeni primerek (Poden) delne opustelosti je v tabeli vrednoten kot naseljena huba.

⁶⁴ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 119.

⁶⁵ M. Kos, »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom«, str. 11, op. ⁶².

⁶⁶ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 118.

⁶⁷ Podatki so povzeti po urbarju iz okoli 1400. Ibid., 133–9.

⁶⁸ Ibid., 118.

⁶⁹ Tabela je narejena na podlagi zastavne listine iz 1343, jun. 15., Gorica, M. Kos, »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom«, pril. 2, str. 17, in urbarja iz okoli 1400, Ibid., *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 133 ss.

Vse to je letno prinašalo okoli 177 mark β. Razliko je deloma mogoče razložiti z že omenjenim, pretežno prehodnim značajem pripadnosti posestnih enot posameznemu gospostvu; kar osem vasi (s skupno 25 hubami), ki so bile okoli 1400 vpisane v švarceneški urbar, je ležalo v mejah novograjskega deželskega sodišča, nadaljnje štiri pa so sicer spadale pod švarceneško jurisdikcijo, a so predstavljale enklave sredi novograjskega ozemlja.⁷⁰ Ostala posest je bila v času zastave prejkone v manjših kosih podeljena v fevd, zastavo ali »proti vročitvi [listine]« (*diennstweiß gegen einantwortung*), kar v bistvu pomeni oskrbo. Tako lahko npr. sledimo dvema hubama v Račicah, katerih dohodki so pripadali vsakokratnemu oskrbniku na Rašporju. Najprej ju je imel v posesti neki Preckhel, leta 1382 ju je prejel Gašper Ebersteiner, leta 1388 pa Jurij Šlibar. Čeprav je bil Rašpor od leta 1392 zastavljen in je z njim od 1394 dalje upravljal od Benetk postavljeni glavar, sta hubi prišli pod švarceneško gospostvo šele 1403,⁷¹ vendar ne za dolgo, saj sta bili že leta 1407 podeljeni Petru Novograjskemu.⁷²

Ustaviti se velja še ob enem podatku. V urbarju s konca 14. stoletja namreč zaman iščemo tistih 15 hub, ki jih zastavna listina iz 1343 prišteva h gradu Švarcenek. Spadale so namreč h grajskemu fevdu, ta pa v primeru zastave ni bil podeljen. Kadar pa je bilo gospostvo pod neposredno grofovsko upravo, je z njimi razpolagal vsakokratni gradiščan in torej v gospodarskem oziru niso sodile v sklop gospostva.

Posest, ki je kasneje pripadala goriškemu uradu **Planina**, sodi v okvir 50 kraljevih hub obsegajočega ozemlja v širši okolici Cerknice, ki ga je kralj Henrik III. leta 1040 podelil oglejskemu patriarhu Poponu.⁷³ Goriški grofje so del te posesti verjetno razmeroma zgodaj prejeli v fevd in jo vsaj že v drugem desetletju 13. stoletja imeli za svojo lastnino; grof Engelbert namreč leta 1217 v neki listini trg Planino izrecno navaja kot svojega.⁷⁴ Obseg ostalega pripadajočega ozemlja ni natančneje določljiv, verjetno pa lahko vanj prištevamo vasi (Spodnja) Planina, Jakovica, Liplje in »Gerewt« (morda Laze vzhodno od Jakovice?), ki so jih grofje sredi 14. stoletja daljše obdobje konstantno oddajali v zastavo.⁷⁵ Vsekakor sodi med kasnejše pridobitve posest v vaseh Unec, Nova vas, »Smogor« in Ivanje selo, ki jo je grof Albert IV. skupaj z bratoma leta 1333 odkupil od Elizabete Rihemberške, vdove po Henriku Gralantu, pred letom 1307 pa je bila v rokah Devinskih.⁷⁶ V sklop te prvotne devinske posesti je spadal tudi grad Hošperk, ki je bil še pod Gralantom upravni center gospostevca omenjenih štirih vasi. Ob prodaji Goriškim – kupnina je znašala 470 m β – je bil njegov letni donos ocenjen na presenetljivih 70 mark β.⁷⁷

Upravni center drugega dela planinske posesti (v lasti goriških grofov) je bil najverjetneje lociran v (trgu) Planini, kjer je delovala nadvse pomembna mitninska postaja. Urad je tudi po združitvi pod goriško oblastjo ostal v upravnem pogledu razdeljen, pri čemer pa je vendarle prišlo do reorganizacije: pod Hošperk je bila prerazporejena vsa urbarialna posest, medtem ko je postala Planina poleg mitninskega tudi deželskosodno središče združenega urada.⁷⁸ Le-tega so grofje rāzen delnih zastav sredi 14. stoletja oddajali v upravo svojim

⁷⁰ Vasi: Tatre, Ritomeče, Račice, Golac, Mrše, Orehek, Starad, Brestovica, Ostrožno Brdo, Pregarje, Hrušica in Pasjak. Cf. karto v: VILFAN, »Zgodovinske slike iz Brkinov«, 127.

⁷¹ Morda je Jurij Šlibar izgubil pravico do službene posesti šele z dokončno odprodajo gospostva 1402.

⁷² HHStA, HS B 534, fol. 159-9' (1382, 1383, 1388, 1407), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 67-8; M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 136.

⁷³ MGH *DDH III*, št. 19, str. 25-6; F. Kos, *Gradivo* 3, št. 105, str. 72.

⁷⁴ »In foro meo, quod situm est apud fluvium Vnze,« M. Kos, »Doneski k historični topografiji Kranjske«, 146.

⁷⁵ HHStA, W 594, fol. 108 (1341, dec. 4., Lienz); fol. 62' (1361, mar. 23., Gorica); B 534, fol. 94' (1342), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 37, 189, 229-30.

⁷⁶ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 44.

⁷⁷ HHStA, B 534, fol. 106' (1333), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 43-4.

⁷⁸ Cf. stanje, ki ga zrcalita oba ohr. obračuna iz l. 1398. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 131-2.

gradiščanom.⁷⁹ Proti koncu stoletja je gospostvo spričo večkratnih delitev izmenoma prehajalo v roke nekaterih ženskih članic rodbine in bilo s tem občasno izločeno iz okvira goriške deželnoknežje posesti. Leta 1370 ga je za doto dobila Majnhardova hči Evfemija,⁸⁰ kasneje pa očitno vsaj del njena sestra Katarina, žena Janeza II. Bavarskega. Ob delitvi l. 1386 gospostvo Hošperk sicer najdemo med posestjo, ki je pripadla obema bratoma Goriškima, vendar jima je bavarski knez že čez štiri leta za neko posojilo zastavil tretjino planinske mitnice.⁸¹ V celoti je bila planinska posest verjetno rešena iz zastave leta 1392, ko sta Goriška od Wittelsbachov odkupila celotno Katarinino dediščino.⁸²

Kljub temu da se za obravnavani urad ni ohranil noben urbarialni popis, omogoča listinsko gradivo dokaj dobro rekonstrukcijo posesti, ki pa se nujno nekoliko oddaljuje od resničnega stanja. Upošteva namreč vso znano goriško posest na danem ozemlju. Pri tem je potrebno poudariti, da je iz listin nemogoče dognati, do kolikšne mere je slika, ki jo podajajo, popolna, pa tudi vprašanje, kolikšen odstotek posesti je bil ob koncu 14. stoletja združen v neposredno upravljani deželnoknežji urad, ostaja odprto. Kljub vsem tem pomislekom sprejemam rešitev, ki jo je predlagal že Milko Kos in ki je na podlagi znanih virov najboljša.⁸³ Po razpoložljivih podatkih je urad poleg mitnice v Planini obsegal 43 kmetij v skupaj osmih vaseh.

Tab. 27. Posest gospostva Planina v 14. stoletju

vas	število posestnih enot		vas	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Planina	7		Unec	11	
Liplje	3		»Smogor«	?	
Jakovica	10		Ivanje selo	5	
»Gerewt« (Laze)	3		Nova vas	4	
			skupaj	43	

Od posesti, ki so jih grofje ob koncu 14. stoletja imeli v Furlaniji, se le **Latisana** in **Belgrado** omenjata kot neposredno upravljana komorna urada. Vendar je takoj treba poudariti, da je pod okrilje teh dveh središč sodila daleč najobsežnejša pa tudi sicer gospodarsko najpomembnejša goriška furlanska posest – zaokrožen teritorij ob spodnjem toku Tilmenta. Latisana je predstavljala pomembno pristanišče z mitnico, davčnim uradom, sodiščem in pripadajočo zemljiško posestjo, medtem ko je ostalo ozemlje (nekako severna polovica omenjenega teritorija) sodilo v okvir gospostva Belgrado; poleg ožjega belgrajskega, še ozemlji Flambra in Codroipa. Obe gospostvi sta zaradi svoje donosnosti, verjetno pa tudi zaradi razmeroma odmaknjene lege od centra goriške oblasti, že v 13., predvsem pa v 14. stoletju postali priljubljena zakupna oz. zastavna predmeta pogosto zadolženih grofov.⁸⁴ Mitnico v Latisani so v dvajsetih letih 14. stoletja imeli v zakupu pripadniki ljubljanske meščanske rodbine Porger in za njimi (v tridesetih letih) Židje iz Čedadada oz. Ljubljane.⁸⁵

⁷⁹ HHStA, W 594, fol. 51–2' (1347, sep. 3., Gorica), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 167, 260.

⁸⁰ HHStA, List., Rep. 1, 1370, jul. 14., Lienz, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 615.

⁸¹ JOPPI, »Documenti Goriziani del secolo XIV«, AT n. v., 17 (1891), št. 305, str. 299–300; HHStA, List., Rep. 1, 1390, sep. 15., Venedi, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 645–6.

⁸² WUTTE, »Die Erwerbung der Görzer Besitzungen«, pril. 1, str. 302–4.

⁸³ M. KOS, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 44 (op. 169).

⁸⁴ Cf. CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca*, str. 570–1, op. 1.

⁸⁵ JOPPI, »Documenti Goriziani del secolo XIV«, AT, n. v., 13 (1886), št. 79, str. 385–6; AT, n. v., 14 (1888), št. 99, str. 25; cf. ŽONTAR, »Banke in bankirji«, 26.

Medtem ko je bilo tamkajšnje gospostvo v petdesetih letih oddano v dveh delih rodbinama Castello⁸⁶ in Susans – polovico, ki so jo imeli v zastavi slednji, so Goriški odplačali leta 1357⁸⁷ – pa je med leti 1360 in 1367 Majnhard VII. celotno gospostvo zastavljal bratom iz Colloreda.⁸⁸ Belgrado skupaj z gastaldijo Flambro so v petdesetih in šestdesetih letih 14. stoletja z izjemo nekaj raztresene fevdne posesti⁸⁹ imeli v zastavi florentinski bankirji Bardi.⁹⁰

Očitno pa se je v zadnjih desetletjih 14. stoletja politika do teh posesti spremenila; že leta 1370 naletimo v virih na nekega Ramucko (sic!), ki je resigniral s položaja oskrbnika in gastalda latisanskega gospostva in pristanišča.⁹¹ Nanj je bil prejkone imenovan po rešitvi gospostva iz zastave leta 1367. Tudi pozneje je Latisana ostala pod neposredno deželnoknežjo upravo; aprila 1383 se namreč grof Majnhard v nekem dokumentu sklicuje na svojega tamkajšnjega glavarja, decembra 1386 pa je beneški dož za oskrbnika gospostva – sicer okrnjenega za tretjino, ki je ob delitvi posesti pripadla Wittelsbachom – priporočil krškemu škofu, varuhu mladoletnih grofov, Venceslava Spengenberškega.⁹² Celotno ozemlje Latisane je bilo pod goriško oblastjo združeno spet ob ponovnem odkupu Katarinine dediščine leta 1392 in je kot tako ostalo pod njihovo neposredno upravo do konca stoletja.⁹³ Tudi Belgrado so nedvomno rešili iz zastave ob koncu šestdesetih let; zelo verjetno se je to zgodilo prav leta 1368, ko je neki Tomaž iz Gorice grofu Majnhardu izstavil reverz za oskrbo gospostva kot tudi za grajski fevd, tj. za funkcijo kastelana.⁹⁴ Dve leti zatem ga je grof Majnhard VII. skupaj s še nekaterimi gospostvi dal za doto hčeri Evfemiji.⁹⁵ Ni povsem jasno, na kakšen način je gospostvo spet prišlo v roke Goriških. Dejstvo je, da se že dobro desetletje zatem (l. 1382) tamkajšnji glavar Konrad Trautson spet omenja kot priča neke Majnhardove fevdne podelitve.⁹⁶ Tudi ob delitvi 1386 je Belgrado v celoti pripadel mladoletnima bratoma in za daljše obdobje (vsaj do konca 14. stoletja) ostal pod njuno neposredno upravo.⁹⁷

B) SISTEM UPRAVE POSESTI

Zametke centralne uprave teritorija, ki so mu vladali goriški grofje, je – tako kot pri vseh ostalih sodobnih kneževinah – treba iskati v prvotnih dvornih uradih s tradicionalnimi vlogami: strežaj je skrbel za preskrbo z živili in posledično za njihovo proizvodnjo, točaj za vinsko klet in vinograde, maršal je upravljal z grofovskimi hlevi, s čimer je bil zvezan visok položaj v vojaških zadevah, komornik pa je imel v rokah finančno upravo. Nekako

⁸⁶ Iz samega vira ni mogoče razbrati, za katero izmed rodbin z imenom Castello v resnici gre; mogoče Castello-Porpetto? Glej spodaj, op. ⁸⁷.

⁸⁷ R. CORONINI, *Tentamen genealogico-chronologicum*, 311.

⁸⁸ JOPPI, »Documenti Goriziani del secolo XIV«, *AT*, n. v., 16 (1890), št. 248, str. 53; št. 251, str. 346; R. CORONINI, *Tentamen genealogico-chronologicum*, 329.

⁸⁹ Nekaj kmetij v posameznih vaseh sta imela npr. l. 1357 neki Piromat iz Belgrada, l. 1367 pa neki Viviano iz Čedada. JOPPI, »Documenti Goriziani del secolo XIV«, *AT*, n. v., 16 (1890), št. 240, str. 43; št. 265, str. 365–6.

⁹⁰ Ibid., *AT*, n. v., 15 (1890), št. 212, str. 449 ss; *AT*, n. v., 16 (1890), št. 217, str. 11; št. 238, str. 39; št. 264, str. 365. Cf. ŽONTAR, »Banke in bankirji«, 21.

⁹¹ R. CORONINI, *Tentamen genealogico-chronologicum*, 331.

⁹² Ibid., 339; MANZANO, *Annali del Friuli* 5, 436.

⁹³ WUTTE, »Die Erwerbung der Görzer Besitzungen«, pril. 1, str. 302. Pod lastno upravo nedvomno še l. 1398. CHMEL, »Aus einem Rationarium und Diplomarium der Grafen von Görz«, 290–2; o ponovnih zastavah po letu 1401 glej CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca*, str. 570–1, op. ¹.

⁹⁴ HHStA, HS 534, fol. 153', (1368), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 64.

⁹⁵ HHStA, List., Rep. 1, 1370, jul. 14., Lienz, po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 615.

⁹⁶ JOPPI, »Documenti Goriziani del secolo XIV«, *AT*, n. v., 17 (1891), št. 297, str. 39–40; cf. MANZANO, *Annali del Friuli* 5, l. 1384, str. 389.

⁹⁷ CHMEL, »Aus einem Rationarium und Diplomarium der Grafen von Görz«, 294–6.

do konca 13. stoletja je ta dvorni upravni aparat na čelu z grofom in ob njegovi nadvse aktivni udeležbi nekako zadostoval za upravo nad celotnim teritorijem Goriških. V času Alberta II. in še bolj njegovega sina Henrika II. pa sta obsežnost teritorija in vedno pogostejša vladarjeva odsotnost iz dežele terjali na eni strani trajno namestništvo, na drugi pa diferenciacijo med deželno in dvorno upravo.⁹⁸ Proces se je odvijal postopno, pri čemer je stara upravna struktura svojo vlogo najdlje ohranjala na ožjem ozemlju poznejše goriške dežele (srednjem Posočju z delom Vipavske doline in na Krasu), medtem ko so na ostalih teritorijih njeno vlogo postopno prevzemali glavarji, polnopooblaščen namestniki goriškega grofa: v Pazinski grofiji se prvi omenja l. 1294, v Prednji grofiji l. 1308 (kjer pa je podobno vlogo že pred tem imel tamkajšnji vicedom⁹⁹) in v Grofiji v Marki in Metliki leta 1322.¹⁰⁰ Na Goriškem se je potreba po glavarju prvič pojavila po smrti grofa Henrika II. 1323, ki je za seboj pustil komaj nekaj mesecev starega sina. Pričakovano dolgoletno skrbništvo je zahtevalo solidno namestniško upravo, na čelo katere je bil imenovan glavar Hugon Devinski. Njegove kompetence so segale čez vse ozemlje južno od Plöckenpassa in Karavank, torej sta bila uradu goriškega glavarja podrejena tudi glavarja v Istri ter v Marki in Metliki.¹⁰¹ S pojavom goriškega glavarja so počasi odmrli praktično vsi ostanki stare dvorne uprave, ki je izgubila vse svoje nekdanje pristojnosti.¹⁰² Izjema je bil le urad dvornega mojstra, ki je ob izločitvi deželne uprave očitno zadostoval za nemoteno funkcioniranje dvora.¹⁰³ Izginjanju starih upravnih uradov je v veliki meri pripomoglo dejstvo, da v goriški grofiji le-ti nikoli niso postali dedni,¹⁰⁴ kar je bil v sosednjih deželah pogosto eden od odločilnih faktorjev za njihovo ohranjanje.

Novo centralno upravo so poleg glavarja, katerega pristojnosti so segale na vse sfere oblasti (vojaške in fevdne zadeve, sodstvo, finančna uprava, kovništvo),¹⁰⁵ sestavljali različni namestniki: podglavar (*vicecapetaneus*), vicedom in upravitelj (*luogotenente*, *Verweser*).¹⁰⁶ Njihovo vlogo je na podlagi skopih virov mogoče le nakazati. Za podglavarja je poleg tega, da je prisostvoval raznim prodajam nepremičnin,¹⁰⁷ izpričano delovanje v politični sferi; leta 1386 je denimo *vicecapetaneus Rizzardus della Tore* na oglejskega generalnega vikarja naslovil zahtevo po vračilu nasilno odvzete črede goveda dvema prebivalcema Krmina in pa kaznovanju storilcev, nekih patriarhovih najemnikov iz Vidma (Udin).¹⁰⁸ Dokumentirane pristojnosti upravitelja se v glavnem omejujejo na sodstvo: 1450 je bil Jurij Dornberški na tem položaju pristojen za izvedbo neke sodne preiskave, 1476 pa je Hans Schwab z grofom Leonardom korespondiral glede postopka apelacije na drugi instanci.¹⁰⁹ Vicedom je igral vidno vlogo v finančni upravi. Čeprav ni izpričana njegova udeležba v obračunski komisiji (katere sestava je resda razvidna iz enega samega dokumenta¹¹⁰), se v obračunih kaže kot uradnik, ki je od oskrbnikov prevzemal redna nakazila iztržkov gospostev, hkrati pa tudi izdajal določena namenska sredstva.¹¹¹ Leta 1401 zasledimo vicedoma Gregorja

⁹⁸ ŠTIIH, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 194.

⁹⁹ Ibid., 192, 197.

¹⁰⁰ Ibid., 194–200.

¹⁰¹ Ibid., 197.

¹⁰² V tridesetih letih 14. stoletja maršal, kuharski mojster in komornik; dvorni mojster se je obdržal do leta 1350. Ibid., 199–200.

¹⁰³ S presledki se omenja še v 15. stoletju. Ibid., 194.

¹⁰⁴ Ibid., 181.

¹⁰⁵ Na splošno: ibid., 195–6; glede kovništva: JOPPI, »Documenti Goriziani del secolo XIV«, *AT*, n. v., 17 (1891), št. 325, str. 323.

¹⁰⁶ CZOERNIG, *Das Land Görz und Gradisca*, 694–5.

¹⁰⁷ F. Kos, »Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori«, št. 63, str. 121–2; št. 83, str. 141.

¹⁰⁸ JOPPI, »Documenti Goriziani del secolo XIV«, *AT*, n. v., 17 (1891), št. 306, str. 300.

¹⁰⁹ HHStA, HS 534, fol. 360' (1450); fol. 266', (1476), po: F. Kos, *Izpiski in prepisi*, 158, 113.

¹¹⁰ Iz obračuna za Rihemberk 1402. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 128.

¹¹¹ CHMEL, »Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz«, 291–4, 319; M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 119, 120, 127, 131.

Dornberškega na finančni misiji v Vidmu (Udinah) v zvezi z nekim posojilom.¹¹² Skupaj z njim se je tam mudil tudi goriški kancler Friderik. O tem, da je pisarna s kanclerjem na čelu predstavljala pomemben steber centralne uprave, ne more biti nobenega dvoma.¹¹³ V prid solidno organiziranemu kolektivu z znatnim obsegom poslovanja priča nenazadnje dejstvo, da je bil kancler dolžan o poslovanju svojega urada polagati letni obračun.¹¹⁴

Na lokalnem nivoju se je komorna posest delila v urade, ki so bili glede na prevladujočo gospodarsko dejavnost lahko urbarialni ali pa mitninski, pri čemer tudi v okviru slednjih ni bilo izključeno upravljanje z manjšo (dopolnilno) zemljiško posestjo.¹¹⁵ Sedeže teh uradov – po pravilu so izhajali iz nekdanjih gospostev ministerialnih rodbin – so predstavljali gradovi, ki so obenem imeli tudi obrambno-vojaško vlogo. Nadzor nad zemljiškim gospostvom (uradom) je opravljal oskrbnik (*officialis, amtman, tudi gastaldio*), odstavljivi uradnik, ki je o svojem poslovanju letno polagal obračun pred komisijo pod predsedovanjem glavarja. Ločeno od tega je bila organizirana oskrba samega gradu in s tem zvezane vojaške zadolžitve.¹¹⁶ Na gradove je grof postavljaj svoje kastelane, ki so grad lahko prejeli v grajski fevd (*feudum habitantie, burglehen*) ali pa so bili nanj le nastanjeni (*behaust*). V prvem primeru je šlo za običajni fevdni odnos: plačilo za varovanje gradu in gospostva je kastelan prejel v obliki zemljiške posesti, ki je pripadala gradu in formalno ni bila del gospostva (običajno je šlo za nekaj hub).¹¹⁷ Bistveno razliko med to obliko in pravim fevdom sta poleg obsega posesti predstavljala obvezno rezidiranje na gradu ter odstavljalnost. V drugem primeru je bil kastelan povsem običajen odstavljiv uradnik, ki je svoje delo (*custodiam castris, burghut*) opravljal proti plačilu. Tudi v tem primeru je sredstva za to najverjetneje črpal iz grádu pripadajoče posesti v sklopu oskrbe gradu, vendar je nastanjeni kastelan moral o svojem gospodarjenju polagati račune.¹¹⁸

Oskrbnik je bil odgovoren za celotno poslovanje gospostva oz. urada, ki ga je nadzoroval s pomočjo nižjih uradnikov; ti so v sodobnih virih omenjeni zelo redko¹¹⁹ ali pa sploh ne. Na podlagi mlajših virov Milko Kos navaja biriče, pobiralce desetine, lovske mojstre, sle in različne hlapce.¹²⁰ Uradi oz. gospostva se v upravnem smislu navzdol niso delili. Edina obstoječa nižja organizacijska enota je bila župa, običajno v obsegu ene ali največ nekaj vasi. Načelovali so jim od prebivalstva voljeni (in v nekaterih primerih od uradne oblasti potrjeni) župani, ki so v zameno za določene, od gospostva naložene organizacijske dolžnosti (skrb za redno izpolnjevanje podložniških obveznosti), uživali nekatere ugodnosti.¹²¹ Neurbarialni uradi so bili deloma oddani v zakup (npr. davčni urad in deželno sodišče v Latisani) ali pa so z njimi upravljali običajni oskrbniki.

¹¹² Joppi, »Documenti Goriziani del secolo XV«, *AT*, n. v., 18 (1892), št. 2, str. 6.

¹¹³ ШТИН, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 198.

¹¹⁴ Repertorij goriškega arhiva iz 16. stoletja navaja sicer neohranjene obračune goriških kanclerjev med leti 1426 in 1479. HHStA, HS 534, fol. 234', po: F. Kos, *Izpiski in prepisi*, 102.

¹¹⁵ Npr. mitninski urad Planina. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 132.

¹¹⁶ Goriški viri (predvsem regesti iz 16. stol.) uporabljajo izraz oskrba (*pflug*) skoraj brez izjeme za oskrbo gradu, ki nima nobene zveze z oskrbo zemljiškega gospostva, urada, ki se v virih druge proveniencie običajno označuje s *pflug*.

¹¹⁷ Glej zgoraj, str. 167.

¹¹⁸ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 121.

¹¹⁹ E.g. *schergo* v Latisani (СМЕЛ, »Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz«, 291; »ein chnecht der mir uber jar meiner herren recht hilft inzebringen« v Švarceneku (M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 120); *portner, diener* v Belgradu (СМЕЛ, *ibid.*, 296).

¹²⁰ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 64.

¹²¹ O vlogi in položaju županov obsežno razpravlja M. Kos, *ibid.*, 64–8.

C) OBSEG IN VIRI PRIHODKOV

V gospodarski strukturi goriške komorne posesti je s 75-odstotno udeležbo v skupnem dohodku močno prevladovala agrarna produkcija. Skoraj vsi uradi, ki so ob koncu 14. stoletja sestavljali omenjeni posestni kompleks, so bili izključno agrarni. Izjemo sta predstavljala le urada Planina in Latisana; prvi s pomembno mitninsko postajo, katere letni donos (180 m β) je nekako dvakrat presegal dohodke od tamkajšnje zemljiške posesti, pri drugem izrazito urbanem okolju, katerega gospodarsko gonilo je bila pristaniška dejavnost, pa so glavnino dohodka – skupaj 77% – predstavljali: dac na trgovski promet (137 m β), mitnina (58 m β) in deželno sodišče (21 m β). Nekako istega ranga so bili dohodki od daca in mitnine v goriškem uradu (skupaj 250 m β), vendar tu še zdaleč niso dosegali primerljivega deleža v razmerju do donosa zemljiške posesti. Ta je v goriškemu uradu s 1270 markami, kar je v skupnem letnem prihodku predstavljalo 52%, presegal seštevek urbarialnih dohodkov vseh ostalih uradov. Vzrok za nadpovprečno donosnost, ki je bila posledica velikosti pa tudi visoke posestne koncentracije osrednjega zemljiškega urada, tiči v vlogi neposrednega zaledja deželne prestolnice, ki mu je samoumevno pripadala. S 350 markami letnega donosa oziroma 12% nekoliko izstopa tudi urad Belgrado, kar pa je posledica kombinacije obsežnosti (urad je združeval ozemlje treh prvotnih gospodstev)¹²² in ugodnih naravnih pogojev za kmetijsko pridelavo.¹²³ Kot tipično goriške lahko označimo urade na Krasu z letnim donosom med 100 in 200 markami; Rihemberk (194 m β oz. 7% skupnega prihodka), Švarcenek (177 m β oz. 6%) in Spodnji Kras (103 m β ali 4 %).

Povprečni donos na posestno enoto (hubo) se je na goriškem delu posesti (za furlanska gospostva nimamo ustreznih podatkov) gibal med dobrima dvema markama in pol ter marko in četrt. Največji je bil v goriškem uradu (2 m 97 β), nekoliko manjši (blizu dveh mark) v uradih Rihemberk in Planina, medtem ko se je na Krasu (v uradih Spodnji Kras in Švarcenek) gibal nekoliko pod poldrugo marko. (TAB. 28).

TAB. 28. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v uradih goriške deželnoknežje posesti 1398¹²⁴

uradi	število hub	renta	delež rente na hubo
<i>Gorica</i>	409	1066 m β	2 m 97 β
<i>Rihemberk</i>	83,5	164 m β	1 m 154 β
<i>Planina</i>	43	85 m β	1 m 156 β
<i>Spodnji Kras</i>	71,5	103 m β	1 m 70 β
<i>Švarcenek</i>	135,5	170 m β	1 m 41 β

Mitnina je s 329 markami prinašala v komorno blagajno 12% letnega prihodka. Odstotek bi bil vsekakor večji, če bi upoštevali vse goriške mitnice na obravnavanem ozemlju. Ob koncu 14. stoletja niso bile zajete v sklop komorne posesti mitnice v Peči pri Mirnu, Lokvi in Rupi,¹²⁵ ki so bile najverjetneje oddane v zastavo.¹²⁶ Večina dohodka od »komorne« mitnine (55%) je odpadla na mitnico v Planini; ta je stala na najpomembnejši srednjeveški

¹²² Glej zgoraj, str. 168.

¹²³ Slednjo trditev lepo ilustrira dejstvo, da je kar 82% urbarialne oddaje predstavljalo žito, pri čemer je bil delež pšenice (v okviru žitnega deleža) 70%.

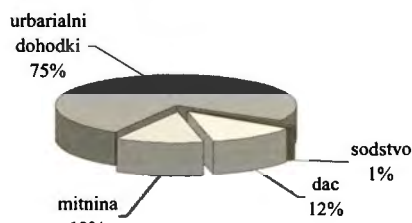
¹²⁴ Pod rubriko »renta« je vnesen le donos urbarialnih hub. Urada Belgrado in Latisana zaradi pomanjkanja ustreznih podatkov v prikazu nista upoštevana.

¹²⁵ Kost, *Potujoči srednji vek*, 41.

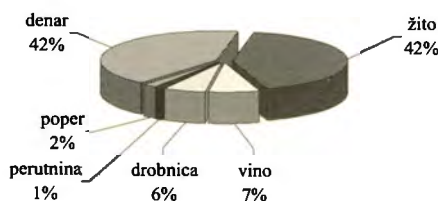
¹²⁶ Cf. HHSa, List. Rep. I, 1390, sep. 15., Venedi; HS W 43, fol. 209^v-10 (1393, mar. 19., Gradež), po: F. Kos, Izpiski in prepisi, 645-6, 318.

prometnici preko slovenskega ozemlja, ki je povezovala Ogrsko z Italijo.¹²⁷ Okoli 75 mark (23%) je prinašala goriška, nekaj manj (58 m β ali 18%) pa latisanska mitnina. Ostalo je pripadlo t. i. sejmskim mitninam oz. tržninam, kot je bila denimo tista v Kačičah v uradu Švarcenek, ki so jo pobirali na vsakoletnem sejmu ob proščanju.¹²⁸ Enak delež (12%) je odpadel na t. i. dac (*daeczie*), še en vir dohodka, ki je temeljil na trgovskem prometu. Plačeval se je od prodaje vseh trgovskih artiklov, ki so na trgu dosegali količkan opazen promet;¹²⁹ v Gorici je letno dosegal višino okoli 175 mark, v Latisani pa nekoliko manj, 137 m β. To je bila hkrati tudi edina obdavčitev mestnega prebivalstva na Goriškem. Grofje so jo namesto v nemških deželah običajnega (hišnega) davka (*stewer*) uvedli po zgledu severnoitalijanskih oblasti, prejkone zaradi večjega donosa.¹³⁰

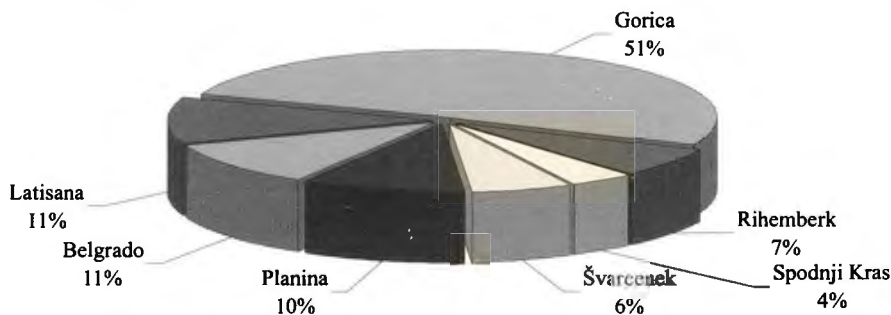
En odstotek letnega donosa komorne posesti je odpadel na sodne globe in ostale prihodke deželskih sodišč. Čeprav so podatki ohranjeni le za Planino (13 m β) in Latisano (21 m β), morebitna kompletna podoba zaradi relativno majhnih zneskov, zvezanih s poslovanjem deželskih sodišč (ti so bili verjetno upoštevani v sklopu ostalih denarnih dajatev posameznih uradov),¹³¹ deleža ne bi bistveno dvignila.¹³²

GRAF. 26. Struktura gospodarskega potenciala goriške deželno knežje posesti 1397.

GRAF. 27. Struktura prihodka goriške deželno knežje posesti 1397.

GRAF. 28. Deleži posameznih gospostev glede na prihodke goriške deželno knežje posesti 1397.

¹²⁷ Kosi, *Potujoči srednji vek*, 210.

¹²⁸ Glej zgoraj, str. 165.

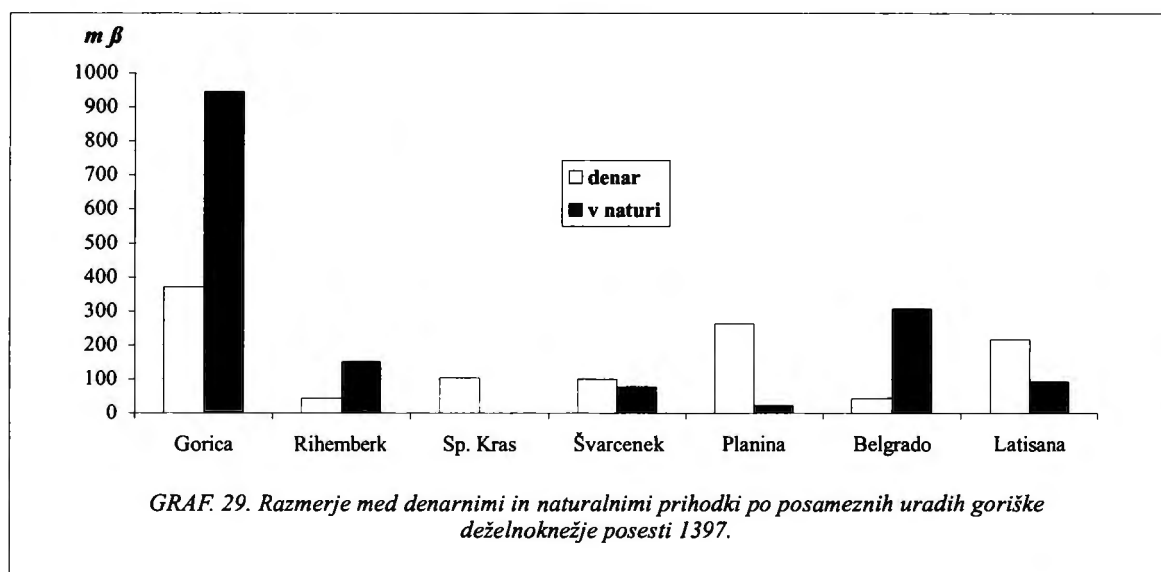
¹²⁹ Cf. DAROVEC, *Gospodarstvo severozahodne Istre*, 67–8.

¹³⁰ Primerjaj določilo goriškega statuta iz leta 1307, F. Kos, »Najstarejši statut mesta Gorice«, 283–4.

¹³¹ Kot je to npr. razvidno iz obračuna mitninskega urada v Planini. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 132.

¹³² Sklepam, da v nobenem primeru ne bi presegel 5%.

S pretežno urbarialnim značajem gospodarstva povsem soglaša tudi prevladujoči naravni delež v strukturi celotnega letnega prihodka. Skupek vseh naravnih prihodkov je s 1600 markami predstavljal 58%; od tega 42% (1166 m β) žito, 7% (197 m β) vino, 6% (178 m β) drobnica, 2% (42 m β) poper in 1% (19 m β) perutnina. Preostalih 42% je s 1146 markami odpadlo na denarne prihodke. Vendar ta vzorec nikakor ni avtomatično prenosljiv na vse ožje enote goriške komorne posesti. Na nivoju posameznih uradov je podoba dokaj raznolika. Naravna oddaja je prevladovala v rihemberškem in belgrajškem, predvsem pa v goriškem uradu, ki je zaradi visokih absolutnih vrednosti v največji meri vplival na celotno stanje. Visok delež denarnih prihodkov v uradih Latisana in Planina gre predvsem na račun neurbarialnih dajatev, vendar je pri slednjem tudi denarni delež med dohodki od zemljiške posesti z 72% močno prevladoval. Podoben trend, čeprav manj intenziven, lahko opazujemo še pri enem od kraških uradov, Švarcenuku, medtem ko so pri uradu Spodnji Kras zaradi zastave vsi dohodki preračunani na denarni ekvivalent in ugotavljanje dejanskega stanja ni mogoče.

D) OBSEG IN VRSTE IZDATKOV

V zvezi z izdatki goriških deželno knežjih uradov je najprej treba opozoriti na problem, povezan z ohranjenostjo uporabljenih virov. Edini obstoječi obračuni (ki so tudi temelj pričujoče raziskave) so namreč ohranjeni v prepisu v registraturni knjigi,¹³³ kjer so nekateri deli – najverjetneje gre izključno za izdatkovne postavke – zavestno izpuščeni.¹³⁴ Primerjava med prihodki in remanenco izkazuje izdatke v večjem obsegu, kot so zabeleženi v samem besedilu. Pri tem gre tako za izdatke v pravem pomenu besede kakor tudi za izplačila v deželno knežjo blagajno, torej dele dobička od posameznega urada. Tovrstne težave so največje pri uradih Gorica, Rihemberk in Latisana, kjer

¹³³ HHSStA, HS 594, fol. 1–17.

¹³⁴ Najočitneje je to opazno pri dveh obračunih za Rihemberk. V prvem (1397) je v bilanci govora o preračunavanju dukatov v pfenige, medtem ko v predhodnem tekstu ni zaslediti nobenega zneska v zlati valuti. V drugem (1401) dobesedno stoji: »So hat er awzgeben nach versigellen brief, seinem awzgebpuh und noch zedeln und gewissen etc.« vendar vse omenjeno zaman iščemo v nadaljnjem besedilu. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 121, 130.

dejansko ni mogoče ugotoviti pravega razmerja med izdatki in dobičkom urada. V goriškem uradu je ločeno dokumentiran primanjkljaj (104 m 117 β), znan je tudi del dobička v višini 257 m 51 β, nedoločljivih pa je 747 mark. Od tega sem jih 200 (po analogiji z razmerami v ostalih uradih!) uvrstil med izdatke, tako da znaša izplačani del dobička goriškega urada v obračunskem letu 1397 – po takšni interpretaciji – 547 m β. Podobno sem postopal pri rihemberskem uradu; od skupne nerazčlenjene vsote 195 m 94 β sem med izdatke uvrstil 70 mark, torej upoštevam izplačani dobiček v višini 125 m 94 β, in pa pri mitnini v Latisani, kjer sem od skupne vsote 105 m 151 β štel med izdatke naturalni del (47 m 15 β), pri čemer upoštevam izplačani dobiček v višini 58 m 136 β.

Ob koncu 14. stoletja so izdatki goriških deželno knežjih uradov znašali okoli 878 mark β. Od tega je 37% neopredeljivih (glej prejšnji odstavek), približno toliko (36%) so predstavljala izplačila osebju, kjer so največji del obsegala izplačila za grajsko stražo, 1% je odpadel na (dokumentirane) potne stroške, niti toliko pa ni dokumentiranih stroškov za obrtniška, predvsem vzdrževalna dela na deželno knežjih zgradbah (zaradi česar tudi niso zajeta v grafičnem prikazu). Relativno visok delež primanjkljaja (27%) je šel v pretežni meri verjetno na račun podložniške nelikvidnosti, deloma pa je bila vzrok tudi opustelost, ki ob koncu 14. stoletja na obravnavanem ozemlju še ni bila tako zelo akutna¹³⁵ in je v nekaterih primerih dokazano posledica vojnega pustošenja.¹³⁶ Kot razlog za primanjkljaj navaja vojne razmere tudi obračun latisanskega daca, in sicer naj bi za dobrih 12 mark škode povzročala trimesečna blokada ceste.¹³⁷ V precejšnjem deležu neopredeljivih izdatkov se najverjetneje skrivajo stroški vzdrževalnih gradbenih del, potni stroški, izdatki za sle ipd., gotovo pa tudi del izplačil kastelanom za grajsko stražo in plač ostalih uradnikov (oskrbnikov uradov, ...); predvsem mislim tu na gospodstvu Gorica in Rihemberk.

Prevlada naturalnih prihodkov se odraža tudi v strukturi izdatkov. Deželno knežja finančna uprava je skušala v svoji blagajni zadržati čim več denarja in kolikor mogoče obveznosti kriti v naturi. Takšno plačilno politiko je bilo mogoče izvajati nad vsemi sloji uradnikov; od kastelanov in oskrbnikov uradov pa do slov in hlapcev.¹³⁸ Tako najdemo v letu 1397 med izdatki kar za 582 m β žita, kar predstavlja polovico vseh tovrstnih prihodkov, medtem ko je denarja komaj 248 mark ali 22% denarnih prihodkov. Ostale naturalne dobrine so kot plačilo prihajale v poštev v manjši meri; izdatki v perutnini in jajcih so predstavljali 31% prihodkov, izdatki v drobnici 14%, medtem ko pri vinu delež izdatkov v skupni količini ni dosegel niti 1%. Urbarna oddaja v teh primerih pač ni tako močno presežala potreb goriškega dvora in deželne administracije, kot je to opazno pri žitu. Posebno vlogo je imel poper, ki so ga v manjših količinah oddajali v uradih Latisana, Belgrado in Rihemberk,¹³⁹ sicer pa je pretežno izviral iz mitninskega urada Latisana, sklepam, kot plačilo mitnine za transport istovrstnega blaga (v določenem odstotku od količine). Kot tak je torej predstavljal sprejemljivo plačilno sredstvo, kar za tedanje evropske razmere ni nobena posebnost,¹⁴⁰ o čemer dodatno priča tudi fiksiranje dela podložniških dajatev v popru. Na podlagi ohranjenih virov je nemogoče ugotoviti, s kolikšnim delom je bil poper udeležen v dobičku; med izdatki je predstavljal delež nekje med enim in petimi odstotki. V

¹³⁵ Ibid., 69 ss. Za intenziteto opuščanja kmetij na Krasu po letu 1400 je ilustrativen primer urada Švarcenek na dveh zemljevidih, izdelanih na podlagi obeh znanih urbarjev. BLAZNIK, »Razmerje med zasedenimi in opustelimi kmetijami, Gospodstvo Švarcenek (okoli 1400; 1412)«, GDZS, I/1, 93, 95.

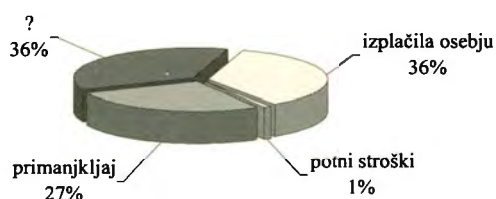
¹³⁶ E.g. v uradu Belgrado v kraju S. Maria di Sclaunico. CHMEL, »Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz«, 295.

¹³⁷ Ibid., 291.

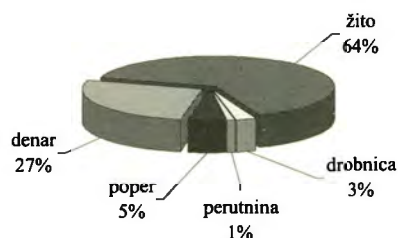
¹³⁸ E.g. v uradu Švarcenek, M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja 2*, 120.

¹³⁹ CHMEL, »Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz«, 290, 294 ss; M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja 2*, 121, 128–30.

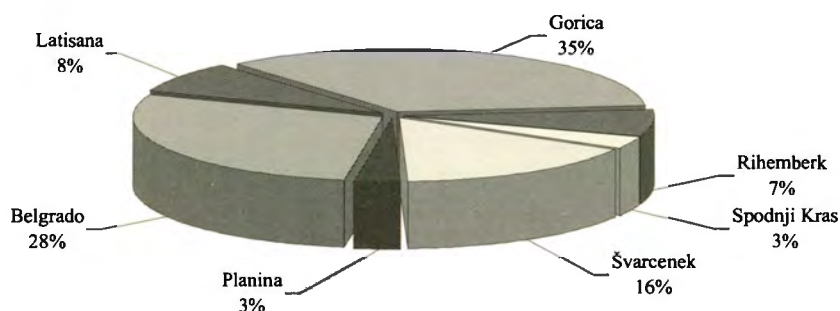
¹⁴⁰ KULIŠER, *Splošna gospodarska zgodovina 1*, 398–9.

GRAF. 30. Vrste izdatkov goriške deželnoknežje posesti 1397.

GRAF. 31. Struktura izdatkov goriške deželnoknežje posesti 1397.

GRAF. 32. Deleži posameznih gospostev glede na izdatke goriške deželnoknežje posesti 1397.

isti vsoti je bilo žito zastopano z okoli 64%, denar s 27%, drobnica s 3% (ok. 26 m β) in perutnina z 1% oziroma 6 markami (GRAF. 31).

Zaradi pomanjkljivih podatkov bi bilo tvegano podrobneje razpravljati o deležih posameznih uradov v skupni vsoti izdatkov goriške deželnoknežje posesti. Ponazoritev na podlagi deloma prirejenih podatkov (GRAF. 32) naj služi bolj za orientacijo. Kljub temu je na podlagi obstoječih virov mogoče nakazati nekatere splošne smernice. Če izvzamemo nekoliko odmaknjena furlanska urada, kjer je opazna nekakšna avtonomija (lokalni administrativni stroški so se krili iz dohodkov posameznega urada), se kaže goriška finančna uprava posesti tostran Soče bolj centralizirana. Dejstvo, da se obračunski saldi (remanence) pojavljajo v dokaj visokih zneskih v le enem ali dveh uradih, medtem ko jih drugje praktično ali pa sploh ni, kaže na neenakomerno porabo sredstev iz posameznih uradov. Remanenca v višini 212 mark, zabeležena v uradu Švarcenek ob koncu obračunskega leta 1396, kaže na zelo nizke izdatke vsaj leto ali dve pred tem (prim. donos urada v TAB. 28), medtem ko so za leto 1397 knjiženi dokaj visoki izdatki za grajsko stražo, ki se ne omejujejo le na omenjeni urad, po drugi strani pa je bil del sredstev švarceneškemu kastelanu izplačan iz rihemberškega urada.¹⁴¹ Ob koncu obračunskega leta 1397 je visok saldo dokumentiran v goriškem uradu, štiri leta kasneje pa denimo v uradu Rihemberk. Opisane razmere vsekakor

¹⁴¹ M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 119–20.

nakazujejo vsaj omejene pristojnosti lokalnih uradnikov pri razpolaganju z denarnimi in ostalimi sredstvi.

E) VIŠINA, DELEŽ IN REALIZACIJA DOBIČKA

Dobiček goriške deželnoknežje posesti je v obračunskem letu 1397 dosegel 1861 mark soldov, kar je predstavljalo 68% letnega prihodka. Kolikor je šlo za denarna sredstva, so deloma odtekala v deželnoknežjo blagajno sproti v skladu s potrebami. Za transfer je skrbel vicedom, ki je denar očitno prevzemal osebno proti izstavitvi pobotnice.¹⁴² Preostanek, običajno manjši del, so uradniki izročali vicedomu ob polaganju obračuna. Dobiček je odtekal na dvor tako v denarju kot tudi v naturalnih dobrinah. Zaradi razmeroma kratkih razdalj transport živil ni povzročal posebnih preglavic, še posebej če vemo, da so kapacitete goriškega urada več kot zadoščale za kritje dvornih potreb po prehrabnih artiklih. Čeprav je za potrebe dvora dokumentiran le prevzem vina,¹⁴³ ne more biti nobenega dvoma, da se je podobno godilo tudi z ostalimi živili. Proizvodni viški so bili namenjeni prodaji, za katero so običajno poskrbeli oskrbniki uradov; če je ob koncu obračunskega leta ostala še kakšna zaloga, je obračunska komisija določila njeno vrednost (*anschlag*) ter jo obračunala. S tem je bila zaloga živil v bistvu odprodana oskrbniku, ki je bil tako z ene strani zadolžen, z druge pa motiviran, da blago čim bolje spravi v promet.

¹⁴² E.g. CHMEL, »Aus einem Rationarium und Diplomatarium der Grafen von Görz«, 290-94.

¹⁴³ Obračun za goriški urad: »Der wein ist aller gen hof geantwurt, was des nicht verhaufft ist«. M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 127.

LOŠKO GOSPOSTVO FREISINŠKE ŠKOFIJE

A) TERITORIALNO-POSESTNI RAZVOJ

Freisinška škofija je svojo gorenjsko posest dobila z več cesarskimi podelitvami med letoma 973 in 1033, ki so sodile v sklop administrativne in obenem vojaško-obrambne reorganizacije obmejnega ozemlja na jugovzhodu cesarstva po končanem obdobju madžarskih vpadov. Z namenom, da bi stabilizirali to dokaj ranljivo območje, so Otoni in Salijci razmeroma redko poseljeno zemljo, ki je prešla v kraljevo last, podeljevali svetnim dinastom in cerkvenim knezom, ki so uvajali organizacijo zemljiških gospostev. Vse darovnice, ki so škofiji prinašale posest na Gorenjskem (junija 973 Selško dolino in vzhodni del Sorškega polja; novembra 973 vzhodni del Poljanske doline in zahodni del Sorškega polja; novembra 1002 – začasno, do 1006, dokončno po zamenjavi s kapitljem ok. 1030 – Stražišče in besniško-lipniško ozemlje),¹ so bile formirane na način, ki je opisoval mejo podarjene posesti, pri čemer so se nove podelitve naslanjale neposredno na že pridobljeno posest. V takih okoliščinah freisinškim škofom ni bilo težko oblikovati teritorialno sklenjenega zemljiškega gospostva, ki je v svojem jedru – Sorškem polju s Selško in Poljansko dolino ter besniškim ozemljem – merilo kakih 500 km². Izjema je bila le dislocirana posest okoli Dovjega, ki sta jo od ostale posesti ločila briksenski škofiji pripadajoča Bohinjski kot in Pokljuka.²

Do konca 15. stoletja se zaokrožen teritorij gospostva navzven skorajda ni spreminjal. Izjema so bili manjši in deloma le začasni pomiki meje: na severovzhodu, kjer so ortenburški ministeriali s Pustega gradu pri Lipnici (Waldenberg) ob koncu 12. in v 13. stoletju pritiskali na škofijsko ozemlje v okolici Stražišča in Okroglega; na vzhodu, kjer so Andeški in njihovi ministeriali ob koncu 13. in v začetku 14. stoletja frekventno ogrožali območje Jame ter na jugovzhodu, kjer so skozi celotno 13. stoletje grožnjo gospostvu predstavljali Spanheimi in njihovi ministeriali Jeterbenški.³ Sočasno je potekala intenzivna izgradnja gospostva navznoter. Prvi rezultati kolonizacije so razvidni že iz urbarialnega popisa sredi 12. stoletja.

¹ MGH *DDO II*, št. 47, str. 56–7; št. 66, str. 78–9; MGH, *DDH II*, št. 32, str. 35; SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch* 1, št. 164, str. 146. Vse darovnice se niso ohranile. Medtem ko se je zadnja (iz l. 1033) še l. 1798 nahajala na loškem gradu (KLUN, »Verzeichniß«, 59), pa nimamo prav nobene informacije o podelitvi zahodnega dela Poljanske doline. Doslej se je domnevalo (BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 26), da se je na ta teritorij nanašala menjalna pogodba med freisinškim škofom in kapitljem iz okoli leta 1030 (SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch* 1, št. 23, str. 31–2), vendar zadeva ta po mojem mnenju prej severovzhodni del Sorškega polja okoli Stražišča ter besniško in lipniško ozemlje (*»predium Strasista vocatum, et quicquid intra tres fluvios Libniza, Sabum, Zoura . . . situm est«*), ki ga je Henrik II. l. 1002 daroval škofu Goteskalku († 1006) *»et post illius vitę terminum Frisingensis eclesię canonicis«* (MGH *DDH II*, št. 32, str. 35). Povezavo obeh dokumentov je v predlaganem smislu razumel, a le mimogrede omenil že ŽONTAR, *Zgodovina mesta Kranja*, 15. Rahel dvom o Blaznikovi rešitvi izraža tudi HÖFLER, »Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani«, 312–3.

² BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 11–5.

³ BLAZNIK, »Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju«, 146–9; IDEM, »Zemljiška gospostva na besniškem ozemlju«, 245.

Notitia bonorum de Lonca navaja na ozemlju gospodstva nekaj manj kot 290 hub (poleg tega tri dvore in pol), med njihovimi užitci pa tudi že bavarske in koroške koloniste (TAB. 29). Sprva je kolonizacija posegla predvsem v ravninski svet (Sorško polje) ter v razmeroma široka dna dolin ob spodnjem toku Sorščice (do Železnikov), Poljanščice (do Hotavelj), Besnice in Lipnice, takoj zatem pa tudi na njihove prisojne obronke in položno dovško pobočje v Gornjesavski dolini; vse to je bilo dokončno poseljeno nekako do konca 13. stoletja. Nekoliko kasneje, do sredine 14. stoletja, so priseljenci posedli tudi osojne lege Selške in Poljanske doline, kjer so prvi med njimi začeli krčiti gozd v drugi polovici 13. stoletja.⁴ S tem je bila prva (srednjeveška) faza načrtne kolonizacije zaključena, rezultat pa zavidljiv: v dobrem stoletju se je število hub v mejah loškega gospodstva za več kot trikrat povečalo. Neznaten porast (v Poljanski dolini celo rahel upad) v naslednjih dveh stoletjih priča, da se je poseljenost ob koncu 13. stoletja že precej približala optimalnemu stanju (TAB. 29).

TAB. 29. Rast freisinškega loškega gospodstva ok. 1160–1501 (v številu hub)⁵

leto	Sorško polje	Besniško	Poljanska dolina	Selška dolina	Dovje	Σ
ca. 1160	114 + 3,5 dvori	?	169		4	287 (+)
1291	323	18	493	311	26	1171
1501	329	21	479	330	26	1185

Najverjetneje je treba pretežni del omenjenega porasta umestiti v čas pred zaključkom prve faze kolonizacije – urbar namreč dokumentira okoli pol stoletja zgodnejše stanje – to pa pomeni, da lahko razmere s konca srednjega veka z nekoliko rezerve prenesemo na celotno 15. stoletje. V tem času je gospodstvo sestavljalo 17 žup oz. uradov (*supp, officium*) z okoli 1185 hubami (TAB. 30).

TAB. 30. Posesti gospodstva Škofja Loka v 15. stoletju⁶

urad	število posestnih enot		urad	število posestnih enot	
	pod neposr. upravo	v fevdu		pod neposr. upravo	v fevdu
Bitnje	223	29	Žiri	90	
gadmarski	30		Hlevni vrh	30	
Godešič	76	10	Strmica	71	
Poljšica	21	18	Stripnik	70	
Brode	37	2	Selce	86	
Javorje	63		Rudno	66	
koroški	81	2	Sorica	37	
Poljane	96		Dovje	26	
Hotavlje	82				
			skupaj	1185	61

⁴ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 40–1; IDEM, »Zemljiška gospodstva na besniškem ozemlju«, 256; IDEM, »Freisinška županija Dovje«, 7–8.

⁵ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 127–8, 165; IDEM, »Kolonizacija in kmetstvo podložništvo na Sorškem polju«, 151–9; IDEM, »Zemljiška gospodstva na besniškem ozemlju«, 245; IDEM, *Kolonizacija Selške doline*, 18; IDEM, »Kolonizacija Poljanske doline«, 21; IDEM, »Freisinška županija Dovje«, 11.

⁶ BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospodstvo*, 48–31; IDEM, *Urbarji freisinške škofije*, 211, 315; IDEM, »Kolonizacija in kmetstvo podložništvo na Sorškem polju«, 175–87; IDEM, »Zemljiška gospodstva na besniškem ozemlju«, 250–56.

B) SISTEM UPRAVE POSESTI

Pri organizaciji ozemlja se je gospostvo naslonilo na obstoječe župe. Te so bile spremenjene v nižje administrativne enote, urade (*officia/ämter*), v okviru teh pa je bila zemlja razdeljena v hube.⁷ Župani so obdržali svoj status v odnosu do lokalnega prebivalstva, medtem ko so bili na drugi strani kot načelniki uradov vključeni v gosposčinsko upravo. Tak organizacijski model je bil uporaben tudi za novonaseljena območja, saj je freisinska administracija vodila na ozemlje loškega gospostva večje zaključene skupine kolonistov, ki so bili zmožni oblikovati svoje urade. Tako so, denimo, priseljenci z ozemlja freisinske dieceze pretežno naselili dva urada na Sorškem polju: bavarskega (kasnejšega bitenjskega) in gadmarskega,⁸ prišleki s Koroške pa istoimenskega (tj. koroškega) v vzhodnem delu Poljanske doline. O homogenosti teh skupin priča ohranjanje tradicije, ki se kaže predvsem v poimenovanju načelnikov njihovih uradov; do terminološkega poenotenja ob koncu 15. stoletja so bili namreč ekvivalent »staroselskim« županom gadmar (*gadmarius*), bitenjski *preco* ter koroški *stifterius*. Poleg tega so predvsem v koroškem uradu zaznavni prežitki posebnega prava (pravica deljenja in prodaje hub) pa tudi ohranjanja stikov s staro domovino (tradicionalno vsakoletno romanje v Innichen).⁹ Uspeh tovrstne ureditve in načrtnega naseljevanja najbolje odseva nizek odstotek opustelih hub: urbar iz leta 1318 jih izkazuje le 2,2%, tisti iz 1501 pa 3,9%.¹⁰

Obsežna posest je terjala dobro razvit upravni sistem. Načeloval mu je oskrbnik (*capitaneus, pfleger*), odgovoren za vodstvo celotnega gospostva. Bil je nekakšen namestnik freisinskega škofa, ki ga je kot posestnika zastopal tudi na deželnem zboru. Umeščal in odstavljajl je nižje uradnike, nadzoroval uporabo škofu pripadajočih »regalij« (lov, ribolov, rudniški in gozdni regal), skrbel za obrambo gospostva ter za vzdrževanje grajskih in mestnih poslopjij.¹¹

Gospodarsko upravo, ki je bila organizirana v okviru t. i. kaščnega urada (*kastenamt*), je vodil kaščar (*granator, kastner*). Vodil je kolonizacijo, skrbel za ponovno umeščanje pustot, predvsem pa bdel nad podložniško oddajo in delovnimi obveznostmi pa tudi nad skladiščenjem in odprodajo naturalij na eni ter hrambo in porabo denarja na drugi strani. O svojem poslovanju je moral voditi dokumentacijo in, vsaj do srede 15. stoletja, o njej poročati neposredno v Freising v obliki letnih obračunov.¹² To kaže na neko stopnjo avtonomnosti, ki se je kasneje, ko je skrb nad obračuni gospostva prešla na oskrbnika, močno zmanjšala.¹³ S tem je bila vez med kaščarjem in centralno administracijo ukinjena in prvi je postal povsem podrejen oskrbniku ter je obračune o poslovanju kaščnega urada odslej polagal njemu. Kljub temu obstaja velika verjetnost, da je kaščar obdržal nadzor nad gosposčinsko blagajno.¹⁴ Ker se je pogosto dogajalo, da sta bili obe vodilni funkciji

⁷ Velikost hube je bila odvisna od reliefa; v loškem gospostvu se je gibala med 9 in 11 hektari. VILFAN, »Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju«, 322.

⁸ Kljub temu da je bil predvsem bitenjski urad (sicer zelo ekstenzivno) naseljen že pred prihodom bavarskih kolonistov, je novi element zaradi številčne premoči v organizacijskem smislu prevladal. Cf. BLAZNIK, »Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju«, 163–75; IDEM, *Urbarji freisinske škofije*, 68.

⁹ BLAZNIK, »Kolonizacija Poljanske doline«, 28.

¹⁰ Deleža sta izračunana na podlagi Blaznikove tabele (BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, tab. med str. 430–1) z upoštevanjem podatkov za urad Dovje v obeh zadevnih urbarjih (IDEM, *Urbarji freisinske škofije*, 211, 315).

¹¹ BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 59–60.

¹² *Ibid.*, 60–1.

¹³ Tovrstna praksa je dokumentirana od l. 1488 dalje. Računska revizija loškega kaščnega urada, 1488–1490 (*RFR 11*), fol. I ss.

¹⁴ To je razvidno iz zapisov na zunanji strani redkih ohranjenih kaščnih registrov, ki dokazujejo, da je oskrbnik prejemal denar od kaščarja: »Ich, Jacob Lamberger [oskrbnik], bekenn mit diser meiner handtgeschrift, das ich von meinem gueten frewndt Iorigen Sigesdorffer [kaščar], alle[s] das empfangen hab das in dem register [izdatkov] stett vnd sol im in der raytung abgezogen werden.« Kaščni register loškega gospostva, feb.–jun. 1491, (*RFR 13*), fol. 29'.

podeljeni eni in isti osebi,¹⁵ je večji del 15. stoletja težko razločevati med njunimi pristojnostmi. Situacija se je bolj ali manj ustalila z administrativno reformo leta 1491, ki je vsaj za kakih 30 let vzpostavila stari sistem ločevanja obeh položajev.¹⁶

Sistem nagrajevanja gosposčinskih uradnikov, ki je poleg plačil v naturi in denarju že v začetku vključeval tudi podeljevanje posesti v fevd, je privedel do drobljenja (sicer manjšega dela) posesti, ki je počasi polzela izpod neposredne škofijske uprave. Že *notitia bonorum* iz okoli 1160 beleži 12 fevdov.¹⁷ Njihovo število je v 13. stoletju spričo povečanja upravnega aparata občutno naraslo, kasneje pa se je ustalilo. V skladu z mlajšimi urbarji je bilo leta 1291 gospostvu odtujenih 98 hub; to število je do leta 1318 upadlo na 92 in se do leta 1501 ni spremenilo.¹⁸ Od teh je bil manjši del podarjen župnijam in samostanom ali pa oddan v zakup meščanom in podložnikom (večinoma razdrobljen na manjše dele).¹⁹ Večji del te posesti so imele v fevdu družine delujočih ali nekdanjih gosposčinskih nameščencev (*TAB. 30*).²⁰

C) OBSEG IN VIRI PRIHODKOV

Gospodarski potencial gospostva je temeljil predvsem na poljedelski produkciji in živinoreji, pri čemer je slednja – vsaj kolikor je mogoče ugotavljati na podlagi rent – predstavljala manjši del. Povprečni letni delež agrarnega sektorja se je v 15. stoletju gibal nekje med 1343 in 1620 markami (po obdobjih: 1396–1400, povprečno 1620 m β; 1437–1448, 1436 m β; 1476–1490, 1343 m β; 1493–1500, 1545 m β) oziroma med 86,5 in 90% celotnega prihodka. Poglavitni del tega so z okoli dvema tretjinama (oz. 949–1203 m β) predstavljali urbarialni dohodki, okrog 15% (224–270 m β) je prinašal podložniški davek, 10% (139–193 m β) desetina, en odstotek (6–21 m β) pa je odpadel na izredne dajatve. Od neagrarnih dejavnosti sta 6–9% (90–149 m β) letnega dohodka prinašala mitnina in sodstvo, po dva odstotka pa, pogojno rečeno, gostinska dejavnost (32–40 m β) in mestni davek (40 m β) (*GRAF. 33*). Vse skupaj je ob koncu 14. stoletja prinašalo gospostvu nekaj manj kot 1800 mark letnega prihodka, ki pa je skozi 15. stoletje rahlo padal (1437–1448, 1660 m β; 1476–1490, 1517 m β); trend se je obrnil šele v zadnjem desetletju, ko se je celotni dohodek gospostva s 1718 m β spet nekoliko bolj približal nekdanjemu stanju.

Urbarialni dohodki so bili skozi celotno stoletje dokaj stabilni; manjša nihanja so opazna le v denarni protivrednosti oddanega žita, na kar so vplivale spremembe – globalno gledano rast – cen (*GRAF. 7–9*). Razmerje med urbarialnimi prihodki in zemljiškim davkom je ostalo skozi celo obdobje nespremenjeno. Razlike v grafičnem prikazu (*GRAF. 33/d*) so zgolj navidezne, razlog pa tiči v tem, da obračuni s konca 15. stoletja (za razliko od sočasnih urbarjev)²¹ zemljiškega davka ne vodijo več pod posebno postavko, ampak ga preprosto prištevajo k činžu.²²

Zavest o davčnem značaju, ki ga je ta obveznost nekoč brez dvoma imela, se je, če ne že prej, verjetno v drugi polovici 15. stoletja spričo postopnega uveljavljanja deželnoknežjih

¹⁵ V obdobjih med leti: 1349–1367, 1437–1440, in 1455–1488. BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 450–4; KO Freising 1437–1450 (*RFR 2*), fol. 7, 47, 54.

¹⁶ BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 170–4; IDEM, *Urbarji freisinske škofije*, 63, 364–6.

¹⁷ »Absque his restant duodecim beneficia, que diuisa sunt inter diuersos officiales ...«, BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 128.

¹⁸ BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 53, 408–29.

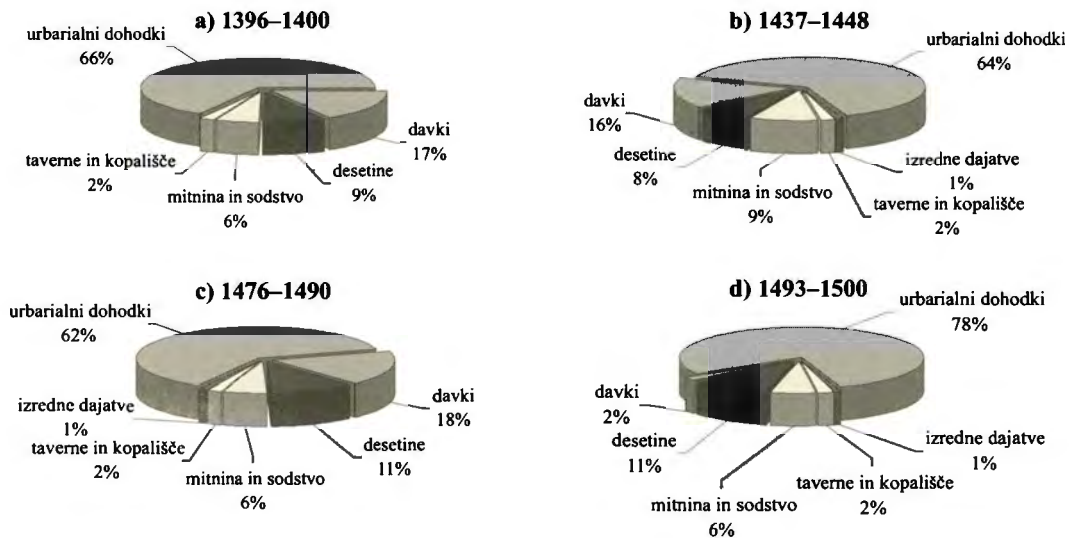
¹⁹ BLAZNIK, »Kolonizacija in kmetško podložništvo na Sorškem polju«, 187–202.

²⁰ BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 222–40; IDEM, »Kolonizacija in kmetško podložništvo na Sorškem polju«, 175–87.

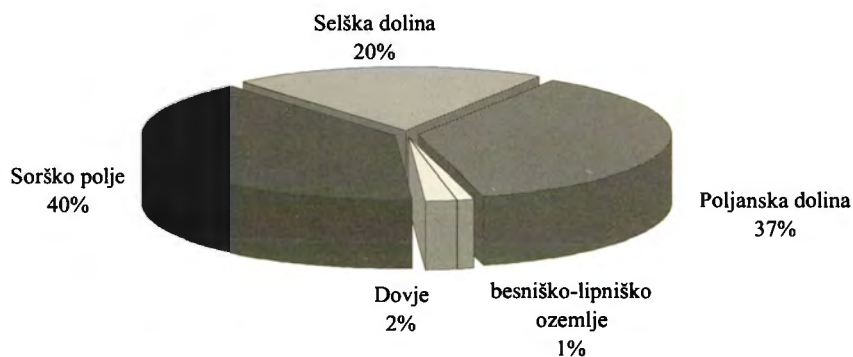
²¹ BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 288 ss; Priročni urbar freisinskega loškega gospostva pred l. 1493, BayHStA, HL 4, fasc. 36, št. 196.

²² *RFR 16, RFR 18, RFR 19.*

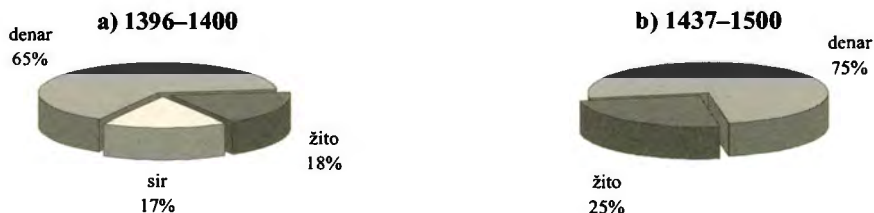
ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

GRAF. 33. Struktura gospodarskega potenciala freisingškega loškega gospostva 1396–1500.

GRAF. 34. Delež urbarialnih prihodkov posameznih delov freisingškega loškega gospostva ob koncu 15. stoletja.

GRAF. 35. Struktura prihodka freisingškega loškega gospostva 1396–1500.

davkov že izgubila in so jo pojmovali kot običajno urbarialno dajatev. To morda ne velja edino za mestni davek, ki ga obračuni 15. stoletja beležijo ločeno (kot *stewer ciuitatis*) od zemljiškega (*stewer extraneorum*).²³ V okviru za »zemljiški davek« (med 13,5% in 15,5% letnega dohodka) povečanih urbarialnih dohodkov so približno enakovredna deleža prispevali uradi na Sorškem polju (40%) in v Poljanski dolini (37%). Tu je povprečni donos na hubo dosegal marko in 10 soldov, na Sorškem polju pa še 53 β več. Precej nižji je bil donos na hubo v župah sosednje Selške doline (112 β), kjer je primerljivo število hub (s Sorškim poljem) prinašalo gospodarstvu polovico manjši delež (20%). Razlike so predvsem povezane z naravnimi danostmi posameznih območij in s tem zvezano obveznostjo oddaje žita. Ta je predvsem bremenila podložnike na Sorškem polju, nekoliko manj pa v Poljanski dolini.²⁴ Podoben povprečni donos na hubo je imelo tudi odmaknjeno staro naselbinsko jedro Dovje (1 m 30 β), vendar je zaradi svoje majhnosti izkazovalo povsem neopazen delež v letnem urbarialnem prihodku (2%). Besniško-lipniško ozemlje pa z donosom 84 soldov in enoodstotno udeležbo v letnem dohodku ne izstopa v nobenem pogledu (*GRAF. 34 in TAB. 31*).

TAB. 31. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v uradih (župah) freisinškega loškega gospostva ob koncu 15. stoletja²⁵

	uradi	število hub	renta	delež rente na hubo
Sorško polje	Godešič	76	137 m 46 β	1 m 129 β
	Bitnje	223	381 m 88 β	1 m 114 β
	gadmarski	30	20 m 2 β	107 β
Selška dolina	Selce	86	81 m 35 β	151 β
	Rudno	66	54 m 106 β	133 β
	Strmica	71	59 m 30 β	133 β
	Stripnik	70	44 m 118 β	102 β
	Sorica	37	21 m 124 β	91 β
Poljanska dolina	Brode	37	45 m 72 β	1 m 37 β
	Žiri	90	104 m 85 β	1 m 26 β
	Javorje	63	71 m 3 β	1 m 20 β
	Hlevni vrh	30	33 m 88 β	1 m 19 β
	Poljane	96	96 m 113 β	1 m 1 β
	koroški	81	73 m 38 β	145 β
	Hotavlje	82	73 m 70 β	143 β
	Poljšica	21	11 m 13 β	84 β
	Dovje	26	30 m 148 β	1 m 30 β

Fiksno odmerjena desetina (8–11% letnega dohodka) se je delila na manjši denarni (okoli 57 m β) in večji naravni del (v denarni protivrednosti med 70 in 104 markami, glede na trenutne žitne cene). Tema zneskoma se je v drugi polovici 15. stoletja pridružila še zakupnina od desetine na Lurenkem polju (Lurenfeld na zgornjem Koroškem) v višini 40 dukatov, ki jo je v tridesetih letih prevzemal Janez Loški, škofov finančni posrednik v Beljaku,²⁶ še prej, vsaj do leta 1400, pa se je ta dohodek stekal v blagajno freisinškega

²³ *RFR 2*. Pred tem je v obračunih skupen znesek pod oznako *steura annalis. RFR 1*.

²⁴ Cf. BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 101, 105.

²⁵ Število hub po BLAZNIK, *Škofja Loka in loško gospostvo*, 408–27; načeloma je upoštevano stanje iz l. 1501.

²⁶ Izvleček listine iz 1439, mar. 13. v: KO Freising 1437–1450 (*RFR 2*), recto prvega, neoštevilčenega folija. O Janezu Loškem cf. spodaj, str. 188, posebno op. ⁵³.

gospostva Oberwölz na Zgornjem Štajerskem.²⁷ Omenjena desetina je bila namreč že ob koncu 14. stoletja domala edini relikv nekdanje, sicer raztresene freisinške posesti na Koroškem.²⁸ Izredne urbarialne obveznosti podložnikov (umrščina in kupščina) niso presegale enega odstotka letnega dohodka.

Od neagrarnih dejavnosti (skupaj 10–13,5% letnega prihodka) je največ prinašala mitnina, ki jo je freisinški škof prepuščal v zakup loškemu mestnemu sodniku;²⁹ ob koncu 15. stoletja je znašala nekako med 62 in 73 m β. Do leta 1439 se je skupaj z ostalimi dohodki od mestnega sodišča (vsota je bila fiksirana na 170 gld) stekala v gosposčinsko blagajno, po tem letu pa je postal mestni sodnik z dohodki od svojega urada neposredno podrejen centralni upravi v Freisingu, kateri je bil tudi dolžan polagati obračune.³⁰ Že omenjeni mestni davek je škof sprva določal po svoji presoji oziroma potrebi. V tem slogu izzveni določba v urbarju iz leta 1318, ki navaja: *stevra ciuitatis ad gratiam domini episcopi*;³¹ dejansko je škof za to leto razpisal mestni davek v višini okoli 80 mark.³² Leta 1397 je znašal 75 m β, kar je načeloma veljalo tudi v naslednjih letih, vendar je dejansko izplačan znesek v letih 1399 in 1400 dosegal le po 40 m β. Ta vsota se je ustalila in ostala v veljavi skozi celo 15. stoletje.³³ V povprečju 30 mark letno so gospostvu prinašale še sodne globe. Primerljive višine so bili končno tudi prispevki tavern in loškega kopališča, kar je znašalo okoli 2% skupnega letnega dohodka.

Že ob koncu 14. stoletja so podložniki večino svojih obveznosti poravnali v denarju, delež naturalne rente pa je tudi skozi celo 15. stoletje postopno upadal. Okoli leta 1400 je gospostvo pobralo približno dve tretjini svojega prihodka v denarju, 18% v žitu in 17% v siru, vendar je slednjega že v prvi polovici 15. stoletja popolnoma zamenjal denar (*GRAF. 35*). S tem je delež denarja v obdobju 1437–1500 narasel na tri četrtine. Podrobna analiza kaže, da je do dejanskega porasta moralo priti med letoma 1400 in 1437,³⁴ medtem ko je vzporedno s tem upadal delež naturalij. Porast prihodka v žitu po tem letu (za 7%) gre namreč na račun rasti cen, še posebej v zadnjem desetletju 15. stoletja.

D) OBSEG IN VRSTE IZDATKOV

Medtem ko o izdatkih gospostva pred koncem 14. stoletja praktično nimamo nobenih podatkov,³⁵ je v obravnavanem obdobju njihov obseg močno nihal; to velja predvsem za konec 14. in prvo polovico 15. stoletja (v obdobju 1396–1400 med 434 in 1296 m β in v letih 1437–1441 med 662 in 1174 markami). Tudi v povprečjih za posamezna obdobja je opaziti precejšen razkorak: 1396–1400, 925 m β; 1437–1441, 846 m β; 1476–1490, 596 m β in 1493–1500, 772 mark. Prav tako je precej gibljiva strukturna razdelitev. Izdatki za varovanje gradov (*custodia castris, burghut*), ki imajo v tem času že pretežno administrativni

²⁷ *RFR 1*, fol. 128.

²⁸ KÖNIG, *Die Korrespondenzbücher des Bischofs Sixtus*, 52; MORO, »Der kärntnische Besitz des Hochstiftes Freising«, 74–92.

²⁹ ZAHN, *CDA-F 3, FRA II, 36*, str. 127; BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 67.

³⁰ Ohranjeni so obračuni mestnega sodišča iz let 1486, 1492 in 1497. *RFR 7, RFR 14, RFR 20*.

³¹ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 213.

³² ZAHN, *CDA-F 3, FRA II, 36*, str. 127.

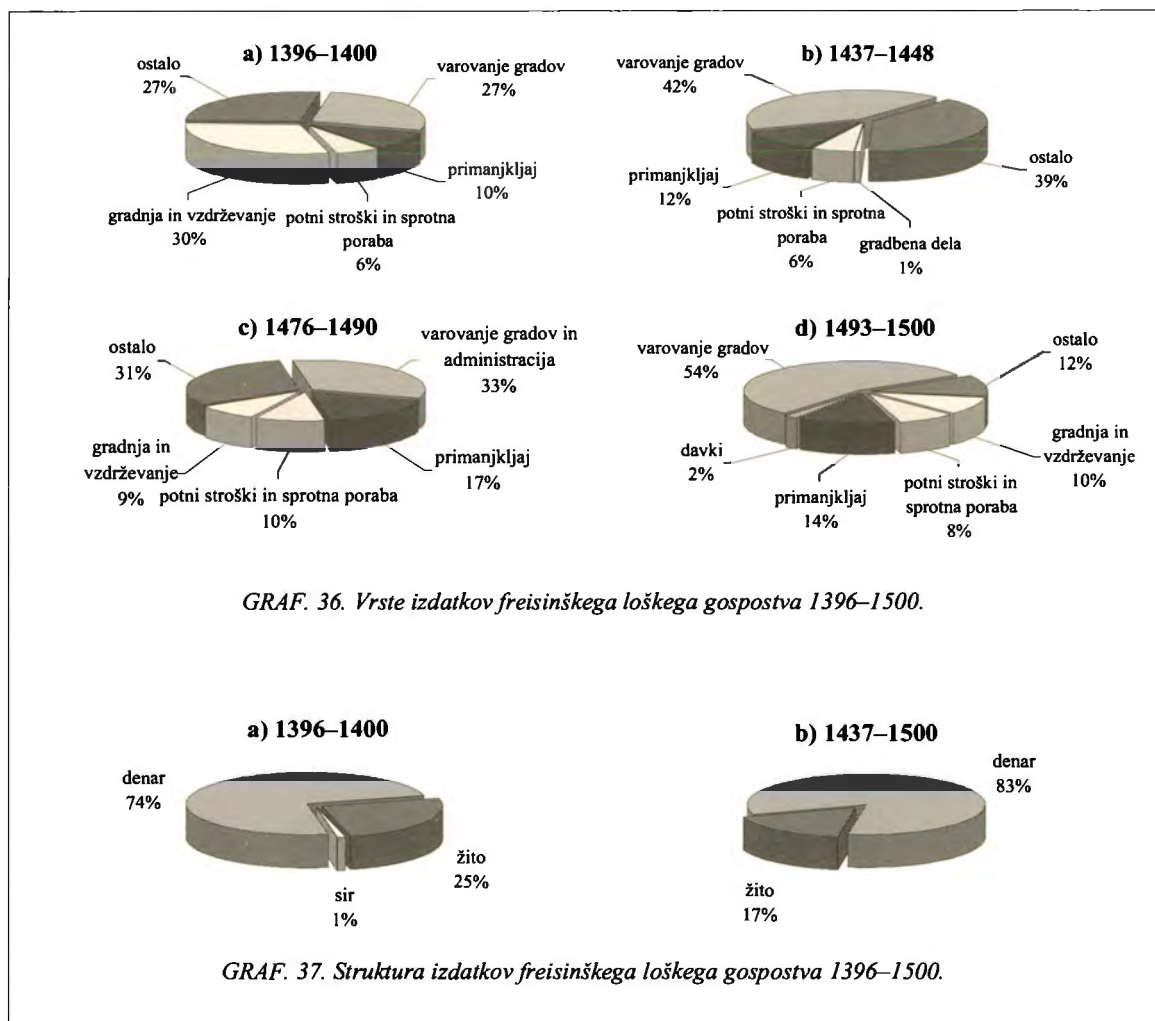
³³ *RFR 1*, fol. 86, 97, 148'. Obračuni v tem času navajajo celoten davek sumarno pod oznako *steura annalis* v višini 300 m β. Višina mestnega davka za leto 1397 je dokumentirana bolj kot ne po naključju – v separatnem obračunu gradbenih del. Navedeni znesek (75 m β) se povsem sklada z zemljiškim davkom (226,5 m β), ki je bil v letih 1437–1448 voden ločeno; njuna vsota le malenkostno presega prejšnji skupni znesek (300 m β). Obračuna iz let 1399–1400 navajata primanjkljaj iz naslova mestnega davka v višini 35 m β. O tem že BLAZNIK, »K problemu nastanka Škofje Loke«, 157–8.

³⁴ Porast je dokumentiran ob koncu intervala med l. 1400 in 1437, za katerega nimamo na razpolago ustreznih virov.

³⁵ Ohranjene so le sporadične vesti o izdatkih za varovanje gradu (*custodia castris*) oz. nakup vina (e.g. ZAHN, *CDA-F 3, FRA II, 36*, str. 126).

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

značaj, in ostala letna plačila gosposčinskim uradnikom so se do devetdesetih let 15. stoletja gibala nekje okoli 250 m ß (okoli 27%). Ob koncu tridesetih let je znesek izjemoma zrasel na 355 mark (42%). Ta porast je šel v celoti na račun plače oskrbnika, katerega mesto, obenem pa tudi mesto kaščarja je tedaj zasedal škofov brat Fregnan della Scala. Njegovi dohodki, če upoštevamo zgolj denarni del, so za več kot trikratno presežali običajno vsoto dohodkov obeh, sicer ločenih služb.³⁶ Takoj po njegovem odhodu so se razmere normalizirale; vendar pa so izdatki za uradniške plače občutno porasli v devetdesetih letih. Njihova vsota je znašala v povprečju 408 m oziroma 56% letnih izdatkov.

Ob koncu 14. stoletja je precejšen del odhodka odpadel na gradbena in vzdrževalna dela. Povprečje v letih 1396–1400 je doseglo kar 276 mark (30%), predvsem na račun obsežnega projekta predelave mestnega obzidja, ki je takrat potekal v Škofji Loki. Kolikor vemo, je bilo mesto obkroženo z obzidjem vsaj že v začetku 14. stoletja.³⁷ Po skoraj sto

³⁶ Plačila (v denarju) Fregnanu za varovanje gradu so znašala: 1437 – 300 mark oglejskih soldov; 1438 – 306 mark in 1439 – 325 mark. Sredi 15. stol. je loški oskrbnik običajno prejemal letno 80 mark, kaščar pa 16. *RFR* 2, fol. 9, 48', 55', 123.

³⁷ Leta 1314 je namreč škof Konrad III. vložil 156 mark v dograditev in izboljšavo obzidja. *BLAZNIK*, »Loško mestno obzidje«, 15.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

letih je morda zastarelo in je terjalo temeljito prenovo ali pa preprosto postalo pretesno za rastočo naselbino; kakorkoli že, sledil je gradbeni projekt, za katerega v srednjeveških dokumentih Škofje Loke ne najdemo ustrezne primerjave. Izdatki za gradnjo so v petih (dokumentiranih) letih znašali skupno nad 1000 mark soldov. Največji obseg so dela dosegla leta 1400, ko je gospostvo v ta namen investiralo 451 mark ali 43,5% celotnega petletnega zneska (Tab. 32).

Tab. 32. Izdatki za gradnjo škofjeloškega mestnega obzidja 1397-1401³⁸

leto	1397	1398	1399	1400	1401	Σ
znesek	140 m 103 β	100 m	131 m 39 β	451 m 33 β	213 m 82 β	1036 m 97 β
delež glede na celoten projekt	13,6%	9,6%	12,7%	43,5%	20,6%	100%
delež v letni vsoti izd. gospostva	13%	23%	17,3%	34,8%	?	

Stroški običajnih vzdrževalnih del so bili v tem času precej nižji. V letih 1437-1441 npr. s povprečno 10 markami niso presegli enega odstotka letnih odhodkov. Nekoliko je njihov pomen zrasel v drugi polovici stoletja, ko so izdatki za različne obrtnike – v povprečju okoli 60 m β – redno dosegali približno desetodstotni delež letnih izdatkov.

Primanjkljaj gospostva se je gibal v povprečju med 94 in 105 m β (10-17%), deloma kot posledica opustelosti, predvsem pa neporavnanih obveznosti podložnikov. Do največjega izpada podložniške oddaje (157 m β) je prišlo leta 1476, ko so Turki med svojim vpadom požgali 61 kmetij v Poljanski dolini, vendar divjanje ni povzročilo trajnejše škode.³⁹ Še nekoliko manjši delež je odpadel na potne stroške in ostalo (dokumentirano) sprotno porabo živil; v prvi polovici 15. stoletja so z okoli 53 markami letno predstavljali 6% izdatkov gospostva, do sedemdesetih let pa so spričo postopne krepitve administracije narasli na okoli 10%.

Presenetljivo velik del izdatkov loškega gospostva odpade na neopredeljive stroške. V resnici gre za konglomerat izdatkov različnih vrst, ki deloma v obračunih dejansko niso opredeljeni, deloma pa jih ni mogoče uvrstiti v nobeno od gornjih ali drugih običajnih skupin. Njihov delež se je v prvi polovici stoletja gibal med 27 in 39% (povprečje obdobja: 1396-1400, 251 m β; 1437-1441, 326 m β), pozneje je nekoliko upadel; v sedemdesetih in osemdesetih letih na povprečno 183 m β (31%), občutneje pa se je zmanjšal v devetdesetih – na 93 mark oz. 12%. V prvi vrsti gre tu omeniti odvetščino v višini 12 mark, ki jo je gospostvo na račun deželjskega sodstva vsako leto plačevalo v deželnoknežji urad Goričane. Znesek je od Otokarjeve podelitve leta 1274 pa do konca srednjega veka ostal nominalno nespremenjen.⁴⁰ Dalje sodijo v to skupino (dokaj) redni izdatki za nune in duhovnike,⁴¹ cerkveno opremo,⁴² pa povsem priložnostni za platno in kože,⁴³ jezdne konje,⁴⁴ itd. Leta 1441, v času celjsko-habsburške vojne, je npr. gospostvo porabilo 286 m β, 6 gld in 240 modijev ovsu (v vrednosti 40,5 m β) za vzdrževanje vojaške posadke.⁴⁵

³⁸ Vzrok za raztegnitev obravnavanega obdobja do vključno 1401 tiči v tem primeru v dejstvu, da je gospostvo vodilo ločeno dokumentacijo o gradbenih delih. KO Freising 1395-1401 (*RFR 1*), fol. 85-6', 97-8, 148'-9.

³⁹ *RFR 3* β, fol. 5'-6.

⁴⁰ Podelitev privilegija (Otokar II. Přemysl, 1274): ZAHN, *CDA-F 1*, FRA II, 31, št. 306, str. 328-30; potrditev (cesar Sigmund, 1431): MEICHELBECK, *Historia Frisingensis* II/2, št. 329, str. 237-8. Cf. *RDK 6*, fol. 15.

⁴¹ E.g. KO Freising 1395-1401 (*RFR 1*), fol. 12, 35', 84', 97; KO Freising 1437-1450 (*RFR 2*), fol. 9, 49, 55', 70, 123.

⁴² E.g. KO Freising 1395-1401 (*RFR 1*), fol. 12, 35', 84', 97; KO Freising 1437-1450 (*RFR 2*), fol. 9, 49, 55', 70, 123.

⁴³ E.g. KO Freising 1437-1450 (*RFR 2*), fol. 10, 57, 71; LO Škofja Loka 1494 (*RFR 17*), fol. 10'; LO Škofja Loka 1495 (*RFR 18*), fol.

10.

⁴⁴ E.g. KO Freising 1395-1401 (*RFR 1*), fol. 96'.

⁴⁵ *RFR 2*, fol. 123'.

Po najstarejših ohranjenih obračunih iz obdobja 1396–1400, je 74% izdatkov predstavljal denar, 25% žito in le en odstotek sir (*GRAF. 37/a*). Opazna razlika v primerjavi s strukturo prihodka, kjer sta bila deleža žita in sira uravnotežena, gre na račun dejstva, da je bila skoraj celotna letna proizvodnja sira namenjena za prodajo, česar pa ne bi mogli trditi za žito. V povprečju ga je gospodstvo 24% še vedno namenjal za plačevanje uradnikov, prehrano podložnikov na tlaki ter preskrbo škofovega spremstva in konj v času njegovega rezidiranja v Škofji Loki.⁴⁶ Razmere so se nekoliko spremenile v 15. stoletju; kolikor je možno razbrati iz obračunov predvsem zaradi upada škofovih obiskov. Delež izdatkov v žitu je upadel na 17% na račun povečane prodaje, kar je posledično povečalo delež denarja – na 83% (*GRAF. 37/b*).

E) VIŠINA, DELEŽ IN REALIZACIJA DOBIČKA

Letna bilanca, ki jo lahko štejemo kot dobiček gospodstva, je v obdobju do leta 1441 v grobem dosegala raven blizu polovice celotnega letnega prihodka. Freisingškemu škofu je prinašalo loško gospodstvo v obdobju 1396–1400 v povprečju 870 mark soldov letno ali 48% gosposčinskega prihodka, med letoma 1437 in 1441 pa 814 mark oz. 49%. V zadnjih desetletjih 15. stoletja so se razmere celo nekoliko izboljšale: dobiček gospodstva je med 1485–1490 znašal 856 mark ali 58% prihodka, v letih 1493–1500 pa 946 mark oz. 55%. Presenetljivo visok je odstotek v obdobju 1476–1477 – kar 77% letnega prihodka (1084 m), vendar je dveletni interval prekratek za kakršnekoli zaključke, saj je možno, da so se sredstva akumulirala in niso bila trošena enakomerno.

Kot vidimo, so stroški upravljanja z gospodstvom odtegnili približno polovico letnega prihodka. Druga polovica je torej predstavljala škofov dobiček, vendar je bil dejanski donos odmaknjene zemljiške posesti, kar je gledano iz Freisinga Škofja Loka vsekakor bila, v veliki meri odvisen od racionalne izbire načinov transfera oz. investiranja pridobljenih sredstev. Transport na več kot 500 km dolgi relaciji namreč ni bil vedno najbolj smotrna rešitev. To vsekakor velja za prevoz živil, ki jih je na dolgih relacijah že v 12. stoletju začel zamenjevati denar. Tega je gospodstvo na eni strani pridobivalo s prodajo pridelkov, na drugi pa je vedno intenzivnejša udeležba v trgovini podložnikom samim omogočala poravnavanje dajatev v denarju.⁴⁷

Ob koncu 14. stoletja se je transport omejeval le še na zanemarljivo majhen del naturalnih dobrin. Pri tem niti ni šlo za domači pridelek gospodstva, temveč za uvoženo blago – istrsko vino, ki je v očeh freisingške administracije edino še opravičevalo visoke stroške transporta na dolge razdalje. Vsako leto je loški oskrbnik organiziral nakup rebule v Trstu. Pošiljko, za katero so običajno potrebovali deset konj, so v Škofji Loki pretovorili in poslali naprej, navadno do Oberwölza na Zgornjem Štajerskem, kjer je uprava tamkajšnjega freisingškega gospodstva poskrbela za nadaljnji transport. Vino so tovorili podložniki v okviru svojih delovnih obveznosti in celotni stroški so se gibali med 25 in 45 markami letno.⁴⁸

V nasprotju s tem so bili zneski, zadevajoči denarni transfer, precej večji; to je bil namreč najobičajnejši način izkoriščanja donosa gospodstva. Do neke mere je bilo izplačevanje letnega dobička povezano s polaganjem obračuna, vendar ni šlo za preprosto poravnavanje obračunske bilance. Vse do sredine 15. stoletja so se ti finančni posli izvrševali

⁴⁶ E.g. KO Freising 1395–1401 (*RFR 1*), fol. 146'–7'.

⁴⁷ BLAZNIK, *Urbarji freisingške škofije*, 127–8. Cf. THOMA, »Räumliche Mobilität«, 153.

⁴⁸ Obračuni redno vsebujejo razčlenjene postavke o nakupu vina. E.g. KO Freising 1437–1450 (*RFR 2*), fol. 9'–10, 51', 56', 71', 124; cf. BLAZNIK, »Stare prometne povezave med Škofjo Loko in Freisingom«, 50–2.

v navzočnosti škofa.⁴⁹ Kaščar se je podal na pot v Freising (ali kako drugo rezidenco, v kateri se je trenutno mudil škof) in vzel s seboj poleg računskih knjig tudi določeno vsoto denarja, ki pa je bila v bistvu le eden (običajno zadnji) od obrokov izplačila. Obračunski presežek (če je bila letna bilanca gospodstva pozitivna) so navadno prenesli v naslednje obračunsko obdobje za kritje tekočih stroškov. Te vsote niso bile posebno visoke (med 100 in 300 markami soldov), poleg tega so njihov večji del sestavljali pridelki, ki jih je bilo treba še prodati. Večina denarja je prihajala v škofovo blagajno sproti, v nekaj obrokih v teku obračunske periode. Prvi ohranjeni obračuni (1396–1400) o tem podrobneje ne govorijo; razlikujejo le med izdatki, pokritimi s pobotnicami, izdanimi na škofovo ime (*litterae domini*), in zneski, ki so jih izročili uradniki hkrati s polaganjem obračuna. Zato pa denarni transfer zelo podrobno razkriva računski knjiga iz obdobja 1437–1441. V tem času je loško gospodstvo večino letnega dobička pošiljalo škofu v več obrokih na njegov dunajski dvor. Čeprav je bil prenos denarja lahko poverjen kateremu koli zanesljivemu nameščencu (transfer je bil verjetno izvršen na škofovo zahtevo)⁵⁰ – izjemoma ga je izvajal sam kaščar⁵¹ – zasledimo nekaj oseb, ki so bile dokaj redno vključene v to dejavnost. Kolikor je mogoče soditi na podlagi razmeroma kratkega intervala, so pripadali srednji plasti gosposčinskega uradništva. V omenjenem obdobju je večino denarnih pošiljk odpremil mestni sodnik Friderik, poleg njega pa se v virih omenjata tudi neki Peter Mayer in pisar Jurij.⁵² Občasno so nosili denar vse do Dunaja, vendar je bilo njihovo običajno oddajno mesto v Beljaku. Tam so denar izročili beljaškemu meščanu Janezu Loškemu, škofovemu zaupniku, ki je skrbel za nadaljnji transfer do Dunaja.⁵³

Do srede sedemdesetih let 15. stoletja se je ta praksa spremenila. Spremembe so nastopile obenem z novo politiko finančnega nadzora. Le-tega v drugi polovici 15. stoletja ni več izvajal neposredno škof, ampak njegovo odposlanstvo, ki je vsako leto opravilo obhod po škofijski posesti in pri tem od oskrbnikov prejemalo obračune gospodstev. Med izdatki v tedanjih loških obračunih ne najdemo več niti sledu o prej pogostih pošiljkah denarja, po drugi strani pa obstajajo dokaj zanesljivi dokazi o tem, da so bili uradni škofovi odposlanci pooblaščen za celoten prevzem denarja iz rok lokalne gosposčinske administracije. Leta 1493, na primer, je obračunska bilanca kazala presežek v višini 1089 gld. Od tega so jih odposlanci po končanem obračunu prevzeli tisoč, za ostanek pa jim je kaščar izdal zadolžnico. Skupaj s tem izkupičkom so odnesli s seboj v Freising še 85 gld zaostankov iz leta 1492.⁵⁴ Toda stvari niso vedno tekle tako gladko. Leta 1486 je obračunski komisiji uspelo iztisniti od gospodstva le 8,5 gld 15,5 β dobička za tekoče obračunsko leto, medtem ko ga je 1150 gld ostalo neplačanega. Razlog za to so bili zaostanki, ki jih je Jakob Lamberger, oskrbnik in kaščar v eni osebi, prinašal iz leta v leto; ob tej priliki je namreč odposlancem izročil 1469 gld iz naslova »starih dolgov«.⁵⁵

⁴⁹ Kadar se je škof mudil v Škofji Loki – kar se je vsaj do konca 14. stoletja dogajalo dokaj pogosto – je vsekakor izkoristil priložnost za prevzem obračuna; sicer se je kaščar odpravil polagat račune v škofovo trenutno rezidenco. Med ohranjenimi obračuni loškega gospodstva v času med l. 1396–1448 jih je bilo osem polaganih na Dunaju, trije pa v Škofji Loki. KO Freising 1395–1401 in 1437–1450 (*RFR 1*), fol. 10', 34, 81', 94, 146; *RFR 2*, fol. 7, 47, 54, 68, 122, 140'.

⁵⁰ Vsekakor ni bil pogojen z rednimi intervali; število letnih nakazil se je gibalo med tri in šest, termini niso bili stalni in vsote so močno variirale. KO Freising 1437–1450 (*RFR 2*), fol. 11–11', 52', 58, 72'–73, 124'.

⁵¹ KO Freising 1437–1450 (*RFR 2*), fol. 72'.

⁵² *Ibid.*, fol. 9', 11', 50, 56', 73.

⁵³ Janez iz Loke (*Johannes von Laakh*) je bil premožen beljaški trgovec (v obravnavanem času tudi tamkajšnji mestni sodnik), ki je opravljal denarni transfer za freisingškega škofa. ZONTAR, »Villach und der Südosten«, 462–3. Ali se pridevek »von Laakh« nanaša na Škofjo Loko, mi ni bilo dano ugotoviti. Decembra 1464 se že omenja kot mrtev. GÖTH, »Urkunden-Regesten für die Geschichte von Steiermark«, *MHSI* 9 (1859), št. 565, str. 289.

⁵⁴ LO Škofja Loka 1493 (*RFR 16*), fol. 16'.

⁵⁵ »Dy rät so zw Lakch sein gebesen, haben eingenomen alte schuld von pfleger facit 1° 111° LXVIII ducaten sol. 32 item von der neuen schuld ducaten VIII sol. xvz, . . . item dy schuld Iacob Lamberger macht xix ducaten.« LO Škofja Loka 1485 (*RFR 5*), fol. 6'.

V času, ko so freisinški škofje po malem še vedno prakticirali t. i. vladanje s konjskega hrbita, so sredstva, ki so jih s svojim spremstvom porabili med bivanjem v Škofji Loki, predstavljala občuten delež gosposčinskega dobička. Teoretično gledano je bil to najbrž eden najbolj smotrnih načinov izrabe izkupička gospostva, saj so tako odpadle vse skrbi in vsi stroški, povezani s transportom. Vendar pa bi bila predstava o potujočem škofovem dvoru, ki s svojo navzočnostjo proporcionalno obremenjuje vse dele svoje posesti, močno zgrešena. Uporabo začasnih rezidenc je pogojevala predvsem administrativna dejavnost,⁵⁶ s tem pa se je njena intenziteta spreminjala skladno z vsakokratno škofovo administrativno politiko. Po uvedbi rednih uradnih odposlanstev je bila mobilnost škofovega dvora bistveno zmanjšana. Med letoma 1396 in 1400 se je freisinški škof Bertold petkrat mudil v Škofji Loki, od tega kar trikrat v letu 1400. Leto pred tem je s svojim spremstvom ostal tam 16 dni in pri tem porabil 145 mark 53 š, 152 hlebcev sira, 63 modijev pšenice in rži ter 466 modijev ovs (vrednost živil je znašala okoli 122 mark⁵⁷), kar je ustrezalo skoraj četrtini letnega dobička gospostva. Od sredine 15. stoletja dalje so ti obiski postali prava redkost; štirje so dokumentirani za leta med 1449 in 1475,⁵⁸ niti enega pa ne poznamo iz zadnje četrtine stoletja. Namesto tega beležijo obračuni te dobe izdatke uradnih odposlanstev, ki pa so bili precej nižji: določljivi stroški so se gibali med 10 in 13 gld in 24 do 44 modiji ovs.⁵⁹

⁵⁶ THOMA, »Räumliche Mobilität«, 151–5.

⁵⁷ Cene so razvidne iz KO Freising 1395–1401 (*RFR 1*), fol. 94'–96.

⁵⁸ Edini dokaz za to so listine, ki jih je škof izdal v Škofji Loki: BayHStA, Fr. Urk., 1449, apr. 22 (original izgubljen, insert v: Fr. Urk., 1491, maj 20); 1454, jun. 29; 1458, okt. 16; 1475, jun. 28.

⁵⁹ Le peščica mlajših obračunov navaja tovrstne izdatke: LO Škofja Loka: *RFR 5*, fol. 2 (1485); *RFR 9*, fol. 2 (1487); *RFR 16*, fol. 8, 16 (1493); *RFR 17*, fol. 8, 15' (1494).

KLEVEVŠKO GOSPOSTVO FREISINŠKE ŠKOFIJE

A) TERITORIALNO-POSESTNI RAZVOJ

Zaenkrat se ne moremo nasloniti na noben vir, ki bi jasno pričal o izvoru freisinške posesti ob dolenski Krki. Prve vesti o njej potekajo iz druge polovice 11. stoletja, na podlagi česar Sergij Vilfan domneva, da bi prvotno posestno jedro škofiji utegnili darovati grofica Hema Savinjska, saj se posest, razvidna iz mlajših virov, tudi geografsko pokriva z ozemljem, ki je bilo svojčas v njenih rokah in ga je v pretežni meri razdelila med cerkvene ustanove.¹ V nasprotju z loškimi gospostvom je bila freisinška dolenska posest že po obsegu precej manjša, predvsem pa večino časa svojega obstoja dokaj nestanovitna, kar je razdiralno vplivalo na njeno sklenjenost. Od prvotno (domnevno) dveh jeder – Štatenberka² ob zgornjem toku Radulje in Otoka (*Gutenwerd*) nedaleč od njenega izliva v Krko – se v drugi polovici 13. stoletja, ko so različni deželni knezi podeljevali freisinškemu škofu (nižjo) sodno oblast, omenja le še slednje.³ Štatenberk so že pred tem imeli (kot fevd) trdno v rokah gospodje Planinski, za njimi pa različne veje Svibenskih.⁴ Tudi ostala dolenska freisinška posest je bila do štiridesetih let 13. stoletja v pretežni meri podeljevana v fevd; na njej so si kot vazali sledili Višnjegorski (do l. 1209), Andeški (do l. 1228) in Babenberžani. Po Friderikovi smrti pa je želel škof Konrad na tem ozemlju vzpostaviti zemljiško gospostvo pod lastno upravo, vendar mu je načrte prekrizal Bernard Spanheimski, ki si je nasilno prilastil nekdanje babenberške fevde. Kljub temu da se je njegov sin Ulrik leta 1251 tej pridobitvi odpovedal, se zadeva pred Bernardovo smrtjo (1256) ni premaknila; pač pa se že leto zatem v patriarhovi podelitvi deželskega sodstva med freisinškimi kranjskimi gospostvi omenja tudi *predium Gutenwerde*.⁵ V naslednjih letih je škof Konrad pri Ulriku izposloval pravico do postavitve novega gradu na levi strani Krke, kjer je bilo težišče freisinške posesti in je bila leta tudi najbolj strnjena. Nova utrjena postojanka – Klevevž (*Chlingenvels*) – po kateri se je odslej imenovalo gospostvo, je takoj po zgraditvi prevzela upravni primat;⁶ tudi južno od Krke so upravno-obrambne funkcije kasneje prešle na grad Prežek, ki ga je škofom leta 1254 podelil Otokar in so ga nekako do l. 1317 vključili pod lastno upravo.⁷

Tudi v naslednjih desetletjih so zaokrožanje posesti spremljale številne težave. Od skupaj

¹ VILFAN, »Lage und Struktur der freisingischen Herrschaften in Krain«, 358.

² Cf. zgoraj, str. 132.

³ Podelitve: oglejskega patriarha l. 1257 (SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch* 2, št. 246, str. 195); vojvode Ulrika Koroškega l. 1265 (ibid., št. 346, str. 269–70) in Otokarja II. Přemysla l. 1274 (ZAHN, *CDA-F* I, FRA II, 31, št. 306, str. 328–30).

⁴ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 40.

⁵ BLAZNIK, »Zemljiška gospostva v območju freisinške dolenske posesti«, 7–9.

⁶ L. 1265 Ulrik Koroški dovoli škofu postaviti grad pri vasi Slape (ZAHN, *CDA-F* 2, FRA II, 35, št. 245, str. 261–2); dve leti zatem se že omenja »Leonhardus officialis in Chlingenvels« (ZAHN, *CDA-F* 2, FRA II, 35, št. 272, str. 296).

⁷ SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch* 2, št. 206, str. 165–6; l. 1317 je škof Konrad v svoj register zabeležil neke izdatke za popravilo gradu. ZAHN, *CDA-F* 3, FRA II, 36, str. 61–2.

356 hub in pol, ki jih registrira urbar, je bilo leta 1291 kar 136 ali 38,1% opuščeni. Nekaj od teh je bilo pred letom 1318 ponovno nastanjenih,⁸ vendar se število pustot ni spustilo pod 111, kar je zaradi občutnega zmanjšanja celotnega obsega posesti – na 276 hub – predstavljalo že 40,4% vseh hub. Temu zmanjšanju (od 220,5 naseljene hube l. 1291 na 164,5 l. 1318) so botrovali: protipravno prilaščanje lokalnega plemstva (Čreteških, Svibenskih, Rotenbaških, Kostanjeviških), začasno podeljevanje gosposčinskim uradnikom kot kompenzacija za opravljanje službe in dokončno propadanje opustelih hub.⁹ Škofom je sicer občasno uspevalo odkupiti posamezne odtujene kmetije, tako npr. l. 1259 posest v Telčah in l. 1273 v Strmici od Svibenskih ali okoli l. 1291 Goriško vas od Otlina z Otoka, vendar si je gospostvo resnično opomoglo šele v drugi polovici 14. stoletja. Leta 1395 je štel 230,5 obdelane hube, opustelost pa je bila le 3,3-odstotna (TAB. 33).

A pri tem ni šlo brez žrtev. Škof se je moral odreči skoraj tretjini dolenske posesti, s katero so v okviru klevevskega gospostva še pred stoletjem računali njegovi predhodniki; celoten obseg gospostva se je namreč zmanjšal za več kot 100 kmetij.¹⁰ Precejšen del le-teh najdemo med posestjo, ki se je v obliki dednih fevdov že pred koncem 13. stoletja izmuznila neposredni gosposčinski upravi.¹¹ Fevdna knjiga s konca 14. in začetka 15. stoletja beleži (brez drobne posesti) dva gradova (Čretež in Otočec), 13 dvorov, 206 hub in pol, 14 mlinov in 12 domcev,¹² kar je po obsegu primerljivo z urbarialno posestjo. Takšna je bila torej posestna bilanca freisinskih škofov na Dolenskem: na ozkem ozemeljskem pasu, ki v smeri sever–jug preko srednjega in spodnjega toka Radulje poteka med Mirno in obronki Gorjancev, jim je uspelo ohraniti polovico posesti pod neposredno upravo, medtem ko je druga zapadla fevdom, ki so bili enakomerno pomešani med urbarialno zemljo.¹³

TAB. 33. Posest freisinskega klevevskega gospostva 1395–1399¹⁴

vas	število posestnih enot		vas	število posestnih enot	
	hube	ostalo		hube	ostalo
Zagrad	14,5		Telče	4	
Klenovik	6		Goriška vas	9,5	
Vel. Poljane	13		Breška vas	5	
Male Poljane	2		Gor. Gomila	1	
Gorenja vas	18		Struga	4	
Dolenja vas	8,5		Dol. Suhadol	14 (1)	
Šmarjeta	6		Slape-Klevevž	11	1 mlin
Strovice	4		Grič	4 (1)	
Strmica	10,5		Sela	3	
Blečji Vrh	1		Kogel	3	
Bogneča vas	6,5		Loka	12	1 mlin
Breza pri Trebnjem	4		Stara vas	12 (3)	
Orešje	3		Bela Cerkev	16	
Vinji Vrh	9,5		Draga	2,5	
Modruše	2	1 mlin	Žerjavin	1	
Škocjan	5 (2)		Dol	8,5	
Zavinek	5		Lakenci		4 mlini
Vrh	1,5		Prelogi	(1)	
			skupaj	230,5 (8)	7 mlinov

⁸ E.g. 2 hubi v Zalogu, 8 hub v Goriški vasi itd. BLAZNIK, »Zemljiška gospostva v območju freisinske dolenske posesti«, 32, 34.

⁹ Ibid., 31–7.

¹⁰ Ibid., 38.

¹¹ Cf. izvlečka urbarjev in fevdnih knjig ibid., 31–49.

¹² Ibid., 49.

¹³ Glej ibid., zemljevid »Posestno stanje klevevskega gospostva konec 14. stoletja« med str. 48 in 49, poleg tega primerjalni tabeli na str. 38 in 49.

¹⁴ Po Blazniku, ibid., 31–38, usklajeno z opombami pod črto in z obračunom iz l. 1395. BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 259–67.

Petnajsto stoletje je zaznamovalo freisinško klevevško gospodstvo s številnimi prekinitvami posestne kontinuitete. Že leta 1412 ga je škof Herman Celjski zastavil svojemu očetu za 2000 gl. Do odkupa je prišlo v začetku dvajsetih let, medtem pa je bilo gospodstvo olajšano za preko 40 hub fevdne posesti, kot kaže na novo sestavljena fevdna knjiga iz tega obdobja.¹⁵ Zatem je poslovanje gospodstva potekalo nemoteno le do začetka štiridesetih let, ko se ga je skupaj z loškim polastil freisinški protiškof oz. cesarski kandidat Henrik Schlick. Ta je obe gospodstvi l. 1448 izročil Frideriku III., ki jih je leto zatem vrnil legitimnemu škofu. Še hujše posledice so na posesti pustila turška pustošenja v sedemdesetih letih; med drugim so Turki leta 1473 tako temeljito razdeljali freisinški trg Otok, da si ni nikoli več opomogel, in dodobra razredčili okoliško prebivalstvo, ki se je v sili zateklo vanj. Skupaj z dodatnimi vpadi v letih 1475–1476 so gospodstvo ohromili do te mere, da je še sredi osemdesetih let dajalo le približno polovico prihodka, ki ga je prinašalo v devetdesetih letih 14. stoletja.¹⁶ Ob koncu osemdesetih je gospodstvo doletela ogrska zasedba, med letoma 1490–1494 (po Korvinovi smrti) pa cesarska. Tudi celo 16. stoletje je gospodstvo životarilo, dokler ga freisinški finančni strokovnjak Jurij Pucher – potem ko je pri poskusu gospodarske sanacije ugotovil, da je stanje brezupno – ni leta 1622 prodal.¹⁷

B) SISTEM UPRAVE POSESTI

Kljub temu da so na območju klevevškega gospodstva do zadnje četrtine 15. stoletja obstajala tri utrjena središča z določenimi upravno-obrambnimi funkcijami, gospodstvo navznoter ni bilo razdeljeno na nižje upravne enote. Omemba treh županov (*sculteti*): v Zagradu, Vinjem Vrhu in Stari vasi, bi glede na geografsko razporeditev sicer utegnili biti relikti nekih žup, po zgledu loškega gospodstva obsegajočih več vasi, za katere pa ni nobenih dokazov, da bi bile v obliki uradov vključene v gosposčinsko upravno strukturo. Kot edina organizacijska oblika se v virih pojavlja vas. Ne glede na to je gospodstvo županom zaupalo neke upravne zadolžitve, kar se odraža v dodatni hubi, ki so jo uživali *ratione sui officii*; tako poleg omenjenih treh tudi *preco*, ki je načeloval peščici bavarskih kolonistov v Dolenji in Gorenji vasi.¹⁸

Omenjene tri gradove je škof dajal v oskrbo svojim kastelanom, ki jih je rekrutiral iz vrst okoliškega plemstva. Pri tem je oskrbnik klevevškega gradu obenem upravljal tudi gospodstvo in kaščni urad.¹⁹ Poleg strogo gospodarsko-upravnih funkcij je gospodstvu pripadalo še izvajanje nižjega sodstva, kar je škof za svojo dolensko posest prejel v drugi polovici 13. stoletja (glej zgoraj). Sedež deželskega sodišča je bil na Otoku, v vlogi sodnika, ki ga je postavljala škof, pa srečujemo pretežno lokalno plemstvo.²⁰ V sklop sodišča je sodila tudi mitnina, ki pa se po letu 1320 ne omenja več; tedaj se je iz tega naslova zagotavljal del plače klevevškemu kastelanu v višini 20 mark d.²¹ Že v 14. stoletju se je dogajalo, da je bila oskrba vseh treh gradov podeljena isti osebi; leta 1301 je to npr. uspelo

¹⁵ BLAZNIK, »Zemljiška gospodstva v območju freisinške dolenske posesti«, tab. na str. 49.

¹⁶ Freisinški škof Janez v poročilu avstrijskemu vojvodi Sigmundu o opustošenju Otoka in drugi škodi, ki so jo povzročili Turki, ocenjuje število žrtev na okoli 3000. OTOREPEC, CKSL, 1473, nov. 3., Freising (reg. v: KOVAČ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, 166). Primerjava med obračuni iz let 1395–1399 in 1486 je podana na podlagi nominalnih vrednosti za vse obračunske valute (denar, žito in vino).

¹⁷ O tem izčrpno BLAZNIK, »Zemljiška gospodstva v območju freisinške dolenske posesti«, 13–6.

¹⁸ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 168–78, 214–8.

¹⁹ BayHStA, Fr. Urk., 1417, dec. 5; obračune gospodstva je polagal klevevški kastelan, *RFR I*, fol. 16, 21, 43, 87, 99.

²⁰ GOLEC, *Družba v mestih in trgih Dolenske in Notranjske*, 124–5.

²¹ ZAHN, *CDA-F 3*, FRA II, 36, str. 53; tako že l. 1301, IDEM, *CDA-F 2*, FRA II, 35, št. 443, str. 12–3; omenja se tudi med dohodki za leto 1309, ko je prinesla škofu 18 mark. IDEM, *CDA-F 3*, FRA II, 36, str. 151.

Rudolfu Svibenskemu.²² Vrhunec pa je ta praksa dosegla z Gašperjem Črnomaljskim, ki je leta 1449 prejel v oskrbo dobesedno vse vodilne funkcije v klevevški upravi, vključno z deželjskim sodiščem.²³ Ta ekskluzivni položaj mu je uspelo obdržati skoraj 40 let, dokler ni – najverjetneje l. 1486 – umrl;²⁴ medtem se je obseg kompetenc s propadom Otoka nekoliko skrčil.

C) OBSEG IN VIRI PRIHODKOV

Prihodki gospostva so ob koncu 14. stoletja v povprečju znašali dobrih 370 mark soldov letno in so skoraj izključno temeljili na zemljiški posesti. 271,5 marke ali 73% so prinašale cenazualne dajatve, 76,5 m β oz. 21% pa gornina (*GRAF. 38/a*) ali če pogledamo z druge plati: 173 m β (47%) dohodkov je pritekalo v žitu, 113 m β (30%) v vinu in 84,5 marke (23%) v denarju (*GRAF. 39/a*). Zadnji podatek vključuje tudi prispevek deželjskega sodišča v povprečni letni višini 22 mark in pol. Poleg ustaljene zakupnine, ki je znašala 14 mark in je najverjetneje vključevala tudi dohodke sejemske mitnine ob cerkvenih proščanjih in takso na alkoholne pijače,²⁵ so manjši delež prinašale denarne kazni, letno med dvema in dvanajstimi markami soldov. Povprečni letni donos na cenazualno hubo je znašal 1 m 32 β, kar uvršča gospostvo nekako v sredino vseh obravnavanih posesti. Mirno lahko trdimo, da je v teh letih v gospodarskem pogledu doseglo svoj vrhunec; opisane razmere v 15. stoletju so bile namreč vse prej kot ugodne za gospodarski razcvet. Primerjava s podatki za leto 1486 – če upoštevamo zgolj količine posameznih artiklov oz. valut – kaže, da je bilo zdesetkano gospostvo sposobno zbrati le še polovico nekdanjih letnih prihodkov. Zaradi nekoliko višjih cen žita in vina je bila situacija le za malenkost manj črna: skupni prihodek je z 221 markami soldov dosegel 60% prihodka s konca 14. stoletja, pri čemer je bila urbarialna posest udeležena s tremi, gorskopravdna pa z eno četrtino; dohodki od sodstva so povsem ugasnili (*GRAF. 38/b*). Valutna struktura se ni bistveno spreminjala, le da je že tako razmeroma majhen denarni delež še nekoliko nazadoval (s 23 na 17% ali vsega skupaj 38 m β), predvsem na račun prihodkov v vinu (38%, prej 30) (*GRAF. 39/b*).

D) OBSEG IN VRSTE IZDATKOV

Izdatki so ob koncu 14. stoletja v povprečju dosegali 281 mark in pol. Plače uradniškemu aparatu so s 84,5 m β predstavljale tretjino, dokumentirana sprotna poraba skupaj s potnimi stroški (16 m β) 6%, izredni izdatki (22 m β) 8%, primanjkljaj zaradi pustot in skisanega vina²⁶ (20,5 m β) 7%, gradbena dela pa s 138 markami skoraj polovico skupne vsote (*GRAF. 40/a*). Podatki iz zadnje četrtine 15. stoletja kažejo popolnoma drugačno podobo; posledice neprestanih pretresov so se odražale tudi v potrošnji gospostva. Ob splošnem nazadovanju letnih izdatkov (202 m β) je več kot polovica odpadla na primanjkljaj, stroški administracije so se le malenkost zmanjšali, vzdrževalna gradbena dela in sprotna poraba pa skupaj niso dosegli niti 10-odstotnega deleža (*GRAF. 40/b*).

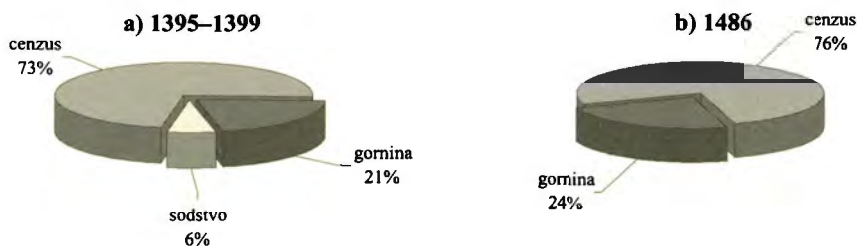
²² ZAHN, *CDA-F 2*, FRA II, 35, št. 443, str. 12–3.

²³ BayHStA, Fr. Urk., 1449, mar. 18.

²⁴ Nazadnje se omenja živ v sicer podrobneje nedatiranem obračunu za l. 1486 (*RFR 8*, fol. 1), 18. aprila 1487 pa že kot mrtev (KK III, AEM, Heck. 61, fol. 215^v); upravo sta za njim prevzela žena Elza in sin Baltazar, glej ibid. in KÖNIG, *Die Korrespondenzbücher des Bischofs Sixtus*, 90–4. Že leta 1486 pa se je za oskrbo gradu Prežek pri škofu potegoval Andrej Turjaški. Ibid., 90.

²⁵ Zanesljivih podatkov o tem ni, vsekakor pa je bil škof do navedenih dohodkov v skladu s podeljenimi privilegiji upravičen. SCHUMI, *Urkunden- und Regestenbuch 2*, št. 346, str. 270; MEICHELBECK, *Historia frisingensis* II/2, št. 302, str. 211.

²⁶ E.g.: »... abgang von der trübung wegen vnd von der ód der hüben,« BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 269.

GRAF. 38. Struktura gospodarskega potenciala freisinske klevevske posesti 1395–1486.

GRAF. 39. Struktura prihodka freisinske klevevske posesti 1395–1486.

Med ustaljenimi izdatki za varovanje gradov je sprva odpadlo 50 mark na klevevskega oskrbnika, 20 na kastelana na Prežeku, ostalo pa na oboroženo grajsko posadko. Ob koncu 15. stoletja so bili ti izdatki nekoliko nižji, predvsem na račun plače prežeškega kastelana, ki je znašala le še 10 mark (mesto je očitno zasedal slabše plačani namestnik; nazivni kastelan je bil namreč oskrbnik Gašper Črnomaljski). S tem pa še niso zajeti vsi prejemki gosposčinskega uradništva; iz starejših urbarjev namreč vemo, da je oskrbniku pripadala celotna t. i. mala pravda (bob, lan, pogače, piščanci in jajca), česar obravnavani obračuni sploh ne beležijo.²⁷ To bi utegnila biti nekakšna kompenzacija za prihodke od hub, prvotno spadajočih h grajskemu fevdu, ki so še v začetku stoletja pripadali kastelanu, kasneje pa so jih morda priključili gospostvu.²⁸ Ta podatek obenem pojasnjuje tudi razmeroma nizke stroške sprotne porabe, ki jih brez večjih težav lahko povezujemo z naštetimi živili s kratkim rokom trajanja. Izredni izdatki so dokumentirani izključno v zvezi z nakupi oz. odkupi posestnih enot, ki so povečevale donos gospostva. V obravnavanem času sta se zgodila dva: leta 1395 je škof za 78,5 m β odkupil (*gelöst*) od Hermana II. Celjskega šest hub v Goriški vasi in »frenge« na Otoku, ki so mu bile najverjetneje zastavljene,²⁹ štiri leta kasneje pa je kupil od Štefana Helffenbergerja za 32 m β dvor v Mevcah pri Šmarjeti in obenem odkupil nekaj gornine, ki jo je ta imel v fevdu.³⁰ Izdatki za gradbena dela se skoraj izključno

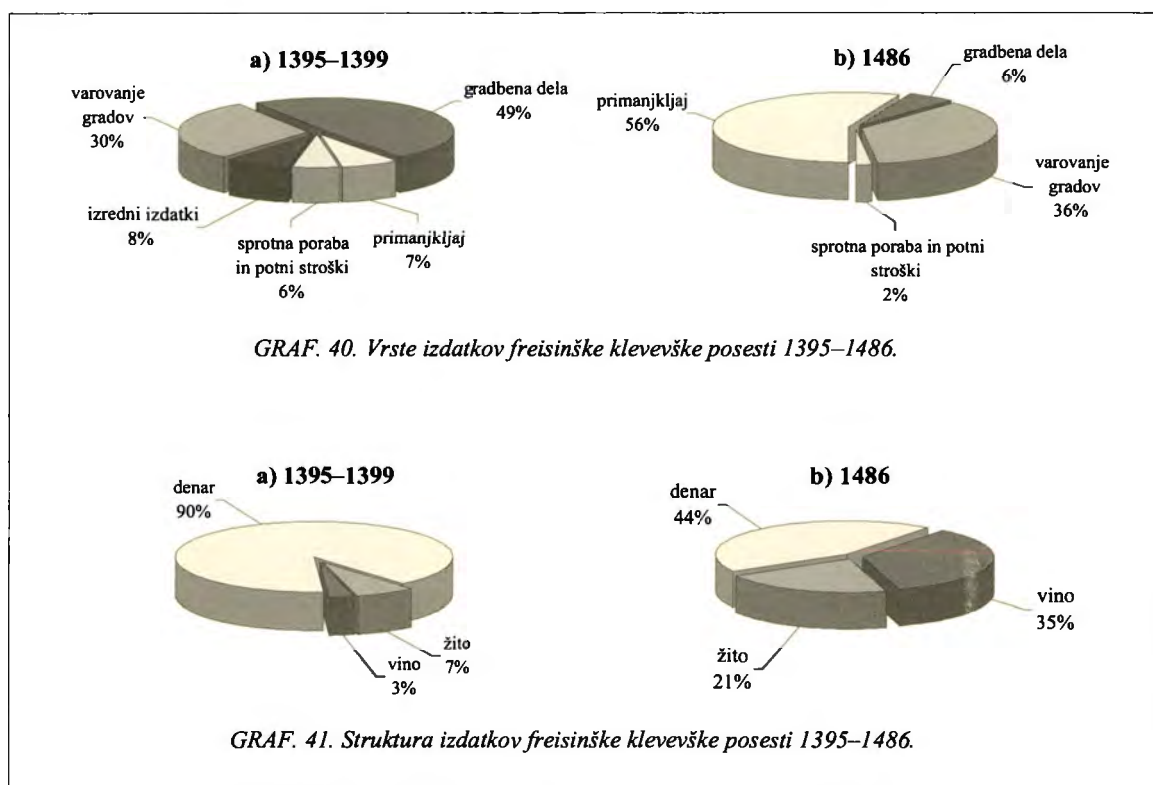
²⁷ BLAZNIK, »Zemljiška gospostva v območju freisinske dolenske posesti«, 68–9.

²⁸ »... cultura hūbarum, ab antiquo pertinens ad castrum,« ZAHN, CDA-F 3, FRA II, 36, str. 53.

²⁹ BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 263. Na zastavo je sklepati iz dejstva, da jih zadevna fevdna knjiga ne navaja (BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 222 ss). Povedano velja za omenjenih 6 hub, ne pa (najverjetneje) tudi za frenge (po Otorepcu zemljišče, oproščeno davka; po Kosu alodialni domec), ki sta jo Herman II. in Viljem Celjska I. 1378 kupila od Svibenskih (OTOREPEC, CKSL, 1378, maj 19., Celje; cf. D. Kos, *Blesk zlate krone*, 368) in jo torej lahko imamo za novo pridobitev. BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 222 ss.

³⁰ RFR I, fol. 100'; BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 240; cf. IDEM, »Zemljiška gospostva v območju freisinske dolenske posesti«, 62.

nanašajo na utrjevanje in obnovo gradov Klevevž in Prežek, kar je škofijska uprava izvajala v obravnavanem obdobju, nedvomno v sklopu širših prizadevanj, katerih rezultat je bil med drugim tudi sočasen gradbeni projekt v Škofji Loki kakor tudi v domala vseh središčih freisinške škofijske posesti.³¹ Obnova je bila temeljita in je zajela gradova od kleti do strehe, predvsem pa se je osredotočala na utrjevanje obeh grajskih obzidij. Pri tem obračuni poleg ostalega materiala beležijo preko 1200 klesanih kamnitih zidakov in okoli 220 trug apna.³² Običajna drobna vzdrževalna dela na vratih, strehah, stopnicah, pečeh itd., ki jih, denimo, navaja obračun iz l. 1486 (v skupni višini 12 m 26 β),³³ niso dosegala letno niti 10% vrednosti zgoraj omenjenega projekta.

V valutni strukturi izdatkov konec 14. stoletja z 90 odstotki prevladuje denar, kar je v veliki meri omogočal šele razmeroma velik obseg prodaje naravnih presežkov – delež denarja v letnem prihodku je bil komaj 23-odstoten! Razmerje obenem še z druge strani potrjuje domnevo, da večina živil, namenjenih sprotni porabi, v obračunih niti med prihodki niti med izdatki ni registriranih; težko bi si namreč predstavljali na eni strani tako majhno in neraznoliko porabo živil, kot jo kažejo viri, na drugi pa prodajo kljub praznim shrambam. Situacija se je do srede osemdesetih let 15. stoletja močno spremenila: delež izdatkov v žitu je bil 21%, v vinu 35 (vse na račun izgub!) v denarju pa le še 44%. Obseg prodaje presežkov žita se je občutno skrčil – izkupiček je znašal kakih 50 m β – saj je celotna produkcija upadla za ok. 50%, vina pa je spričo ogromnih izgub komaj še kaj ostajalo (GRAF. 41).

³¹ Glej zgoraj, str. 185–6; ARNPECK, »Liber de gestis episcoporum Frisingensium«, 892.

³² BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 263; RFR I, fol. 17–17', 21', 44–44', 88', 101.

³³ RFR 8, fol. 5'–6.

E) VIŠINA, DELEŽ IN REALIZACIJA DOBIČKA

Letna bilanca obračunov klevevškega gospostva s konca 14. stoletja je v povprečju znašala dobrih 85 mark soldov, tj. pičlih 23% prihodka. Tako nizek rezultat je brez dvoma posledica obsežnih gradbenih del. Treba pa je tudi poudariti, da so bila sredstva glede na posamezna leta trošena dokaj neenakomerno: bilanca za leto 1399 izkazuje le dobrih 16 mark, medtem ko je bila leta 1395 celo negativna (- 13 m 16 β). V ostalih letih se je gibala med 117 (1396) in 158 m β (1398), kar je ustrezalo nekje med 30 in 40 odstotkom povprečnega letnega prihodka. V skladu s tem je dobiček v običajnih letih (brez velikih gradbenih projektov) verjetno presegal polovico skupnega prihodka. Stanje pa se je v 15. stoletju močno poslabšalo. Bilanca obračuna obubožanega gospostva iz leta 1486 brez kakih izrednih izdatkov izkazuje borih 19 m 16 β. Če bi šlo za bolj ali manj običajno obračunsko leto, bi bila rentabilnost gospostva že tedaj postavljena pod vprašaj. Kljub vsemu je škofu v posameznih letih še uspevalo izvleči iz gospostva nekoliko večje vsote denarja (glej spodaj).

Kar zadeva transfer oziroma usmerjanje in izrabo dobička, so veljala zelo podobna, če že ne enaka načela kot za loško gospostvo. Transport živil v Freising ni prihajal v poštev, zato pa je uprava loškega gospostva redno jemala del pridelka v vinu, ki so ga kot tlaško obveznost tovorili loški podložniki.³⁴ Letna dobava je obsegala od 150 do 300 veder ali - izraženo v denarni protivrednosti - 13 do 26 m β.³⁵ Večino dobička z gospostva je škof prevzemal v denarju. Obračuni dokumentirajo zgolj občasne, niti ne vsakoletne pošiljke, ki so večinoma šle preko Škofje Loke; pri transferu 250 dukatov je leta 1398 posredoval loški kaščar, leto kasneje pa je klevevški oskrbnik poslal v Škofjo Loko 182 dukatov Gotardu Kreigerju. Tudi ob koncu tridesetih let 15. stoletja pri prenosu denarja s klevevškega gospostva srečamo Petra Mayerja,³⁶ ki je sicer skrbel za transfer iz Škofje Loke.³⁷ Ko je v zadnji četrtini stoletja nadzor nad poslovanjem gospostev prešel na škofove odposlance, so ti v času svojega bivanja v Škofji Loki pošiljali v Klevevž sle, ki so poračunali z oskrbnikom.³⁸ Leta 1485 jim je npr. od Gašperja Črnomaljskega uspelo iztisniti 50 dukatov, medtem ko jih je 97 ostal dolžan.³⁹

³⁴ BLAZNIK, *Urbarji freisinske škofije*, 114.

³⁵ *RFR 1*, fol. 20, 23'.

³⁶ *RFR 2*, fol. 12.

³⁷ Glej zgoraj, str. 188.

³⁸ Instrukcije odposlancem za l. 1485, BayHStA, HL 3, rep. 53, fasc. 295, št. 10; KK II, AEM, Heck. 60, fol. 3.

³⁹ LO Škofja Loka 1485, *RFR 5 β*, fol. 6'.

POSEST KRŠKE ŠKOFIJE V MARKI

A) TERITORIALNO-POSESTNI RAZVOJ

Krško škofijo je leta 1072 z dovoljenjem papeža Aleksandra III. in kralja Henrika IV. ustanovil salzburški nadškof Gebhard¹ na gospodarskih temeljih v ta namen razpuščenega ženskega samostana, ki ga je tri desetletja pred tem bogato dotirala ovdovela grofica Hema Savinjska.² Precejšen del zemljiške posesti je temeljil na vladarskih podelitvah Heminima možu in tastu, Viljemu I. in II. Savinjskima, v letih 980, 1016 in 1025 in bil lociran v Savinjski mejni grofiji oziroma tik ob njej; ta je bila kasneje razdeljena med Kranjsko in Štajersko, vendar je kot geografski pojem pod imenom Marka – v njegovem najširšem pomenu – ohranila integriteto skozi ves srednji vek.³ Prva darovnica, s katero je cesar Oton II. podelil Viljemu I. Savinjskemu ozemlje v Rahvinovi grofiji, tj. na prostoru, omejenem s Konjiško goro, Stenico, Breznom ter posestjo grofa Markvarda (po potrebi tudi izven tega območja, vse do pridobitve obdelovalne površine v skupnem obsegu 20 kraljevskih hub), je bila temelj kasnejšemu vitanjskemu gospostvu.⁴ Njegov sin je leta 1016 najprej pridobil obsežno posest med Savo in Savinjo, kjer so med drugim nastala gospostva Rogatec, Podčetrtek, Pilštanj, Bizeljsko in Kunšperk, ter med dolensko Sotlo in Mirno (območje poznejšega gospostva Mokronog), devet let kasneje pa poleg posesti med Krko in Savo na Dolenskem še 30 kraljevskih hub med Koprivnico, Hudinjo in Voglajno – del tega ozemlja je kasneje zasedalo gospostvo Anderburg.⁵

Ta precej obsežni teritorij, ki ga razkrivajo krški viri, je vključeval devet razmeroma velikih in 17 manjših gospostev, od katerih pa je bila več kot polovica oddanih v fevd. Večino 15. stoletja so od prvih ostala pod neposredno škofijsko upravo le Vitanje, Podčetrtek, Bizeljsko in Mokronog, od slednjih pa Anderburg, Pilštanj in Lušperk. Z izjemo dveh so bila gospostva locirana na razmeroma strnjenem ozemlju na desnem bregu Sotle, ob meji cesarstva z Ogrsko; v zaledju sta ležali gospostvi Vitanje (kakih 30 km proti severozahodu) in Mokronog (okoli 50 km proti jugovzhodu, takoj za kranjsko mejo).

Razen tega je krški škofiji pripadala skupina posesti, ki so jo škofje konstantno oddajali v fevd. Pretežni del je sestavljalo pet t. i. *feuda principalia* (Rogatec, Lemberg, Planina, Podsreda in Kunšperk), ki so v začetku imeli predvsem obrambni značaj. Ta velika

¹ HAUTHALER - MARTIN, *Salzburger Urkundenbuch* 2, št. 102, str. 169–70; MGH *DDH IV*, št. 253, str. 322–3.

² Samostan naj bi ustanovila Hemina prednica Ima okoli leta 975, ko mu je cesar Oton II. na njeno pobudo podelil tržno, kovno in mitninsko pravico. MGH *DDO II*, št. 110, str. 123–4. Cf. KOLLER, »Zur Vorgeschichte der Gurker Bistumsgründung«, 62 ss.

³ O rodbinskih povezavah in genealoških problemih v zvezi s tem glej H. DOPFSCH, »Die Stifterfamilie des Klosters Gurk«, 96–111, glede posesti pa HAUPTMANN, »Grofovi Višnjegorski«, str. 225–6, 235 in zemljevid med str. 232–3.

⁴ MGH *DDO II*, št. 235, str. 264.

⁵ MGH *DDH II*, št. 346, str. 440; *DDK II*, št. 32, str. 35; glede Rogatca cf. M. KOS, »Salzburško gospostvo Cesta na Kranjskem«, 66–7, ki korigira starejša dognanja, mdr. HAUPTMANN, »Grofovi Višnjegorski«, 229, 234.

gospodstva, obkrožajoča gospodarsko jedro posesti v obmejnem Posotelju, so krški škofje oddali v fevd vojaško močnim vazalom. Drugi del je tvorila skupina manjših gospodstev, s katerimi so prvotno upravljali krški ministeriali, ki pa so se do zgodnjega 14. stoletja povzpeli med običajne vazale. Sčasoma so vsi fevdi postali dedni in škofiji je ostala bolj ali manj le še formalna oblast nad njimi; v gospodarskem smislu so bili izgubljeni.⁶ Povrh vsega je treba dodati še okoli 250 posamičnih hub v okviru gospodstev, izvzetih izpod neposredne uprave, ki so jih v obliki malih fevdov posedovali gosposočinski uradniki (*TAB. 34*). Skupaj so fevdi predstavljali več kot polovico krške posesti v Marki.⁷ Skrbi, povezane s takšnim položajem, je mogoče razpoznati iz prizadevanj nekaterih škofov v 14. in 15. stoletju: med letoma 1404 in 1425 jim je uspelo reinkorporirati pod lastno upravo dve manjši gospodstvi (Anderburg in Lušperk), v letih 1452–1467 pa, vsaj za krajši čas, še dva izmed nekdanjih glavnih fevdov, Kunšperk in Rogatec.

Malo gospodstvo **Lušperk** so krški škofje sprva oddajali v fevd. V virih zadnje četrtine 13. in prve 14. stoletja srečujemo tam (najmanj) dve veji gospodov Mariborskih, med katerima so se le pripadniki stranske veje imenovali po gradu.⁸ Nemara je leta 1333 (ali malo predtem) škof Gerold prav od njih z lastnimi sredstvi odkupil gospodstvo, katerega donos je bil ocenjen na 60 mark, in ga skupaj z drugo posestjo omenjenega leta podelil škofiji, da bi izboljšal njen tedaj ne preveč zavidljiv gospodarski položaj.⁹ Kasneje so škofje gospodstvo spet oddajali v fevd, vsekakor še leta 1404, sicer bi bilo vključeno v tedanji krški urbar spodnještajerskih in kranjskih uradov. Do ponovnega odkupa oz. reinkorporacije v sklop posesti pod neposredno upravo je moralo priti med letoma 1404 in 1425, ko je nastal prvi ohranjeni lušperški obračun. Nekako do konca tridesetih let nastopa malo gospodstvo kot samostojna gospodarsko-upravna enota, kasneje pa je vseskozi bolj ali manj intenzivno navezana na močnega soseda – Vitanje. V letih 1439–1444 je obe gospodstvi upravljali isti oskrbnik, ki je nosil naziv vitanjskega glavarja,¹⁰ zatem pa je bila uprava gospodstva redno zaupana kastelanu starega (*Altweitenstain*) oz. novega (*New Wetenstain, Newnhaws*) vitanjskega gradu.¹¹

Nekaj podobnega se je verjetno dogajalo tudi z gospodstvom **Anderburg**, le da zanj razen (ne)pojavnosti v urbarjih in obračunih ne razpolagamo z ustreznimi podatki.¹²

Gospodstvo **Kunšperk** so od leta 1395 pa vse do izumrtja (s kratko prekinitvijo v letu 1397) imeli v fevdu celjski grofje.¹³ Po končani vojni za njihovo dediščino se je cesar Friderik III. decembra 1457 pogodil z Ulrikovo vdovo Katarino, ki mu je – med mnogimi drugimi – obljubila izročiti tudi to gospodstvo, tamkajšnjim uradnikom pa ukazati, naj izročijo grad deželnoknežjemu oskrbniku.¹⁴ Friderik je kmalu zatem, februarja naslednjega leta, pisno obvestil vse Katarinine upravnike, da namerava pobrati dohodke od njihovih uradov, ki naj jih izročijo njegovemu svetovalcu, laškemu župniku Frideriku Abrecherju, in vicedomu za celjsko posest, Juriju Dienstlu, že marca pa je gospodstvo Kunšperk skupaj z mitnino za 600 funtov črnih pfenigov zastavil Gašperju Esenkoferju.¹⁵ Ta je leta 1461 gospodstvo vzel v zakup za nadaljnja štiri leta. Letna zakupnina je bila določena na 532 mark dunajskih

⁶ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 129–30, 151–2.

⁷ PIRCHEGGER, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, 6.

⁸ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 83.

⁹ MHDC 9, št. 628, str. 188–9; cf. MHDC 8, št. 76, str. 32.

¹⁰ KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 2, 14, 16', 17', 33, 52, 54'.

¹¹ KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 65'–66', 92, 113', 127', 151', 160', 173', 174, 185'; KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. 24, 36 (2. f.).

¹² Urbar iz l. 1404 ga še ne omenja, pojavlja pa se v obračunih (KO Marka 1424–1471 (*RKR 1–3*)) in urbarju iz l. 1502 (PIRCHEGGER, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, 22–8).

¹³ OTOREPEC, CKSL, 1395, avg. 13., Straßburg (Kor.); 1397, jan. 7., Vitanje; 1397, dec. 20., s. l.; o tem in predhodni zgodovini gradu in njihovih posestnikov nazadnje D. Kos, *Med gradom in mestom*, 77–8.

¹⁴ BIRK, »Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III.«, *AKÖGQ* 11 (1853): št. v, str. 148–9.

¹⁵ HHSIA, Dunaj, Hs. B 360, fol. 72'–3; CHMEL, *Regesta Friderici III.*, št. 3589, str. 358.

pfenigov (= 266 m β), iz česar je bil Gašper upravičen do plačila za varovanje gradu v višini 200 mark. Celotna zakupnina je torej znašala 1382 m d_w, zakupni rok pa se je iztekel 24. aprila 1465.¹⁶ Tu stopi na prizorišče krški škof Ulrik III., ki je v tem času zasedal mesto avstrijskega kanclerja in nasploh užival velik ugled na cesarskem dvoru.¹⁷ Že februarja 1465 je pri Frideriku izposloval pravico do rešitve Kunšperka iz zastave, s tem da naj Esenkoferju povrne posojenih 600 funtov.¹⁸ To se je očitno zgodilo, saj je škof v naslednjih letih cesarju redno izplačeval zakupnino v višini 332 mark d_w.¹⁹ Gospostvo srečujemo v škofijskih obračunih do leta 1470, kasneje pa je spet prišlo v roke drugim zakupnikom, najprej Esenkoferju, ki je ves ta čas ostal na gradu kot kastelan in uradnik v Krški službi, a tokrat za nekoliko višji znesek – 362 mark.²⁰ Kaj je krške škofo odvrnilo od nadaljnega posedovanja kunšperškega gospostva, ni povsem jasno. Želja po ponovni pridobitvi nekoč izgubljene posesti je bila vsekakor velika, povsem drugo pa je bilo vprašanje rentabilnosti. Povprečni letni prihodki gospostva so glede na dva ohranjena obračuna iz let 1467–1469 znašali okoli 252 m β. Če bi Esenkofer še naprej prejemal plačilo za varovanje gradu v običajnem znesku, bi bilo gospostvo že brez kakršnihkoli drugih izdatkov avtomatično nelikvidno. Dejansko je oskrbnik prejemal skoraj za polovico nižjo plačo – 44 m 135 β²¹ – vendar so ostali izdatki (v povprečju letno okoli 102 m β) redno prispevali k letnemu primanjkljaju ok. 60 m β. Verjetno je prav iz tega razloga novi škof – Ulrik III. je namreč konec decembra 1469 umrl²² – opustil misel na reinkorporacijo kunšperškega gospostva.

Nekoliko drugače se je godilo z gospostvom **Rogatec**. Potem ko je poldrugo stoletje doživljalo domala enako usodo kot Kunšperk (žovneško-celjski fevd od l. 1301 do izumrtja,²³ l. 1457 v skupini posesti, ki jih je Katarina Celjska odstopila Frideriku III.²⁴), ga je cesar, kot kaže, kmalu po prevzemu prepustil krškemu škofu. Po eni od verzij naj bi do tega prišlo že leta 1458,²⁵ verjetneje pa dokončno šele decembra 1460.²⁶ Regest, ki ga je s tem v zvezi na podlagi originalne listine objavil Wiessner,²⁷ bi bilo po najobičajnejši logiki razumeti v smislu, da je gospostvo po izumrtju vazalov zapadlo nazaj prvotnemu lastniku, zato toliko bolj preseneča dejstvo, da ga je vsaj od leta 1475 dalje deželni knez oddajal v oskrbo.²⁸ Vprašanje načina in podrobnih okoliščin prepustitve rogaškega gospostva krškemu škofu ostaja torej nedorečeno,²⁹ medtem ko je časovni okvir podrejenosti neposredni škofijski upravi (v grobem) bolj ali manj jasen: navzdol ga omejuje leto 1458 (oz. 15. dec. 1460), navzgor pa čas med letoma 1472 in 1475 (terminus post quem predstavlja 24. april 1472,³⁰ ko se je izteklo zadnje v ohranjenih obračunih dokumentirano obračunsko leto,

¹⁶ CHMEL, *Regesta Friderici III.*, št. 3882, str. 388; št. 3933, str. 392–3.

¹⁷ STRAND, »Woher stammte Bischof Ulrich III. Sonnenberger von Gurk?«, 666 ss; OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk*, 235 ss.

¹⁸ BIRK, »Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III.«, *AKÖGQ* 10 (1853): št. 806, str. 420.

¹⁹ CHMEL, *Regesta Friderici III.* 2, št. 4729, str. 483; št. 5108, str. 519.

²⁰ *Ibid.*, št. 6150, str. 597; KO Marka 1467–1471 (*RKR* 3), fol. 26, 58 (2. f.). Za njim so imeli kunšperški grad z urbarjem: v zakupu Jurij Burger (1472), v oskrbi Urban Strauß (1481) in Baltazar Mindorfer (1486), slednji tudi v zastavi od l. 1500. I. OROŽEN, *Dekanat Drachenburg*, 403.

²¹ KO Marka 1467–1471 (*RKR* 3), fol. 26' (2. f.); vrednost naturalij je preračunana po povprečju cen iz let 1467–1469 na fol. 28' in 61'–2.

²² OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk*, 247.

²³ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 193.

²⁴ Poleg citatov v op. ¹⁴ in ¹⁵ glej tudi I. OROŽEN, *Das Dekanat Rohitsch*, 189.

²⁵ OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk*, 239.

²⁶ WIESSNER, *Gurker Urbare*, pril. št. 365–6, str. 411.

²⁷ *Ibid.*, pril. št. 365, str. 411.

²⁸ SCHMUTZ, *Historisch Topographisches Lexicon* 3, 383; I. OROŽEN, *Das Dekanat Rohitsch*, 190.

²⁹ PIRCHEGGER, *Untersteiermark*, 233–4, razlaga to na način, da je cesar dal pridobljeno gospostvo škofu v oskrbo (brez navedbe vira).

³⁰ KO Marka 1467–1471 (*RKR* 3), fol. 202 (4. f.).

terminus ante quem pa 22. nov. 1475, ko je Viljem Turjaški prejel gospostvo v oskrbo od deželnega kneza).

Tudi obseg posesti v okviru posameznih uradov se je s časom občutno spreminjal. Predvsem je neprestano nihalo razmerje med hubami v okviru urbarja in tistimi, ki so bile oddane v fevd. Že od 14. stoletja dalje lahko v virih precej pogosto sledimo spremembam v statusu manjših posestnih kumulacij oziroma posameznih kmetij; na eni strani v fevdnih podelitvah, na drugi pa v odkupih in ponovnem vključevanju pod neposredno upravo. Tovrstno dogajanje je najbolj dokumentirano v uradu Mokronog. Od posestnih pridobitev, ki jih je mogoče izslediti v urbarju iz l. 1404, poznamo naslednje: leta 1318 nakup vasi Draga pri Šentrupertu (11 hub v urbarju iz l. 1404);³¹ l. 1330 pridobitev treh hub v Vederini in dveh *an der Ekk* z zamenjavo;³² l. 1332 odkup dveh hub v *Drechselpach*.³³ Za razliko od teh, ni o nekaterih drugih posestnih nakupih (oz. odkupih) v urbarju niti sledu, npr.: Martinja vas 1306,³⁴ 61 hub na Priči pri Mokronogu 1380,³⁵ kar kaže na to, da jih je škof po določenem času ponovno oddal v fevd. Podobno lahko ugotovljamo tudi za druga gospostva. Že leta 1208 je škof Valter iz fevda razrešil vasi Olimje in Sedlarjevo, ki ju kasneje, okoli l. 1480, najdemo v kunšperškem urbarju,³⁶ leta 1426 odkupljene fevde v vaseh Slake in *Pressek* v urbarju za Podčetrtek iz l. 1404,³⁷ dvor pod gradom Anderburg "na Grabnu" pa, razdeljenega na hube, v šentjurskem urbarju iz l. 1502.³⁸ Stolp v Pilštanju s pripadajočo posestjo je sredi 14. stoletja pogosto prehajal v zastavo in iz nje. V tridesetih in štiridesetih letih se je s tem ubadal škof Konrad II., ki mu je leta 1344 posest uspelo pridobiti nazaj, hkrati pa je moral kapitlju pisno obljubiti, da je ne bo na noben način več odtujil škofiji. V to je bil vsemu navkljub v petdesetih zaradi židovskih obresti primoran njegov naslednik Pavel, ki pa je moral svoje napake popravljati tudi že potem, ko je bil premeščen na škofijski sedež v Freising. Leta 1361 se je obvezal, da bo rešil iz zastave to in ostalo zastavljeno menzalno posest (mdr. tudi trg in grad Mokronog).³⁹ Na pred časom inkorporirane dele urbarialne posesti spominjajo tudi številne postavke v obračunih; tovrstne posestne kumulacije so bile namreč določeno obdobje vodene pod imenom nekdanjega posestnika, ločeno od ostale posesti. Tako npr. v Podčetrtku bivši Kynnbergerjeva (1425–1444)⁴⁰ in Hundlerjeva (1425–1445) posest,⁴¹ Krenova huba, odkupljena od nekega Schenka (1432–1439),⁴² ter nekdanja Khleblova posest (1467–1472);⁴³ v Lušperku Herrgotova huba (1425–1440),⁴⁴ v Mokronogu posest, kupljena od pleterskega in grebinjskega samostana (1467–1472),⁴⁵ itd.

³¹ WIESSNER, *Gurker Urbare*, pril. št. 180., str. 393; cf. str. 330.

³² Ibid., pril. št. 203., str. 395; cf. str. 333.

³³ Ibid., pril. št. 216., str. 396; cf. str. 325–6.

³⁴ Ibid., pril. št. 166., str. 391.

³⁵ Ibid., pril. št. 294., str. 404.

³⁶ MHDC 1, št. 418, str. 310–1; cf. BLAZNIK, *Historična topografija slovenske Štajerske* 2, 28, 269.

³⁷ WIESSNER, *Gurker Urbare*, pril. št. 344., str. 409; cf. str. 278, 291; na to odkupljeno posest se verjetno nanašajo v obračunih za l. 1444 in 1445 omenjeni »*Trakchenberger khauffen guten*«. KO Marka 1438–1452 (*RKR* 2), fol. 60, 74; cf. spodaj.

³⁸ WIESSNER, *Gurker Urbare*, pril. št. 311., str. 407; BLAZNIK, *Historična topografija slovenske Štajerske* 2, 365; PIRCHEGGER, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, 27.

³⁹ OBERSTEINER, *Die Bischöfe von Gurk*, 149, 168.

⁴⁰ »*Von des Kynnberger gütern von der supp vnd anderhalb huben czu Murekg*,« KO Marka 1424–1437 (*RKR* 1), fol. 83.

⁴¹ »*Von des Hundler güten*,« KO Marka 1424–1437 (*RKR* 1), fol. 6; »... *mitsamt des Hundler vnd Trakchenberger khaufften gütern* ...« KO Marka 1438–1452 (*RKR* 2), fol. 60, 74. Tu se najverjetneje omenjajo tudi bivši fevdi Kolmana s Kozjega (*Trakchenberger*) v Slakah in vasi *Pressek*, ki jih je škof Ernest odkupil l. 1426, glej zgoraj, op. ³⁷.

⁴² »*Von des Kren hueben, die mein herr bischoff Ernst von dem Schencken gekauft hat*,« KO Marka 1424–1437 (*RKR* 1), fol. 83'.

⁴³ »*Von den guetn in der Tunzka, so von weilent dem Khlebl herkommen sein*,« KO Marka 1467–1471 (*RKR* 3), fol. 7' (2. f.).

⁴⁴ KO Marka 1424–1437 (*RKR* 1), fol. 1'.

⁴⁵ KO Marka 1467–1471 (*RKR* 3), fol. v (1. f.).

Okvirno lahko velikost spodnještajerske in kranjske krške škofijske posesti (torej posesti v območju Marke) v gospodstvih pod neposredno upravo ocenimo za 15. stoletje na okoli 1000 hub, obenem pa moramo računati še z bolj ali manj fleksibilnim delom kakih 250 po statusu »uradniško-fevdnih« hub, ki pa so občasno lahko prehajale pod neposredno upravo (TAB. 34).

TAB. 34. Posest krške škofije v Marki v prvi polovici 15. stoletja⁴⁶

gospodstvo	število hub	
	pod neposredno upravo	v fevdu
Vitanje	227	130
Lušperk	52	—
Anderburg	93	20
Podčetrtek	209	51 + 1 vas
Bizeljsko	125	—
Pilštanj	64	27
Mokronog	208	3 vasi
skupaj	978	228 + 4 vasi

B) SISTEM UPRAVE POSESTI

Na podlagi razmeroma poznih virov družbeno-ekonomskih razmer pred nastankom gospodstev praktično ni mogoče rekonstruirati.⁴⁷ Vsekakor je treba upoštevati tudi dejstvo, da so nekatere spremembe izvedli že v askvinski dobi. V začetku 15. stoletja je bila tipična organizacijska oblika v Posotelju kot tudi v okolici Mokronoga naselje manjšega obsega, ki mu je načeloval župan. Ta je hasnoval dvojno hubo, ki je bila zaradi njegove vpetosti v gosposčinsko upravo in iz tega izvirajočih nalog⁴⁸ obremenjena manj, kot je bilo običajno. V nekaterih primerih naletimo celo na dva župana v vasi, ki razen tega premore le še dve dodatni hubi. Navadno se to razlaga z združevanjem dveh zaselkov, potem ko je večina hub v njih opustela.⁴⁹ Naletimo pa tudi na vasi, kjer razen županove ni drugih naseljenih hub. Organizacijsko v danem trenutku takšna struktura ne bi imela pravega smisla, dolgoročno pa je osameli župan lahko prispeval svoj delež k ponovni kolonizaciji vasi, na kar je opozoril Milko Kos.⁵⁰ Obstajajo tudi drugi dokazi za to, da je obravnavana regija populacijsko nazadovala. Razmeroma visok odstotek opustelih hub in pogost pojav obdelovanja dodatne puste hube po sosedu oz. sovaščanu (*adcultura*) – odstotki opustelih hub krških gospodstev v času urbarja iz l. 1404 so po M. Kosu naslednji: Vitanje 30,54%; Podčetrtek 20,06%, Pilštanj 7,34%, Bizeljsko 13,96%⁵¹ – sta pogosto silila škofijsko administracijo k reorganizaciji in racionalizaciji upravne strukture na najnižjem nivoju. Nekoliko drugačne so bile razmere v vitanjskem gospodstvu, kjer je gorata pokrajina pogojevala naselitev v obliki samotnih kmetij in kjer županov praktično ni zaslediti, s tem pa ni bilo nikakršnih pogojev za oblikovanje posredništva med podložniki in gosposčinsko upravo, ki so ga drugod opravljali župani.⁵²

⁴⁶ Anderburg in Lušperk v prvi koloni po: PIRCHEGGER, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, 22–32; ostalo po: WIESSNER, *Gurker Urbare*, CXXII–III; druga kolona po: FK Krka, 1403–1404, KLA, GVK, HS 2/8, fol. 212–42.

⁴⁷ Najstarejši urbar je ohranjen iz l. 1404, WIESSNER, *Gurker Urbare*, 241–333.

⁴⁸ »Propter officium quod tenet,« Ibid., 274.

⁴⁹ WIESSNER, *Gurker Urbare*, LVII; VILFAN, »Soseske in druge podeželske skupnosti«, 37.

⁵⁰ M. Kos, »Ocena: Wiessner, *Gurker Urbare* in Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*«, 270.

⁵¹ Ibid., 273–4.

⁵² Ibid., 270–2.

Skupine vasi so bile združene v gospodstva, katerim je načeloval kastelan - uradnik (*castellan/burggraf[-uius] et officialis/ampmann*) oz. oskrbnik gospodstva in gradu z administrativnimi kot tudi vojaško-obrambnimi funkcijami. Njegov sedež je bil na pripadajočem gradu, ki je prav tako služil obema namenoma. Obrambnemu sistemu je bil redkeje dodan dodaten stolp na dvignjeni legi, kot denimo v Podčetrtku,⁵³ pogosto pa se je celo dogajalo, da so grad manjšega gospodstva priključili obrambnemu sistemu sosednjega, večjega.⁵⁴ V Anderburgu, denimo, v drugi polovici 15. stoletja sploh ni bilo utrjene postojanke. Potem ko je bil grad leta 1438 porušen, je bila uprava gospodstva prenesena v bližnji trg Šentjur.⁵⁵ Na gradovih so stalno vzdrževali manjšo oboroženo posadko, ki so jo sestavljali eden do štirje stražarji (*vigiles/wachter*), ponekod (npr. v Podčetrtku, Pilštanju in Rogatecu) tudi dodaten vratar (*torwärtl*). Uprava trgov je bila organizirana v trška sodišča, katerih načelniki - sodniki - so bili ponekod podrejeni oskrbnikom gospodstev; tako v Podčetrtku, Mokronogu, Vitanju in Šentjurju, drugod - v Pilštanju, Rogatecu in Kunšperku - pa so predstavljali avtonomen upravni element z lastnimi financami, kar se odraža v samostojnih obračunih, ki so jih polagali centralni škofijski administraciji.⁵⁶

Celotno upravo gospodstva je vodil kastelan. Nadziral je izpolnjevanje podložniških obveznosti ter pobiral, shranjeval in prodajal naturalije, vzdrževal zgradbe ter upravljal s finančnim kot tudi z materialnim potencialom gospodstva v skladu s škofovimi ukazi. O svojem poslovanju je bil v obliki letnih obračunov dolžan poročati centralni administraciji v Strassburgu. Čeprav vemo za razne nižje uradnike (*amptleut*), ki so prejeli v fevd posamezne hube, pa nimamo nikakršnih podatkov o njihovih obveznostih.⁵⁷

C) OBSEG IN VIRI PRIHODKOV

V najbolj osnovnih potezah se ekonomska baza krških spodnještajersko-dolenjskih posesti ni bistveno razlikovala od ostalih obravnavanih posestnih kompleksov. Tudi tu sta glavni značilnosti prevladujoča vloga obdelovalne zemlje v okviru kmečke produkcije in razdelitev le-te na hube v individualni posesti, vsekakor pa so v podrobnostih opazne nekatere specifične značilnosti. Veliko večino letnega donosa so s 1036 m β (70%) v obdobju 1424-1452 oz. s 1304 markami (75%) v šestdesetih in sedemdesetih letih predstavljali urbarialni dohodki (*GRAF. 42*). V okvir zemljiške rente v širšem smislu lahko štejemo tudi gornino, ki je v prvem obdobju ne srečujemo, v drugem pa je s 50 m β prihodka od zemljiške posesti primaknila triodstotni delež. Te dohodke so škofiji prinesle nove posestne pridobitve predvsem v okviru rogaškega gospodstva, deloma pa tudi nekateri zapadli fevdi v Vitanju in Pilštanju.⁵⁸

Davki podeželskega in tržnega prebivalstva so sprva s povprečno 415 markami predstavljali 28% prihodka, kasneje pa se je njihov obseg nominalno nekoliko povečal (na 457 lb d_w). Vzrok za to je bila njihova stabilizacija. Medtem ko so zneski za posamezna gospodstva v prvi polovici stoletja še močno nihali (npr. v Vitanju med 184 in 50 m β, v Mokronogu med 133 in 60, v Anderburgu med 99 in 40 m β),⁵⁹ se v letih 1467-1471 niso

⁵³ Obračuni redno navajajo »*burkhut auf den obern turn*,« e.g. KO Marka, 1438-1452 (*RKR 2*), fol. 50'.

⁵⁴ E.g.: »*Friderici Surich, burggravi in Weitenstain et officialis in Lusperg*,« KO Marka, 1438-1452 (*RKR 2*), fol. 113'.

⁵⁵ Grad Anderburg je bil porušen v habsburško-celjski vojni in ga verjetno niso več ponovno zgradili. PIRCHEGGER, *Untersteiermark*, 228; isti avtor na drugem mestu (IDEM, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, 13) navaja letnico 1439; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 60.

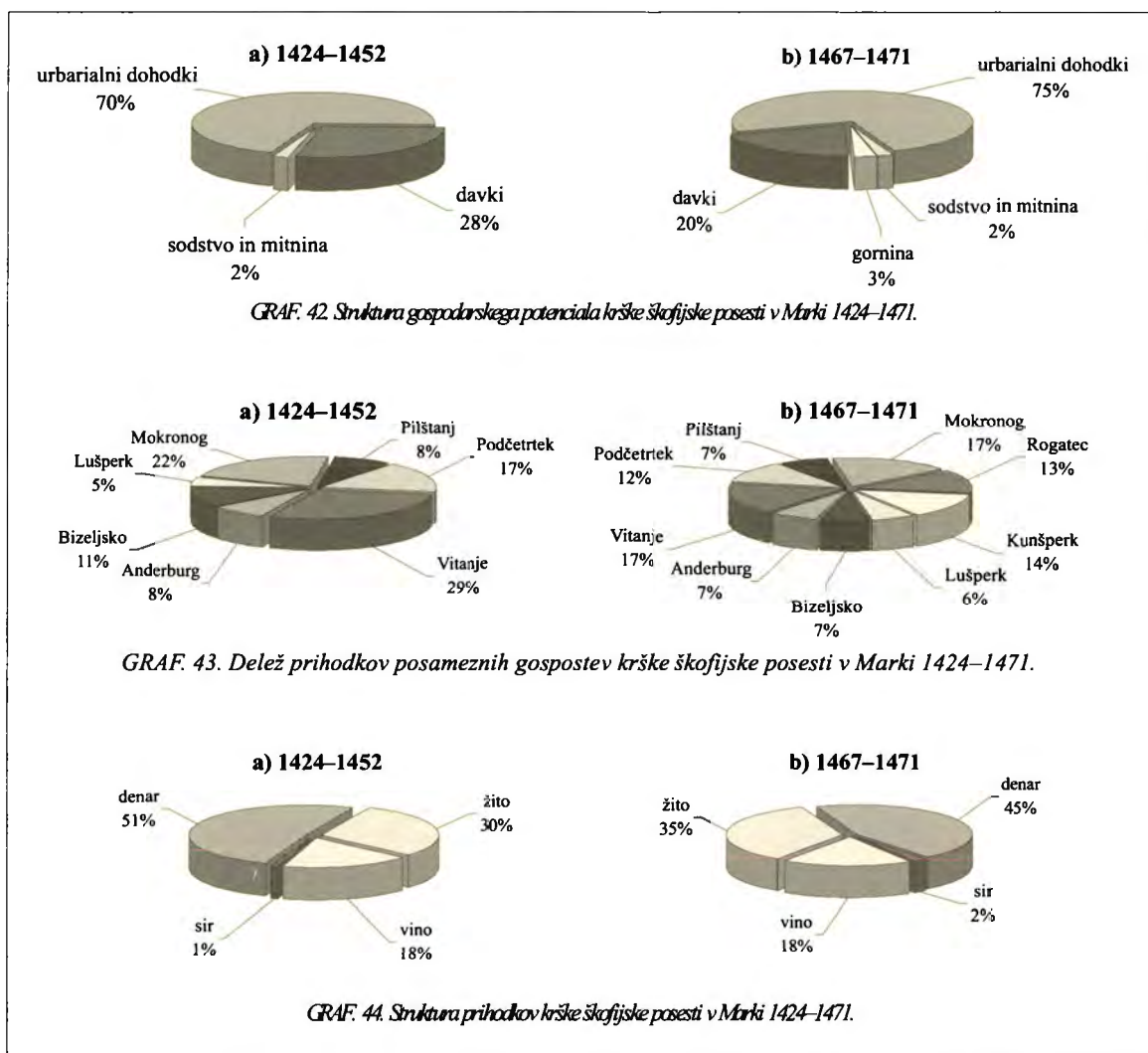
⁵⁶ Cf. GOLEC, *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske*, 127-8.

⁵⁷ E.g.: »*Das sind di guter die mein herr anderlein amptman ze Nassenfus geurlaubt hat . . .*,« FK Krka, 1403-1404, KLA, GVK, HS 2/8, fol. 219; »*Item ainen hof ze Weitenstain da mein ambtman auf siczt*,« FK Krka, 1412, KLA, GVK, HS 2/8, fol. 79'.

⁵⁸ Za Rogatec: KO Marka 1467-1471 (*RKR 3*), fol. 13' (2. f.); Vitanje: *ibid.*, fol. 1'-2 (2. f.); Pilštanj: *ibid.*, 54-54'.

⁵⁹ Občasno je prihajalo na eni strani tudi do davčnih oprostitiev (e.g. l. 1437 v Pilštanju, Vitanju in Podčetrtku, KO Marka 1424-1437

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

več spreminjali. Kljub temu pa je njihova vrednost zaradi devalvacije (glej spodaj) tako realno (343 m β) kot tudi procentualno (20%) upadla. Dohodki od sodstva in mitnino so bili skorajda zanemarljivi; v prvi polovici 15. stoletja so trška sodišča v Vitanju, Pilštanju in Mokronogu iz tega naslova zbrala vsega skupaj 23 m β , v šestdesetih in sedemdesetih pa se je vsota na račun Kunšperka in Rogateca povzpela na 33 mark, kar je v obeh primerih ustrezalo 2% celotnega prihodka. Kljub razmeroma slabšim prometnim razmeram so bili dohodki od mitnine in sodišč večinoma oddani v zakup, o čemer pričajo nespremenljivi dohodki domala vseh (z izjemo Kunšperka) omenjenih sodišč.⁶⁰

Povprečni letni donos sedmih gospodstev je sredi 15. stoletja (med letoma 1424 in 1452) znašal okoli 1474 m β . Pri tem sta več kot polovico prispevali gospodstvu Vitanje (415 m β ali 29%) in Mokronog (325 m β , 22%), dobro četrtino Podčetrtek (247 m β , 17%) in

(*RKR 1*), fol. 129, 133, 135) ali znižanj, na drugi pa do uvedbe t. i. pomožnega davka (*hilstewer*), ki je lahko dosegel višino rednega davka. *Ibid.*, fol. 112'; KO Marka 1438-1452 (*RKR 2*), fol. 62.

⁶⁰ Mokronog: KO Marka 1424-1437 (*RKR 1*), fol. 8 in dalje; Pilštanj, *ibid.*, fol. 24 in dalje; Vitanje od l. 1444, KO Marka 1438-1452 (*RKR 2*), fol. 68 in dalje; Rogatec, KO Marka 1467-1471 (*RKR 3*), fol. 34, 67, 76 (2. f.).

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

Bizeljsko (157 m β, 11%), ostalo pa je odpadlo na tri manjša gospostva: Anderburg (114 m β, 8%), Pilštanj (112 m β, 8%) in Lušperk (65 m β ali 5%) (*GRAF. 43/a*). Povprečni donos na hubo je bil v vseh gospostvih dokaj enoten. Dejansko lahko razlikujemo le dve skupini: v prvi (Vitanje, Pilštanj in Mokronog) se je gibal med marko 133 soldov in marko 90, v drugi (Bizeljsko, Lušperk, Anderburg in Podčetrtek) pa med 1 m 41 β in 1 m 29 β (*TAB. 35*).

TAB. 35. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v gospostvih krške posesti v Marki 1424–1452.

<i>uradi</i>	<i>število hub</i>	<i>renta [m β]</i>	<i>delež rente na hubo</i>
<i>Vitanje</i>	227	415	1 m 133 β
<i>Pilštanj</i>	64	112	1 m 120 β
<i>Mokronog</i>	208	325	1 m 90 β
<i>Bizeljsko</i>	125	157	1 m 41 β
<i>Lušperk</i>	52	65	1 m 40 β
<i>Anderburg</i>	93	114	1 m 36 β
<i>Podčetrtek</i>	209	247	1 m 29 β

V obdobju med 1467 in 1471 je prihodek gospostva občutno zrasel – na 1730 mark – kar je v veliki meri posledicačasne reinkorporacije donosnih gospostev Kunšperka in Rogatca, katerih skupni delež v škofijsko blagajno je bil 27-odstoten (*GRAF. 43/b*). Ne glede na dejstvo, da je kunšperško gospostvo zaradi visoke deželnoknežje zakupnine škofiji dejansko prinašalo izgubo – ki pa iz obračunov na nivoju gospostev oz. posesti v Marki ni razvidna!⁶¹ – in da tudi okoliščine pri prevzemu Rogatca niso povsem jasne,⁶² je bil učinek tudi zaradi splošnih gospodarskih razmer precej manjši, kot bi bil sicer.

Sprememba razmerja med severnoitalijansko in dunajsko valuto (iz 2 β_{Aq/Ven} : 3 d_w v 1 β_{Aq/Ven} : 2 d_w) kot trajna posledica dunajskega finančnega zloma v letih 1458–1460⁶³ je na krških posestvih, ki so se večinoma pokrivala z območjem, kjer je bil v obtoku dunajski denar, realno povzročila precejšen upad prihodka. Ta pa ni kar avtomatično ustrezal znižanju vrednosti denarja, saj so tovrstni pretresi lahko vplivali le na denarni del prihodka. Naturalnim artiklom, predvsem žitu, so cene v tem času občutno narasle (*GRAF. 7–9*), kar je udarec nekoliko ublažilo.⁶⁴ Realno vrednost upada prihodka je mogoče oceniti na podlagi podatkov za mokronoško gospostvo, kjer je krški administraciji z umetnim vzdrževanjem starega valutnega razmerja uspelo ohraniti denarne prihodke na prejšnji ravni. Obračuni iz let 1467–1471 pod posebno postavko redno beležijo presežek na račun tečajnih razlik, ki je letno znašal okoli 68 lb d_w oz. 16% celotnega prihodka gospostva Mokronog.⁶⁵ Podoben upad v razmerju do prihodka – z rahlimi odstopanji navzgor ali navzdol, odvisno od udeležbe denarja v celotnem prihodku – je devalvacija povzročila tudi pri ostalih gospostvih.

Pri tem se je za dokaj ugodno izkazala valutna struktura prihodka. Transformacija naturalnih podložniških obveznosti v denarne je v okviru krških škofijskih posesti potekala nekoliko počasneje kot npr. v freisinškem loškem ali v gornjegrajskem gospostvu ljubljanske škofije. O predhodnem razvoju ne vemo prav dosti. Zelo omejena primerjava rent, ki je

⁶¹ Zakupnina je očitno bremenila centralno škofijsko blagajno in kot taka ne more biti obravnavana kot izdatek gospostva, čeprav se dejansko nanaša nanj.

⁶² Glej zgoraj, str. 199.

⁶³ Cf. PRIBRAM - GEYER - KORAN, *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne* 1, 7–8.

⁶⁴ Dejansko je treba opozoriti na »tradicionalno nespremenljivost« cen nekaterih dobrin (sir, drobnica, perutnina, jajca, lan, ...), ki je dokumentirana v vseh ohranjenih obračunih.

⁶⁵ »Vbermass auf zynns vnd stewr von der Agler wegen, so die leut dinen sullen, die im vrbar mir per III obuli gerait sein auf ain lb LXXX d facit LXVII lb VII s XIII d.« KO Marka, 1467–1471 (*RKR 3*), fol. v (1. f.).

mogoča na podlagi urbarja iz leta 1404 in prvih ohranjenih, dobrih dvajset let mlajših obračunov (TAB. 36), kaže, da razmere v prvi polovici 15. stoletja še niso bile povsem stabilne. Lahko domnevamo, da je upad določenih dohodkov na posameznih gospostvih (Podčetrtek, Bizeljsko) v veliki meri rezultat opuščanja hub.⁶⁶ Ta proces se je v drugi polovici stoletja nadaljeval celo z večjo intenziteto⁶⁷ in skupaj z ostalimi dejavniki vplival na še večje nihanje prihodkov med letoma 1467 in 1471.

TAB. 36. Primerjava rent za gospostva Bizeljsko, Pilštanj in Podčetrtek med letoma 1404 in 1425

valuta	Bizeljsko		Pilštanj		Podčetrtek	
	1404	1425	1404	1425	1404	1425
denar	28 m 28 β	17 m 101 β	11 m 44 β	12 m 120 β	45 m 98 β	23 m 3 β
pšenica	99,3 mod	110,7 mod	84,2 mod	92,5 mod	191,8 mod	151 mod
oves	117,3 mod	91,4 mod	81,5 mod	97,5 mod	200,5 mod	153,3 mod

V drugi četrtini 15. stoletja je 30% letnega prihodka krških posesti v Marki odpadlo na žito, 18% na vino in en odstotek na sir, medtem ko so denarni prihodki predstavljali komaj malenkost več kot polovico vseh prihodkov (GRAF. 44/a). Vpogled v obdobje 1467–1471 daje celo vtis obratnega procesa; padec denarnega deleža na 45% (GRAF. 44/b) bi utegnil kazati na morebitno pospeševanje poravnavanja podložniških obveznosti v naturi, kar bi bilo spričo devalvacije in rasti cen celo povsem razumljivo. Dejansko pa uprava srednjeveškega zemljiškega gospostva še zdaleč ni bila sposobna tako hitrega reagiranja. Spremembo v strukturi prihodkov sta povzročila na eni strani upad realne vrednosti denarnih prihodkov, na drugi pa reinkorporacija Kunšperka in Rogatca pod neposredno upravo; v obeh gospostvih se je razmerje v strukturi prihodkov še občutno nagibalo v korist žita.⁶⁸ Vsekakor pa bo verjetno držalo, da so opisane razmere upočasnile proces spreminjanja naturalnih rent v denarne.

D) OBSEG IN VRSTE IZDATKOV

V drugi četrtini 15. stoletja so letni izdatki dosegali povprečno 703 marke soldov. Od tega je 274 mark oz. 39% odpadlo na administrativne stroške, združene pod pojmom varovanja gradov. Potni stroški uradnikov in slov ter sprotne poraba živil so s 64 markami predstavljali 9%, enak delež (63,5 m β) pa gradbena, predvsem vzdrževalna in nekatera druga obrtniška dela. S povprečno 96 markami je primanjkljaj, predvsem na račun opuščanja zemljišč pa tudi kot posledica vojnih pustošenj v času celjsko-habsburške vojne, dosegel 14% letnih izdatkov, medtem ko je presenetljivih 29% ali 205 m β odpadlo na t. i. neopredeljive stroške. V to skupino se poleg dejansko neopredeljenih uvrščajo najrazličnejši izdatki, ki se pojavljajo povsem sporadično (zgolj za primer: nakup krznenih stražarskih ogrinjal,⁶⁹ jezdnih konj,⁷⁰ sukna,⁷¹...) ali pa je njihova pojavnost občasna oziroma omejena na krajše obdobje ali ožji prostor in statistično v okviru zajetega intervala niso oprijemljivi

⁶⁶ Cf. zgoraj, str. 201.

⁶⁷ E.g. KO Marka, 1467–1471 (RKR 3), fol. 17', 24', 29', 36', 39', 43', 47', 54', 68', 72 (2. f.).

⁶⁸ Če upoštevamo obe gospostvi, je delež žita predstavljal 52% povprečnega letnega prihodka za petletno obdobje 1467–1471.

⁶⁹ KO Marka 1424–1437 (RKR 1), fol. 126'; KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 90; KO Marka 1467–1471 (RKR 3), fol. 78 (2. f.).

⁷⁰ KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 68', 80'.

⁷¹ KO Marka 1467–1471 (RKR 3), fol. 3 (2. f.).

⁷² V gospostvu Kunšperk, KO Marka 1467–1471 (RKR 3), fol. 27, 59', 61 (2. f.).

(npr. izdatki za razsvetljavo cerkva,⁷² za vojaško opremo in plačance,⁷³ stroški obdelovanja škofijskih vinogradov v okolici Maribora,⁷⁴...). V šestdesetih in sedemdesetih letih so povprečni letni izdatki zaradi povečanega obsega posesti pod neposredno upravo narasli na 877,5 marke. Povsem v skladu s tem sta nekoliko višja zneska za plače uradniškega aparata (363 m β) in za sprotno potrošnjo ter potne stroške (79,5 m β), katerih odstotka se nista bistveno spremenila. Nekoliko so nazadovala vzdrževalna gradbena dela (49 m β oz. 6%), zelo pa so narasli izdatki za vojsko – v povprečju 87,5 mark ali 10% letne potrošnje. Povečana navzočnost vojaštva na območju spodnještajerskih in dolenskih krških posesti je bila posledica nemirnih časov; prav takrat, leta 1469, so Turki začeli intenzivno vpadati na Kranjsko in v obmejne predele Štajerske, obenem pa se je Friderik III. vojskoval z Andrejem Baumkircherjem, s Čehi in Ogri.⁷⁵ S slednjim v zvezi je očitno prihajalo tudi do manjših obmejnih spopadov v Posotelju. Manjše vojaške formacije pod poveljstvom Krištofa Ungnada, Hansa Emersdorfferja in Žiga Mordaxa (bizeljskega oskrbnika) so dokumentirane na območju obmejnih gospostev Rogatec, Podčetrtek, Pilštanj, Kunšperk in Bizeljsko, omenja se, denimo, tudi odkup ujetnikov s hrvaškega Cesargrada.⁷⁶ Deloma je v skladu s tem mogoče razlagati občuten upad neopredeljivih izdatkov (57 m β ali 6%), vsekakor pa porast primanjkljaja, kjer pa je treba poudariti, da je bila udeležba novopridobljenih gospostev Kunšperka in Rogatca nadpovprečna (okoli 35%).

Poraba posameznih gospostev se je proporcionalno le deloma ujemala s prihodki, ki so jih ta ustvarjala, kar nikakor ne preseneča. Relativno večjo porabo v Vitanju (povprečno 244 m β ali 35%; 29% prihodkov) in upravno pridruženem Lušperku (47 m β ali 7%; 5% prihodkov) v drugi četrtini 15. stoletja je treba razumeti v okviru centralne vloge, ki jo je v tem času imelo vitanjsko gospodstvo. O tem govori upad izdatkov obeh v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko ta položaj spričo novih posesti ni bil več tako očiten; v Vitanju na 151 m β, pri čemer se je delež (17%) skladal z deležem prihodkov, v Lušperku pa na 22 mark oz. 3% in s tem močno pod udeležbo gospodstva v donosu (6%). Bolj ali manj usklajena (glede na delež dohodka) je bila potrošnja v gospodstvih Bizeljsko, Podčetrtek (1424–1452) in Pilštanj (1467–1471), le v Mokronogu (107 m β v letih 1424–1452 in 93 m β med letoma 1467 ter 1471) in Anderburgu (26 m β v letih 1424–1452 in 17 m β med letoma 1467 ter 1471) pa so prihodki preko celega stoletja izrazito presežali izdatke. Delež potrošnje mokronoškega gospodstva je bil v prvem obdobju 15%, v drugem pa 11%, medtem ko je bilo v celotnem prihodku udeleženo s 23 oziroma 17%. Še izrazitejša je bila razlika pri Anderburgu: 4 in 2% med izdatki v primerjavi z 8 in 7% med prihodki. V zadnjem primeru je k temu precej pripomoglo uničenje gradu v letu 1438, s čimer so iz obračunov izginili vsi izdatki v zvezi z grajsko stražo in gradbenovzdrževalnimi deli;⁷⁷ uprava gospodstva je bila namreč prenesena v bližnji trg Šentjur.⁷⁸ V Mokronogu so k takemu rezultatu verjetno prispevali razmeroma obsežna posest in visok donos na posestno enoto⁷⁹ ter ugodno razmerje med »kranjsko« in »štajersko« valuto.

Prevlada denarnih izdatkov v primerjavi z naturalnimi pri krški posesti v Marki ni bila tako občutna kot npr. v freisinskem loškem gospodstvu. Med letoma 1424 in 1452 je denar

⁷² V gospodstvu Mokronog l. 1434, 1442 (KO Marka 1424–1437 (RKR 1), fol. 101; KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 40'); Vitanje l. 1437, 1439 in 1442 (KO Marka 1424–1437 (RKR 1), fol. 132; KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 15, 34); Bizeljsko l. 1440–1442 (ibid., fol. 25, 31', 37'–38).

⁷⁴ Ti se občasno pojavljajo v vitanjskih obračunih. KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 104', 125', za širši kontekst cf. HAUSSMANN, »Die Weingüter des Hochstiftes Gurk«, 207–8.

⁷⁵ Cf. JUG, »Turški napadi na Kranjsko in Primorsko«, 9–14; SCHÄFFER, »Die Baumkircherfehde«, 152 ss.

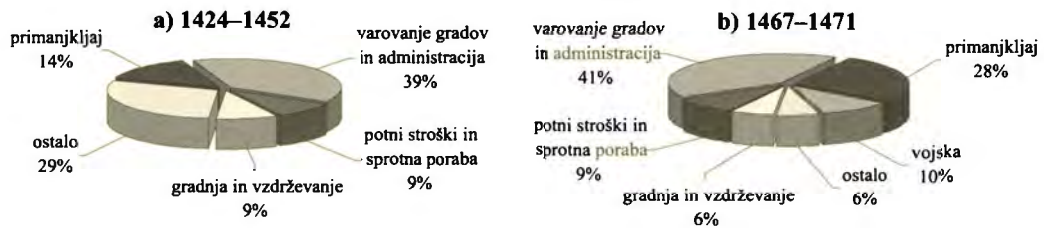
⁷⁶ KO Marka 1467–1471 (RKR 3), fol. 61 (2. f.).

⁷⁷ Vsi obračuni za Anderburg od vključno l. 1444 dalje. KO Marka 1438–1471 (RKR 2–3).

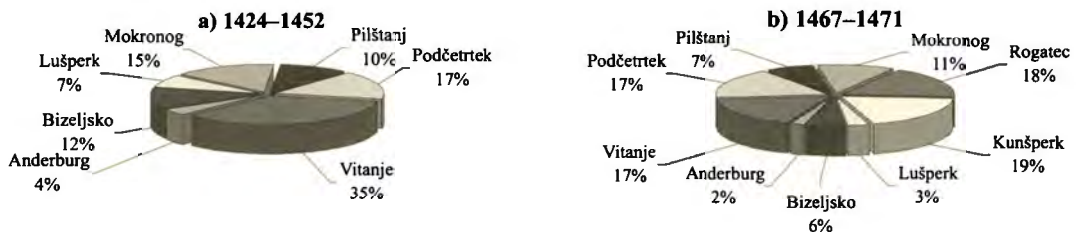
⁷⁸ Glej zgoraj, op. ⁵⁵.

⁷⁹ Cf. razliko v prihodku z gospodstvom Podčetrtek, ki je imelo primerljiv obseg, a manjši hubni donos (TAB. 34, 35).

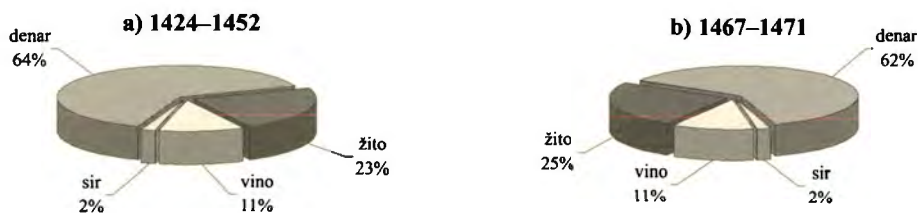
ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

GRAF. 45. Vrste izdatkov krške škofijske posesti v Marki 1424–1471.

GRAF. 46. Delež izdatkov posameznih gospodstev krške škofijske posesti v Marki 1424–1471.

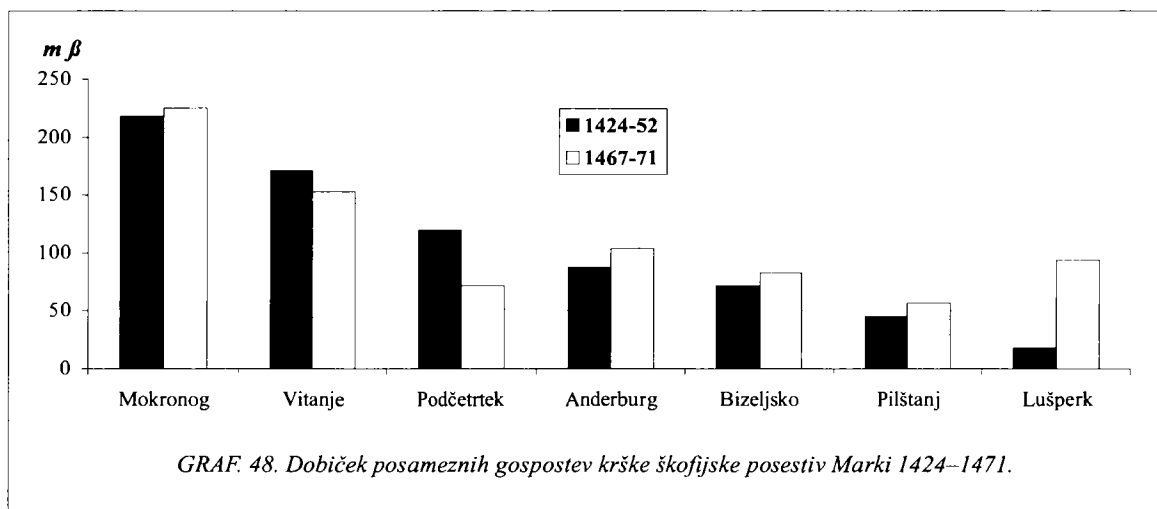
GRAF. 47. Struktura izdatkov krške škofijske posesti v Marki 1424–1471.

predstavljal 64% povprečja letnih izdatkov, medtem ko je delež žita znašal 23%, vina 11% in sira 2%. Ta živila so bila navadno namenjena za plačevanje uradnikov in zadovoljevanje tekočih potreb gospodstva, kot npr. potnih stroškov in akomodacije. V drugi polovici stoletja se razmere niso bistveno spremenile; razlogi za rahel porast žitnega deleža na račun denarnega tičijo v odstopajočem razmerju med obema v novopridobljenih gospodstvih Kunšperk in Rogatec v ter že večkrat omenjenem upadu denarnega donosa. Večji delež denarja v primerjavi s prihodki (64 oz. 62% proti 51 oz. 45%) je mogoče razložiti s prodajo; presežki žita in vina so predstavljali edina tržna artikla krških posesti v Marki. Domnevno so presežke prodajali na domačih trgih za potrebe lokalnega prebivalstva.

E) VIŠINA, DELEŽ IN REALIZACIJA DOBIČKA

Letna bilanca, če tako imenujemo razliko med prihodki gospodstva in izdatki, povezanimi izključno z njegovo produkcijsko dejavnostjo in upravo, se je pri krški posesti v Marki

vseskozi gibala okoli polovice donosa. V letih 1424–1452 je v povprečju znašala 771 mark soldov ali dobrih 52%, v obdobju 1467–1471 pa 852,5 mark oz. 49% skupnega dohodka. Dobiček od posameznih gospodstev se je vrtil med okoli 220 in 20 markami. Prednjačila so večja gospodstva: Mokronog, Vitanje in Podčetrtek, presenetljivo visoka pa je bila bilanca anderburškega in ob koncu šestdesetih let 15. stoletja tudi lušperškega gospodstva, vse to na račun nizkih izdatkov.

Pretežni del tega dobička se je v obliki denarnega transfera stekal v škofove roke. V dvajsetih in tridesetih letih 15. stoletja so denar iz vsakega gospodstva posebej oddajali v škofovo zakladnico v Strassburgu, običajno škofu osebno med njegovimi rednimi letnimi obhodi posesti ali pa prek določenih opolnomočencev, ki so za prevzeto vsoto izstavili pobotnico.⁸⁰ V obračunih različnih gospodstev med letoma 1424 in 1426 pogosto naletimo na pobotnice "zu meins herren handen", ki se glasijo na ime Viljema Wiesendorferja.⁸¹ V naslednjih letih je njegovo mesto zasedel krški (?) glavar Wallendorfer⁸² in nekoliko kasneje (med l. 1429–1433) pisar Martin Wagner.⁸³ Zatem se v tej vlogi pojavljata celo dva vicedoma, nosilca najvišje funkcije v škofijski centralni finančni upravi: Henrik Treubekch v letih 1434–1435⁸⁴ in leta 1442 neki Stawdacher.⁸⁵ Po njihovih nazivih lahko sklepamo, da so bile tovrstne naloge zaupane uradnikom s škofovega dvora.⁸⁶

Toda to se je počasi spreminjalo. Že v tridesetih letih so iz ostalih gospodstev določene vsote denarja pošiljali v Vitanje, najpomembnejše središče v lasti škofije na Spodnjem Štajerskem, kjer so škofje največkrat podeljevali štajerske fevde. V štiridesetih letih je to posestno središče uživalo izključni finančni primat med gospodstvi v Marki; upravnik vitanjskega gospodstva je namreč nadzoroval pretežni del denarnega transfera s tega območja. V njegovih obračunih iz let 1443–1450 se pojavlja redna postavka z naslovi kot "Percepta

⁸⁰ E.g.: »... per vnam literam domini, die mein herr selbst ingenomen hat LXX gulden«. KO Marka 1424–1437 (RKR 1), fol. 27.

⁸¹ Ibid., fol. 8, 10', 24.

⁸² Ibid., fol. 27, 29, 31', 32, 34', 42, 49'.

⁸³ Ibid., fol. 52', 54', 58, 60', 61, 62', 64', 66, 70, 87'.

⁸⁴ Ibid., fol. 94, 104, 106.

⁸⁵ KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 34, 37', 40'.

⁸⁶ Omenjata se npr. vicedom (WIESSNER, *Gurker Urbare*, LIV) in strašburški glavar (*Jorgen Silberberger, hauptman zu Starsburg*, KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 120).

von anderen ambtleuten an der Marich"⁸⁷ ali "*Annder sein innemen zu meins herren hannden*",⁸⁸ kjer so knjižena vsa nakazila, pokrita s pobotnicami upravnikov drugih gospostev. Zbrani denar je bil nato odpremljen v Strassburg, vendar ne v celoti; tudi plačilna sposobnost ostalih gospostev ni bila povsem paralizirana. Vsako od njih je še vedno delovalo kot del mreže blagajniških izpostav, katerih denarne zaloge je bilo mogoče izrabiti v različne namene. V Vitanju, na primer, je večina dobička odtekala neposredno v škofove roke, ostali del pa je bil običajno naložen v nakup živine za potrebe škofovega dvora, izplačan različnim škofovim nameščencem na službeni poti ali pa potrošen za njegovo namestitve v času rezidiranja.⁸⁹ Ostala gospostva so večinoma pokrivala stroške škofove namestitve v času njegovega obiska oziroma manj obsežnih poslov, ki so jih izvajali škofovi pooblaščenici.

V nasprotju, denimo, z loškimi gospostvom, kjer je bil transport živil v Freising praktično odpravljen že pred začetkom 15. stoletja, je tovrstni transfer s posesti v Marki za krško škofijo pomenil povsem običajen način preskrbe. V tem primeru je bilo to izvedljivo zaradi ne prevelike razdalje med centrom in posestnim kompleksom. Tudi pri tem je Vitanje igralo vlogo zbirnega centra; vsekakor ne po naključju. Poleg dejstva, da je bilo središče največjega in najdonosnejšega škofijskega gospostva v Marki, je bilo tudi stičišče cest, ki so od ostalih gospostev vodile proti Krki oz. Strassburgu.⁹⁰ Obračuni gospostva dajejo jasen vpogled v transport. Vino, večinoma z Bizeljskega pa tudi iz okolice Bevc (vitanjsko gospostvo),⁹¹ in sir, produkt vitanjskega gospostva, so tovorili v Strassburg v rednih intervalih, skupaj z voli in svinjami, ki so jih običajno kupovali na trgih v Celju in na Ptujju.⁹² Občasno so odpremljali tudi pošiljke z voskom, ki so ga oddajali podložniki na Bizeljskem, kostanjem, divjačino in grozdem.⁹³ Za tovrstni transport so si škofje – podatke za to imamo od sredine 14. stoletja dalje – od deželnih knezov izposlovali oprostitev plačevanja mitnin.⁹⁴

Po navedbah Dušana Kosa so krški škofje vse do konca 14. stoletja opravljali redne letne obhode po svoji spodnještajerski posesti. Njihove običajne rezidence so bile domnevno Mokronog, Podčetrtek in Vitanje, namen pa upravni nadzor ter urejanje fevdnih zadev.⁹⁵ Ni povsem jasno, v kolikšni meri se je opisana praksa ohranila skozi 15. stoletje. Kar zadeva knjige obračunov, smo pri ugotavljanju tedanjih razmer odvisni od določenega trenda, ki je v krškem knjigovodstvu prevladoval v letih med 1446 in 1452. Le obračuni iz tega obdobja namreč ločeno navajajo izdatke za škofovo spremstvo. Ti viri kažejo nekoliko drugačen vzorec: leta 1446 je škof 14. septembra prispel v Vitanje in se 1. oktobra odpravil na obhod po ostalih gospostvih (Podčetrtek, Pilštanj, Bizeljsko in Mokronog). Na poti nazaj se je ponovno ustavil v Vitanju in tam preživel nadaljnjih 14 dni, do 31. novembra, ko se je odpravil nazaj v Strassburg.⁹⁶ Vzroke za tako temeljit nadzor je najverjetneje treba iskati v razmeroma dolgi odsotnosti kot posledici habsburško-celjske vojne, ki je nekaj pred tem (1437–1443) divjala na Spodnjem Štajerskem.⁹⁷ V naslednjih nekaj letih, ko so

⁸⁷ KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 52.

⁸⁸ Ibid., fol. 124'.

⁸⁹ E.g. l. 1446: »Item er hat geben meinem herren auf sechs sein quittungen CCC LXXXIII lb d; Item vmb xxxi oxsen, die er meinem herren zu Pettau vnd zu Cili gekhaufft hat gestennt mit czerung vnd botenlon c gulden xv lb LIII d; Item herren Achaczen Perger nach meins herren geschēfft auf ain sein quittung XII lb d; Item meins herren czerung zu dem ersten mal . . .« KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 104–5'.

⁹⁰ KOSI, *Potujoči srednji vek*, 259–60 in priloženi zemljevid »Prometno omrežje na Slovenskem okrog leta 1400«.

⁹¹ HAUSMANN, »Die Weingüter des Hochstiftes Gurk«, 197.

⁹² E.g. KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 34, 69', 99', 104, 111', 119, 149–149'.

⁹³ Ibid., fol. 44', 53, 69'.

⁹⁴ MHDC 10, št. 743, str. 238; št. 1098, str. 366; HAUSMANN, »Die Weingüter des Hochstiftes Gurk«, 208–9.

⁹⁵ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 103.

⁹⁶ KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 86'. 90–90', 96', 99', 104'–5'.

⁹⁷ M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*, 217. Kot kaže, se razmere niso umirile do leta 1445; obračuni za Mokronog do takrat dokumentirajo poseben dodatek (*von kriegs wegen*) k znesku za varovanje gradu. KO Marka 1438–1452 (RKR 2), fol. 48, 63, 76.

se razmere umirile, je škofova navzočnost dokumentirana v enem ali dveh gosposčinskih središčih, če že ne vsako, pa vsaj vsako drugo leto za obdobje enega ali dveh tednov, medtem ko se v nekaterih drugih gradovih pojavljajo njegovi odposlanci (*dieneren, gesellen*).⁹⁸ To je očitno zadoščalo za tekoče administrativne potrebe. Kljub razmeroma pogostim obiskom, ki so jih krški škofje namenili svojim posestvom, pa so bili stroški zanje razmeroma nizki. Celo na svojem dva in pol meseca trajajočem pohodu leta 1446 je škof Janez porabil 185 funtov, kar je, denimo, manj od običajnih letnih stroškov freisinških škofov v Škofji Loki ali – z drugimi besedami – približno četrtna vsote, ki je bila tega leta z gospostev v Marki poslana v vitanjsko blagajno.⁹⁹

Drug tip finančne operacije, ki ga je pogosto prakticirala krška škofijska administracija, so bila izplačila denarja iz lokalnih blagajniških izpostav proti izstavitvi škofove zadolžnice (*geschëftbrief*). Različne ljudi, večinoma v zvezi v raznimi nakupi za potrebe svojega dvora, je škof pooblastil za dvig določenih zneskov v enem od središč svojih dislociranih gospostev, ki se je nahajalo na njihovi poti ali pa v njeni neposredni bližini; predvsem zato, da bi se izognil nepotrebnim stroškom transfera. Morda najzornejši primer take transakcije je dokumentiran v obračunu gospostva Podčetrtek za leto 1469. Vir navaja, da je škof tamkajšnjemu kastelanu v zameno za prevzem celotnega letnega prihodka izročil zadolžnico v višini 700 goldinarjev, ki naj jih ta izda v skladu z njegovimi navodili.¹⁰⁰ Zaradi načina knjiženja izdatkov je nemogoče izslediti celotno vsoto, dejansko pa je v tem letu za več kot 1130 gld izdatkov registriranih pod "*auf meins herren geschëftbrief*" ali "*nach geschëft meins herren*."¹⁰¹ To je vsekakor izjemen primer, medtem ko so se manjše vsote denarja na podoben način redno izplačevale iz domala vseh gosposčinskih blagajn krške škofije v Marki.

⁹⁸ E.g. KO Marka 1438–1452 (*RKR* 2), fol. 128', 131, 134', 161, 172, 173', 188.

⁹⁹ *Ibid.*, fol. 102'–3.

¹⁰⁰ »*Percepta de anno etc. LXIX°: Per omnia vt de anno etc. LXVIII^{mo} vnd dar zu hat im meins herrn gnad seliger ainem geltbrief geben vmb guldein vii', die er dann meinem herren seligen nicht geantwurt, sunder die auf sein beuelhen ausgeben hat . . .*« KO Marka 1467–1471 (*RKR* 3), fol. 40' (2. f.).

¹⁰¹ *Ibid.*, fol. 41–41' (2. f.).

GORNJEGRAJSKO GOSPOSTVO LJUBLJANSKE ŠKOFIJE

A) TERITORIALNO-POSESTNI RAZVOJ

Prve vesti o gospostvu, ki je bilo leta 1463¹ inkorporirano ljubljanski škofovski menzi, segajo v 12. stoletje, točneje v leto 1140. Takrat sta Tibold s Kagra (*De Chagere*) in njegova žena Trauta razdelila svoje sklenjeno teritorialno gospostvo, *allodium suum Obbremburch*, ki se je raztezalo na območju Zgornje Savinjske in Zadrečke doline, kasnejšega *districtus Obernburgensi*,² med oglejskega patriarha in novoustanovljeni samostan. Glede razdelitve posesti in od nje izvirajočih pravic je mogoče reči predvsem to, da slednje v začetku niso bile v celoti jasno ločene. Ustanovna listina, ki sicer dokaj podrobno našteva oz. razmejuje pridobitve obeh obdarjenih strank, je ravno v tem pogledu interpolacija iz leta 1243, torej odseva (vsaj kar zadeva številčne podatke) stoletje mlajše posestne razmere.³ Ravno ta časovna umestitev pa z upoštevanjem vzrokov interpolacije – namreč nejasne razmejitve pravic, izvirajočih iz podeljene posesti – ter posledic takega stanja in s pritegnitvijo nekaterih drugih virov omogoča vpogled v gospodarski potencial obravnavanega gospostva sredi 13. stoletja. Pri tem se lahko opiramo na dve dejstvi:

- Posest, ki je leta 1140 pripadla novoustanovljenemu benediktinskemu samostanu, je 1243 obsegala nekaj manj kot 500 hub.
- Leta 1247 je bil celoten donos gospostva ocenjen na 250 mark (srebra?).

Prva ugotovitev temelji na podatku, da je samostan ob ustanovitvi dobil "ostalo (v razmerju do prej opredeljene patriarhove pridobitve) obdelano in neobdelano zemljo s skoraj 500 podložniki, skupaj z njihovimi ženami in otroki".⁴ Navedba je bila v starejši historiografiji večinoma interpretirana kot skupno število vseh podložnikov (moških z ženami in otroki). Pri tem je bilo pglavitno izhodišče prilagajanje populacijskim razmeram 12. stoletja.⁵ V prid naziranju, da je v teh 500 podložnikih treba gledati zgolj uživalce hub, govori 25 let mlajši vir (iz l. 1268), ki navaja skupno 500 ali več patriarhu in samostanu podložnih mož, prisotnih ob pričanju o mejah med oglejsko in koroško deželno knežjo

¹ I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 197 ss.

² E.g. 1248, ZAHN, *UBSt* III, št. 23, str. 77; STEGENŠEK, »O najstarejši zgodovini«, 5, 6.

³ BERNHARD, »Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg«, 268 ss; cf. IDEM, »Ustanovna listina gornjegrajskega benediktinskega samostana«, 10 ss.

⁴ »*Sane cetera omnia que remanent, culta siue inculta, cum quinquentis fere alius condicionis mancipiis, cum suis mulieribus ac natis,*« ZAHN, *UBSt* I, št. 180, str. 188.

⁵ Stegenšek npr. takšno razlago utemeljuje z (domnevno) primerljivim navajanjem števila ministerialov v isti listini (STEGENŠEK, »O najstarejši zgodovini«, str. 22, op. ⁵), Gestrin pa s primerljivim porastom števila hub v gornjegrajskem gospostvu v letih 1140–1426 ter v

posestjo na Olševi.⁶ Tu ne more biti govora o ženskah ali otrocih. V primeru, da bi interpolator ustanovne listine meril na skupno število vseh podložnikov, teh 500 *aliorum* (v odnosu do oglejskih ministerialov) *honestorum et bone fidei virorum* četrto stoletja kasneje *in districtu Obernburgensi* ne bi bilo mogoče najti (zgoj za ilustracijo: niti ob precej pretiranem upoštevanju enakega števila hub v obeh delih gospodstva⁷ in nedopustno nizkega števila otrok v družini (enega samega!)⁸ število vseh moških podložnikov obeh gospodstev ne bi preseglo 350!).

Glede cenitve iz 1247 je problematična predvsem dejanska višina dokumentiranega zneska. Iz vira samega je namreč nemogoče razbrati, na katero računsko enoto se oznaka *ccl marchas* v resnici nanaša.⁹ Po analogiji z deset let mlajšim virom, ki izrecno govori o 350 markah srebra, s katerimi naj bi bila dotirana potencialna nova škofija Gornji Grad (omenjeno vsoto naj bi patriarh zagotovil iz dohodkov tako obstoječega samostanskega kot tudi svojega menzalnega gospodstva), je Milko Kos povsem upravičeno sklepal na marke srebra tudi v obravnavani cenitvi.¹⁰ Preračunano v oglejsko valuto je to zneslo okoli 414 mark pfenigov.¹¹ Takšna razlaga se lepo ujema z mlajšimi podatki: leta 1387 je donos gospodstva znašal 200 mark srebra, leta 1426, 214 in leta 1493 slabih 286 mark. V prvem primeru imamo opraviti s cenitvijo, ki jo je podal opat Nikolaj I., ko je zaprosil papeža za potrditev inkorporacije župnij Braslovče, Škale in Pilštanj. Med argumenti je opat navedel nizke dohodke, ki da le s težavo zadoščajo potrebam samostana in jih ob tej priložnosti ocenjuje na omenjeno višino,¹² kar je v tem času znašalo okoli 648 mark oglejskih pfenigov.¹³ Ta cenitev se tipološko nekoliko razlikuje od prejšnje, ki izvira od uradne patriarhove administracije in bi glede na tendenco vira utegnili biti nekoliko prenizka. Zadnja dva donosa (preračunana v oglejsko oz. beneško valuto 1066 in 1419 m β) temeljita na seštevku urbarnih dajatev oziroma dejansko obračunanih prihodkov, pri čemer znesek za leto 1426 ne vključuje izrednih prihodkov.¹⁴ Gledano kronološko, lahko trdimo, da je nominalna vrednost donosa gospodstva konstantno rasla. Predvsem pri drugi in tretji cenitvi je treba upoštevati možno odstopanje navzgor, kar tudi realni vrednosti nekoliko povečuje stabilnost (*GRAF. 49*).

Drugi problem, ki se pojavlja ob teh ocenah donosa, je vprašanje obsega posesti, na katerega se vsakokratna cenitev nanaša. Kolikor je mogoče razbrati iz listinskega gradiva, so bili v prvem stoletju po ustanovitvi samostana poleg prvotnega posestnega jedra (ki je bilo kasneje, v 15. stoletju, na račun krčenja poseljeno bistveno gostejše in razdeljeno v šest uradov – Tirosek, Posavinje, Zadretje, Ljubno, Luče in Solčava) v precejšnji meri izoblikovani vsaj trije novi posestni kompleksi: urada v Furlaniji in na Tolminskem –

Poljanski in Selški dolini freisinškega loškega gospodstva v letih 1160–1291 (*GESTRIN*, »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti«, 475).

⁶ PFERSCHY - APPELT - SUTTER, *UBS* IV, št. 288, str. 172. Tudi morebitno pretirano navajanje »visokega, vplivnega števila prič« (cf. STEGENŠEK, »O najstarejši zgodovini«, 23) je moralo od neke mere temeljiti na dejanskih populacijskih razmerah.

⁷ Glede oglejskih podložnikov govori precej natančno formuliran pasus »ustanovne« listine izrecno o 14 hubah, poleg tega pa še o vseh, ki pripadajo stotim ministerialom (skupno število vseh ljudi tega stanu!). PFERSCHY - APPELT - SUTTER, *UBS* IV, št. 288, str. 172.

⁸ Količnik nastanjenosti posamezne ruralne enote, ki ga pri izračunu števila prebivalstva gornjegrajskega samostanskega gospodstva uporablja Stegenšek in ki je okvirno primerljiv tako s študijami za širši slovenski kot tudi evropski prostor, je 4. STEGENŠEK, »O najstarejši zgodovini«, 24; M. KOS, »Kolonizacija in populacija v srednjem veku«, 84–85.

⁹ BARAGA, *Gradivo* 6/1, št. 22, str. 54; MARCUZZI, *Sinodi Aquileiesi*, 329; ZAHN, »Archivalische Untersuchungen in Friaul 2«, 87.

¹⁰ M. KOS, »O nameravani ustanovitvi škofije«, 108. Podobno za njim BERNHARD, »Der Oberburger Bistumsplan«, 174.

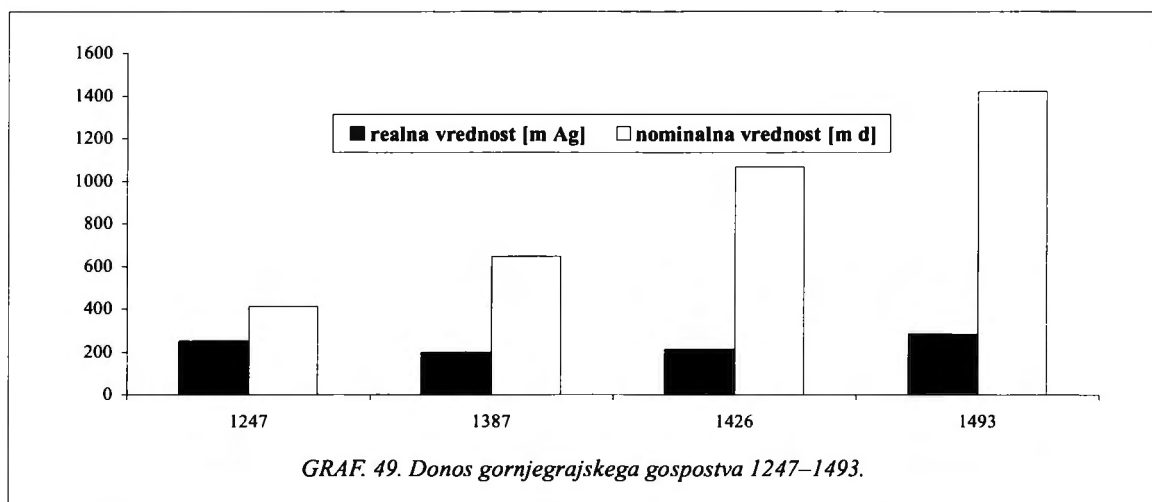
¹¹ V Ogleju je bila v tem času v veljavi beneška marka (238,34 g), en oglejski pfenig pa je vseboval 0,9 g srebra. PROBSZT, *Österreichische Münz- und Geldgeschichte*, 252; WERUNSKY, *Österreichische Reich- und Rechtsgeschichte*, 411–412.

¹² I. ORO/EN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 149–150.

¹³ Ob upoštevanju marke 238,34 g in oglejskega pfeniga z vsebnostjo srebra 0,3 g. BERNARDI, *Monetazione del Patriarcato di Aquileia*, 159.

¹⁴ Za leto 1426 upoštevam Gestrinov (*GESTRIN*, »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti«, 510) izračun: ok. 1600 mark graških pfenigov, za leto 1493 pa lastnega na podlagi obračuna gospodstva (NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 13/1).

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

pravzaprav gre za koncentrirano posest v vaseh Budrio in Kojca – ter urad Poreber v okolici Kamnika. Prva dva je patriarh podelil samostanu že v prvih letih po ustanovitvi, in sicer z namenom, da mu zagotovi preskrbo s soljo, oljem in drobnico,¹⁵ porebrski urad pa se je, kot kaže, izoblikoval na podlagi daritev grofov Andeških in njihovih ministerialov ter obsežnejšega nakupa 24 hub od diessenskega samostana.¹⁶ Prav tako se iz posameznih daritev pred letom 1247 kažejo zametki urada Braslovče.¹⁷ V sklop gospostva je v tem času nedvomno sodil tudi že precejšen del desetini (dokumentirano na območju pražupnij Gornji Grad in Braslovče), medtem ko se je krog inkorporiranih župnij tedaj še omejeval na ozemlje gornjegrajske prafare.¹⁸ Od treh poglavitnih segmentov, ki so ob koncu 15. stoletja predstavljali 90% skupnega dohodka (uradi 42%, desetine 40% in inkorporirane župnije 8%),¹⁹ sta bila v času prve ohranjene cenitve letnega donosa (dobrih sto let po ustanovitvi samostana in 250 let pred prvimi ohranjenimi obračuni) oba pomembnejša že v precejšnji meri formirana. Kot dopolnitev prvemu so kasneje nastali le še trije manjši urbarialni uradi (Vransko, Šentilj in Lemberg), pač pa se je do sredine 14. stoletja bistveno okrepil tretji s postopno inkorporacijo župnij Pilštanj, Škale in Braslovče.²⁰ Ob tem je nemoteno potekala notranja izgradnja gospostva (v okviru obstoječih uradov): na eni strani s krčenjem gozda in kolonizacijo, na drugi pa z nakupi in prejemanjem posesti v dar ali zastavo. Medtem ko prvega pojava v ohranjenih virih pred 15. stoletjem ni mogoče zasledovati, je drugi s pomočjo listinskega gradiva dokaj dobro zaznaven.

Dinamika rasti gospodarskega potenciala je do neke mere razvidna iz statistike (dokumentirane) novopridobljene posesti v petdesetletnih intervalih (*TAB. 37*). Glede na te podatke je bil samostan

¹⁵ F. KOS, *Gradivo* 4, št. 210, str. 120; št. 223, str. 125–6.

¹⁶ ZAHN, *UBSI* II, št. 100, str. 155–6; št. 144, str. 216; št. 252, str. 345–6.

¹⁷ *Ibid.*, št. 427, str. 540–1; BARAGA, *Gradivo* 6/1, št. 4, str. 37–8 (= ZAHN, *UBSI* III, št. 8, str. 61–2).

¹⁸ J. RICHTER, »O inkorporacijah«, 77.

¹⁹ Preostalih 10% so takrat predstavljali izredni prihodki, ki pred koncem 15. stoletja niso dokumentirani. Cf. spodaj, str. 218–9.

²⁰ Leta 1254 je bila samostanu inkorporirana župnija Pilštanj, ki jo je 1261 zamenjal za Škale, 1278 župnija Braslovče in 1346 ponovno Pilštanj. BARAGA, *Gradivo* 6/1, št. 240, str. 243–4 (= I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 33–4); I. OROŽEN, *ibid.*, 40–42, 59–60, 126–7. Glede župnije Hoče, ki naj bi bila samostanu inkorporirana l. 1398 (I. OROŽEN, *ibid.*, 158), obstaja precej nejasnosti; predvsem njenih dohodkov ni zaslediti v gornjegrajskih urbarjih in obračunih. Zadeva je bila očitno permanentno sporna, o čemer pričča tako vnovična papeška potrditev inkorporacije iz l. 1399 (OTOREPEC, CKSL, 1399, jul. 1., Rim) kot tudi spor glede omenjene župnije med samostanom in duhovnikom Štefanom Strolom 24 let kasneje (OTOREPEC, CKSL, 1423, jun. 21., Rim). Cf. tudi I. OROŽEN, *ibid.*

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

najbolj dejaven pri pridobivanju posesti v prvi polovici 14. stoletja. Velja pa opozoriti na pomanjkljivo ohranjenost virov. Tako, denimo, listine ne dokumentirajo nastanka urada Lemberg, ki je 1426 obsegal 35 hub, po drugi strani pa omenjajo npr. posest v Železni Kapli in Planini (*Montpreis*),²¹ ki je v urbarju iz 1426 ni več (torej manjkajo menjalne listine). Tudi precej hub, ki smo jih pogojno uvrstili v urad Poreber (gre za hube, raztresene v širši okolici Kamnika; listine navajajo za to območje 7 hub več, kot jih šteje urad Poreber leta 1426) in jih urbar iz 1426 ne navaja več, je bilo očitno že pred tem zamenjanih.²² Gornji analizi se izmuzne nekako 346 posestnih enot;²³ večji del teh je verjetno nastal s krčenjem, v manjši meri pa gre za nedokumentirane zunanje pridobitve. Točnejšega deleža enih in drugih kakor tudi časa nastanka oz. pridobitve zgolj na podlagi pisnih virov ni mogoče ugotoviti.

TAB. 37. Posestne pridobitve gornjegrajskega samostana, dokumentirane v listinah 1140–1426

	1140–1200	1201–1247	1248–1300	1301–1350	1351–1426	skupaj
<i>Tirosek</i>			1		2	3
<i>Posavinje</i>			7	13	4	24
<i>Zadretje</i>					2	2
<i>Ljubno</i>					1	1
<i>Luče</i>						—
<i>Solčava</i>						—
<i>Braslovče</i>		8	9	5	1	23
<i>Vransko</i>			2	3	5	10
<i>Lemberg</i>			1			1
<i>Šentilj</i>			2	23	5	30
<i>Poreber</i>		31	8	25	10	74
<i>Budrio-Arteca</i>	10					10
<i>Kojca</i>	5					5
skupaj	15	39	30	69	30	183

V skladu s tem je bila v času drugega izpričanega donosa (l. 1387) samostanska posest praktično že zaokrožena. Dokončno se je izoblikoval tretji segment ekonomske baze (dohodki od inkorporiranih župnij), obenem pa se je število hub v sklopu uradov precej približalo stanju iz 1426. V zadnjih štirih desetletjih pred tem je v ohranjenih virih zabeleženih 19 novopridobljenih posestnih enot, medtem ko število novonastalih ni določljivo; vsekakor pa je porast posesti v tem času glede na obstoječi potencial zanemarljiv. Iz dvajsetih let 15. stoletja izvirajo prvi integralni popisi posesti gornjegrajskega gospostva,²⁴ ki je takrat obsegalo 1030 hub (od tega 58 pustih), 21 mlinov in dve valjalnici blaga (TAB. 38).

²¹ I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 74, 98, 167–8.

²² V skladu z listinami je samostan na širšem območju urada Poreber pridobil 74 hub in en mlin. Kot v op. ¹⁶; I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 38–9, 78–9, 89–91, 94–5, 101–2, 107–9, 119–20, 159–61, 168–9.

²³ Razlika med 1029 hubami, izkazanimi v urbarju iz 1426 in 683 dokumentiranimi pridobitvami (okoli 500 hub iz leta 1247 na ožjem gornjegrajskem območju in dodatnih 55, ki jih do tega časa beležimo zunaj njega, ter 129 pridobljenih do leta 1426).

²⁴ Po Milku Kosu in Ferdu Gestrinu datirajo najstarejši ohranjeni gornjegrajski urbarji iz let 1420, 1421 in 1426. Medtem ko je prvi ohranjen fragmentarno, posredujeta druga dva celoten popis samostanske posesti. V študiji uporabljam objavo urbarja iz 1426 (danes v NSAL, ŠAL, GG, A, fasc. 2; objava: I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 215–322), ki se po mnenju omenjenih avtorjev od pet let starejšega bistveno ne razlikuje. M. Kos, *Urbarji salzburske nadškofije*, xv; GESTRIN, »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti«, 473.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

Tab. 38. Posest gospostva Gornji Grad v 15. stoletju (uradi)

urad	število posestnih enot			urad	število posestnih enot		
	hube*	mlini	valjalnice sukna		hube	mlini	valjalnice sukna
Tirosek	130 (8)	2	1	Braslovče	63 (2)		
Posavinje	162 (4)	6		Vransko (Vologa)	31 (2)		
Zadretje	166 (7)	5		Lemberg	31 (4)	1	
Ljubensko pogor.	105 (8)	4		Šentilj	29 (8)		
Luče	123 (7)	2	1	** { Poreber Kojca Arteca	65 (2)		
Solčava	50 (2)	1			8 (1)		
					9 (3)		
				skupaj	972(58)	21	2

*V oklepajih so navedene pustote.

**Urada Kojca in Arteca sta bila pred koncem 15. stoletja priključena uradu Poreber.²⁵

Poleg tega je bilo v treh trgih (Rečici, Ljubnem in Gornjem Gradu) 154 domceev, gospostvu so pripadali dohodki 15 župnij (visoka številka je posledica cepitve župnijske mreže, a gre v bistvu za nespremenjen teritorij zgoraj omenjenih glavnih župnij), upravičeno pa je bilo tudi do desetine v najmanj 30 desetinskih uradih. Do konca 15. stoletja se posestno stanje vsaj v grobem ni bistveno spremenilo. To je mogoče ugotoviti na podlagi skoraj nespremenjenih naturalnih služnosti leta 1474²⁶ in domala enakih zneskov denarnih dajatev za posamezne urade in desetine v devetdesetih letih 15. stoletja, kot jih zasledimo v urbarju iz 1426.²⁷

B) SISTEM UPRAVE POSESTI

V teritorialno-upravnem pogledu je bilo gornjegrajsko samostansko gospostvo razdeljeno v 13 zemljiških uradov, ki so jim načelovali uradniki (*officiales*). Ti prvenstveno gospodarski upravniki urada z nekimi nižjesodnimi funkcijami so kot plačilo prejeli določen del podložniških dajatev in delovnih obveznosti. Od nižjih uradnikov se v virih omenjajo še biriči (*precones*), za oddajo desetine in primščine pa so – v vsakem uradu po eden ali dva (izjemoma tudi več) – skrbeli desetinarji.²⁸ Uradi in njihovo uradništvo so bili podrejeni centralni samostanski upravi pod vodstvom oskrbnika (*procurator monasterii, schaffer*), ki mu je bilo obenem dodeljeno tudi deželno sodstvo.²⁹

²⁵ Kojca se kot taka omenja še l. 1668, pri uradu Arteca pa gre ob pomanjkanju neizpodbitnih dokazov za precejšnjo verjetnost; denarna služnost vseh treh uradov l. 1426 je znašala ok. 150 mark graških pfenigov (brez urada Arteca ok. 140), medtem ko je za urad Poreber l. 1493 naveden znesek 164 mark črnih pfenigov. LO Gornji Grad 1493–1494 (*RLJ 3*), pag. 2; GESTRIN, »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti«, 499–500, cf. *ibid.*, 476.

²⁶ Kaščni register Gornji Grad 1474 (*RLJ 2*), pag. 3–41. Gre za priročni urbar kaščnega urada, ki popisuje le naturalne (žitne) dajatve.

²⁷ Trditev temelji na primerjavi sumarnih zneskov urbarja 1426 in navedb služnosti uradov v obračunih 1493 in 1498. Vsote iz urbarja, preračunane v graško valuto (poleg te so deloma navedene tudi v oglejski), se le malenkostno ali pa sploh ne razlikujejo od tistih v obračunih, ki so navedene v kranjskih črnih pfenigih. Ta valuta je očitno zamenjala prejšnjo, medtem ko se dajatve nominalno niso spreminjale. Manjše razlike v nekaterih uradih (Zadretje 16%, Poreber s priključenima uradoma Arteca in Kojca 9%, Posavinje 6% in Tirosek 4%) gredo potemtakem na račun spremenjenih posestnih razmer. I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 222–322; GESTRIN, »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti«, 485–500; LO Gornji Grad 1493–1494 (*RLJ 3*); RP Gornji Grad 1498 in 1499 (*RLJ 6*).

²⁸ GESTRIN, »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti«, 476, 506.

²⁹ L. 1389 se omenja neki »*Ludly von Ror, schaffer zu Oberburg*«, ki je samostanu podaril različno posest v okolici Gornjega Grada; del le-te je bil samostanski fevd. I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 152–3. V urbarju iz 1426 se omenja »*judex autem provincialis sewe procurator monasterii*«, *ibid.*, 310.

Nekoliko natančnejši vpogled v upravno strukturo nudijo viri šele za čas, ko je gospodstvo prešlo v last ljubljanske škofije. Zaradi zgolj površnega poznavanja razmer v prejšnjem obdobju ni povsem jasno, v kolikšni meri je škof posegal v obstoječi upravni sistem. Zdi se, da se razmere v začetku niso bistveno spremenile; poravnava iz leta 1463 med škofom Lambergom in izvoljenim opatom Gregorjem Hinkom, ki je z menihi samovoljno zapustil samostan, določa, naj vsi uradniki in uslužbenci ostanejo na položajih do izteka svojih služb.³⁰ Prava priložnost za reorganizacijo uprave se je verjetno ponudila ob razpustitvi samostana 1473. Vsekakor se zdi ta prelomnica najprimernejša za ločitev med politično-sodno in gospodarsko upravo, ki jo je moč razbrati že iz virov s konca 15. stoletja. Nekatere vidnejše funkcije so pripadle cerkvenim dostojanstvenikom,³¹ predvsem pa je z ustalitvijo škofijske rezidence v Gornjem Gradu močno narasel dvorni personal. Medtem ko je moral opat še leta 1387 vzdrževati skupaj z menihi in novinci 60 ljudi, jih je bilo na plačilni listi škofa Ravbarja 1504 kar 90, čeprav je nekdanje menihe zamenjal številčno manjši kolegiatni kapitelj.³²

Sodeč po plačilnih listah, ki so se ohranile z začetka 16. stoletja, je vodilno mesto v upravi gospodstva zasedal upravnik z nazivom *anwaldt*.³³ Težišče njegovega delovanja kaže postaviti v sodno-politično sfero. Temu v prid govori predvsem dvoje: da je namreč načeloval deželskemu sodišču in da je imel le v manjši meri opravka z gospodarskimi zadevami. Kot je razvidno iz nekoliko mlajših virov, je bil dolžan obračunavati zgolj poslovanje deželskega sodišča.³⁴ Glede na to, da so bile njegova plača in plače ostalega osebja v obračunih s konca 15. stoletja večkrat knjižene pod skupnim zneskom, je sklepati, da je bilo plačevanje in s tem tudi nadzor dvornega personala v njegovi neposredni pristojnosti.³⁵ Čeprav ni načeloval finančni upravi, je kot vodilni nameščenelec držal roko nad gosposčinsko blagajno. Nekaj ohranjenih pobotnic iz sedemdesetih let 16. stoletja priča o tem, da je tako škofu kot tudi oskrbniku izdajal večje vsote denarja za potrebe rezidence in gospodstva, ki jih je izkazoval kot izdatke v svojih obračunih.³⁶ Takšno delitev pristojnosti v finančnem sektorju je treba razumeti kot element notranje kontrole, ki naj bi preprečeval morebitne namerne nepravilnosti in okoriščanje uradnikov na račun gospodstva.

Drugo mesto v gosposčinski upravi je zasedal oskrbnik (*schaffer, procurator*). Njegova funkcija je bila izključno gospodarska. Kot načelnik urada, imenovanega komora,³⁷ je neposredno vodil finančne zadeve gospodstva, o čemer je letno ali pa v dveletnih intervalih

³⁰ I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 202.

³¹ Primer kanonika Jurija Kiselekerja, /NIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, 55.

³² I. OROŽEN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 150; IDEM, *Das Dekanat Oberburg*, 6.

³³ Na plačilnih listah ali, bolje, popisih gosposčinskih nameščencev se vedno omenja na prvem mestu. NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 13, št. 12 (1504), cf. I. OROŽEN, *Das Dekanat Oberburg*, 6–7. Žal so ti popisi le deloma opremljeni z letnimi prejemi uradnikov in manjkajo ravno pri vodilnih nameščencih. Iz obračunov je mogoče razbrati, da je upravnik prejemal vsaj dvakrat več od oskrbnika – drugonavedenega na plačilnih listah. Medtem ko se je plača prvega gibala blizu 40 funtov črnih pfenigov, jih je slednji prejemal okoli 20. LO Gornji Grad 1495–1497 (RLJ 4), pag. 39; Skupni obračuni Gornji Grad 1498, 1499, 1500 in 1501 (RLJ 8), pag. 80. Cf. tudi spodaj, op. ³⁵.

³⁴ »... von ... alles seins einnamens vnd ausgebens von pennfallen, straffgelt vnd anders laut seiner eingelegten registier ein ... raitung gethan.« Računsko pismo iz 1524, jun. 4., NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 14. Obračun upravnika Ahaca Višnjegorskega iz leta 1497 npr. izkazuje ok. 244 goldinarjev prihodkov in 194 gld. izdatkov, kar je v grobem ustrezalo desetini prometa gornjegrajskega gospodstva. LO Gornji Grad 1495–1497 (RLJ 4), pag. 49.

³⁵ V obračunu za leto 1498: »Item Weixelberger vnd chnecht sold anno 98 facit weis gelt 200 vnd 4 lb 6 β d vnd 23 d. Facit swarcz gelt 166 lb β 52.« Skupni obračuni Gornji Grad 1498, 1499, 1500 in 1501 (RLJ 8), pag. 80; medtem ko v obračunu za 1496: »Item knecht vnd dieneren sold des gedachten jars lb 126 krewzer 26 d 2.« LO Gornji Grad 1495–1497 (RLJ 4), pag. 37. Glej tudi LO Gornji Grad 1493–1494 (RLJ 3), pag. 27: Ahac Višnjegorski se prvič omenja kot upravnik gospodstva leta 1523, vendar je iz njegovih obračunov (ohranjeni so iz l. 1497, 1503 in 1504 [NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 14]) in omemb v oskrbnikovih obračunih razvidno, da je to funkcijo verjetno opravljal že od leta 1497.

³⁶ NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 14, Rechnungsbeilagen 1571, št. 8, 13–16, 19; *ibid.*, Quittungen 1576, št. 3, 5.

³⁷ E.g. v obračunu Gašperja, uradnika v Braslovčah, za leto 1498: »Item herren Michelen [Vallar, oskrbnik] hat er in die chamers geben 26 lb β 40.« Skupni obračuni Gornji Grad 1498, 1499, 1500 in 1501 (RLJ 8), pag. 65.

polagal račune ljubljanskemu škofu,³⁸ nadzoroval pa je tudi poslovanje z naturalijami. Iz njegove pristojnosti je bilo izvzeto le poslovanje deželskega sodišča (glej zgoraj), vendar je tudi v tem primeru imel nekakšen nadzor.³⁹ Ob koncu 15. stoletja je pogosto prihajala v veljavo praksa združevanja obeh vodilnih funkcij v rokah iste osebe. Takšno dvojno funkcijo sta v letih 1493–1496 imela Andrej Ravbar (škofov nečak!) in za njim Andrej Harrer.⁴⁰ Pri tem ni šlo le za seštevanje dohodkov obeh služb; znatno se je povečala tudi oblast v rokah določene osebe, ki je združevala celotno politično in finančno upravo gospodstva. S tem je odpadla notranja finančna kontrola, kar je bilo verjetno vzrok za to, da so v 16. stoletju obe službi dosledno ločevali.

Za poslovanje z naturalijami je skrbel t. i. kaščni urad (*kastenamt*), ki ga je vodil kaščar (*kasner*). Njegova glavna skrb je bila pobiranje cenualnih in desetinskih dajatev v žitu (le-te so predstavljale okroglo 40% letnega prihodka gospodstva), njihova hramba ter izdajanje oz. razdeljevanje žita na drobno za vsakodnevne potrebe škofijske rezidence in uslužbencem kot plačilo ali kritje potnih stroškov (npr. krmilni oves).⁴¹ Presežke žita (običajno kako petino letnega donosa),⁴² ki so stali v kašči, je prodajal tržanom.⁴³ Vsaj še ob koncu 15. stoletja je v kaščarjev delokrog spadalo tudi skladiščenje in prodaja vina,⁴⁴ kar pa je v prvem desetletju 16. stoletja verjetno prešlo v pristojnost kletarskega urada. Na plačilnih listah iz 1504 in 1519 se namreč omenja kletar (*kelner*), v nekaj let mlajših obračunih kaščnega urada pa vina ni več zaslediti.⁴⁵ O svojem poslovanju je kaščar vodil register in letno polagal obračun oskrbniku.⁴⁶ Na opisano hierarhijo uradov oz. podrejenost kaščarja oskrbniku, ki jo obravnavani viri osvetljujejo predvsem z odgovornostne plati, je treba v praksi gledati nekoliko širše. Kolikor je iz virov mogoče razbrati, je bil kaščar vsaj do neke mere nekakšen operativni izvajalec »v službi« oskrbnika, pri čemer so njegove obveznosti mestoma tudi presegle poslovanje z naravnimi pridelki.⁴⁷

Upravnike teritorialnih zemljiških uradov viri označujejo s splošnim nazivom *amptman* (uradnik). V nasprotju z nekaterimi drugimi gosposčinskimi upravami (npr. freisinško), kjer na primerljivi ravni naletimo na izbrane (?) predstavnike podložniškega stanu, so na gornjegrajskem to funkcijo opravljali od gospodstva plačani uslužbenci. Za plačilo so poleg deleža od podložniških obveznosti (*amtmansrecht*) dobivali tudi letno plačo (*jarsold*).⁴⁸ Dodaten dokaz, da je uradniški aparat dejansko segal na to raven, so izdatki, ki so jih posamezni uradniki v svojih obračunih izkazovali *zw notdurfft des gotzhawss*.⁴⁹ Predvsem so skrbeli za podložniško oddajo in o poslovanju urada letno polagali račune oskrbniku.

³⁸ »... von schaffer amt ... alles seins einnemens vnd ausgebens des zynsgelts, stewergelts, zehendten vnd anders laut seins eingelegeten register vnd quittungen ... raitung gethan hat.« Računsko pismo iz 1525, jul. 28., NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 14.

³⁹ Upravnikov obračun za 1497 je zapisan v oskrbnikovi računski knjigi (LO Gornji Grad 1495–1497 (RLJ 4), pag. 49).

⁴⁰ »Andre Harars schaffer vnd amwalds zu Obernburg raitung.« LO Gornji Grad 1495–1497 (RLJ 4), pag. 37. Ravbar se sicer kot tak izrecno ne omenja, posredno pa to dokazujejo dohodki od deželskega sodišča, vključeni v njegov obračun za 1493–1494. RLJ 3, pag. 25.

⁴¹ Promet se je gibal med polovico modija in enim celim vsake vrste žita dnevno, pri ovsu pa okoli 10 modijev tedensko. Priročni urbar Gornji Grad 1476 (RLJ 2), pag. 42–60.

⁴² E.g. leta 1523 ok. 140 modijev od skupno ok. 767 (NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 14, Kastenrechnungen 1515/25, pag. 150); leta 1496 je izkupiček od prodaje znašal ok. 225 mark črnih pfenigov, ocena letnega donosa v žitu pa se giblje okoli 1194 mark.

⁴³ LO Gornji Grad 1495–1497 (RLJ 4), pag. 43.

⁴⁴ LO Gornji Grad 1493–1494 (RLJ 3), pag. 26.

⁴⁵ I. OROŽEN, *Das Dekanat Oberburg*, 6–7; NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 14, Kastenrechnungen 1515/25.

⁴⁶ »Item als ich mit dem Weixelberger raitung vom khatner auff genommen hab.« Oskrbnikov register prihodkov iz leta 1498 (RLJ 6), fol. 17.

⁴⁷ Leta 1493 je npr. pobiral davek, LO Gornji Grad 1493–1494 (RLJ 3), pag. 24.

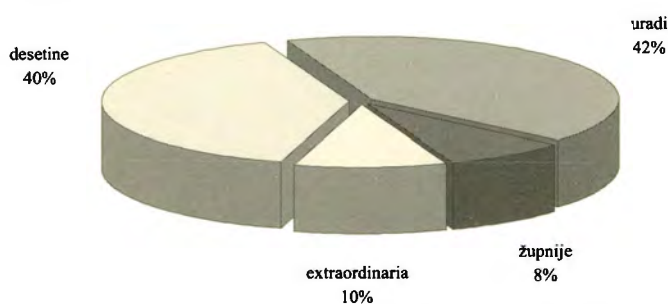
⁴⁸ E.g. LO Gornji Grad 1493–1494 (RLJ 3), pag. 3.

⁴⁹ E.g. *ibid.*, pag. 1.

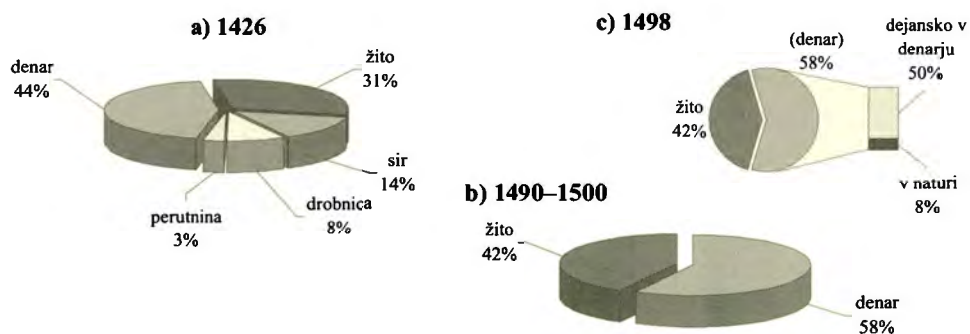
B) OBSEG IN VIRI PRIHODKOV

Gospodarstvo gornjegrajskega gospostva je skoraj izključno temeljilo na agrarni produkciji. Kot že rečeno, so njegovo ekonomsko bazo ob koncu 15. stoletja sestavljali trije segmenti: urbarialni uradi, desetine in posest inkorporiranih župnij, pri čemer sta prva dva prinašala v gosposčinsko blagajno več kot štiri petine letnega dohodka. Ta je po izračunu na podlagi različnih virov – predvsem normativnih segmentov obračuna za leti 1493 in 1494 in kaščnega registra iz leta 1474⁵⁰ – znašal 1419 m β.

V okviru urbarialnih uradov, ki so s 579 markami soldov predstavljali 42% letnega prihodka gospostva, je glavnino – okoli 430 mark ali 30% – prinašalo izvorno sklenjeno jedro gospostva, od tega več kot polovico za naselitev ugodna dela Savinjske in Zadrečke doline v obeh istoimenskih uradih. Povprečni donos na posestno enoto (hubo) je tu znašal 127 oz. 109 β, medtem ko v ostalih štirih uradih precej manj – razen v Solčavi manj kot pol marke. Bistveno večji je bil donos le v bolj ali manj ravninskem svetu uradov Poreber in Vransko, nekaj nad eno marko, v Braslovčah pa se je gibal okoli pol marke. Ti trije uradi so v gosposčinsko blagajno prinašali nekaj manj kot 150 mark, medtem ko urada Šentilj in Lemberg nista igrala občutnejše vloge (TAB. 39).

GRAF. 50. Struktura gospodarskega potenciala gornjegrajskega gospostva 1490–1500.

GRAF. 51. Struktura prihodka gornjegrajskega gospostva 1426–1500.

⁵⁰ Ibid.; Priročni urbar Gornji Grad 1476 (RLJ 2). To velja za denarno in naturalno rento, izredni prihodki so izračunani na podlagi povprečja v letih 1493–1500.

Desetino (570 mark ali 40% letnega dohodka) je gospostvo pobiralo na večini svojega ozemlja razen v uradih Poreber in Lemberg, poleg tega pa še na posesti dveh priključenih župnij – Pilštanj in Kunšperk. Pri tem velja pripomniti, da je bila glavna dela dohodka desetinsko žito (436 mark ali 31%).⁵¹ Posest pripadajočih župnij, 15 po številu, je s 115 markami prinašala 8% letnega prihodka. Delež neagrarne dejavnosti se je gibal okoli 10%, sestavljali pa so ga razni manjši izredni prihodki, kot npr. sodne, tržne in druge takse (kupnina, umrščina, primščina, gozdnina), prihodki od obrtne dejavnosti (predvsem suknarstva), krzna ter kož in drugo.

Tab. 39. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v uradih gornjegrajskega gospostva 1490–1500

uradi	število hub	renta	povpr. donos na hubo
<i>Poreber</i>	82	84 m 132 β	1 m 6 β
<i>Vransko</i>	31	32 m 22 β	1 m 6 β
<i>Braslovče</i>	63	30 m 58 β	77 β
<i>Posavinje</i>	162	128 m 116 β	127 β
<i>Zadretje</i>	166	113 m 90 β	109 β
<i>Tirosek</i>	130	60 m 142 β	75 β
<i>Ljubno</i>	105	44 m 141 β	68 β
<i>Luče</i>	123	54 m 82 β	71 β
<i>Solčava</i>	50	28 m 109 β	92 β
<i>Šentilj</i>	29	6 m 126 β	38 β
<i>Lemberg</i>	31	1 m 88 β	8 β (!)

Kar zadeva strukturo prihodka, je v teku 15. stoletja opazen porast deleža denarja v primerjavi z naravnimi dobrinami; prvi je od leta 1426 do devetdesetih let 15. stoletja zrasel s 44 na 58%. V istem obdobju se je delež žita povzpел z 31 na 42%, sira, drobnice in perutnine, ki so 1426 skupaj prinašale četrtno prihodkov, pa ob koncu stoletja v virih ni več zaznati (*GRAF. 51*).

Procentualni porast denarnih prihodkov gre predvsem na račun postopnega spreminjanja naravne rente v denarno. Pri tem je treba opozoriti, da je takšna slika, temelječa predvsem na normativnih virih (oziroma normativnih komponentah virov – npr. navedbah služnosti uradov v obračunih), nekoliko popačena. Evidentno je namreč, da so oskrbniki uradov in s tem podložniki kljub rentam, fiksiranim v denarju, del svojih obveznosti poravnali v naturi. Morda najbolj očiten je primer Vranskega, kjer je oskrbnik Matevž leta 1498 denarno rento svojega urada (ok. 18 mark β) poravnal s kosom platna, dvema voloma, 19 svinjami, svinjskim mesom in dvema centoma in pol železa;⁵² tudi sicer posamezne naravne vknjižbe v obračunih uradov niso redke.⁵³ Še izraziteje je to opazno pri desetinah. Med enaindvajsetimi, ki jih obračuni navajajo kot *servientes pecuniam*, so bile 1498 tri poravnane v naturi, v šestih primerih pa so k vknjižbi pripisali *dient traid*, kar kaže na trajnejši pojav.⁵⁴ Dejanski delež denarja je bil ob koncu 15. stoletja torej nekoliko manjši, kot ga prikazuje grafik, in »nežitne« naravne dajatve niso povsem usahnile, vendar je na podlagi obstoječih virov podroben prikaz nemogoč. Morda se še najbolj približamo dejanskemu stanju s ponazoritvijo dela denarne rente, ki je bil leta 1498 izplačan

⁵¹ Podrobnejše ugotavljanje je zaradi sumarnosti podatkov praktično nemogoče.

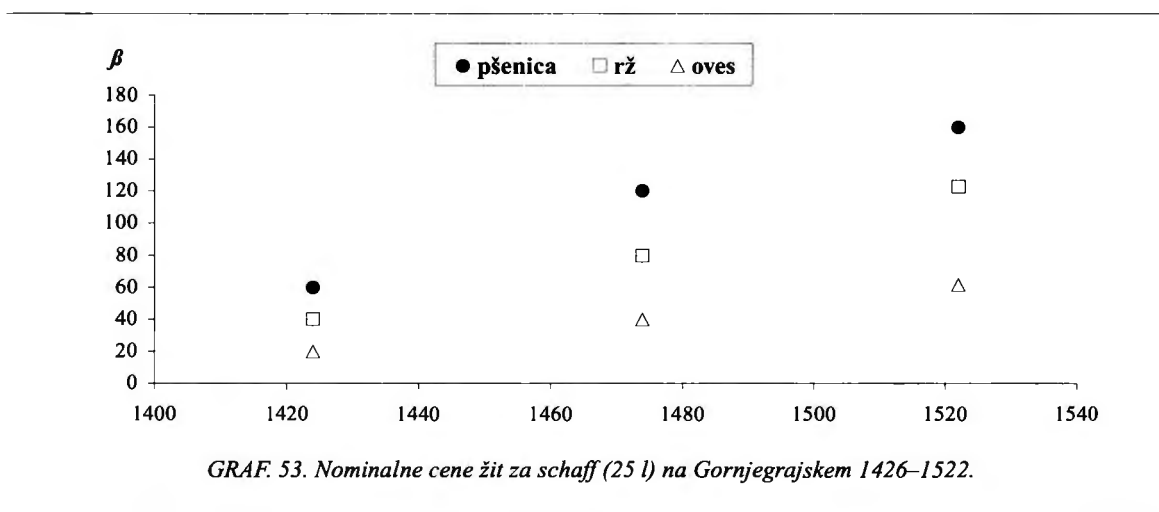
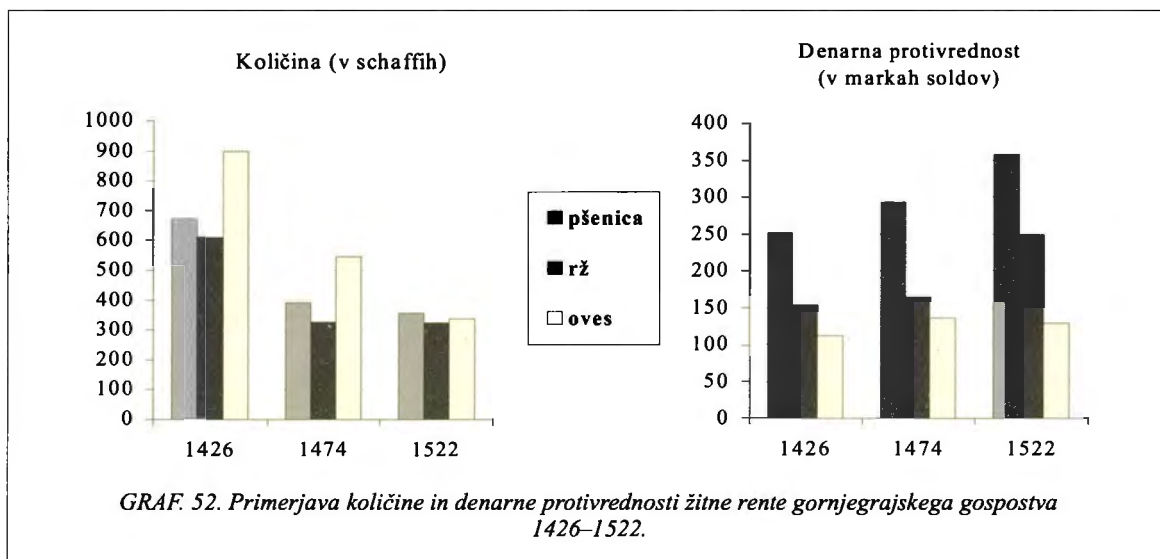
⁵² RP Gornji Grad 1498 in 1499 (*RLJ 6*), fol. 5.

⁵³ E.g. register prejemkov 1498, urad Ljubno: »Item er hatt herein geben ain khue für anlaüt swein, item so hat er smaltz herein geben,« urad Luče: »Item dedit wax für 6 tl d,« urad Braslovče: »Item dedit ain vass wein per 43 emer,« RP Gornji Grad 1498 in 1499 (*RLJ 6*), fol. 4, 5'.

⁵⁴ LO Gornji Grad 1495–1497 (*RLJ 4*), fol. 7–9.

ANALIZA STRUKTURE IN POSLOVANJA ZEMLJIŠKOPOSESTNIH SKLOPOV

v naturalijah in je znašal v grobem 122 mark soldov oz. blizu 17% denarnega deleža ali 8 % celote (GRAF. 51/c). Dejansko se je denarni delež povečal tudi na račun žita, čeprav se žitni prihodki procentualno niso zmanjšali, ampak so celo zrasli za 11%. Ta porast pa je izključno rezultat rasti žitnih cen; ob skoraj dvakratnem količinskem zmanjšanju žitnega prihodka v stoletju med 1426 in 1522 se je njegova denarna protivrednost povečala za okoli 30% (GRAF. 52).

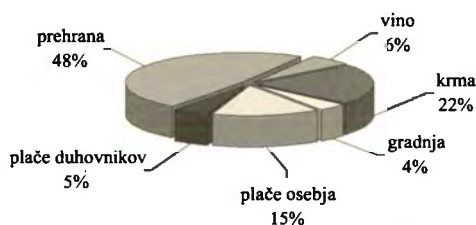
D) OBSEG IN VRSTE IZDATKOV

Ob koncu 15. stoletja so izdatki gospostva letno dosegli povprečno višino 838 mark β. Od tega je skoraj polovico (48%) odpadlo na potne stroške ter izdatke za prehrano in

ostale vsakodnevne potrebe.⁵⁵ 22% izdatkov je bil delež krme za živino. Pri tem gre skoraj izključno za cenualni in desetinski oves, ki je nekako ravno zadoščal za potrebe gospodstva.⁵⁶ Poleg tega se občasno omenja še nakup sena, vendar ta na delež ni bistveno vplival. Pridelava in nakup vina sta odtegnili okoli 6% letnih izdatkov. Gospodstvo je redno odvajalo sredstva za obdelovanje lastnih vinogradov v Veračah blizu Pilštanja, poleg tega pa so vino kupovali tudi od okoliških kmetov.⁵⁷ Ta vložek pa ni pokrival le lastnih potreb; kot je razvidno iz obračunov, je točenje vina prinašalo gospodstvu kar lep zaslužek.

V drugi sklop izdatkov se uvrščajo plače nastanjenim uradnikom, osebju in duhovnikom kolegiatega kapitlja, ki so po ukinitvi samostana zamenjali menihe. Slednje so s 37 markami predstavljale 5% izdatkov, medtem ko so plače uradništva in številnega osebja odtegnile trikrat več – 105 mark ali 15%. Od tega je nekaj čez polovico odpadlo na vodilne nameščence (upravnika, oskrbnika in kaščarja).

Dokaj slabo je v obračunih dokumentirana vzdrževalna gradbena dejavnost. Glede na zabeležene izdatke bi morala predstavljati 4% letne potrošnje, vendar zgolj osamljen račun za 10 funtov belih pfenigov, ki ga je neki zidar leta 1495 izstavil gospodstvu, nikakor ne more dati realne slike. Nekoliko bolje poznamo edini primer v letih 1499 in 1500, ko je obnova streh in ostrešij znašala nekaj nad 100 mark β, medtem ko za ostala leta ni podatkov (GRAF. 54).

GRAF. 54. Vrste izdatkov gornjegrajskega gospodstva ob koncu 15. stoletja.

GRAF. 55. Struktura izdatkov gornjegrajskega gospodstva ob koncu 15. stoletja.

Kolikor je mogoče sklepati iz nekoliko mlajših virov,⁵⁸ so naturalni izdatki (57%) presežali denarne, kar je posledica razmeroma nizkega odstotka prodaje žita; pretežni del je bil namenjen interni potrošnji ter plačevanju osebja.⁵⁹ Poraba denarja je bila spričo tega nekoliko manjša (43% letnih izdatkov) in je v povprečju obsegala le dobro polovico (55%) vseh denarnih prihodkov, medtem ko je preostanek predstavljal neposredni dobiček škofije,

⁵⁵ Po grobem preračunavanju kaščarjevega registra izdatkov iz leta (po vsej verjetnosti) 1506 so ostale (neprehrambene) vsakodnevne potrebe (obrti izdelki, transport, sli, ...) predstavljale nekako 10% letnih izdatkov gospodstva. NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 14.

⁵⁶ Edini razpoložljivi podatek (iz l. 1504) kaže, da je bilo za potrebe gospodstva potrošeno 95% letne rente ovsa. NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 13, št. 12, fol. 10^r-12.

⁵⁷ E.g. LO Gornji Grad 1493-1494 (RLJ 3), pag. 28.

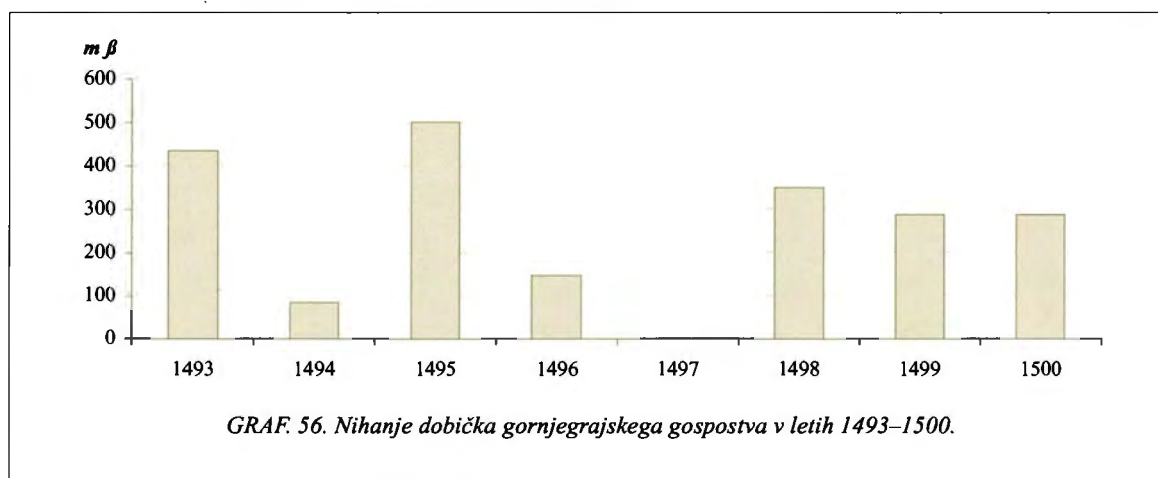
⁵⁸ Razpoložljivi viri, ki dokumentirajo naturalne izdatke, so ohranjeni šele za prvo četrtino 16. stoletja. NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 13, Rechnungssummarien 1504/25; ibid., fasc. 14, Kastenrechnungen 1515/25.

⁵⁹ Leta 1522 je bilo, denimo, od 453 mutov pšenice 320 odpeljanih v mlin, slabih 100 izdanih različnim uslužbencem oz. za potne stroške, prodanih pa 33 modijev in 3 schefel. Po podatkih iz 1504 je prodaja žita predstavljala 18% žitnih prihodkov. NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 13, Rechnungssummarien 1504/25, fol. 10-12; ibid., fasc. 14, Kastenrechnungen 1515/25, pag. 147.

kamor so omenjena sredstva odtekala sproti, v skladu z možnostmi in potrebami (*GRAF. 55*).

E) VIŠINA, DELEŽ IN REALIZACIJA DOBIČKA

Kot že rečeno, je ob koncu 15. stoletja dobiček gospostva obsegal povprečno nekaj manj kot polovico letnih denarnih prihodkov (ok. 290 m β) ali 20% celotnega letnega prihodka. V letih 1493–1501 je nihal nekako med 100 in 500 markami soldov (*GRAF. 56*). Precej velik razpon je predvsem odraz spremenljivega uspeha pri realizaciji rentnega donosa – kot izrazito "sušno" se kaže leto 1494, nekoliko manj pa 1496 – medtem ko je bila potrošnja gospostva dokaj stabilna.⁶⁰ Nižji letni prihodki vodstva škofije niso spodbudili k varčevalnim ukrepom, temveč ravno nasprotno – k zadolževanju. Pri tem je v vlogi kreditorja nastopalo gospostvo oziroma njegov oskrbnik. Tovrstno kreditiranje je potekalo precej preprosto in neformalno; ob relativno enakomernem odlivu v Ljubljano je vsota zneskov, izdanih na pobotnice škofa oz. škofijske administracije, v t. i. sušnih letih precej preseгла letno bilanco, ta presežek pa je bil v obračunu prikazan kot škofov dolg oskrbniku.⁶¹ Ni povsem jasno, iz katerih sredstev je oskrbnik kril primanjkljaj; morda je lahko za to namenil že zbrani del rent iz naslednjega obračunskega obdobja ali pa je zalagal iz lastnega premoženja. Domnevno je bilo kreditiranje izrazito kratkoročnega tipa, saj že naslednje obračunsko obdobje praviloma izkazuje pozitivno stanje,⁶² vendar pa zgolj na podlagi obračuna tega ni mogoče trditi, saj ohranjeni viri ne obračunavajo remanence. Po analogiji iz 16. stoletja bi lahko sklepali, da so podobne dolgove poravnávali gotovinsko; poravnave torej niso nujno dokumentirane v obračunih.⁶³

O tem, v kakšne namene je škofija usmerjala pridobljena sredstva, vemo zelo malo. Z izjemo 37,5 mark soldov, ki jih je gospostvo na račun odvetščine letno odvajalo stolnemu

⁶⁰ Cf. spodaj, str. 252 in *GRAF. 66*.

⁶¹ V letih 1493 in 1494 je oskrbnik vknjižil 10 pobotnic v skupnem znesku 1069 goldinarjev, bilanca omenjenih let pa je znašala 752 gld. LO Gornji Grad 1493–1494 (*RLJ 3*), pag. 29–30.

⁶² LO Gornji Grad 1495–1497 (*RLJ 4*), pag. 44.

⁶³ 1. maja 1571 je škof Konrad izdal upravniku Erazmu Vertschacherju pobotnico za 100 renkih goldinarjev, »wölche irer im mit dem aller fürderliche widerumb bezallen vnd richtig machen wollen,« NŠAL, ŠAL, GG, A, fasc. 13, Rechnungsbeilagen 1571, št. 13.

kapitlju,⁶⁴ je izkupiček pripadal škofijski menzi. V obravnavanem obdobju je bil precejšen del teh sredstev namenjen pokrivanju stroškov škofovega bivanja v tujini. Krištof Ravbar je namreč v letih 1491–1501 študiral v Padovi, kjer je posedoval palačo in poleg nepogrešljivega osebja vzdrževal stanu primerno tudi nekakšno spremstvo.⁶⁵ Kot kaže, je denar odtekal v Padovo redno; obračun za leto 1498 izkazuje dva enaka obroka po 40 m 100 β. Za transfer je bil zadolžen prvič neki Glanhoffer, drugič pa neki Stetnar, oba očitno nekakšna sla.⁶⁶

⁶⁴ *RLJ 1*, pag. 91. Cf. spodaj, str. 228.

⁶⁵ SIMONITI, *Humanizem na Slovenskem*, str. 66, op. ³⁴; str. 122, op. ⁴⁹, navaja po *Acta graduum academicorum: »domo et palatio d. episcopi Labacensis«* in nekega »*Steffanum Klocker Alemanum familiarem episcopi Labacensis*«.

⁶⁶ »*Dem heren gen Pada [Padova] geschikt Glanhoffar swarcz muns 54 lb β 20; Dem heren gen Pada pey dem Stetnar swarcz muns 54 lb β 20*,« Skupni obračuni Gornji Grad 1498, 1499, 1500 in 1501 (*RLJ 6*), pag. 81. Istonamenski izdatki se omenjajo tudi v obračunih za l. 1499 in 1500, vendar višina iz vknjižbe ni razvidna. *Ibid.*, pag. 115.

POSEST LJUBLJANSKEGA STOLNEGA KAPITLJA

A) TERITORIALNO-POSESTNI RAZVOJ

Ob ustanovitvi ljubljanske škofije je cesar Friderik III. skupni kapiteljski menzi inkorporiral šest župnij: Šentvid pri Ljubljani (z vikariatom Poihov Gradec), Naklo, Svibno, Vodice (z vikariatom Smednik), Šentjerneji in Sv. Nikolaj v predmestju Beljaka. Posest teh župnij je – skupaj z odvetščino gornjegrajskega samostana, ki jo je Friderik podedoval po Celjskih, in dnevnimi dohodki dveh ljubljanskih cerkva: sv. Petra in sv. Nikolaja, oboje del ustanovne daritve – torej predstavljala temelj kapiteljskega gospostva.¹ Kdaj točno je bila omenjena posest konsolidirana, je težko reči; vsekakor je treba računati z nekajletnim ustaljevalnim obdobjem, saj je pri dejanskem prehajanju župnij pod okrilje kapitlja kljub (načelno) avtomatičnemu sprejemu njihovih župnikov med kanonike prihajalo do zapletov. Medtem ko je vodiški župnik Lenart Sepacher že 1463 sporazumno vstopil v ljubljanski kapitelj in predal svojo župnijo kapiteljski menzi – podobno meni Lilijana Žnidaršič Golec tudi o nakelski župniji² – je v Šentvidu še tri leta zatem tlel spor med patriarhovim in cesarskim župniškim kandidatom. Inkorporacija župnije je bila izvršena šele leta 1469. Podobno velja za šentjernejsko župnijo, ki je bila leta 1460 priključena kostanjeviški cisterci, gospodarsko zdesetkani od turških vpadov. Čeprav jo je papež že dve leti kasneje iz nje izvzel, še leta 1469 ni fizično prešla v kapiteljsko posest. Spori s salzburško nadškofijo glede župnije sv. Nikolaja pri Beljaku pa so trajali vse do januarja 1482, ko je Sikst IV. ponovno potrdil njeno inkorporacijo ljubljanskemu kapitlju.³

Temeljne smernice razvoja gospostev posameznih župnij pred inkorporacijo je za zdaj mogoče brez večjih naporov nazorno pokazati le na enem primeru, ki pa nudi dokaj dobro oporo za razumevanje celotne problematike. Podrobna analiza zemljiške posesti svibenske župnije je namreč pokazala, da sestavljata urbarialna in desetinska posest dva med seboj dokaj ostro ločena prostorska sklopa.⁴ Pri tem ne gre za sklenjena, vsaksebi ležeča zemljiška kompleksa, ampak za posest, ki je ločeno nastala oz. nastajala v mejah dveh upravnih enot, ki sta s pravnega vidika pripadali povsem različnim sferam. Desetinska posest je ležala izključno v okviru župnijskih meja, medtem ko je urbarialna nastajala na ozemlju gospostva Svibno. Čeprav se omenjeni upravni strukturi prostorsko deloma prekrivata, je razmejitev obeh tipov posesti povsem jasna. Urbarialna posest župnije načeloma ni segala na ozemlje radeško-žebniškega gospostva, ki je na SV mejilo na svibensko, a je s svojim

¹ Objava ustanovnih listin v: »Diplomatarij«, *Zgodovinski zbornik* 3 (1888), 17–26; ibid. 9 (1890), 129–32; ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, pril. št. 1, 2, str. 305–17.

² ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, str. 81, 264, pril. št. 11, str. 337–8.

³ Ibid., 51–2.

⁴ BIZJAK, »Posest župnije Svibno«, 6.

severozahodnim delom še sodilo v okvir župnije Svibno; prav tako pa desetinska posest ni prekoračila župnijske meje na jugu, preko katere se je v okvirih gospostva Svibno nahajal del urbarialne župnijske posesti. Takšna prostorska razporeditev je, če izključimo naključje, lahko le posledica različnega izvora obeh tipov posesti. Po uveljavljenem naziranju so desetine že ob formiranju župnijske mreže pripadle vsaki župniji v okviru njenih meja. To velja tudi za lastniške cerkve, med katere stroka – po nastanku – prišteva svibensko.⁵ Glede urbarialne posesti stvar ni povsem jasna. Vsekakor je cerkev že v začetku morala imeti neko posest za vzdrževanje enega ali več duhovnikov,⁶ vendar njenega obsega na podlagi obstoječih virov ni mogoče ugotoviti oziroma izločiti iz ostale (eventualno) kasneje pridobljene posesti. Pri tem ponuja specifičen primer svibenske župnije morebitno razlago za enega od možnih načinov prehajanja hubne posesti v župnijske roke; dejstvo, da je vsa urbarialna farna posest izvirala iz svibenskega gospostva, navaja na sklep, da so bili njegovi lastniki tudi edini donatorji župnije. Svibenski gospodje, domnevno ustanovitelji prvotne lastniške cerkve, so imeli svoje izvorno gospostvo v rokah do leta 1397,⁷ kar naj bi bilo v skladu z gornjim razglabljanjem nekakšen *terminus ante quem* za pridobivanje urbarialne župnijske posesti. Gornja razlaga dokumentiranega stanja nujno vključuje tudi domnevo o spremembi meja svibenskega gospostva po nastanku župnije. Če se je župnija res razvila iz lastniške ustanove svibenskih gospodov, potem je bil v času ustanovitve v njihovih rokah morda tudi del ozemlja (kasnejšega) radeško-žebniškega gospostva (SV pobočje Kuma), saj so lastniške cerkve po pravilu pokrivalo ozemlje ustanoviteljevega gospostva. Pripadnost žebniškega ozemlja svibenski župniji bi bila v tem primeru torej posledica prvotne pripadnosti istoimenskemu gospostvu. Nasprotno bi morala biti posest na JZ, ki sega preko župnijskih meja, pridobljena po njihovi vzpostavitvi in bi v primeru postopne ali pa razmeroma pozne pridobitve lahko kazalo tudi na postopno obdarovanje župnije.

Seveda je svibenski primer zelo specifičen in ga nikakor ni mogoče preprosto prenašati na druge župnije. Predvsem ostaja nerešeno vprašanje o morebitnem postopnem pridobivanju urbarialne posesti župnij s posameznimi volili ali nakupi, česar tudi v primeru župnije Svibno ne moremo izključiti in je lepo dokumentirano npr. za župnijsko cerkev (*fabrica ecclesiae!*)⁸ v Naklem.⁹ V splošnem ostaja pomembna ugotovitev o različnem izvoru desetinske in urbarialne župnijske posesti, kar je imelo – o tem več nekoliko kasneje – določen vpliv na dohodke kapiteljskega gospostva.

Poleg omenjene ustanovne posesti je kapitelj do konca 15. stoletja pridobil še posamične desetine,¹⁰ manjšo raztreseno hubno posest,¹¹ mlin in kopalnišče v Ljubljani, neko hišo na Vrhniki, 14 njiv v župniji Rečica na Štajerskem¹² ter posamezne vrtove v neposredni okolici Ljubljane.¹³ Pri tem je šlo verjetno vsaj deloma za zapuščine kanonikov – deželni knez jim je že leta 1466 dovolil, da svoje premoženje volijo škofiji ali kapitlju¹⁴ – vsekakor pa za posamične nakupe in podelitve, kot je mogoče razbrati iz sicer redkih ohranjenih virov.

⁵ PUZA, »Zehnt«, 500; HÖFLER, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*, 36.

⁶ KUŠEJ, *Cerkveno pravo*, 390.

⁷ D. KOS, *Med gradom in mestom*, 38–9, 46, 171 z navedbo virov.

⁸ Glej KUŠEJ, *Cerkveno pravo*, 391.

⁹ KOBLAR, *Zgodovina nakelske fare*, str. 53–4 in pril. št. XI–XVI, str. 181–6.

¹⁰ Do konca 15. stoletja je kapitelj pridobil desetine v okolici Kranja, Ljubljane, Moravč, Vač, Mirne in Stične ter v Lahovčah in Cerknici. *RLJ I*, fol. 92–4.

¹¹ Šest posamičnih hub se je nahajalo v Kamni Gorici, Kosezah, Trzinu, na Loki pri Pšati, v Novi vasi pri Višnji Gori in v Žalni. *RLJ I*, fol. 96–7.

¹² Cf. ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, str. 91–2, op. ²¹⁶; str. 98, op. ²⁵⁵.

¹³ *RLJ I*, fol. 97–pag. 108.

¹⁴ Objava te listine v ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, pril. št. 6, str. 324–5. Novomeški kolegiatni kapitelj je, denimo, 1497 prejel izključno pravico do zapuščine umrlih kanonikov. OTOREPEC, CKSL, 1497, mar. 10., Innsbruck; 1497, mar. 19., Innsbruck; cf. BARAGA, *Kapiteljski arhiv Novo mesto*, reg. št. 162, str. 108.

Mlin na Ljubljani in pretežni del desetini je kapitlju zapustil ljubljanski meščan Matko Videc za opravljanje vsakodnevne maše v špitalski kapeli, ki jo je dal zgraditi pred smrtjo. Čeprav so kanoniki že septembra 1468 izdali deželnemu knezu (zakonitemu dediču vseh Vidčevih posesti; le-ta je namreč umrl brez potomcev) reverz, s katerim so se zavezali, da bodo vestno opravljali mašo, saj niso hoteli spustiti iz rok posesti, ki je letno prinašala 40 funtov pfenigov, je prišlo do podelitve šele maja 1470. Ta se je poleg mlina nanašala na desetine na Selih pri Šmarju - Sapu, v Imenjah, na Selu in v Dvorjah zahodno ter Kosezah in Pečah vzhodno od Moravč, v Zgornjem in Spodnjem Hotiču, Borjah in Čolniščah vzhodno od Vač ter v Metnaju, na Vrhovem, v Dolnjih in Gornjih Praprečah blizu Stične.¹⁵ Neko desetino v Šiški je kapitlju leta 1498 prodal ljubljanski krznar Peter Glatzenstainer. Sprememba je mdr. dokumentirana v registru prihodkov za naslednje leto, ko se je v omenjeni vasi dohodek od desetine s treh goldinarjev povečal na šest.¹⁶

Velikost kapiteljskega gospodstva ob koncu 15. stoletja lahko zaradi specifičnosti ohranjenega gradiva¹⁷ le približno izrazimo v številu posestnih enot. Poleg dohodkov gornjegrajske odvetščine in urbane posesti (mlina in kopališča v Ljubljani ter hiše na Vrhniku) je obsegalo okoli 200 hub, med 500 in 550 enot desetinske posesti (TAB. 40), nekaj njiv ter kakih 30 vrtov.

TAB. 40. Posest gospodstva ljubljanskega stolnega kapitlja v 15. stoletju (župnije)

župnija	število posestnih enot		župnija	število posestnih enot	
	hube*	desetina		hube	desetina
Naklo	9	116	Svibno	30 (15)	205
Vodice	27 (10)	106	Šentjernej	?**	?**
Smlednik	9	3	Beljak	24	?**
Šentvid	17	45	<i>posamične hube</i>	6	—
Polhov Gradec	20 (1)	11	<i>posam. desetine</i>	—	?**
			skupaj	142 (36)	486

* V oklepajih so navedene pustote.

** Viri ne dopuščajo ugotavljanja števila.

B) SISTEM UPRAVE POSESTI

Za upravo s kapiteljskim premoženjem je bil zadolžen oskrbnik (*procurator, schaffer*). Funkcija je bila voljena, zasedali pa so jo polnopravni člani kapitlja.¹⁸ Pokrivala je vse sfere kapiteljskega gospodarstva, kar je spričo omejenega obsega posesti in njenega namena razumljivo. Njegova glavna skrb so bile kapiteljske finance, ki so se večinoma omejevale na pobiranje letne rente in plačevanje kanonikov ter drugih pri kapitlju delujočih duhovnikov.¹⁹ O svojem poslovanju in o stanju v blagajni je navadno enkrat letno polagal obračun pred priložnostno komisijo, sestavljeno iz kanonikov, ki so tačas rezidirali v Ljubljani. Leta 1495 sta, denimo, v njej sodelovala med drugim prošt in dekan, kar pa je bilo bolj izjema kot pravilo.²⁰

¹⁵ OTOREPEC, GZL VI, št. 30, 33.

¹⁶ IDEM, GZL VII, št. 99; RLJ I, pag. 137.

¹⁷ Za obravnavano obdobje pogrješamo urbarja šentjernejske in smledniške župnije, ugotavljanje števila desetinskih hub pa je dostikrat onemogočeno zaradi številnih zakupov, k temu pa je dodati še drobljenje desetinskih dohodkov v okviru posamezne desetinske hube; dokumentirana je celo upravičenost do samo ene šestine. OTOREPEC, GZL VI, št. 33, str. 3.

¹⁸ ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, 73.

¹⁹ Ibid., 93.

²⁰ RLJ I, fol. 75.

Na lokalni ravni so s posejsto inkorporiranih župnij upravljali vikarji na podlagi zakupne pogodbe. Ta je določala višino zakupnine, ki jo je moral vsak vikar letno plačati v kapiteljsko blagajno. Od nje je bilo v skladu z okoliščinami možno odšteti eventualne zneske, porabljene za vzdrževanje in opremljanje župnijskih poslopij, nakup zdravil ipd., kar je bilo vsaj okvirno določeno v zakupni pogodbi.²¹ Kot kaže, so morali kljub zakupu tudi vikarji polagati račune o svojem poslovanju. S konca 15. stoletja je žal ohranjen le en obračun te vrste, pri katerem pa sta obračunsko komisijo sestavljala dekan in stolni vikar; oskrbnik v tem primeru torej ni bil udeležen. Ali je pri tem šlo za neke vrste nadzor ali pa zgolj za naključje, na podlagi skopega gradiva ni moč ugotoviti.²² Desetino so vikarji mestoma dodatno oddajali v zakup in si s tem na razmeroma lahek način zagotovili potrebno vsoto rentnega denarja.²³ Podoben sistem so vpeljali tudi pri kasneje pridobljenih desetinah izven župnij, kjer je evidentno, da so bili zakupniki oziroma pobiralci desetin (*companatores*) praviloma razni meščani.²⁴ Kljub razmeroma majhnemu obsegu poslovanja kapitelj vendarle ni mogel shajati povsem brez pomožnega osebja; kopališče pri stolnici je npr. proti letnemu plačilu upravljal kopalški mojster (*walheator*). Za ostalo drobno posest pa ni razbrati kakih posebnih organizacijskih oblik; uživalci so rento plačevali neposredno oskrbniku.

C) OBSEG IN VIRI PRIHODKOV

Z izjemo hiše na Vrhniki ter mlina in kopaljšča v Ljubljani so kapiteljski prihodki izvirali izključno od zemljiške posesti. Ob koncu 15. stoletja je ta prinašala v skupno blagajno ljubljanskih kanonikov letno slabih 650 mark β, od tega skoraj 80% posest inkorporiranih župnij, ki je s 522 markami letnega prihodka predstavljala temelj kapiteljske gospodarske moči. Glavnino sredstev so zagotavljale stare župnije: Sv. Nikolaj pri Beljaku, Naklo, Vodice, Šentvid in Svibno, medtem ko je bila renta sicer bogate šentjernejske župnije zaradi opustošenosti zreducirana na raven mlajših, šibkeje dotiranih vikariatnih župnij Smlednik in Polhov Gradec. Vsaka od teh treh naj bi v devetdesetih letih 15. stoletja prinašala v kapiteljsko blagajno letno 8 mark, vendar v primeru šentjernejske fare niti to ni bilo povsem izvedljivo. Podroben vpogled v župnijske prihodke pokaže, da je bila kapiteljska menza deležna predvsem donosov od desetini, ki so tudi predstavljale poglavitni del župnijskih dohodkov (*GRAF.* 57), medtem ko je bila ostala nadarbinska posest večinoma namenjena vzdrževanju vikarja in ostalih duhovnikov v župniji.²⁵

V primeru, da je bila slednja dovolj obsežna, je župnija oddajala v kapiteljsko blagajno ves desetinski prihodek (npr. Vodice in Svibno), sicer je bil del pridržan vikarju, zaradi česar je bila renta nekoliko nižja. Od tega pravila sta odstopala le Smlednik in Polhov Gradec, kjer pa zaradi poznega formiranja obeh vikariatov neke po obsegu omembe vredne desetinske posesti tudi ni pričakovati. Povprečni donos na enoto desetinske posesti v teh

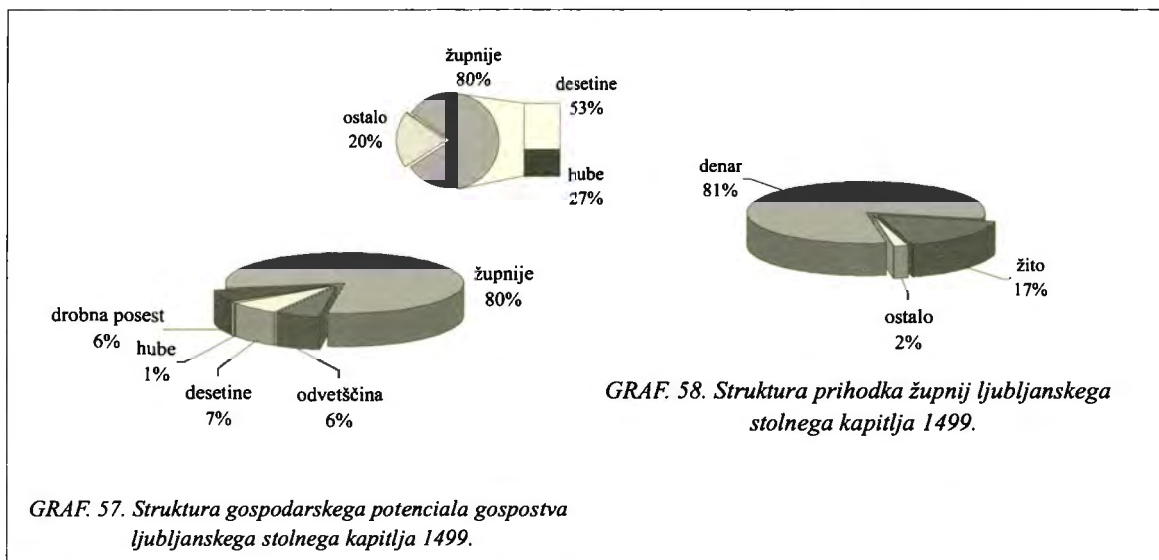
²¹ E. g.: »... reliquam vero dicit se exposuisse pro structura,« *RLJ I*, pag. 116; »item edificatur de nouo vnum torcularium et alia attinentia,« *ibid.*, fol. 89; »... reliquas pecunias defalcauit quam exposuit pro pulveribus ad pexides,« *ibid.*, fol. 86; cf. ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, 200–1.

²² 30. 8. 1499 sta dekan Nikolaj Poden in stolni vikar Nikolaj Sparovec obračunala s svibenskim vikarjem Matijo njegovo poslovanje v obračunskem letu 1498. *RLJ I*, pag. 131.

²³ To je značilno predvsem za župnije Svibno, Šentvid, Naklo in Vodice. *RLJ I*, pag. 218–20, 226, 256–7, 160–1; cf. BIZJAK, »Posest župnije Svibno«, 5.

²⁴ E. g. *Detschitsch Pelfex; Thomas Prach schuster, cives in Krainburg; Prawnsperger* (pripadnik ljubljanske meščanske družine, glej OTOREPEC, »Prawnsperger«, 222). Na zakup je mogoče sklepati na podlagi visokega zneska – reda velikosti 5–10 mark soldov – desetinske rente na posamezni lokaciji, obvezujočega določeno osebo, kar nedvomno kaže na večje število kapitlju pripadajočih desetinskih zavezancev v tej vasi ali njeni okolici. *RLJ I*, fol. 92–94.

²⁵ Cf. določila ob koncu urbarja svibenske župnije. BIZJAK, »Posest župnije Svibno«, 12; k temu še ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, 203.

župnijah se je gibal med 1 m 139 β in 42 soldi; velike razlike so predvsem rezultat različno velikih deležev desetine, ki jih je kapitelj prejemal od posameznih kmetij, deloma pa je k temu prispevala tudi razdrobljenost posesti. Ta se je s pridobivanjem novih posestnih enot le še stopnjevala. Do konca 15. stoletja pridobljene raztresene desetine in hube so z dobrimi 50 markami predstavljale nekaj več kot 11% letnega prihodka (pri čemer hubna posest le 1,5%). Ostala drobna posest (njive, vrtovi itd.) je kanonikom prinašala okoli 38 mark ali nekaj nad 8% letnega prihodka, prav toliko tudi gornjegrajska odvetščina.

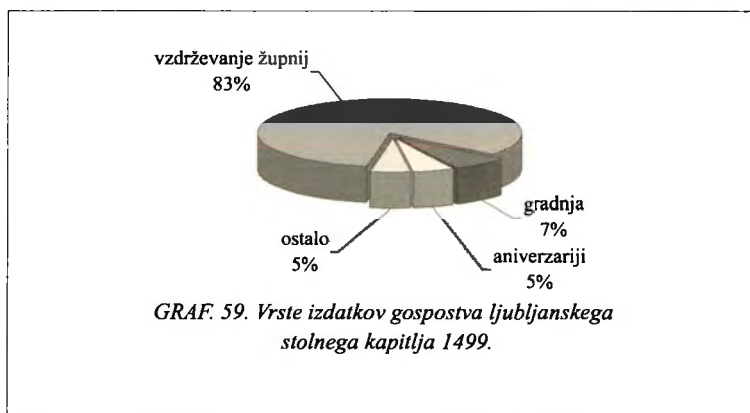
Tab. 41. Povprečni donos na enoto desetinske posesti v župnijah, inkorporiranih ljubljanskemu stolnemu kapitolu 1499

župnije	število deset. hub	renta	delež rente na hubo
Šentvid	45	84 m 36 β	1 m 139 β
Naklo	116	87 m 51 β	120 β
Vodice	106	45 m 51 β	68 β
Svibno	205	77 m 103 β	61 β
Polhov Gradec	11	2 m 144 β	42 β

Vse dokumentirane dohodke je kapiteljski oskrbnik prejemal v gotovini, kar pa še ne pomeni, da je bila vsa posest obremenjena le z denarno rento. To lahko z veliko mero verjetnosti trdimo le za posestne enote, ki so bile neposredno podrejene oskrbniku. Pri vsej ostali posesti, ki je bila oddana v zakup, pa moramo upravičeno pričakovati mešanico naravnih in denarnih dajatev, ki jih je moral zakupnik po potrebi pretopiti v denar. Njihovo strukturo je možno razbrati le za inkorporirane župnije, ki pa so, kot rečeno, predstavljale 80% celotne posesti. Večino od tega (81%) so predstavljali denarni prihodka, 17% prihodka v žitu, za 2% pa se je nabralo ostalih dobrin, od katerih naj omenimo drobnico, perutnino, jajca, meso in lan.

D) OBSEG IN VRSTE IZDATKOV

Izdatke gospostva ob koncu 15. stoletja moramo oceniti nekako med 200 in 250 markami β, kar bi pomenilo 31% oz. 38% celotnega letnega prihodka. Razlog za tako ohlapno oceno je – za današnje pojme – dokaj nesistematično knjigovodstvo, ki izdatkov v pravem pomenu besede skorajda ne beleži. Kapiteljska računsko knjiga sicer pod naslovom *exposita capitalia* redno navaja prebende kanonikov, vendar ta strogo knjigovodska kategorizacija, ki izhaja iz blagajniškega poslovanja (gre za fizična izplačila, ki jih je oskrbnik izplačal iz kapiteljske blagajne), ni ustrezna za ugotavljanje dejanskih odhodkov gospostva. Če je bil namreč kapitelj kot celota lastnik gospostva, imamo lahko njegove člane za nekakšne delne lastnike, njihove letne prejeme (prebende) pa moramo vsekakor uvrstiti med dobiček. Pač pa sodi med izdatke (v obračunih neupoštevani) del donosa inkorporiranih župnij, ki je bil namenjen preživljanju župnijske duhovščine vključno z vikarjem, saj je kapitelj z inkorporacijo postal zakoniti župnik in bil s tem upravičen do celotnih prihodkov župnije, obenem pa je bil dolžan poskrbeti za njeno vzdrževanje tako po duhovni kot tudi materialni plati. V tem primeru lahko ta, vikarju prepuščena sredstva pojmuje kot operativne stroške upravljanja župnijskih posesti. Te zneske je mogoče razbrati le iz župnijskih urbarjev iz leta 1499, obenem pa so edino v obračunu za to leto v celoti zabeleženi izredni izdatki (*exposita minuta extraordinaria*). Oboje omogoča dokaj popoln vpogled v izdatke omenjenega leta, pri čemer je treba upoštevati, da so od leta do leta vsaj izredni izdatki nekoliko nihali.

Vsota izdatkov za leto 1499 je znašala 229 m 83 β. Od tega so stroški upravljanja župnij s 192 markami predstavljali 83,5%, nadaljnjih 7,5% (17 m 32 β) je odpadlo na vzdrževalna gradbena dela, ki so jih tega leta izvajali predvsem na kapiteljskem kopališču,²⁶ in 9% (20 m β) na ostale izredne izdatke, mdr. za potne stroške, zdravila idr., kar polovica od tega pa za opravljanje aniverzarijev mašnih ustanov.

E) VIŠINA, DELEŽ IN REALIZACIJA DOBIČKA

Glede na to, da je obravnavano gospostvo služilo povsem specifičnemu namenu – zagotavljanju materialne osnove kanonikom in ostalim članom kapitlja – se tudi višina oz.

²⁶ RLJ I, pag. 152–3.

delež izkupička nekoliko razlikuje od rezultatov, dobljenih za ostala gospostva. Kanoniška izplačila (prebende) so v povprečju predstavljala 71% realiziranega²⁷ letnega prihodka. Njihova skupna vsota je iz leta v leto nihala - v letih 1497-1499 med 296 in 320 markami - saj so jih kanoniki prejeli za vsako četrletje glede na dejansko prisotnost.²⁸ Poleg tega je bil ob koncu vsakega obračunskega leta dokumentiran neki ostanek (v omenjenem obdobju med 78 in 161 markami, v povprečju 26% realiziranega prihodka), katerega namembnost ni povsem jasna, dokaj verjetno pa je bil nekakšna denarna rezerva oziroma kritje za neplačane stare dolgove. Zaloga se je očitno kopičila skozi daljše časovno obdobje in se občasno zniževala v letih, ko renta ni bila v celoti realizirana, oz. v primerih, ko je bilo treba izvesti kakšna vzdrževalna dela na kapiteljskih poslopih.

²⁷ Gre za dejansko prejeta sredstva.

²⁸ ŽNIDARŠIČ GOLEC, *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije*, 94. Le izjemoma je uspelo posameznikom izposlovati kaj več; tako npr. Juriju Slatkonji I. 1495 na intervencijo kralja Maksimilijana. OTOREPEC, GZL IX, št. 96.

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

OPREDELITEV IN OCENA GOSPODARSKE DEJAVNOSTI ZEMLJIŠKIH GOSPOSTEV

Z vidika gospodarske zgodovine je zemljiško gospostvo v prvi vrsti organizacijska gospodarska enota, katere dejavnost sestavlja široka pahljača kategorij, ki jih v grobem lahko delimo v dve skupini: v prvo sodijo pretežno proizvodne dejavnosti, ki so zemljiškemu gospodu zagotavljale dohodek, v drugo pa organizacijske, ki so v pretežni meri omogočale nemoten gospodarski proces ter varovale pravice in interese zemljiškega gospoda. Ni namen pričujoče študije, spuščati se v zapleten sistem razmerij v srednjeveški družbi;¹ naj na tem mestu zadostuje splošna ugotovitev, grajena predvsem na razmerah 14. in 15. stoletja, da je bila gonilna sila gospodarskih dejavnosti prve skupine pretežno kmečko prebivalstvo, samostojno pri organizaciji lastne produkcije (ne izključno agrarne!), vendar z razmeroma velikimi obveznostmi do zemljiškega gospoda.² Dejavnosti iz drugega sklopa so izvajali gosposočinski nameščenci, katerih status je bil v obravnavanem času skoraj izključno uradniški, kar pomeni, da so za svoje delo prejeli plačilo, ki je bilo le še v manjši meri kompenzirano s podeljevanjem rent iz pravic, vezanih na posamezna zemljišča.³ Vsekakor je treba pripomniti, da je tak način plačevanja še vedno prevladoval pri nižjih uradnikih, ki jih je gospostvo praviloma rekrutiralo iz podložniških vrst, vendar – gledano v celoti – njihov delež ni prihajal do izraza.

Edini vir, ki dopušča sistematično obravnavo celotnega spektra gospodarskih dejavnosti zemljiških gospostev, so njihovi obračuni. Skozi prizmo finančne kontrole se namreč zrcali podoba gospodarskega obrata v vsej svoji razvejanosti. Pri tem dajejo popisi prihodkov podroben vpogled v produkcijske in ostale pridobitne dejavnosti, popisi izdatkov pa osvetljujejo organizacijsko plat delovanja.

A) VIRI PRIHODKOV

Čeprav poglavitna, pa vendar agrarna produkcija ni bila edina gospodarska oz. pridobitna dejavnost zemljiških gospostev. Poleg obdelovalne zemlje so posamezna med njimi lahko razpolagala z različnimi, izvorno regalnimi pravicami nad: sodstvom, mitnino, odvetništvom, izkoriščanjem gozdov, rudnin ter vodne sile ipd., ki so vsaka na svoj način predstavljale vir prihodkov gospostva. Pri tem se zastavlja vprašanje, kakšno je bilo razmerje

¹ O tem tudi z vidika zemljiških gospostev: VILFAN, »Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju«, 279 ss; IDEM, »Zemljiška gospostva«, 166 ss.

² Cf. VILFAN, »Zemljiška gospostva«, 84.

³ Cf. *ibid.*, 167.

med različnimi dejavnostmi oz. viri prihodkov v okviru posameznih gospodstev, posledično razlike oz. podobnosti med posameznimi gospodstvi oz. posestnimi kompleksi ter eventualen obstoj nekkih vzorcev, ki bi se utegnili pojavljati bodisi v okviru ožjih ali širših geografskih območij bodisi znotraj posesti posameznih tipov oblastnih struktur (npr. svetnih oz. cerkvenih kneževin). Drugi problem, povezan s posameznimi gospodarskimi oz. pridobitnimi dejavnostmi, je valutna struktura prihodkov, ki so jih le-te prinašale gospodstvu. Za srednjeveško gospodarstvo značilno prepletanje denarja in naturalnih dobrin v plačilnem prometu je vodilo k iskanju optimalnih načinov usmerjanja in izrabe dobička. Torej se postavljata: a) vprašanje razmerja med denarnim in naturalnim delom prihodkov tako v okviru posameznih dejavnosti kot tudi širše, v okviru gospodstev; b) obstoj in uporaba načinov uravnavanja oz. prilagajanja tega razmerja lastnim potrebam. Oglejmo si najprej posamezne vire prihodkov:

1) *Agrarna produkcija* je bila temeljna dejavnost zemljiškega gospodstva, iz nje izhajajoči prihodki pa so temeljili na posesti zemljiškega gospoda. V obravnavanem času je bila v pretežni meri organizirana v obliki samostojnih kmetijskih obratov (hub ali kmetij), od katerih so na njih nastanjeni podložniki oddajali gospodu v obliki rent določen del donosa. Ti dohodki so se glede na izvor sicer delili v različne skupine, npr.: urbarialni (cenzualni in malopravdni), desetinski ali gorninski,⁴ vendar so v gospodarskem pogledu predstavljali enoten sklop rednih prihodkov agrarne produkcije. Poleg tega so se na zemljiško posest vezali tudi nekateri izredni prihodki, izvirajoči iz občasnih podložniških dajatev, kot so primščina, umrščina in kupščina, katerih pomen pa je bil bistveno manjši. Velja še pripomniti, da je treba razlikovati med celotno agrarno produkcijo na območju zemljiškega gospodstva in tisto, ki je na istem ozemlju predstavljala gosposčinski prihodek. Na podlagi srednjeveških zgodovinskih virov je namreč oprijemljiva le agrarna produkcija v drugem smislu, medtem ko delež, s katerim so razpolagali podložniki, ostaja neznanka.⁵

2) *Obrt* se kot neposreden vir prihodkov zemljiških gospodstev omejuje na ne pretirano ozek krog podeželskih obrtnih obratov, ki jih je na podlagi izkoriščanja regalnih pravic zemljiškega gospodstva (mlini, žage, različni železarski obrati) bremenila urbarialna oddaja, oziroma dejavnosti (lončarstvo, vrvarstvo, platnarstvo, sodarstvo, tesarstvo, železarstvo in kovaštvo, apnarstvo, oglarstvo ...), ki so kot (postranska) veja proizvodnje na odvisnih kmetijah dosegale tolikšen obseg, da ga je bilo mogoče oz. smiselno obremeniti z dajatvami.⁶ Zgolj posredno, preko prihodkov od pripadajočih mest in trgov, so zemljiška gospodstva prejemale določene materialne koristi tudi od cehovske obrti. V obravnavani okvir lahko uvrstimo tudi gostinsko in kopališko dejavnost, od katerih je zemljiško gospodstvo običajno pobiralo določene pristojbine (izrecno dokumentirano za loško in kamniško gospodstvo ter za gospodstvo ljubljanskega stolnega kapitlja).

3) *Davki*. Neposredno obdavčenje – ki ga sicer ne moremo označiti za neko posebno dejavnost, saj je le dodatna obremenitev različnih dejavnosti, a ga zaradi specifičnih lastnosti vendarle kaže obravnavati kot poseben vir prihodkov – se je po Vilfanu v slovenskih deželah okvirno začelo uveljavljati v 13. stoletju.⁷ Posluževali so se ga tako svetni (deželni) knezi kot tudi cerkvene kneževine (*Hochstifte*), npr. freisinška in krška. Kolikor so davki v 14. in 15. stoletju predstavljali dohodek zemljiških gospodstev, gre izključno za t. i. stare redne davke, katerih »v davnini« ustaljena višina je že nekajkrat zaostajala za dejansko davčno sposobnostjo posesti, njihov pravni značaj pa je bil večinoma zamegljen in so se postopno

⁴ Cf. BLAZNIK, »Podložniške obveznosti«, 244 ss.

⁵ GRAFENAUER, »Gospodarski obrat kmetije«, 619–29.

⁶ Precej nazorno o tem na primeru loškega gospodstva BLAZNIK, »O podeželski obrti na loškem ozemlju«, 91 ss.

⁷ Cf. VILFAN, *Pravna zgodovina Slovencev*, 311–2.

pomešali med urbarialne dajatve. Viri običajno razlikujejo med mestnim (oz. trškim) in podeželskim davkom, pri čemer je značilno, da se je slednji hitreje integriral v sklop urbarialnih dajatev in je bila v obravnavanem času sled za njim ponekod že zabrisana. Tako npr. davka na zemljiško posest obračuni za večino deželnoknežjih uradov na Kranjskem sploh ne navajajo, iz podrobne razčlemba pri gospostvu Goričane pa je razvidno, da se je oznaka *stewr* uporabljala kot krovni pojem za različne, povsem urbarialne dajatve.⁸ Goriška deželnoknežja uprava takšnega obdavčenja ni poznala, temveč je po severnoitalijanskem vzoru v svojih mestih na Goriškem in v Furlaniji pobirala dac, ki se je za razliko od davka plačeval od trgovskega prometa.

4) *Sodstvo*. Ob patrimonialnem in trškem oz. mestnem sodstvu (pri gospostvih, v okviru katerih so sodila urbana naselja) se je med vire prihodkov zemljiškega gospoda ponekod uvrščalo tudi deželsko sodstvo. Poleg deželnoknežjih domen so bila to največkrat gospostva cerkvenih knezov (npr. freisinškega in krškega škofa), ki so na podlagi privilegijev izvajali sodno oblast na svojih posestvih. Dohodki od sodstva so pritekali v roke zemljiškemu gospodu po različnih poteh: v okviru izrednih urbarialnih dohodkov (globe iz patrimonialno-sodnih postopkov), v obliki zakupnine (pavšalizirani dohodki od deželskih in mestnih/trških sodišč) ali na podlagi letnega obračuna, ki ga je trški, mestni ali deželski sodnik polagal upravniku zemljiškega gospostva oz. neposredno zemljiškemu gospodu (še posebej v primerih, kjer je bil deželskosodni urad povsem samostojen in je vključeval tudi zemljiško posest, npr. Kostanjevica in Kamnik).

5) *Mitnina*. Pobiranje mitnine, vsaj kolikor se je stekala v blagajne zemljiških gospostev, je sicer že zgodaj spadalo praviloma pod okrilje deželskih sodišč,⁹ vendar jo zaradi drugačnega značaja in v gospodarskem oziru neprimerno večjega pomena obravnavamo ločeno. Po izvoru je imela mitnina značaj regalije, torej posrednega kraljevega, pozneje deželnoknežjega davka,¹⁰ vendar je bila – običajno v pristojnosti deželskih sodišč – prepuščena zemljiškemu gospostvu. Bremenila je tranzit trgovskega blaga (skozi mesta, trge in dodatne obcestne mitninske postaje) kakor tudi samo trgovanje z njim (na rednih tedenskih in letnih sejmih, ki so se na podeželju navadno vršili ob cerkvenih proščenjih).¹¹ Pomemben vir prihodkov je bila zlasti za tista zemljiška gospostva, preko katerih so tekle pomembne tranzitne poti (npr. ljubljanski vicedomski urad, Trst, Planina, Kamnik itd.).

Na splošno velja, da je bila agrarna produkcija daleč najdonosnejši vir prihodkov zemljiških gospostev. V okviru obravnavanih posesti in posestnih kompleksov se je njen delež gibal med okoli 52 in 94% letnih prihodkov. V skladu s pričakovanji je imela največji pomen v gospostvih, ki niso posedovala (vsaj višjega) deželskega sodstva, katerih ozemlja niso prečkale tranzitne poti oziroma njihovi gospodje niso bili upravičeni do obdavčevanja podložnikov. Večino teh lastnosti so združevala klevevško in gornjegrajsko gospostvo ter gospostvo ljubljanskega stolnega kapitlja. Povsod je delež agrarne produkcije predstavljal 90 ali več odstotkov. Nekoliko manjši pomen je imela za deželnoknežje in posesti krške škofije ter loškega gospostva, kjer je freisinški škof za razliko od dolenske posesti pobiral davke. Te posesti beležijo okoli tričetrtinski delež agrarne produkcije, z izjemo kranjskih deželnoknežjih, kjer je ta še nekoliko nižji – okoli 63%. Zelo težko je z obstoječimi viri zajeti delež obrti, saj so redni urbarialni prihodki običajno navedeni sumarno in le v redkih primerih lahko izluščimo posamezne obrtne dejavnosti (tako npr. v loškem gospostvu dohodke od tavern in kopališča). Po naši oceni ni delež obrti nikjer presegal 5%.

⁸ Glej zgoraj, str. 145.

⁹ GESTRIN, *Mitninske knjige*, 12.

¹⁰ VILFAN, *Pravna zgodovina Slovencev*, 130, 323.

¹¹ GESTRIN, *Mitninske knjige*, 14.

Redni davki so razmeroma največ prinašali cerkvenim knezom: freisinškemu (17% v okviru loškega gospostva) in krškemu škofu (24% v okviru spodnještajerskih in dolenskih gospostev). Morda lahko večji učinek obdavčenja v primerjavi s kranjskimi deželnoknežjimi posestmi, kjer je ta vir prinašal le 3% prihodka, povezujemo z morebitno kasnejšo uvedbo – kasnejša ustalitev višine davka bi ob postopnem padanju vrednosti denarja v končni fazi avtomatično pomenila višji znesek – ali (in) pa z manjšo nestanovitnostjo posedovanja gospostev, ki bi v nekaterih primerih v okviru deželnoknežjih posesti utegnili prispevati k izpadu starih davčnih obremenitev. Pri tem več kot preseneča visok odstotek davčnih prihodkov v pliberškem gospostvu, ki z 38% daleč presega davčni delež katerekoli druge obravnavane posesti. Pri tem je zanimivo, da odpade pretežni delež na obdavčeno zemljiško posest in da igra mestni oz. trški davek le obrobno vlogo (v letih 1422–1423: Pliberk – zemlj. posest 100 lb_w, mesto 16 lb_w; Guštanj – zemlj. posest 72 lb_w, trg 16 lb_w; Črna – zemlj. posest 60 lb_w; Železna Kapla – zemlj. posest 36 lb_w, trg 24 lb_w).¹² V oči bode tudi za kranjske razmere nepojmljivo dejstvo, da davek povsod, ponekod celo močno presega cenzus za določeno posest. Ker se pojavljajo identični zneski v dveh zaporednih obračunskih letih, je možnost kakršnega koli izrednega davka izključena; gre torej za »stari« (?) redni davek, ki je bil na Kranjskem po Vilfanu nominalno fiksiran vsaj v drugi polovici 14. stoletja¹³ in je v obravnavanem času ponekod že utonil v urbarialnih dajatvah. V sočasnih obračunih koroškega vicedomskega urada podobnih razmerij ni opaziti, kar zmanjšuje možnost, da gre za neko koroško posebnost; zaenkrat se tovrstna opažanja omejujejo le na pliberško gospostvo. Za pojav zaenkrat ne najdem zadovoljive razlage.

Goriški sistem obdavčitve trgovskega prometa se je izkazal za razmeroma učinkovitega, čeprav morda ne najbolj prilagojenega posestni strukturi pretežno ruralne dežele. Tamkajšnji dac je v redkih urbanih naselbinah (Gorica in Latisana) prinašal 12-odstotni delež k skupnemu prihodku. Sodstvo je zemljiškim gospostvom, ki so ga izvajala, na splošno prinašalo med 6 in 1% prihodkov; presenetljivo največ prav v Klevevžu oz. na Otoku, kjer je freisinški škof imel le nižje deželskosodne kompetence. Vendar je možno, da je 6-odstotni delež, ki se nanaša zgolj na konec 14. stoletja, vključeval tudi mitnino, ki se v tem času nikjer izrecno ne omenja, kakih 80 let pred tem pa je prinašala podoben dohodek kot sodstvo.¹⁴ Sicer je mitnina občutnejše prihodke prinašala le deželnim knezom; Goriškim na Goriškem in v Furlaniji 12%, Habsburžanom pa v okviru kranjskih in istrskih uradov pod neposredno upravo 18%. To niti ne preseneča. Povsem razumljivo je, da so najpomembnejše tranzitne poti prečkale ozemlja deželnih knezov oziroma da so jih ti skušali pridobivati na vse načine (velja npr. tudi za Celjske).¹⁵ Tako so pretežno »zunanji« cerkveni knezi v tem pogledu ostali malodane praznih rok. V njihove blagajne so se stekali kvečjemu dohodki od sejmskih mitnin in manj pomembnih prometnic.

Medtem ko ta splošna podoba v primeru krških škofijskih posesti pa tudi v primeru pliberškega gospostva v grobem ustreza tudi strukturi prihodkov njenih sestavnih delov (gospostev), pa to ne velja za oba deželnoknežja posestna kompleksa. Tu se kaže bistveno večja diferenciacija dejavnosti v posameznih uradih. Na eni strani srečujemo domala izključno agrarna gospostva (na Kranjskem: Kamnik - Stari grad, Goričane, Gamberk, Štatenberk, Kostanjevica - urbarialni urad, Raka, Vivodina in Ig; v osrednji Istri: Pazin, Vranja in Završje; na Goriškem: Gorica, Rihemberk, Spodnji kras, Švarcenek ter Belgrado v Furlaniji), na drugi pa taka, kjer se delež agrarne proizvodnje giblje okoli 50% (ljubljski vicedomski urad, Kamnik - deželsko sodišče, Višnja Gora in Planina/Hošperk). Tovrstna

¹² RDK 5, fol. 22'-29, 68-74'.

¹³ VILFAN, »Zgodovina neposrednih davkov«, 426.

¹⁴ Glej zgoraj, str. 193.

¹⁵ Cf. KOSI, *Potujoči srednji vek*, 44 ss, zemljevid »Posest mitnic v začetku 15. stoletja« na str. 48.

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

diferenciacija je najbolj očitna v primerih, kjer je bilo gospodstvo razdeljeno v urbarialni in deželskosodni urad (Kamnik, najverjetneje tudi Kostanjevica, kjer pa struktura prihodkov urada deželskega sodišča zaradi zakupa ni razvidna). Vsaj kolikor je mogoče zaključiti na kamniškem primeru, je bila tod zemljiška posest dokaj enakomerno razdeljena med oba urada, medtem ko so bile neagrarne dejavnosti skoncentrirane le v enem izmed njih. Gospostev, za katere lahko ugotovimo, da je agrarna produkcija predstavljala zgolj dopolnilno dejavnost oz. da je bil njen delež v prihodku zanemarljiv ali pa je sploh izostal, je bilo izredno malo. Mednje morda lahko uvrstimo goriško Latisano (23%), vsekakor pa izključno neagrarni tržaški mestni urad. Pri kombiniranih deželskosodno-zemljiških uradih je bila daleč najpomembnejši neagrarni vir prihodkov mitnina, katere delež se je gibal med 26 in 47%.¹⁶ Nekoliko bolj specifična je bila situacija v (pretežno) urbanih uradih: v Trstu (brez zaledja) je mitnina predstavljala 43, sodstvo pa 57%; v Latisani pa: dac 49%, mitnina 20 in sodstvo 8%.

TAB. 42. Deleži posameznih gospodarskih (pridobitnih) dejavnosti v strukturi prihodka gospostev oz. posestnih kompleksov

	agrarna pr.	obrt*	davki	sodstvo	mitnina	ostalo
<i>Kranj. d.k. (1437–48)</i>	63%	– →	3%	5%	18%	11% (v zakupu)
<i>Goriška d.k. (1397)</i>	75%	– →	12%	1%	12%	
<i>Pliberško g. (1422–23)</i>	52%	– →	38%	10%		
<i>Loško gosp. (15. stol.)</i>	75%	– → +2%**	17%	(3%)	6% [†] (3%)	
<i>Klevev. g. (1395–99)</i>	94%	– →		6%		
<i>Krška pos. (1424–71)</i>	74%	– →	24%		2%	
<i>Gornjeg. g. (1493–500)</i>	90%	– →		5%		5%
<i>Lj. kapit. g. (1497–99)</i>	94%					6% (odvetščina)

* Zaradi strukture virov, ki običajno sumirajo urbarialne prihodke, ni mogoče natančno izluščiti deleža obrti, ki po naših ocenah nikjer ni presegal 5%.

** Navedeni odstotek se nanaša na gostinsko in kopališko dejavnost.

† Gre za zakupljene urade, kjer bi lahko ok. 5% pripisali agrarni produkciji, ostalo pa odpade predvsem na mitnino in sodstvo.

‡ Ločena deleža (v oklepajih) se nanašata na čas od osemdesetih let 15. stol. dalje, medtem ko starejši viri navajajo zgolj sumarno prihodke od obeh dejavnosti.

Vprašanje razmerja med denarnim in naturalnim deležem prihodka zemljiških gospostev ni tako enostavno, kot se morda zdi na prvi pogled. Stanje v posameznih gospodstvih oz. posestnih kompleksih ob koncu 14. in v 15. stoletju je rezultat različnih dejavnikov, katerih učinek in medsebojni vplivi so se od primera do primera razlikovali. Nasploh lahko že od 13. stoletja dalje spremljamo postopno rast denarnih rent tako na račun naturalne oddaje kot tudi delovnih obveznosti, vendar zaradi različnih potreb zemljiških gospostev s precej neenakomerno intenziteto. Ta trend je trajal nekako do sredine 15. stoletja, ponekod tudi dlje, dokončno pa je z njim opravila skokovita inflacija v šestdesetih letih (vsaj na ozemlju, kjer je pretežno krožil dunajski denar), ki je občutno zmanjšala vrednost denarnih rent, s tem pa je avtomatično upadel njihov delež v razmerju do naturalnih. Stvar je imela tudi dolgoročne posledice; v obravnavanih virih do konca 15. stoletja obratnega procesa (porasta

¹⁶ Kamnik - deželsko sodišče 26%; Višnja Gora 40%, ljubljanski vicedomski urad 45%, Planina/Hošperk 47%.

naturalnih rent) sicer še ni zaznati, nedvomno pa je sprememba na teh posestvih zavrla, če že ne zaustavila rast denarnih rent.¹⁷ S precej večjo frekvenco, praviloma pa tudi z večjimi amplitudami je na omenjeno razmerje vplivalo gibanje cen na trgu živil. Najbolj podvrženo cenovnim spremembam je bilo žito, ki je obenem skoraj brez izjeme tudi prevladovalo med naturalnimi dohodki zemljiških gospodov. Kljub občutnim kratkoročnim spremembam pa trajnejših posledic tem gibanjem ne moremo pripisati.

Razmerje med denarnimi in naturalnimi prihodki posameznih zemljiških gospodov je najkorektnije opazovati v okviru agrarne produkcije, saj je to z redkimi in neznatnimi izjemami edina dejavnost, ki je v obravnavanem času še prinašala del dohodka v naturi. Med obravnavanimi gospodovi je imel daleč najmanjši delež naturalnih prihodkov ljubljanski stolni kapitelj, kjer niso ob koncu 15. stoletja niti v okviru agrarne produkcije presejali 20%. Vendar je treba takoj opozoriti na izredno specifičnost tega gospodarstva, ki je obstajala v tem, da so veliko večino posesti predstavljala bolj ali manj samostojna gospodarstva inkorporiranih župnij, kjer je pretežno naturalni del prihodkov ostajal v oskrbi upravnikov (vikarjev), medtem ko je v kapiteljsko blagajno pritekal večinoma denar; sploh so praviloma kapitlju pripadali dohodki od (največkrat zakupljenih) desetih, tisti od nadarbinske posesti z običajno mešanico denarnega in naturalnega dela pa vikarjem. Torej imamo opraviti kar z dvostopenjskim posredništvom med podložnikom in gospodom, ki je naturalne dobrine pretapljalo v denar. Med posestmi z običajnejšo strukturo izkazuje največji odstotek denarnih prihodkov iz agrarnega sektorja kranjska deželnoknežja posest (v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja), in sicer 68% (koroško pliberško gospodarstvo, za primerjavo, pa 44%). Najverjetneje moramo v tem prepoznati načrtno deželnoknežjo politiko, spodbujeno z naraščajočimi potrebami po gotovini. Sicer na nekoliko zgodnejših podatkih (s konca 14. stoletja) temelječ 23-odstotni delež denarja v agrarnem delu prihodka goriških deželnoknežjih gospodarstev se s tem ne more primerjati, čeprav ga do neke mere lahko pojasnimo z dejstvom, da je pretežen del posesti predstavljal oskrbovalno zaledje deželnoknežjega rezidenčnega in upravnega središča. Med posestvi cerkvenih knezov se kranjskim domenam po deležu denarja v agrarnem prihodu (za 15. stoletje) z 61% približuje freisinško loško gospodarstvo, vendar pade odstotek celotne freisinške kranjske posesti z upoštevanjem klevevskega gospodarstva – tam je omenjeni delež (v letih 1395–1399) med vsemi obravnavanimi enotami najnižji (15%) – na 51%. Nekoliko nižji je bil ob koncu 15. stoletja v gornjegrajskem gospodarstvu ljubljanske škofije, 46%, na krški posesti v Marki pa je v letih med 1425 in 1471 znašal 30%. Pri obeh gospodarstvih s posestjo na Štajerskem je svojo vlogo odigrala omenjena devalvacija dunajskega denarja, posebno pri krških gospodarstvih pa je že pred tem opazna dokaj šibka rast naturalnih rent. Na splošno lahko trdimo, da je bil pri gospodarstvih v cerkveni lasti odstotek denarnih prihodkov v agrarnem sektorju nekoliko nižji kot pri tistih, ki so bili v deželnoknežjih rokah, da pa je občutno vlogo pri tem igrala tudi oddaljenost posameznih gospodarstev od rezidenčnega in administrativnega centra zemljiškega gospoda; vsaj pri tistih posestnih enotah, ki so ustvarjale razmeroma visok presežek.

Verjetno se ne motimo prav dosti ob ugotovitvi, da v začetku gospodarstva s prilagajanjem oblike rent niso mogla slediti porajajoči se potrebi po denarju. Dopusčanje odplačila naturalnih dajatev z gotovino, ki je podložnike spodbujalo k prodaji svojih pridelkov na trgu, je te potrebe le delno zadostilo. Upravniki gospodarstev so morali tudi sami posegati po sredstvih, s katerimi so uravnavali oziroma prilagajali razmerje med naturalnimi in denarnimi prihodki sebi v prid. Pri tem sta se na območju obravnavanih gospodarstev uveljavila predvsem dva načina: odprodaja proizvodnih viškov oz. zalog, praviloma na drobno na

¹⁷ BLAZNIK, »Podložniške obveznosti«, 245–63.

bližnjih tržiščih za lokalne potrebe, in načrtna specializacija produkcije za trg. Prvi način je bil v uporabi domala povsod. Največkrat je oskrbnik, potem ko je obračunska komisija ugotovila in obračunala zaloge, založil potrebno vsoto denarja in prevzel skrb za prodajo oz. jo je izvajal v lastni režiji. Običajno je pri tem počakal na trenutek, ko so bile cene živil najvišje; tako so, denimo, v Škofji Loki začeli s prodajo žita iz gosposčinske kašče v februarju ali marcu, do odprodaje zalog pa je veljala prepoved vsakršne konkurenčne prodaje.¹⁸ Takšne špekulacije je bilo mogoče izvajati predvsem pri žitu, ki ga odlikuje razmeroma dolg rok trajanja. Sicer so oskrbniki v skladu z izkušnjami o rednih potrebah gospodarstev pa tudi na podlagi načrtovanja izredne porabe¹⁹ določene količine živil odprodali sproti.²⁰

Od te običajne prodaje viškov je na podlagi obstoječih virov razmeroma težko ločiti načrtno prodajo oz. proizvodnjo za trg. Ponekod jo lahko razpoznamo po redni prodaji večjih količin istega artikla stalnim odjemalcem in po bolj ali manj rednih investicijah gosposčinske uprave v določeno dejavnost. Izrazit primer za to je sirarstvo na območju freisinškega loškega gospodarstva. V 14. stoletju je uprava gospodarstva vzdrževala ok. 60 sirnic (švajg), ki so skupno oddajale po 12.000 hlebov sira letno.²¹ Ohranjanju stalnega števila ovac je bila namenjena dajatev, imenovana poklon, ki je bremenila določene podložnike gospodarstva in so jo ti poravnali z oddajo ovac ali jagnjet.²² Po podatkih iz leta 1309 je bila celotna količina namenjena prodaji,²³ vendar so se razmere sčasoma spremenile. Iz obračunov ob koncu stoletja je razvidno, da je že tako okrnjena načrtna prodaja iz leta v leto kopnela: l. 1396 – 1700 hlebov; l. 1397 – 1020; l. 1398, 440; l. 1399 – 296 hlebov; ob koncu leta 1400 pa je ostala oskrbniku celotna količina sira (z izjemo blizu 2000 hlebov, ki jih je potrošilo oz. kompenziralo gospodarstvo).²⁴ Upad prodaje se je odražal tudi v proizvodni strukturi; škof je bil, denimo, l. 1400 primoran prodati dve švajgi v žirovskem uradu,²⁵ že sredi 15. stoletja pa so sirničarji svoje obveznosti do gospodarstva poravnali izključno v denarju.²⁶

V ta sklop lahko uvrstimo tudi redno letno prodajo klevevskega žita v Ljubljani. S tem v zvezi beležijo obračuni ustaljene vsakoletne stroške za dnevnice tovarnikom (*zerung*), plačilo mitnine v Višnji Gori in za najem skladiščnega prostora v Ljubljani (*von ainem kasten cze Laibach cze zynnns*). Da je pri tem šlo za ustaljeno poslovanje, priča ukoreninjenost ljubljanske žitne mere na območju klevevskega gospodarstva.²⁷

B) VRSTE IZDATKOV

Pod pojmom »izdatki gospodarstva« razumemo tisto potrošnjo, ki je nastajala v zvezi z njegovim delovanjem in se kakorkoli navezovala na infrastrukturo in osebje v okviru zemljiškega gospodarstva. Ta definicija nekoliko odstopa od pojmovanja, na katero naletimo v obravnavanih virih; ti namreč – vodeni z vidika finančne kontrole – med izdatki beležijo

¹⁸ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 60–1.

¹⁹ E.g.: Domnevno leta 1475 je freisinški škof obvestil loškega oskrbnika, naj zavoljo njegovega obiska ne skladišči prevelikih zalog žita, ker namerava pripotovati s številčno omejenim spremstvom. AEM, Heck, 59, fol. 73; izvl. v: BLAZNIK, *Sikstova pisma*, str. 2.

²⁰ O tem priča več različnih cen za isti artikel v istem obračunu; cene žita (pa tudi vina) so se med letom spreminjale.

²¹ *RFR I*, fol. 145'–6.

²² BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 101; *RFR I*, fol. 146.

²³ ZAHN, *CDA-F 3, FRA II*, 36, str. 128. Iz urbarjev je razvidno, da je gospodarstvo od podložnikov zahtevalo hlebe v vrednosti 1,5 pfeniga (e.g. BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 142), medtem ko je prodajna cena znašala 2 d za hleb.

²⁴ Le v prvih dveh letih se kot stalni odjemalec pojavlja stiški opat, vendar s padajočo letno količino: l. 1396 – 1400 hlebov, l. 1397 pa le še 800. *RFR I*, fol. 11, 34'; BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 271.

²⁵ *RFR I*, fol. 145'.

²⁶ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 280.

²⁷ Glej zgoraj, str. 62, 73.

vse odlive iz gosposčinske blagajne (oz. kašč, kleti ...), vključno z izplačili, kritimi s pobotnicami na ime zemljiškega gospoda, ki niso bila nič drugega kot transfer dobička. V istem smislu moramo, kadar želimo obravnavati obratovanje posameznih gospostev, razumeti tudi (običajno enormno) potrošnjo, ki so jo ustvarjali zemljiški gospodje s številnim spremstvom med občasnim kratkotrajnim rezidiranjem na stroške teh gospostev. Pri obravnavi srednjeveških računskih virov moramo biti pozorni še na nekaj, namreč na različne »izgube« (*abgang*), ki jih le-ti vodijo med izdatki. Tu gre za predviden, vendar nerealiziran del prihodkov, torej proizvodni primanjkljaj, ki ga pri analizi velja upoštevati, saj priča o določenem segmentu poslovanja gospostva,²⁸ vendar načeloma ne sodi med izdatke. V zvezi z upravo in organizacijo zemljiških gospostev je bistvenega pomena vprašanje razmerja med posameznimi vrstami izdatkov tako na nivoju posameznih organizacijsko-upravnih gospodarskih enot kot tudi primerjalno med različnimi posestnimi kompleksi. Drug zanimiv aspekt so morebitni naravni deleži v okviru posameznih vrst izdatkov in na splošno delež celotne naravne potrošnje gospostev oz. posestnih kompleksov, v primerjavi s tem pa tudi delež prodaje naravnih zalog. Najprej pa opredelimo vrste izdatkov:

1) *Plačila nameščencem* viri najpogosteje navajajo pod oznako *custodia castri/burghut*. Ta postavka je pokrivala skupni fond rednih letnih plač celotnega upravno-vojaškega osebja gradu oz. gospostva. Te postavke so običajno navedene v sumarnem znesku, le redko pa so razčlenjene in precizirajo plačila posameznim uradnikom (npr. v freisinških obračunih). Občasno naletimo tudi na izplačila nižjim uradnikom, če seveda ti niso v zameno za službo uživali dohodkov od podeljene posesti. Vsa ta plačila so bila običajno kombinirana, denarno-naravna.

2) *Sprotna poraba*. O tej vrsti izdatkov vemo zelo malo, predvsem to, da je vsekakor morala obstajati, medtem ko konkretnih podatkov o njeni višini in deležu praktično ni. Deloma je bila verjetno zajeta v drugih postavkah: prehrana nameščencev na račun njihovih plač, transport in ostala pomožna dela v okviru tlake (kjer pa je bilo v nekaterih primerih potrebno poskrbeti za hrano) ipd. Iz redkih dokumentiranih primerov (npr. Gornji Grad) je razvidno, da so bili stroški prehrane in krme bistveni del izdatkov, ki pa so se ponekod drugje krili tudi iz nedokumentiranih prihodkov (med take je dostikrat sodila celotna mala pravda, ki je bila reden vir surovin za gosposčinsko kuhinjo). V obračunih krških gospostev v Marki so tovrstni prihodki pogosto označeni z *relaxatur* oz. *hat im meins herren gnad nachgelassen* ali z *ist im gehenngt*, kar pomeni, da niso bili obračunani, temveč je bil njihov izostanek oskrbniku oproščen.²⁹

3) *Potni stroški in namestitev*. V to skupino izdatkov prištevamo izplačila dnevnic in kritje prenočevanj gosposčinskim uradnikom na službeni poti, tovornikom in slom v službi gospostva kakor tudi namestitev gostov, uradnikov centralne administracije zemljiškega gospoda ali sploh kogarkoli, ki se je (službeno) mudil na sedežu gospostva. Omenjene izdatke obračuni navajajo v mestoma ločenih, običajno pa združenih postavkah *potenlon und zerung*.

4) *Grabna dela in vzdrževanje* zajemajo stroške rednih obrtnih, predvsem tesarskih, zidarskih in kovaških vzdrževalnih del, hkrati pa izdatke za vse izredne grabbene projekte, vključno s plačljivim delom vseh pripravljalnih del (drobljenje kamna v kamnolomih, priprava apna, izdelava skodel in žeblicev, morebitni nakup in dovoz materiala, vzdrževanje in popravilo orodja ...); dostikrat so težaška opravila vsaj delno izvajali tlačani.

²⁸ Če namreč ta del sredstev črtamo iz aktive, ga ne moremo upoštevati v okviru pasive, sicer bilanca ne bi izkazovala dejanskega stanja.

²⁹ E.g. KO Marka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 36, 156, 165'; KO Marka 1467–1471 (*RKR 3*), fol. 38', 70.

5) *Oborožitev in izredno vzdrževanje vojaških posadk.* V ta okvir sodijo vsi izdatki za nakup ali izdelavo orožja, največkrat potrošnih delov (puščic, smodnika ali za njegovo izdelavo potrebnih sestavin, topovskih krogel), eventualna plačila popravil orožarskim mojstrom in - ne nazadnje - izdatki nastanitve in plačevanja večjih oboroženih najemniških posadk v času vojne.

6) *Permanentne dotacije cerkvenim ustanovam.* V tem primeru gre za izdatke, ki jih ob strogem upoštevanju zgoraj sprejete definicije pravzaprav ne bi smeli uvrščati v ta kontekst, saj gre za podelitve zemljiškega gospoda (največkrat) različnim samostanom, ki z obratovanjem gospostva nimajo neposredne zveze. Ker pa omenjena izplačila v nobenem primeru ne presegajo mikroregionalnega nivoja in ker gre v vseh primerih za redno, utečeno prakso z izjemno dolgo (tudi večstoletno) tradicijo, lahko to razumemo tudi kot prispevek gospostva lokalnemu redovništvu. V nobenem primeru niso tovrstni izdatki dosegali omembe vrednih deležev.

7) *Ostalo.* Preostane le še konglomerat izdatkov, ki niso dovolj natančno dokumentirani oz. je njihova pojavnost ali preveč redka ali pa prostorsko in časovno preveč omejena, da bi jih v okviru posameznega gospostva oz. posestnega kompleksa (statistično oprijemljivo) lahko uvrstili v enega izmed zgoraj navedenih tipov. Poleg nekaterih že omenjenih sodijo sem izredni izdatki za nakup ali odkup posesti, oskrbovanje lokalnih cerkva z razsvetljavo, različni posamični nakupi itd.

Razen v nekaterih specifičnih primerih so med izdatki zemljiških gospostev prevladovala plačila uradnikom oz. nameščencem. Njihov delež v celotni potrošnji je bil v veliki meri odvisen od koncentracije posesti in (deloma tudi s tem povezane) organizacije upravnega aparata. Največji odstotek so dosegali posestni kompleksi, sestavljeni iz večjega števila samostojnih gospostev oz. uradov z obrambno-upravnimi središči: habsburška deželnoknežja posest na Kranjskem in v Istri (16 enot) 81,5% ter koroško gospostvo Pliberk (4 enote) 81%; goriška deželnoknežja posest na Goriškem in v Furlaniji (7 enot) 49%, kar je vsekakor premalo, saj zaradi pomanjkljivih virov kar polovica izdatkov ostaja nerazporejenih; posest krške škofije v Marki (7 enot) 50,5%. Nekoliko manjši odstotek je odpadel na uradniške plače v strnjjenih freisinških gospostvih, katerim je v razmerju z obsegom zadoščal relativno majhen upravni aparat; gledano v celoti: 42% (loško gospostvo 45%, klevevsko 32%). Z zelo specifičnimi in zato ne povsem primerljivimi podatki imamo opravka pri gornjegrajskem gospostvu ljubljanske škofije in pri ljubljanskem stolnem kapitlju, kjer se je osebje večinoma oskrbovalo iz postavke sprotne porabe. Za gornjegrajsko gospostvo je to ob relativno nizkih izdatkih za uradniške plače (20%) izrecno dokumentirano, pri gospostvu ljubljanskega kapitlja pa poznamo le sumarne zneske za vzdrževanje osebja župnij, torej nekakšnega lokalnega upravnega aparata (skupaj 83-odstotni delež), medtem ko so višje upravne funkcije zasedali kanoniki. Njihovi prejemki so v bistvu predstavljali dobiček gospostva, katerega delni lastniki so bili; teoretično je vsak izmed članov kapitlja prepustil v skupno upravo svojo prebendo. Dokumentirani del sprotne porabe, predvsem pa potni stroški in namestitvev so se gibali med 6,5 in 11,5%. Izstopajoči podatek za Goriško (1,5%) zaradi že omenjenih pomanjkljivosti ni realen. Morda z ozirom na maloštevilno administracijo preseneča le razmeroma visok odstotek za loško gospostvo, vendar je tu svoj delež prispevala oddaljenost posesti od škofijskega središča, pa tudi sicer v virih izpričana precej aktivna komunikacija. Rednemu vzdrževanju zgradb so gospostva namenjala med 4 ter 9,5% letnih izdatkov, bistveno večji pa je bil delež obsežnih gradbenih projektov, ki so jih npr. ob koncu 14. stoletja izvajali na ozemljih freisinške škofije. V Škofji Loki se je delež postavke za gradnjo v omenjenem času povzpел na tretjino, v Klevelandu pa celo na 53%, medtem ko je v obeh gospostvih običajno znašal

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

povprečno okoli 6%. Izdatki za oborožitev in najemnike se le izjemoma omenjajo v oprijemljivi višini (krška posest 6,5%), podobno velja za dotacije cerkvam (kranjska deželnoknežja posest 2%, ljubljanski kapitelj 5%), kar v splošnem kaže na majhen pomen tovrstnih izdatkov. Vendar je treba v zvezi s stroški za obrambo pripomniti, da so prihajali do izraza skoraj izključno le v času vojn in manjših fajd in da so tedaj nemalokrat predstavljali kar občuten delež v potrošnji; npr. v letih 1467–1471 v gospostvih krške škofije 15%; leta 1441 v Škofji Loki pa 27%.

Tab. 43. Deleži posameznih režijskih dejavnosti v strukturi izdatkov gospostev oz. posestnih kompleksov*

	plače nameščencev	sprotna poraba	potni stroški	gradnja in vzdr.	orožje, vojska	dotacije cerk. u.	ostalo
Kranj. d.k. (1437–48)	81,5%	7,5%		9%		2%	
Goriška d.k. (1397)	49%	1,5%					49,5%
Pliberško g. (1422–23)	81%	17%				2%	
Loško gosp. (15. stol.)	45%	10%		14%			31%
Klevev. g. (1395–99)	32%	6,5%		53%			8,5%
Krška pos. (1424–71)	50,5%	11,5%		9,5%	6,5%		22%
Gornjeg. g. (1493–500)	20%	76%		4%			
Lj. kapit. g. (1497–99)		83%		7%		5%	5%

*Ker gre zgolj za razmerje med izdatki, so deleži primanjkljaja izvzeti, tako da se odstotki nekoliko razlikujejo od tistih v analitičnem delu.

Razmerje med izdatki v denarju in naturi pri posameznih gospostvih je bilo na eni strani odvisno od valutne strukture prihodkov, v precejšnji meri pa tudi od obsega prodaje pridobljenih dobrin. Pri gospostvih, ki so na en ali drug način uspela pridobiti zadostne vsote denarja, je bilo kritje stroškov v naturi precej omejeno. Izrazita primera za to sta deželnoknežji kompleks posesti na Kranjskem in v Istri, kjer je bil delež naturalnih izdatkov v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja 19% (v koroškem gospostvu Pliberk celo le 2%!), ter freisinški gospostvi Škofja Loka (z 21,5% v 15. stoletju) in Klevevž, kjer omenjeni delež v devetdesetih letih 14. stoletja ni presegel 10 odstotkov. V prvem in deloma tudi v drugem primeru je bilo stanje v pretežni meri odraz strukture prihodkov, medtem ko je nizek odstotek v klevevškem gospostvu izrazita posledica obsežne prodaje pridelkov, ki je zajemala kar 75,5% vseh naturalnih prihodkov. Na nasprotnem polu je stala goriška deželnoknežja posest, kjer je že sicer visok odstotek naturalnih prihodkov ob koncu 14. stoletja spremljala šibka, komaj 17-odstotna prodaja, kar se je nujno odražalo v visokem deležu naturalnih izdatkov (73%). Nekoliko manj izrazit je ta pojav pri gornjegrajskem gospostvu, kjer je na ugodnejši rezultat ob koncu 15. stoletja (57% naturalnih izdatkov) poleg malenkost večjega deleža prodaje (24,5%) vplivala nekoliko bolj uravnotežena struktura prihodkov, ki pa je v sklopu gospostev krške škofije (v letih 1425–1471) ob intenzivnejši prodaji (50% naturalnih prihodkov) omejila naturalno potrošnjo na 37%.

Naturalni artikli so razen za sprotno porabo, kar je povsem razumljivo, prihajali v poštev predvsem pri plačevanju nameščencev, ki so jih v vsakem primeru potrebovali za prehrano, dalje pri oskrbi delavcev na tlaki, tovarnikov ter vojaštva s hrano in krmo. V manjši meri zasledimo tovrstno kompenzacijo pri plačilih zunanjim obrtnikom in

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

izplačevanju potnih stroškov. Primerjava med vsoto naravnih prihodkov na eni in potrošenim ter prodanim delom na drugi strani pušča v nekaterih primerih opazne vrzeli, ki pa jih ni mogoče kar enostavno enačiti z morebitno nedokumentirano sprotno porabo. To je le ena od možnosti, ob njej pa je treba upoštevati še eventualne remanence, ki so se prenašale v naslednje obračunsko obdobje – ta segment predstavlja problem predvsem pri izoliranih enoletnih obračunih (habsburška in goriška d. k. posest) ter pri mejnih obračunih v prekinjenih serijah – in morebitna sezonska cenovna nihanja, ki lahko privedejo do določenih razhajanj pri preračunavanju denarne protivrednosti naravnih artiklov (predvsem žita).

Tab. 44. Deleži naravnih izdatkov in prodaje pridelka po posameznih gospostvih oz. posestnih kompleksih

	delež denarnih izdatkov	delež naravnih izdatkov		delež prodaje v okviru naravnih prihodkov	absolutna vrednost prodanih pridelkov
		v okviru celotnih izdatkov	v okviru naravnih prihodkov		
<i>Kranj. d.k. (1437–48)</i>	81%	19%	22%	46%	536 m β
<i>Goriška d.k. (1397)</i>	27%	73%	40%	17%	270 m β
<i>Pliberško g. (1422–23)</i>	98%	2%	2%	66,5%	163 m β
<i>Loško gosp. (15. stol.)</i>	78,5%	21,5%	34%	68%	320 m β
<i>Klevev. g. (1395–99)</i>	90%	10%	10%	75,5%	215 m β
<i>Krška pos. (1424–71)</i>	63%	37%	35%	50%	421 m β
<i>Gornjeg. g. (1493–500)</i>	43%	57%	67%	24,5%	146 m β
<i>Lj. kapit. g. (1497–99)</i>		<i>Viri ne nudijo ustreznih podatkov.</i>			

DINAMIKA IN RAZVOJNI TRENDI POSLOVANJA ZEMLJIŠKIH GOSPOSTEV

Medtem ko je analitični del pretežno usmerjen v statični prikaz poslovanja posameznih gospostev, nudi pričujoče poglavje vpogled v njegovo dinamiko. V nekem smislu bi vsaj del sledeče razprave bolj sodil v sklop analize, vendar ga šibka ohranjenost virov nujno omejuje na raven ekskurza, zato se zdi primerneje celotno snov, skupaj s splošnimi ugotovitvami, podati v enem kosu v sklepnem delu. Razvojno gledano je poslovne rezultate gospostva mogoče prikazati le na nekaterih vzorčnih primerih, katerih izpovednost je precej različna. Dva primera omogočata dolgoročno obravnavo: freisinško gospostvo Škofja Loka s stoletno, vendar prekinjeno serijo obračunov (2 do 8-letni intervali iz let: 1396–1400, 1437–1441, 1476–1477, 1485–1487, 1489–1490 in 1493–1500), ter krška posest v Marki s petdesetletno serijo obračunov iz let 1424–1471, prekinjeno v letih 1453–1466. V ostalih štirih primerih je mogoče prikazati le krajša nekajletna obdobja: petletje 1395–1399 za gospostvo Klevevž, 12-letno obdobje 1436–1447 s prekinitvijo v l. 1439–1441 za kranjski deželno knežji urad Gamberk, osemletno obdobje 1493–1500 za gospostvo Gornji Grad in tri leta poslovanja (1497–1499) gospostva ljubljanskega stolnega kapitlja. Prag za vključitev gospostva v kratkoročno obravnavo je triletno zaporedje posamičnih ohranjenih obračunov,¹ ki kot skrajna spodnja meja še omogoča (če sploh) izvajanje nekih ugotovitev v zvezi z dinamiko poslovanja. Z večletnimi (tudi do 6) obračuni, ki ne omogočajo razčlenitve po posameznih letih, si pač ni mogoče pomagati, kar velja tudi za »pare« obračunov iz dveh različnih obdobj.

A) DOLGOROČNI RAZVOJ

1) FREISINŠKO GOSPOSTVO ŠKOFJA LOKA

Prihodki. Do konca 14. stoletja je celotni prihodek gospostva verjetno konstantno rasel, in to predvsem na račun kolonizacije, ki je bila ves čas v teku, deloma pa kot posledica dvigovanja rent in višjih cen pridelkov.² V devetdesetih letih 14. stoletja je dosegel najvišjo raven – okoli 1800 mark oglejskih pfenigov –, ki je do leta 1500 (z edino izjemo l. 1495)

¹ Razen naštetih ustreza temu kriteriju tudi sprva goriški, kasneje habsburški urad Planina/Hošperk z ohranjenimi obračuni iz let: 1397, 1444–1445, 1446 in 1447, ki pa ga zaradi neprimerljivosti podatkov omenjenih virov (obračuni za ta leta – izjema je leto 1446 – ne dokumentirajo izdatkov; obračun iz l. 1444–1445 ne zajema dveh polnih let, temveč leto in 214 dni) ni mogoče vključiti v obravnavo.

² Na podlagi obstoječih virov je izredno težko priti do zanesljivih zaključkov za čas pred devetdesetimi leti 14. stoletja. Kar se tiče kolonizacije, je mogoče zaznati občutne spremembe med stanjem, ki ga kažejo urbarji iz let 1160, 1291 in 1318. BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 127–67, 179–218. Edini kolikor toliko popoln popis letnih prihodkov iz časa pred koncem 14. stoletja (iz leta 1309), dokumentira celotni prihodek gospostva v višini 918 m 106 d_{Aq}. ZAHN, *CDA-F 3, FRA II*, 36, str. 127–8. Po Blazniku je bila skoraj 50-odstotna rast v naslednjih 87 letih posledica vseh treh omenjenih dejavnikov. IDEM, *Urbarji freisinške škofije*, 111–3.

gospodstvo ni več doseglo. Rahel, a konstanten upad prihodka, ki je zaznaven skozi večji del 15. stoletja (s 1660 mark ob koncu tridesetih [1437–1441] preko 1620 mark v drugi polovici sedemdesetih [1476–1477] na 1470 mark ob koncu osemdesetih [1485–1490]), je prekinila šele gospodarska rast v zadnjem desetletju, ko je celotni letni prihodek gospodstva dosegel okoli 1700 mark. Ko se oziramo po vzrokih za to stagnacijo, če že ne recesijo, ne gre zanemariti dejstva, da je bila prva faza kolonizacije, tj. enega od poglobitvenih pospeševalcev gospodarske rasti gospodstva, končana nekako do sredine 14. stoletja, njena druga faza pa se ni začela pred letom 1500, kar izključuje kakršenkoli še tako zapoznel pozitivni efekt na rast prihodka v obravnavanem obdobju. Ko je presahnil glavni vir, so prišle do izraza vse drobne vrzeli in počasi, a vztrajno zniževale raven letnega prihodka. Ena od njih je bila znižanje mestnega davka s 75 na 40 m β, do česar je prišlo po letu 1398. V približno istem času je povsem usahnila načrtna prodaja sira večjim odjemalcem, kar je gospodstvo v prvem sunku prikrajšalo za okoli 50 m β letno, saj so bile taksirane cene, po katerih je oskrbnik ob koncu leta odkupil zalogo, nekoliko nižje, še nižje pa so bile relucijske vrednosti, kar je vsaj od tridesetih let 15. stoletja dalje, ko so sirnice svoje obveznosti poravnale le še v denarju, škofu odtegnilo dodatnih 50 m β.³ Poleg tega so svoje prispevali zunanji dejavniki, ki so v 15. stoletju kar pogosto majali temelje freisinške posesti na Kranjskem. O tem nazorno priča zaporedje dogodkov, ki so imeli na loško gospodstvo neposreden ali posreden vpliv:

1. Leta 1417 je freisinški škof Herman, legitimirani sin grofa Hermana II. Celjskega, zastavil loško gospodstvo za dobo štirih let svojemu očetu.⁴
2. Med celjsko-habsburško fajdo 1437–1443 je bilo gospodstvo izpostavljeno pustošenju, posebno leta 1439, ko so spopadi divjali okoli Škofje Loke, medtem ko so se dovški podložniki pritoževali nad nasiljem celjske posadke gradu Bela peč.⁵
3. Takoj zatem je prišlo do razkola v freisinški škofiji. Protiškof, kraljevi kandidat Henrik Schlick, ki je kljuboval legitimnemu škofu do leta 1448, se je polastil mdr. kranjskih gospostev škofije, ki so po njegovem padcu prešla na Friderika III., ta pa jih je šele naslednje leto vrnil škofiji.⁶
4. Čez nekaj let so bila kranjska tla vnovič vroča, ko je dežela postala prizorišče boja za celjsko dediščino. Leta 1457 naj bi bila Škofja Loka porušena, nekatere vasi v bitenjskem uradu pa močno poškodovane.⁷
5. Leta 1476 so Turki ob svojem vpadu v Poljansko dolino požgali 61 hub.⁸
6. Leta 1488 je na Loškem izbruhnil kmečki upor, ki ga je spodbudilo predvsem prekomerno povečanje deželnoknežjih davkov.⁹

Posledic vseh omenjenih motenj seveda ni mogoče izraziti v številkah, upravičeno pa je domnevati, da so bile pretežno prehodnega značaja in da so bile praviloma odpravljene v nekaj letih. To velja predvsem za izpad prihodka na račun požigov, ropov, ubojev ipd. (obračun za leto 1477, denimo, beleži izgubo zaradi požganih hub v višini 13,5 m 16 β, ki leta 1485 ni več knjižena),¹⁰ medtem ko o spremembah v času prekinitve neposredne uprave lahko le ugibamo; dejansko kažejo viri le na upad denarnega dela desetinskega prihodka v približni višini 20 m β po rešitvi gospodstva iz zastave Celjskih, ki pa ga ne gre nujno povezovati s tem.

³ Cf. zgoraj, str. 184.

⁴ BayHStA, Fr. Urk., 1417, mar. 7, obj. v: MEICHELBECK, *Historia Frisingensis* II/2., št. 316, str. 222–3.

⁵ BayHStA, HL 4, fasc. 49, št. 368.

⁶ BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 31.

⁷ KRONES, »Die Cillier Chronik«, 140; BayHStA, HL 4, fasc. 42, št. 221–g.

⁸ Seznam požganih hub v LO Škofja Loka 1476 (*RFR* 3 β), fol. 5^v–6.

⁹ BLAZNIK, »Upori loških podložnikov«, 65 ss.

¹⁰ LO Škofja Loka 1477 (*RFR* 4), fol. 4.

Vse naštetu je skupaj z nekaterimi dejavniki z nasprotnim učinkom (npr. porast žitnih cen v času celjsko-habsburške fajde) do konca osemdesetih let 15. stoletja krojilo krivuljo prihodka, ki jo poznamo le v kratkih izsekih. V začetku devetdesetih pa je začel prihodek gospostva postopno rasti. Ločen vpogled v fluktuacijo njegovih sestavnih delov kaže, da so se v letih 1493–1495 spremembe dogajale predvsem v denarnem delu; nekoliko so se povečali prihodki od obrtnih obratov, sodstva in mitnine, do manjših variacij pa je prihajalo tudi v okviru spremenljivih delov prihodka, kot so sodne globe, umrščina, kupščina ali dajatve, ki so jih podložniki oddajali vsaka tri leta (npr. poklon [*sbaigelt*], ki je služil za popolnjevanje ovčjih čred).¹¹ Od leta 1495 dalje so trend narekovali žitni prihodki. Amplituda nihanja je v tem segmentu bolj izrazita, krivulja pa povsem ustreza tisti pri celotnem prihodku, medtem ko je gibanje v denarnem delu prihodka dokaj stabilno. Ti rezultati se lepo ujemajo s spremembo cen najpomembnejših vrst žita. V primerjavi z letom 1477 je 1485 cena pšenice padla za 18%, cena ovsa za 26% in cena rži za 38%. V začetku devetdesetih pa je prišlo do preobrata: v primerjavi z obdobjem 1485–1490 je povprečje cen pšenice in rži za leta 1493–1500 zraslo za 61%, medtem ko je bil porast pri ovsu celo 73-odstoten.¹²

Izdatki. V letih 1396–1400 se je celotni letni odhodek gospostva gibal med 434 in 1296 markami soldov. Nekoliko manjša oscilacija je opazna med letoma 1437–1441 (668–1174 mark), medtem ko je za ostali del 15. stoletja značilna postopna rast izdatkov, kot kažejo povprečja dokumentiranih intervalov: 540 mark za leta 1476–1477, 618 mark za 1485–1490 in 771 mark v letih 1493–1500. Zelo visoko raven izdatkov v nekaterih letih prvih dveh obdobjih je mogoče povezati z izrednimi razmerami, v katerih se je takrat znašlo gospostvo. Ob koncu 14. stoletja je v Škofji Loki potekal že omenjena obsežna predelava mestnega obzidja, ki je gospostvu v povprečju odtegnila letno 207 m β. V obdobju med 1437 in 1441 je bilo gospostvo priča spopadov med celjsko in habsburško vojsko. V prvih štirih letih je to zaznavno v obračunih le preko povečane aktivnosti slov¹³ in naraslih izgub, ki so včasih komentirane s *von prunst wegen*.¹⁴ Šele leta 1441 je bila Škofja Loka primorana vzdrževati deželnoknežjo vojaško posadko. V enem letu je gospostvo zanj potrošilo okoli 286 mark, 6 dukatov in 240 modijev ovsa (v vrednosti približno 40,5 marke),¹⁵ kar pojasnjuje višji nivo izdatkov v danem letu. Po letu 1476 računске knjige ne beležijo nobenih neobičajnih izdatkov. Postopno rast je potemtakem treba pripisati povišanim operativnim stroškom gospostva, skupaj s splošnimi smernicami, opaznimi npr. pri gibanju cen žita. Najbolj nazorno se to kaže pri izdatkih, ki jih obračuni uvrščajo v postavko *potenlon et zerung*. Ta je pokrivala stroške za sle, različne službene poti, namestitve gostov in podobno. Znesek te postavke je v obravnavanem obdobju neprestano rasel: od 4,5 marke v letu 1476 do 151 mark leta 1490.¹⁶

Če se ozremo na celotno (stoletno) krivuljo izdatkov oz. na njene znane odseke, se splošni trend povsem sklada s trendom denarnih izdatkov, kar je v luči prevlade slednjih povsem razumljivo. V letih, ko so izdatki v žitu opazno vplivali na celotni odhodek (1396, 1397, 1400 in 1441 – v vseh omenjenih letih so se žitni izdatki skoraj pokrivali s prihodki), je bilo to vedno rezultat povečane porabe ovsa za krmo konj škofovega spremstva ali pa vojaških posadk.¹⁷

¹¹ Cf. e.g. LO Škofja Loka: *RFR 17*, fol. 3–3' (1494); *RFR 18*, fol. 5–5' (1495).

¹² Cf. *GRAF*, 7–9.

¹³ KO Freising 1437–1450 (*RFR 2*), fol. 9–9', 49–49', 56, 70'.

¹⁴ *Ibid.*, fol. 11, 52', 57', 72'.

¹⁵ *Ibid.*, fol. 123', 127'.

¹⁶ Celotno zaporedje izpričanih izdatkov je sledeče: 4,5 m β (1476); 9 m 57 β (1477); 29 m 111 β (1485); 28 m β (1486); 43 m 126 β (1487); 50 m 31 β (1489) in 151 m 58 β (1490). Zadnje desetletje 15. stol. je izpuščeno, ker obračuni od l. 1493 dalje ne omogočajo podrobnega vpogleda. LO Škofja Loka: *RFR 3 α* (1476); *RFR 4*, fol. 2' (1477); *RFR 5*, fol. 4'–5 (1485); *RFR 6*, fol. 3'–5 (1486); *RFR 9*, fol. 3'–4 (1487); *RFR 10*, fol. 5'–6 (1489); fol. 12'–16 (1490).

¹⁷ E.g. KO Freising: *RFR 1*, fol. 14, 147 (1395–1401); *RFR 2*, fol. 127' (1437–1450).

2) KRŠKA POSEST V MARKI

Prihodki. Za celotni prihodek krških posesti je značilno izrazito nihanje, še posebej okrepljeno v tridesetih in štiridesetih ter ob koncu šestdesetih let 15. stoletja. Rente posameznih gospostev, ki so v začetku stoletja še nestabilne, so se, kot kažejo obračuni, nekako do sredine dvajsetih let ustalile; vse do leta 1471 ni mogoče zaslediti nobenih opaznejših sprememb. V nasprotju s tem je bil skupni dohodek dokaj nestabilen med letoma 1432 in 1443. Deloma so temu botrovale spremembe cen posameznih žit. Krivulja žitnega prihodka se je – razen nekoliko nižje amplitude – namreč na moč skladala s krivuljo celotnega prihodka in jo je mogoče vsaj do neke mere razlagati z gibanjem cen.¹⁸ Nekaj podobnega lahko trdimo za prihodke v vinu, kjer so tako dinamika kot tudi absolutne vrednosti nekoliko nižje, a so vseeno nezanemarljiv prispevek celotnemu prihodku. Po drugi strani je nihanje denarnih prihodkov v tem času razložljivo z variabilnim delom denarne rente, t. i. davkom (*stewr*), ki se je ustalil šele v drugi polovici 15. stoletja.¹⁹ Tretji vzrok, ki zadeva oba dela prihodka, leži v nekoherentnosti krške škofijske posesti. Gospostvom je bilo odtujenih precejšnje število hub v obliki malih fevdov delujočih in bivših uradnikov, ki pa so navadno ostali prosti po vazalovi smrti oziroma so bili v nekaterih primerih odkupljeni. Posest je bila s tem reinkorporirana v sklop gospostev in njena renta je prispevala k dvigu prihodka.²⁰

Ta proces se je v drugi polovici stoletja nadaljeval celo z večjo intenziteto;²¹ ne nazadnje se vanj vklaplja ponovna priključitev Rogatca in Kunšperka. Njun 27-odstotni delež v donosu krških škofijskih posesti v Marki je dvignil povprečje celotnega prihodka s 1474 mark v letih 1424–1452 na 1730 m β v obdobju 1467–1471. Predvsem zaradi tega je bil učinek devalvacije v začetku šestdesetih let, ki je pomenila zmanjšanje realne vrednosti denarnih rent za četrtno, na videz bistveno manjši kot v resnici, dejansko pa sta ga blažila posledični dvig cen na spodnještajerskih posesvitih in ohranjanje višine denarnih rent v mokronoškem gospodstvu. Skupaj z intenzivnim gibanjem cen je širjenje in krčenje upravljane posesti (npr. izguba Kunšperka po letu 1469) vplivalo na še večje nihanje prihodkov med letoma 1467 in 1471.

Kot skupni rezultat teh procesov se kaže ne pretirana, vendar konstantna rast celotnega prihodka v opazovanem 50-letnem obdobju. Vzrok za tako izrazito nihanje je – z malenkostnimi izjemami – izredna usklajenost gibanja vseh sestavnih delov prihodka; vzponi in padci se pri denarju, žitu in vinu časovno v pretežni meri pokrivajo. Ta pojav je načeloma najlažje razlagati s spreminjanjem obsega upravljane posesti, ki je, grobo rečeno, imelo podoben učinek na vse dele prihodka. Deloma je s tem razložljivo tudi nihanje davka, medtem ko med širjenjem in krčenjem posesti ter rastjo cen ni vzročne povezave.

Izdatki. Ena od značilnosti, ki zadevajo izdatke v obdobju med letoma 1424 in 1452, je razmeroma veliko nihanje med posameznimi letnimi vrednostmi. Pojav je mogoče opazovati v vseh sestavnih delih celotnega odhodka in je bil najverjetneje rezultat različnih dejavnikov. Eden od njih je bila prav gotovo nestabilnost škofijske gosposčinske upravne strukture. V Vitanju, na primer, so izdatki za »varovanje gradu«, ki so vključevali kastelanovo plačo in stroške vzdrževanja grajske posadke, (ne da bi upoštevali del, ki je bil kompenziran v naturi) lahko variirali med 39 (l. 1447) in 100 lb d_w (1448).²² Drugič, gospodstvo se je še

¹⁸ Cf. *GRAF*, 7–9.

¹⁹ Obračuni kažejo, da je bila višina »davka« določena za vsako leto posebej («*Stewr im vrbar hoc anno. ...*» ali »*Im markcht diez iars stewr. . .*»). V Mokronogu je npr. l. 1426 dosegel 133 lb 80 d_w, l. 1447 pa le 89 lb d_w. KO Krka 1438–1452 (*RKR* 2), fol. 121'.

²⁰ Cf. zgoraj, str. 200 ss.

²¹ E.g. KO Krka 1467–1471 (*RKR* 3), fol. 17', 24', 29', 36', 39', 43', 47', 54', 68', 72 (2. f.).

²² KO Krka 1438–1452 (*RKR* 2), fol. 110', 125.

vedno bojevalo s pogostim opuščanjem kmetij. Praktično vsi obračuni gospostev redno navajajo različne vsote na račun primanjkljaja zaradi opustelosti. Te izpade prihodka je ponekod spremljalo zmanjšanje rent zaradi poplav, toče in požarov.²³ Vojne v letih 1437–1443 (ki se je dejansko začela z zavzetjem nekaterih gradov krškega škofa, med njimi Vitanja in Anderburga)²⁴ k temu ni toliko prispevala, kot bi kdo utegnil pomisliti. Čeprav je v tem petletnem obdobju vojna konstantno prisotna v obračunih, so njeni učinki na celotni odhodek opazni le v letu 1437. Detajlna analiza kaže, da so bili vzroki za povečanje izdatkov v tem letu, ki skoraj dvakrat presegajo povprečje (1297 m β), rekonstrukcija porušениh zgradb,²⁵ zmanjšanje rent zaradi pustošenja,²⁶ predvsem pa povečana poraba žit: pšenice v vrednosti 275 mark in ovsa v vrednosti 184 m β.

Povečana potrošnja v obdobju med letoma 1468 in 1471 je predvsem rezultat povečanja upravljanega ozemlja. Delež novopriključenih gospostev Kunšperk in Rogatec, ki sta prispevali 27% k letnemu prihodku, je bil 37-odstoten. Pri tem se je letno povprečje celotnega odhodka, upoštevajoč zgolj staro posestno jedro, celo zmanjšalo za slabih 22% (s 703 mark v letih 1424–1452 na 550 m β v letih 1468–1471). Čeprav so bili opazni zneski denarja potrošeni v vojaške namene, predvsem v letu 1469²⁷ – kar pojasnjuje ekstremno vrednost denarnih izdatkov v tem letu – je splošno rast mogoče razlagati s porastom cen.

B) KRATKOROČNI RAZVOJ

1) FREISINŠKO GOSPOSTVO KLEVEVŽ. Petletno poslovanje gospostva (1395–1399) kaže razmeroma stabilne prihodke in nekoliko večji razpon pri izdatkih. Na višino prihodkov, ki so se gibal med 297 m 144 β (l. 1395) in 398 m 110 β (l. 1399), je v največji meri vplivalo gibanje žitnih (nekoliko manj vinskih) cen. V obravnavanem obdobju sta opazna dva skoka; prvi, nekoliko večji v letu 1396, ko je cena za ljubljanski mes pšenice z 21 β zrasla na 36, cena rži z 12 β na 15 in ceni ovsu ter prosa z 10 na 15 β; drugi, nekoliko manjši, ki se je dotaknil le pšenice (39,8 β za ljubljanski mes), pa v letu 1398. Predvsem prva podražitev je v omenjenem letu občutno pripomogla k porastu celotnega prihodka, saj je bil delež žita v njem kar 47-odstoten. Skupaj z nekoliko povečano produkcijo, h kateri je deloma pripomoglo šest hub, odkupljenih iz fevda, je dvignila prihodek gospostva za okoli 75 m β. V naslednjih letih je količina oddanega žita gospostvu nekoliko upadla, kar je ublažilo vpliv druge podražitve pšenice, hkrati pa je opazno postopno drsenje cene vina v letih 1397–1398 (s 14 β za vedro pred tem najprej na 13, nato na 12 β), kar je ob konstantni proizvodnji zniževalo prihodek, podražitev v letu 1399 (na 15,5 β za vedro) pa ga je dvignila za dobrih 30 m β.

Višino izdatkov gospostva, ki se je gibal med 213 m 81 β in 382 m 43 β, so v tem času ob bolj ali manj konstantni potrošnji uprave krojila predvsem obsežna utrjevalna in obnovitvena dela na gradovih Klevevž in Prežek. Izdatki za gradnjo so v letih 1395–1399 znašali (po vrsti): 124 m 140 β, 177 m 42 β, 99 m 134 β, 96 m 82 β in 191 m 150 β. Občuten delež so prispevala tudi sredstva, vložena v nakup posesti; predvsem v letu 1395 (78,5 m β), nekoliko manj pa štiri leta kasneje (32 m β).

Kljub visokim izrednim izdatkom, ki so v povprečju presegali redne za tretjino, je gospostvo v tem času le leta 1395 poslovalo z malenkostno izgubo. Če upoštevamo le

²³ E.g. KO Krka 1424–1437 (*RKR 1*), fol. 101, ali KO Krka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 45, 46'.

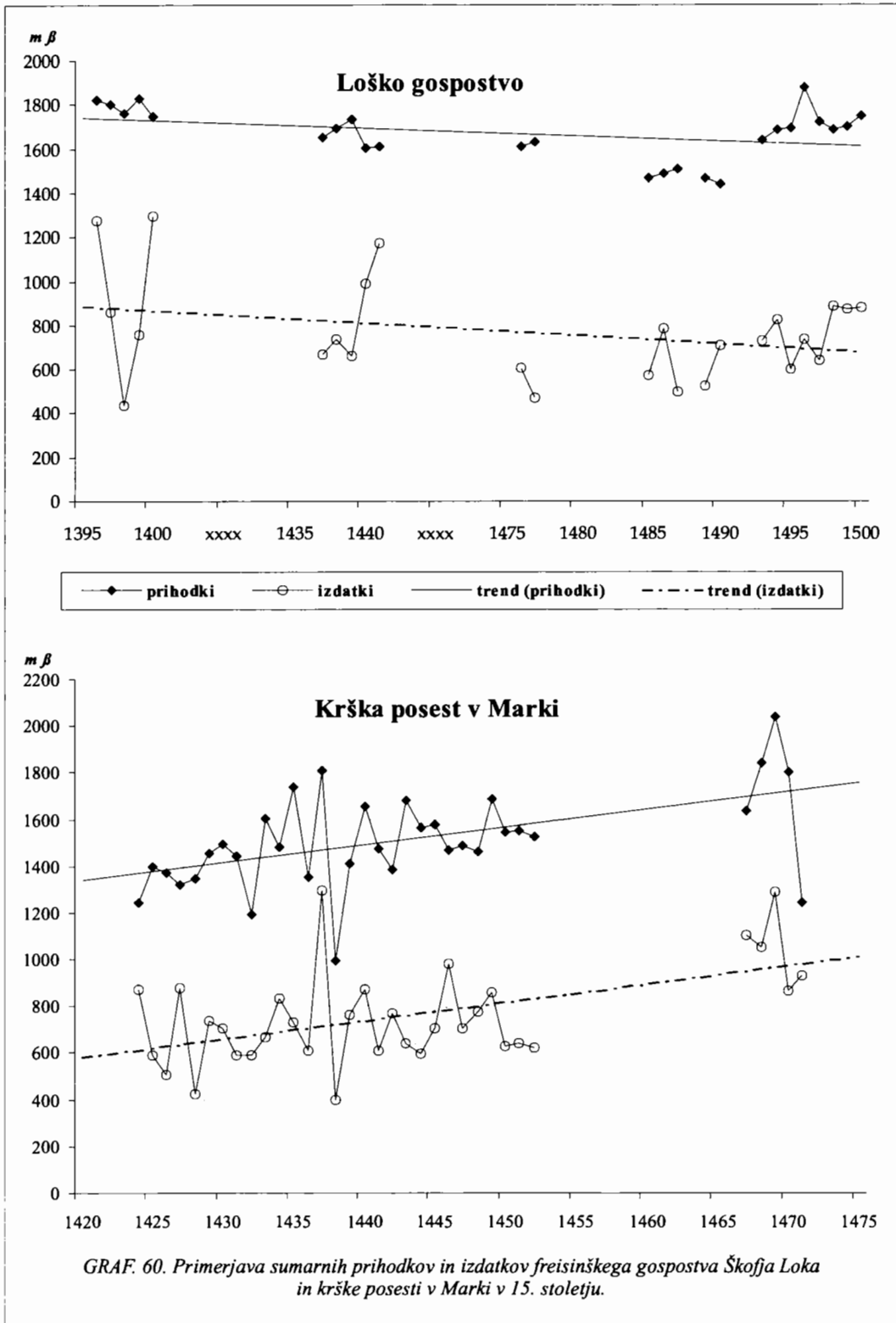
²⁴ Cf. GRUDEN, *Zgodovina slovenskega naroda*, 263.

²⁵ KO Krka 1438–1452 (*RKR 2*), fol. 126'.

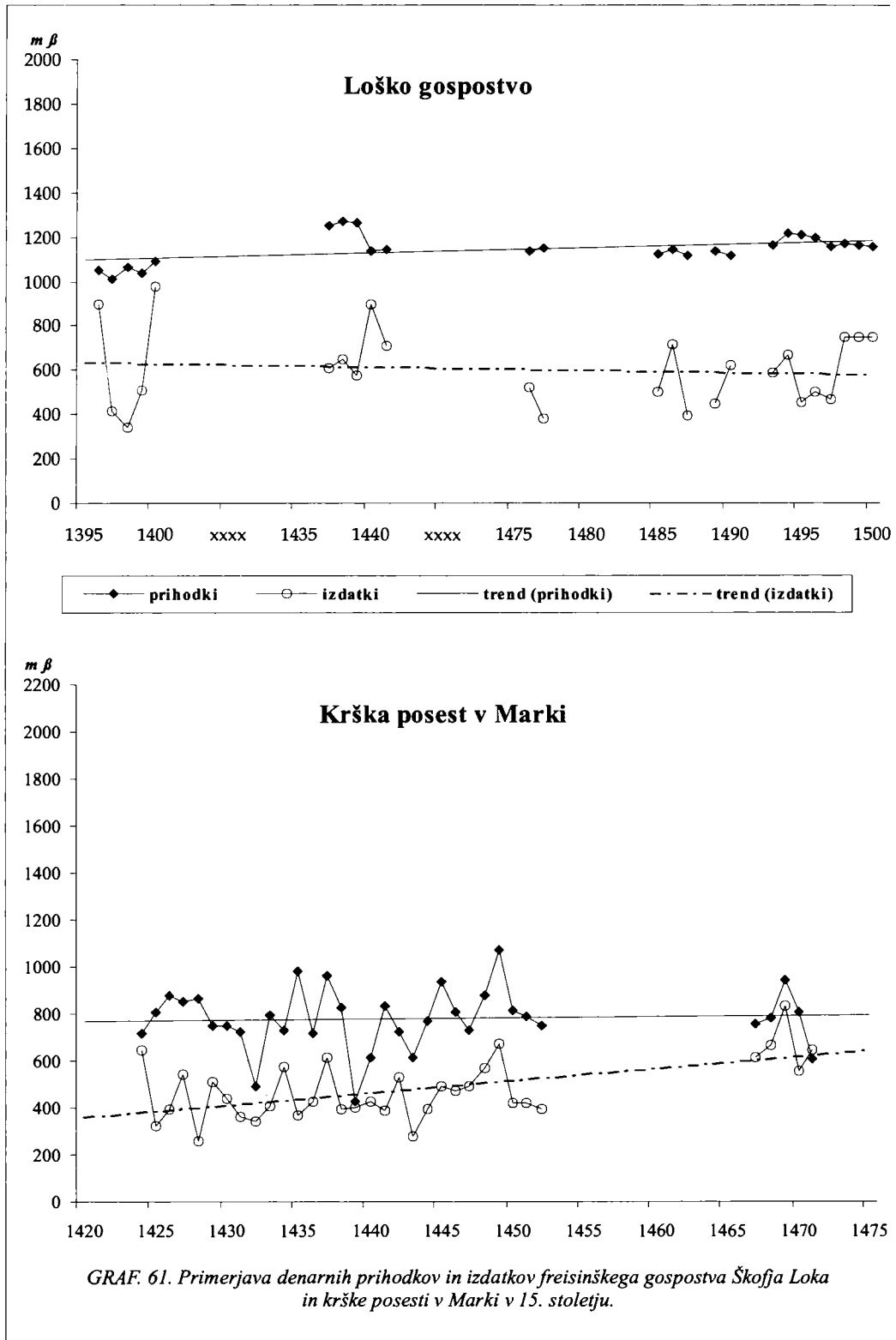
²⁶ *Ibid.*, fol. 136.

²⁷ Cf. zgoraj, str. 205–6.

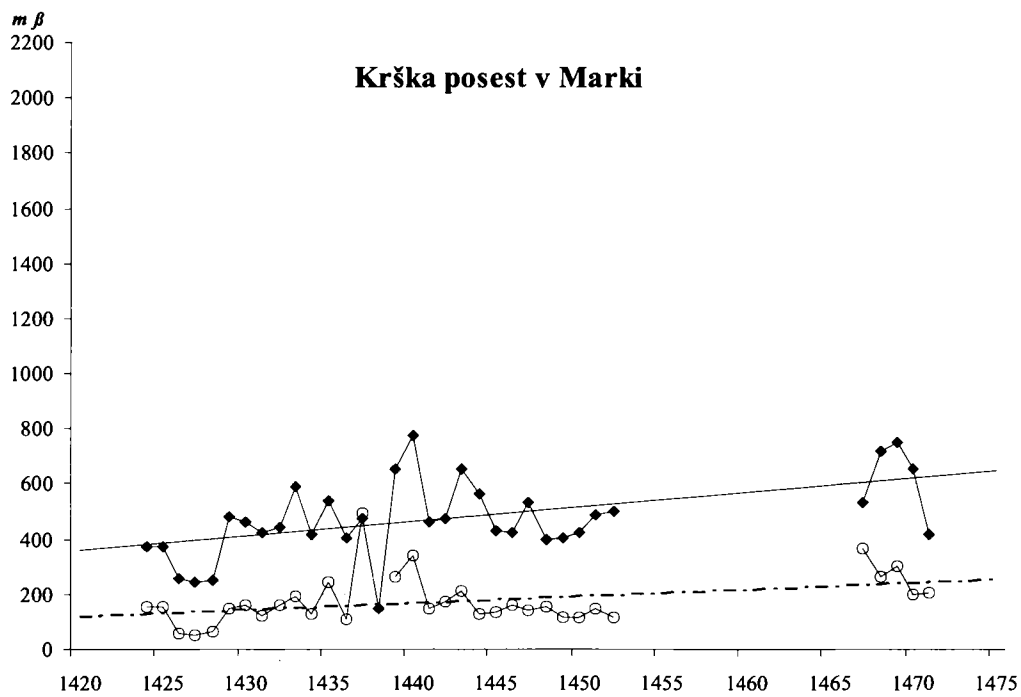
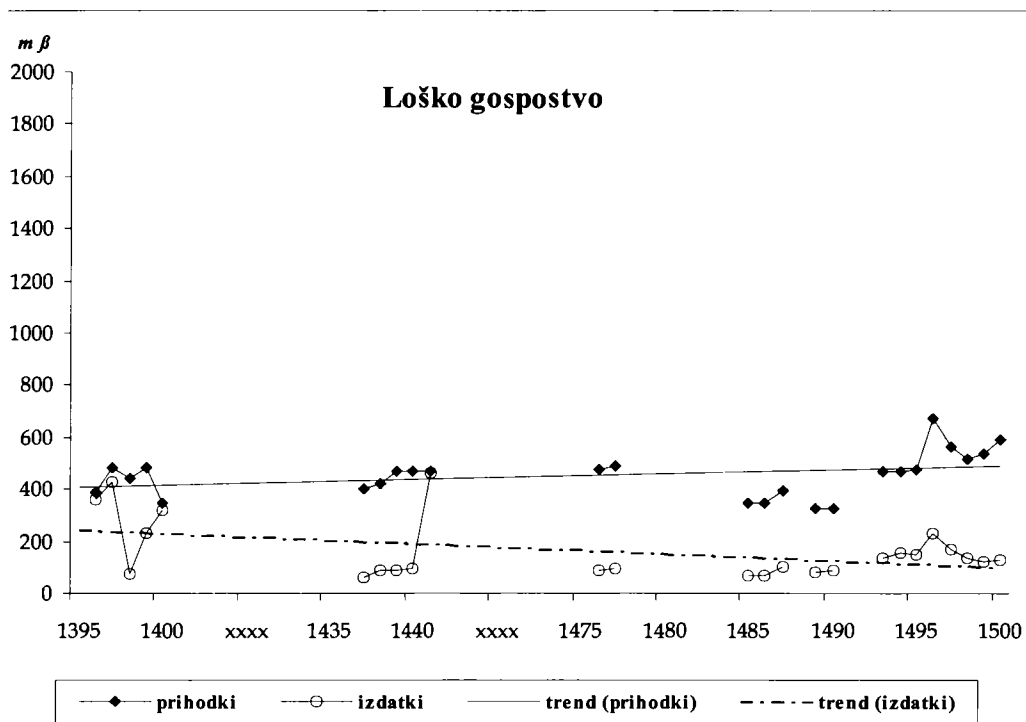
SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

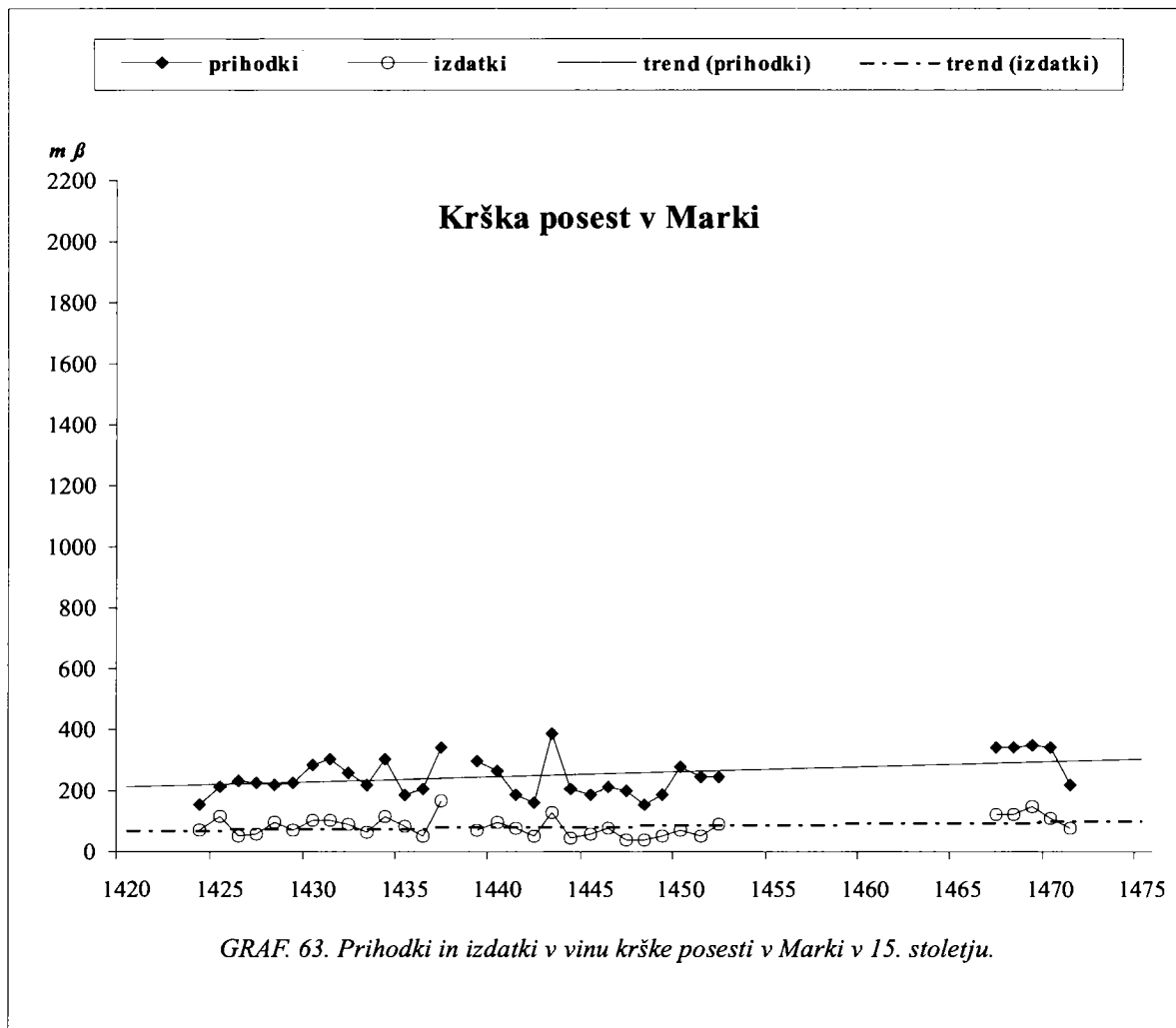
SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

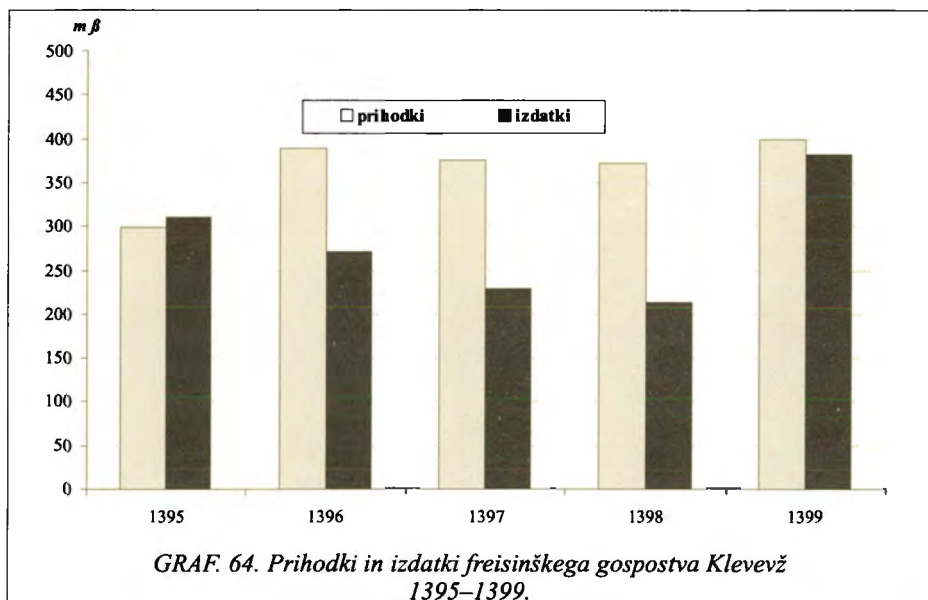
GRAF. 62. Primerjava prihodkov in izdatkov v žitu freisinškega gospostva Škofja Loka in krške posesti v Marki v 15. stoletju.

običajne (redne) izdatke (v povprečju okoli 120 m β letno), lahko njegovo poslovanje označimo za nadpovprečno uspešno.

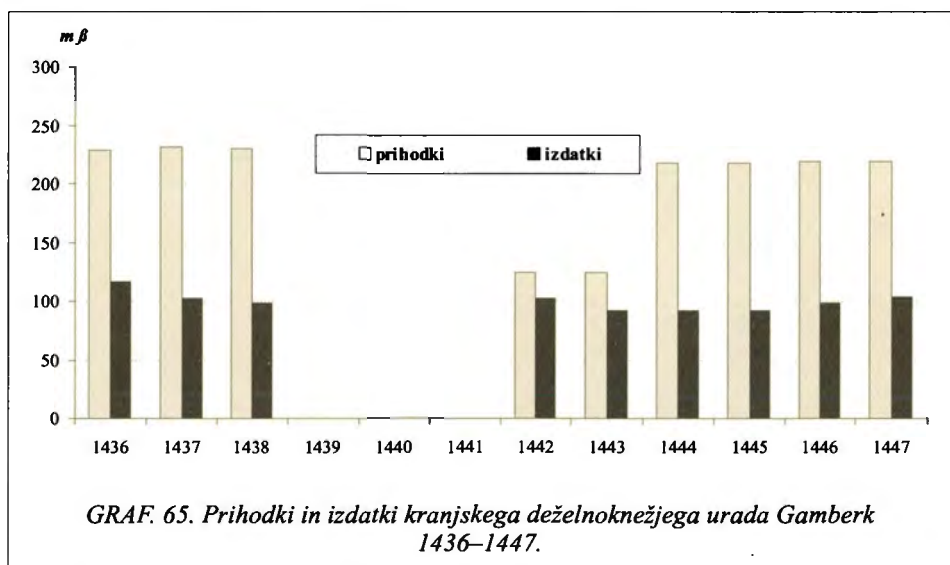
2) KRANJSKI DEŽELNOKNEŽJI URAD GAMBERK. Poslovanje gospodstva je bilo v letih 1436–1447 z izjemo dveh let (1442–1443) povsem stabilno. Višina celotnega prihodka (med 219 in 231 m β) se skorajda ni spreminjala. Do minimalnih odklonov v prvih treh letih je prišlo na račun spremenljive višine umrščine in porasta žitnih cen v letu 1437 (pšenice s 40 na 46 d_w za ljubljanski mes, rži pa s 30 na 36 d_w za isto mero), ki so po letu 1442 sicer nekoliko občutneje padle (ljubljski mes pšenice je veljal 38 d_w , rži 28 in ovs 16 d_w [pred tem 18]), kar pa je povzročilo le rahel padec celotnega prihodka, saj je predstavljal delež pšenice in rži vsega 14%, pocenitev za gospodstvo gospodarsko pomembnejšega ovs (22% celotnega prihodka) pa je bila neznatna. Pozornost vzbujajo precejšnji upad prihodka v letih 1442–1443, ko je upravi gospodstva uspelo iztisniti od svojih podložnikov le po 125 m β. Vzrok za to je bila obsežna škoda na pridelku, nastala kot posledica ropanja in požigov

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

v habsburško-celjski vojni. Pustošenja so se ubranili le kosezi v Zagorju, sicer pa so v teh dveh letih ostale neporavnane vse obveznosti ostalih podložnikov.²⁸

Tudi izdatki so bili zelo stabilni; nihali so med 92 in 117 m β in niti v vojnih letih ni prišlo do opaznejših odklonov. Velika večina (92 m β) je odpadla na izplačila gosposčinskemu osebju; že samo dejstvo, da so ta v letih 1442–1445 predstavljala celo edini odhodek urada, kaže na izredno nizko potrošnjo zunaj teh okvirov. Predvidevamo namreč lahko, da se je sprotna poraba krila pretežno iz te postavke. Ostali manjši občasni izdatki so nastajali v zvezi z vzdrževalnimi gradbenimi deli, potrošnjo krmilnega ovsca oziroma manjšimi primanjkljaji.

²⁸ Friderik III. je oskrbniku Konradu Apfalterju svoj del omenjenega izpada prihodka odpisal, ni pa znano, kakšne so bile zahteve Albrehta VI., ki je tedaj prejemal polovico dohodka tega urada. KO Deželnoknežji uradi na Kranjskem 1442–1448 (RDK 6), fol. 133–133'.

3) GORNJEGRAJSKO GOSPOSTVO LJUBLJANSKE ŠKOFIJE. Najprej pojasnilo: ohranjenost virov ne omogoča prikaza dinamike celotnega poslovanja gospostva, temveč le njegovega denarnega dela. Denarni izdatki so predstavljali 43% letne potrošnje, denarni prihodki pa 58% celotnega prihodka. Naturalni (žitni) prihodki so znani le za eno leto (436 m β),²⁹ vendar jih zaradi njihovega »rentnega« značaja lahko obravnavamo kot razmeroma stabilne, a moramo pri tem iz opazovanja izločiti gibanje cen.

Denarni prihodki gospostva so kljub temu v letih 1493–1500 kar precej nihali: med 429,5 in 869,5 m β. Odstopanja so opazna v vseh segmentih; tako v načeloma rednih prihodkih zemljiških uradov, župnij in desetih kot tudi pri izrednih prihodkih, kjer pa navsezadnje to niti toliko ne preseneča. Med njimi se redno pojavljajo tudi zaslužki od prodaje vina (razpon med 27 in 110 m β) ter občasno olja (okoli 10 m β letno), kar je hkrati edina sled za tovrstnimi prihodki, zato jih pri izračunu upoštevam, čeprav so predstavljali le del produkcije. Pri ostalih izrednih prihodkih, kot so mitnina, ofer, umrščina, primščina, kupščina itd., gre večinoma za manjše zneske; kljub temu je med njimi treba iskati del vzrokov za nihanje prihodka. Glavni vzrok pa seveda tiči v okviru rednih denarnih prihodkov. Predvsem je pomembno dogajanje v okviru zemljiških uradov, ki so s povprečno 386 m β letno prispevali 58% denarnih prihodkov. In res vpogled v njihovo tekoče poslovanje pojasnjuje predvsem velike izmenične skoke in padce denarnega prihodka v prvem četrtletju. Padca v letih 1494 (429,5 m β) in 1496 (432 m β) sovpadata z obsežnimi terjatvami do uradov iz naslova rent v skupni višini 254 m β za leto 1494 in 341 m β dve leti kasneje. V obeh ostalih letih, ki jih zaznamuje izredno visok denarni prihodek (l. 1493 je znašal 787,5 m β, l. 1495 pa 869,5 m β), so bile omenjene terjatve precej nižje; leta 1493 le 2,5 m β, dve leti kasneje pa 70 m β.³⁰ Deloma so k temu prispevali tudi prihodki od desetih in župnij, ki so do vključno leta 1496 postopno usihali. Njihov občutni dvig ter znižanje terjatev do zemljiških uradov (278 m β) v letu 1498 sta ob razmeroma dobri beri v neagrarnem sektorju spet nekoliko dvignila prihodek (717,5 m β), ki se je v naslednjih dveh letih znižal za okoli 100 m β. Izrazita oscilacija denarnega prihodka v gornjegrajskem gospostvu je bila torej predvsem rezultat neažurnega poravnavanja obveznosti upravnikov zemljiških in desetinskih uradov ter župnij, globlje vzroke za to pa uporabljeni viri prikrivajo.

Pri denarnih izdatkih je opaziti manjša odstopanja; vrednosti, ki postopno rastejo do leta 1496 in se nato zopet postopno spuščajo, se gibljejo med 329 in 428 m β. Vzroki za to tičijo v neenakomerni potrošnji, med pomembnejšimi dejavniki pa najdemo razmeroma visoke izdatke za "hišne (vsakdanje) potrebe" (*allerlay hausnotturff vnd tzerung*) v letih 1495 (166 m β) in 1496 (192 m β), ki niso podrobneje navede in jih za druga leta obračuni ne beležijo – vemo namreč, da je gospostvo krilo sprotno porabo predvsem iz naturalnih zalog³¹ – ter občutne razlike med letnimi vsotami izplačil duhovnikom in osebju (med 126 in 192 m β).

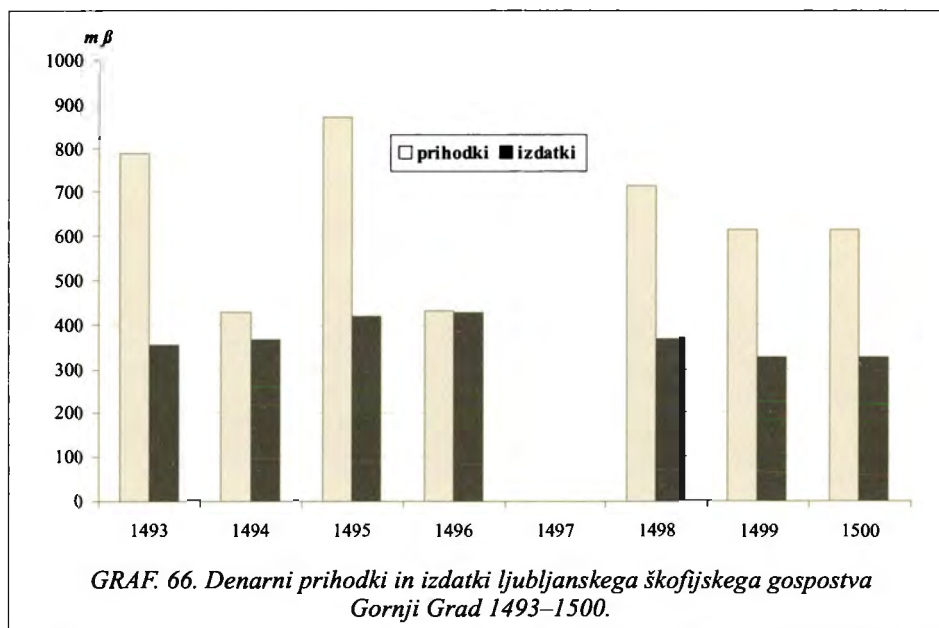
4) GOSPOSTVO LJUBLJANSKEGA STOLNEGA KAPITLJA. Kolikor je sploh mogoče soditi na podlagi triletnega zaporedja, je videti poslovanje gospostva v tem času dokaj stabilno. Celotni prihodek se je gibal med 588 in 657,5 m β; razpon med najvišjo in najnižjo letno vsoto je bil torej slabih 70 m β. Med posameznimi segmenti prihodka na splošno ni opaziti omembe vrednih nihanj; vzrok za nekoliko nižji prihodek v letu 1497 je neizplačan znesek za odvetščino v višini 37,5 m β s strani uprave gornjegrajskega gospostva, nekoliko višjo vrednost v naslednjem letu pa pojasnjuje predvsem prvi obrok izkupička od prodaje neke hiše v višini 20 m β.³²

²⁹ Cf. zgoraj, str. 218–9.

³⁰ Glej BIZJAK, *Gospodarska struktura uradov in gospostev*, pril. II., str. 278 ss.

³¹ Glej zgoraj, str. 220–1.

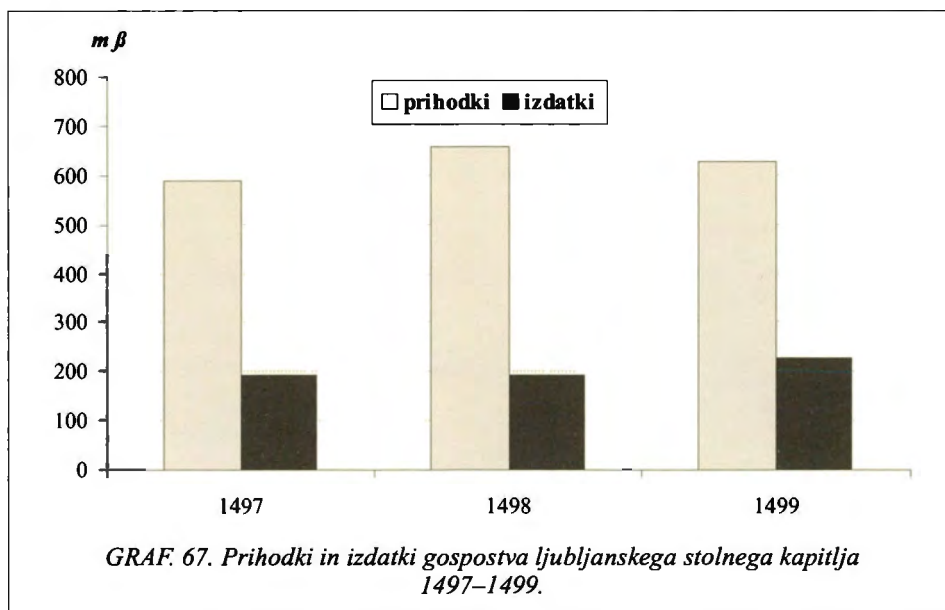
³² *RLJ I*, pag. 125.

Tudi pri izdatkih ni opaziti nobenih posebnosti. Gibali so se med 192 in 229 m β. Tu je slika (GRAF. 67) verjetno nekoliko popačena, saj o izrednih izdatkih izrečno poroča le obračun za leto 1499, upravičeno pa lahko domnevamo, da so izdatki iz naslova te postavke nastajali tudi v ostalih letih. Prikazana rezultata za prvi dve leti sta najverjetneje nekoliko prenizka, kar kaže na še večjo ustaljenost.

* * *

Skušajmo strniti ugotovitve. V poslovanju obravnavanih gospostev je tako pri prihodkih kot tudi pri izdatkih opaziti bolj ali manj intenzivna nihanja v krajših časovnih intervalih, ki se (kolikor lahko sodimo na podlagi zbranega gradiva) na dolgi rok izgledajo v blago

rast ali upadanje. V dokumentiranih primerih lahko opazujemo menjavanje intervalov relativne stabilnosti in izrazite nestabilnosti, vendar so njihove dolžine različne, podatkov pa je za ugotavljanje kakršnih koli vzorcev odločno premalo. Nihanje prihodkov in izdatkov nekega gospostva kratkoročno običajno ni skladno (čeprav to ni izključeno), na dolgi rok pa obe kategoriji v obravnavanih primerih izkazujeta izjemno usklajenost, kar pa ni nujno splošna značilnost (če npr. pri gospostvih krške škofije v Marki upoštevamo le obdobje med letoma 1424 in 1452 – pred obsežnejšo posestno širitvijo –, je tendenca rasti pri izdatkih precej manj strma).

Dejavniki, ki so vplivali na gibanje prihodkov in izdatkov v posameznih gospostvih, so zelo raznovrstni. Med pomembnejše sodijo predvsem kolonizacija in njen obratni proces – opuščanje hub oz. kakršnokoli širjenje ali krčenje posesti, padanje vrednosti denarja, nihanje cen naturalnih dobrin, obsežni gradbeni projekti, vojno pustošenje in naravne katastrofe. Nekoliko manjši pomen pripisujemo različnim spremembam na trgu, plačilni nedisciplini, variabilnim prihodkom in izdatkom ipd. Med temi dejavniki lahko trajnejše učinke pripisujemo le dvema: širjenju posesti, predvsem kot posledici kolonizacije (nekoliko manj z raznimi nakupi ali odkupi), in padanju vrednosti denarja. Prvega lahko deloma opazujemo na primerih gospostev Škofja Loka in Gornji Grad, vendar v glavnem še v obdobju, ki ga ohranjene (bolj ali manj) sklenjene serije obračunov ne zajemajo. Drugi dejavnik je mogoče opazovati le na primerih krških posesti v Marki, kjer pa posledice iz povsem specifičnih razlogov (sočasna pridobitev obsežnejših posesti) niso izrazite. Treba pa je pripomniti, da je njegov učinek deloma izničevala spremljajoča rast cen, kar je v večji meri opazno pri gospostvih s prevladujočim deležem naturalnih prihodkov. V obravnavanem obdobju – ali bolje v intervalih, ki jih pokrivajo ohranjene serije obravnavanih virov – ni opaziti nekih zunanjih dejavnikov s širšim vplivnim območjem, katerih delovanje bi se bolj ali manj enakomerno odražalo v poslovanju vseh (ali vsaj skupine) gospostev. Vsi dokumentirani pretresi so bili prostorsko-časovno omejeni, npr.: nekaj let trajajoča vojna je prizadela posamezne mikroregije s časovnim zamikom, skoki in padci letnih povprečij žitnih cen niso bili časovno usklajeni na celotnem ozemlju dežele itd. Tovrstne učinke so raztreseni ali obsežni posestni kompleksi običajno ublažili. Poleg tega so se gospostva z različno strukturo gospodarskega potenciala na posamezne vplive odzivala različno, zaradi česar bi bilo vsakršno posploševanje neustrezno.

PRIMERJAVA STRUKTURNIH ZNAČILNOSTI ZEMLJIŠKIH GOSPOSTEV OZIROMA ZEMLJIŠKOGOSPOSKIH KOMPLEKSOV

Če hočemo primerjati strukturo posameznih zemljiških gospostev ali širših zaključenih posestnih enot, moramo najprej določiti ustrezne kriterije. Pri analitični obravnavi so se izkazali za odločilne: velikost posesti, njena strnjenost oz. raztresenost, oddaljenost od administrativnega središča, upravni sistem, donos in dobiček.

Natančno ugotavljanje velikosti zemljiškega gospostva je za obravnavani čas praktično nemogoče. Edino približno merilo, na katero se lahko opremo, je število posestnih enot. Čeprav se je lahko dejanska površina obdelovalne zemlje posamezne hube od gospostva do gospostva (kot tudi znotraj tega) precej razlikovala, to merilo v danih razmerah zadovoljivo opredeljuje vsaj velikost hubne posesti gospostva. Manj ustreza dejanskemu stanju v primerih, ko je gospostvo zajemalo tudi neobdelano posest oziroma ko so si nekatere pravice na posameznih hubah med seboj delila različna gospostva. Posebej pri tistih, ki so zajemala občuten delež takšnih delnih pravic (npr. desetini, odvetščine itd.), je potrebno število hub korigirati, npr. z določanjem približnega razmerja med donosom celotne hube in posamezne pravice na njej.

Posestni kompleksi posameznih zemljiških gospodov kažejo dokajšen razpon v velikosti oz. obsegu zemljiške posesti. Med obravnavanimi prednjači deželno knežja posest na Kranjskem, če seveda upoštevamo njen maksimalni obseg v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja, ki ga je treba oceniti nekako na 1911 hub. Njen minimalni dokumentirani obseg v tem času je za skoraj 700 hub manjši (1233). Treba je poudariti, da je neposredno upravljana habsburška posest v tej deželi močno nihala in se je še ob koncu 14. stoletja omejevala zgolj na ljubljanski vicedomski urad in morda gospostvo Svibno (po letu 1397¹). Vso ostalo posest so bremenili fevdi ali zastave; precejšen del le-teh je zapadel prav v tridesetih letih 15. stoletja. Podobno velja za habsburško koroško posest, kjer je po velikosti daleč prednjačilo tu obravnavano gospostvo Pliberk z okoli 615 hubami. Precej manjši je bil, denimo, goriški posestni kompleks istoimenskih grofov. Gospostva v Posočju in na Krasu so ob koncu 14. stoletja skupaj obsegala 742 hub, medtem ko za obe furlanski ni ustreznih podatkov. Druga najobsežnejša je bila posest freisinških škofov na Kranjskem. Gospostvi Škofja Loka in Klevevž sta skupaj šteli okoli 1415 hub. Nekaj manjši sta bili posesti krške škofije v Marki (978 hub) in ljubljansko škofijsko gospostvo Gornji Grad (972 hub), posest ljubljanskega stolnega kapitlja pa lahko ocenimo na okoli 700 do 750 posestnih enot, pri čemer sta urbarialna in desetinska posest (slednja je močno prevladovala) upoštevani enotno.²

¹ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 39.

² Zaradi prevladujočega pomena desetinske posesti pri tem gospostvu in ne bistveno odstopajočega dejanskega donosa na »desetinsko hubo«. Cf. *Tab. 40* in *41*.

Način uprave je bil povezan predvsem z dvema dejavnikoma: s strnjeno oziroma razkropljeno zemljiške posesti in z njeno oddaljenostjo od administrativnega oz. rezidenčnega centra zemljiškega gospoda. Kar zadeva posestno strnjeno, ki je vplivala predvsem na stopnjo razvejanosti upravnega aparata, so bile razmere najugodnejše na freisinških kranjskih posestih. Kompaktno loško gospostvo je sploh edini primer velikega teritorialnega gospostva na Slovenskem, ki je svoj obseg iz visokega srednjega veka ohranjalo vse do konca 15. stoletja in pri tem uspešno kljubovalo fevdalnemu razkroju. Povsem drugačno stanje je vladalo na Dolenjskem; posest je bila tu razdrobljena in tudi sicer nestanovitna ter izpostavljena raznim drobitvam, vendar njen razmeroma majhen obseg ni imel prevelikega vpliva na celotno podobo freisinških posestnih razmer na Kranjskem. Do neke mere lahko govorimo o sklenjeni posesti tudi v primeru gornjegrajskega gospostva, vsaj v okviru prvotnega posestnega jedra (v porečjih Zgornje Savinjske in Zadrecke doline), medtem ko je bila posest mlajših uradov bolj razkropljena. Tudi posest krške škofije v Marki, sicer razdeljena na samostojna gospostva, je bila sprva v veliki meri strnjena, vendar so njeno celovitost v poznem srednjem veku opazno razrahljali številni fevdi. Podobno stanje lahko opazimo tudi pri goriški deželno knežji posesti, še posebej pa pri kranjski in koroški, kjer je posestna razdrobljenost prvotnih teritorialnih gospostev (med obravnavanimi primeri) dosegla največjo stopnjo.

Oddaljenost od administrativnega središča je igrala občutnejšo vlogo pri posestnih enklavah cerkvenih knezov, ki so se nahajale izven ozemeljskih meja njihovih škofij. Pri deželno knežjih posestih to spričo dobro razvite regionalne uprave ni prihajalo toliko do izraza. Predvsem se je ta dejavnik odražal v načinu izrabe dobička (vprašanje smotrnosti transporta različnih dobrin in s tem povezano reguliranje strukture prihodka) in nadzoru. Najbolj oddaljene od upravnega središča so bile freisinške posesti na Kranjskem – okoli 500 kilometrov, medtem ko je bila razdalja med krškimi posestmi v Marki in središčem škofije dva- do trikrat manjša.

Sam upravni sistem je bil v osnovnih potezah podoben pri vseh obravnavanih posestnih kompleksih. Posamezna gospostva so upravljali od zemljiškega gospoda postavljeni, sicer pa odstavljivi upravniki, ki so se opirali na različno razvejan lokalni upravni aparat. V podrobnostih so se uprave posameznih zemljiških gospodov med seboj razlikovale, na kar sta vplivala predvsem obseg posesti in njena geografska razporeditev. V primeru bolj ali manj zaokrožene posestne enote se je običajno razvila trdnejša »regionalna« uprava v njenem središču, na nižji, lokalni ravni pa so posamezne urade upravljali nastavljeni uradniki (Gornji Grad) oziroma župani, ki jih je zemljiški gospod kot voljene predstojnike vaše avtonomije vključil v upravo svojih posesti (Škofja Loka). V primerih, ko je bila posest nekega zemljiškega gospoda v določeni regiji sestavljena iz več ločenih posestnih sklopov, običajno ni prišlo do izoblikovanja neke enotne uprave s centralno vlogo v odnosu do posameznih delov (izjema so deželno knežje posesti, kjer se je taka uprava razvijala v okviru provincialne, tj. deželne), temveč so nastali razmeroma samostojni gospodarsko-upravni centri v obliki manjših gospostev (krška škofijska posest v Marki). Uprava teh gospostev je bila praviloma preprostejša; vodil jo je en sam vodilni nameščeneec s funkcijami kastelana in uradnika oz. oskrbnika gradu in urada.

A) GOSPODARSKA RENTABILNOST POSESTNIH KOMPLEKSOV

S poskusom prikaza gospodarske rentabilnosti posesti posameznih zemljiških gospodov stopamo na precej majava tla. Obstoječi viri so namreč ravno v tem pogledu, ki neizogibno temelji na nekih rezultatih (pogojno rečeno) statistične obdelave, najmanj zanesljivi. Že v

predhodnih poglavjih je bilo večkrat poudarjeno, da vodi pot do vsaj približno primerljivih podatkov preko številnih kompromisov, ki neizprosno stopnjujejo odstopanje, ki ga je treba upoštevati pri dobljenih rezultatih. Pri prikazu gospodarske rentabilnosti posesti smo torej precej omejeni. V danih razmerah je morda še najbolj merodajen (in nazoren) poenostavljen prikaz na osnovi razmerja med velikostjo posesti, njenim bruto donosom in deležem dobička, ki ga shematično lahko ponazorimo z naslednjim ulomkom:

$$\frac{\text{donos posesti} \times \text{delež dobička}}{\text{velikost posesti}}$$

Pri določanju velikosti gospoštev oz. širših posestnih sklopov smo, kot rečeno, omejeni na ugotavljanje števila posestnih enot. Če tokrat pustimo ob strani pomisleke zaradi različnih tipov in velikosti le-teh, lahko ugotovimo, da je omenjeno število do neke mere zadovoljivo merilo tako površine ozemlja (seveda predvsem obdelanega, ki pa je bilo v gospodarskem smislu dosti pomembnejše) kot tudi števila prebivalstva, seveda brez urbanega. Donos neke zaokrožene posesti (izražen v m β) je v tem primeru definiran kot skupni celotni letni prihodek; torej ne le kot donos hub, merodajnih za velikost posesti, temveč tudi mitnine, dohodkov od sodstva ipd. Razmerje med velikostjo posesti in njenim donosom v tem primeru ne izraža nekakšnega povprečnega prihodka od posamezne hube, ampak kaže na stopnjo pridobitne dejavnosti celotne infrastrukture nekega zemljiškega gospoda v danem prostoru. Delež dobička od celotnega prihodka posesti (izražen v odstotkih) kaže predvsem na stopnjo izkoriščenosti ustvarjenih prihodkov, vendar tudi na vlaganja v infrastrukturo in ekonomičnost upravnega aparata. Tako dobljeni »količnik rentabilnosti« zemljiške posesti v okviru danih možnosti na nek način odraža v strnjeni obliki večino obravnavanih strukturnih značilnosti zemljiških gospoštev.

Velikost običajnih deželnokežjih uradov se je na Kranjskem, na obravnavanem koščku Koroške in na Goriškem gibala med 43 in 161 hubami (v povprečju 98 oz. 83,3 hube), v okviru krških gospoštev v Marki pa med 52 in 227 (povprečno po 139,7 hube).³ Skladno s tem je variiral tudi donos uradov (na Kranjskem v 2. četrtini 15. stoletja med 68 in 460 m β, na Goriškem ob koncu 14. stoletja med 103 in 288 m β ter v Marki sredi 15. stoletja med 65 in 415 m β); nesorazmerno visoke vrednosti so opazne le pri uradih z močno zastopano neagrarno dejavnostjo (npr. Hošperk, Kamnik - deželno sodišče). Od tega vzorca sta odstopala osrednja urada v Ljubljani in Gorici; prvi z 252 in drugi s 409 hubami ter pliberški urad z 264 hubami. Pri prvih dveh je bil vzrok za to vsekakor v posebni vlogi, ki sta jo imela v preskrbi deželnokežjega dvora oz. središča (namestniške) deželne uprave, medtem ko je imel slednji vlogo pomembnejšega upravnega centra še v predhabsburškem obdobju. V primeru ljubljanskega vicedomskega urada sama velikost ne izstopa tako izrazito, vendar je donos (1488 m β) močno dvigovala neagrarna dejavnost (predvsem mitnina) in je bil celo višji od donosa goriškega urada (1316 m β). Pri deležu dobička v prihodku je v vseh treh posestnih sklopih opazen precejšen razpon (na Kranjskem med 25 in 99%, na Goriškem med 53 in 90% ter v Marki med 22 in 75%), kar je med drugim tudi posledica neenakomerne potrošnje posameznih uradov (različno visoke plače uradnikov, nesočasne potrebe po vzdrževalnih delih ...). Kot rezultat vseh teh variacij se je tudi količnik rentabilnosti pri posameznih gospoštvih precej razlikoval; od 0,297 m β/hubo (Lušperk) pa vse do 6,048 m β/hubo (Hošperk). Na njegovo vrednost so do določene mere lahko vplivale razlike v gospodarjenju, vendar je povsem jasno, da se pri izključno zemljiških uradih ni

³ Tu se pri obravnavi na ravni posameznih uradov omejujem na tiste posestne sklope, kjer so imeli uradi status finančno samostojne upravne enote. Zgolj za primerjavo: povprečna velikost uradov na območju freisinskega loškega gospodstva je bila 69,7 hub na območju gornjegrajskega pa 88 hub.

mogel dvigniti nad dejanski povprečni hubni donos. Vrednost slednjega v okviru obravnavanih posesti ni presegala 2,5 m β , kar je količnik rentabilnosti omejevalo na največ dve marki. Izjema je bil edino deželno knežji urad Ig, kamor so se v dokumentiranem obračunskem letu ob izredno nizki potrošnji stekli dodatni dohodki od nekih desetih.⁴ Vse ostale višje vrednosti kažejo na občuten delež neagrarne gospodarske dejavnosti tega urada (TAB. 45).

Primerjava na sumarni ravni daje skladnejše rezultate. Za posamezne posestne komplekse različnih zemljiških gospodov lahko ugotavljamo naslednje strukturne značilnosti:

Kranjska deželno knežja (habsburška) posest: donos v tridesetih in štiridesetih letih 15. stoletja okvirno 4142 m β ⁵ – velikost, izražena v številu hub, 1235 – delež dobička 63%.

Goriška deželno knežja posest na Goriškem: donos ob koncu 14. stoletja 2282 m β ⁶ – velikost 742 hub – delež dobička 68%.

Koroško deželno knežje gospostvo Pliberk: donos v dvajsetih letih 15. stoletja 843 m β – velikost, izražena okvirno, 615 hub⁷ – delež dobička 72%.

Posest freisinske škofije na Kranjskem: donos ob koncu 14. stoletja 2170 m β – velikost 1415 hub – delež dobička okoli 50%.⁸

Posesti krške škofije v Marki: donos sredi 15. stoletja 1474 m β ⁹ – velikost 978 hub – delež dobička 52%.

Gornjegrajsko gospostvo ljubljanske škofije: donos ob koncu 15. stoletja okoli 1419 m β – velikost 1030 hub – delež dobička 45%.¹⁰

Gospostvo stolnega kapitlja ljubljanske škofije: donos ob koncu 15. stoletja okoli 650 m β – velikost 178 hub in okoli 500 enot desetinske posesti (upoštevano enotno torej 678 posestnih enot)¹¹ – delež dobička 64%.

Posestni sklopi se glede na rezultate razvrščajo v dve izraziti skupini (TAB. 46). Količnik rentabilnosti deželno knežjih posesti se giblje okoli 2,1 $\frac{m\beta}{hubo}$, medtem ko je pri posesti cerkvenih knezov okroglo trikrat nižji – med 0,614 in 0,784 $\frac{m\beta}{hubo}$. Iz vzorca očitno izpada le koroško deželno knežje gospostvo Pliberk (0,973 $\frac{m\beta}{hubo}$). Čeprav so na prvi pogled rezultati presenetljivi, se zdi po preudarku razlika realna. Najprej se nekoliko pomudimo ob dejanskem hubnem donosu; tj. letnem prihodku, ki ga je gospostvu prinašala povprečna huba (brez upoštevanja prihodkov od mitnin, sodstva, ...). Za posamezne posestne sklope je mogoče izračunati naslednje vrednosti: goriška deželno knežja posest 2 m 22 β , kranjska

⁴ LO Ig 1437–1438 (RDK 6), fol. 28'.

⁵ Ob upoštevanju istrskih posesti bi donos znašal okoli 4884 m β , vendar je spričo pomanjkljivih virov nemogoče določiti velikost istrskih gospostev, zato se pri izvajanju omejujem na ožjo kranjsko posest.

⁶ Tudi tu je iz zneska izvzet del posesti, namreč furlanski gospostvi, katerih velikosti na podlagi meni znanih virov ni mogoče zadovoljivo opredeliti.

⁷ Podatek temelji na urbarjih iz l. 1524, zato ga je treba jemati z rezervo. Dejstvo, da na preverljivem delčku posesti (gre za dislocirano posest v okolici Maribora) v stoletnem obdobju ni zaznati posestnih sprememb, nikakor ni zadostna garancija. Cf. str. 152, op. 16.

⁸ Izračunani deleži v omenjenem času je za gospostvo Škofja Loka 48%, za Klevevž pa le 23%, vendar se v teh rezultatih odraža močan vpliv obsežnih gradbenih projektov, ki so potekali v času ohranjenih virov. V Škofji Loki se je delež dobička v tridesetih letih 15. stoletja povzpел na 49% (kasneje celo na 58% oz. 55%; glej zgoraj, str. 187), za klevevško gospostvo pa kažejo izračuni, da bi v običajnem letu (brez gradbenih projektov) delež dobička nekoliko presegal polovico celotnega prihodka, zaradi česar se mi zdi za celotno posest korektnije uporabljati okroglo vrednost 50%.

⁹ Izbran je donos posesti v času, ko le-ta ni vključevala gospostev Kunšperk in Rogatec, ki sta bili vključeni v posestni sklop pod neposredno upravo le za krajši čas; poleg tega tudi njune velikosti v tem času ni mogoče zadovoljivo določiti.

¹⁰ V tem primeru je uporabljen delež dobička od denarnega prihodka; naravnega poslovanja (prihodki in izdatki) namreč ohranjeni gornjegrajski obračuni ne dokumentirajo. Uporaba omenjenega deleža je upravičena le v primeru, če se poraba naravnih sredstev ni bistveno razlikovala od porabe denarnih, česar pa na podlagi uporabljenih virov ni mogoče z gotovostjo trditi, zato je rezultate, dobljene na podlagi tega podatka, treba jemati z ustreznim pridržkom.

¹¹ Število se nekoliko razlikuje od zgoraj navedenega, ker v tem primeru ni upoštevana šentjernejska župnija, ki v obravnavanem času skoraj ni prinašala dohodkov (glej zgoraj, str. 255, op. 2).

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

TAB. 45. Osnovne strukturne značilnosti uradov in gospostev¹²

	urad	število hub	bruto donos [m β]	dobiček	količnik rentabilnosti [mβ/hubo]	
1421	Lj. vicedomski urad	252,5	1488	48%	2,834	kranjska deželnoknežja posest
1437–1438	Kamnik – urb. urad	84	216,5	64%	1,650	
	Kamnik – dež. Sodišče	161	460	87%	2,486	
	Goričane	46	129	27%	0,757	
	Gamberk	132	230,5	49%	0,856	
	Višnja Gora	157	305	75,5%	1,467	
	Štatenberk	96,5	188,5	90,5%	1,777	
	Kostanjevica – urb. ur.	132,5	281,5	25%	0,535	
	Raka	35	75,5	38,5%	0,831	
	Vivodina	49,5	68,5	65,5%	0,916	
	Ig	46,5	163	99%	3,508	
1446	Hošperk	43	250	96%	5,581	gor. deželno-knežja posest
1397	Gorica	409	1316	76,8%	2,471	
	Rihemberk	83,5	194	63,9%	1,485	
	Spodnji kras	71,5	103	73,8%	1,063	
	Švarcenek	135,5	185	53,5%	0,730	
	Hošperk	43	288	90,3%	6,048	
1425–1452	Vitanje	227	415	37,3%	0,682	krška posest v Marki
	Lušperk	52	65	22,3%	0,279	
	Anderburg	93	114	75,4%	0,924	
	Podčetrtek	209	247	45,3%	0,535	
	Bizeljsko	125	157	42,4%	0,533	
	Pilštanj	64	112	39,3%	0,688	
	Mokronog	208	325	64,9%	1,014	

TAB. 46. Količnik rentabilnosti posameznih posestnih kompleksov

posestni kompleks	količnik rentabilnosti	
kranjska deželnoknežja posest	2,113	[m β/hubo]
koroško deželnoknežje gospostvo Pliberk	0,973	
goriška deželnoknežja posest	2,091	
posest freisinške škofije na Kranjskem	0,767	
posesti krške škofije v Marki	0,784	
gornjegrajsko gospostvo ljubljanske škofije	0,614	
gospostvo stolnega kapitlja ljubljanske škofije	0,622	

deželnoknežja posest 1 m 76 β, gornjegrajsko gospostvo 1 m 58 β, krška škofijska posest v Marki 1 m 49 β in freisinška škofijska posest na Kranjskem 1 m 24 β.¹³ Vrednosti so izračunane na sumarni ravni in izkazujejo povprečja; dejansko je donos posameznih hub

¹² Vključeni so samo tisti uradi oz. gospostva, za katere so znani vsi zadevni podatki.

¹³ Cf. podatke v TAB. 21; 28, 31, 35, 39 in 41.

v vseh gospodstvih in uradih precej variiral.¹⁴ Vendarle lahko ugotovljamo, da je povprečni prihodek na hubo pri cerkvenih gospodstvih v splošnem nekoliko zaostajal za tistim v deželno-knežjih.

Tudi prihodki od neagrarne dejavnosti so bili v deželno-knežjih gospodstvih precej višji kot v cerkvenih; predvsem je bila v tem pogledu odločilnega pomena mitnina, ki je v celotnem prihodku kranjskih deželno-knežjih posesti predstavljala 18%, v prihodku goriških posesti pa 12%, medtem ko pri nobenem drugem obravnavanem posestnem sklopu ni preseгла treh odstotkov. Opisano stanje je odraz dokaj uspešne »prometne politike« različnih deželnih knezov v obravnavanem prostoru, ki so precejšen pomen pripisovali nadzoru tranzitnih poti.¹⁵

Končno je tudi izkazani delež dobička v razmerju do celotnega prihodka pri deželno-knežjih gospodstvih (okoli $\frac{3}{4}$) občutno večji kot pri gospodstvih cerkvenih knezov (okoli $\frac{1}{2}$). Od tega nekoliko odstopa le gospodstvo ljubljanskega kapitlja (64%), ki pa ga zaradi specifične vloge in omejenega področja poslovanja ne moremo povsem enakovredno primerjati s škofijskimi zemljiškimi gospodstvi.

Izrazita izjema je koroško deželno-kneže gospodstvo Pliberk, ki po deležu dobička (72%) celo prednjači med deželno-knežjo posestjo, po količniku rentabilnosti pa močno zaostaja. Treba je poudariti, da gospodstvo strukturno ni primerljivo s kranjskim ali goriškim deželno-knežjim posestnim kompleksom, saj predstavlja le del celotne posesti na Koroškem, ki nikakor ni reprezentativen. Gre namreč za pretežno agrarno posest; donos urbanih naselij je bil skoraj zanemarljiv, predvsem pa gospodstvo ni imelo nobenih prihodkov od mitnin. Za marsikatero gospodstvo ali urad na Kranjskem oz. Goriškem je mogoče izračunati podoben rezultat, če ga obravnavamo ločeno od celote.¹⁶ Poleg tega je treba zaradi že omenjenih težav pri določanju velikosti gospodstva v 15. stoletju jemati rezultate nekoliko z rezervo.

Lahko torej strnemo, da je okroglo trikrat večji količnik rentabilnosti deželno-knežjih posesti posledica večjega obsega neagrarnih dejavnosti, večjega izkoristka prihodka (na račun manjših tekočih stroškov) in povprečno večjega donosa posestnih enot, morda kot rezultat večjega obremenjevanja podložnikov.

B) UMEŠTITEV V (SREDNJE)EVROPSKI PROSTOR

Ko skušamo ob koncu ugotovitve v zvezi z obravnavanimi zemljiškimi gospodstvi umestiti v nekoliko širši – (srednje)evropski – prostor, moramo žal ugotoviti, da primerljivih primerov v ustrezni literaturi ni prav veliko. Izbor krojita predvsem ohranjenost pa tudi raziskanost serijskih računskih virov, ki za zemljiška gospodstva pred 16. stoletjem nista preveč ugodni. Predvsem na sumarni ravni je v okviru deželno-knežjih posesti mogoče potegniti nekatere

¹⁴ Z natančnim preračunavanjem obremenjenosti podložniške hube v denarno protivrednost se je v okviru obravnavanih posesti ukvarjal edino Pavle Blaznik, sicer tudi Dušan Kos, za gospodstva v Beli krajini in Žumberku. Za freisinške podložnike navaja Blaznik naslednje rezultate: za Selško in Poljansko dolino med 60 in 131 d_{Aq}, za Sorško polje 165–209 d_{Aq}, za kleveško gospodstvo pa 149–248 d_{Aq}. BLAZNIK, *Urbarji freisinške škofije*, 105, 115. K temu dodajam še nekaj podatkov za naključno izbrane kmetije iz posameznih urbarjev: Kamnik - deželsko sodišče 2 m 80 β (MILKOWICZ, »Beiträge zur Geschichte Krains«, *MMK* 2, 27); Rihemberk 1 m 152 β (M. Kos, *Urbarji Slovenskega primorja* 2, 148); Početrtrek 1 m 43 β (WIESSNER, *Gurker Urbare*, št. 27, str. 276); Vitanje 2 m 22 β (ibid., št. 146, str. 262); gornjegrajski urad Poreber 1 m 25 β (I. ORO/EN, *Das Benediktiner-Stift Oberburg*, 303); gornjegrajski urad Zadretje 152 β (ibid. 251); kapiteljska župnija Vodice 1 m β (*RLJ* I, pag. 252); kapiteljska župnija Svibno 1 m 125 β (ibid. 262.). Za primerjavo: povprečne obremenitve hub belokranjskih in žumberškega gospodstva ob koncu 15. stoletja (po D. Kos, *Urbarji za Belo krajino in Žumberk*, 144–6; preračunano iz vrednosti, ki jih podaja v g Ag): gospodstvo deželskega sodišča Kamnik 1 m 7 β; gospodstvo Turjak 1 m 85 β; gospodstvo nemškega viteškega reda 1 m 148 β; 1 m 94 β.

¹⁵ Glej zgoraj, *TAB. 42*.

¹⁶ Cf. *TAB. 45*.

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

vzporednice z ostalimi habsburškimi deželami in Bavarsko, medtem ko je za primerjavo cerkvenih posesti treba iskati nekoliko bolj oddaljene primere.

Iz let 1437–1438 sta se ohranili dve cenitvi prihodkov dednih dežel habsburško-avstrijskih vojvod. Podatki se nanašajo na neto donos posesti, tj. prihodke, zmanjšane za tekoče stroške poslovanja posameznih uradov, ali drugače, na sredstva, ki so ostala na razpolago deželnemu knezu. Gre torej za t.i. dobiček od posesti, če gledamo z lokalnega vidika. Za posamezne dežele je mogoče razbrati naslednje vrednosti (TAB. 47):

TAB. 47. Ocena prihodkov habsburških dednih dežel 1437–1438¹⁷

	1. ocena [m β]	2. ocena [m β]	povprečje [m β]
<i>Avstrija</i>	64.584	68.246	66.415
<i>Štajerska</i>	15.220	13.682	14.451
<i>Koroška</i>	2.435	2.445	2.440
<i>Kranjska</i>	4.553	4.615	4.584*
<i>Istra</i>	1.285	1.312	1.299
Σ	88.077	90.300	89.189

*Ocena neto donosa zgolj tistih uradov, za katere imamo ohranjene obračune iz istega časa (2994 m β) za kakih 15% odstopa od izračunane vrednosti (2609 m β), vendar se zaradi večje primerljivosti z ostalimi podatki v viru držim izpričane (višje) vsote.

Po teh ocenah je letni neto donos deželnoknežjih posesti na Kranjskem skupaj z istrskimi znašal okoli 5883 m β. To je predstavljalo približno 2,5-krat manj kot celotna štajerska oziroma 2,5-krat več kot celotna koroška deželnoknežja posest ali okoli 9% donosa deželnoknežjih gospostev v Avstriji (brez upoštevanja istrskih gospostev bi bile številke nekoliko nižje). Pripomniti pa je treba, da je skoraj polovico avstrijskega donosa predstavljala trošarina na alkoholne pijače (*Ungeld*), z uvedbo katere je Rudolf IV. sredi 14. stoletja dodobra okreplil deželnoknežji proračun. Ob koncu stoletja je po Lacknerjevi oceni avstrijski vojvoda iz tega naslova prejemal letno vsaj 15.000 lb_w, medtem ko omenjene ocene s konca tridesetih let 15. stoletja izkazujejo približno dvakrat tolikšen znesek.¹⁸ Letni neto donos goriške deželnoknežje posesti na Goriškem je bil z 2282 m β nekoliko pod ravniho habsburških posesti na Koroškem (dobrih 6%); predstavljal je okoli polovico kranjske, 16% štajerske oz. dobrega 2,5% donosa avstrijske habsburške deželnoknežje posesti.

V širšem evropskem prostoru so habsburške dedne dežele (brez Tirolske) na lestvici, ki jo objavlja W. Ziegler¹⁹ (večinoma za drugo polovico 15. stoletja), nekje v sredini. Pred njimi so uvrščene Beneška republika (l. 1492 – 812.500 m β), Anglija (l. 1504–1505 – 532.500 m β), Neapeljsko kraljestvo in Milanska vojvodina (l. 1492 vsak po 487.500 m β), Francija (l. 1483 – 382.581 m β), Burgundija (1466 – 218.701 m β), Papeška država (l. 1471–1484 – 207.188 m β) in Kastilija (1480 – 106.816 m β). Za njimi najdemo npr.: Tirolsko (l. 1482 – 71.303), Pfalško (pred l. 1503 – 54.844 m β), Spodnje Bavarsko (2. pol. 15. stol. – 39.353 m β), Württemberg (l. 1483–1485 – 28.272 m β), Saško (l. 1488–1497 – 24.052 m β), Češko (l. 1471 – 22.148 m β) in Zgornjo Bavarsko (l. 1501–1506 – 18.690 m β).

¹⁷ CHMEL, *Materialien I/1*, Anhang B (1. ocena), str. 82–6; Anhang C (2. ocena), str. 94–8. Prva ocena vključuje tudi prihodke Tirolske, vendar bi ugotavljanje njihove vsote zaradi mešanih (denarnih in naturalnih) postavk zahtevalo obsežnejši študij tamkajšnjih razmer.

¹⁸ Po prvi oceni nekaj manj kot 29.060 lb_w, po drugi pa nekaj manj kot 31.313 lb_w. Točnih zneskov ni mogoče izračunati, ker je trošarina ponekod navedena skupaj z mitnino ali prihodki od deželskega sodišča. CHMEL, *Materialien I/1*, 84, 96.

¹⁹ ZIEGLER, *Studien zum Staatshaushalt Bayerns* 264. V tabeli so avstrijske dedne dežele (Österreich) pomotoma uvrščene za Tirolsko. Vzrok napake je upoštevanje razmerja lb_w = Π_{ren}, ki ne ustreza situaciji v letu 1438. Tedaj je imel renski goldinar približno vrednost 150 d_w.

SKLEPNA PRIMERJAVA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

Nekoliko podrobnejša primerjava strukturnih značilnosti kranjskih in goriških deželnoknežjih uradov je zaenkrat mogoča le s Spodnjo Bavarsko na podlagi obsežne Zieglerjeve študije o bavarskem »proračunu« v drugi polovici 15. stoletja.²⁰

Po velikosti (ne pa tudi po konfiguraciji terena – pretežno ravninski svet) bi to deželo okvirno lahko primerjali s Kranjsko v njenem najširšem obsegu (skupaj s priključenimi gospodstvi), vendar je bila tu posest pod neposredno upravo deželnega kneza neprimerno večja. Ziegler navaja številko 8310 raznovrstnih posestnih enot (okoli 14,5% celotne posesti), med katerimi naj bi prevladovali (večji) dvori.²¹ Razlike lahko opazimo tudi na področju uprave. Že od 13. stoletja dalje je bila na Bavarskem deželnoknežja urbarialna posest razdeljena v urade, ki so se delili glede na dejavnost oziroma vir prihodka. Tako so bili kaščni uradi (obsegali so izključno urbarialno posest) praviloma ločeni od »oskrbniških« oz. od uradov deželskih sodišč. Razlika med slednjima tipoma je bila v ločevanju oz. združevanju funkcij oskrbnika in deželskega sodnika; v primeru ločenih funkcij se je vloga oskrbnika pretežno omejevala na obrambo in vrhovni nadzor, finančne zadeve pa so bile v največji meri prepuščene deželskemu sodniku. Prav tako so bili samostojni mitninski uradi, davčni uradi mest in trgov itd. Izjemo so predstavljala t. i. gospodstva, ki so bodisi zaradi svoje majhnosti, ali pa spričo naknadne pridobitve združevala sodno-upravne in urbarialne prihodke. Takšna upravna razdelitev je bila bolj razvejana od pretežno strukturno mešanih uradov oz. gospodstev, ki jih v tem času poznamo v slovenskih deželah (in so nasploh prevladovali na ozemlju srednjeveškega cesarstva). V 15. stoletju so na Bavarskem decentralizirali deželnoknežjo upravo z umestitvijo dokaj avtonomnih regionalnih organov med lokalne urade in center. Dežela (*Teilherzogtum*) se je delila na pet regij (Landshut, Burghausen, Ingolstadt/Neuburg, Wasserburg in Weiden), ki so jim načelovali rentni mojstri (*Rentmeister*); opravljali so finančni nadzor nad lokalnimi uradniki in polagali letne obračune centralni administraciji.

Razpon v velikosti teh območnih uradov je bil precejšen; večina posesti je bila združena v regijah Landshut in Burghausen, od katerih je vsaka štela več kot 3000 posestnih enot. Podobno je razlike opaziti tudi v donosu in deležu dobička: prvi se je gibal med 24.855 in 6619 m β, drugi pa med 40 in 87%, v povprečju 69%. Povprečni količnik rentabilnosti je znašal 5,577 m β / posestno enoto (TAB. 48).

TAB. 48. Osnovne strukturne značilnosti spodnjebavarskih regionalnih uradov (*Rentmeisterämter*) v 2. polovici 15. stoletja²²

<i>urad rentnega mojstra</i>	št. pos. enot	(bruto) donos [m β]	dobiček	količnik rentabilnosti	[m β / posest. enoto]
<i>Landshut</i>	3.396	24.855	55%	4,025	
<i>Burghausen</i>	3.017	18.963	84,6%	5,317	
<i>Ingolstadt/Neuburg</i>	970	14.700	65,5%	9,926	
<i>Wasserburg</i>	681	6.619	87,1%	8,466	
<i>Weiden</i>	92	780	40%	3,391	
Σ	8.156	65.917	69%	5,577	

²⁰ Ibid. Kolikor ni dodatno citirano, so sledeči podatki v zvezi s spodnjebavarsko deželnoknežjo posestjo povzeti po navedenem delu. Numerični podatki so zbrani iz številnih tabel med besedilom in v prilogi ter nanovo razvrščeni oz. preračunani v tabele za potrebe pričujoče študije.

²¹ Ibid., str. 51 in op. ³²⁰.

²² Podatki so povzeti po *ibid.*, 51, 222; za urad Weiden, str. 318, op. ¹⁰.

Globlji vpogled v strukturo regionalnih uradov kaže, da je bila glavni vir prihodkov v kaščne urade oz. gospostva razdeljena zemljiška posest. V najdonosnejšem regionalnem uradu Landshut je 16 območnih kaščnih uradov prinašalo 21,5% prihodkov, 18 (kombiniranih) gospostev pa dodatnih 16,2%. Povprečni delež dobička je pri obeh tipih uradov znašal okoli $\frac{3}{4}$, pri kaščnih uradih se je gibal med 72,1 in 91,4%, pri gospostvih pa med 32,9 in 86,7%. Posebno mesto je šlo centralnemu kaščnemu uradu v Landshutu, ki je vključeval skoraj polovico regionalne urbarialne posesti; v celotnem prihodku je bil udeležen s 30,6%. Ta donos je bil skoraj v celoti namenjen preskrbi deželnoknežjega dvora, kar je razvidno iz izredno nizkega deleža dobička (14%).²³ »Oskrbniški« in deželskosodni uradi so bili s 5,7-odstotno udeležbo v celotnem prihodku komajda omembe vreden dejavnik v deželnoknežjem proračunu, pač pa je bil nekoliko večji delež mitninskih uradov – 13,4% – med katerimi so več kot $\frac{3}{4}$ prihodka prispevali trije najpomembnejši: Landshut, Neuburg in Vilshofen. Povprečni delež dobička v teh uradih (velja za mitninske urade nasploh) je znašal 71,6%. Poleg tega so se v urad landshutskega rentnega mojstra stekali dohodki od raznih davščin, odvetništva ipd., vsega skupaj 12,6% (TAB. 49). Podobno strukturo izkazujejo tudi ostali regionalni uradi, le da pri nekaterih po deležu izstopajo prihodki od mitnin (Burghausen in Wasserburg).

TAB. 49. Notranja struktura regionalnega urada (RMA) Landshut v 2. polovici 15. stoletja²⁴

	(bruto) donos [m B]	dobiček	delež bruto donosa v RMA
kaščni uradi	5.341	76,5%	21,5%
centralni kaščni urad	7.619	14%	30,6%
gospostva	4.024	65%	16,2%
»oskrbnništva« oz. uradi dež. sodišč	1.434	41%	5,7%
mitninski uradi	3.339	71,6%	13,4%
ostalo	3.098		12,6%

Z izjemo naprednejše razčlenjene uprave – na splošno namreč lahko ugotavljamo, da je bil spodnjebavarski upravni sistem na višji razvojni stopnji od tistih v osrednjih slovenskih deželah – najdemo v strukturi deželnoknežjih uradov v obeh prostorih precej stičnih točk. V obeh primerih je bila temelj deželnoknežjih prihodkov zemljiška posest, opazen delež pa je prispevala tudi (predvsem tranzitna) mitnina. Izjemno vlogo in razsežnosti kaščnega urada v Landshutu lahko primerjamo s položajem goriškega urada na Goriškem ali ljubljanskega vicedomskega urada na Kranjskem. V vseh treh primerih je opazna nesorazmerno velika koncentracija posesti (oz. dohodkov), namenjene preskrbi deželnoknežjega dvora, v ljubljanskem primeru pa sedeža namestniške deželne uprave; vloga ostalih uradov je bila predvsem zagotavljanje denarnih sredstev. Če primerjamo rentabilnost spodnjebavarskih deželnoknežjih posesti s kranjskimi in goriškimi, lahko na sumarni ravni opazimo precejšnjo podobnost v deležu dobička, tj. v razliki med bruto in neto donosom, medtem ko je bil količnik rentabilnosti kar dva- do trikrat večji. Pri tem je treba upoštevati velikost posestnih enot; na Bavarskem naj bi po Zieglerju prevladovali večji dvori in ne hube, ki so bile značilne za slovenske dežele. Dejanska razlika je bila torej manjša od te, ki jo izkazujejo gole številke, vendar bi bil vsak poskus ugotavljanja razmerja med velikostjo različnih tipov posestnih enot v različnih okoljih brez podrobnega poznavanja razmer sugestiven in zavajajoč.

²³ Ibid., 71.

²⁴ Podatki so povzeti po ibid., 51, 222.

Vlogo in pomen freisinških škofijskih posesti na Kranjskem oz. krških škofijskih gospostev v Marki v okviru celotne zemljiške posesti prve in druge cerkvene kneževine lahko na podlagi obstoječega stanja raziskav ponazorimo le v grobem. Za freisinško škofijo sta z začetka 14. stoletja dostopna dva seznama prihodkov vseh posesti, ki so se nahajale zunaj škofijskih meja. Posest v Spodnji Avstriji je glede na povprečje iz let 1310–1311 škofiji prinašala skupno 1279 m_A ali 43,8% prihodka (gospostva: Großenzersdorf 23,9%, Waidhofen 15,4%, Hollenburg 3,2% in Ollern 1,3%), kranjski gospostvi 924 m_β ali 31,6% (Škofja Loka 27,6% in Klevevž 4%), gornještajerski Oberwölz 582 m_β ali 19,9% in tirolski Innichen 252 m_β ali 8,6%.²⁵ Delež kranjskih gospostev v tem pogledu nikakor ni zanemarljiv; upoštevajoč posamična gospostva, se je prav loško med vsemi pokazalo kot najdonosnejše. Še nekoliko večji je bil delež dohodka, ki ga je krški škofiji prinašala njena posest v Marki. Kolikor je moč sklepati na podlagi Wiessnerjevih tabelaričnih podatkov,²⁶ je bila v 14. in 15. stoletju njena udeležba v celotnem prihodku nekaj manj kot polovična (46%), kar je nekako v skladu z deležem posestnih enot;²⁷ ostali, nekoliko večji del so prinašala gospostva na Koroškem.

Podrobnejše kvantitativne raziskave za omenjene posesti še niso bile izdelane. Lahko pa k primerjavi pritegnemo naslednji, geografsko bolj oddaljen primer. Gre za zemljiško gospostvo kolegiatnega kapitlja v Xantnu, ki je sodilo med največje v Spodnjem Porenju.²⁸ Njegovi arhivi hranijo (gledano s srednjeevropskega zornega kota) naravnost osupljivo serijo obračunov za čas med letom 1348 in koncem 16. stoletja z le neznatnimi prekinitvami, ki se nanaša na glavnino kapiteljske posesti, združene v t. i. kletarski urad (*celleraria/kellneri*).²⁹ To bogato gradivo je v veliki meri, tudi s kvantitativnimi metodami, analiziral F. Weibels v svoji monografiji o xantenskem zemljiškem gospostvu.³⁰ Posest kletarskega urada je obsegala okrog 995 posestnih enot,³¹ kar jo nekako uvršča v isti velikostni razred s krško posestjo v Marki in z gornjegrajskim gospostvom. Na čelu urada izključno agrarnega značaja je stal kletar (*cellarius/kellner*), ki so ga kanoniki volili iz svojih vrst. Skoraj v celoti je s posestjo upravljal sam (s pomočjo nižjih podrejenih uradnikov), le nekoliko bolj odmaknjen, sklenjen posestni sklop med rekama Wall in Maas je bil izločen v posebno prokuraturo s sedežem v Nimwegnu.

Povprečna vrednost celotnega prihodka, ki je v drugi četrtini 15. stoletja nihal med 2275 in 3200 m_x, je znašala 2675 m_x ali 978 m_{β_{ven}}, povprečje izdatkov, pri katerih je opaziti podoben razpon (1375–2250 m_x), pa 1675 m_x ali 613 m_{β_{ven}}.³² Razlika je torej znašala 365 m_β, kar je izraženo v deležu prihodka 37,3%. Toda Weibels je pri svoji analizi (skladno z viri) med izdatke štel tudi prebende kanonikov,³³ kar pa ni najustreznejše, če

²⁵ Prikazane vrednosti so povprečja za omenjeni leti, ki jih navaja ZAHNBRECHER, »Die Kolonisationstätigkeit des Hochstifts Freising«, 130–1; glej tudi ZAHN, *CDA-F* 3, *FRA* II, 36, str. 54–6, 164–6.

²⁶ WIESSNER, *Gurker Urbare*, CXXIV–CXXV. Njegova tabela sumarnih prihodkov (za škofijske posesti) temelji na virih iz let 1326–1505, poleg tega ne razlikuje med žitnimi merami posameznih gospostev. Za preračun uporabljam cene, ki jih podaja v istem delu na straneh CVI–CVII.

²⁷ Delež hub 46% – delež domcev 77% – delež mlinov 27%. Gorninska posest, ki jo je škofija imela le v Marki, v tabelah ni številčno opredeljena. *Ibid.*, CXXIV–CXXVII.

²⁸ WEIBELS, *Die Großgrundherrschaft Xanten*, v.

²⁹ *Ibid.*, 63. Ločen posestni sklop je pripadal proštiji, poseben urad (*presencia*) so tvorile posesti mašnih ustanov, nadalje je del posesti sodil v okvir komore, tri urbarialne urade pa je upravljal zakladnik (*thesaurar*). Vsa ta posest je po Weibelsu predstavljala le manjši del kapiteljskega gospostva. *Ibid.* 81–93, 104.

³⁰ *Ibid.*, 63.

³¹ Podatki so povzeti po priloženem zemljevidu (edinem mestu, kjer so navedeni). Različni tipi posestnih enot so upoštevani enotno. *Ibid.*, zemljevid »Der Grund- und Kirchenbesitz des St. Viktorstifts zu Xanten im Mittelalter«, v prilogi.

³² Preračun v m_{β_{ven}} je izvršen na podlagi tečaja dukata preko renskega goldinarja v vrednosti 20 β_x. Xantenska marka se je delila na 12 β. *Ibid.*, 111.

³³ Cf. zgoraj, str. 229.

hočemo opredeliti dejanski dobiček gospostva oz. kletarskega urada. V tem primeru so omenjene prebende njegov sestavni del. Rezultate je do neke mere mogoče korigirati oz. prirediti namenu pričujoče študije na podlagi vzorčno objavljenega obračuna kletarskega urada za leto 1436.³⁴ Prebende so tedaj znašale skupno okoli 960 m_x , ostali izdatki (*ad causalia*) pa približno 602 m_x , torej bi bil (če vzamemo to razmerje za reprezentativno!) dejanski dobiček nekako 2073 m_x (758 m_{ven}) ali 77,5% prihodka. Na podlagi teh podatkov izračunan količnik rentabilnosti ima vrednost $0,762 \frac{m_{B}}{\text{posestno enoto}}$. Rezultat se močno sklada s tistimi za vse štiri obravnavane cerkvene posestne sklope v osrednjeslovenskem prostoru, po deležu dobička v razmerju do prihodka pa je gospostvo kapitlja v Xantnu veliko bolj primerljivo z gospostvom ljubljanskega stolnega kapitlja kakor s posestnimi kompleksi treh obravnavanih škofij. Razmeroma višji dobiček kapiteljskih gospostev (kolikor je te rezultate upravičeno posploševati) lahko morda pripisujemo manjši potrošnji tovrstnih ustanov, pogojeni z omejenim področjem poslovanja.

Ob koncu tega tehtanja bolj ali manj posrečeno izbranih primerov, pač v skladu z danimi možnostmi, velja opomniti, da tako pretirani podobnosti kot tudi nekoliko večjim razlikam med posameznimi rezultati ne gre pripisovati prevelikega pomena. Namen pričujočih primerjav je zgolj ilustrativne narave, predvsem pa se je treba zavedati, da stopnja natančnosti uporabljenih podatkov omogoča kvečjemu razvrščanje v velikostne razrede. Ob vsem tem lahko morda tvegamo ugotovitev, da so velikost, struktura, načini uprave ter poslovni rezultati zemljiških gospostev v osrednjeslovenskem prostoru – v najosnovnejših obrisih – nekako ustrezali razmeram v srednji Evropi oz. v Nemškem cesarstvu. Obenem je primerjava postregla z nekimi indici, ki bi utegnili nakazovati, da se izrazita razlika v rentabilnosti gospostev cerkvenih in svetnih (deželnih) knezov ni nujno omejevala zgolj na slovenske dežele. Dokaj skladni rezultati ločene primerjave »slovenskih« deželnoknežjih gospostev z bavarskimi in cerkvenih posesti s primerom iz Porenja dopuščajo možnost, da gre za pojav širših razsežnosti.

³⁴ WEIBELS, *Großgrundherrschaft Xanten*, 119–42.

DODATKI

NUMERIČNA PODLAGA GRAFIČNIH PRIKAZOV*

Tabela 50.

Vsebnost srebra v kovancih, njihova medsebojna razmerja in razmerja z dukatom 1218-1550

graf. \diamond leto	2 [g]		5	leto	3 [delež fl]		leto	4 [delež fl]			6	
	d_{Ag}	d_w	$d_w:d_{Ag}$		d_{Ag}	d_w		β_{ven}	d_c	$d_{w(b)}$	$\beta : d_c$	$\beta : d_b$
1218-1246	0,9	0,57	1,58	1425		0,00558	1475			0,00323		
1247-1250	0,9	0,52	1,73	1426		0,00568	1476		0,00392	0,00323		
1251-1261	0,9	0,46	1,96	1427		0,00567	1477	0,00810	0,00392	0,00323	2,066	2,508
1262-1276	0,9	0,55	1,64	1428		0,00571	1478		0,00392	0,00323		
1277-1281	0,9	0,52	1,73	1429		0,00571	1479			0,00323		
1282-1299	0,9	0,49	1,85	1430		0,00556	1480		0,00377	0,00323		
1300-1308		0,49		1431		0,00556	1481			0,00323		
1309-1330		0,46		1432		0,00546	1482			0,00323		
1331-1336	0,81	0,39	2,08	1433		0,00556	1483			0,00323		
1337-1351	0,63	0,39	1,62	1434		0,00556	1484			0,00323		
1356-1358	0,55	0,39	1,41	1435		0,00556	1485	0,00781		0,00323		2,418
1365-1371	0,55	0,38	1,45	1436		0,00556	1486	0,00794	0,00370	0,00323	2,146	2,458
1381-1395	0,46	0,38	1,21	1437	0,00790	0,00526	1487		0,00372	0,00323		
1405-1411	0,37	0,26	1,42	1438	0,00790	0,00500	1488		0,00375	0,00323		
1412-1420	0,31	0,26	1,19	1439	0,00769	0,00478	1489		0,00371	0,00315		
1425-1430				1440	0,00769	0,00488	1490	0,00783		0,00313	2,111	2,502
1431-1436				1441	0,00760	0,00500	1491			0,00313		
1437-1442			1,57	1442		0,00476	1492			0,00313		
				1443		0,00476	1493	0,00781		0,00313		2,495
				1444		0,00476	1494	0,00781		0,00313		2,495
				1445		0,00476	1495	0,00735		0,00303		2,426
				1446		0,00476	1496	0,00769		0,00303		2,538
				1447		0,00476	1497	0,00794		0,00303		2,620
				1448		0,00476	1498	0,00794		0,00303		2,620
				1449		0,00450	1499	0,00794		0,00303		2,620
				1450		0,00444	1500	0,00794		0,00303		2,620

* Krepko tiskane številke na vrhu tabel se nanašajo na grafikone v besedilu (glej seznam grafikonov), numerični podatki, ki zaradi prenizkega odstotka (pod 1%) niso upoštevani v grafičnem prikazu pa v oklepajih.

DODATKI

Tabela 51.

Cene žit na Kranjskem, Goriškem in v Marki (v fl za hektoliter) 1396-1500

graf. \diamond	9			8			7		
	pšenica			rž			oves		
leto	kranj. d.k.	fr.-Šk.Lok.	kr.-Marka	kranj. d.k.	fr.-Šk.Lok.	kr.-Marka	kranj. d.k.	fr.-Šk.Lok.	kr.-Marka
1396		0,60			0,49			0,19	
1397		0,81			0,37			0,22	
1398	0,81*	0,65		0,81*	0,39		0,20*	0,22	
1399		0,69			0,42			0,29	
1400					0,37			0,26	
1402	1,11*			1,11*					
1425			0,27			0,23			0,19
1426			0,31			0,12			
1427			0,28			0,12			
1428			0,30			0,21			
1429			0,45			0,33			0,18
1430			0,38			0,26			0,18
1431			0,36			0,23			0,19
1432			0,37			0,28			0,14
1433			0,47			0,36			0,19
1434			0,35			0,24			0,17
1435			0,34			0,28			0,15
1436			0,36			0,18			0,16
1437		0,39	0,40		0,31	0,27		0,16	0,12
1438	0,31	0,43		0,21	0,33		0,15	0,16	0,14
1439		0,50	0,43		0,34	0,30		0,17	0,19
1440			0,44			0,46			0,19
1441		0,44	0,37		0,35			0,17	0,17
1442			0,33			0,25			0,13
1443			0,52			0,43			0,20
1444			0,37			0,12			0,16
1445			0,34			0,19			0,14
1446	0,41		0,27	0,32		0,09	0,19		0,17
1447			0,38			0,25			0,17
1448			0,29			0,21			0,17
1449			0,36			0,19			0,12
1450			0,27			0,20			0,12
1451			0,37			0,27			0,13
1452			0,34			0,20			0,12
1463	0,36						0,11		
1464	0,27						0,07		
1465	0,57						0,14		
1466	0,32						0,09		
1467	0,17		0,21			0,10	0,05		0,08
1468	0,22		0,21			0,20	0,08		0,05
1469			0,26			0,10			0,07
1470			0,27			0,20			0,10
1471			0,17			0,10			0,08
1476		0,54			0,49			0,15	
1477		0,57			0,52			0,15	
1485		0,46			0,30			0,11	
1486		0,47			0,31			0,11	
1487		0,47			0,45			0,11	
1489		0,40			0,28			0,11	
1490		0,40			0,27			0,11	
1493		0,54			0,42			0,19	
1494		0,66			0,51			0,16	
1495		0,60			0,42			0,17	
1496		0,93			0,68			0,22	
1497		0,73			0,53			0,18	
1498		0,65			0,52			0,18	
1499		0,62			0,53			0,18	
1500		0,75			0,53			0,18	

Z * označene številke se nanašajo na goriško deželno knežjo posest!

DODATKI

Tabela 52

Primerjava nekaterih cen in plač v 15. stoletju(v fl)

graf. ◇	10		graf. ◇	11	
	kr. Marka	fr. Šk. Loka			
pšenica (1 hl)	0,380	0,440	kranjski deželni glavlar	662	
rž (1 hl)	0,267	0,330	kranjski vicedom	225	
oves (1 hl)	0,163	0,165	kamniški mestni sodnik	17,23	
riž (1 kg)	0,102		celjski mestni sel	1,28	
mandeljni (1 kg)	0,154		loško gospostvo	oskrbnik gospostva	98,46
rozine (1 kg)	0,170			kastelan	29,54
popper (100 g)	0,079			kaščar	28,73
žafan (100 g)	0,544			pisar	7,38
olje (1 kg)	0,106	0,107		orožar	7,38
vosek (1 kg)	0,264			grajski stražar	4,83
vol	3,190			obrtni mojster v gradbeništvu	28,85
svinja	1,170				
koštrun	0,237				
ovca		0,089			
kokoš	0,017				
piščanec	0,011				
jajca (100)	0,050				
goveja koža		0,400			
polhovo krzno		0,246			
lisičje krzno		0,185			
krzveno stražarsko ogrinjalo	1,143				
s klobučevino podloženi škornji	0,117				
podnica	0,033	0,038			
deska	0,015	0,022			
skodle (10)	0,013	0,025			
žebliji skodlarji (100)	0,074	0,059			

Tabela 53.

Gibanje indeksov cen za desetletna obdobja v Škofji Loki in na krških posestih v Marki 1390–1500

graf. ◇	12		13		12		13		13	
	pšenica		drobnica, perutnina		obrtni izdelki		custodia castri		plača obr. mojstra	
leto	fr. Šk. Loka	kr. Marka	fr. Šk. Loka	kr. Marka	fr. Šk. Loka	kr. Marka	fr. Šk. Loka	kr. Marka	fr. Šk. Loka	
1390–1399	125						143,93			
1400–1409										
1410–1419										
1420–1429		83,85								
1430–1439	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
1440–1449		95,83	98,56	94,15	98,47	86,21	98,29		97,47	
1450–1459		79,43		81		84,69		91,84		
1460–1469		59,11		70,41		131,25				
1470–1479	126,14	57,29	113,49	72,45	96,71	96,99	114,51	86,11	125,63	
1480–1489	100		116,36		92,42		109,41		127,66	
1490–1500	154,55		119,81		83,13		113,40		126,65	

DODATKI

Tabela 54.

Prihodki in izdatki kranjskih deželnoknežjih uradov (v m β) 1437–1438

graf. ◇ urad	16			14		17	
	prihodki	izdatki	dobiček		prihodki		izdatki
lj. vicedomski urad	1.488	770,5	717	urbar. prihodki	2.324,5	varovanje gradov in administracija	1.330
Ig	163	(1)	162	nerazdeljeno – zakup	534	potni stroški in sprotna poraba	127,5
Goričane	129	94	35	davki	130	gradnja in vzdrževanje	145
Kranj			138	mitnina	859	donacije cerkvenim ustanovam	44
Kamnik Stari grad	216,5	78	113	sodstvo	259,5	izguba	138
Kamnik deželno sod.	460	60	400	gornina	130,5		
Gamberk	230	117	113	desetina	613		
Višnja Gora	305	75,5	230				
Novo mesto	184		178				
Kostanjevica urbar	281,5	210,5	71				
Kostanjevica dež. sod.	100	17	83				
Raka	75,5	46,5	29				
Vivodina	68,5	23	45				
Štatenberk	188,5	18	171				
Hošperk	250	10	240				
Postojna			567	graf. ◇	15	18	
Vipava			296		prihodki	izdatki	
Pazin	454	113	341	denar	3.725	1.405	
Vranja	46,5	33	14	žito	662	152	
Završje	124,5	52,5	72	vino	321	166	
Trst	117,5	75	42	drobnica	56		

Tabela 55.

Prihodki in izdatki freisinskega loškega gospostva (v m β) 1396–1500

graf. ◇ vrsta	33				vrsta	36			
	prihodki					izdatki			
	1396–00	1437–48	1476–90	1493–00		1396–00	1437–48	1476–90	1493–00
urbarialni prihodki	1.203	1.044	949	1.338,5	varovanje gradu in administracija	250	356	201,5	431,5
izredne dajatve	(6)	21,5	273	15,5	potni stroški in sprotna poraba	54	53	58	63,5
taverne in kopališče	37	40	160	32	gradnja in vzdrževanje	276	9	53,5	79
mitnina in sodstvo	109	149	90	97	primanjkljaj	94	102	100	105
desetine	164	139,5	35,5	193	ostalo	251	327	183	93
davki	274	266,5	9,5	40					
graf. ◇	35 in 37								
obdobje	denar			žito		sir			
	prihodki	izdatki		prihodki	izdatki	prihodki	izdatki		
1396–1400	1.049,5	626,5		429,5	284	291,5	15,5		
1437–1500	1.115	598		462	130	—	—		

DODATKI

Tabela 56.

Prihodki in izdatki krške škofijske posesti v Marki (v m β) 1424–1471

graf. \diamond	42		vrsta	45	
	prihodki			izdatki	
vrsta	1424–1452	1467–1471	vrsta	1424–1452	1467–1471
urbarialni prihodki	1.036	1.304	varovanje gradov in administracija	274	363
sodstvo in mitnina	23	33	potni stroški in sprotna poraba	64	79,5
davki	415	343	gradnja in vzdrževanje	63,5	49
gornina		50	primanjkljaj	94	241,5
			vojska		87,5
			ostalo	20,5	57

graf. \diamond	44 in 47							
obdobje	denar		žito		vino		sir	
	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki
1424–1452	752,5	446,5	450,5	164	277	80	21,5	12,5
1467–1471	778,5	541,5	645	281,5	319	96	29	21,5

Tabela 57.

Prihodki in izdatki freisinškega klevevskega gospostva (v m β) 1395–1486

graf. \diamond	38		vrsta	40	
	prihodki			izdatki	
vrsta	1396–1400	1486	vrsta	1396–1400	1486
cenzus	271,5	167,5	varovanje gradov	84,5	73,5
sodstvo	77	53,5	potni stroški in sprotna poraba	16	5
gornina	22,5		gradbena dela	138	12
			izredni izdatki	22	—
			primanjkljaj	20,5	111,5

graf. \diamond	39 in 41					
obdobje	denar		žito		vino	
	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki
1395–1399	84,5	248,5	173	21	113	10
1486	38	89	99	70	84,5	43

DODATKI

Tabela 58.

Prihodki in izdatki koroškega deželno knežjega gospostva Pliberk (v m β) 1392–1423

graf. ◇	21				24						
	prihodki		izdatki		1392–1393		1422–1423				
vrsta	1392–1393	1422–1423	vrsta	1392–1393	1422–1423						
urbarialni prihodki	893	408	varovanje gradov in administracija	144	200						
sodstvo		80	potni stroški in sprotna poraba	4	31,5						
davki		324	gradnja in vzdrževanje	11	—						
gornina		18,5	31	primanjkljaj	13	15					
			donacije cerkvenim ustanovam	4	4						
graf. ◇	23			22 in 25							
obdobje	denar	žito	vino	Pliberk		Železna Kapla		Guštanj		Črna	
				prih.	izd.	prih.	izd.	prih.	izd.	prih.	izd.
1392–1393	648	233	30	—	—	—	—	—	—	—	—
1422–1423	593	213	36	359	208	146	3	188	23	150	3

Tabela 59.

Prihodki in izdatki goriških deželno knežjih uradov (v m β) 1397

graf.	28	32	29		26	30	27	31
urad	prihodki	izdatki	d. prih.	n. prih.	prih.	izdatki	prihodki	izdatki
Gorica	1.520	305	371	946	urbar. 2.045	318	denar 1.146	248
Rihemberk	194	70	44	150	prihodki	6	1.166	582
Spodnji Kras	103	24	103	—	sodstvo 34	(3)	vino 197	(4)
Švarcenek	177	141	100	77	mitnina 322		drobnica 178	26
Planina	288	28	264	23	dac 312	izguba 235	perutnina 19	6
Belgrado	350	242	43	307		ostalo 323	poper 42	48
Latisana	310	68	217	93				

Tabela 60.

Urbarialni prihodki freisnškega loškega gospostva (v m β)

graf. ◇	34			
Sorško polje	Selška dolina	Poljanska dolina	Besniško-lipniško	Dovje
538,5	261,5	498	11	31

DODATKI

Tabela 61.

Prihodki, izdatki in dobiček posameznih krških gospošte v Marki (v m β) 1424–1471

graf. ◊	43		46		48	
	prihodki		izdatki		dobiček	
urad	1424–1452	1467–1471	1424–1452	1467–1471	1424–1452	1467–1471
Vitanje	415	304	260	150,5	171	153
Lušperk	65	116	50,5	22	18	94
Anderburg	114	120,5	28	17	88	103,5
Pilštanj	112	121	72	63,5	45	57
Podčetrtek	247	219,5	135	147	120	71,5
Bizeljsko	157	137,5	91	54	72	83
Mokronog	325	318	114	92	218	225
Rogatec		247		159,5		
Kunšperk		252,5		165		

Tabela 62.

Prihodki in izdatki gornjegrajskega gospostva ljubljanske škofije (v m β) 1426–1500

graf. ◊	50		54	
vrsta	prihodki		vrsta	izdatki
desetine	1.139		plače osebja	105,5
uradi	1.195		plače duhovnikov	37,5
župnije	229		prehrana	318,5
izredni prihodki	276		nakup vina	43,5
			krma	150,5
			gradnja	28

graf. ◊	51 in 55						
obdobje	denar		žito		sir	drobnica	perutnina
	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki	prihodki	prihodki	prihodki
1426	730		515		236	137	54
1490–1500	822	363	597	475			
1498	v den.	v nat.					
	700	122	597				

Tabela 63.

Žitna renta in žitne cene gornjegrajskega gospostva ljubljanske škofije 1426–1522

graf. ◊	52 in 53								
obdobje	pšenica			rž			oves		
	1426	1474	1522	1426	1474	1522	1426	1474	1522
količina [schaf]	670	390	357	610	327	324	898	544	336
den. protivrednost [m β]	251	293	357	153	164	249	112	136	129
cena [m β/schaf]	60	120	160	40	80	123	20	40	61,5

DODATKI

Tabela 64.

Donos in dobiček gornjegrajskega gospodstva ljubljanske škofije (v m β) 1247-1500

graf. ◊		49							
		1247	1387	1426	1493				
realna vrednost [m Ag]		250	200	214	286				
nominalna vrednost [m d _{Aq}]		413	648	1.066	1.419				
graf. ◊		56							
		1493	1494	1495	1496	1497	1498	1499	1500
dobiček [m β]		433	83	501	144,5	?	348,5	286	286

Tabela 65.

Prihodki in izdatki gospodstva ljubljanskega stolnega kapitlja (v m β) 1499

graf. ◊		57		59	
vrsta		prihodki		vrsta	izdatki
župnije		522,5 (deset.: 345; hube: 177,5)		vzdrževanje župnij	192
desetine		45		gradnja in vzdrževanje	17
hube		6,5		aniverzariji	10
odvetščina		37,5		ostalo	10
drobna posest		38			
graf. ◊		58			
		denar		žito	ostalo
prihodki		391		81,5	8,5

Tabela 66.

Letni prihodki in izdatki klevevskega, gamberskega, gornjegrajskega in ljubljanskega kapitelskega gospodstva 1395-1500

graf. ◊ 64			65			66			67		
Klevevž			Gamberk			Gornji Grad			ljublanski kapitelj		
leto	prihodki	izdatki	leto	prihodki	izdatki	leto	prihodki	izdatki	leto	prihodki	izdatki
1395	298	311	1436	228	117	1493	787,5	345,5	1497	588	192
1396	388,5	271	1437	231	103	1494	429,5	368	1498	657,5	192
1397	376	229	1438	230	99	1495	869,5	420	1499	625	229,5
1398	371,5	213,5	1442	125	103	1496	432	428			
1399	398,5	382	1443	125	92	1498	717,5	369			
			1444	219	92	1499	615	329			
			1445	219	92	1500	615	329			
			1446	220	99						
			1447	219	103,5						

DODATKI

Tabela 67.

Letni prihodki in izdatki krških posesti v Marki (v m.β) 1424-1471

graf. ◊	60-63							
	Σ		denar		žito		vino	
leto	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki
1424	1.247	870	718	647	373	155	155	69
1425	1.401	589	806	319	373	155	215	113
1426	1.372	507	878	395	255	54	231	52
1427	1.322	876	850	538	241	53	224	56
1428	1.344	423	867	260	250	64	220	95
1429	1.458	737	745	510	479	147	226	73
1430	1.495	704	750	440	460	158	285	106
1431	1.443	591	724	359	421	124	303	104
1432	1.193	590	489	341	444	161	260	87
1433	1.601	665	790	405	589	192	221	67
1434	1.480	835	726	571	419	128	305	115
1435	1.736	732	978	370	539	246	189	86
1436	1.353	610	716	423	402	106	205	54
1437	1.808	1.296	960	610	475	496	343	164
1438	992	397	822	393	146	—	—	—
1439	1.412	764	428	400	654	263	299	72
1440	1.653	871	609	425	773	343	264	97
1441	1.476	609	830	384	460	147	185	78
1442	1.383	769	724	526	476	173	160	49
1443	1.683	634	610	276	655	208	384	131
1444	1.565	595	766	394	563	130	206	44
1445	1.578	704	933	491	432	137	189	56
1446	1.469	984	804	472	421	161	212	77
1447	1.490	702	726	490	532	142	202	38
1448	1.462	778	879	565	398	152	155	38
1449	1.689	861	1.069	669	406	118	185	52
1450	1.542	630	814	420	425	117	274	72
1451	1.549	640	788	422	488	144	244	52
1452	1.524	620	749	392	501	114	244	90
1467	1.633	1.100	757	612	534	363	341	122
1468	1.842	1.051	781	664	717	262	344	124
1469	2.040	1.286	943	832	748	304	347	149
1470	1.803	863	804	555	655	198	343	110
1471	1.243	932	605	644	419	207	218	80

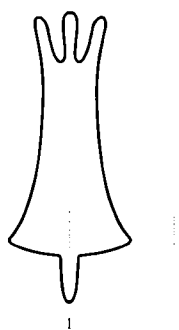
DODATKI

Tabela 68.

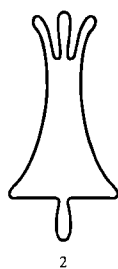
Letni prihodki in izdatki freisinškega gospostva Škofja loka 1396-1500

graf. ↕	60-62					
	Σ		denar		žito	
	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki	prihodki	izdatki
1396	1.819	1.276	1.050	894	389	361
1397	1.803	860	1.007	415	483	431
1398	1.762	434	1.063	341	444	74
1399	1.829	756	1.037	505	482	231
1400	1.750	1.296	1.089	975	348	320
1437	1.652	668	1.247	607	404	61
1438	1.693	740	1.272	651	420	88
1439	1.736	661	1.267	573	469	88
1440	1.606	987	1.138	893	468	94
1441	1.614	1.173	1.145	709	469	464
1476	1.612	608	1.137	519	474	89
1477	1.632	472	1.148	378	487	93
1485	1.465	570	1.120	503	344	66
1486	1.487	786	1.142	717	344	68
1487	1.511	497	1.118	394	392	102
1489	1.465	526	1.136	446	328	79
1490	1.441	709	1.114	621	327	88
1493	1.637	730	1.167	591	470	138
1494	1.687	823	1.218	670	469	153
1495	1.692	600	1.213	453	479	147
1496	1.874	735	1.200	502	674	233
1497	1.718	638	1.156	469	562	169
1498	1.682	887	1.167	750	515	137
1499	1.699	874	1.161	751	538	122
1500	1.748	882	1.155	751	593	131

VODNI ZNAKI*

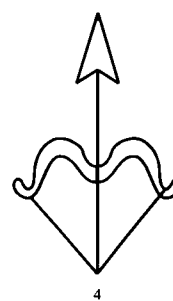
1 - RFR 1 (str. 19)

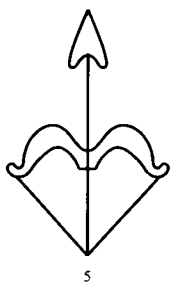
2 - RFR 1 (str. 19)

3 - RKR 1 (str. 28)

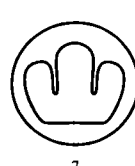
4 - RFR 1 (str. 19)

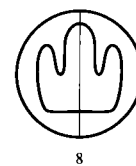
5 - RFR 1 (str. 19)

6 - RDK 6 (str. 17)

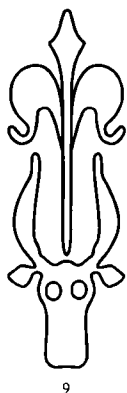
7 - RKR 2 (str. 29)

8 - RKR 2 (str. 29)

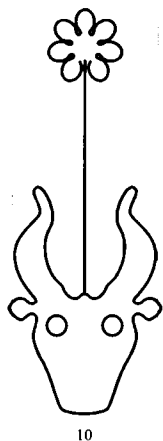
* Reprodukcije vodnih znakov so izdelane v merilu 1 : 2.

DODATKI

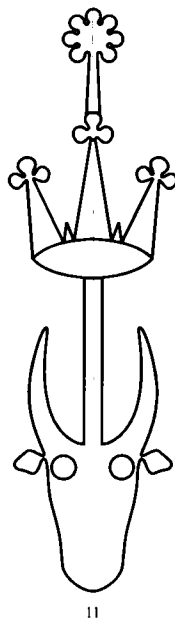
9

9 - RFR 2 (str. 20)

10

10 - RFR 2 (str. 20)

11

11 - RFR 3 β, RFR 4, RFR 5 β (str. 21)

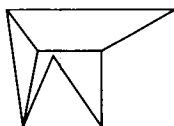
12

12 - RKR 2 (str. 29)

13

13 - RKR 2 (str. 29)

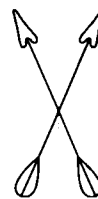
14

14 - RKR 2 (str. 29)

15

15 - RLJ 9 (str. 34)

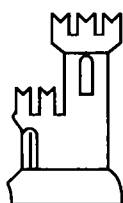
16

16 - RLJ 9 (str. 34)

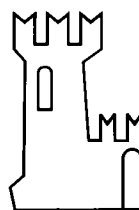
17

17 - RLJ 9 (str. 34)

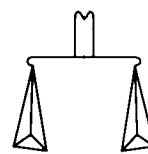
18

18 - RDK 8 (str. 18)

19

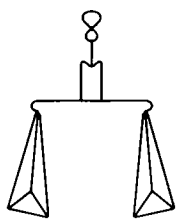
19 - RDK 8 (str. 18)

20

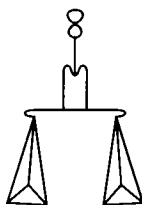
20 - RLJ 9 (str. 34)

DODATKI

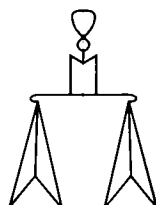
21

21 - RKR 2 (str. 28)

22

22 - RKR 2 (str. 28)

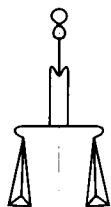
23

23 - RKR 2 (str. 28)

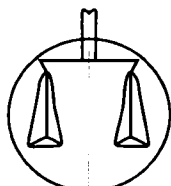
24

24 - RKR 2 (str. 28)

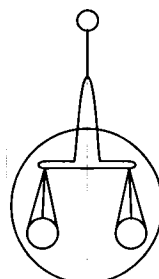
25

25 - RLJ 1 (str. 30)

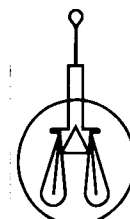
26

26 - RFR 14 (str. 25)

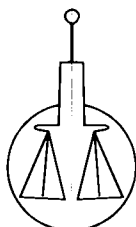
27

27 - RLJ 2 (str. 31)

28

28 - RFR 10 (str. 23)

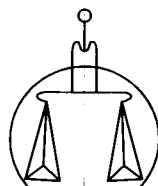
29

29 - RLJ 3 (str. 31)

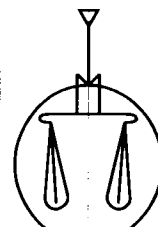
30

30 - RLJ 3 (str. 31)

31

31 - RLJ 1 (str. 30)

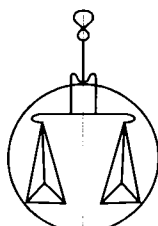
32

32 - RFR 12 (str. 24)

33

33 - RLJ 3 (str. 31)

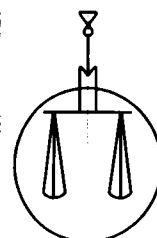
34

34 - RLJ 1 (str. 30)

35

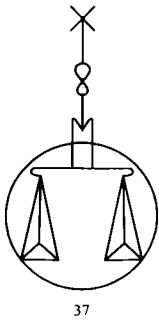
35 - RDK 7 (str. 17)

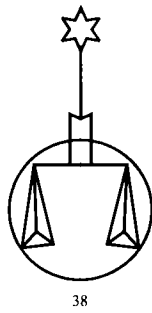
36

36 - RFR 11 (str. 24)

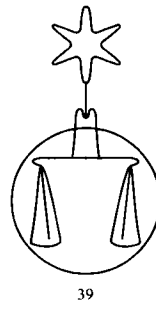
DODATKI

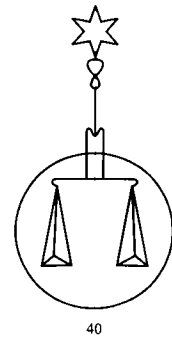
37 - RKR 3 (str. 29)

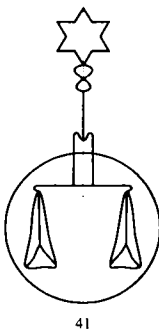
38 - RFR 8 (str. 23)

39 - RLJ 5 (str. 32)

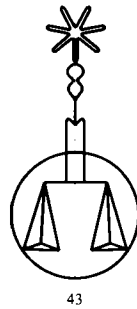
40 - RKR 3 (str. 29)

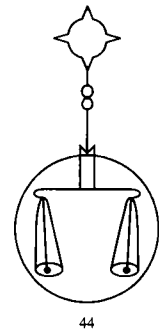
41 - RKR 3 (str. 29)

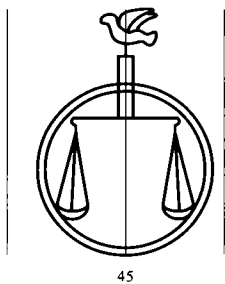
42 - RFR 6 α (str. 22)

43 - RFR 9 (str. 23)

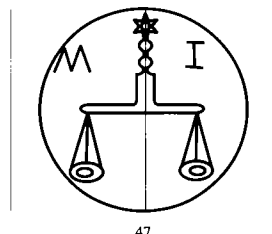
44 - RLJ 4 (str. 32)

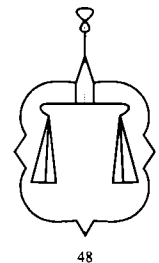
45 - RFR 15 (str. 25)

46 - RFR 17, RFR 18,
RFR 19 (str. 26)

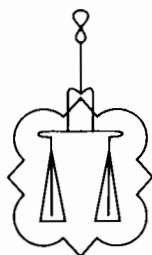

47 - RFR 17, RFR 18,
RFR 19 (str. 26)

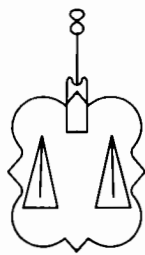
48 - RLJ 7 (str. 33)

DODATKI

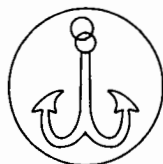
49

49 - RLJ 8 (str. 33)

50

50 - RLJ 6 (str. 32)

51

51 - RLJ 10 (str. 34)

52

52 - RLJ 10 (str. 34)

53

53 - RLJ 10 (str. 34)

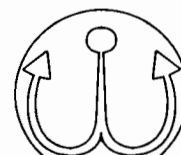
54

54 - RLJ 4 (str. 32)

55

55 - RFR 21 (str. 27)

56

56 - RFR 21 (str. 27)

57

57 - RFR 16 (str. 25)

VIRI IN LITERATURA

A. KRATICE

a) Splošne in bibliografske kratice

- AEM** - Archiv des Erzbistums München und Freising, München
AES - Acta ecclesiastica Sloveniae
AVGT - *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie*
Ag - srebro
AHS - Allgemeine Handschriftenreihe (→ Kärntner Landesarchiv)
AKÖGQ - *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*
AÖG - *Archiv für österreichische Geschichtsforschung (olim AKÖGQ)*
AS - Arhiv Slovenije, Ljubljana
AT - *Archeografo Triestino*
BayHStA - Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München
BDL - *Das Bistum und die Diözese Lavant* (→ OROŽEN, IGNAZ)
BKSrGQ - *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen*
CDA-F - *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis* (→ Fontes rerum Austriacarum)
cf. - confer
CKSL - Centralna kartoteka slovenskih listin (→ Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU)
ČJKZ - *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*
ČZN - *Časopis za zgodovino in narodopisje*
DA - *Diplomataria et acta* (→ Fontes rerum Austriacarum)
DAB - Diözesanarchiv Brixen
DAK - Diözesanarchiv Klagenfurt/Celovec
DD - *Diplomata regum et imperatorum Germaniae* (→ Monumenta Germaniae historica)
ed. - edidit, editor
e. g. - exempli gratia
fasc. - fascikel
FF - Filozofska fakulteta, Ljubljana
FK - fevdna knjiga
fol. - folio
Fr. - Freising
FRA - Fontes rerum Austriacarum
g - gram
GDZS - Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev
GMS - *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*
Gr. a. - Graščinski arhivi (→ Arhiv Slovenije)
GRAF. - grafikon

DODATKI

- GVK** - Geschichtsverein für Kärnten (→ Kärntner Landesarchiv)
GZL - Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku
GZM - Gradivo za zgodovino Maribora
Heck. - Heckenstalleriana (olim Heckenstaller's Frisingensia; → Archiv des Erzbistums München und Freising)
HHStA - Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien/Dunaj
HKA - Hofkammerarchiv, Wien/Dunaj
HL - Hochstiftliterale (→ Bayerisches Hauptstaatsarchiv)
HS - Handschrift, Handschriftenreihe (→ Geschichtsverein für Kärnten, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Diözesanarchiv Klagenfurt/Celovec)
ibid. - ibidem
IfÖG - Institut für österreichische Geschichte, Wien/Dunaj
IMK - *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*
JIC - *Jugoslavenski istorijski časopis*
KA - Kapitulararchiv (→ Diözesanarchiv Klagenfurt/Celovec)
KAL - Kapiteljski arhiv Ljubljana (→ Nadškofijski arhiv Ljubljana)
KK - korespondenčna knjiga (→ Archiv des Erzbistums München und Freising, München)
KLA - Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt/Celovec
KM - kovna marka
knj. - knjiga
KO - knjiga obračunov
LO - letni obračun
MAL - Mestni arhiv Ljubljana (→ Zgodovinski arhiv Ljubljana)
MGH - Monumenta Germaniae historica
MHDC - Monumenta historica ducatus Carinthiae
MHH - Monumenta Hungariae Historica
MHVK - *Mittheilungen des historischen Verein(e)s für Krain*
MHVSt - *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*
MIÖG - *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte*
MMK - *Mitteilungen des Musealvereins für Krain*
mod - modij
Notizenblatt - *Notizenblatt: Beilage zum AKÖGQ*
NŠAL - Nadškofijski arhiv Ljubljana
n. v. - nova vrsta
obj. - objava
op. - opomba
orig. - original
pag. - pagina
pril. - priloga
r - recto
reg. - regest
rep. - repertorij
RHM - *Römische historische Mitteilungen*
RI - register izdatkov
RP - register prejemkov
s. a. - sine anno
SAZU - Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
s. l. - sine loco
StLA - Steiermärkisches Landesarchiv, Graz/Gradec
ŠAL - Škofijski arhiv Ljubljana (→ Nadškofijski arhiv Ljubljana)
šk. - škatla
ŠkLA - Škofjeloški arhiv (→ Zgodovinski arhiv Ljubljana)
TAB. - tabela

DODATKI

- TLA** - Tiroler Landesarchiv, Innsbruck
- U** - Urbare, urbarji
- UBSt** - *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*
- Urk.** - Urkunden
- VHARiP** - *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*
- Vic. a.** - Vicedomski arhiv (→ Arhiv Slovenije)
- ZAL** - Zgodovinski arhiv Ljubljana
- zb.** - zbirka
- ZČ** - *Zgodovinski časopis*
- ZHVSt** - *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*
- ZIMK** - Zgodovinski inštitut Milka Kosa (→ Znanstvenoraziskovalni center)
- ZRC** - Znanstvenoraziskovalni center (→ Slovenska akademija znanosti in umetnosti)
- zv.** - zvezek
- 1. - 4. f.** - prva do četrta zaporedna foliacija (nanaša se na neenotno foliiran kodeks KLA, GVK, HS, 2/9)

b) Kratice denarnih enot

- d** - pfenig (*denarius*)
- d_{Aq}** - oglejski pfenig
- d_b** - (dunajski) beli pfenig
- d_č** - (kranjski) črni pfenig
- d_G** - graški pfenig
- d_w** - dunajski pfenig
- fl, gld** - zlatnik tipa floren (dukat, ogrski goldinar)
- fl_{Ren}** - renski goldinar
- grs** - groš (*grosso*)
- lb** - funt (*libra*)
- m** - marka
- m_B** - marka soldov (brez dodatne oznake: severnoitalijanskih (predvsem) beneških soldov)
- m_x** - xantenska marka
- p, p_v** - parvul, veronski denarič
- š** - sold (*solidus*), šiling (brez dodatne oznake: beneški oz. severnoitalijanski sold)
- š_{ven}** - beneški sold

c) Kratice rokopisov obravnavane finančne dokumentacije

(glej poglavje Rokopisi)

B. NEOBJAVLJENI VIRI

Archiv des Erzdiözese München und Freising, München

Heckenstalleriana 59-63, 142, 164, 198.

Arhiv Slovenije, Ljubljana

Vicedomski arhiv, šk. 81, 97, 101, 109, 111.

Graščinski arhiv Škofja Loka, Knjige 7-30; Spisi 3.

Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München

Freisinger Urkunden.

Hochstiftliterale Freising 69, 70, 516, 518.

Hochstiftliterale 3, rep. 53, fasc. 295.

Hochstiftliterale 4, fasc. 36.

DODATKI

Diözesanarchiv, Klagenfurt/Celovec

Handschriftenreihe 106, 122.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien/Dunaj*

Handschriftenreihe

HS B 360.

HS B 534 – Repertorium über das Archiv der alten Grafen von Görz.

HS W 43 – Antonius Steyerer, *Collectanea historica Austriaca*, Teil 5.

HS W 594 – Registraturbuch der Grafen von Görz.

HS W 718 – Lehenbuch der Grafschaft Görz.

Listine

Repertorium I.

Repertorium 24.

Hofkammerarchiv, Wien/Dunaj

Handschriftenreihe, 107.

Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt/Celovec

Allgemeine Handschriftenreihe, 370 b, 396.

Geschichtsverein für Kärnten, HS 2/9, 2/8.

Kovaški muzej Kropa

Illustrierte Preisliste der ersten Nägel- und Eisenindustrie-Genossenschaft in Kropf und Steibüchel (Krain, Österreich) Nr. 5 (s. a.)).

Erste Nägel- und Eisenindustrie-Genossenschaft in Kropf und Steibüchel (Krain, Österreich) No. 7 (1912).

Nadškofijski arhiv Ljubljana

Zbirka listin.

Kapiteljski arhiv, Urbarji; Spisi.

Škofijski arhiv

Gornji Grad A, fasc. 2, 4, 6, 11, 13, 14, 15, 20, 30.

Goričane, fasc. 1.

Steiermärkisches Landesarchiv, Graz/Gradec

Das »Joanneumsarchiv«

Handschriftenreihe.

Stadtarchiv Cilli, fasc. 1.

Das landschaftliche Archiv, Archivum antiquium II, Stockurbare.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Mestni arhiv

Zbirka listin.

Zbirka mikrofilmov.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Škofja Loka

Rokopisna zapuščina dr. Pavleta Blaznika

PAVLE BLAZNIK. *Sikstova Pisma*. Tipkopolis, pripravljen za objavo.

Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Ljubljana

BOŽO OTOREPEC. Centralna kartoteka srednjeveških listin 1246–1500.

Rokopisna zapuščina dr. Pavleta Blaznika,

PAVLE BLAZNIK. *Poskus vzpostavitve zveze med novoveškimi in srednjeveškimi merami*.

Tipkopolis.

Rokopisna zapuščina dr. Milka Kosa,

– fasc. 4: FRANC KOS. Izpiski in prepisi virov za Goriško iz rokopisov HHStA na Dunaju (836 str.).

– fasc. 5: MILKO KOS. Izpiski in prepisi virov za Goriško iz listin HHStA na Dunaju (4 str.).

Zbirka mikrofilmov.

* Razen HS B 360, citirano po: FRANC in MILKO KOS. Izpiski in prepisi, glej Zgodovinski inštitut Milka Kosa.

C. OBJAVLJENI VIRI

- ADAM, LUCIJAN, ed. *Gradivo za zgodovino Radovljice 1* (pripravljeno za tisk).
- ARNPECK, VEIT. »Liber de gestis episcoporum Frisingensium«. V: VEIT ARNPECK. *Sämtliche Chroniken*. Ed. GEORG LEIDINGER. Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte, n. v., 3, 847–914. Aalen, 1969.²
- BARAGA, FRANCE, ed. na podlagi gradiva BOŽA OTOREPCA. *Gradivo za slovensko zgodovino v srednjem veku 6/1* (Listine 1246–1255). Thesaurus memoriae. Fontes 2. Ljubljana, 2002.
- . *Kapiteljski arhiv Novo mesto: Regesti in popis gradiva*. AES 17. Ljubljana, 1995.
- BIDERMANN, [], ed. »Carniolica«. *MHVK* 21 (1866): 24–6.
- BIRK, ERNST, ed. »Urkunden-Auszüge zur Geschichte Kaiser Friedrich des III. in den Jahren 1452–1467 aus bisher unbenützten Quellen«. *AKÖGQ* 10 (1853): 175–240, 369–443.
- . »Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg von 1358 bis 1395«. V: E[DUARD] M[ARIA] LICHNOWSKY, *Geschichte des Hauses Habsburg* 4, Wien, 1839, str. DLXXVII–DCCCVI.
- . »Verzeichniss der Urkunden zur Geschichte des Hauses Habsburg von 1395 bis 1439«. V: E[DUARD] M[ARIA] LICHNOWSKY, *Geschichte des Hauses Habsburg* 5, Wien, 1841, str. I–CCCLXXXIII.
- BIZJAK, MATJAŽ. »Posest župnije Svibno in urbar ljubljanskega kapitlja iz leta 1499«. *Kronika* 46 (1998): 1–12 (objava urbarja v prilogi, 10–2).
- BLAZNIK, PAVLE, ed. *Sikstova pisma*. Tipkopis, pripravljen za objavo; nedokončan, dokončana transkripcija (deloma v izvlečkih), register in nekaj uvodnih besed. Rokopisna zapuščina dr. Pavleta Blaznika. ŠkLA.
- . *Urbarji freisinske škofije*. Viri za zgodovino Slovencev 4. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4. Ljubljana, 1963.
- BRIQUET, C. M. *Les filigranes, dictionnaire historique des marques du papier*. Leipzig, 1907.
- BRUNNER, WALTER - BOŽO OTOREPEC, ed. »Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv«. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 44–45 (1995): 61–208.
- CHMEL, JOSEF, ed. *Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I 2*. Monumenta Habsburgica: Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576 I/2. Wien, 1855.
- . »Aus einem Rationarium und Diplomarium der Grafen von Görz aus den Jahren 1398 und 1402«. *Notizenblatt* 3 (1853): 290–6, 311–20.
- . *Materialien zur österreichischen Geschichte aus Archiven und Bibliotheken* 1, 2. Graz, ²1971.
- . *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum imperatoris (regis IV): Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archiv zu Wien sich befindenden Reichsregistraturbüchern vom Jahre 1440–1493*. 2 zv. Wien, 1859.
- . »Zur österreichischen Finanzgeschichte in der ersten Hälfte des vierzehnten Jahrhunderts«. *Der österreichische Geschichtsforscher* 1 (1838): 28–49; 2/2 (1841): 203–259; 2/3 (1842): 418–448.
- CORONINI DE CRONBERG, RUDOLFUS, ed. *Tentamen genealogico-chronologicum promovendae seriei comitum et rerum Goritiae*. Viennae, ²1759.
- DI MANZANO, FRANCESCO, ed. *Annali del Friuli* 5. Udine, 1865.
- DIMITZ, A[UGUST]. »Die Edlinger im Sägor (Sagor): Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte Krains im Mittelalter«. *MHVK* 19 (1864): 15–7 (vključuje objavo privilegija, 16).
- »Diplomatarij«. *Zgodovinski zbornik: Priloga 'Laibacher Dioecesanblatt-u'* 1–29 (1888–1895).
- DOPSCH, ALFONS. »Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten in Krain und der Mark (von 1311)«. *MIÖG* 22 (1901): 455–62 (objava vira v prilogi, 461–2).
- GESTRIN, FERDO, ed. *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*. Viri za zgodovino Slovencev 5. Ljubljana, 1972.
- GÖTH, G[], ed. »Urkunden-Regesten für die Geschichte von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580«. *MHVSt* 5 (1854): 213–40; 6 (1855): 248–72; 7 (1857): 242–68; 8 (1858): 171–96; 9 (1859): 283–304; 10 (1861): 314–36; 11 (1862): 249–60; 12 (1863): 227–48; 13 (1864): 198–212; 14 (1866): 188–203.

- HAIDACHER, CHRISTOPH, ed. *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher (Analyse und Edition)*, Tiroler Geschichtsquellen 33. Innsbruck, 1993.
- HAUTHALER, WILLIBALD - FRANZ MARTIN, ed. *Salzburger Urkundenbuch 2*. Salzburg, 1916.
- HEROLD, PAUL - KORNELIA HOLZNER-TOBISCH, ed. *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440-1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* 13. Wien - Weimar - Köln, 2001.
- HRUZA, KAREL. *Die Herren von Wallsee: Geschichte eines schwäbisch-österreichischen Adelsgeschlechts (1171-1331)*. Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs 18. Linz, 1995 (objava listin v prilogi, 485-555).
- HUBER, ALFONS. *Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Oesterreich*. Innsbruck, 1865 (objava listin v prilogi, 215-23).
- IVIC, ALEKSA, ed. »Dolazak uskoka u Žumberak«. *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva* 9 (1907): 115-47.
- JOPPI, VINCENZO, ed. »Appendice ai documenti Goriziani (1242-1367)«. *AT*, n. v., 19 (1894): 261-86.
- . »Documenti Goriziani del secolo XII e XIII«. *AT*, n. v., 11 (1885): 377-405; 12 (1886): 1-89.
- . »Documenti Goriziani del secolo XIV«. *AT*, n. v., 12 (1886): 277-310; 13 (1886): 49-99, 379-410; 14 (1888): 21-60, 265-97; 15 (1890): 53-86, 417-53; 16 (1890): 5-54, 345-76; 17 (1891): 5-41, 293-324.
- . »Documenti Goriziani del secolo XV«. *AT*, n. v., 18 (1892): 5-36, 291-311.
- KANDLER, PIETRO, ed. *Codice Diplomatico Istriano I-V*. Trieste, ²1986.
- KLEN, DANILO. »Fragmenti rašporskog urbara iz prve polovine XV. stoljeća«. *Jadranski zbornik* 4 (1959-1960): 155-82 (objava vira v prilogi, 179-81).
- . »Prodaja Rašpora Veneciji (1402. g.)«. *VHARiP* 17 (1972): 7-29 (objava pogodbe v prilogi, 20-9).
- KLEN, DANILO, ed. »Urbar pazinske grofovije (1498)«. *VHARiP* 14 (1969): 51-159.
- KOMATAR, FRANZ, ed. »Das Schloßarchiv in Auersperg«. *MMK* 18 (1905): 108-87; 19 (1906): 37-58, 99-140; 20 (1907): 161-245; *Carniola*, n. v., 1 (1910): 20-34, 118-35, 226-243.
- . »Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal«. *MMK* 13 (1900): 33-69.
- KOS, DUŠAN. Delovni izpiski denarnih relacij iz listin (1222-1409). Tipkopis.
- KOS, DUŠAN, ed. *Urbarji za Belo Krajino in Žumberk (15.-18. stoletje)*. Viri za zgodovino Slovencev 13. Novejši urbarji za Slovenijo 1. 2 zv. Ljubljana, 1991.
- KOS, FRANČ, ed. *Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja*. Ljubljana, 1894.
- . *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. 5 zv. Ljubljana, 1902-1928.
- . »Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgorici«. *IMK* 12 (1902): 57-84, 97-131, 137-76.
- . »Najstarejši štatut mesta Gorice«. *Carniola*, n. v., 7 (1916): 282-4 (objava vira v prilogi, 283-4).
- KOS, MILKO. »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku«. *Vjesnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva* 19 (1917), separadni odtis (objava listin v prilogi, 15-22).
- KOS, MILKO, ed. Transkripcija briksenških urbarjev za blejsko gospostvo. Tipkopis. Rokopisna zapuščina dr. Milka Kosa, fasc. 5. ZIMK, ZRC SAZU.
- . *Urbarji salzburške nadškofije*. Viri za zgodovino Slovencev 1. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 1. Ljubljana, 1939.
- . *Urbarji Slovenskega primorja* 1. Viri za zgodovino Slovencev 2. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 2. Ljubljana, 1948.
- . *Urbarji Slovenskega primorja* 2. Viri za zgodovino Slovencev 3. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 3. Ljubljana, 1954.
- KOVAČ, KARL, ed. »Beiträge zur Geschichte Krains«. *Carniola*, n. v., 2 (1911): 51-58, 159-172, 340.
- KRONES, FRANZ, ed. »Die Cillier Chronik«. V: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli* (ločena paginacija). Graz, 1883.
- KURZ, FRANZ. *Oesterreich unter Kaiser Friedrich dem Vierten*. 2 zv. Wien, 1812 (objava listin v prilogah, I, 237-92; II, 209-310).
- . *Oesterreich unter K. Friedrich dem Schönen*. Linz, 1818 (objava listin v prilogi, 413-511).

- . *Österreich unter K. Albrecht dem Zweyten*. 2 zv. Wien, 1835 (objava listin v prilogah, I, 263–330; II, 311–384).
- LACKNER, CHRISTIAN, ed. *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich: Edition und Textanalyse*. Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 23. Wien, 1996.
- LEVEC, WLADIMIR - ARNOLD LUSCHIN. »Ein Protokoll der Stadt Stein in Krain aus der Jahren 1502/03«. *MMK* 18 (1905): 38–69 (objava vira v prilogi, 62–9).
- LONZA, BENEDETTO. *La dedizione di Trieste all'Austria*. Trieste, 1973 (objava dokumentov v prilogi, 85–94).
- LOSERTH, JOH[ANN], ed. *Das Archiv des Hauses Stubenberg*. Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark 22. Graz, 1906.
- LUSCHIN VON EBENGREUTH, ARNOLD. »Das Fürstbischöfliche Archiv zu Laibach«. *BKStGQ* 5 (1868): 86–95.
- MARCUZZI, GIACOMO, ed. *Sinodi Aquileiesi*. Udine, 1910.
- MEICHELBECK, PI[] CAROLUS, ed. *Historiae Frisingensis tomii. pars altera instrumentaria*. Augustae Vindelicorum, 1729.
- MILKOWITZ, WLAD[IMIR], ed. »Beiträge zur Rechts- und Verwaltungsgeschichte Krains«. *MMK* 2 (1889): 3–40; 3 (1890): 41–52.
- MLINARIČ, JOŽE, ed. Gradivo za zgodovino Maribora:
- II. *Listine 1260-1309*. Maribor, 1976.
 - III. *Listine 1310-1335*. Maribor, 1977.
 - IV. *Listine 1336-1370*. Maribor, 1978.
 - XVII. *Davčni registri in obračunske knjige 1452-1593*. Maribor, 1991.
- Monumenta Germaniae historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae:
- II/1. *Otonis II. diplomata*. Ed. THEODOR SICKEL. Hannover, 1888.
 - II/3. *Otonis III. diplomata*. Ed. THEODOR SICKEL. Hannover, 1893.
 - III. *Heinrici II. et Arduini diplomata*. Ed. HARRY BRESSLAU, H. BLOCH. Hannover, 1900–1903.
 - IV. *Conradi II. diplomata*. Ed. HARRY BRESSLAU. Hannover, 1909.
 - V. *Heinrici III. diplomata*. Ed. HARRY BRESSLAU, P. KEHR. München, 1980.²
 - VI/1,2. *Heinrici IV. diplomata*. Ed. DIETRICH VON GLADISS. Hannover, 1978.²
- Monumenta historica ducatus Carinthiae:
- I. *Die Gurker Geschichtsquellen 864-1232*. Ed. AUGUST VON JAKSCH. Klagenfurt, 1896.
 - V. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1269-1286*. Ed. HERMANN WIESSNER. Klagenfurt, 1956.
 - VII. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1300-1310*. Ed. HERMANN WIESSNER. Klagenfurt, 1961.
 - VIII. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1310-1325*. Ed. HERMANN WIESSNER. Klagenfurt, 1963.
 - IX. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1326-1335*. Ed. HERMANN WIESSNER. Klagenfurt, 1965.
 - X. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1335-1414*. Ed. HERMANN WIESSNER. Klagenfurt, 1968.
 - XI. *Die Kärntner Geschichtsquellen 1414-1500*. Ed. HERMANN WIESSNER. Klagenfurt, 1972.
- MOŠIN, VLADIMIR A[] - S[] M[] TRALJIČ. *Vodeni znakovi XIII i XIV vijeka*, I–II. Zagreb, 1957.
- OROŽEN, IGNAZ, ed. »Urbarium des Benediktiner-Stiftes Oberburg vom Jahre 1426«. V: *Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Das Bistum und die Diözese Lavant. II/1, 215–322. Marburg, 1876.
- OTOREPEC, BOŽO, ed. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku:
- I. *Listine 1243-1397*. Ljubljana, 1956.
 - V. *Listine iz kodeksov mestnega arhiva v Trstu 1326-1348*. Ljubljana, 1960.
 - VI. *Listine 1444-1499*. Ljubljana, 1961.
 - VII. *Listine 1243-1498*. Ljubljana, 1962.
 - VIII. *Register Kristofove bratovščine v Ljubljani 1489-1518*. Ljubljana, 1963.
 - IX. *Listine 1220-1497*. Ljubljana, 1964.
 - X. *Listine 1144-1499*. Ljubljana, 1965.
 - XII. *Urbarji 1490-1527*. Ljubljana, 1968.
- . »Prepis in prevod zamenjalne listine med Rudolfom IV. in stiškim samostanom«. V: *Novo mesto 1365-1965. Prispevki za zgodovino mesta*, 111–4. Novo mesto, 1969.
- PFRSCHY, GERHARD - HEINRICH APPELT - BERTHOLD SUTTER, ed. *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark IV (1260-1276)*. Wien 1960-1975.

- PICCARD, GERHARD. Sonderreihe Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Veröffentlichungen der Staatlichen Archivverwaltung Baden-Württemberg:
 - *Findbuch I. Kronen Wasserzeichnungen*. Stuttgart, 1961.
 - *Findbuch II. Ochsenkopfwasserzeichen (Teil I und 2)*. Stuttgart, 1966.
 - *Findbuch III. Die Turm - Wasserzeichen*. Stuttgart, 1970.
 - *Findbuch V. Wasserzeichen Waage*. Stuttgart, 1978.
 - *Findbuch VI. Wasserzeichen Anker*. Stuttgart, 1978.
 - *Findbuch IX. Wasserzeichen Werkzeug und Waffen*. Stuttgart, 1980.
 - *Findbuch XIII. Wasserzeichen Lilie*. Stuttgart, 1983.
- PIRCHEGGER, HANS. *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark*. AVGT 49. Klagenfurt, 1956 (objava urbarjev za Anderburg in Lušperk iz leta 1502 v prilogi, 22-32).
- PVSCH, SIGISMUNDVS - ERASMVS FROELICH, ed. »Diplomatarium cartusiae Gyriensis«. V: *Diplomataria sacra dvcatvs Styriae* 2, 133-70. Viennae, Praegae et Tergesti, 1756.
- RICHTER, [FRANZ XAVER JOHANN]. »Beiträge zur Geschichte Laibachs«. *Newes Archiv für Geschichte, Staatkunde, Literatur und Kunst* 20 (= n. v., 1) (1829): 243 ... 800 (objava listin v prilogah, 608, 615-6, 638-40, 662-4, 686-8, 726-8, 743-4, 766-8, 799-800). Ponatis pod naslovom: »Geschichte der Stadt Laibach von der ältesten Zeiten bis zur Gründung des Laibacher Bistums in J. 1461«. V: *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogtums Krain* 2-3. (1854): 141-289 (objava listin v prilogi, 233-89).
- RUMPLER, KLAUS, ed. *Das Rechnungsbuch der österreichischen Herzöge aus den Jahren 1326-1338*. Tipkopijsna zaključna naloga (Staatprüfungsarbeit) na IfÖG. Wien, 1977.
- SCHALK, KARL, ed. »Quellenbeiträge zur älteren niederösterreichischen Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte«. *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, n. v., 21 (1887): 433-89.
- SCHROLL, BEDA, ed. *Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf im Jaunthale*. Klagenfurt, 1870.
- SCHUMI, FRANZ, ed. *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain*. Zv. 1, 777-1200. Laibach, 1882-1883. Zv. 2, 1200-1269. Laibach, 1884-1887.
- . »Urkunden zur Geschichte Krains«. *Archiv für Heimatskunde: Geschichtsforschungen, Quellen, Urkunden und Regesten* 1 (1882-1883): 2-13, 24-32, 40-8, 58-64, 74-80, 93-6, 110-2, 128, 154-60, 175-6, 191-2, 202-8, 235-40, 251-6, 269-72.
- SCHWIND, ERNST - ALPHONS DOPSCH, ed. *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*. Innsbruck, 1895.
- STÜLZ, JODOK, ed. »Zur Geschichte der Grafen von Schaunberg im Lande ob der Enns«. *Notizenblatt* 1 (1851): 315-20, 329-36, 341-7, 361-8, 372-82; 2 (1852): 7-13.
- ŠEBÁNEK, JINDŘICH - SÁŠA DUŠKOVÁ, ed. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/2*. Praga, 1981.
- ŠTIH, PETER. »K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri«. *ZČ* 45 (1991): 549-57 (vključuje objavo listin, 549-50).
- ŠUMRADA, JANEZ. »Podložniško prebivalstvo komornega gospostva Pazin v tridesetih letih 16. stoletja«. *VHARiP* 26 (1983): 81-101 (objava popisa prebivalstva v prilogi, 89-100).
- THALLÓCZY, LAJOS - SAMU BARABÁS, ed. *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, MHH, Diplomataria 28. Budapest, 1897.
- TOMASCHEK, IGNAZ, ed. »Regesten zur Geschichte Kärntens«. I-IV, AVGT 6 (1861):127-39, AVGT 7 (1862): 73-110, AVGT 8 (1863):111-33, AVGT 9 (1864): 87-117.
- VILFAN, SERGIJ - BOŽO OTOREPEC, ed. »Prepis in prevod novomeškega privilegija iz leta 1365 (s komentarjem)«. V: SERGIJ VILFAN. »Novomeški mestni privilegij iz leta 1365«. Priloga 1. *Novo mesto 1365-1965: Prispevki za zgodovino mesta*, 99-107. Novo mesto, 1969.
- VILFAN, SERGIJ - BOŽO OTOREPEC - VLADO VALENCIČ, ed. *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*. Viri za zgodovino Slovencev 8. Ljubljana, 1986.
- VNREST, IACOB. »Chronicon Avstriacvm«. V: *Collectio monvmentorvm, vetervm et recentvm ...* I. Ed. SIMON FRIDERICUS HAHNIUS, 537-803. Brvnsvigae, 1724.
- VRHOVEC, IVAN. *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana, 1891 (objava listin v prilogi, 309-16).
- WEIBELS, FRANZ. *Die Großgrundherrschaft Xanten im Mittelalter: Studien und Quellen zur Verwaltung*

DODATKI

- eines mittelalterlichen Stifts am unteren Niederrhein*, Niederrheinische Landeskunde: Schriften zur Natur und Geschichte des Niederrheins 3. Neustadt an der Aisch, 1959 (objava obračunov v prilogi, 112–55).
- WIESSNER, HERMANN, ed. *Die Schenken von Osterwitz: Geschichte eines durch fünf Jahrhunderte führenden Kärntner Ministerialgeschlechtes*. Klagenfurt, 1977.
- . *Gurker Urbare 1285–1502*. Österreichische Urbare 3. Urbare geistlicher Grundherrschaften 3. Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens 1. Wien, 1951.
- WILLICH, THOMAS, ed. *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* 12. Wien – Weimar – Köln, 1999.
- WUTTE, MARTIN. »Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg«. *MIÖG* 38 (1920): 282–311 (objava listin v prilogi, 302–11).
- ZAHN, JOSEPH, ed. *Codex diplomaticus Austriaco-Frisingensis: Sammlung von Urkunden und Urbaren zur Geschichte der ehemals freisingischen Besitzungen in Österreich I–III*. FRA, DA 31, 35, 36. Wien, 1870–1871.
- . *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I–III*. Graz, 1875–1903.
- ZAUNER, ALOIS, ed. *Das älteste Tiroler Kanzleiregister 1308–1315*. FRA, DA 78. Wien, 1967.
- ZONGHI, AURELIO IN AUGUSTINO. *Zonghi's Watermarks*. Monumenta chartae papyraceae historiam illustrantia III. Hilversum, 1953.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, LILIJANA. *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. AES 22. Ljubljana, 2000 (objava listin idr. v prilogi, 307–54).

D. LITERATURA

- ADAM, LUCIJAN. »Donesek k zgodovini Ortenburžanov na Dolenjskem«. *Kronika* 43 (1995): 7–13.
- ADAMČEK, JOSIP. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*, Građa za gospodarsku povijest Hrvatske 18 (= Monografije Odjela za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu 8) (Zagreb, 1980).
- Allgemeine Schatz-Kammer der Kauffmannschaftt oder vollständiges Lexicon aller Handlungen und Gewerbe*. 5 zv. Leipzig, 1741–1743.
- BARAVALLE, ROBERT. »Zur Geschichte der steirischen Maße«. *ZHVS* 29 (1935): 9–98.
- BAŠ, FRANJO. »Doneski k zgodovini Gornjegrajskega«. *ČZN* 33 (1938): 1–16.
- BAUM, WILHELM. *Rudolf IV. der Stifter: Seine Welt und seine Zeit*. Graz – Wien – Köln, 1996.
- BERNARDI, GIULIO. *Monetazione del Patriarcato di Aquileia*. Trieste, 1975.
- BERNHARD, GÜNTHER. »Der Oberburger Bistumsplan vom Jahre 1237«. *RHM* 39 (1996): 163–79.
- . »Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg«. *MIÖG* 108 (2000): 265–90.
- . »Ustanovna listina gornjegrajskega benediktinskega samostana: interpolirana nova izgotovitev iz leta 1243«. *Historični seminar 3: Zbornik predavanj 1998–2000*, 9–19. Ljubljana, 2000.
- BISCHOFF, BERNHARD. *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*. Berlin, 1979.
- BIZJAK, MATJAŽ. *Gospodarska struktura uradov in gospostev v osrednjih slovenskih deželah v poznem srednjem veku*. Doktorska disertacija (tipkopis). Ljubljana, 2002.
- . »Late Medieval Estate Economics: The Example of Škofja Loka, Slovenia«. *Annual of Medieval Studies at CEU* 7 (2001): 135–53.
- . »Posest župnije Svibno in urbar ljubljanskega kapitlja iz leta 1499«. *Kronika* 46 (1998): 1–12.
- . »Žitne mere freisinških gospostev Škofja Loka in Klevevž«. *Loški razgledi* 45 (1999): 141–51.
- BLAZNIK, PAVLE. »Freisinška županija Dovje«. *ZČ* 9 (1955): 7–25.
- . *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. Historična topografija Slovenije II. Maribor, 1986–1989.
- . »Kolonizacija in kmetско podložništvo na Sorškem polju«. *Razprave I. razreda SAZU II*, 139–242. Ljubljana, 1953.

- . »Kolonizacija Poljanske doline«. *GMS* 19 (1938): 1–62.
- . *Kolonizacija Selške doline: Inavguralna disertacija*. Ljubljana, 1928.
- . »K problemu nastanka Škofje Loke in njenega notranjega razvoja v srednjem veku«. *ZČ* 19–20 (1965–1966): 153–160.
- . »Loško mestno obzidje«. *Loški razgledi* 4 (1957): 15–24.
- . »Obveznosti podložnikov do zemljiških gospodstev v območju Kranja«. *900 let Kranja: spominski zbornik*, 84–104. Kranj, 1960.
- . »O obrti v Škofji Loki v srednjem veku«. *Loški razgledi* 7 (1960): 80–7.
- . »O podeželski obrti na loškem ozemlju do začetka 16. stoletja«. *Loški razgledi* 6 (1959): 91–7.
- . »Podložniške obveznosti do zemljiškega gospodarstva«. V: GDZS. *Zgodovina agrarnih panog 2. Družbena razmerja in gibanja*, 241–78. Ljubljana, 1980.
- . Poskus vzpostavitve zveze med srednjeveškimi in novoveškimi merami. Tipkopis. Rokopisna zapuščina dr. Pavleta Blaznika. ZIMK, ZRC SAZU.
- . »Stare prometne povezave med Škofjo Loko in Freisingom«. *Loški razgledi* 15 (1968): 49–55.
- . *Škofja Loka in loško gospodarstvo*. Škofja Loka, 1973.
- . »Topografija vitanjskega urada v luči urbarja iz 1404«. *ČZN*, n. v., 2 (1966): 96–103.
- . »Trgovske zveze Škofje Loke z Reko v luči trgovske knjige Antona De Renno De Mutina«. *Loški razgledi* 8 (1961): 75–82.
- . »Upori loških podložnikov konec XV. in v začetku XVI. stoletja«. *Loški razgledi* 2 (1955): 65–70.
- . *Urbarji freisinske škofije*. Viri za zgodovino Slovencev 4. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 4. Ljubljana, 1963 (uvodna študija, 13–123).
- . »Zemljiška gospodarstva na besniškem ozemlju«. *Razprave I. razreda SAZU II*, 241–76. Ljubljana, 1953.
- . »Zemljiška gospodarstva v Ljubljani in njeni okolici«. V: *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane: Zbornik razprav*. Publikacije Mestnega arhiva ljubljanskega. *Razprave 2*, 27–96. Ljubljana, 1971.
- . »Zemljiška gospodarstva v območju freisinske dolenske posesti«. *Razprave I. razreda SAZU IV/6*. Ljubljana, 1958.
- . »Zgornji stolp na Kranclju in Stari grad pod Lubnikom ter njuni gradiščani«. *Loški razgledi* 3 (1956): 79–87.
- BRANDT, AHASVER VON. »Vorbemerkungen zu einer mittelalterlichen Aktenlehre«. *Archivar und Historiker, Studien zur Archiv- und Geschichtswissenschaft (Zum 65. Geburtstag von Heinrich Otto Meisner)*, 429–40. Berlin, 1956.
- BRESSLAU, H[ARRY]. *Handbuch der Urkundenlehre*. Leipzig, ²1912.
- BRUNNER, OTTO. »Das Archiv der niederösterreichischen Kammer und des Vizedoms in Österreich unter der Enns und seine Bedeutung für die Landesgeschichte«. *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*, n. s. 29 (1944–1948): 144–66.
- BÜRCEL, M[] GOTTFRIED. *Oeconomisch- und physicalisches Lexicon*. 8 zv. Leipzig, 1750–1757.
- CROSBY, ALFRED W[]. *The Measure of Reality. Quantification and Western Society, 1250–1600*. Cambridge, 1997.
- CUSIN, FABIO. *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo*, 2 dela. Milano, 1937.
- CZOERNIG, CARL. *Das Land Görz und Gradisca*. Wien, 1873.
- DAROVEC, DARKO. *Gospodarstvo severozahodne Istre v obdobju zatona Beneške republike (16.–18. stoletje) v luči delovanja zastavljalnic 'monte di pieta' v Kopru in Piranu*. Doktorska disertacija (tipkopis). Koper, 1998.
- DIMITZ, A[UGUST]. »Die Edlinger im Sägor (Sagor): Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte Krains im Mittelalter«. *MHVK* 19 (1864): 15–7.
- DOBLINGER, MAX. »Die Herren von Walsee: Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte«. *AÖG* 95 (1906): 235–578.

- DOPSCH, ALFONS. »Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung Oesterreichs im 13. Jahrhundert II«. *MIÖG* 18 (1897): 233–340.
- . »Ein Verzeichnis des Besitzes der Herzoge von Kärnten in Krain und der Mark (von 1311)«. *MIÖG* 22 (1901): 455–62.
- DOPSCH, HEINZ. »Die Grafen von Heunburg«. *Carinthia I* 160 (1970): 311–42.
- . »Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und ihre Verwandtschaft«. *Carinthia I* 161 (1971): 95–123.
- DROEGE, GEORG. »Die Ausbildung der mittelalterlichen territorialen Finanzverwaltung«. *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert I*. Vorträge und Forschungen 13, 325–45. Sigmaringen, 1970.
- DÜLFER, KURT. »Urkunden, Akten und Schreiben in Mittelalter und Neuzeit. Studien zum Formproblem«. *Archivalische Zeitschrift* 53 (1957): 11–53.
- GESTRIN, FERDO. »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426«. *ZČ* 6–7 (1952–1953): 473–514.
- . »Knjigovodstvo na Slovenskem v 16. stoletju«. *Vilfanov zbornik. Pravo - zgodovina - narod*, 257–62. Ljubljana, 1999.
- . *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem*. Viri za zgodovino Slovencev 5. Ljubljana, 1972 (uvodna študija, 9–97).
- . *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*. Dela 1. razreda SAZU 15. Ljubljana, 1965.
- GOLEC, BORIS. *Družba v mestih in trgih Dolenjske in Notranjske od poznega srednjega veka do srede 18. stoletja*. Doktorska disertacija (tipkopis). Ljubljana, 1999.
- . »Pozabljena trga Raka pri Krškem in Dolenjske Toplice«. *Kronika* 46 (1998): 17–41.
- . »Trgovski promet na širšem območju Višnje Gore do konca 18. stoletja v luči deželskosodnih in mestnih mitnic«. *ZČ* 49 (1995): 75–98.
- GOLOB, NATASA. »Nekaj detajlov o vezavah srednjeveških rokopisov iz nekdanje Auerspergove ljubljanske knjižnice«. *Arhivi* XXIV/2 (2001): 53–8.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. *Zgodovina agrarnih panog*. 2 zv.: 1 *Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana, 1970; 2 *Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana, 1980.
- GRAFENAUER, BOGO. »Gospodarski obrat kmetije«. V: GDZS. *Zgodovina agrarnih panog 1. Agrarno gospodarstvo*, 619–51. Ljubljana, 1970.
- . »Srednjeveška kolonizacija in izgradnja fevdalne oblasti vzhodno od Kokre na Gorenjskem«. *Kamnik 1229–1979: Zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta*, 14–8. Kamnik, 1979.
- . *Struktura in tehnika zgodovinske vede*. Ljubljana, 1960.
- . *Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev*. Dela 1. razreda SAZU 7. Ljubljana, 1952.
- . *Zgodovina slovenskega naroda II*. Ljubljana, 1965.
- GRUDEN, JOSIP. *Zgodovina slovenskega naroda*. Celje, ²1992.
- GUBO, ANDREAS. *Geschichte der Stadt Cilli*. Cilli, 1909.
- HAUPTMANN, LJUDMIL. »Grofovi Višnjegorski«. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 250, 215–39. Zagreb, 1935.
- . *Nastanek in razvoj Kranjske*, Razprave in eseji 45. Ljubljana, 1999.
- HAUSSMANN, FRIEDRICH. »Die Weingüter des Hochstiftes Gurk im Herzogtum Steier im Mittelalter«. *Festschrift Othmar Pickl zum 60. Geburtstag*, 195–213. Graz – Wien, 1989.
- HEINIG, PAUL-JOACHIM. *Kaiser Friedrich III. (1440–1493): Hof, Regierung und Politik*. Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii 17. 3 zv. Köln – Weimar – Wien, 1997.
- HEUBERGER, RICHARD. »Das Urkunden- und Kanzleiwesen der Grafen von Tirol, Herzoge von Kärnten, aus dem Hause Görz«. *MIÖG*, Ergänzungsband 9 (1915): 51–177, 265–394.
- HÖFLER, JANEZ. *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana, 1986.
- . »Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani«. (= Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem 3). *AES* 20 (1998): 305–68.
- HRUZA, KAREL. *Die Herren von Wallsee: Geschichte eines schwäbisch-österreichischen Adelsgeschlechts (1171–1331)*. Forschungen zur Geschichte Oberösterreichs 18. Linz, 1995.

- HUBER, ALFONS. *Geschichte des Herzogs Rudolf IV. von Oesterreich*. Innsbruck, 1865.
- JARITZ, GERHARD. »Die Reiner Rechnungsbücher (1399–1477) als Quelle zur klösterlichen Sachkultur des Spätmittelalters«. V: *Die Function der schriftlichen Quelle in der Sachkulturforschung*. Sitzungsberichte des Philosophisch-Historischen Klases der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 304/4. Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs 1, 146–271. Wien, 1976
- JELOČNIK, ALEKSANDER. »Dve najdbi srednjeveških novcev«. *ZČ* 6–7 (1952–1953): 443–72.
- JUG, STANKO. »Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve tretjine 16. stoletja: Kronologija, obseg in vpadna pota«. *GMS* 24 (1943), 1–61.
- JURICIC-CARGO, DANIELA. »Pregled upravnega razvoja Pazinske grofije v letih od 1374–1809«. *Acta Histriae* 1, 61–70. Koper – Milje, 1993.
- KLEN, DANILO. »Fragmenti Rašporskog urbara iz prve polovine XV. stoljeća«. *Jadranski zbornik* 4 (1959–1960): 155–82.
- . »Prodaja Rašpora Veneciji (1402. g.)«. *VHARiP* 17 (1972): 7–29.
- . »Urbar Pazinske grofovije«. *VHARiP* 14 (1969): 51–159 (uvodna študija, 53–63).
- KLUN, V[INCENZ] F[ERRER]. »Verzeichniß der aus dem vormals bischöflich freisingen'schen nun staatsherrschaflichem Archive zu Lak überkommenen Acten und Urkunden«. *MHVK* 7 (1852): 41–7, 49–54, 57–64.
- K[OBLAR], A[NTON]. »Cene in mezde v Ljubljani l. 1524«. *IMK* 5 (1895): 85.
- . »Star urbar v ljubljanskem kapiteljskem arhivu«. *IMK* 9 (1899): 141–4.
- . *Zgodovina nakelske fare*. Zgodovina fara ljubljanske škofije 3. Ljubljana, 1885.
- KOGLER, FERDINAND. »Das landesfürstliche Steuerwesen in Tirol bis zum Ausgange des Mittelalters I. Die ordentliche landesfürstlichen Steuer«. *AÖG* 90 (1901): 419–712.
- KÖHN, ROLF. »Die Auszahlungen des Kammermeister Georg von Welsberg für 1399–1400. Zur Finanzverwaltung in den österreichischen Vorlanden unter Herzog Leopold IV«. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 140 (1992): 61–100.
- KOLLER, HEINRICH. »Zur Vorgeschichte der Gurker Bistumsgründung«. *Carinthia I* 161 (1971) (= *Festgabe zum 900-Jahrjubiläum des Bistums Gurk 1072–1972* 1): 51–75.
- KOMAC, ANDREJ. »Kostanjeviški kastelani in njihove veje v 13. in 14. stoletju«. *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002 – zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta* (Kostanjevica na Krki, 2003), 97–109.
- KÖNIG, MANFRED. *Die Korrespondenzbücher des Bischofs Sixtus von Freising und ihre Bedeutung für die Geschichte des ausgehenden 15. Jahrhunderts*. Doktorska disertacija (tipkopis). Graz, 1975.
- KOROPEC, JOŽE. »Žebnik, Radeče in Svibno do 17. stoletja«. *ČZN*, n. v., 15 (1979): 51–77.
- KOS, DUŠAN. *Blesk zlate krone: Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitnih nasilnikov*. *Thesaurus memoriae*. Dissertationes 1. Ljubljana, 2003.
- . *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*. Zbirka ZRC 1. Ljubljana, 1994.
- . *Urbarji za Belo Krajino in Žumberk (15.–18. stoletje)*. Novejši urbarji za Slovenijo 1. Viri za zgodovino Slovencev 13. 2 zv. Ljubljana, 1991 (uvodna študija, 17–176).
- KOS, FRANC. »Goriška Brda v srednjem veku«. *Jadranski almanah* 1923. Ponatis v: *Briški zbornik* 1, 34–73. Dobrovo, 1999. (paginacija po ponatisu iz 1999).
- . »Iz zgodovine Devinskih gospodov«. *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 1, 91–134. Ljubljana, 1923.
- . »K zgodovini Gorice v srednjem veku«. *GMS* 1 (1919–1920): 4–20; 2–3 (1921–1923): 1–15; 4–6 (1924–1925): 1–9; 7–8 (1926–1927): 30–33. Ponatis dela razprave v: FRANC KOS. *Izbrano delo*, 310–24. Ljubljana, 1982.
- . »Najstarejši statut mesta Gorice«. *Carniola*, n. v., 7 (1916): 282–4.
- KOS, MILKO. »Doneski k historični topografiji Kranjske v srednjem veku«. *ZČ* 19–20 (1965–1966): 139–47.
- . *Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500)*. 3 zv. Ljubljana, 1975.
- . »Gradivo za starejšo zgodovino Slovencev v arhivih izven naših meja«. *JiČ* 2 (1963/1): 37–42; (1963/2): 59–67.

- . »Kolonizacija in populacija v srednjem veku«. V: GDZS. *Zgodovina agrarnih panog 1. Agrarno gospodarstvo*, 67–88. Ljubljana, 1970.
- . »Ocena: Wiessner, Gurker Urbare in Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk«. *ZČ* 17 (1963): 269–75.
- . »Odnosaji medju goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem vijeku«. *Vjesnik hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arkiva* 19 (1917), separadni odtis.
- . »O nameravani ustanovitvi škofije v Gornjem gradu leta 1237«. *ČJKZ* 1 (1918): 100–8.
- . »Salzburško posestvo Cesta na Kranjskem«. *GMS* 21 (1940): 66–73.
- . *Urbarji Slovenskega primorja 1. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 2. Viri za zgodovino Slovencev 2*. Ljubljana, 1948 (uvodna študija, 7–46).
- . *Urbarji Slovenskega primorja 2. Srednjeveški urbarji za Slovenijo 2. Viri za zgodovino Slovencev 2*. Ljubljana, 1954. (uvodne študije, 7–102, 269–75, 286–97).
- . »Ustanovitev Novega mesta«. *Novo mesto 1365–1965: Prispevki za zgodovino mesta*, 78–87. Novo mesto, 1969.
- . »Vojvoda in knez v krajevnih imenih«. *GMS* 24 (1943): 77–83. Ponatis v: MILKO KOS. *Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev: izbrane razprave*, 225–33. Ljubljana, 1985.
- . *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana, 1955.
- . *Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije*. Ljubljana, 1933.
- KOS, PETER. »Denarništvo na prostoru današnje Slovenije v času od 12. do 14. stoletja«. *ZČ* 48 (1994): 307–17.
- . »Der Friesacher Pfennig und seine Nachprägungen im slowenischen Gebit«. *Die Friesacher Münze im Alpen-Adria-Raum*. Grazer grundwissenschaftliche Forschungen 2 (= Schriftenreihe der Akademie Friesach 1), 157–90. Graz, 1996.
- KOSI, MIHA. *Potujoči srednji vek: Cesta, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem*. Zbirka ZRC 20. Ljubljana, 1998.
- . »'Prometna politika' Celjskih grofov«. *Celjski grofje, stara tema - nova spoznanja: Zbornik mednarodnega simpozija, Celje, 27.-29. maj 1998*, 165–80. Celje, 1999.
- . *Promet kot eden temeljev gospodarskega razvoja na Slovenskem v srednjem veku*. Doktorska disertacija (tipkopis). Ljubljana, 2001.
- . »... quae terram nostram et Regnum Hungariae dividit ... (Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku)«. *ZČ* 56 (2002): 43–93.
- KRONES, FRANZ. *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. Graz, 1883.
- KULIŠER, JOSIF. *Splošna gospodarska zgodovina srednjega in novega veka*. 2 zv. Ljubljana, 1959.
- KURZ, FRANZ. *Oesterreich unter Kaiser Friedrich dem Vierten*. 2 zv. Wien, 1812.
- . *Oesterreich unter K. Friedrich dem Schönen*. Linz, 1818.
- . *Österreich unter K. Albrecht dem Zweyten*. 2 zv. Wien, 1835.
- KUŠEJ, RADO. *Cerkveno pravo katoliške in pravoslavne cerkve s posebnim ozirom na razmere v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Učbeniki juridične fakultete v Ljubljani 2. Ljubljana, 1923.
- LACKNER, CHRISTIAN. »Das Finanzwesen der Herzoge von Österreich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts«. *Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich* 63 (1992): 284–300.
- . *Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich: Edition und Textanalyse*. Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 23. Wien, 1996 (uvodna študija, 9–28).
- . »Zur Geschichte der Grafen von Ortenburg in Kärnten und Krain«. *Carinthia I* 181 (1991): 181–200.
- LICHTNAGEL, JOSEF CALASANZ. *Geschichte der Entwicklung des österreichischen Rechnungs- und Controlwesens*. Graz, 1872.
- LONZA, BENEDETTO. *La dedizione di Trieste all'Austria*. Trieste, 1973.
- LUSCHIN VON EBENGREUTH, ARNOLD. *Materialien zur Geschichte des Behördenwesens und der Verwaltung in Steiermark, I. Das Landschreiberamt in Steiermark*. Veröffentlichungen der Historischen Landes-Commission für Steiermark 8. Graz, 1898. (= *BKStGQ* 29 (1898): 194–242).
- MAYER, THEODOR. »Beiträge zur Geschichte der tirolischen Finanzverwaltung im späteren

- Mittelalter«. Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs 16–17 (1919–1920): 110–68.
- MAYER, THERESE - KURT KARPFF. »Zur Herkunft der Grafen von Görz: Genealogische Studie zur Genese einer Dynastie im Südostalpenraum«. *Südostforschungen* 59–60 (2000–2001): 34–98.
- MEICHELBECK, P[] CAROLUS. *Historiae Frisingensis tomus II.: pars prima historica*. Augustae Vindelicorum, 1729.
- MEISNER, HEINRICH OTTO. *Archivalienkunde vom 16. Jahrhundert bis 1918*. Leipzig, 1960.
- MIKLAVČIČ, MAKS. »Premik kranjske meje ob spodnji Krki v 12. stoletju«. V: Razprave I. razreda SAZU V (= *Hauptmannov zbornik*), 131–41. Ljubljana, 1966.
- MLINARIČ, JOŽE. *Kartuzija Bistra*. Ljubljana, 2001.
- . *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki, 1987.
- . *Kostanjeviško gospostvo po urbarju iz leta 1625*. Ljubljana, 1970.
- . *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto, 1995.
- MORO, GOTBERT. »Der kärntnische Besitz des Hochstiftes Freising«. *Carinthia I* 123 (1933): 74–92.
- MOŠIN, VLADIMIR. »Filigranologija kao pomoćna historijska nauka«. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije* 1. Zagreb, 1954.
- OBERSTEINER, JAKOB. *Die Bischöfe von Gurk 1072–1822*. Aus *Forschung und Kunst* 5. Klagenfurt, 1969.
- OROŽEN, IGNAZ. Das Bistum und die Diözese Lavant
- II/1. *Das Benediktiner-Stift Oberburg*. Marburg, 1876.
 - II/2. *Das Dekanat Oberburg*. Marburg, 1877.
 - IV/2 *Das Dekanat Tüffer*. Graz, 1881.
 - VI. *Dekanat Drachenburg*. Marburg, 1887.
 - VII. *Das Dekanat Rohitsch*. Marburg, 1889.
 - VIII. *Das Dekanat Neukirchen*. Marburg, 1893.
- OROŽEN, JANKO. *Zgodovina Celja in okolice I: Od začetka do leta 1848*. Celje, 1971.
- . *Zgodovina Zagorja ob Savi I*. Zagorje ob Savi, 1980.
- OTOREPEC, BOŽO. »Praunsperger«. *Enciklopedija Slovenije* 9, 222. Ljubljana, 1995.
- . »Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku«. *Kamniški zbornik* 2 (1956): 67–100.
- . *Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem*. Ljubljana, 1988.
- . »Ob 500-letnici mesta Višnja Gora«. *Zbornik občine Grosuplje* 10 (1978): 277–94.
- PATZE, HANS. »Neue Typen des Geschäftsschriftgutes im 14. Jahrhundert«. *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert* 1. Vorträge und Forschungen 13, 9–64. Sigmaringen, ²1986.
- PENDORF, BALDUIN. *Geschichte der Buchhaltung in Deutschland*. Leipzig, 1913.
- PICHLER, FRIEDRICH. *Die mittelalterigen und neuen Münzen und Medaillen der Steiermark*, Repertorium der steierischen Münzkunde. 3 zv. Graetz, 1875.
- PIRCHEGGER, HANS. *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark*. AVGT 49. Klagenfurt, 1956.
- . *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. Buchreihe der Südostdeutschen historischen Kommission 10. München, 1962.
- PIRKOVIČ, JELKA. »Vloga novomeškega Kapitulja v urbanistični zasnovi Novega mesta«. *Kronika* 44 (1996): 1–7.
- POSCH, FRITZ. »Die Verkaufrechungen auf den landesfürstlichen Pfandherrschaften Kärntens im 16. Jahrhundert«. *Carinthia I* 147 (1957): 465–87.
- PRIBRAM, ALFRED FRANCIS - RUDOLF GEYER - FRANZ KORAN. *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich* 1. Veröffentlichungen des internationalen wissenschaftlichen Komitees für die Geschichte der Preise und Löhne I. Wien, 1938.
- PROBSZT, GÜNTHER. *Österreichische Münz- und Geldgeschichte von Anfängen bis 1918*. Wien – Köln – Graz, 1973.
- PUZA, R[] J. »Zehnt«. V: *Lexikon des Mittelalters* 9. München, 1998.
- RICHTER, [FRANZ XAVER JOHANN]. »Beyträge zur Geschichte Laibachs, der Hauptstadt von Krain«. *Newes Archiv für Geschichte, Staatskunde, Literatur und Kunst* 20 (= n. v., 1) (1829): 243–5, 261–2, 318–20, 333–5, 349–51, 365–8, 421–3, 510–2, 542–4, 583–4, 608–11, 615–6, 635–40, 661–4, 682–4, 686–8, 724–8, 741–4, 766–8, 799–800. (Ponatis pod naslovom: »Geschichte der

- Stadt Laibach von der ältesten Zeiten bis zur Gründung des Laibacher Bistums in J. 1461«. *Archiv für die Landesgeschichte des Herzogtums Krain* 2-3 (1854): 141-289.
- RICHTER, JAKOB. »O inkorporacijah«. *ČZN*, n. v., 7 (1971): 76-82.
- RICKER, MANFRED. »Beiträge zur ältesten Geschichte der Buchhaltung in Deutschland«. V: HARTMUT SCHIELE in MANFRED RICKER *Betriebswirtschaftliche Aufschlüsse aus der Fuggerzeit*. Nürnberger Abhandlungen zu den Wirtschafts und Socialwissenschaften 25, 111-218. Berlin, 1967.
- RUTAR, SIMON. »Završniška gosposčina na Krasu«. *IMK* 5 (1895): 213-28.
- SACCOCCI, ANDREA. »La monetazione dell'Italia nord-orientale nel XII secolo«. *Die Friesacher Münze im Alpen-Adria-Raum*. Grazer grundwissenschaftliche Forschungen 2 (= Schriftenreihe der Akademie Friesach 1), 285-312. Graz, 1996.
- SCHÄFFER, ROLAND. »Die Baumkircherfehde (1469-1471)«. V: *Andreas Baumkircher und seine Zeit: Symposium im Rahmen der 'Schlaininger Gespräche' von 24.-26. September 1982 auf Burg Schlaining*, 151-82. Eisenstadt, 1983.
- SCHALK, KARL. »Quellenbeiträge zur älteren niederösterreichischen Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte«. *Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich*, n. v., 21 (1887): 433-89. (uvodna študija, 433-41).
- SCHMELLER, JOHANN ANDREAS. *Bayerisches Wörterbuch*. 2 zv. München, ²1872-1877.
- SCHMUTZ, CARL. *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark*. 4 zv. Gratz, 1822-1823.
- SIMONITI, PRIMOŽ. *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja*. Ljubljana, 1979.
- SPUFFOROD, PETER. *Handbook of Medieval Exchange*. London, 1986.
- STEGENŠEK, AVG[UŠTIN]. »O najstarejši zgodovini gornjegrajskega okraja«. *ČZN*, 7 (1910): 1-33.
- STOLZ, OTTO. »Der geschichtliche Inhalt der Rechnungsbücher der Tiroler Landesfürsten von 1288-1350«. *Schlern-Schriften* 175. Innsbruck, 1957.
- STRAND, ALFRED A[.]. »Woher stammte Bischof Ulrich III. Sonnenberger von Gurk?«. *Carinthia I* 156 (1966): 634-79.
- SYKORA, GUSTAV. *Systeme, Methoden und Formen der Buchhaltung von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*. Wien, 1952.
- ŠTIH, PETER. »Dežela Grofija v Marki in Metliki«. *Vilfanov zbornik: Pravo - zgodovina - narod*, 123-45. Ljubljana, 1999.
- . »Goriški grofje in geneza pazinske grofije«. *Acta Histriae* 3, 55-70. Koper, 1994.
- . »Goriški grofje in oblikovanje pokrajine ob Soči in na Krasu v deželo«. *ZČ* 41 (1987): 41-7.
- . *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana, 1994.
- . »K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri«. *ZČ* 45 (1991): 549-57.
- . *Srednjeveške goriške študije: Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov*. Nova Gorica, 2002.
- . *'Villa quae Sclavorum lingua vocatur Gorizia': Študija o dveh listinah cesarja Otona III. iz leta 1001 za oglejskega patriarha Johanna in furlanskega grofa Werihena (DD. O. III. 402 in 412)*. Nova Gorica, 1999.
- . »Vloga ministerialov pri izoblikovanju in upravljanju dominija goriških grofov«. *Srednjeveške goriške študije: Prispevki za zgodovino Gorice, Goriške in goriških grofov*, 146-58. Nova Gorica, 2002.
- ŠUMRADA, JANEZ. »K poznavanju žitnih mer nekaterih mest in trgov na Kranjskem v prvi polovici 16. stoletja«. *Kronika* 30 (1982): 203-5.
- . »O popravilu bovške ceste na prelomu iz 14. v 15. stoletje«. *ZČ* 41 (1987): 313-19.
- . »Podložniško prebivalstvo komornega gospostva Pazin v tridesetih letih 16. stoletja«. *VHARiP* 26 (1983): 81-101.
- . »Šteberški in njihova posest v srednjem veku«. V: *Notranjski listi* III, 47-60. Cerknica, 1986.
- THOMA, GERTRUD. »Räumliche Mobilität als Folge von mittelalterlichem Streubesitz: Die Beziehungen des Bistums Freising zu seinen alpinen Besitzungen«. V: *Räumliche Mobilität und Grenzen*, Geschichte der Alpen 1998/3, 145-56. Zürich, 1998.
- TRAVNER, VLAD[IMIR]. *Kuga na Slovenskem*. Ljubljana, 1934.

DODATKI

- TROTTER, KAMILLO. *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*. Schlern-Schriften 105. Innsbruck, 1954.
- VALENCIČ, VLADO. *Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne*. Razprave I. razreda SAZU X/4. Ljubljana, 1976-1977.
- VILFAN, SERGIJ. »Die Kärntner und Krainer städtischen Getreidemaße am Beginn der Neuzeit«. *Acta metrologiae historicae* 3, 268-77. St. Katharinen, 1992.
- . »Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege aus der Sicht der Ranzionierungen, der Steuern und der Preisbewegung.« *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege: Die Vorträge des 1. Internationalen Grazer Symposions zur Wirtschafts- und Socialgeschichte Südosteuropas (5. bis 10. Oktober 1970)*. Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Socialgeschichte 1, 177-99. Graz, 1971.
- . »Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju«. V: *Družbena razmerja in gibanja. Zgodovina agrarnih panog* 2. GDZS, 279-353. Ljubljana, 1980.
- . »Lage und Struktur der freisingischen Herrschaften in Krain«. *Hochstift Freising: Beiträge zur Besitzgeschichte*, 351-65. München, 1990.
- . »Mestne računke knjige kot zgodovinski vir«. V: *Zbornik ob devetdesetletnici arhiva (= Zgodovinski arhiv Ljubljana: Gradivo in razprave* 8), 14-36. Ljubljana, 1988.
- . »Novomeški mestni privilegij iz leta 1365«. *Novo mesto 1365-1965: Prispevki za zgodovino mesta*, 88-110. Novo mesto, 1969.
- . *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana, 1961.
- . »Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.-19. stoletje)«. *ZČ* 8 (1954): 27-86.
- . »Soseske in druge podeželske skupnosti«. V: *GDZS. Zgodovina agrarnih panog 2. Družbena razmerja in gibanja*, 9-74. Ljubljana, 1980.
- . »Temelji in razvoj denarnih sistemov v slovenskih deželah do 17. stoletja«. *ZČ* 40 (1986): 397-412.
- . »Zemljiška gospostva«. V: *GDZS. Zgodovina agrarnih panog 2. Družbena razmerja in gibanja*, 75-239. Ljubljana, 1980.
- . »Zgodovina Ljubljane do začetka 16. stoletja«. *Zgodovina Ljubljane: Prispevki za monografijo*, 75-95. Ljubljana, 1984.
- . »Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani«. *ZČ* 6-7 (1952-1953): 417-42.
- . »Zgodovinske slike iz Brkinov«. *Kronika* 1 (1953): 120-30.
- VILFAN, SERGIJ - BOŽO OTOREPEC - VLADO VALENCIČ. *Ljubljanski trgovski knjigi iz prve polovice 16. stoletja*. Viri za zgodovino Slovencev 8. Ljubljana, 1986 (uvodna in zaključna študija, 15-41, 159-207).
- VODOPIVEC, JEDERT. »Razvoj struktur v srednjeveških rokopisnih vezavah«. *Arhivi* XXII (1999): 84-94.
- . *Vezave srednjeveških rokopisov: strukturne prvine in njihov razvoj*. Ljubljana, 2000.
- VRHOVEC, IVAN. *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana, 1891.
- WEBERNIG, EVELYNE. *Landhauptmanschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit*. Das Kärntner Landesarchiv 10. Klagenfurt, 1983.
- WEIBELS, FRANZ. *Die Großgrundherrschaft Xanten im Mittelalter: Studien und Quellen zur Verwaltung eines mittelalterlichen Stifts am unteren Niederrhein*. Niederrheinische Landeskunde: Schriften zur Natur und Geschichte des Niederrheins 3. Neustadt an der Aisch, 1959.
- WERUNSKY, EMIL. *Österreichische Reich- und Rechtsgeschichte: Ein Lehr- und Handbuch*. Wien, 1894-1939.
- WIESFLECKER, ANGELIKA. *Die 'oberösterreichischen' Kammerraitbücher zu Innsbruck 1493-1519: Ein Beitrag zur Wirtschafts-, Finanz- und Kulturgeschichte der oberösterreichischen Ländergruppe*. Dissertationen der Karl-Franzens-Universität. Graz, 1987.
- WIESFLECKER, HERMANN. »Die politische Entwicklung der Grafschaft Görz und ihr Erbfall an Österreich«. *MIÖG* 56 (1948): 329-84.
- WIESSNER, HERMANN. *Gurker Urbare 1285-1502*. Österreichische Urbare 3. Urbare geistlicher

- Grundherrschaften 3. Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens 1. Wien, 1951 (uvodna študija, XIX–CXXVII).
- . »Stadt im Grenzland. Ausschnitte aus der Geschichte der Stadt Bleiburg«. *Carinthia I* 150 (1960): 865–78.
- WUTTE, MARTIN. »Aus Bleiburgs Geschichte. Zum 700jährigen Jubiläum des Ortes«. *Carinthia I* 118 (1928): 81–90.
- . »Die Erwerbung der Görzer Besitzungen durch das Haus Habsburg«. *MIÖG* 38 (1920): 282–311.
- ZAHN, J[OSEPH]. »Archivalische Untersuchungen in Friaul 2«. *BKS:GQ* 9 (1872): 83–118.
- . »Reisebericht über steiermärkische Geschichtsmaterialien in kärntnerischen Archiven«. *BKS:GQ* 3 (1866): 18–49.
- ZAHNBRECHER, FRANZ XAVER. »Die Kolonisationstätigkeit des Hochstifts Freising in den Ostalpenländern«. *Beiträge zur Geschichte, Topographie und Statistik des Erzbistums München und Freising* 10 (= n. v., 4) (1907): 56–139.
- ZIEGLER, WALTER. *Studien zum Staatshaushalt Bayerns in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts: Die regulären Kammereinkünfte des Herzogtums Niederbayern 1450–1500*. München, 1981.
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, LILIJANA. *Duhovniki kranjskega dela ljubljanske škofije do tridentinskega koncila*. AES 22. Ljubljana, 2000.
- ŽNIDARŠIČ, LILIJANA. »Materialni položaj duhovnikov kranjskega dela ljubljanske škofije od konca 15. do srede 16. stoletja«. *Vilfanov zbornik. Pravo – zgodovina – narod*, 245–55. Ljubljana, 1999.
- ŽONTAR, JOSIP. »Banke in bankirji v mestih srednjeveške Slovenije«. *GMS* 13 (1932): 21–35.
- . »Kastavščina in njeni statuti do konca 16. stoletja«. *Zbornik znanstvenih razprav juridične fakultete* 21, 153–219. Ljubljana, 1945–1946.
- . »Kranjski deželni vicedom«. V: *Razprave I. razreda SAZU V (= Hauptmannov zbornik)*, 277–315. Ljubljana, 1966.
- . »Ločan Volbenk Schwarz«. *Loški razgledi* 4 (1957): 25–33.
- . »Najstarejša sodna knjiga mesta Kranja (1517–1520)«. Ponatis iz *Zbornika znanstvenih razprav juridične fakultete v Ljubljani XVIII*. Ljubljana, 1942.
- . »Villach und der Südosten: Zur Geschichte der wirtschaftlichen und verwandtschaftlichen Beziehungen Villachs und seiner Bewohner zu Krain, dem Küstenlande und Kroatien bis zum Ende des 16. Jahrhunderts«. V: *900 Jahre Villach: Neue Beiträge zur Stadtgeschichte*, 459–522. Villach, 1960.
- . *Zgodovina mesta Kranja*. Ljubljana, 1939.
- ŽVANUT, MAJA. »Pisni viri za materialno kulturo v obdobju gotike na Slovenskem«. *Gotika v Sloveniji. Svet predmetov*, 121–135. Ljubljana, 1995.

SEZNAM TABEL

1. Primerjava žitnih cen kranjskih deželno knežjih uradov Goričane, Ig in Gamberk v letih 1437–1438	61
2. Osnovne enote prostorninskih žitnih mer	80
3. Pojavljanje različnih tipov pfenigov v listinah v letih 1320–1360	86
4. Pojavljanje različnih tipov pfenigov v računski dokumentaciji v letih 1395–1500	88
5. Tečaj dukatov po poslovni knjigi ljubljanskega kapitlja iz let 1494–1500	91
6. Tečaj dukatov v obračunih krške škofije iz let 1425–1472	92
7. Tečaj dukatov v različnih krajih	93
8. Vrednost dukata v srebru na podlagi razmerja med vsebnostjo srebra v kovancih in tečajem dukata	95
9. Prodaja rži in ovsu v loškem gospostvu 1397–1399	101
10. Mezde delavcev v gradbeništvu 1437–1495	108
11. Posest Ljubljanskega vicedomskega urada	127
12. Posest urada deželskega gospostva Goričane 1438	128
13. Posest gospostva Ig 1437–1438	129
14. Posest urada deželskega sodišča Kamnik ok. 1420	130
15. Posest urbarialnega urada Kamnik Stari grad ok. 1438	130
16. Posest gospostva Gamberk 1433	131
17. Posest gospostva Višnja Gora 1460	133
18. Posest gospostva Kostanjevica 1438	135
19. Posest gospostva Štatenberk 1438	136
20. Obseg posesti in donos deželno knežjih uradov Svibno, Kranj, Postojna in Vipava sredi 15. stoletja	137
21. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v gospostvih in uradih kranjske deželno knežje posesti 1437–1438	146
22. Posest gospostva Pliberk 1524	153
23. Posest gospostva Gorica 1398	160
24. Posest gospostva Rihemberk 1485	162
25. Posest urada Spodnji Kras 1502	163
26. Posest gospostva Švarcenek 1343–1400	166
27. Posest gospostva Planina v 14. stoletju	168
28. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v uradih goriške deželno knežje posesti 1398	172
29. Rast freisinškega loškega gospostva ok. 1160–1501	179
30. Posest gospostva Škofja Loka v 15. stoletju	179
31. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v uradih (župah) freisinškega loškega gospostva ob koncu 15. stoletja	183

DODATKI

32. Izdatki za gradnjo škofjeloškega mestnega obzidja 1397-1401	186
33. Posest freisinškega klevevskega gospostva 1395-1399	191
34. Posest krške škofije v Marki v prvi polovici 15. stoletja	201
35. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v gospostvih krške posesti v Marki 1424-1452	204
36. Primerjava rent za gospostva Bizeljsko, Pilštanj in Podčetrtek med leti 1404 in 1425	205
37. Posestne pridobitve gornjegrajskega samostana, dokumentirane v listinah 1140-1426	214
38. Posest gospostva Gornji Grad v 15. stoletju (uradi)	215
39. Povprečni prihodek na gospodarsko enoto v uradih gornjegrajskega gospostva 1490-1500	219
40. Posest gospostva ljubljanskega stolnega kapitlja v 15. stoletju (župnije)	226
41. Povprečni donos na enoto desetinske posesti v župnijah, inkorporiranih ljubljskemu stolnemu kapitlju 1499	228
42. Deleži posameznih gospodarskih (pridobitnih) dejavnosti v strukturi prihodka gospostev oz. posestnih kompleksov	235
43. Deleži posameznih režijskih dejavnosti v strukturi izdatkov gospostev oz. posestnih kompleksov	240
44. Deleži naravnih izdatkov in prodaje pridelka po posameznih gospostvih oz. posestnih kompleksih	241
45. Osnovne strukturne značilnosti uradov in gospostev	259
46. Količnik rentabilnosti posameznih posestnih kompleksov	259
47. Ocena prihodkov habsburških dednih dežel 1437-1438	261
48. Osnovne strukturne značilnosti spodnjebavarskih regionalnih uradov (Rentmeisterämter) v 2. polovici 15. stoletja	262
49. Notranja struktura regionalnega urada (RMA) Landshut v 2. polovici 15. stoletja ..	263
50. Vsebnost srebra v kovancih, njihova medsebojna razmerja in razmerja z dukatom 1218-1500	267
51. Cene žit na Kranjskem, Goriškem in v Marki 1396-1500	268
52. Primerjava nekaterih cen in plač v 15. stoletju	269
53. Gibanje indeksov cen za desetletna obdobja v Škofji Loki in na krških posestih v Marki 1390-1500	269
54. Prihodki in izdatki kranjskih deželnoknežjih uradov 1437-1438	270
55. Prihodki in izdatki freisinškega loškega gospostva 1396-1500	270
56. Prihodki in izdatki krške škofijske posesti v Marki 1424-1471	271
57. Prihodki in izdatki freisinškega klevevskega gospostva 1395-1486	271
58. Prihodki in izdatki koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1392-1423	272
59. Prihodki in izdatki goriških deželnoknežjih uradov 1397	272
60. Urbarialni prihodki freisinškega loškega gospostva	272
61. Prihodki, izdatki in dobiček posameznih krških gospostev v Marki 1424-1471	273
62. Prihodki in izdatki gornjegrajskega gospostva ljubljanske škofije 1426-1500	273
63. Žitna renta in žitne cene gornjegrajskega gospostva ljubljanske škofije 1426-1500 ..	273
64. Donos in dobiček gornjegrajskega gospostva ljubljanske škofije 1247-1500	274
65. Prihodki in izdatki gospostva ljubljanskega stolnega kapitlja 1499	274
66. Letni prihodki in izdatki klevevskega, gamberskega, gornjegrajskega in ljubljanskega kapiteljskega gospostva 1395-1500	274
67. Letni prihodki in izdatki krških posesti v Marki 1424-1471	275
68. Letni prihodki in izdatki freisinškega gospostva Škofja Loka 1396-1500	276

SEZNAM GRAFIKONOV

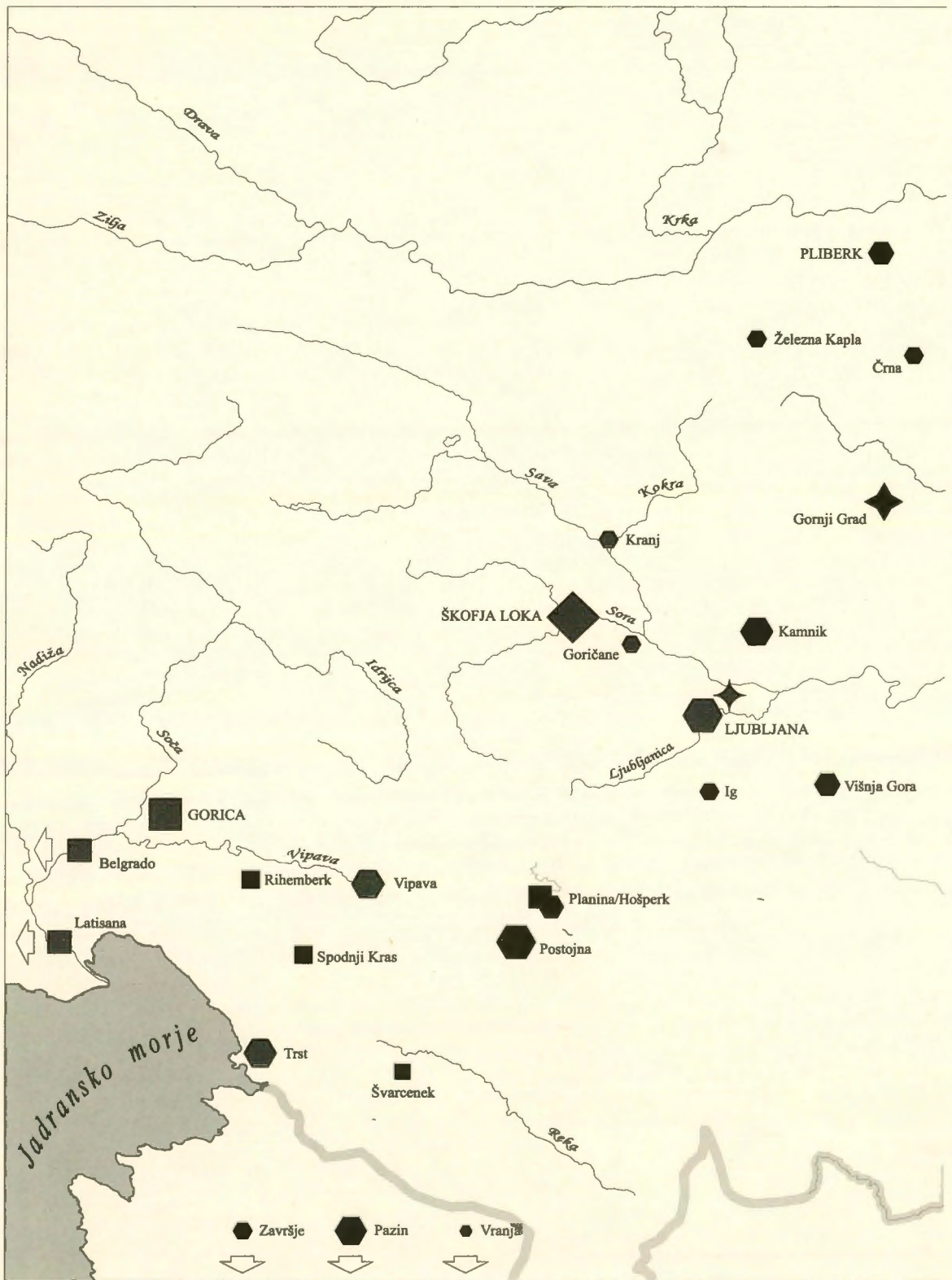
1. Gibanje tečaja dukatov v 15. stoletju	94
2. Vsebnost srebra v oglejskih in dunajskih pfenigih 1218–1420	95
3. Delež dukata, ki so ga predstavljali beneški soldi in dunajski pfenigi 1425–1450	96
4. Delež dukata, ki so ga predstavljali beneški soldi in kranjski črni pfenigi 1477–1500	97
5. Razmerje med dejansko vrednostjo oglejskega in dunajskega pfeniga 1218–1450	97
6. Razmerje med dejansko vrednostjo beneškega solda in belega oz. črnega pfeniga 1475–1500	98
7. Gibanje cen ovsa (za hektoliter) 1395–1500	103
8. Gibanje cen rži (za hektoliter) 1395–1500	103
9. Gibanje cen pšenice (za hektoliter) 1395–1500	103
10. Primerjava cen nekaterih dobrin 1430–1440	106
11. Primerjava nekaterih letnih plač v drugi četrtini 15. stoletja	109
12. Gibanje indeksov cen za desetletna obdobja – Škofja Loka 1395–1500	110
13. Gibanje indeksov cen za desetletna obdobja – Krška posest v Marki 1420–1479	110
14. Struktura gospodarskega potenciala kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438	144
15. Struktura prihodka kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438	144
16. Deleži posameznih gospostev glede na prihodke kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438	144
17. Vrste izdatkov kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438	148
18. Struktura izdatkov kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438	148
19. Deleži posameznih gospostev glede na izdatke kranjske deželnoknežje posesti 1437–1438	148
20. Dobiček posameznih deželnoknežjih uradov na Kranjskem in v Istri 1438	150
21. Struktura gospodarskega potenciala koroškega deželnoknežjega gospodstva Pliberk 1392–1423	155
22. Delež prihodkov posameznih uradov koroškega deželnoknežjega gospodstva Pliberk 1392–1423	155
23. Struktura prihodka koroškega deželnoknežjega gospodstva Pliberk 1392–1423	155
24. Vrste izdatkov koroškega deželnoknežjega gospodstva Pliberk 1392–1423	156
25. Delež izdatkov posameznih uradov koroškega deželnoknežjega gospodstva Pliberk 1392–1423	156
26. Struktura gospodarskega potenciala goriške deželnoknežje posesti 1397	173
27. Struktura prihodka goriške deželnoknežje posesti 1397	173
28. Deleži posameznih gospostev glede na prihodke goriške deželnoknežje posesti 1397	173

DODATKI

29. Razmerje med denarnimi in naturalnimi prihodkih po posameznih uradih goriške deželnoknežje posesti 1397	174
30. Vrste izdatkov goriške deželnoknežje posesti 1397	176
31. Struktura izdatkov goriške deželnoknežje posesti 1397	176
32. Deleži posameznih gospostev glede na izdatke goriške deželnoknežje posesti 1397	176
33. Struktura gospodarskega potenciala freisinškega loškega gospostva 1396-1500	182
34. Delež urbarialnih prihodkov posameznih delov freisinškega loškega gospostva ob koncu 15. stoletja	182
35. Struktura prihodka freisinškega loškega gospostva 1396-1500	182
36. Vrste izdatkov freisinškega loškega gospostva 1396-1500	185
37. Struktura izdatkov freisinškega loškega gospostva 1396-1500	185
38. Struktura gospodarskega potenciala freisinške klevevske posesti 1395-1486	194
39. Struktura prihodka freisinške klevevske posesti 1395-1486	194
40. Vrste izdatkov freisinške klevevske posesti 1395-1486	195
41. Struktura izdatkov freisinške klevevske posesti 1395-1486	195
42. Struktura gospodarskega potenciala krške škofijske posesti v Marki 1424-1471	203
43. Delež prihodkov posameznih gospostev krške škofijske posesti v Marki 1424-1471	203
44. Struktura prihodkov krške škofijske posesti v Marki 1424-1471	203
45. Vrste izdatkov krške škofijske posesti v Marki 1424-1471	207
46. Delež izdatkov posameznih gospostev krške škofijske posesti v Marki 1424-1471 ..	207
47. Struktura izdatkov krške škofijske posesti v Marki 1424-1471	207
48. Dobiček posameznih gospostev krške škofijske posesti v Marki 1424-1471	208
49. Donos gornjegrajskega gospostva 1247-1493	213
50. Struktura gospodarskega potenciala gornjegrajskega gospostva 1490-1500	218
51. Struktura prihodka gornjegrajskega gospostva 1426-1500	218
52. Primerjava količine in denarne protivrednosti žitne rente gornjegrajskega gospostva 1426-1522	220
53. Nominalne cene žit za schaff (25 l) na Gornjegrajskem 1426-1522	220
54. Vrste izdatkov gornjegrajskega gospostva ob koncu 15. stoletja	221
55. Struktura izdatkov gornjegrajskega gospostva ob koncu 15. stoletja	221
56. Nihanje dobička gornjegrajskega gospostva v letih 1493-1500	222
57. Struktura gospodarskega potenciala gospostva ljubljanskega stolnega kapitlja 1499	228
58. Struktura prihodka župnij ljubljanskega stolnega kapitlja 1499	228
59. Vrste izdatkov gospostva ljubljanskega stolnega kapitlja 1499	229
60. Primerjava sumarnih prihodkov in izdatkov freisinškega gospostva Škofja Loka in krške posesti v Marki v 15. stoletju	247
61. Primerjava denarnih prihodkov in izdatkov freisinškega gospostva Škofja Loka in krške posesti v Marki v 15. stoletju	248
62. Primerjava prihodkov in izdatkov v žitu freisinškega gospostva Škofja Loka in krške posesti v Marki v 15. stoletju	249
63. Prihodki in izdatki v vinu krške posesti v Marki v 15. stoletju	250
64. Prihodki in izdatki freisinškega gospostva Klevevž 1395-1399	251
65. Prihodki in izdatki kranjskega deželnoknežjega urada Gamberk 1436-1447	251
66. Denarni prihodki in izdatki ljubljanskega škofijskega gospostva Gornji Grad 1493-1500	253
67. Prihodki in izdatki gospostva ljubljanskega stolnega kapitlja 1497-1499	253

SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA

1. Dvojno liniranje (na zamik) (BayHStA, HL Freising, št. 518, fol. 12')	39
2. Različne oblike črke »v« (BayHStA, HL Freising, št. 69, fol. 36; AS, Vic. a., šk. 101, ex TLA, U 275/1, fol. 19',24,)	40
3. Primer zelo individualne pisave; v detajlih posebnost pisanja črke »w« (AS, Vic. a. šk. 101, ex TLA, U 276/1, fol. 21')	41
4. Osnovni načini krajšanja; lok navzgor, lok navzdol in pentlja navzgor (DAK, HS 122, fol. 122; AS, Vic. a. šk. 101, ex TLA, U 275/1, fol. 18; BayHStA, HL Freising, št. 70, fol. 69)	42
5. Različne kratice in primer kontrakcije s superskriptom (DAK, HS 106, fol. 121'; AS, Vic. a. šk. 101, ex TLA, U 276/1, fol. 4; BayHStA, HL Freising, št. 70, fol. 47')	43
6. Različne oblike pokončnih veznih črt; polkrožni lok na levi, klinasta oblika in hibridna pahljačasta oblika (BayHStA, HL Freising, št. 69, fol. 34'; AS, Vic. a., Šk. 101, ex TLA, U 275/1, fol. 3'; DAK, HS 122, fol 185')	55

SUMMARY

THE ECONOMIC STRUCTURE AND THE OPERATION OF ESTATES IN SLOVENIAN TERRITORIES IN THE LATE MIDDLE AGES

Of all economic-organisational forms, which we find in the Middle Ages in a wider space of which part is the territory of the present-day Slovenia, the estate is certainly the most typically medieval. The form, which at its beginning developed mainly within the frames and needs of the provincial agrarian production, proceeded in the course of time to other spheres as well, which in some places sooner, but above all in the Late Middle Ages lead to typical structurally heterogeneous forms with interlaced agrarian, craft and administrative-profitable activities. The very dealing with those structural segments, their inner relations within the frames of individual estates and comparison of various forms as well between individual units as between extended land property complexes of different landlords, is the primary intention of the present monograph with a fundamental aim of as much as possible reliable quantitative determination of their economic activities.

SOURCES

The research bases firstly on financial documentation of the estates, which is in detail presented and dealt with in the introductory chapter. Regarding content, we divide account books into several types, which present different phases of the bookkeeping process. The far most frequent type of medieval financial documentation that we nowadays find in archives is the annual account, which is far from meaning that medieval estates were predominantly limited to such documenting of their operations. The degree of preservation is a mere consequence of the fact that after a completion of an account, which presented a periodical report on operations, the majority of other documentation that emerged during an account period, became of no practical value. The first degree in the bookkeeping process present mainly chronological registers of incomes and outlays that were used as one of the propositions in elaborating accounts. Rarely do we come across summary several-years accounts, as well scarce are books of debtors, which presented a basis for the recovery of outstanding duties. In some cases, multi-purpose business books that comprised the entire operating of a certain estate, replaced the mentioned documentation. From the viewpoint of the comprehending territory or the level of the accounted administrative unit, we divide financial documentation into central and regional account books and accounts of individual estates. Such division corresponds roughly with the facts of a case but it should be taken more flexibly. Because of different manners of administration and size of identically termed administrative units, the span within the frame of one category can be considerable. In addition, characteristic for the mentioned territory

is that practically no administrative system knew financial documentation on all the three mentioned levels.

The preserved medieval accounts of estates were in their developed form, in the 15th century, roughly composed of an introductory protocol and context. The protocol is usually a chapter separated from the subsequent text by a wider interspace, which contains all important identification elements of the introducing account. In a concise style, usually in one sentence, it quotes the date (time, sometimes place as well) of performing legal act, the name and status of the account applier, the subject of accounting (location and type of accounted administrative unit or in detail quoted items), account period, witnesses or members of account commission. The context is by content composed of four basic parts, in usual order of precedence: remanence, incomes, outlays and balance. In connecting the quoted integrant parts into a whole there were already in the frame of one office numerous variations in form and structure, and even more out of the frame. Differences in the structure of the estates partly influenced that, and mainly the seeking of optimal manners of keeping of accounts in given circumstances. The essence of the context, and at the same time of the account as a whole, is to present incomes on the one side and outlays on the other, and their positive or negative ratio. Three fundamental principles were thus expressed: 1) separating of incomes and outlays, 2) separating entries in money from those in kind, and 3) forming of narrower concluded groups—items. Those fundamental principles merged in different modes. The structure of the context depended on the principle chosen as preferential or on the mode of their combination.

It is of necessity to emphasize that the existing sources do not enable an analysis that would meet the criteria of modern statistical method. Rare, frequently interrupted series of accounts are at the most convenient for some sort of quantitative-qualitative research where the missing data are replaced by conclusions on the basis of the nearest—by time—preserved material, for calculating various averages and similar. Every such step diminishes the accuracy of gained results, which should be with full measure of awareness taken into consideration with final ascertainment, for which it is in advance obvious that they can offer a skeleton image only.

THE BASIC FOUNDATIONS FOR THE QUANTIFICATION OF OPERATION

Of key importance for dealing with the managing of land estates is correctness and compatibility of used numerical data, which is in dealing with medieval financial documentation everything but an easily reachable aim. The latter would be in this case impossible to approach without a thorough research of measure systems, monetary matters, prices, wages and bookkeeping practice.

Measures. In the time when almost the entire world is using a unified system of measure units, it is practically impossible to imagine the confusion that in the past ruled in that sphere. In the Middle Ages, measure units were based on traditional systems, which developed in innumerable varieties and more or less isolated, within the frames of local communities. The regions of those systems frequently covered one another and individual units were proceeding from one system to another, adjusted to them and developed together with them. The result of those processes is the image that we know from sources of mainly 15th century (valid for the territory of the present-day Slovenia, and as well wider), when each estate—in many cases a smaller area or even a settlement—was using a measure system of their own with specific denominations and sizes of units and numerous relations between them. Such a condition is most typical, or because of the nature of pre-

served sources (land registers, account books), most exposed with measures of capacity that were in use for delivery or sale of cereals and wine, two produces most important for the operating of land estates of that time.

The chapter on cereal measures (because of insufficient number of adequate data in sources, the dealing with wine measures was not realizable) includes a clarification of systems of dry measures of individual estates (internal relations between individual units) and an attempt of ascertaining their volumes in a unified, metric system, which enables general comparability (*table 1*).

Coinage and Currency. The Slovenian territory was in the Middle Ages a junction of, roughly, two monetary systems—of the Bavarian-Austrian and the Northern Italian. Both had their roots in the Carolingian system of account, and their separated development lead to certain differences. The most important emerged because of different reduction of silver in coins (which is otherwise a general and common process in the Middle Ages). As a result, already in the middle of the 12th century the value of some Northern Italian shilling decreased to the level of some penny of the Austrian space—degradation for a whole unit or 12-times reduction of value!

Consequently, the Northern Italian shilling took over the role of penny in monetary circulation in Slovene space—which reflects in the adjustment of the systems of account as well: the mark of schillings (m β) and the pound of schillings (lb β) occurred—and presented here (despite minor differences) a unified currency. Parallel with it there was the penny from Austrian space in circulation on the mentioned territory, which was gradually advancing from the Northeast. In the mid-fourteenth-century Carniola the Aquileian money was prevailing while the Lower Styria at that time offers a much more variegated picture. The Aquileian currency competed equivalently with the provincial, Graz one. That—taking into consideration the brisk trade with the neighbouring provinces (Carniola and Carinthia; there too the money of Aquileia was strongly present) and heavy transit on the relation South-West and Northeast—is not at all surprising. The competition was most distinctive in the border zone from Gornji Grad through Celje, Svibno and Laško to Posotelje, neither was the Aquileian penny rare in Ptuj and in Maribor. In the 15th century, the precinct of balanced circulation moved to Carniola where the Vienna penny replaced the Graz one, and the Venetian shillings were superseding the Aquileian ones. It is a fact that the both denominations were frequently used in Carniola for the same type of coins in which they classified the rather unified money of various Northern Italian coinages. Proven is the rarely used common denomination *welisch schilling* (Italian shilling). In the meantime, the Vienna penny prevailed in Lower Styria and we can trace the Venetian money only in the Gornji Grad border zone.

The so-called fixed exchange rates are characteristic for the mentioned period. The ratio between the Northern Italian shilling and the Vienna penny was through the entire 14th and the first half of the 15th centuries 3:2, and grew after the destructible Vienna monetary crisis at the end of the 50ies to 2:1. That actually meant that one of the currencies has been overvaluated all the time (*graphs 5, 6*): in the first half of the 14th century the Vienna, and later the Northern Italian penny. In the last quarter of the 15th century the value of the Vienna penny was constantly lower than the officially recognized ratio; actually approximately 2,5:1; consequently a special Carniolian currency was later formed, the so-called black penny, which softened the differences.

Prices and Wages. A logical continuation of the preceding two chapters is a survey of prices and wages as it directly uses their findings (comparison would not be possible without them). The study is partly conceived in such a manner that it offers insight into prices and wages relations and movements in the mentioned period. On the other hand,

such a study is needed for practical reasons; on the basis of prices of natural produces of estates it was necessary to define their monetary countervalue, which was indispensable for the quantification of business.

Only prices of provisions and of some trade products can be traced on the basis of the treated sources. Among those, a special chapter present the prices of cereals for which specific characteristics were valid. Those are among the observed the only that actually demonstrate some dynamics (*graphs 7-9*). We can observe cyclic movements that repeat every few years, while it is because of scarce data difficult to define long-term trends. It is as well impossible to perceive seasonal oscillations characteristic for cereal prices because we are dealing with taxed (fixed) prices, which supposedly based on annual averages. Contrary to that, a true standstill ruled with other prices. Thus prices of different provisions and of craft products remained mostly unchanged for decades; at certain points slight corrections were made and after those the prices again remained unchanged for a long period. Similar was the situation with wages (again with a remark that an appropriate condensation of data is available for only some manual trades).

The bookkeeping practice of estates distinguished a great deal from the one we find with mercantile enterprises of the same period and that is dealt with in the majority of works on development of bookkeeping. The business of the manager of a territorial office comprised on the one side the production (mainly agricultural and stockbreeding), the selling of goods and maintenance of infrastructure, and on the other, collecting various fees and carrying out financial transactions by order of their landlords. He thus administrated with a more or less complex economic plant, which demanded a different approach to documenting business. The entire financial sphere was condensed around the estates' chest, to which the granary was attached if the estate comprised landed property as well. Medieval public authorities were quite content with financial documentation on the level of "cash bookkeeping", which with mercantile enterprises with expanded structure presented only one segment of the entire keeping of business books. At the same time, such cash bookkeeping based exclusively on single entry system and as such did not enable insight into the state of individual parts of capital, profit, loss etc. The account books more than the enumerated indicate a need for argumentation that is, proving correctness of management.

In regard of the structure of accountancy documentation in archives, we could at first glance easily conclude that the bookkeeping of public administration in the Middle Ages was reduced to periodical (one- or several-years) accounts. Yet it is evident that the officials lead regularly various registers on their administration of which first examples we know from as late as the end of the 15th century. The preserved registers indicate to the existence of various accountancy systems, which obviously developed rather autonomously within the frames of individual offices; yet their common grounds do not deny the existence of some by time and space conditioned steady accountancy practice.

ANALYTICAL PART—STATIC AND DYNAMIC PRESENTATION OF OPERATING

The analytical part of the research comprises seven property complexes of different extents, treated by a unified research model, composed of five components: 1) **territorial property development** (where of key importance is the presentation of the extent of an estate in given time), 2) **system of administration of property** (describes the administrative apparatus, competences of individual officials, degree of centralisation and similar), 3) **range and sources of incomes** (where yield, structure of income in regard of individual

parts of the estate and of individual activities are presented), 4) **extent and types of outlays** (showing characteristics of consumption), 5) **amount, share and realisation of profit**. Such an approach enables above all a static presentation of managing of estates or a survey of operation in certain time (for one account year) while the dynamic of business can be shown on only some cases. That is, for the Freising estate Škofja Loka and for the Gurk diocesan estate in the Marka (parts of Lower Stiria and lower Carniola) for long-term (for 100 and 50 years respectively, with interruptions—actually 25 or 30 "pure" years), and for the Freising estate Klevevž, the Ljubljana diocesan estate Gornji Grad, the estate of the Ljubljana chapter and for the Carniolian provincial princely estate Gamberk for short-term (periods from 3 to 10 years). In operating of the treated estates (*graphs 60-63*) more or less intense oscillations in short intervals of time are noticed as well as with incomes as with outlays, which in the long-term level (as we can judge from the collected material) into slight growth or fall. We can observe in documented cases the alteration of intervals of relative stability and distinctive instability, but their lengths are different, and there is resolutely not enough data for assessment of any possible model. The oscillation of incomes and outlays of a certain estate is in short-term usually not in accordance (although that is not excluded), but in long-term the both categories in the treated cases demonstrate exceptional reconciliation, which again is not necessarily a common characteristic.

Factors that influenced on changes of incomes and outlays of individual estates are variegated. Among important are colonisation and its reverse process—desolation (or any expanding or reducing of estates), fall of value of money, oscillation of prices of natural goods, extensive construction projects, war ravage and natural disasters. A somewhat smaller significance is attributed to various changes on the market, payment indiscipline, variable incomes and outlays, and similar. We can attribute permanent effects to only two of the mentioned factors: to expansion of estates, mainly because of colonisation (less with various purchases and repurchases), and to dropping of money value. In the treated period, or better, in intervals the preserved series of the treated sources cover, no external factors with a broader range of influence can be perceived, which would more or less evenly reflect in the operating of all (or at least a group of) estates. All documented commotions were limited in time and space, for example: a several years lasting war affected individual micro regions with a delay, the rises and falls of annual averages of cereal prices were not harmonized in term of time on the entire territory of the country, etc. Scattered or extended estate complexes usually alleviated such effects. Beside that, estates with different structures of economic potential responded differently to individual influences; thus, any generalization would be unsuitable.

THE DEFINITION AND EVALUATION OF ECONOMIC ACTIVITY

From the viewpoint of economic history, the estate presents above all an organizational unit of which activity is composed of a wide variety of categories we can divide in two groups: mainly production activities that assured the property owner income belong in the first one, and in the second organisational activities, which enabled undisturbed economic process and protected the rights and interests of the proprietor. It is roughly valid that the driving force of economic activities of the first group was mainly peasantry that was independent in organizing own production (not exclusively agricultural!) but with rather extensive obligations to the proprietor. Employees of the landlord were carrying out activities of the second group. Their status was in the treated time nearly exclusively official, which means they were receiving payment, which was in only a small extent

compensated by imparting annuities bound to individual plots of ground. The only source that allows systematic dealing with the entire spectre of economic activities of estates is their accounts. Namely, the image of an economic plant reflects in its entire ramification through the prism of financial control. The registers of incomes offer a detailed insight into production and other profitable activities while the registers of outlays enlighten the organizational side of agency.

Sources of incomes. It is generally valid that agrarian production presented the far most profitable source of incomes of estates. In the frame of the treated estates and estate complexes, its share was between approximately 52% and 94% of annual incomes. In accordance with expectations, its role was of most importance with estates that did not have (at least superior) provincial judiciary, transitory paths did not cross their territory or their proprietors were not entitled to taxing their subjects. It is very difficult to comprise the share of craft with the existing sources as regular land register incomes are usually quoted summarily. In very few cases, we can define individual crafts (for example for the Škofja Loka estate incomes from taverns and baths). To our estimation the share of craft did not exceed 5% in any case. The judicature in its narrower sense brought the estates similar percentage while the toll, which was usually linked to it, brought the provincial princes considerable incomes (between 12% and 18% of incomes).

In regard of the prevailing share of incomes of agrarian production, the question about the ratio between shares of estate incomes in money and in kind is quite appropriate, although it is not as plain as it might seem at first sight. The state in individual estates or property complexes at the end of the 14th and 15th centuries is a result of various factors of which effects and mutual influences differentiated from case to case. In general, we can observe from the 13th century on gradual growth of rents in money as well as on the account of giving away natural goods as on labour obligations, but because of different needs of the estates with a rather irregular intensity. That trend lasted until the middle of the 15th century, somewhere longer but the leaping inflation in the sixties ultimately dealt with it (at least on the territory with predominantly Vienna money in circulation). It considerably reduced the value of rents in money; thus, their share in ratio to the rents in kind dropped automatically. In general we can claim that with estates in property of the Church the percentage of money incomes in the agrarian sector was somewhat smaller than with those in the hands of provincial princes, and that the remoteness of individual estates from the residential and administrative centre of the landlord had a considerable role; at least with those estate units, which were producing a relatively high surplus.

The interlacing of money and natural goods in payment transactions lead to seeking optimal ways of directing and use of profit. At the beginning the estates tried to satisfy the emerging need for money by adjusting the form of rents, but merely allowing of payment of natural goods in money, which stimulated the subjects to selling their produce on the market, did not satisfy that need. The managers of the estates themselves had to reach for means with which they balanced or adjusted the ratio between natural and money incomes to their benefit. Two manners were mainly in effect on the territory of the treated estates: the selling off production surpluses or stocks by retail on the nearby markets for local needs, and systematic specialisation of production for the market. The first manner was in use almost everywhere. In most cases, the manager, after the account commission determined and accounted the stock, pledged the necessary amount of money and took over the concern of selling or carried it out by himself. Of this common selling of surpluses, it is rather difficult to ascertain on the basis of existing sources the systematic selling and production for the market. In some cases, we can recognize the difference in

regular selling of larger amounts of the same article to regular buyers, and in more or less regular investments in a certain activity from the side of the estate's administration.

Types of outlays. Under the notion "outlays of an estate", we understand the consumption that occurred in connection with the activity of an estate and that in any way linked to the infrastructure and staff in the frame of an estate. That definition somewhat deviates from the comprehension which we come across in the treated sources. Namely those, run from the financial control aspect, annotate among expenditures all outlays from the estates' cash box (and granary, cellar ...) inclusively with payments, covered by receipts on the name of the landlord, which presented nothing but transfer of profit. In the same sense we must understand, when dealing with the operating of individual estates, the (usually enormous) consumption the landlords created with their numerous retainues during periodical short duration residing at the expense of certain estates.

Except in some specific cases, among outlays of estates, payments to officials or employees were prevailing. Their share in the entire consumption was to a large extent dependent on the concentration of the estate and on organisation of the administration apparatus (partly connected with the former). Estate complexes composed of a larger number of independent estates with their own defence-administration centres were reaching the highest percentage and a comprehensible smaller share were the officials' salaries in extensive serried estates for which a relatively small administrative apparatus, in relation to their extent, was sufficient. The documented part of consumption, above all travelling expenses and accommodation were between 6,5% and 11,5%. The estates intended between 4% and 9,5% of annual outlays for regular maintenance of buildings. Essentially larger was the share of expansive building projects that were for example carried out at the end of the 14th century on the territories of the Freising bishop. In Škofja Loka the share of the item for building in the mentioned period ascended to a third and in Klevevž even to 53%, while it usually amounted to approximately 6% in the both estates. Expenditures for arms and mercenaries are only exceptionally mentioned in a reasonable height (the Gurk estates 6,5%). Similar is valid for endowments to churches (the Carniolian provincial princely estates 2%, the Ljubljana chapter 5%), which in general indicates to minor significance of such expenditures. Yet it is necessary to mention in connection with expenditures for defence that they were expressed nearly exclusively during the time of wars and minor feuds, and frequently presented a considerable share in consumption, for example in the estates of the bishop of Gurk in the years 1467-1471 15%, or 27% in Škofja Loka in 1441.

The ratio between expenditures in money and those in kind with individual estates depended on the one hand on the currency structure of incomes, and largely on the range of sale of acquired goods. With estates, that in one way or another managed to gain sufficient sums of money, the covering of outlays in kind was rather limited. The goods would come into consideration—except for everyday consumption, which is understandable—above all in paying employees who in any case needed produces for nutrition, for supplying statute labourers, freighters and the military with food and forage. In a smaller extent, we find such compensation in paying external artisans and payment of travelling expenses.

CONCLUDING COMPARISON

What narrative power do the results of the analysis have in a broader context? For a comparison of the economic structure of the treated estate units and thus an attempt of a broader, synthetic survey (for the territory of present-day Slovenia), the following criteria

was given consideration: the extent of the estate, its closeness or scatteredness, distance from administrative centre, managing system, yield and profit. The latter is on the one hand dependent on yield; that, however depends on extent of the estate, which is practically impossible to determine. At the best, we can illustrate it with the number of hides that belonged to a certain estate. It is of course somewhat difficult to evaluate urban property in that manner, which mainly does not have any material grounding (it consists above all of toll and judicature—which we can actually understand in the sense of a better use of a given estate). On the other hand, the efficiency of the administrative system, but which again is conditioned with closeness or scatteredness of the estate and its distance from the administrative centre, influences on profit. The first above all influences on branching of the administrative apparatus (in the sense: centralized administration—smaller administrative apparatus—lesser costs), and the second on efficiency of supervision and least but not last on exploitation of profit.

Based on the mentioned criteria ascertainable profitability of individual estate complexes we can demonstrate—simplified—as a relation between yield of an estate, its largeness and share of profit:

$$\frac{\text{estates' yield [m}\beta\text{]}}{\text{size of estate [number of hides]}} \times \text{share of profit [\%]}$$

Yield being defined as common total annual income (not only as yield of the hide decisive for the extent of an estate! It does not demonstrate only some average hide yield), and the share of the profit indicates the degree of utilization of materialized income, but as well investments in infrastructure and economisation of the administrative apparatus. The resulting »profitability quotient« in some way in a condensed form reflects the majority of the treated structural characteristics of estates. The quotient reaches in treated cases a considerable range (from approximately 0,3 to 6), but the estate complexes as wholes are classified into two distinctive groups: the provincial princely estates with a quotient around 2, and the Church estates with a quotient between 0,62 and 0,77 (*table 46*). Such results are to some extent surprising. Not so much the fact that two groups were formed in regard of appurtenance of property to secular or Church princes—which was to some extent expected—but the very difference itself that is at first sight somewhat astonishing, but through a detailed insight actually acceptable. It has proven that 1) the average hide yield is with provincial princely estates as a rule slightly larger than the one with Church estates (presumably because of larger burdening of subjects); 2) the incomes of non-agrarian activity are considerably higher (above all on the account of judicature and toll; the provincial princes were mastering the majority of profitable roads), and 3) the share of profit in relation to the entire income was with provincial princely estates approximately $\frac{3}{4}$ and with Church estates $\frac{1}{2}$ (mainly on the account of smaller current expenses). The result is a roughly three times larger quotient of profitability of provincial princely estates. Similar results can be observed with some estates in wider European space (The Lower Bavarian provincial princely estates and the estate of the collegiate chapter in Xanten (Lower Rhine basin) served—because of unpretentious number of such studies—as comparative models.

Translated by Cvetka Puncer

REGISTER KRAJEVNIH IN OSEBNIH IMEN

A

- Abrecher Friderik**, laški župnik 198
Agneza III. (Andeško-)Meranska, gl. **Andex**
Agris (spodnjekraški urad) 162
Ahac, gl. **Perger**; Višnja Gora
Albert, gl. **Gorica**; Goriško-Tirolski; Vrhnika
Albreht, gl. **Habsburg**
Aleksander III., papež 197
Alpe, Vzhodne 125
Am Hard
 - urad 29
Ana, gl. **Gallenberg**
An der Ekk (mokronoško gospostvo) 200
Anderburg (Šentjur)
 - denar
 - - dukat; tečaj 92
 - grad 111, 200, 202
 - gospostvo oz. urad 29, 75, 76, 81, 107, 197, 198, 201, 202, 204, 206, 208, 246, 259
 - mera (-e) 79, 80
 - - kupljenik 76
 - - modij 76, 77
 - urbar 200
Andex
 - ministeriali 130, 178; gl. **Gall**
 - rodbina (grofje) 84, 125, 129, 130, 132, 178, 190, 213
 - - Agneza III., žena **Friderika II.** (Bojevitega) **Babenberškega** 84
 - - **Bertold I.** 129
Andrej, gl. **Baumkircher**; **Harer**; **Pevma**; **Rauber**
Anglija 261
Aniža, reka
 - dolina 53
Apfaltrer Konrad, gamberški oskrbnik 142, 251
Aquileia, gl. **Oglej**
Aribonci 151
Arnež (Arnfels)
 - **Kristjan** iz, kranjski deželni vicedom 45
Arson
 - **Henrik** z 162
Arteca
 - urad (tudi **Budrio-ArtECA**) 213, 214
Auer Ernest, krški škof, pisar avstrijskega vojvode 45, 200
Aufenstein
 - rodbina 152, 155
 - - **Friderik** 151, 152
 - - **Friderik** (oče) 152
 - - **Konrad**, koroški deželni glavar in maršal 151, 152
Avber 163
Avstrija 84, 89, 96, 140, 143, 262; **Notranja** 89, 128, 134, 136; **Spodnja** 13, 19, 96, 264; **Zgornja** 13, 96
 - dedne dežele, gl. **Habsburg**
 - denar 83, 84, 119
 - - sistem 83
 - državna uprava 44
 - hubni mojster 140; gl. **Ulrik Zink**
 - komornik 143; gl. **Krištof Mörsberg**; **Janez Ungnad**
 - pisar dvorne komore 140; gl. **Bernard Fuxperger**
 - vojvode 12, 45, 53, 84, 100, 138; gl. **Albreht II.** **Habsburški**; **Albreht III. Hab.**; **Albreht VI. Hab.**; **Ernest Železni Hab.**; **Friderik Lepi Hab.**; **Friderik III., Hab.**; **Friderik IV., Hab.**; **Katarina Hab.**; **Leopold III. Hab.**; **Leopold IV. Hab.**; **Oton Hab.**; **Rudolf IV. Hab.**; **Sigmund Hab.**; **Viljem Hab.**

B**Babenberg**

- rodbina 84, 89, 129, 132, 190
- - Friderik II. Bojeviti 84, 190

Babonići 132

Baltazar, gl. Črnomelj; Mindorfer

Bamberg

- škofija 151

Banjšćice, planota 160**Baravalle Robert** 74, 76**Barban** (centralna Istra) 138**Barbana**

- rodbina 160

Bardo, florentinska rodbina bankirjev 169**Baumkircher**

- rodbina
- - Andrej 206

Bavarska 19, 38, 44, 46, 89, 96, 261, 265; Spodnja 13, 261-263; Zgornja 261

- denar 87
- - pfenigi 87
- - sistem 83
- deželni knez 20
- kolonisti 179, 180

Bay den Kirchen (urad Štatenberk) 136**Bela Cerkev** 191**Bela krajina** 132, 135, 260**Bela Peč** (Weißenfels/Fusine in Valromana)

- gospopstvo 57
- grad 243

Belgrado

- Piromat iz 169
- urad 16, 158, 168, 169, 171, 172, 175

Beljak (Vilach) 183, 188

- meščani 152, 183, 188; gl. Janez Loški
- sv. Nikolaj v predmestju
- - župnija 224, 226

Benetke (Venezia) 90, 125, 139, 158, 167, 261

- denar 87
- - marka, kovna 89, 212
- - pfenigi 86, 88, 90
- - soldi 83, 84, 87, 95-97
- - valuta 86
- dož 169
- sistem mer 60

Beograd 35**Beram** (centralna Istra) 138**Beričevo** 130

Bernard, gl. Loka (?); Fuxperger; Spanheim

Bertold, freisinški škof 189

Bertold, gl. Andex

Besnica, potok 179**besniško-lipniško ozemlje** 178, 183**Bevče** 209**Bič** 133**Bistra**

- kartuziani 147
- samostan 126

Bišče 130**Bitnje**

- urad (= bavarski u.; gl. Škofja Loka) 179, 183, 243

Bizanc

- denar
- - solidus, zlati 83

Bizeljsko 209

- cene
- žito 111
- denar
- - dukat; tečaj 92
- gospodstvo oz. urad 29, 75, 78, 79, 107, 197, 201, 204-206, 209, 259
- mera (-e) 78, 79, 80
- - messel 78, 79
- - metreta 75
- - modij 79
- oskrbnik 78, 206; gl. Žiga Mordax; Jurij Rosenberger

Blachaw (urad Štatenberk) 136**Blato pri Grosupljem** 127**Blaznik Pavle** 57, 70, 75, 81, 117, 118, 126, 178, 180, 242, 260**Blečji Vrh** 191**Bled**

- proštija na otoku 47, 87
- - prošt 19; gl. Gebhard Bulach
- denar
- - obtok 88

Bleiburg, gl. Pliberk

Bogen

- rodbina (grofje) 132

Bogneča vas 191**Bohinjski kot** 178**Borut** (centralna Istra) 138**Bovec**

- cesta 15, 86
- denar
- - obtok 88

Branica, potok

DODATKI

- dolina 160
 - Branik** 162
 - Branković Katarina**, žena Ulrika II. Celjskega 147, 198, 199
 - Braslovče**
 - urad 31, 213-215, 218, 219
 - uradnik 216; gl. Gašper
 - (pra)župnija 212, 213
 - Brdo** (pri Vinju) 130
 - Brest** (centralna Istra) 138
 - Brestovica pri Povirju** 166, 167
 - Breška vas** 191
 - Breza pri Trebnjem** 191
 - Brezen** 197
 - Brezje** (pri Izlakah)
 - župa 131
 - Brezovica** (pri Kozini) 166
 - Brezovica pri Ljubljani** 127
 - Breže** (Friesach)
 - denar 89, 90
 - - funt 83
 - - marka 83
 - - pfenig 82-84, 86, 87, 89
 - Brežice** 84
 - denar
 - - pfenig 85
 - - kovnica 85
 - Brgudac** 166
 - Brixen** 87
 - škofija 18, 47, 151, 178
 - - škof 160
 - Brkini** 163
 - Brnik**, Zgornji 130
 - Brode**
 - urad 179, 183
 - Broje** 226
 - Buč** 130
 - Budrio** 213, 214
 - Bulach Gebhard**, prošt na Blejskem otoku 19
 - Burger Jurij** 199
 - Burghausen**
 - urad 262, 263
 - Burgundija** 261
 - Bušeča vas** 135
- C**
- Castello**, rodbina 169
 - Castelluovo pri Speginbergu**
 - gospostvo 158
 - Celje** 54, 209
 - denar
 - - dukat; tečaj 93
 - - kovnica 85
 - - obtok 86-88
 - rodbina (grofje) 79, 85, 111, 125-129, 134, 135, 141, 198, 199, 224, 234, 243, 244
 - - Friderik II. 134
 - - Herman I. 131
 - - Herman II. 125, 134, 192, 194, 243
 - - Herman, freisinški škof 192, 243
 - - Katarina, žena Alberta IV. Goriškega in Hansa Waldburškega 132
 - - Katarina, žena Ulrika II., gl. Branković
 - - Ulrik II. 35, 111, 198
 - - Viljem 131, 194
 - grofija 35
 - mera (-e) 58, 77, 79
 - - mess 76, 77
 - - scheffel 74
 - mestni sodnik 35, 45, 49, 56, 84, 123; gl. Hans, zlatar; Sebald Mitterhueber
 - območje 105
 - vicedom 198; gl. Jurij Dienstel
 - Židje 131; gl. Hačim; Muš
 - Celje - Habsburg**, vojna, fajda 111, 186, 202, 205, 209, 243, 244, 251
 - Cerknica** 167
 - denar
 - - dukat; tečaj 91
 - desetine 225
 - Cerovec pri Trebelnem** 136
 - Cerovlje** (centralna Istra) 138
 - Cerovo**, Dolnje
 - rodbina 160
 - Cesargrad** 206
 - Chmel Josef** 143, 160
 - Cikava** 136
 - Cirje** (pri Raki) 134
 - Cividale, gl. Čedad
 - Codroipo** 168
 - Colloredo** 169
 - Simon 158
 - Cormons, gl. Krmin
 - Costinicz** (urad Štatenberk) 136
 - Creybengkh Jurij**, gornjegrajski oskrbnik 31

Cvetroč (pri Braniku) 162

Č

Čadraše 67, 136

Čatež 84

Čedad (Cividale)

- Viviano iz 169

- mera 69

- - star 69

- Židje 168

Čemšenik 127

- župa 131

Čeplje 130

Češka 90, 206, 261

- denar

- - pfenigi (groši) 86, 87, 91

- kralj 85, 125; gl. Otokar II. Přemysl

- nasledstvena vojna 132

Čičarija 163, 164

Čolnišče 130, 226

Čretež

- grad 191

- rodbina 191

- - Fric 161

Črna na Koroškem 234

- oficial 153

- urad 68, 151-154

Črneča vas 135

Črnomelj

- rodbina

- - Baltazar, sin Gašperja 117, 193

- - Elza, žena Gašperja 193

- - Gašper, škofjeloški oskrbnik 117, 193, 194, 196

- - Majnclin 165

- - Martin, štatemberški oskrbnik 136, 137, 146

Čušperk

- gospostvo 134

D

Dane (v Čičariji) 164

Debeče 133

Depala vas 130

Deskle 165

Devin

- rodbina 127, 164, 167

- - Hugon VIII. 127, 138, 151, 152, 155, 170

Dienstel Jurij, habsburški vicedom za celjsko posest 198

Dietreichsteiner, vitanjski gradiščan (*alt haws*) 51

Dioniz, gl. Krupa

Dob 30

- župnija

- - gospostvo 59

- - župnik 59; gl. Janez Gall

Dobrava pri Raki 134

Dobrla vas (Eberndorf)

- kapitelj 152, 154

Dobrljevo

- župa 131

Dojutrovica 135

- nekdanja župnijska cerkev (domnevno) 134

Dol pri Ljubljani 127, 130

- mitnina 130

Dol pri Šmarjeti 191

Dol (pri Trebelnem) 136

Dolenja vas pri Raki 134

Dolenja vas pri Šmarjeti 191, 192

Dolenje (pri Štanjelu) 162

Dolenjska 47, 75, 108, 125, 132-134, 145, 197, 256

Dolga Raka 134

Domžale

- Henrik iz 85

Dönms Matevž 138

Dopsch Alfons 131

Dornberk 162

- grad 161

- rodbina

- - Gregor, goriški vicedom 170-171

- - Jurij, goriški upravitelj 170

- - Štefan 163

Dovje 178-180

- urad 179, 180, 183, 243

Draga 128

Draga (pri Beli Cerkvi) 191

Draga pri Šentrupertu 200

Dragomelj 130

Draguč (centralna Istra) 138

Drechselpach (mokronoško gospostvo) 200

Drulovka 128

Dunaj (Wien) 96, 188

- denar 87, 103, 119, 204, 236

- - marka 82; kovna 89

- - pfenig 84, 86-89, 91, 93, 95-98, 104, 119, 131, 138, 146, 198-199

DODATKI

- - valuta 84–86, 99, 204
- mera 75
- - metzen 75
- monetarna kriza 84, 96, 204
- sodišče 45
- župnik 45

Dunajsko Novo mesto 17, 96

Dürrer (*Dwrr*) Jurij, škofjeloški oskrbnik 47

Dutovlje 163

Dvorje (pri Moravčah) 226

E

Eberndorf, gl. Dobrla vas

Eberstein

- rodbina

- - Erhart 164

- - Fric 164

- - Gašper, rašporski oskrbnik 167

- - Peter 164

Eisenkapel, gl. Železna Kapla

Eleonora, gl. Portugalska

Elizabeta, gl. Rihemberk; Vovbre

Elza, gl. Črnomelj

Emersdorffer Hans 206

Engelbert, gl. Gorica

Erazem, gl. Lienz; Vertschacher

Ernest, gl. Auer; Habsburg

Esenkofer Gašper 198, 199

Evfemija, gl. Gorica

Evropa 44, 260, 261; srednja 264, 265; zahodna 91

- denarni sistemi 83

F

Filip, gl. Rašpor

Firence 91, 113

Flambro 168, 169

Foytztorf (urad Švarcenek) 69, 166

Fojana

- rodbina 160

Folker, gl. Kanal

Francija 261

Franki

- funt (utežna enota) 83

Frankopan

- rodbina (grofje)

- - Ivan 138

- - Štefan 135

Freising 180, 184, 188, 196, 200, 209, 217

- kanoniki 178

- odvetniki (Habsburžani) 132

- pisar 40

- pisarna 38

- škof 19, 23, 25, 27, 38, 46, 72, 108, 178, 180, 184–186, 188–192, 210, 233, 234, 237, 243; gl. Bertold; Goteskalk; Henrik Schilk; Herman Celjski; Johannes III. Grünwalder; Konrad II., III.; Sixt Tannberg

- škofija 11, 13, 19, 20, 38–41, 43, 45, 47, 51, 52, 54, 56, 70, 72, 84, 100, 104, 105, 108, 128, 178, 180, 190, 243, 259, 264

- - posest 110; dolenska 132, 190, 191, 192, 233; koroška 184; kranjska 236, 239, 243, 255, 256, 258, 259, 264

Fric, gl. Čretež; Eberstein

Friderik, goriški kancler 171

Friderik, sin pokojnega Rencza 165

Friderik, škofjeloški sodnik 188

Friderik, gl. Abrecher; Aufenstein; Babenberg; Celje; Habsburg; Helawz; Novi Grad; Surich; Vipolže

Friedberch

- Konrad, goriškotirolski komornik 45

Fregnan, gl. Scala

Freudenberg

- mera (-e) 76

- - menzura 76

Furlanija 16, 69, 89, 158, 168, 172, 176, 212, 233, 234, 239, 255, 258

- grof 159; gl. Werihen

- mere

- - star 69

Furlanska nižina 161

Fuchesperger Bernard, avstrijski komorni pisar 140, 143

G

Gabrje pri Jančah 133

Gaberje (pri Štanjelu) 161

Gabrovica pri Komnu 162, 163

Gall

- rodbina 130

- - Janez, župnik v Dobu 59

Gallenberg

- rodbina (mekinjska veja Gallov) 130, 131

DODATKI

- - Ana, žena Galla 131
- - Gall 130, 131
- - Hans 142
- Gamberk**
- *burghut* 146
- gospostvo oz. urad 18, 61, 63, 107, 125, 129-131, 142, 145-147, 149, 234, 242, 250, 259
- cene
- - žito 111
- mera (-e) 61, 63, 80
- - schaff - scheffel 63
- oskrbnik 142; gl. Konrad Apfaltrer
- Gašper**, uradnik v Braslovčah 216
- Gašper, gl. Črnomelj; Ebersrtein; Esenkofer; Marolt; Melzer; Novi Grad; Rauber
- Gebhard**, salzburški nadškof 197
- Gebhard, gl. Bulach
- Gerold**, krški škof 198
- Gestrin Ferdo** 211, 212, 214
- Glanhoffer** 223
- Glatzennstainer Peter**, ljubljanski krznar 226
- Glinek** 63
- Goče** 162
- Godešič**
- mera 70
- - *maß* 71
- - menzura 70
- urad 71, 179, 183
- Godinje** 163
- Gojače** 162
- Golac** 166, 167
- Golice v Tuhinjski dolini** 130
- Gomila**, Gornja 191
- Gorenja vas pri Logatcu** 127
- Gorenja vas pri Šmarjeti** 191, 192
- Gorenjska** 111, 125, 178
- denar
- - obtok 87
- Gorica** 69, 234, 257
- dac 173
- denar
- - obtok 86, 88
- glavar 46, 170; gl. Hans Rabbata
- gospostvo oz. urad 16, 69, 159, 160, 172, 174-177, 234, 257, 259, 263
- - »gore« 159
- - »podgorje« 160
- - »v ravnini« 160
- - »v Brdih« 160
- grad 159
- grofija 70, 158; Prednja 158, 170
- kancler 171; gl. Friderik
- kastelan 159; gl. Friderik Novograjski; Henrik iz Pevme
- mera (-e) 69, 70
- - star 69, 70
- ministeriali, gl. Pevma; Rihemberk
- mitnina 173
- podglavar 170; gl. Rikardo della Torre
- rodbina (grofje) 46, 52, 85, 132, 134, 136, 137, 139, 158-162, 164-167, 169, 170, 172, 174, 176, 177, 234, 242, 255, 258, 259, 261-263; albertinska veja 138; istrska veja 125; majnhardinska veja 159
- - Albert IV. 132, 133, 138, 167
- - Engelbert 167
- - Evfemija 168, 169
- - Henrik II. 132, 161, 164, 170
- - Henrik IV. 159, 161, 166
- - Janez Majnhard 161, 166
- - Katarina, žena bavarskega vojvode Janeza II. Wittelsbacha 161, 166, 168, 169
- - Leonard 170
- - Majnhard VII. 159, 161, 164-166, 168, 169
- upravitelj 170; gl. Jurij Dornberški; Hans Schwab
- vicedom 170; gl. Gregor Dornberški
- Goričane** 147
- *burghut* 146
- davek 145
- gospostvo oz. urad 60, 61, 63, 107, 125, 127-129, 142, 145, 146, 149, 158, 159, 186, 233, 234, 259
- mera (-e) 61, 63, 80
- - scheffel 63, 68
- Goriška** 16, 40, 41, 54, 56, 68, 100, 170, 173, 233-236, 239-241, 257, 260, 261, 263
- denar
- - obtok 87
- mere; žitne 68
- uradniki 16
- urbarialni uradi 16, 68
- Goriška Brda** 159, 160
- Goriška vas** 191, 194
- Goriško-Tirolski**
- deželnoknežji notar 16; gl. Heinrich von Klausen
- komora 45
- rodbina 13, 125, 127-129, 132
- - Albert II. 45, 161, 170
- - Henrik II., koroški vojvoda, češki kralj 127, 131, 147

- - Majnhard IV., tirolski grof (II.), koroški vojvoda (I.), goriški grof 45, 127
 - - Oton, koroški vojvoda 132
 - Gorjanci** 134, 191
 - Gornjesavska dolina** 179
 - Gornji Grad** 214–216
 - denar
 - - dukat; tečaj 91
 - - obtok 86–88
 - *districtus* 211, 212
 - gospostvo 31, 38, 48, 54, 74, 115, 118–120, 122, 204, 211, 214–216, 218, 219, 233, 235, 236, 238–242, 252, 254–259, 264
 - kaščar 31; gl. Ludvik
 - mere 80
 - - scheffel 74, 75
 - odvetščina 226, 228
 - oskrbnik 11, 31, 32, 48, 216; gl. Andrej Harrer; Ludly iz *Ror-a*; Mihael Valler; Ahac Višnjegorski; Jurij Creybengkh; Simon Šarc
 - (pra)župnija 213
 - samostan 212
 - - opat 151, 212, 216; gl. Gregor Hink; Nikolaj I.
 - škofija (načrtovana) 212
 - trg (tudi *Ror*) 215
 - - Ludly iz, gornjegrajski (samostanski) oskrbnik 215
 - upravnik 32, 216; gl. Andrej Harrer; Erazem Vertschacher; Ahac Višnjegorski
 - uradi 32
 - urbar 214
 - Gotard, gl. Kraig
 - Goteskalk**, freisinški škof 178
 - Gračiščće** (centralna Istra) 138
 - Gradec** (Graz) 89, 126
 - denar
 - - pfenigi 86, 89, 91, 212, 215
 - - valuta 87
 - mere
 - - bokal, vinski 65
 - - viertel 76
 - Gradec** (pri Podbočju) 135
 - Gradišče pri Raki** 134
 - Gradiška** (Gradisca) 160
 - Gralant Henrik** (oče in sin) 161, 167
 - Gramogliano**
 - Hans Rewhel iz 159
 - grad 158
 - Grčevje**, Dolenje, Gorenje 136
 - Graz, gl. Gradec
 - Grebinj** (Griffen)
 - samostan 200
 - Grečz bey der Gurk*, gl. Novo mesto
 - Gregor, gl. Dornberk; Hink; Kamnik
 - Gresham Thomas**, angleški merkantilist
 - zakon 90
 - Greifenegger Johann**, komornik avstrijskega vojvode 45
 - Grič pri Klevevžu** 191
 - Griffen gl. Grebinj
 - Großenzersdorf**
 - gospostvo 264
 - Grünwalder Johannes**, freisinški škof (III.) 19, 192
 - Gunclje** 62
 - Gurk, gl. Krka
 - Gurnitz, gl. Podkrnos
 - Guštanj** (Ravne na Koroškem), 152, 154, 234
 - grad 151, 153
 - oficial 153
 - trg 151
 - urad 151–154
 - urbar 68
 - Gutenwerd, gl. Otok pri Dobravi pri Škocjanu
- ## H
- Habsburg**
 - dedne dežele 16, 45, 56, 84, 139, 261
 - rodbina 13, 49, 53, 59, 85, 89, 125–132, 134, 135, 138–140, 151–153, 155, 234, 239, 241, 242, 244, 255, 261
 - - Albreht II., avstrijski vojvoda 53, 130, 147
 - - Albreht III., avstrijski vojvoda 12, 45, 126
 - - Albreht VI., avstrijski vojvoda 100, 111, 134, 141, 251
 - - Ernest Železni, avstrijski vojvoda 138, 139
 - - Friderik Lepi, avstrijski vojvoda, nemški (proti)kralj 127
 - - Friderik III., avstrijski vojvoda (V.), rimski kralj (IV.), cesar 35, 41, 79, 96, 100, 125, 128, 134, 136, 137, 139, 141, 143, 147, 192, 198, 199, 206, 224, 243, 251
 - - Friderik IV., avstrijski vojvoda 136
 - - Katarina, avstrijska vojvodinja 145
 - - Ladislav Posmrtnik, češki in ogrski kralj 35
 - - Leopold III., avstrijski vojvoda 126, 133, 138, 147
 - - Leopold IV., avstrijski vojvoda 138
 - - Maksimiljan I., nemški kralj 140, 157, 230

- - Oton, avstrijski vojvoda 53, 147
 - - Rudolf I., rimski kralj in cesar 125
 - - Rudolf IV., avstrijski vojvoda 129, 131, 132, 133, 147, 152, 161, 261
 - - Sigmund, avstrijski vojvoda 192
 - - Viljem, avstrijski vojvoda 147
 Habsburg - Celje, gl. Celje
Hačim, celjski Žid 131
Hall
 - denar
 - - pfenigi 87, 88
Hans, zlatar, celjski mestni sodnik 49
 Hans, gl. Gallenberg; Gramogliano; Emersdorffer; Krk; Limberk; Rabbata; Rauber; Rehwel; Swab; Šteberk; Waldburg; Žumberk
Harer Andrej, gornjegrajski oskrbnik in upravnik 31, 32, 48, 217
Hema Breško-Savinjska 197; gl. tudi Luitpoltingi; Posavinje
Henrik, škofjeloški ribič 47
 Henrik, gl. Arson; Gorica; Goriško-Tirolski; Gralant; Domžale; Lamberg; Otoni; Pevma; Salijci; Schilk; Spanheim; Terubekch
 Heinrich, gl. Klausen
Helawz Friderik 46
Helffenberger Štefan 194
 Herman, gl. Celje; Rauber; Vovbre
Herman, sin pokojnega Rencza 165
Herrgot 200
Herzogtum, gl. Vivodina
 Heunburg, gl. Vovbre
Hink Gregor, gornjegrajski (izvoljeni) opat 216
Hlevni vrh 127
 - urad 179, 183
Hmeljnik
 - rodbina
 - - Nikolaj 136
Hoče
 - župnija 213
Hollenburg
 - gospostvo 264
Homec
 - mitnina 130
 Hošperk, gl. Planina
Hotavlje 179
 - urad 179, 183
Hotedrščica 127
Hotič 226
 - denar

- - dukat; tečaj 91
Hrastek 135
Hrastnica, potok
 - dolina 25
Hrastnik pri Trojanah 130
Hrastov Dol 133
Hrib v Tuhinjski dolini 130
Hrušica (pri Podgradu) 166, 167
 Hrvatsko Zagorje, gl. Zagorje
Hudinja, reka 197
 Hugon, gl. Devin; Lienz
Hundler 200
Hunyadi
 - rodbina
 - - Ladislav 35
 - - Janoš 35
 - - Matija Korvin, ogrski kralj 35, 192

I

Ig

- gospostvo oz. urad 60, 61, 63 125, 126, 128, 129, 140, 142, 145, 146, 149, 234, 258, 259
 - mera (-e) 61, 63, 80
 - - scheffel 60, 68
 - ministeriali 128
Ilija (Gillg), slovenjegraški župnik 43
 Ima, gl. Liutpoltingi
Imenje (pri Moravčah) 225
Ingolstadt/Neuburg
 - urad 262, 263
Innichen 180
 - gospostvo 264
Istra, goriška 170; habsburška 107, 125, 138, 143, 144, 149, 239, 240, 258, 261; osrednja 158, 161, 234; severna 138
 - denar
 - - obtok 88
 - glavar 170
 - oglejski upravitelj 138
Italija 173; severovzhodna 90
 - papir 17-9, 21-25, 28-34, 37
 - knjigovodstvo 113, 114, 118
Italija, severna 84, 97, 98, 145, 173, 233
 - denar 84, 87, 94, 119
 - - denarni sistem 83
 - - pfenigi 88
 - - sold

- - valuta 84, 99

Ivan, uradnik v Rihemberku 46

Ivan, gl. Frankopan

Ivanje selo (pri Rakeku) 167, 168

Izlake 131

- župa 131

Izvir 135

J

Jacomutsch, gl. Vipolže

Jacongino berdo (švarceneški urad) 166

Jadran 132

Jakob, gl. Lamberg; Praše; Unrest

Jakovica 167, 168

Jama

- rodbina (kranjska veja gradiščanov iz Lienza) 136

Jama (pri Kranju) 178

Janez, gl. Gall; Koseze; Loka; Staczner; Ungnad; Wittelsbach

Janez Majnhard, gl. Gorica

Janoš, gl. Hunyadi

Javorje (pri Črni na Koroškem) 152

Javorje (pri Škojki Loki)

- urad 179, 183

Jesenovo

- župa 131

Ješovec 77

Jetrbenk

- rodbina (spanheimski ministeriali) 178

Joahim, gl. Puštal

Jodok, gl. Sawyer

Johann (-es), gl. Greyfenegker; Grünwalder; Schaller-
mann; Staczner; Zeidlerer

Jurij, škofjeloški mestni pisar 117, 188

Jurij, gl. Burger; Creybengk; Dienstel; Dornberk;
Dürrer; Kiseleker; Lienz; Novi Grad; Paradeiser;
Praunsperger; Pucher; Repelšak; Reynner; Rosen-
berger; Schwehenpalkch; Sigesdorfer; Silberberger;
Slatkonja; Šlibar; Turn; Weniger

Joahim, gl. Puštal

Jodok, gl. Sawyer

Jurkawitz (spodnjekraški urad) 163

Jurklošter

- samostan 147

K

Kačiče 166

- mitnina 165, 166, 173

Kager

- Tibold 211

- Trauta, Tiboldova žena 211

Kalce (pri Podbočju) 135

Kamna Gorica pri Ljubljani 225

- denar

- - dukat; tečaj 91, 92

Kamnec, gl. Pod Kamnom

Kamnik 84, 107, 121, 129, 146, 213, 214

- *burghut* 146

- davek 145

- gospostvi oz. urada 125, 142, 145, 149, 235

- - Stari grad 17, 57, 64, 65, 129, 130, 142, 145, 146,
149, 234, 259

- - deželsko sodišče 44, 64, 65, 100, 129-131, 142,
143, 146, 149, 233-235, 257, 259, 260

- denar

- - kovnica 85

- - obtok 86, 88

- mere 80; mestne 65; žitne 65

- mitnina 130, 145

- mlin v bližini 65

- rodbina

- - Gregor 129

- urbar 17

Kamnik pod Krimom

- župa 63, 129

Kamniška Bistrica, reka 129

Kamniške Alpe 129

Kanal 165

- Folker iz 163

Karavanke 163, 170

Karnijske Alpe 163

Karpf Kurt 159

Kasavlje, zaselek, del Brja pri Braniku 162

Kastilija 261

Kašelj 127

Katarina, gl. Branković; Celje; Gorica; Habsburg;
Pevma

Katinara, gl. Prosek

Khlebl 200

Kiseleker Jurij, ljubljanski kanonik 216

Klanec pri Kozini

- mitnica 139

Klausen

- Heinrich von, goriškotirolski deželnoknežji notar 16
- Klenovik** 191
- Klevezž**
 - cene
 - - žito 101
 - denar
 - - obtok 88
- gospostvo oz. urad 19, 20, 22, 23, 25, 62, 72-74, 100, 101, 107, 108, 190-193, 196, 233-236, 239-242, 246, 255, 260, 264
- grad 190, 192, 195, 246
- kastelan 192
- mera (-e) 72, 73, 80; žitne 70
- - mernik 74
- - mess, kaščni 62, 74
- oskrbnik 190, 194; gl. Leonard
- urbar 72
- žito 237
- Klocker Štefan**, *familiaris* lj. škofa Krištofa Rauberja 223
- Knoll Martin** 117
- Kočevje**
 - gospostvo 57, 134
- Kogel** 191
- Kojca** 213, 214
- Kokra**, reka 129
- Köln**
 - denar
 - - kovna marka 89
- Koloman, gl. Kozje; Kramer
- Komen** 163
- Konjiška gora** 197
- Konrad**, ljubljanski škof 222
- Konrad, gl. Apfaltrer; Aufenstein; Frideberch; Leitgeb; Kraig; Krka; Pesnica pri Mariboru; Švarcenek; Trautston; Zeidlerer
- Konrad II.**, freisinški škof 190
- Konrad III.**, freisinški škof 46, 72, 185, 190
- Kopriva** (pri Dutovljah) 162
- Koprivnica**, reka 197
- Koroška** 14, 29, 59, 68, 87, 89, 126, 127, 140, 145, 153, 180, 211, 234, 255-257, 260, 261, 264
 - deželni glavar 151; gl. Konrad Aufensteinski
 - kolonisti 179
 - maršal 151; gl. Kraig
 - vicedom 13, 16, 141, 156
 - vicedomski urad 140, 234
 - vojvoda 127; gl. Henrik II. Goriško-Tirolski;
- Majnhard IV. Goriško-Tirolski; Oton Goriško-Tirolski
- Kos Dušan** 129, 130, 132, 209, 259
- Kos Milko** 68, 69, 160, 162, 168, 171, 201, 212, 214
- Koseze** (pri Ilirski Bistrici)
 - grad 158
 - Janez Schwab iz 158
- Koseze pri Ljubljani** 225
 - denar
 - - dukat; tečaj 91, 92
 - desetine 226
- Koseze** (vzh. od Moravč) 226
- Kosi Miha** 16, 135
- Kostanjevica** 84, 133, 134
 - *burghut* 146
 - cistercijani 147
 - denar
 - deželnoknežja posest 67
 - deželno sodišče 66, 134, 143, 147
 - - kovnica 85
 - - obtok 86, 88
 - gospostvo 57, 66, 107, 125, 132-135, 142, 145-147, 149, 233, 235
 - mere 80
 - - scheffel 68
 - rodbina 191
 - samostan (cisterca) 147, 224
 - urbar 134, 147
 - urbarialni urad 66, 134, 149, 234, 259
- Kostanjevica** (centralna Istra)
 - urad 139
- Kostanjevica na Krasu** 162
- Kostel**
 - gospostvo 57, 134
- Koti** 136
- Kozarje** 127
- Kozje**
 - rodbina (*Trakchenberger*) 200
 - - Koloman 200
- Kozlje** 166
- Kožljak**
 - Nikolaj z, tržaški glavar 138
- Kraig**
 - rodbina, dedni koroški maršali 151
 - - Gotard 196
 - - Konrad, dvorni mojster avstrijskega vojvode 45
- Krakovski gozd** 134
- Kramer Koloman**, škofjeloški mestni sodnik 47
- Krancelj, gl. Škofja Loka

Kranj

- čevljar 227; gl. Tomaž Prach
- denar
- - dukat; tečaj 91
- - obtok 86, 88
- desetine 225
- gospostvo oz. urad 125, 127, 137, 141, 143, 144, 149
- meščani 227; gl. Tomaž Prach

Kranjska 13, 14, 17-19, 29, 39, 41, 45, 46, 51, 52, 54, 58, 59, 62, 64, 70, 73, 75, 84, 85, 87, 91, 97, 100, 107, 111, 125-127, 129, 131, 132, 135, 137, 139, 140-142, 144, 149, 150, 153, 157, 158, 197, 206, 233, 234, 243, 255-257, 259, 262

- denar
 - - obtok 88
 - - pfenigi, črni 215
 - - veljava 84
 - deželni glavar 107, 128; gl. Viljem Rabensteinski
 - deželni upravitelj 121
 - deželnoknežji uradi oz. posest 58, 101, 104, 108, 123, 125, 143, 144, 146, 149, 234-236, 239-241, 258-261
 - lovski urad 126
 - mitnice 145
 - uradniki 16
 - vicedom 11, 13, 16, 53, 139, 141, 143, 150; gl. Kristjan iz Arneža; Jurij Reynner
 - vicedomski urad 59, 125, 126, 144, 146, 147, 149, 234, 235, 255, 257, 259, 263, 264
 - - spodnji uradi 53, 126, 143
 - - zgornji uradi 53, 126, 143
- Kras** 158, 163, 170, 172, 174, 175; tržaški 163, 164, 255, 259; Zgornji 163

- denar
 - - obtok 88
- Kras, Spodnji**
- urad 16, 158, 162, 163, 172, 174, 234

Krbava

- rodbina (grofje) 164

Kren 200**Kreplje** 162, 163**Kringa** (centralna Istra) 138

Kristjan, gl. Arnež

Krištof, gl. Mörsberg; Nožica; Rauber; Ungnad

Kriška vas 133**Krivica** 77**Križ** (pri Komendi) 130**Križ** (pri Sežani) 162**Križe**

- deželsko sodišče 126

Krk

- rodbina (grofje, knezi) 158, 164, 166
- - Hans 166

Krka (Gurk) 209

- glavar 208; gl. Wallendorfer
- ministeriali 198
- pisarna 45
- spodnještajerska in kranjska gospostva 57, 103, 108, 110, 111, 240, 241; gl. tudi Marka
- - cene
- - - žito 111, 112
- škofija 14, 28, 39, 41, 45, 47, 51, 54, 56, 75, 76, 81, 84, 85, 87, 104, 197, 199, 233, 234, 264
- škof (-je) 29, 38, 84, 87, 169, 198-200, 210, 233, 234, 246; Ernest Auer; Gerold; Konrad II.; Pavel; Janez Schallermann; Ulrik III. Sonnenberger; Valter
- urbar 198
- vicedom 208; gl. Stawdacher; Henrik Treubekch

Krka, reka na Dolenjskem 67, 132, 134, 190**Krmin** (Cormons) 165, 170

- gospostvo 158

Kropa

- žebljarska zadruga 105

Krška vas 133**Kršikla** (centralna Istra) 138**Krupa**

- rodbina
- - Dioniz 165
- - Pavel 164, 165

Kum, gora 225**Kumrovec**

- mere
- - kupljenik 79

Kunšperk

- denar
- - dukat; tečaj 92
- gospostvo oz. urad 75, 77, 79, 197-199, 203-207, 245, 246, 258
- grad 199
- mera (-e) 79, 80
- - mess 77
- - schaff 79
- trško sodišče 202
- urbar 200
- župnija 219

Kynnberger 200

L

- Lackner Christian** 12, 261
Ladislav, gl. Habsburg; Hunyadi
- Ladja** 128
- Lahovče**
- desetine 225
- Lakenci** 191
- Lamberg**
- rodbina
- - Henrik 128
- - Jakob, škofjeloški oskrbnik 22-25, 115, 117, 180, 188
- - Žiga, ljubljanski škof 121, 216
- Landshut**
- urad 262
- kaščni urad 262
- Larensagkh Peter**, škofjeloški mestni sodnik 117
- Laško**
- denar
- - obtok 86, 87
- župnik 198; gl. Friderik Abrecher
- Latisana** 234
- dac 173, 235
- deželsko sodišče 173
- mitnica 168
- mitnina 173, 175, 235
- pristanišče 169
- urad 16, 158, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 235
- Laze** (na Planinskem polju) (*Gerewt*) 167, 168
- Lebek** (Liebeg)
- desetina 129
- gospostvo 129, 131
Leiter, rodbina, gl. Scala
- Leitgeb Konrad**, škofjeloški sodnik 23
- Lemberg**
- gospostvo 197
- urad 213-215, 218, 219
Lenart, gl. Gorica; Sepacher
- Leonard**, klevevški oskrbnik 190
Leopold III., gl. Habsburg
Liebeg, gl. Lebek
- Lienz**
- rodbina (gradiščani z); gl. tudi Jama
- - Erazem, glavar v Lienzu 46
- - Hugon 151
- Jurij »v stolpu« (*im Turn*) v 46
- Limberk**
- Hans z 127
- Lindar** (centralna Istra) 138
- Lipa** (pri Komnu) 162
- Liplje** (na Planinskem polju) 167, 168
- Lipnica**, potok 178, 179
- Litija** 133
- davek 145
- Ljubensko hribovje**
- urad (tudi Ljubno[ob Savinji]) 48, 120, 212, 214, 215, 219
- uradnik. 48; gl. Ožbolt iz Ljubnega
- Ljubljana** 84, 85, 92, 101, 120, 122, 126, 128, 139, 142, 222, 226, 236
- cene
- - žito 112
- cerkev
- - sv. Nikolaj 60, 62
- - sv. Peter 224
- davek 145
- denar
- - dukat; tečaj 91, 93
- - obtok 86, 88
- gospostvo, gl. Spanheim
- grad 88
- kletarski urad 45
- ključar 16, 45; gl. Nikolaj
- kopališče, kapiteljsko 122, 225, 226
- - kopališki mojster 122; gl. Mihael
- krznar 226; gl. Peter Glatzennstainer
- mera (-e) 51, 58, 60, 62-64, 74, 80; votle 61; tržna 59; žitna 59
- - mess 61, 62, 242, 246; kupni 62, 73
- - schaff 60, 64, 73
- - scheffel 61, 64
- - star 58, 62, 67, 71, 74
- meščani 226, 227; gl. Matko Videc; Praunsperger
- mitnica 145
- - vodna, na Bregu (*Am Rain*) 145
- mlin, kapiteljski (gl. tudi Ljublanica) 225, 227
- Poljane
- - kapiteljski vrtovi 121
- sodišče, deželsko 126; mestno 126
- škofija 12, 14, 30, 48, 74, 118, 216, 224, 255
- - kanoniki 123, 216, 227; gl. Jurij Kiseleker; Nikolaj Sparovec; Jurij Praunsperger; Krištof Nožica
- - menza 211
- - prošt 230; gl. Jurij Slatkonja
- - stolni kapitelj 9, 30, 39, 41, 48, 85, 115, 121, 224, 226, 228, 233, 235, 236, 239-242, 252, 255, 258-260, 265

DODATKI

- - - dekan 227; gl. Nikolaj Poden
 - - stolni vikar 227; gl. Nikolaj Sparovec
 - - škof 31, 121, 214, 217, 222, 223; gl. Konrad; Kristof Rauber; Žiga Lamberg
 - špitalska kapela 226
 - vicedom, gl. Kranjska
 - Židje 168
 - Ljubljana**
 - vicedomski mlin na 60, 62
 - kapiteljski mlin na (gl. tudi Ljubljna) 226
 - Ljubljansko barje** 126
 - Ljubljansko polje** 126
 - Ljubno ob Savinji** 120
 - Ožbolt iz, uradnik 48, 120, 121
 - trg 215
 - Ljutomer**
 - urad 15
 - Logatec** 126
 - deželsko sodišče 126
 - gospostvo oglejskega patriarha 126
 - Loka (?) (Lack)**
 - rodbina
 - - Bernard iz 33, 152
 - - Janez iz, beljaški meščan in mestni sodnik 152, 183, 188
 - Loka (Iška)**
 - župa 63, 129
 - Loka pri Pšati** 225
 - Loka pri Šentjerneju** 191
 - Loke v Tuhinju** 130
 - Lokev**
 - mitnica 164, 172
 - mitnina 161
 - Lontjer, gl. Prosek
 - Lož**
 - denar
 - - obtok 86
 - gospostvo 134
 - urbar 73
 - Ložnica pri Slovenski Bistrici**
 - rodbina 79
 - - Wolfart 79
 - Lubnik, Stari grad pod, gl. Škofja Loka
 - Lučarjev Kal** 133
 - Luče**
 - urad 212, 214, 215, 219
 - Ludvik**, gornjegrajski kaščar 31
 - Ludvik, gl. Teck; Torre
 - Luitpoldingi**
 - rodbina (bavarski vojvode)
 - - Ima 197
 - - Hema, Imina vnukinja, žena Viljema II. Savinjskega 197
 - Lukovec** (pri Štanjelu) 162
 - Lurnsko polje** (Lurnfeld) 183
 - Luschin Arnold** 89
 - Lušperk**
 - cene
 - - žito 111
 - denar
 - - dukat; tečaj 92
 - gospostvo oz. urad 75, 76, 107, 197, 198, 200, 201, 204, 206, 208, 257, 259
 - oficial 202; gl. Friderik Surich
 - Luxemburg**
 - rodbina
 - - Sigismund, cesar ter ogrski in češki kralj 186
 - Lužnik Matevž**, škofjeloški mestni sodnik 27
- M**
- Maas**, reka 264
 - Madžari** 178, 206 (gl. tudi Ogrska)
 - Majnclin, gl. Črnomelj
 - Majnhard, gl. Gorica; Goriško-Tirolski; Ortenburg
 - Maksimiljan, gl. Habsburg
 - Maribor** 49, 54, 152
 - denar
 - - dukat; tečaj 93
 - - obtok 86-88
 - posest 154, 258
 - rodbina 198
 - uradi 15, 153
 - vinogradi 153, 206
 - župnik 45; gl. Konrad Zeidlerer
 - Marienburg** 114
 - Marka** 14, 75, 197; Slovenska 125
 - krški uradi oz. posest 28, 29, 100, 101, 104, 108, 109, 112, 197, 198, 201, 202, 204-210, 234-236, 238, 239, 242, 245, 254-259, 264
 - Marka in Metlika**, grofija v 125, 132, 158, 170
 - glavar 170
 - Marolt Gašper** 117
 - Martin, gl. Črnomelj; Knoll; Snitzenpawemer; Wagner
 - Martinja vas pri Mokronogu** 200
 - Martinja vas** (pri Velikem Gabru) 133
 - Matena** 127

- Matevž**, oskrbnik urada v Vranskem 219
 Matevž, gl. Dönms; Lužnik; Praše
- Matija**, svibenski vikar 227
 Matija, gl. Hunyadi
- Matko, gl. Videc
- Mavčiče** 128
- Mayer Peter** 188, 196
- Mayer Therese** 159
- Mekinje**
 - rodbina 130
 - samostan 129
- Melz(er) Gašper**, višnjegorski oskrbnik 126, 134, 142
- Mengeš** 130; Mali 130
 - denar
 - - dukat; tečaj 91
- Metnaj** 226
- Mevca pri Šmarjeti** 194
- Mežiška dolina** 68
- Mihael**, kopališki mojster v Ljubljani 122
- Mihael**, škofjeloški meščan in dvorni kovač 47, 117
- Mihael, gl. Mulich; Rihemberk; Valler
- Miklavčič Maks** 135
- Milano** 133
 - vojvodina 261
- Mindorfer Baltazar** 199
- Mirna**
 - desetine 225
- Mirna**, reka 139, 191, 197
- Misliče** 165
- Mitterhueber Sebald**, celjski mestni sodnik 49
- Mlinarič Jože** 35, 66, 67, 134, 147
- Mocco, gl. Mokovo
- Modruše** 191
- Moggio Udinese, gl. Možac
- Mokovo pri Zabrežcu** (Mocco)
 - grad 139
 - mitnica 139, 145
- Mokronog** 201, 209
 - denar
 - - obtok 86, 88
 - - dukat; tečaj 92
 - gospostvo oz. urad 57, 75, 77, 79, 85, 91, 107, 197, 200–204, 206, 208, 209, 245, 259
 - grad 111, 200
 - mera (-e) 79, 80
 - - schaff 81
 - oskrbnik 202
 - trg 200
 - - sodišče 203
 - - sodnik 201
 - uradnik (nižji) 202
- Mokronog**, Gorenji 107
 - *burghut* 146
- Moncolano pri Kontovelu**
 - mitnica »na vzponu pred Trstom« 139
- Moravče**
 - denar
 - - dukat; tečaj 91
 - desetine 225
- Mordax Žiga**, bizeljski oskrbnik 206
- Mörsberg Krištof**, cesarski dvorni svetnik in komornik 11, 46, 143
- Mospereg**
 - grof 20
- Možac** (Moggio Udinese)
 - samostan 162
- Mraševo** 135
- Mrše** 166, 167
- Mulich Mihael** 136
- München**
 - stolni kapitelj 21, 24
- Mune** 164
- Murekg** (gospostvo Podčetrtek) 200
- Muš**, celski Žid 131
- Muttlein Nikolaj** 151
- N
- Na Grabnu**, dvor pod gradom Anderburg 200
- Naklo**
 - denar
 - - dukat; tečaj 91, 92
 - župnija 224–228
- Neapeljsko kraljestvo** 261
- Neglitz Ožbolt**, škofjeloški meščan in mestni sodnik 117
- Nemčija**; južna 96
 - cesarstvo 265
 - (proti-)kralj 127; gl. Friderik Lepi Habsburški
- Nemške dežele** 113, 115
- Nemški viteški red**
 - država 51, 114
 - gospostvo v Beli krajini 260
- Neuburg, gl. Ingolstadt/Neuburg
- Nevlje** 126
- Nikolaj**, ljubljanski ključar 16
- Nikolaj I.**, gornjegrajski opat 212

DODATKI

- Nikolaj, gl. Hmeljnik; Kožljak; Muttlein; Novi Grad; Poden; Rašpor; Sparovec; Šteberk; Vintler
- Nimwegen** 264
- Notranjska** 161
- denar
 - - obtok 87
- Nova vas** (pri Polževeu) 133, 225
- Nova vas**, zaselek, del Unca 167, 168
- Novaki** (centralna Istra) 138
- Novaki**, nekdanja vas pri Vodicach v Čičariji 164
- Novelo** 162
- Novi Grad v Brkinih** (Podgrad)
- deželno sodišče 167
 - gospodstvo 158, 164
 - rodbina
 - - Friderik, goriški kastelan 159
 - - Gašper, oskrbnik gospodstva Završje 128, 139
 - - Jurij, gradiščan na Švarceneku (?) 165, 166
 - - Nikolaj, gradiščan na Švarceneku 166
 - - Peter 166
- Novo mesto** 125, 132, 133, 145, 149
- denar
 - - obtok 88
 - deželno sodišče 143
 - *Grecz bey der Gurk*, nekdanja vas na lokaciji današnjega N. m. 132
 - kolegiatni kapitelj 225
 - mera 58, 73
 - - schaff 73, 74
 - - scheffel 67, 68
 - meščani 73
 - tržišče 73
- Nožica Krištof**, ljubljanski kanonik 48
- O**
- Oberwölz** (Zgornja Štajeska) 27, 187
- gospodstvo 183-184, 264
- Obrež vivodinski** 135
- Obrše** 130
- Oglej** (Aquileia) 212
- patriarhat 49, 84, 138, 159, 161, 211, 212
 - patriarh 15, 89, 125, 161, 167, 190; gl. Ludvik I. della Torre; Ludvik II. Teck; Popon
 - denar 87
 - - pfenig (-i) 82, 84-88, 90, 91, 93, 95, 98, 147, 152, 204, 212, 242
 - - soldi 185
- - valuta 87
 - ministrali 212
- Ogrska** 145, 173, 192, 197, 206
- denar
 - - dukati (goldinarji) 85, 91, 121, 122
 - kralj, gl. Ladislav; Matija Hunyadi
 - meja 132
- Okroglo** 178
- Olimje** 200
- Olimski potok** 79
- Ollern**
- gospodstvo 264
- Olševa**, gora 211
- Orehok** (pri Postojni) 166, 167
- Orehovica** 136
- urad (?) 133
- Orešje** (pri Šmarjeti) 191
- Ornuška vas** 136
- Ortenburg**
- grofija 35, 125
 - ministeriali 178; gl. Pusti grad
 - rodbina (grofje) 127, 129, 132-134
 - - Majnhard I. 127
- Ortnek**
- gospodstvo 134
- Osek** 162
- Osolnik** 128
- Osredok nad Stično** 133
- Ostrovica (Osterwiz), gl. Schenk
- Ostrožno brdo** 166, 167
- Oštrc**, Donji in Gornji 66, 135
- Otočec** 136
- grad 191
- Otok pri Dobravi pri Škocjanu** (Gutenwerd) 84, 190, 192, 193, 234
- denar
 - - kovnica 84
 - - obtok 86
 - frenga 194
 - Otlin z 191
- Otokar II., gl. Přemysl
- Otoni** 178
- Henrik II., cesar in nemški kralj 178
 - Oton II., cesar in vzhodnofrankovski kralj 197
- Oton, gl. Goriško-Tirolski; Habsburg; Otoni; Švarcenek
- Otorepec Božo** 35
- Ozalj**
- gospodstvo 135
- Ožbolt, gl. Ljubno ob Savinji; Neglitz

P

Padova 120, 223

Paka, reka

- dolina 87

Pankrac, gl. Rindscheid

Papeška država 261

Paradeiser Jurij 126

Pasjak 166, 167

Pavel, gl. Krka; Krupa

Pazin 138; Stari 138

- gospostvo 88, 107, 138, 147-149, 234

- glavar 138; gl. Hugon Devinski

- grofija 125, 138, 158, 170

Peč pri Mirni

- mitnica 172

Peče (vzh. od Moravč) 226

Pedrovo 161

Perger Ahac 209

Pernegg

- Rudolf, pliberški oskrbnik 154

Pesnica pri Mariboru

- Konrad 151

Peter, stiški opat 132

Peter, gl. Eberstein; Glatzennstainer; Larensagkh;
Mayer; Novi Grad; Slovenj Gradec

Pevma

- rodbina goriških ministerialov 159, 160

- - Andrej 159

- - Henrik, goriški kastelan 159

- - Simon 159

Pfalz 261

- denar

- - pfenigi 88

Pfannberg

- rodbina (grofje) 151

- - Ulrik 151

Picard Gerhard 37

Pičan (centralna Istra) 138

Pilštanj 85

- cene

- - žito 111

- denar

- - dukat; tečaj 92

- gospostvo oz. urad 107, 197, 201-206, 209, 259

- grad 202

- mera (-e) 77, 79, 80

- - mess, kaščni 78; tržni 78; turnski 79

- - modij 78

- - polovnica 78

- oskrbnik 78; gl. Jodok Sawyer

- trško sodišče 202

- župnija 212, 213

Pirniče, Zgornje 128

Piromat, gl. Belgrado

Pirošica 135

Planina (Hošperk); Spodnja 167

- denar

- - dukat; tečaj 93

- - obtok 86, 88

- deželno sodišče 173

- grad 167

- mitnina 161, 172

- mitninski urad 143, 168, 171

- trg 167

- urad 16-18, 69, 136, 145, 149, 158, 167, 168, 172,

174, 234, 235, 242, 257, 259

- uradnik oz. oskrbnik 46; gl. Janez Staczner; Mihael
Rihemberški

Planina (Montpreis) 214

- gospostvo 197

- rodbina (starejši planinski gospodje) 190

Planina v Podbočju 135

Pleče 127

Plešivica (pri Sežani) 166

Plešivica pri Žalni 133

Pleterje

- samostan 200

- - prior 134

Pliberk (Bleiburg) 151, 154, 234

- gospostvo 16, 68, 151-153, 156, 157, 234-236, 240,
255, 258-260

- grad 153

- mere 68

- - vierling, mestni 68

- oficial 153, 154

- oskrbnik 154, 155, 157; gl. Rudolf Perneški

- ozemlje 151, 153

- urad 68, 151-153, 155

- urbar 152

Plöckenpass 170

Pod Kamnom (*Vnderem Stain*) 130

Podbočje 66, 84, 85, 135

Podboršt, Gorenji 133

Podčetrtak

- *burkhut* 202

- cene

- - žito 111

- denar
- - dukat; tečaj 92.
- gospostvo oz. urad 29, 75-77, 107, 197, 200-206, 208-210, 259, 260
- grad 202
- gradiščan 210
- mera (-e) 79, 80
- - modij 77
- oskrbnik 202
- trški sodnik 202
- urbar 200
- Poden** 166
- Poden Nikolaj**, dekan ljubljanskega kapitlja 227
- Podgorica pri Šmarju** 127
- Podgorje** (pri Kozini) 164, 166
- Podgrad, gl. Novi Grad
- Podgrad pri Vremah** 166
- Podkrnos** (Gurnitz) 152
- grad 155
- oskrbnik 155
- Podmilj** 130
- Podmolnik** 127
- Podpeč** 162
- Podsreda**
- gospostvo 197
- Podvrh** (pri Raki) 134
- Pokljuka** 178
- Polhov Gradec**
- denar
- - dukat; tečaj 91, 92
- vikariat 224, 226-228
- Poljane, gl. Ljubljana; (?) 127
- Poljane nad Škofjo Loko**
- urad 179, 183
- Poljane**, nekdanj grad pri Starem trgu ob Kolpi
- gospostvo oz. urad 134, 148
- Poljane, Velike, Male** (pri Škocjanu) 191
- Poljanska dolina** 111, 127, 178, 179, 183, 186, 212, 243, 260
- desetina 144
- Poljansčica**, reka 179
- Poljšica pri Podnartu**
- urad 179, 183
- Ponikve** 163
- Popon**, oglejski patriarh 167
- Poreber**
- desetina 48
- urad 213-215, 218, 219, 260
- Poreč**
- škofija 138
- Porenje** 265; Spodnje 264
- denar
- - floren (goldinar) 85, 91, 261, 264
- Porger**, rodbina ljubljanskih meščanov 127, 168
- Portugalska**
- Eleonora, žena Friderika III. Habsburškega 151
- Posavinje**
- mejna grofija (Savniija) 131
- mejni grofje 87, 197
- - Hema, žena Viljema II. 197; gl. tudi Luitpoldingi
- - Viljem I. 197
- - Viljem II. 197
- denar
- - pfenig 85, 86, 87
- urad 212, 214, 215, 219
- Posočje** 170, 255; srednje 158
- Posotelje** 198, 201, 206
- denar
- - obtok 86-88
- Potoče** (pri Senožečah) 166
- Postojna**
- gospostvo 57, 125, 137, 142, 143, 149
- Povir** 166
- Površje**, Dolenje in Gorenje 134
- Prach Tomaž**, čevljar, kranjski meščan 227
- Praga** 90
- denar
- - marka, kovna 90
- Prapreče** (pri Velikem Gabru), Dolnje, Gornje 226
- Praše**
- Jakob, sin Matevža, kmet iz 118
- Praunsperger**
- rodbina (ljubljanški meščani) 227
- - Jurij, ljubljanski kanonik 48
- Preckhel**, rašporski oskrbnik 167
- Preddvor** 129
- Pregarje** 167
- Prekmurje** 86
- Prelogi** 191
- Přemysl Otokar II.**, češki kralj 85, 127, 129, 132, 147, 186, 190
- Prem**
- gospostvo 57
- Preserje** (pod Krimom)
- župa 63, 129
- Preserje** (pri Braniku) 162
- Preserje pri Zlatem Polju** 130
- Pressek** (urad Podčetrtek) 200

- Prešnica** 166
Previž (centralna Istra) 138
Prežek
 - grad 72, 107, 190, 193, 195, 246
 - kastelan 194
Priča (pri Mokronogu) 200
Primorska 86, 87
Pristava pri Višnji Gori 133
Prosek
 - kastelan 139
 - mitnica na vzponu pred (okolica Katinare oz. Lontjera) 139
 - mitnina 145
 - urad 139
Prvačina 162
Pšajnovica 130
Ptuj 84, 209
 - denar
 - - obtok 86, 87
Pucher Jurij 192
Puchs
 - rodbina, gl. Višnja gora (grofje)
Puecher Sigmund 117
Pusti grad pri Lipnici (Waldenberg)
 - rodbina (ortenburški ministeriali) 178
Puštal
 - rodbina
 - - Joahim, gradiščan na Zgornjem stolpu na Kranclju nad Škofjo Loko 47
- R**
- Rabbata Hans**, goriški glavar 46
Rabenstein
 - rodbina
 - - Viljem, kranjski deželni glavar 128
Račice 166, 167
Radeče-Žebnik
 - gospostvo 224, 225
Radovljica
 - denar
 - - obtok 86, 87
 - gospostvo 57
Radulja, reka 190, 191
Rahvin, grof 197
 Rajner, gl. Schenk z Ostrovice
 Rajnpreht, gl. Wallsee
Raka
 - urad 66, 67, 125, 133, 134, 141, 142, 145-147, 149, 234, 259
 - vas 67, 134
Ramucko 169
Rašica (?) 127
Rašpor
 - gospostvo 158, 163
 - oskrbnik 167; gl. Gašper Ebersteiner; Preckhel; Jurij Šlibar
 - rodbina
 - - Filip 164
 - - Nikolaj 164
Rauber
 - Andrej, gornjegrajski oskrbnik in upravnik 30, 31, 121, 217
 - Gašper, administrator ljubljanske škofije 120
 - Hans 32
 - Herman 139
 - Krištof, ljubljanski škof 31, 120, 216, 223
 Ravne na Koroškem, gl. Guštanj
Ravno (pri Raki) 134
Raynner Jurij, kranjski vicedom 11
Razdrto 162
Rečica ob Savinji
 - trg 215
 - župnija 225
Rein
 - samostan 15
Reka (Rijeka) 138
 renski (-a) ..., gl. Porenje
Repelšak (zw *Replo*), Jurij 120
Reteče
 - mere 70
 - - menzura 70
Rewhel Hans 159
Rewhlein Swann 158
Ribnica
 - denar
 - - obtok 86
 - gospostvo 134
Ricmarje
 - mitnica 139
Rihemberk
 - gospostvo oz. urad 16, 69, 158, 160, 161, 163, 172, 174-176, 234, 259, 260
 - grad 161, 162
 - rodbina (goriški ministeriali) 139, 160, 161, 162, 163
 - - Elizabeta, žena Henrika Gralanta 161, 167

DODATKI

- - Folker 160
- - Ulrik 161
- - Ulrik (zadnji) 161, 163
- rodbina (*Reyhenburger*)
- - Mihael, oskrbnik urada Planina /Hošperk 18, 137
- uradnik 46; gl. Ivan
- urbar 162
- Rijeka, gl. Reka
- Rikardo, gl. Torre
- Rindscheid Pankrac**, štajerski deželni pisar 143
- Ritmoče** 166, 167
- Rittersberg v Goriških Brdih**
- rodbina 160
- Rižari** (centralna Istra)
- urad 139
- Rodik** 164-166
- Rogatec**
- denar
- - dukat; tečaj 92
- gospostvo oz. urad 75, 197-199, 202-207, 245, 258
- grad 202
- trško sodišče 202
- Roje pri Trebelnem** 136
- Ror*, gl. Gornji Grad
- Rosenberger Jurij**, oskrbnik na Bizeljskem 78
- Rotenbach**
- rodbina 191
- Rudno**
- urad 179, 183
- Rudolf, gl. Habsburg; Pernegg; Svibno; Wallsee
- Rueger Wolfgang** 117
- Rupa**
- mitnica 172
- Ruprecht, gl. Stainer, Švarcenek

- S**
- Salijci** 178
- Henrik III., nemški kralj in cesar 167
- Henrik IV., nemški kralj in cesar 197
- Salzburg**
- denar
- - pfenigi 88
- nadškofija 84, 224
- nadškofje 84, 89, 197; gl. Gebhard
- Saška** 261
- Saulgau** 132
- Sava**, reka 126, 129, 178, 197
- Savinja**, reka 129, 197
- Savinjska dolina** 218; Zgornja 211, 256
- savinjski (-a) ..., gl. Posavinje
- Savnija, gl. Posavinje
- Savoja-Piemont**
- grofija 44
- Sawer Jodok**, pilštanjski oskrbnik 78
- Scala** (Leiter)
- Fregnan, škofjeloški oskrbnik in kaščar 20, 107, 185
- Schallermann Janez**, krški škof 29, 210
- Schärding** 161
- Schaunberg**
- rodbina (grofje) 151
- Schenk** 200
- Schenk z Ostrovice**
- Rajner 129
- Schilk Henrik**, freisinški (proti)škof 192, 243
- Schors*, gl. Šarc
- Schwab Janez, gl. Koseze
- Schwab Hans**, goriški upravitelj 170
- Schwarz Wolfgang**, škofjeloški meščan 47, 117
- Schwarzenpach** (urad Štatenberk) 136
- Schwehenpalkch Jurij** 34
- Sebald, gl. Mitterhueber
- Sedlarjevo** 200
- Sela pri Hinjah** 133
- Sela pri Šmarju-Sapu** 226
- Sela** (pri Trebelnem) 136
- Sela pri Zburah** 191
- Selce**
- urad 179, 183
- Selo pri Moravčah** 226
- Selška dolina** 178, 179, 183, 212, 260
- Sepacher Lenart**, vodiški župnik 224
- Sichelberg, gl. Žumberk
- Sigesdorfer Jurij**, škofjeloški kaščar 24, 27, 115, 117, 118, 180
- Sigmund gl. Habsburg; Luxemburg; Puecher
- Silberberger Jurij**, strassburški glavar 208
- Simon, gl. Colloredo; Pevma; Smaltzik; Šarc
- Sisak**, bitka pri 112
- Sixt, gl. Tannberg
- Slake** 200
- Slape** (ob Radulji) 190, 191
- Slatkonja Jurij**, ljubljanski prošt 230
- Slovenija** 256, 265; osrednja 15, 93, 99, 100, 107
- dežele 112, 114, 263
- obala 15

DODATKI

- ozemlje 16, 29, 38, 47, 57, 80, 82, 83, 85, 86, 89, 91, 97, 112, 119, 173
- primorje 68
- Slovenj Gradec** 84
- cerkev sv. Radegunde 34
- denar
- - kovnica 85
- - obtok 86-88
- rodbina
- - Peter 151
- župnija 34, 48
- župnik, gl. Ilija
- Slovenska Bistrica**
- denar
- - obtok 86
- Smagor** 167, 168
- Smaltzik Simon**, kaplan pri sv. Krištofu v Ljubljani 35
- S. Maria di Sclaunico** 175
- Smednik** 134
- Smlednik**
- vikariat 224, 226, 227
- Snežeče**
- rodbina 160
- Snitzenpawmer** 128
- Martin 128, 139
- Viljem 128
- Solčava**
- urad 212, 214, 215, 218, 219
- Solkan**
- grad 159
- Soča**, reka 159, 160, 176
- dolina 160
- Sofija, gl. Weimar-Orlamünde
- Solčava (Sulzbach)**
- urad 32
- Sonneg** 128
- Sonnenberger Ulrik**, krški škof (III.) 29
- Sora**, reka 128, 178
- Sorica**
- urad 179, 183
- Sorščica**, potok 179
- Sorško polje** 178-180, 183, 260
- Sotla**, reka 197
- Sotla (dolenjska)**, reka 197
- Spanheim**
- ljubljansko gospostvo 60, 126-128, 132, 147
- ministeriali 178; gl. Jetrbenk
- rodbina (koroški vojvode) 84, 125, 127, 129, 131, 132, 135, 144, 159
- - Bernard 190
- - Henrik IV. 159
- - Ulrik III. 147, 148, 190
- Sparovec Nikolaj**, ljubljanski kanonik in stolni vikar 30, 31, 48, 227
- Spengenberg**
- Venceslav 169
- Spodnje Malčansko** 79
- Spodnji Kras, gl. Kras
- Spodnja Senica** 128
- Stacznr Janez**, uradnik na Planini (Hošperk) 46
- Staindörfer**, vitanjski gradiščan (*Newhaus*) 51
- Stainer Ruprecht** 117
- Stanach** (rihemberški urad) 162
- Stara vas** (pri Šentjerneju) 191, 192
- Stara Vrhnika** 127
- Starad** 166, 167
- Stawdacher**, krški vicedom 208
- Strgenšek Avguštin** 211, 212
- Stenica**, gora 197
- Stetnar** 223
- Stična** 226
- denar
- - obtok 86, 88
- samostan 132
- opat 132, 237; gl. Peter
- desetine 225
- Stojanski Vrh** 135
- Stojnik** 166
- Strassburg** (Koroška) 202, 209
- glavar 208; gl. Jurij Silberberger
- Strauß Urban** 199
- Stražišče** 178
- Stripnik**
- urad 179, 183
- Strmica**, Mala, Velika (pri Šmarjeti) 191
- Strmica** (Selška dolina)
- urad 179, 183
- Strol Štefan**, duhovnik 213
- Strovec** 191
- Struga** 191
- Suhadol**, Dolenji 191
- Sulczer** 149
- Surich Friderik**, vitanjski gradiščan, lušperški oficial 202
- Susans**
- rodbina 169
- sv. Jurij, nekdanja cerkev, gl. Vivodina; Dojutrovica

- sv. Nikolaj, cerkev; gl. Beljak; Ljubljana; Obrež
vivodinski
- sv. Lovrenc, cerkev; gl. Vivodina
- sv. Peter, cerkev; gl. Ljubljana
- Svetje** 128
- Sveto** 162
- Svibno**
- denar
 - - dukat; tečaj 91, 92
 - - obtok 86-88
 - gospostvo oz. urad 57, 125, 126, 137, 143, 224, 225, 255
 - rodbina 129, 130, 132, 190, 191, 194, 225
 - - Rudolf I. 193
 - župnija 224-228, 260
 - - vikar 227; gl. Matija
- Swann, gl. Rewhlein
- Š**
- Šarc** (*Schors*) Simon, gornjegrajski oskrbnik 31, 48
- Šempas** 162
- Šentilj** (pri Velenju) 213-215, 218, 219
- Šentjakob ob Savi**
- mitnina 130
- Šentjernej**
- župnija 224, 226, 227
- Šentjur**, gl. tudi Anderburg
- trg 202, 206
 - - sodnik 202
- Šentvid** (St. Veit) 157
- Šentvid nad Ljubljano** 127
- denar
 - - dukat; tečaj 91, 92
 - župnija 224, 226-228
- Šentvid pri Stični** 133
- davek 145
 - urad 15
- Šiška pri Ljubljani** 226
- denar
 - - dukat; tečaj 91
- Škale**
- župnija 212, 213
- Škocjan** 191
- Škocjan pri Dobu** 130
- Škofja Loka** 108, 116-118, 185-189, 195, 196, 210, 237, 239, 240, 243, 244, 258
- cene
 - - žito 101, 111, 112
 - denar
 - - dukat; tečaj 93
 - - obtok 86, 88
 - čevljar 117, gl. Urban
 - gospostvo 11, 19, 21, 22, 25-27, 40, 46, 47, 52, 53, 62, 71, 100-102, 104, 105, 107-110, 115, 116, 118, 122, 128, 144, 178-180, 183, 188, 190, 204, 206, 209, 212, 233-237, 240-243, 246, 255-258, 264
 - - bavarski (bitenjski) urad 180
 - - koroški urad 25, 179, 180, 183
 - - gadmarski urad 179, 180, 183
 - grad 53, 178
 - kaščar 112, 117, 118, 180, 188; gl. Fregnan della Scala; Jurij Sigesdorfer
 - kaščni urad 180
 - kovač 47, 117; gl. Mihael
 - Krancelj
 - - Zgornji stolp na 53, 107
 - - - gradiščan 112, gl. Joahim Puštalski
 - mere 80; mestne 71; žitne 70
 - - modij 71
 - - star 71
 - mestni pisar 117, 188; gl. Jurij
 - mestni sodnik 184
 - meščani 117; gl. Mihael; Ožbolt Neglitz; Wolfgang Schwarz
 - mezde 112
 - oskrbnik 20, 22, 107, 180, 185, 188, 237; gl. Gašper Črnomaljski; Jurij Dürrer; Jakob Lamberger; Fregnan della Scala; Jurij Turn
 - pisarna 118
 - ribič 47; gl. Henrik
 - sodišče 22, 23, 25, 27
 - sodnik 23, 47, 188; gl. Friderik; Konrad Leitgeb; Peter Larensagkh; Matevž Lužnik; Koloman Kramer; Ožbolt Neglitz
 - Stari grad pod Lubnikom 107
 - uradniki 22
 - urbar 72
 - Veštret
 - - mlin 53
- Škovec** 133
- Škrbina** (pri Komnu) 162
- Šlibar Jurij**, rašporski oskrbnik 167
- Šmarjeta** 191
- Šmartno pod Šmarno goro** 128
- Šmartno pri Slovenj Gradcu**
- mere

DODATKI

- - mess 76
 - posestvo 76
 - Šmihel** (pri Ozeljanu) 162
 - Šrajbarski turn**
 - gospostvo 134
 - Štajerska** 19, 29, 75, 85, 87, 140, 197, 206, 236, 261
 - deželni knezi 89; gl. Babenberg
 - deželni pisar 13, 16, 53, 141, 142; gl. Pankrac Rindscheid
 - Spodnja 14, 47, 76, 101, 104, 105, 107, 110, 208, 209
 - - denar
 - - - obtok 87, 88
 - - mezde 112
 - vojvode 84
 - Štanjel** 162, 163
 - Štatenberk**
 - gospostvo 67, 125, 132, 133, 136, 142, 145, 146, 149, 190, 234, 259
 - mere 80; žitne 67
 - - modij 68
 - - scheffel 68; kaščni 67
 - oskrbnik 146; gl. Martin Črnomaljski
 - urbar 67
 - Šteberk**
 - rodbina 129, 131
 - - Hans I. 126, 131
 - - Nikolaj 131
 - - Vigul 131
 - - Viljem 131
 - gospostvo oz. urad 126
 - Štefan, gl. Frankopan; Dornberk; Helffenberger; Klocker; Strol
 - Štih Peter** 159
 - Štravberk** 136
 - Šumrada Janez** 138
 - Šutna** (pri Podbočju) 135
 - Švabska** 89, 143
 - Švarcenek**
 - cene
 - - žito 101
 - gospostvo oz. urad 16, 69, 114, 158, 163-165, 171-176, 234, 259
 - grad 165
 - gradiščan 166, 176; gl. Jurij in Nikolaj Novograjski
 - mera (-e) 69
 - - mess, kupni 70
 - rodbina
 - - Konrad 165
 - - Oton 165
 - - Rupert 165
 - urbar 70, 167
- ## T
- Tagliamento, gl. Tilment
 - Tahenstein**
 - Bernhard z, tržaški glavar 137, 143
 - Tannberg Sixt**, freisinški škof 117
 - Tatre** 166, 167
 - Teck**
 - rodbina
 - - Ludvik II., oglejski patriarh 89
 - Telče** 191
 - Tilment** (Tagliamento), reka 168
 - Tibold, gl. Kager
 - Tinjan** (centralna Istra) 138
 - Tirol**, grad 45
 - Tirolska** 13, 19, 37, 40, 44, 115, 140, 158, 261, 264
 - komora 114
 - računske knjige 114
 - uradniki 16
 - vrhovni finančni oficial 140; gl. Nikolaj Vintler
 - Tirosek**
 - urad 212, 214, 215, 219
 - Tolminsko** 212
 - Tomačevica** 162, 163
 - Tomaj** 163
 - Tomaz, gl. Prach
 - Torre**
 - rodbina
 - - Ludvik I., oglejski patriarh 15
 - - Rikardo, goriški podglavar 170
 - Trauta, gl. Kager
 - Trautston Konrad** 169
 - Travner Vladimir** 112
 - Trebelnik** 135
 - Trebnja Gorica** 133
 - Treubekch Henrik**, krški vicedom 208
 - Trieste, gl. Trst
 - Trnovica** 162
 - Trnovski gozd** 160
 - Trojane**
 - mitnina 130
 - Trst** (Trieste) 27, 125, 139, 187, 235
 - denar
 - - dukat; tečaj 93

DODATKI

- - pfenigi 86, 87
- - obtok 86, 87
- glavar 138, 139; gl. Nikolaj s Kožljaka
- mera 69
- meščani 139
- mitnica na vzponu pred 139; gl. Moncolano pri Kontovelu
- urad 17, 149, 235
- škofija 165
- škof (-je) 69, 85, 165
- zaledje 139, 144, 149
- Trviž** (centralna Istra) 138
- Trzin** 225
- Tuhinj**, Zgornji 130
- Tuhinjska dolina** 129
- Tunzka** (gospostvo Podčetrtok) 200
- Tupčina** 66, 135
- Turjak**
 - gospostvo 260
 - rodbina
 - - Andrej 193
 - - Viljem 200
- Turki** 35, 111, 112, 186, 192, 243
- Turn Jurij**, škofjeloški oskrbnik 27
- Turnski**
 - rodbina
 - - Febo 159

U

- Ubeljsko** 162
- Udine, gl. Videm
- Ulrik, gl. Celje; Krka; Pfannberg; Rihembrek; Sonnenberger; Spanheim; Weimar-Orlamünde; Zink
- Unec** 167, 168
- Ungnad**
 - Janez, avstrijski komornik 143
 - Krištof 206
- Unrest Jakob** 87
- Urban**, škofjeloški čevljar 117
- Urban, gl. Strauß

V

- Vače** 226
- denar

- - dukat; tečaj 91
- desetina 225
- Valencič Vlado** 103
- Valler Mihael**, gornjegrajski oskrbnik 31, 48, 119, 120, 121, 216
- Valter**, krški škof 200
- Valvasor Janez Vajkard** 127
- Varpolje**
 - desetine 31
- Vatovlje** 165
- Vederina** 200
- Velesovo**
 - gospostvo 57
 - samostan 129
- Venezia, gl. Benetke
- Verace** 221
- Verje** 128
- Verona**
 - denar 87
 - - pfenigi 86-90
 - - sold 83, 84
- Vertschacher Erazem**, gornjegrajski upravnik 222
- Vetrinj** (Viktring)
 - samostan 129
- Videc Matko**, ljubljanski meščan 126, 226
- Videm** (Udine) 170, 171
- Videm** (pri Raki) 134
- Vigul, gl. Šteberk
- Viktring, gl. Vetrinj
- Villach, gl. Beljak
- Vilfan Sergij** 58-60, 62, 64, 65, 68, 83, 112, 232, 234
- Viljem, gl. Celje; Habsburg; Posavinje; Rabenstein; Snitzenpawmer; Šteberk; Turjak; Wiesendorfer
- Vilshofen**
 - urad 263
- Viltuš**
 - denar
 - - dukat; tečaj 93
- Vinje** 130
- Vinji Vrh** (pri Podbočju) 135
- Vinji Vrh** (pri Šmarjeti) 191, 192
- Vintarjevec** 133
- Vintler Nikolaj**, vrhovni tirolski finančni oficial 140
- Vipava**, Spodnja
 - urad 158
- Vipava**, Zgornja 137
 - denar
 - - obtok 86
 - gospostvo 125, 138, 142, 143, 149

- Vipava**, reka 160
Vipavska dolina 158, 160, 170
Vipolže
 - grad 159
 - rodbina
 - - Friderik 159
 - - Jacomutsch 159
Visconti Viridis, žena Leopolda III. Habsburškega 126
Visejec 133
Visela 134
Visoko (pri Šempasu) 162
Višnja Gora 133, 134
 - *burghut* 146
 - davek 145
 - rodbina (grofje) 130, 132, 190
 - rodbina (*Weychselberger*)
 - - Ahac, gornjrgrajski oskrbnik (?) in upravnik 31, 32, 119, 120, 216, 217
 - denar
 - - obtok 88
 - - dukat; tečaj 93
 - deželno sodišče 133
 - gospostvo oz. urad 18, 64, 107, 125, 132–134, 142, 145–147, 149, 234, 235, 259
 - - oskrbnik 134, 142; gl. Gašper Melz
 - mera (-e) 58, 64, 80, 81
 - - schaff 81
 - - scheffel 64, 68
 - - stemph 64
 - mitnina 145, 237
 - urbar 18
Višnjevik
 - rodbina 160
Vitanje 209
 - cene
 - - žito 111
 - denar
 - - dukat; tečaj 92
 - gospostvo oz. urad 75, 76, 78, 104, 107, 197, 198, 201–204, 206, 208, 209, 245, 246, 259, 260
 - gradova 111
 - - *alt haws, Altweitenstein* 198
 - - - gradiščan, gl. Dietreichsteiner
 - - *Newhaws, New Wetenstein* 198
 - - - gradiščan, gl. Staindörfer
 - gradiščan 202; gl. Friderik Surich
 - mere 80
 - - modij 77
 - oskrbnik 51, 198, 202; gl. Martin Wagner (?)
 - trško sodišče 202, 203
 - - sodnik 202
 - uradnik (nižji) 202
 Vitovlje 162
 Viviano, gl. Čedad
Vivodina, vas 135
 - sv. Lovrenc, cerkev 135
Vivodina (*Herzogtum*), Zgornja 66, 135
 - *burghut* 146
 - cene
 - - žito 104, 112
 - davek 145
 - mera (-e) 63, 80
 - - scheffel 64, 67
 - - star 64
 - sv. Jurij, nekdanja župnijska cerkev 135; gl. tudi Dojutrovia
 - urad 11, 18, 46, 63, 66, 125, 132–134, 141–143, 145, 146, 148, 234, 259
Vivodina (*Herzogtum*), Spodnja 135
 - sv. Lovrenc, cerkev 135; gl. tudi Vivodina, vas
 - sv. Nikolaj, cerkev 135; gl. tudi Obrež vivodinski
Vnderem Stain, gl. Pod Kamnom
Vižinada (centralna Istra)
 - urad 139
Vodice (na Gorenjskem)
 - denar
 - - dukat; tečaj 91, 92
 - župnija 224, 226, 227, 260
 - župnik 224; gl. Lenart Sepacher
Vodice (v Čičariji) 164
Vodopivec Jedrt 15
Vogljajna, reka 197
Vogrsko
 - urad 160
Vojna krajina 66, 135
Volavljje 133
Volčja draga 162
Volčkova vas pri Šentjerneju 135, 147
Vologa
 - urad 74, 214; gl. tudi Vransko
Vovbre (Heunburg)
 - rodbina (grofje) 151
 - - Elizabeta, Hermanova vdova, v 2. zakonu žena grofa Schauberskega 151
 - - Herman 151
Vranja
 - urad 88, 107, 125, 138, 139, 149, 234
Vransko

DODATKI

- urad (tudi Vologa) 213-215, 218, 219
 - oskrbnik 219; gl. Matevž
Vresovuic (rihemberški urbar) 161
Vrh (pri Dornberku) Spodnji, Zgornji 162
Vrh pri Hinjah 133
Vrh pri Površju 134
Vrh (pri Šmarjeti) 191
Vrhnika 126, 127, 225-227
 - Albert z 126
 - denar
 - - dukat; tečaj 91
Vrhpeč pri Mirni
 - mera 64

W

Wagner Martin, vitanjski oskrbnik (?), krški pisar 51, 208
Waidenburg v Ziljski dolini
 - grad 161
Waldburg
 - rodbina
 - - Hans 132
 Waldenberg, gl. Pusti grad
Waldsee 133
Wall, reka 264
Wallendorfer, krški (?) glavar 208
Wallsee
 - rodbina 127
 - - Rajnpreht II. 127, 129
 - - Rudolf 138
Wasserburg
 - urad 262, 263
Weibels Franz 264
Weiden
 - urad 262
Weimar-Orlamünde
 - Sofija, žena Bertolda I. Andeškega 129
 - Ulrik III. 139
Weniger Jurij 47
Werihen, furlanski grof 159
 Wien, gl. Dunaj
Wiesendorfer Viljem 208
Wiessner Hermann 75, 199, 264
Wittelsbach
 - rodbina 161, 168, 169
 - - Janeza II., bavarski vojvoda 161, 166, 168
 Wolfart, gl. Ložnica pri Slovenski Bistrici

Wolfgang, gl. Rueger; Schwarz
Württemberg 261

X

Xanten
 - kolegiatni kapitelj 264, 265
 - - gospostvo 264
 - marka 264

Z

Zabiče 166
Zabukovje pri Raki 134
Zadrecka dolina 211, 218, 256
Zadretje
 - urad 212, 214, 215, 219, 260
Zagorje, Hrvatsko 35
Zagorje ob Savi
 - desetina 129, 131
 - kosezi 131, 146, 246
Zagrad 191, 192
Zalog
 - župa 60, 63, 129
Zalog pri Škocjanu 191
Zalošče 162
Zaloviče 67, 136
Zarečje (centralna Istra) 138
Zavinek 191
Završje (centralna Istra) 107, 125, 138,
 - gospostvo 139, 147, 234
 - grad 139
 - oskrbnik 139; gl. Gašper Novograjski
Zavrtače 133
Zeidlerer Konrad, mariborski župnik 45
Ziegler Walter 13, 261-263
Ziljska dolina 161
Zink Ulrik, avstrijski hubni mojster 140
Znojile pri Krki 133

Ž

Žabjek, zaselek v sklopu Ravnega pri Raki 134
Žablje (pri Ajdovščini) 162
Žalec
 - mere

DODATKI

- - mess 77, 78
- Žalna** 133, 225
- Žažar** 127
- Žebnik** 107, 225
 - *burghut* 146
 - gospostvo, gl. Radeče-Žebnik
- Železna Kapla** (Eisenkapel) 234
 - posest 214
 - oficial 153
 - urad 68, 151-154
- Železniki** 179
 - fužinarji 101
- Žerjavin** 191
- Žiga**, gl. Lamberg; Mordax
- Žiri**
 - urad 179, 183
- Žminj** (centralna Istra) 138
- Žnidaršič Golec Lilijana** 224
- Žontar Josip** 137, 141
- Žovnek**
 - rodbina 87, 199; gl. tudi Celje
- Žumberk** 135, 260
 - gospostvo 134, 260
 - rodbina (Sichelbergi)
 - - Hans 135

Thesaurus memoriae
Series **Dissertationes 2**
Urednik zbirke Dušan Kos

Matjaž Bizjak **Ratio facta est.**
Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem

Jezikovni pregled Jožica Narat
Prevod povzetka Cvetka Puncer
Oblikovanje in oprema Milojka Žalik Huzjan
Prelom Brane Vidmar

Izdajatelj Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU
Za izdajatelja Darja Mihelič

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU
Za založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Tiskarna List, d.o.o, Ljubljana

Izid knjige je podprlo Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije.

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9616358995>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

338(497.4)"14"

BIZJAK, Matjaž, 1971-

Ratio facta est : gospodarska struktura in poslovanje
poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem / Matjaž Bizjak ;
[izdajatelj] Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU ; [prevod
povzetka Cvetka Puncer]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003.
- (Thesaurus memoriae. Dissertationes ; 2)

ISBN 961-6358-99-5

125124608

*Na ovitku:
Platnice poslovne knjige Ljubljanskega stolnega kapitlja 1494-1533,
Nadškofijski arhiv Ljubljana, KAL, UI (foto: Igor Lapajne).*

Dr. Matjaž Bizjak, rojen 1971, je znanstveni sodelavec na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU. Strokovno se je usposabljal v Ljubljani (Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete; diploma 1997, magisterij 2000, doktorat znanosti 2002) in v Budimpešti (Department of Medieval Studies, Central European University; M. A. 2000). Glavno področje njegovega znanstvenega raziskovanja je slovenska srednjeveška, predvsem gospodarska zgodovina.

ISBN 961-6358-99-5

9 789616 358996